

მთარ ჯანელიძე

ზუბანლაშვილები,
დავით სარაჯიშვილი,
აკაკი ხოშტარია,
მიტროფანე ლაღიძე
და სხვანი...

ალექსანდრე ბერიძის სახელობის

თბილისი, 2020

შპს (UDK) 338.4(479.22)(092)+364.054(479.22)(092)
ჯ-221

ნიგნში პირველწყაროებზე დაყრდნობით შესწავლილია ქართული ბურჟუაზიის თვალსაჩინო წარმომადგენლების ზუბალაშვილების, დავით სარაჯიშვილის, აკაკი ხოშტარიას, მიტროფანე ლალიძისა და სხვათა ცხოვრება-საქმიანობა, რომელიც XIX-XX საუკუნეების ქართული სოციალური და ეკონომიკური სინამდვილის ფონზეა განხილული.

რედაქტორი – პაატა ნაცვლიშვილი

დიზაინი და კომპიუტერული უზრუნველყოფა – ელენე ვარამაშვილი

Copyright © ალტერნატიული მედია საშუალება, 2020

© ოთარ ჯანელიძე, 2020

ყველა უფლება დაცულია

ISBN 978-9941-8-2953-6

შპს ალტერნატიული მედია საშუალება
ა. რაზმაძის 57, თბილისი 0179, საქართველო
www.altmedia.ge

„აბა იფიქროს ყოველმა ქართველმა და იმოქმედოს, შიშბაძის ასეთ გმირებს,
თუ საქართველო კვლავ არ აღსდგეს ბრწყინვალედ“

რევაზ გაბაშვილი

მადლობა

წიგნზე მუშაობაში განეული დახმარებისათვის ავტორი მადლობას უხდის: მირიან ხოსიტაშვილს, ლევან თაქთაქიშვილს, დარეჯან თეთრაშვილს, ნათია კობახიძეს (საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა), თეონა იაშვილს, ქეთი ასათიანს, დიმიტრი სილაქაძეს (საქართველოს ეროვნული არქივი), მიხეილ წერეთელს, ლია ქიტიაშვილს, თამარ კოკოჩაშვილს (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი), ზაზა აბაშიძეს, შორენა მურუსიძეს (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი), ომარ თუშურაშვილს, ვანო ჯახუას (შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი), ლაშა ბაქრაძეს, თეა თვალავაძეს, ლალი ცომაიას (გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმი), რუსუდან კობახიძეს (ქართული ემიგრაციის მუზეუმი), მერაბ კეზევაძეს (ქუთაისის ცენტრალური არქივი), სპატრიარქოს ტელევიზია „ერთსულოვნების“ ჟურნალისტს თამარ თავგაძეს, დავით ხვადაგიანს („საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორია“), პროფესორებს დიმიტრი შველიძეს, დავით სართანიას, გიორგი მამულიას, რუსუდან დაუშვილს, რუსუდან ნიშნიანიძესა და ალექსანდრე დაუშვილს.

ავტორი დიდადაა დავალებული რედაქტორის, პროფესორ პაატა ნაცვლიშვილისაგან, რომლის საყურადღებო რჩევები და რეკომენდაციები გათვალისწინებულია ტექსტში.

განსაკუთრებული მადლობის ღირსია ახალგაზრდა ქართველი ბიზნესმენი ლადო საყვარელიძე. სწორედ მას ეკუთვნის ამ ნაშრომის შექმნის იდეა და წიგნის გამოცემაც მისი ფინანსური მხარდაჭერით გახდა შესაძლებელი.

შ ი ნ ა ა ხ ს ი

როგორ ბაჩნდა ამ წიგნის იდეა (ლ. საყვარელიძე)	9
დავით სარაჯიშვილი, მიტროფანე ლალიძე და სხვები ბრწყინების ბარეშე (რადუთორის წინასიტყვაობა - პ. ნაცვლიშვილი)	15
XIX საუკუნის ეართული სოციალური და ეკონომიკური სინამდვილე	25
ზუბალაშვილები	67
ზუბალაშვილების დინასტია	67
მილიონერი ძმები „გაევროპიელებული ქართველები“	95
ზუბალაშვილების ქველმოქმედება	120
დავით სარაჯიშვილი	147
წარმომავლობა. წინაპრები	147
ქიმიისა და ფილოსოფიის დოქტორი	154
დავით სარაჯიშვილის ალკოჰოლური სასმელები	158
დავით სარაჯიშვილი და მისი თანამშრომლები	168
გამოფენები და ჯილდოები	182
დავით სარაჯიშვილი ქველმოქმედი	202
დავით სარაჯიშვილი და ქართველი საზოგადოება	218
დავით სარაჯიშვილის სიკვდილი და დასაფლავება	242
დავით სარაჯიშვილის სახელის უკვდავყოფა	249
აქაქი ხოშტარიძე	257
„საქმის კაცი, დიდის ინიციატივით და „ამერიკულის უნარით“ თავისუფალ სამშობლოში	257
271	
აკაკი ხოშტარიას სპარსული კონცესიები	292
დაპყრობილი საქართველო, ქართული ემიგრაცია და აკაკი ხოშტარია	303
მიტროფანე ლალიძე	325
მიტროფანე ლალიძის წინაპრები	325
მცირე წარმოებიდან დიდი ბიზნესისაკენ	329

მიტროფანე ლალიძე რევოლუციურ მოძრაობაში	344
ქველმოქმედი და მწერლების მეგობარი	352
საბჭოთა რეჟიმი და მიტროფანე ლალიძე	364
„ლალიძის წყლები“ ისევ ცოცხლობს	389
... და სხვანი	399
გრიგოლ ადელხანოვი	401
ანანოეები (ოვნანიანები)	403
მიქაელ არამიანცი	409
ალექსანდრე მანთაშევი	413
გიორგი ქართველიშვილი	418
დიმიტრი მეტრეველი	419
გიორგი მაჩაბელი	420
გრიგოლ კობახიძე	428

ჩოგოხი ბაჩნა ჯამიზნის იდეა

ყველაფერი იმით დაიწყო, რომ 2019 წლის ზაფხულში, ჩემს მეგობარს, ნიკა ხიდურელს დაეურეკე და მის მშობლებთან – ბატონ ზაზა ხიდურელთან და ქალბატონ ლიკა მეძმარიაშვილთან კონსულტაცია ვთხოვე. ისინი მეცნიერ-ისტორიკოსები არიან. ბატონი ზაზა უკვე წლებია მისი პროფესიით აღარ მუშაობს და ფლობს საგამომცემლო ბიზნესს, ხოლო ქალბატონი ლიკა თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორია. ნიკა დამპირდა, ამა და ამ დღეს მცხეთაში, სახლში ვიქნებით და ჩამოდიო. ისე დაემთხვა, წასვლის წინ ბავშვობის მეგობარი ნიკა რუსაძე შემეხმინა. როცა ხიდურელებთან ჩემი სტუმრობის განზრახვა და ჩანაფიქრი შეიტყო, მითხრა: მეც მაინტერესებს მაგ საუბრის მოსმენაო. ნიკას მანქანით გავუარე და მცხეთაში წავედით. მიზეზი კი უკვე ოჯახში სტუმრობისას გავუზიარე ბატონ ზაზას და ქალბატონ ლიკას. ვუთხარი, რომ თბილისში წიგნის სხვადასხვა მაღაზიაში ვეძებე და ვერსად წავაწყდი ბიოგრაფიული ნაშრომს 19-ე საუკუნის ბოლოსა და 20-ე საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე ქართველ ბიზნესმენებზე. გავანდე, რომ ასეთი წიგნის შექმნასა და გამოცემას ხელს შევეწყობდი. მათაც გაიკვირვეს, რომ ეს თემა თითქმის უყურადღებოდ დარჩენილა, ხოლო იდეა მოიწონეს.

რა თქმა უნდა, ამ წიგნის იდეა იმ საღამოს, მცხეთაში არ გაჩენილა, იქ მის განხორციელებას ჩაეყარა საფუძველი, თორემ მსგავსი აზრი კარგა ხანია მანუხებდა. როდესაც ადამიანი კერძო ორგანიზებულ კომერციულ საქმიანობას ეწევა (ანუ ბიზნესში) მუშაობს, როდესაც ჯერ მას ემსახურება, ხოლო შემდეგ თვითონვე ახორციელებს, ზოგადად, – ინვესტორი და ბიზნესმენი, როგორც ფენომენი, დიდ ინტერესს იწვევს. თუმცა არა მარტო ამ სფეროში მოღვაწეს, არა-

მედ ზოგადად ჩვენს საზოგადოებას უდიდესი ინტერესი აქვს ქართველი ბიზნესმენის ფენომენის მიმართ. თანამედროვე ქართული ბიზნესიც საინტერესო მოვლენაა და ცალკე წიგნს იმსახურებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ბევრი ჩვენგანისათვის განსაკუთრებული და „რომანტიკული“ ინტერესია 19-ე საუკუნის ბოლო და 20-ე საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე პიროვნებები.

სტუდენტობის ასაკიდან მაინტერესებდა ბეჭდური ან ინტერნეტ მედიის ნებისმიერი წყარო და ლიტერატურა, რომელიც ამ თემაზე იქნებოდა. თუმცა სათანადო მასალა ყოველთვის მცირე და ლიმიტირებული იყო. ყოველთვის მრჩებოდა უკმარისობის განცდა. ბოლო 10-15 წელია საზოგადოებაში ძველი თბილისის ისტორიის მიმართ ინტერესი გაიზარდა, ამ ისტორიებში კი ხშირად ვიგებთ სახელებს და გვარებს, რომლებმაც ეპოქას თავის ნიშანი დაატყვეს. ვინ იყვნენ ისინი? რა ვუნდოთ მათ: საქმოსანი? დიდვაჭარი? ინვესტორი? ბიზნესმენი? მეცენატი? ქველმოქმედი? არც ერთი ეს ტერმინი ზუსტად არ აღწერს ამ ადამიანებს. სწორი ტერმინი ჩემთვის გამოცანად რჩება და იქნებ მკითხველს მოუვიდეს აზრად, რადგან მე ზუსტ ცნებას ვერ მივაგენი. საინტერესოა, ნეტა თვითონ საკუთარ თავს რას ეძახდნენ, ან ეძახდნენ კი რამეს?

აბა რომელი საუკუნის და თაობის ქართველს გაუკვირდება ეპოქალური ცვლილებები, მაგრამ ეს ადამიანები მართლაც ისეთ დროს მოღვაწეობდნენ, როდესაც ხორციელდებოდა წარმოუდგენლად მაშსტაბური ცვლილებები ან შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი ცვლილებებისთვის ნიადაგი მზადდებოდა. მერე იყო დიდი ტრაგედიების ხანა – პირველი მსოფლიო ომი, რევოლუცია, საქართველოს ანექსია, ნითელი რეპრესიები და მეორე მსოფლიო ომი. მსოფლიო რუკებიდან ქვეყნები უიმედოდ წაიშალნენ, მაგრამ საქართველო გადარჩა. თუმცა ვერ გადარჩა ამ წიგნის გმირთა ნაწილი, ვერ გადარჩნენ მათი მსგავსი ადამიანები, მათი შთამომავლობა და მათი შექმნილი მემკვიდრეობა. ეპოქამ ისინი სამსხვერპლოზე იხმო (რამდენიმე გამონაკლისი შემთხვევის გარდა). ევროპამ და ამერიკის კონტინენტმაც გამოიარეს ტრაგედიები, მაგრამ იქ მოღვაწე იგივე ეპოქის ბიზნესმენებს არა თუ მსხვერპლი, ხეირის გარდა არაფერი უნახავთ.

საინტერესოა ისიც რომ, თუ ჩვენ ახლა ინდუსტრიულიდან ციფრულ ეპოქაში გადავდივართ, ისინი აგრარული ეპოქიდან ინდუსტრიულში გადმოდიოდნენ: მოიშალა საქართველოს სამეფო ტახტი, ქართველებს აღარ ჰყავდათ მეფე, წარსულს ჩაბარდა ბატონყმობა, დავიწყებას ეძლეოდა წოდებრივი კატეგორიები ფეოდალი, თავადი, აზნაური და სამხედრო კარიერაც აღარ იყო თვითრეალიზების და თუნდაც სიმდიდრის ან ძალაუფლების მოპოვების თითქმის ერთადერთი წყარო.

ადამიანები, რომელთაგან ოთხის ბიოგრაფიას მკითხველი ამ წიგნში გაეცნობა, ახალი სოციალურ ფენომენს შეადგენდნენ. საინტერესო დრო იყო და ეს იყო ამ ახალ ლიდერთა და მოღვაწეთა ფენის საზოგადო და ეროვნულ ასპარეზზე გამოსვლის პერიოდი. თუ ამ ეპოქასა და ამ ადამიანების ცხოვრებაში ჩავიხედავთ, დღევანდელობასთან იმაზე ბევრ პარალელს აღმოვაჩინოთ, ვიდრე ოდესმე წარმოვიდგენდით. გამოდის რომ, სხვადასხვა ეპოქაში ადამიანებს შორის მიმდინარე მოვლენებისა და განცდების მსგავსება საუკუნეშორებ ვერ წაშალა. ალბათ ასე იქნება მომავალშიც. როდესაც ვსაუბრობთ ილია ჭავჭავაძის, იაკობ გოგებაშვილის, ექვთიმე თაყაიშვილისა და სხვების დიად საქმეებსა და ღვაწლზე, საინტერესოა რომ ეს საქმეები არ გაკეთებულა ამ წიგნის გმირების გარეშე. მაშინ რა გამოდის? თუ მათ ბიზნესმენებს ვუნოდებთ, ერთის მხრივ ეს ბიზნესმენები და მეორე მხრივ ეს ეროვნული მოღვაწენი (ზოგიერთი წმინდანთაც კი არის შერაცხული) ახლოს თანამშრომლობდნენ? ან არადა, საზოგადო საქმეებში პარტნიორებიც იყვნენ? ხვალინდელი დღის პერსპექტივაში ეს საგულისხმოა, რადგან თუ ასეთი თანამშრომლობა არსებობდა წარსულში, გამოდის რომ, ის შეიძლება განმეორდეს მომავალშიც. შეიძლება ჩვენივე თაობა მოესწროს მომენტს, როდესაც საერთო ეროვნული მოძრაობა და ბიზნესი, ხელჩაკიდებული პარტნიორები გახდებიან? ვინ იცის...

და მაინც, ვინ იყო ეს ხალხი? რა იყო მათი მოტივაცია, მათი შთაგონება? ემთხვეოდა თუ კონფლიქტში მოდიოდა მათი პირადი საქმიანი ინტერესი საზოგადო – ეროვნულ ინტერესთან? როგორ მოქმედებდნენ ისინი, როგორც საზოგადო მოღვაწეები? როგორ ხედავდნენ საქართველოს მაშინდელ ანმყოსა და მომავალს? როგორი

უნდა ყოფილიყო საქართველო, მათი აზრით, მათსავე ჩანაფიქრში? რა თანხედრა, განხეთქილება ან თანამშრომლობა ჰქონდათ ერთმანეთთან? რაზე თახმდებოდნენ და რაზე დაობდნენ? რა ურთიერთობები გააჩნდათ საზღვარგარეთ (ევროპა, მცირე აზია, სხვა)? რა იყო მათ ცხოვრებაში კონტრვერსიული და წინააღმდეგობრივი და ამავე დროს სენსაციური? როგორი იყო მათი გავლენა ქართულ ეროვნულ იდენტობასა და კულტურაზე? რამდენად იზიარებდნენ თანადროული ფართო საზოგადოების სატკივარს? როგორი იყო ნაპრალო და კონფლიქტი მაშინდელ მდიდარსა და ღარიბს შორის? ასეთმა კითხვებმა მიგვიყვანა ამ წიგნის ავტორამდე. ამ კითხვებს, დარწმუნებული ვარ, მომავალშიც არა ერთი ნაშრომი დაეთმობა.

მცხეთაში იმ საღამოს დავუბრუნდები. ბატონმა ზაზამ და ქალბატონმა ლიკამ მირჩიეს, რომ ასეთი წიგნის შექმნას ყველაზე კარგად შეძლებდა ბატონი ოთარ ჯანელიძე (იმ შემთხვევაში თუ იგი მოიცლიდა).

თავდაპირველად ბატონ ოთარს უბრალოდ იდეის გასაცნობად და საჭირო რესურსის შესათავაზებლად შევხდი. მეგონა გაიკვირვებდა და მკითხვდა, შენ რა შუაში ხარ, რა ინტერესი გაქვს, რას გინდა ამით მიაღწიო. მაგრამ ბატონმა ოთარმა საქმიანად მომისმინა, მითხრა, რომ მასაც უფიქრია ასეთ ბიოგრაფიულ ნაშრომზე და გავისაუბრეთ იმაზე თუ რა დრო და რესურსი იქნებოდა საჭირო. ეს იყო 2019 წლის ივლისი. აღმოჩნდა, რომ ბატონ ოთარს დეკემბრამდე არ ეცალა. შევთახმდით – მეორე რაუნდისთვის ოქტომბერში შევხვდებოდით და უფრო დავაკონკრეტებდით, როგორი წიგნი იქნება და, რაც მთავარია, ვისზე იქნება წიგნი.

ოქტომბერში უფრო მეტ დეტალზე მოვილაპარაკეთ. თებერვლის ბოლოს, მომდევნო შეხვედრისას კი, შევთახმდით, რომ წიგნში მოექცეოდა სამი პიროვნების (დავით სარაჯიშვილი, აკაკი ხოშტარია, მიტროფანე ლალიძე) და ერთი ოჯახის (ზუბალაშვილები) ბიოგრაფია. თითოეული მათგანი, რა თქმა უნდა, ცალკე წიგნს იმსახურებს და მომავალში ასეც იქნება. თუმცა, იმედი მაქვს ამ წიგნშიც მკითხველი ბევრ სიახლეს ნახავს, წაიკითხავს და გაიგებს.

ამ წიგნისთვის პირველი და მთავარი მადლობა, მის ავტორს – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორს, პროფესორ ოთარ ჯანელიძეს

უნდა ვუთხრათ. შემდეგ მადლობა უნდა ვუთხრათ ცნობილ ჟურნალისტსა და მკვლევარს, პროფესორ პაატა ნაცვლიშვილს, რომელიც არის მთავარი რედაქტორი. მადლობა ზაზა ხიდურელს და ლიკა მეძმარიაშვილს და იმ საღამოს მცხეთაში მყოფ ჩემს მეგობრებს ნიკა ხიდურელს და ნიკა რუსაძეს, რომლებიც პირველი ქომაგები და გულშემატკივრები იყვნენ. ამ პროექტზე შემავლიანეს ჩემმა ძმებმა და დედაჩემმა და რომ არა ისინი, ამ წიგნის მხარდაჭერას ვერ მოვახერხებდი. ასევე ქომაგობისა და რჩევებისათვის მადლობა ჩემს ბავშობის მეგობარს ნუცა სულაძეს. მადლობა ამ წიგნის ასევე ერთ-ერთ მთავარ გულშემატკივარს და იდეურ კონსულტანტს რეზი ლომთაძეს.

თუ ბატონ ოთარს და ბატონ პაატას დრო ექნებათ, იქნებ მომავალში მათთან ერთად კიდევ რამდენიმე საინტერესო იდეაც განვახორციელოთ. ვნახოთ. თვითონ ის ფაქტი, რომ 2020-ის ურთულეს და დიდი განსაცდელების წელს, ბატონმა ოთარმა ეს ყველაფერი მოახერხა, უკვე იმის მთქმელია, რომ შემდგომში ბევრად მეტის გაკეთება შეიძლება. ამ მხრივ სამუშაო იმდენია, თაობებს ეყოფა.

იმედია მკითხველისათვის ეს წიგნი ღირებული და სასიამოვნო შენაძენი იქნება. თუ მოვახერხეთ, წიგნი აუდიო და ელექტრო ფორმატშიც გამოიცემა.

ლადო საყვარელიძე

11 დეკემბერი 2020

დავით სარჯიშვილი, მიტროფანე ლალიძე და
სხვები ბრჭყალების გარეშე

ხელახტოხის წინასიტყვაობა

ვერ წარმომიდგენია ქართველი მკითხველი, ახალგაზრდა თუ ძველგაზრდა, ამ წიგნით რომ არ დაინტერესდეს! მე ის დიდი ინტერესით წავიკითხე, ბევრი რამ გავიხსენე, ბევრი რამ დავაზუსტე და ბევრიც ახალი გავიგე.

წიგნის გარეკანზე სათაურად გამოტანილი გვარები და სახელები ჩვენი საზოგადოებისათვის ნაცნობიც არის და უცნობიც. ყველა მათგანი გაგვიგია, ყოველ შემთხვევაში, ყური მოგვიკრავს, მაგრამ მათზე, მიტროფანე ლალიძეს თუ არ ჩავთვლით, ბევრი არაფერი ვიცით, არაფერი წავიკითხავს.

ესენი, მართალია, რამდენადმე დაგვიანებული, მაგრამ პირველი ქართველი მრეწველები და კაპიტალისტები იყვნენ, მთლიანობაში საკმაოდ სუსტი ქართული ბურჟუაზიის ძლიერი წარმომადგენლები, იმდენად ძლიერი, რომ მათი სახელები ისტორიის არა რევოლუციურად, არამედ ევოლუციურად ანუ სწორად განვითარების შემთხვევაში, გვერდში ამოუდგებოდა საქვეყნოდ ცნობილ ევროპულ თუ ამერიკელ მრეწველთა და საქმის კაცთა სახელებს.

მხოლოდ ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ გახდა შესაძლებელი ამ სახელების გახმამალღება და მათი საქმეების წარმოჩინება. ფაქტობრივად მხოლოდ გასული საუკუნის მიწურულს

გაიგეს საქართველოს მოქალაქეებმა იმ საუკუნის დასაწყისის ისეთი თვალსაჩინო ქართველების სახელები, როგორებიც იყვნენ დავით სარაჯიშვილი, აკაკი ხოშტარია თუ ძმები ზუბალაშვილები. მხოლოდ დამოუკიდებლობის შემდეგ გამოჩნდა ქართულ სუფრაზე თუ ქართულ ბაზარზე ოდესღაც საქვეყნოდ ცნობილი ბრენდი „სარაჯიშვილი“. რაც შეეხება მიტროფანე ლალიძეს, იგი სახელოვან ქართველ მენარმეთაგან ერთადერთი იყო, რომელიც ემიგრაციაში არ წასულა და ამიტომ მისი გვარი, „სარაჯიშვილივით“ ბრჭყალებში მოქცეული, უცვლელად შემორჩა მის მიერ დაფუძნებულ ხილეულის წყლების წარმოებას, თუმცა რევოლუციურ ნაციონალიზაციას, რა თქმა უნდა, ვერც ის გადაურჩა და „ლალიძის წყლების“ მანამდელ ისტორიასაც დავიწყების შალითა გადააფარეს...

„ზუბალაშვილები, დავით სარაჯიშვილი, აკაკი ხოშტარია, მიტროფანე ლალიძე და სხვანი...“ – ასეთია ამ წიგნის სათაური.

და რაკი ეს „და. სხვანი“ სათაურის სპეციფიკის გამო წიგნის გარეკანზე არ არის გაშლილი, აქ უნდა ჩამოვშალო იმ თანმიმდევრობით, რა თანმიმდევრობითაც მათ შესახებ წიგნის ავტორი, პროფესორი ოთარ ჯანელიძე მოგვითხრობს:

გრიგოლ ადელხანოვი, ანანოვები, მიქაელ არამიანი, ალექსანდრე მანთაშევი, გიორგი ქართველიშვილი, დიმიტრი მეტრეველი, გიორგი მაჩაბელი და გრიგოლ კობახიძე.

ამ სახელების გარეშე, მათი ბიოგრაფიისა და მათი საქმეების გათვალისწინების გარეშე სრულყოფილი ვერ იქნება ჩვენი ცოდნა ჩვენს სამშობლოზე, მის დედაქალაქზე, ჩვენს ისტორიაზე, ქართულ ეკონომიკაზე, მრეწველობაზე, ქველმოქმედებაზე...

პოლიტიკური კატაკლიზმების გამო მოხდა ისე, რომ ჩვენი ქვეყნის უახლესი ისტორიის არაერთი მნიშვნელოვანი პლასტი ნლების მანძილზე საგულდაგულოდ იყო დაფარული და ახლალა ვცდილობთ ჩვენს ცოდნაში ამ ხარვეზის ამოვსებას. ცალმხრივად, და ისიც დამახინჯებულად, გვასწავლეს თითქმის მთელი XX საუკუნე. საქართველოს სინამდვილიდან ათწლეულების განმავლობაში ამოგლეჯილი იყო ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის მრავალფეროვანი, წინააღმდეგობებით აღსავსე ისტორია, ურომლისოდაც – დღეს ეს ყველასათვის აშკარაა, – წარმოუდგენელი იქნება ქვეყნის წარსულისა თუ აწმყოს სრულყოფილი შეფასება და მომავლის გააზრება.

ასევე დიდხანს იყო დაფარული კაპიტალიზმის, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციის ისტორია საქართველოში. მეტიც, - გვასწავლიდნენ, რომ საქართველოში თითქოს ეს ფორმაცია არც ყოფილა და ფეოდალიზმიდან პირდაპირ სოციალიზმში ამოვყავით თავი. კი, შეიძლება, კაპიტალიზმი საქართველოში, ისევე როგორც რუსეთის მთელ იმპერიაში, რიგი მიზეზების და, პირველ ყოვლისა, რუსეთის სოციალისტური რევოლუციისა თუ გადატრიალების გამო, ვერ განვითარდა და დასავლეთის ქვეყნების კვალდაკვალ ვერ მიიღო ჩამოყალიბებული სახე, მაგრამ კაპიტალისტური ურთიერთობების ის პირველი ეტაპი საქართველოში იძლეოდა იმის იმედს, რომ ქვეყანა მალე დაადგებოდა იმ პერიოდისათვის ყველაზე პროგრესული ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ სოციალური განვითარების გზას და ქართული ბურჟუაზიის პირველ წარმომადგენელთა საქმიანობა XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე ამის ერთგვარი საფუძველიც იყო. მაგრამ ქვეყანაში ჯერ მენშევიკებისა და შემდეგ ბოლშევიკების გამარჯვების შემდეგ ეს იმედი ჯერ გაფერმკრთალდა და მერე შვიდი ათწლეულით სულაც მიინავლა.

მიინავლა კი არა, საერთოდაც ამოიღეს ისტორიიდან, ამოიღეს იმ პირველ ქართველ მენარმეთა სახელებიც, რომლებიც ქართულ სინამდვილეს უფრო ზეპირმა ტრადიციამ და თბილისის ქუჩებმა შემოუნახეს მათ მიერ აშენებული ფაბრიკა-ქარხნების, საცხოვრებელი სახლებისა თუ სოციალური და კულტურული დაწესებულებების სახით.

მრავალი წელი ვიმუშავე შენობაში, რომელიც დავით სარაჯიშვილის კონიაკის ქარხნის ადგილას, მის ნაქარხნალზე იდგა. დღეს ეს თბილისელთათვის გამორჩეული „სტამბა-ჰოტელია“, ხოლო კომუნისტურ ეპოქაში აქ ვეებერთელა საგამომცემლო-სასტამბო კომბინატი იყო, რომელსაც ჯერ საქართველოს კპცკ გამომცემლობა ერქვა, მერე კი - გამომცემლობა „სამშობლო“.

აქ შენობაში იყო დაბინავებული ათეულობით ქართული ჟურნალ-გაზეთის რედაქცია და ამის გამო ის ჯერ კიდევ მოსწავლეობის წლებიდან მაგნიტივით მიზიდავდა, რადგან ჟურნალისტობა მქონდა გადანყვეტილი. მაშინ უკვე საბურთალოზე ვცხოვრობდით, მაგრამ სწავლით ისევ პირველ სკოლაში ვსწავლობდი და წლების მანძილზე თითქმის ყოველდღე ავეუვლდი და ჩავეუვლიდი ხოლმე ამ

შენობას ავტობუსითა თუ ტროლეიბუსით. შეენატროდი იმ ხალხს, ვინც იქ მუშაობდა და ვოცნებობდი იმ დროზე, როცა ერთ მშვენიერ დღეს მეც ამ შენობაში მექნებოდა სამსახური. სკოლის პერიოდშივე მოვკარი ყური იმ ამბავს, რომ ამ შენობის ადგილას საუკუნის დასაწყისში დავით სარაჯიშვილის კონიანის ქარხანა იყო და ვილაცამ ის ლეგენდაც მიაგმო, რომ თითქოს სარაჯიშვილს ამ შენობის მოპირდაპირე მხარეს, მაშინდელი ვერის ბაზრის წინ, სახლი ჰქონდა და იმ სახლში ქარხნიდან სპეციალურად მიყვანილი მილით ჩვეულებრივი ონკანიდან კონიაკი მოთქრიალებდა.

როცა ამ ლეგენდის ამბავი ძია ვანოს ვკითხე, გაიცინა და ლეგენდების კი არა, დავით სარაჯიშვილის შესახებ ნამდვილი ამბების დადასტურებაც კი ჭირს, სანთლით არის ინფორმაცია საძებნელიო. და მეც წლების მანძილზე ვაგროვებდი ინფორმაციას დავით სარაჯიშვილის შესახებ, რაშიც ძალიან მეხმარებოდა სწორედ ძია ვანოს წერილებიც, რომლებიც მას ქართული კონიაკის ისტორიაზე ქართულ პრესაში გამოექვეყნებინა. მეხმარებოდა თავად ისიც – ამ წერილების ავტორი, ძველი თაობის ჟურნალისტი და მესტამბე ივანე ჯავახიშვილი, რომელიც მე რომ „ახალგაზრდა კომუნისტში“ ჟურნალისტად დავინწყე მუშაობა, ამ გაზეთის გამომშვეები იყო, ერთნაირად დაფასებული სხვადასხვა თაობის ჟურნალისტთა თუ მესტამბეთაგან.

მუდამ მიყვარდა სტამბის კაცებში ტრიალი. ეს იყო რალაც გამოირჩეული კასტა, მუშათა კლასსა და ინტელიგენციას შორის მდგარი, რომელიც ჩემ თვალწინ გააქრო საინფორმაციო რევოლუციამ, გლობალიზაციამ თუ ახალმა ტექნოლოგიებმა. არადა, იყო დრო, როცა სტამბის კაცები ყველაზე ინფორმირებული ადამიანები იყვნენ საზოგადოებაში, განსაკუთრებით ისინი, ვინც გაზეთებზე მუშაობდა, რადგან ახალი ამბავი, რასაც მკითხველი ხვალ გაიგებდა, მათ დღესვე იცოდნენ. ერთი ასეთი უსაშველოდ ნაკითხი სტამბის კაცი იყო გაქართველებული სომეხი, ძირძველი თბილისელი იოსებ შახნაზაროვი – მამაჩების ბიძაშვილის, ელენე ჯაფარიძის მეუღლე. ელენე ჯაფარიძემ ყვავილის ფურცლებისგან შექმნილი საოცარი ფერადოვანი ნახატებით გაითქვა სახელი, ძია იოსები კი ძველი ასოთამწყობი გახლდათ და ტექსტს სასტამბო კაბადონის სარკულ

ანაწყობში უფრო სწრაფად კითხულობდა, ვიდრე ქალაქზე დაბეჭდილს. ძალიან მიყვარდა ხეხილსა და ყვავილებში ჩაფლული მათი პატარა სახლი ფიქრის გორაზე, რომელიც დღეს აღარ არსებობს და სადაც ხშირად დავყავდი ჩემს მშობლებს. რა არის მაინც ზეპირი გადმოცემის ტრადიცია! – თუმცა კი ყველანაირად მარიდებდნენ, ჩემს პატარა ბიჭობაში მათი საუბრებისას ხშირად მესმოდა იდუმალი სახელები: ნოე ჟორდანია, ქაქუცა ჩოლოყაშვილი, ვალოდია გოგუაძე, ვალიკო ჯუღელი, სანდრო მაისურაძე, ბენია ჩხიკვიშვილი... მათი საუბრებიდანვე ჩამებეჭდა მეხსიერებაში ზაქარია ჯორჯაძის, ივანე მუხრანბატონის, გიორგი ბოლქვაძის, ძმები ზუბალაშვილების, აკაკი ხოშტარიას, დავით სარაჯიშვილის, ნიკოლოზ ერისთავის, მერე კიდევ – თბილისელი მენარმეების – თბილისის საპატოო მოქალაქეების ამბარცუმ ენფიაჯიანცის, მიქაელ არამიანცის, ალექსანდრე მელიქ-აზარიანცის, ნიკოლოზ ბოზარჯიანცისა და სხვათა სახელები. ჩვენი კეთილი მასპინძლების სახლი ფიქრის გორიდან თბილისის მაუდ-კამვოლის კომბინატს გადაჰყურებდა, რომელიც ოდესღაც ნიკოლოზ ბოზარჯიანცს აუშენებია თავისი თამბაქოს ფაბრიკისათვის. სწორედ იქიდან მოყოლებული, ამ იდუმალ სახელებთან დაკავშირებული თბილისური შენობები ჩემთვის მხოლოდ შენობები არ იყო და თუ ძველ ჟურნალ-გაზეთებზე მიმიწვდებოდა ხელი, რაც რამ მათ შესახებ შემხვდებოდა, ცალკე ამოვიწერდი ხოლმე. ელიჩკა მამიდას და ძია იოსებს ასეთი ძველი გაზეთებიც ჰქონდათ სახლში და იშვიათი წიგნებიც. მათთან ვნახე პირველად 1911 წელს დავით სარაჯიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი წიგნი „დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად“, რომელიც ვითხოვე და სათავგადასავლო რომანივით ჩავიკითხე.

1985 წელს ჟურნალ „ცისკრის“ მე-4 ნომერში გამოქვეყნდა ჩემი წერილი „და იდავითეთ თქვენც მისებრ“, რომელშიც ცენზურისაგან თავდასაცავად საგანგებოდ მოფიქრებული ეშმაკური ფორმით გავაერთიანე ჩემს ხელთ არსებული ინფორმაცია დავით სარაჯიშვილს შესახებ. წერილის საბოლოო ვარიანტის მომზადებისას ვანო ჯავახიშვილს შინ ვესტურმე და კიდევ ერთხელ შევაჯერე რამდენიმე ფაქტი.

არასოდეს დამავიწყდება იმდღევანდელი გულთბილი მიღება, რომელიც კონიაკით არა, მაგრამ მშვენიერი ღვინით იყო დამშვე-

ნებული. მუდამ ვგრძნობდი ძია ვანოს სიყვარულს ჩემდამი და, ვინ იცის, საგაზეთო საქმის რამდენიმე საიდუმლოება მაქვს მისგან ნასწავლი. როგორც ჩანს, ჩემი ის სტუმრობა მის შვილიშვილსაც, ათიოდე წლის გოგონასაც დამახსოვრებია, რომელმაც ამ რამდენიმე თვის წინათ ფეისბუქზე მომწერა:

„სალამი, ბატონო პაატა. ჩემს ბაბუას ძალიან უყვარდით. სულ გახსენებდათ, როგორც უნიჭიერეს ახალგაზრდას. სახლშიც ხარტ ჩვენთან ნამყოფი. მე ჟურნალისტ ვანო ჯავახიშვილის შვილიშვილი ვარ. ბაბუა 1994-ში გარდაიცვალა“.

ამ სიტყვების ავტორი, ჟურნალისტ ვანო ჯავახიშვილის შვილიშვილი, დღეს მსოფლიოში ცნობილი მომღერალი თამარ ივერი გახლავთ.

ხოლო ჟურნალ „ცისკრის“ ის ნომერი, რომელშიც დავით სარაჯიშვილის შესახებ ჩემი ის წერილი დაიბეჭდა გვარიანად შეკრეჭილი, პირველ ყოვლისა, ძია ვანოს და ძია იოსებს მივართვი.

ოთარ ჯანელიძის საფუძვლიან გამოკვლევასთან ჩემი მაშინდელი ჟურნალისტური ნარკვევი როგორ მოვა, მაგრამ გამიხარდა, როცა მან ჩემი ის ტექსტი მოიძია და რამდენიმე ადგილას დაიმონმა კიდევ.

როცა დავით სარაჯიშვილის ქველმოქმედებას ეხება, ოთარ ჯანელიძე ჩამოთვლის იმ ახალგაზრდებს, რომლებიც დავით სარაჯიშვილის სტიპენდიით გაემგზავრნენ უცხოეთში სწავლის გასაგრძელებლად და მერე სახელოვანი მოღვაწეები გახდნენ: ზაქარია ფალიაშვილი და დიმიტრი არაყიშვილი, მელიტონ ბალანჩივაძე და ია კარგარეთელი, კოტე ფოცხვერაშვილი და ვანო სარაჯიშვილი, გიგო გაბაშვილი და მოსე თოიძე, იაკობ ნიკოლაძე და სილოვან კაკაბაძე, პავლე ინგოროყვა და სხვები.

ოთარ ჯანელიძემ არ იცოდა და ჩემი ამ წინასიტყვაობიდან გაიგებს, რომ დავით სარაჯიშვილის არა პირდაპირი, მაგრამ ერთ-ერთი სტიპენდიანტი მეც გახლავართ! გასული საუკუნის 90-იან წლებში, როცა თბილისის კონიაკის ქარხანა ანუ დავით სარაჯიშვილის საქმე ახალი თაობის თვალსაჩინო ქართველმა ბიზნესმენმა ელგუჯა ბუბუტიშვილმა გადაიბარა, მან ჩემთან რამდენჯერმე შეხვედრაც ისურვა, როგორც დავით სარაჯიშვილის ცხოვრება-მოღვაწეობით დაინტერესებულ ჟურნალისტთან. სწორედ ამ დროს არგენტინიდან მოწვევა მივიღე – ცნობილი ქართველი მოღვაწეების თამარ და აკა-

კი პაპავების ქალიშვილები – ტურფა და მზია პაპავა-ჭეიშვილები ბუენოს-აირესში მიწვევდნენ მათი მშობლების არქივის გასაცნობად, შესასწავლად და საქართველოში ჩამოსატანად. არგენტინაში საქართველოდან წასვლა-წამოსვლა არც მერე ყოფილა ადვილი თუ იაფი და იმხანად ხომ – მით უმეტეს. ხოლო დღემდე ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებელი სპონსორობის ინსტიტუტი ის-ის იყო იდგამდა ფეხს საქართველოში. ჯერ ვანო ყიფიანთან მივედი, რომელსაც იმ ხანად გუჯა ბუბუტიეშვილის კომპანიაში, თუ არ ცვდები, წამყვანი მრჩეველის საკვანძო პოზიცია ეკავა. 1989-ში ჩვენ თანამოაზრეებთან ერთად დავაფუძნეთ საქართველოს ეროვნული ოლიმპიური კომიტეტი და ვანო ყიფიანი – წარმატებული საქმის კაცი – დიდი სამშენებლო გაერთიანების თავკაცი, იმხანად საქართველოს ფრენბურთის ფედერაციას და საქართველოს სპორტულ ფედერაციათა საბჭოს ხელმძღვანელობდა. ვანოს არგენტინული მოწვევის ამბავი ვუთხარი და მანაც მაშინვე გუჯა ბუბუტიეშვილთან შემიყვანა. სარაჯიშვილის საქმის გამგრძელებელს ავუხსენი საქმის ვითარება და ჩემი არგენტინული მივლინების დაფინანსება ვთხოვე. გუჯამ ვანოს გადახედა და კარგი, ვიფიქრებთო, მითხრა. მეორე-მესამე არა და, სადღაც მეათე დღეს ვანო ყიფიანმა ოფისში დამიბარა და 3000 დოლარი ჩამითვალა. ეს მაშინ საკმაოდ დიდი ფული იყო. რა თქმა უნდა, ძალიან გამიხარდა და ამავე დროს დავიბენი, რა ჯენა, რა ვთქვა, როგორ დავწერო გაზეთში, ვის გადავუხადო მადლობა-მეთქი, ვკითხე. თქვი, რომ დავით სარაჯიშვილმა დამაფინანსა-თქო! ბრჭყალებში თუ ბრჭყალების გარეშე-მეთქი, – მაშინ კომპანიას უკვე „სარაჯიშვილი“ ერქვა. ბრჭყალების გარეშეო, მითხრა...

დავწერე ეს ყველაფერი და მერეღა დავფიქრდი, ჩემს პირად განცდებსა და გამოცდილებას წინასიტყვაობისთვის შეუფერებელი დეტალიზაციით, მეტისმეტად დანვრილებით ხომ არ აღწერ-მეთქი. და მივხვდი, რომ ამბების, ფაქტების თუ მოვლენების ასეთი გამონვლილვითი, საფუძვლიანი აღწერა თავად ამ წიგნიდან მომდინარეობს. ოთარ ჯანელიძე ხანდახან მართლა ისე დეტალურად აღწერს მისი გმირების თავგადასავალს, მათი ბიოგრაფიის თითქოს უმნიშვნელო ეპიზოდებს, მათი საქმიანობის ნიუანსებს, თითქოს ეს ყველაფერი მათ თავად მოეთხროთ მისთვის ან თითქოს წინა

დღეს ამოეკითხოს რომელიმე სახელმძღვანელოში. არადა, მე ხომ კარგად ვიცი და მინდა მკითხველმაც იცოდეს, რომ ცნობები ამ წიგნის გმირების შესახებ ისეა გაფანტული სხვადასხვა წყაროში, სხვადასხვა ენაზე, რომ გიკვირს, როგორ შეძლო ერთმა ავტორმა მათი ასე მოძიება, ნამცეც-ნამცეც შეგროვება და ასე კოხტად მოწოდება მკითხველისთვის.

მე კარგად ვიცი და მინდა მკითხველმაც იცოდეს, რომ ჩვენამდე შემორჩენილი ბევრი წერილობითი თუ ზეპირი ცნობა ქართული მრეწველობის, ქართული ქველმოქმედების ამ პიონერთა შესახებ წინააღმდეგობრივია, ხშირად ერთმანეთის გამომრიცხავი, ზოგი წყარო ერთს ამტკიცებს, ზოგი – მეორეს. და ადამიანს, ვინც ამ ყველაფერში ჯერ საკუთარი თავის და მერე ჩვენს გარკვევას მოინდომებს, ეპოქის საფუძვლიან ცოდნასთან და დიდ გამოცდილებასთან ერთად ძველი სწავლულების ინტუიციაც მართებს, რომ სანდოდ მიჩნეული წყაროებიდანაც კი ყველაზე სანდო გამოარჩიოს, ფაქტებს თავისი ადგილი მიუჩინოს, ვარაუდებსა და მოსაზრებებს კი – თავისი.

მაგალითად მწერალთა სახლის ამბავიც გამოდგება. დღემდე ზოგს დავით სარაჯიშვილისა ჰგონია იგი, ზოგს – აკაკი ხოშტარიასი. ხან ამბობენ, რომ ეს სახლი კომუნისტებმა ჩამოართვეს მფლობელს, ხან წერენ, რომ პატრონმა თავად უფეშქაშა ქართველ მწერლებს. მე მახსოვს ამ სახლის ფოიეში ლომისა და ვეფხვის, უფრო სწორად ნახევარლომის და ნახევარვეფხვის ფიგურები. თითქოს ტარიელის ხმლით შუაზე გაკვეთილი ეს ცხოველები ცოცხლებივით იყურებოდნენ მინის კუბებში ხელოვნურად გაშენებული შამბნარიდან. 90-იანი წლებიდან, ერთი მორიგი რემონტის შემდეგ ეს ლომ-ვეფხვი სადღაც გაქრა, ყოველ შემთხვევაში, მწერალთა სახლში მათი ადგილები დღეს ცარიელია. მე ისე ვიცოდი, რომ ეს ფიგურები თავის დროზე დავით სარაჯიშვილს ჩამოეტანა ევროპიდან. არადა, აკაკი ხოშტარიას ჩამოტანილი ყოფილა. დღევანდელი მწერალთა სახლის რეალური ისტორია, რა და როგორ იყო სინამდვილეში, ოთარ ჯანელიძის ამ წიგნში წერია.

ხოლო რაც ოთარ ჯანელიძის წიგნში წერია, სანდოა და თუ რამ სანდო არ არის, ავტორი თავად მიუთითებს ამის შესახებ.

ყველა ასე იცნობს და ოთარ ჯანელიძე სწორედ ასეთი მეცნიერია – სანდო, მცოდნე, დაკვირვებული, გამოცდილი. ამის დასტურია

მისი აქამომდელი საქმიანობა, მისი წიგნები, მისი თანამშრომლობა სხვა მეცნიერებთან, მისი პედაგოგიური, ორგანიზატორული თუ რედაქტორული გამოცდილება. ოთარ ჯანელიძე საქართველოს ახალი ისტორიის ერთი ყველაზე თვალსაჩინო მკვლევარია საქართველოში, ხოლო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ისტორია მისი სამეცნიერო ინტერესების მთავარი თემებია. ოთარ ჯანელიძემ დააარსა ჯერ ალმანახი და შემდეგ ჟურნალი „ქართული ემიგრაცია“, რომელსაც დღემდე რედაქტორობს.

მან სხვაზე უკეთ იცის, რა ძნელი მოსაპოვებელია ფაქტობრივი ინფორმაცია საქართველოს ისტორიის იმ ფიგურებზე, რომელთა სახელები საგანგებოდ და საგულდაგულოდ იყო მიჩქმალული, რომელთა ცხოვრება-მოღვაწეობის წარმოჩენა კი არა, რომელთა სახელების ხსენებაც კი იკრძალებოდა.

მახსოვს, როგორ გავაპარე ახალგაზრდობისას ჩემს ჟურნალისტურ ნაწერებში ჯერ გრიგოლ რობაქიძის და შემდეგ გიორგი მაჩაბლის სახელები. 1981 წელს ამერიკაში ჩემი მოგზაურობის ტრეველოგი, რომელიც არც ერთმა ჟურნალმა არ დამიბეჭდა, 1986 წელს ჩემი ნარკვევების წიგნში შევიტანე, მაგრამ დავით სარაჯიშვილზე ნარკვევისა არ იყოს, საბჭოთა ცენზურამ აქაც გამოიჩინა ჯეროვანი სიფხიზლე და გიორგი მაჩაბლის სახელი ამომაღებინა. და მე ქარაგმული და რებუსული ენის გამოყენება დამჭირდა, რომ ეს სახელი შეფარვით მაინც მეხსენებინა იმ ნარკვევში. ეს ამბები დანვრილებით მაქვს აღწერილი ჩემს წერილში გიორგი მაჩაბელზე, რომელიც სწორედ ოთარ ჯანელიძემ გამომიქვეყნა „ქართული ემიგრაციის“ მე-4 ნომერში, 2016 წელს.

გიორგი მაჩაბელი ამ წიგნის „და სხვანის“ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაა. წიგნის გმირთა შორის იგი ერთადერთია, ვისი ცხოვრება-მოღვაწეობაც ოთარ ჯანელიძეს ამ წიგნამდე საგანგებოდ ჰქონდა შესწავლილი და რომლის შესახებაც 2019 წელს მონოგრაფიაც გამოსცა პროფესორ რუსუდან დაუშვილთან თანაავტორობით.

დანარჩენთა შესახებ კი წიგნის ავტორმა სერიოზული საკვლევა-ძიებო სამუშაო ჩაატარა უმოკლეს დროში, უამრავი ცნობა მოიძია და შეუჯერა ერთმანეთს, რაც განსაკუთრებით რთული იყო პან-

დემიის პირობებში არქივებისა თუ ბიბლიოთეკების ონლაინ-რე-
ჟიმზე გადასვლის გამო. ესეც რომ არა, უკვე ითქვა, ამ აკრძალული
სახელების შესახებ მასალები ძნელად მოიპოვება, და რაც მოიპოვე-
ბა, ხშირ შემთხვევაში ფრაგმენტულია და დასაზუსტებელი. ონკანი-
დან მოთქრიალე კონიაკისა არ იყოს, ერთმანეთშია არეული ჭორი
და მართალი, ლეგენდა და სინამდვილე.

კი, სპეციალურ ლიტერატურაში აქა-იქ გაკრთებოდა ხოლმე
საუკუნეთა მიჯნის ქართველ მრეწველთა სახელები, მაგრამ მათი
ცხოვრების, საქმიანობისა თუ მოღვაწეობის შესწავლა შეუძლებელი
იყო. და როცა ეს შესაძლებელი გახდა, სერიოზულ გამოკვლევებთან
ერთად, გაჩნდა არაერთი ზედაპირული, ნაჩქარევი, სუბიექტური
პუბლიკაცია, რამაც კიდევ უფრო გააძნელა სიღრმისეული კვლევა-
ძიება.

და ოთარ ჯანელიძის ეს წიგნი, თუმცა პოპულარული ენით დაწე-
რილი და ფართო მკითხველისთვის განკუთვნილი, ფაქტობრივად
პირველი საფუძვლიანი მეცნიერული ცდაა, დღეს ხელმისაწვდომ
წყაროებზე დაყრდნობით ერთიანად შესწავლილი და გამომზეურე-
ბული იქნას ქართული ბურჟუაზიის იმ პირველ წარმომადგენელთა
ცხოვრება, რომელთაც თვალსაჩინო როლი შეასრულეს საქარ-
თველოს ისტორიაში, გაანალიზებული და სისტემატიზებული იქნას
მათი მრავალმხრივი საქმიანობა. და დარწმუნებული ვარ, ამ თემის
მკვლევართა მომავალი თაობა, ვინც ახალ, სანდო და დღემდე უც-
ნობ მასალას მოიპოვებს, ვინც განავრცობს და შეავსებს ამ წიგნში
გაერთიანებულ ბიოგრაფიებს, გვერდს ვერ აუვლის ოთარ ჯანელ-
იძის გამოკვლევას, ხოლო მრავალრიცხოვანი მკითხველი მას მუდამ
ისეთი ცხოველი ინტერესით წაიკითხავს, როგორც მე ვკითხულობდი
მრავალი წლის წინათ დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად გამოცემულ
ძვირფას წიგნს, შემთხვევით რომ ჩამივარდა ხელთ ძველი თბილისე-
ლი მესტამბის სახლში ფიქრის გორაზე.

პაატა ნაცელიშვილი

XIX საუკუნის ქართული სოციალური და ეკონომიკური სინამდვილე

ვარიზმის დამპყრობლური პოლიტიკისა და კოლონიური ძალ-
მომრეობის შედეგად, XIX საუკუნეში საქართველო რუსე-
თის იმპერიის შემადგენლობაში მოექცა. აქედან მოყოლებული, სა-
კუთარ სახელმწიფოებრიობას მოკლებული ქართველი ერი ასცდა
„ჩვეულებისაებრ მამულისა სვლა“-ს და მისი ცხოვრება განსხვავე-
ბულად წარიმართა. აღსანიშნავია ისიც, რომ იმავე პერიოდში ქვეყა-
ნამ მნიშვნელოვანი დემოგრაფიული, სოციალური თუ ეკონომიკური
ცვლილებებიც განიცადა.

დავინწყოთ დემოგრაფიული ვითარებით.

XIX საუკუნე საქართველოში მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემ-
პით აღინიშნა. სულ რაღაც 100 წლის განმავლობაში მცხოვრებთა
რიცხვი თითქმის გასამმაგდა და 1900-იანი წლების დასაწყისისათვის
ორ მილიონს გადააჭარბა.

დემოგრაფთა დაკვირვებით, ამ პერიოდში საქართველოში მოსახ-
ლეობის აღწარმოების თანამედროვე ტიპი ჩამოყალიბდა, რასაც სიკე-
დილიანობის მიზეზებში სტრუქტურული ცვლილებებიც დაემატა.
1897 წელს შობადობის ზოგადი კოეფიციენტი საქართველოში 30,5
პროცენტს, ხოლო სიკვდილიანობისა 18,6 პროცენტს შეადგენდა.¹

¹ ა. სულაბერიძე, ფიქრები ქართულ ოჯახსა და დემოგრაფიაზე, თბ., 2007, გვ. 269.

ამასთან, აუცილებელია ითქვას, რომ მოსახლეობის რაოდენობის მატებაში მნიშვნელოვანი იყო „მექანიკური შევსება“ უცხოტომელთა ჩამოსახლების გზით, რაც ქვეყნის მცხოვრებთა საერთო რაოდენობაში ქართველთა წილის შემცირებას განაპირობებდა (80-დან დავიდა 69 პროცენტამდე).

რუსეთის შემადგენლობაში ინკორპორირებული საქართველოს მოსახლეობაც, იმპერიის დანარჩენ მკვიდრთა მსგავსად, რამდენიმე წოდებად, კლასად თუ ფენად იყო დანაწევრებული, თუმცა საზოგადოების სოციალურ დიფერენციაცია კვლავ გრძელდებოდა და ძლიერდებოდა.

მსოფლიოს ნამყვან სახელმწიფოებში მიმდინარე სამრეწველო გადატრიალების, სანარმოო ძალების სწრაფი აღმავლობის, დაჩქარებული ინდუსტრიალიზაციისა და ურბანიზაციის ფონზე, რომანოვთა იმპერია ძველებურად აგრარულ ქვეყნად რჩებოდა. ჩამორჩენას მკაფიოდ ცხადყოფდა ისიც, რომ რუსეთის მოსახლეობის 76 პროცენტი სოფლის მეურნეობაში იყო დასაქმებული (საქართველოში ეს მაჩვენებელი კიდევ უფრო მაღალი იყო და 84,2 პროცენტს შეადგენდა). ამასთან, გლეხობის აბსოლუტური უმრავლესობა მიწას კვლავაც თოხით და კავით ამუშავებდა და არა რკინის გუთნით.

ქართველთა ცხოვრების ტრადიციული წესი საუკუნეთა განმავლობაში ფეოდალური იყო. ფეოდალური წესრიგითა და ცნობიერებით ხანგრძლივმა არსებობამ იმდენად ღრმა კვალი დაატყო ჩვენი საზოგადოების ყველა ფენას, რომ მათი გარდაქმნა და ახალ რეალობასთან ადაპტაცია ერთობ გაძნელდა და გაჭიანურდა.

საზოგადოებას, ჩვეულებრივ, სიახლის, თუნდაც პროგრესულის, სხვაგან გამოცდილისა და დანერგილისადმი ფრთხილი დამოკიდებულება, არცთუ იშვიათად კი შიშიც ახასიათებს. სიფრთხილე ჭკუადამჯდარი, გონიერი მოქმედების წინაპირობაა, ხოლო შიში ცვლილებებისადმი პიროვნების სოციალურ-ფსიქოლოგიური უნდობლობითაა გამოწვეული. შეჩვეულის, ტრადიციულის მოშლის, კომფორტის დარღვევისა და დაკარგვის საფრთხე, უპირველესად ქონების, საკუთრების მქონე ადამიანს (ადამიანთა ჯგუფებს, სოციალურ კლასს) ხელს უშლის, თვალი გაუსწოროს, დროულად მიიღოს და მოერგოს ახალ სინამდვილეს. ასე დაემართა ქართველი საზოგადოების დიდ ნაწილს, რომელსაც ბოლომდე გაურკვეველი მომავლის

სანაცვლოდ, არ ეთმობოდა არსებული და ჯიუტად მის შენარჩუნებას ცდილობდა.

ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ამგვარი ქცევა სოციალური გარემოს შეცვლის მიმართ ეროვნული ხასიათის გარკვეული მდგრადობის შედეგადაა მიჩნეული, რაც თაობებს შორის გამოცდილების გადაცემით განპირობებული ინერციით აიხსნება.

მატერიალური ღირებულებების პრიმატი, ქონებას გამოდევნება, მომხვეჭელობა, დაგროვება, სიმდიდრე არ ყოფილა ქართველთა მენტალიტეტის დომინანტი მახასიათებელი. რა თქმა უნდა, შეძლებულად და კარგად ცხოვრებაზე უარს არც ქართველი ამბობდა, მით უმეტეს გვაროვნული არისტოკრატია, მაგრამ თავის ამ ბუნებრივ მოთხოვნილებას იგი საკუთარი მამულიდან მიღებული შემოსავლით, ბრძოლებში მოპოვებული ნადავლით, არც თუ იშვიათად ტყვეთა სყიდვით, მეფისა და ტახტის სამსახურით სხვადასხვა დროს ირანის შაჰების, ოსმალეთის სულთნების, რუსეთის იმპერატორების კარზე სახელმწიფო, ადმინისტრაციული ან სამხედრო საქმიანობისათვის ბოძებული პატივითა და წყალობით იკმაყოფილებდა და არა ვაჭრობით თუ მევახშეობით.

საგულისხმოა ისიც, რომ ფუფუნებაში ცხოვრებასა და ამქვეყნიური სიამოვნებებით ტკბობას არც ქრისტიანული სწავლება სახავდა ადამიანთა ცხოვრების მიზნად და საზრისად. წმინდა ანტონ დიდის „სწავლანის“ თანახმად, „გაუმძლარი, მარადდაუქმყოფილებელი სურვილი სიმდიდრის მოპოვებისა და ხორციელ სიამეთა მიღებისა, ამო დიდებისაკენ მისწრაფებისა და ზესთამწნეობისა ჭეშმარიტების არცოდნისაგან გამომდინარეობენ და ადამიანის სულის ყველაზე ბოროტი ვნებები არიან. ...ამქვეყნიური სიმდიდრე ...განქარვებად სიზმარს წააგავს, და ცხოვრებისეულ სიკეთეთ მხოლოდ მოჩვენებითი ბრწყინვალეობა აქვთ, ხანმოკლე და წარმავალი. ...ყოველთვის იმით უნდა დავკმაყოფილდეთ, რასაც ღმერთი გვაძლევს, და უპირველესად მაღლი მიუძღვნათ ღმერთს ყველაფრისათვის“.¹

ფსიქოლოგთა დაკვირვებით, „ქართულ კულტურაში გამომუშავებული ადაპტაციური მექანიზმებისა და ღირებულებათა სისტემა არ

¹ წმიდა მამა ანტონი დიდი, სწავლანი კეთილზნეობისა და წმიდა ცხოვრებისათვის <http://churchandria.ucoz.net/mwyemsi/antoni-didi/ketilzneoba.htm>

შეიცავდა ეკონომიკურ სიძლიერეს, კეთილდღეობას როგორც დამოუკიდებელ ღირებულებას (იმ კულტურაში, სადაც ამგვარი ღირებულება არსებობს, შესაბამისი დამოკიდებულებაცაა ფულის, დროისა თუ შრომისადმი). სიმდიდრე იმისათვისაა, რომ დაიხარჯოს, თანაც რაც შეიძლება მალე, თორემ ხვალ შეიძლება ნაგართვან გარე თუ შინაურმა მტრებმა. სიმდიდრის შენარჩუნებისაკენ გამიზნული ცეცხლი და მენტალური ჩვევები ჩვენში არ გამომუშავებულა”.¹

ქართულ სინამდვილეში უფრო პატივში იყო ღვთის სამსახური, ღირსების დაცვა, რაინდობა, მხედრული სული, რაც ზოგადად განმსაზღვრელი იყო შუა საუკუნეების ევროპაში, მაგრამ მოგვიანებით სხვა ხალხებში მათ სხვა ღირებულებები ჩაენაცვლა. ამის თაობაზე ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძე წერდა. მისი სიტყვით: „ჩვენ შუასაუკუნეთა რაინდობის ანდერძებით გულს ვიფხანდით, თავს ვინონებდით: ხმალი, თოფი, ცხენი, რახტი, ლამაზი ქულაჯა და სხვა ამგვარი შეადგენდა საგანს ჩვენის ნატვრისა და წყურვილისა და როცა ჩვენ გატაცებული ვიყავით ამ ნატვრითა და წყურვილით, ჩრჩილი შემოგვეპარა. ჩვენის ერის ნაშრომ-ნაღვანი ჩვენგან დაწუნებული ვაჭრობით ხელთ იგდო, ამ გზით საქმით გაგვიბატონდა, ყმად დაგვიჭირა და სიტყვით კი თავს გვიქონავდა და გვეძახდა, ბარაქალაო, კაცებიც თქვენა ხართ და ქუდიც თქვენა გხურავთო; ჩვენ ეს ბარაქალა დავიჯერეთ, ამით მოვტყუვდით... ბურთი და მოედანი ეკონომიკური ცხოვრებისა... დაინარჩუნა იმან, ვინც უფრო მალე მიხვდა დროთა ბრუნვას, დროთა ჭირ-ბოროტს“.²

ისტორიული სინამდვილიდან გამომდინარე, იმას, რისთვისაც ნაკლებად მზად იყვნენ ეთნიკურად ქართველი თავად-აზნაურები, უფრო მომზადებული შეხვდნენ დიდ-ვაჭრები (მეტწილად სომხები), რომელთათვის ცნება „ახალი“ პრაქტიკულად ცნება „კარგის“ სრულ სინონიმად მიიჩნეოდა.

სომხებისათვის ფულის შოვნის თუ სიმდიდრის შეძენისაკენ მიდრეკილება ძველთაგანვე იყო ნიშანდობლივი. ეს კარგადაა შემჩნეული ეთნოფსიქოლოგიაში. გერმანელი მეცნიერი ფრიდრიხ რატცელი

¹ გ. ნიჟარაძე, პოლემიკური შენიშვნები ქართული კულტურის ზოგიერთი სოციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტის თაობაზე, გვ. 8. გაგა ნიჟარაძე საქართველო და ...kulturiskvleebi. weebly.com

² ი. ჭავჭავაძე, თხზ. სრ კრებული, ტ. VIII, თბ., 1956, გვ. 113.

XIX საუკუნის ბოლოს მიუთითებდა, რომ „ქართველებისაგან განსხვავებით სომხებს ახასიათებთ დაგროვებისაკენ მიდრეკილება“.¹

ქართველი ფეოდალი თავის მთავარ ქონებას მიწას არასდროს უყურებდა, როგორც კაპიტალს, რომელმაც უნდა მოიტანოს მოგება. მას არ ესმოდა მეურნეობის კომერციალიზაციის არსი, მამული, მასზე ყმა-გლეხის შრომა-ცხოვრება, ღალა თუ ბეგარა-გადასახადები არსებობის წყაროდ წარმოედგინა და არა გამდიდრების საშუალებად.

როგორც ითქვა, ქართველ თავადაზნაურობას გაუძნელდა სოციალური ტრანსფორმაცია და საკუთარი ცხოვრების ახალ დროსთან მისადაგება, ვერ შეძლო ამ დროის განმსაზღვრელი იმ ტენდენციებისა და ფასეულობების ორგანული შეთვისება, რომელთაც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს ადამიანთა აზროვნებასა და საზოგადოებრივ ყოფაზე.

მსგავს პროცესს ფეოდალთა წოდებისათვის უპრობლემოდ არც რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებსა და დასავლეთ ევროპის სინამდვილეში ჩაუვლია.

აგრარული მეურნეობიდან სამრეწველო წარმოებაზე გადასვლამ XVI-XVIII საუკუნეების ინგლისში, რაც სახნავი მიწების საძოვრებად გადაქცევით („შემოღობვა“), ცხოვრების მოშენებით, მატყლის დამუშავებითა და მაუდის ფართოდ წარმოებით დაიწყო, შეცვალა ინგლისელ ფეოდალთა ცხოვრების ტრადიციული წესი და მათ კაპიტალის თავდაპირველ დაგროვებაში ჩაბმისაკენ უბიძგა.

თავადაზნაურობის ეკონომიკური დაქვეითება, მისი ძირითადი სიმდიდრის მიწის გასხვისება მტკივნეულად აისახებოდა ფეოდალური ელიტის ბედზე რუსეთის იმპერიაშიც. გამოანგარიშებულია, რომ იმ 87 მლნ. დესეტიანა მიწიდან, რომელსაც რუსი მემამულეები 1861 წლის საგლეხო რეფორმის შემდეგ ფლობდნენ, ამ წოდებას 1914 წლისათვის მხოლოდ 41 მილიონი დესეტინალა შერჩა.² მიწა კი „ცხოვრების ახალი ბატონ-პატრონების“, კაპიტალისტების, დიდ-ვაჭართა, მრეწველ-მეწარმეთა ხელში გადადიოდა, რომლებიც მომ-

¹ Л. Мелик-Шахназарян, Характер армянского народа, Ереван, Тираст, 1999 г. <http://armenian-house.org/mshaknazaryan/nf-ru/character.html>

² С. Беккер, Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России. М., 2004. С. 47.

ჭირნეობით, ყაირათით ხარჯავდნენ შემოსავლებსა თუ მიღებულ მოგებას და მას ახალ პრაქტიკულ საქმეებში აბანდებდნენ. მათგან განსხვავებით, რუსმა მემამულეებმა ბატონყმობისაგან გლეხთა განთავისუფლებაში აღებული თანხები ე. წ. ქარის მოტანილი ფული („шальные деньги“) უფრო უცხოეთის კურორტებზე დროის ტარებაში, ბანქოსა და რულეტკის თამაშში დახარჯეს და ნაკლებად მომგებიანი ბიზნესის წამოწყებაში.¹

გართულდა საფრანგეთის ფეოდალური არისტოკრატიის ცხოვრებაც, რადგან, როგორც სასახლის დიდებულები, ისე პროვინციული თავადაზნაურობა, ინგლისის ჯენტრისაგან განსხვავებით, კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვების პროცესისაგან განზე დარჩა. „თავადაზნაურული ღირსების“ დაკარგვის შიშით, იგი უკადრისობდა შრომას და რაიმე სასარგებლო სამეურნეო საქმიანობას სილარიბეში ცხოვრებას, ზოგჯერ შიმშილსაც კი ამჯობინებდა.²

წოდებრივი პრივილეგიების ლიკვიდაცია, ფეოდალური უფლებებისა და შრომითი ბეგარის გაუქმება მძიმედ განიცადა გერმანიისა და ევროპის სხვა ქვეყნების მიწისმფლობელთა კლასმაც, რომელთა ცხოვრებასაც კაპიტალიზმში ახალი სინამდვილის შესატყვისად გარდაქმნიდა.

თავად არაფრის მკეთებელი და სხვის ხარჯზე ცხოვრებას დაჩვეული ქართველი თავადაზნაურობა ახალ ვითარებაშიც ძველი ზნეჩვეულებით ცდილობდა ლელოს გატანას, არადა ეკონომიკურ სფეროში მომხდარი ცვლილებები, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების შემოჭრა და გაღრმავება, რაციონალიზმისა და გონების კულტის დამკვიდრება, ბურჟუაზიულ-ლიბერალურ ღირებულებათა სისტემაზე გადასვლა სულ სხვა ალღოსა და უნარს მოითხოვდა.

„ახალი რეალობა მტკივნეულად აისახებოდა ქართველ თავადაზნაურობაზე, რომელიც მოუზმადებელი აღმოჩნდა სიახლისათვის. ნატურალური, თვითკმარი მეურნეობის პირობებში ფეოდალური საზოგადოების განვითარება შეფერხდა. დროის რიტმს და გამოწვევას ქართველ მიწისმფლობელთა მხოლოდ უმნიშვნელო რაოდენობა უწყობდა ნაბიჯს. ამის გამო თავადაზნაურობა, როგორც

¹ И. Дронов, Накопление капитала и оскудение дворянства в пореформенной России <http://www.voskres.ru/history/dronov2.htm>

² История Франции. В 3 т. Т. 2. М., 1973. С. 293.

წოდება, თავისი სოციალური პასიურობის გამო, ვერ იქცა ერის პროგრესულ მედროშედ და უნუგემოდ ჩამორჩა დროს. ქართველი თავადაზნაურობის გაბატონებულ მდგომარეობას ეკონომიკური საფუძველიც ეცლებოდა. ამ საყრდენის გარეშე კი ფეოდალური არისტოკრატის უპირატესობაც ფერმკრთალდებოდა, რომ არაფერი ითქვას, თავადაზნაურობის პრესტიჟის საერთო დაკნინებაზე.¹

რა მიზეზ-ფაქტორებმა განაპირობეს ეს ყოველივე, რატომ აღმოჩნდა ასეთი უგერგილო ქართველი თავადაზნაურობა, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ქართული სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების შეუცვლელი საყრდენი იყო?

როგორც იაკობ გოგებაშვილი შენიშნავდა: საქართველოში რუსეთის გაბატონების შედეგად „თავად-აზნაურობამ დასტოვა ღვანლიანი არსებობა, მარტივი ყოფაცხოვრება და მიეცა ცუდაობას და პირუტყველ ფუფუნებას“. იგი „მოაკლდა უწინდებულ ვაჟ-კაცურთ თვისებათა და დაიწყო ამაყოფა, ამპარტავნობა არისტოკრატობით, გვარიშვილობით, რომლის იქით აღარაფერი გააჩნდა“.²

არადა, ისეთი დრო დგებოდა, როდესაც „ჭკვიანი ადამიანები აღარ ყოყმობენ არისტოკრატიული წარმომავლობით. ისინი ჩქარობენ ფული დააგროვონ და ტექნიკას დაეუფლონ“.³

უნდა ითქვას, რომ თავად ახალი დრო დადგა გვიან ჩვენში რუსეთის კოლონიად ქცეულ, იმპერიის განაპირა მხარეში. აქ, ცხადია, არ ვგულისხმობთ მხოლოდ „ხანგრძლივ მეცხრამეტე საუკუნეს“, როგორც ამ ასნლეულს ბრიტანელმა ისტორიკოსმა ერიკ ჰოსბაუმმა უწოდა. პირველ რიგში საუბარია საერთოდ ფეოდალური ურთიერთობის უჩვეულო გაჭიანურებაზე. „საქართველო, ობიექტურ მიზეზთა გამო, ჩამორჩა დასავლურევროპული განვითარების აღმავალ პროცესს. იგი ევროპის თანადროულად ვერ ეზიარა ახალ ერას ბურჟუაზიული განვითარების ეპოქას XVI საუკუნიდან რომ დაიწყო და წინააზიური, შედარებით შეფერხებული თუ „დაგვიანებული“ ცივილიზაციის გარემოცვაში აღმოჩნდა“.⁴

ბურჟუაზიული მიმართულებით ქვეყნის განვითარების ჩამორ-

¹ ო. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, თბ., 2009, გვ. 72.

² ი. გოგებაშვილი, რანი ვიყავით გუშინ. ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1, თბ., 1955, გვ. 328.

³ ა. ბაქრაძე, თხზულებანი. თბ., 2006, გვ. 101-102.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 4, თბ., 1973, გვ. 11.

ჩენამ და „ე. წ. გვიანი ფეოდალიზმის პერიოდის უსაშველოდ გაგრძელებამ ქართული ეროვნული მსოფლმხედველობის სიღრმეში ბატონყმური ფსიქიკა ჩაკირა; ბატონყმობა ჩვენი ეროვნული ხასიათის განმსაზღვრელ ნიშან-თვისებად იქცა“.¹

მოკლედ გადავავლოთ თვალი ფეოდალიზმის სპეციფიკას საქართველოში.

ქართული ფეოდალიზმის აღსაწერად რამდენიმე ტერმინი გამოიყენება, კერძოდ: „უფალ-მონობა“, „პატრონყმობა“, ხოლო XV საუკუნიდან „ბატონყმობა“. მათგან უფრო სპეციფიური „პატრონყმობა“ ჩანს.

ივანე ჯავახიშვილის სიტყვით, საქართველოს მთელი საზოგადოებრივი და სახელმწიფო ცხოვრება პატრონყმობაზე იყო დამოკიდებული. „ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების უმთავრეს და დამახასიათებელ მოვლენას სწორად ეს „პატრონყმობა“ შეადგენდა“.²

ზოგიერთი ისტორიკოსი (მაგალითად, მარკ ბლოკი) ფეოდალიზმს მხოლოდ დასავლეთევროპულ ფენომენად მიიჩნევდა, არაერთი ქართველი თუ უცხოელი მკვლევრის აზრით კი, ფეოდალიზმი უნივერსალურ მოვლენას წარმოადგენდა. არსებობს საპირისპირო შეხედულებაც, მაგრამ ამ საკითხის სიღრმისეული განხილვა ახლა ჩვენს ინტერესს არ შეადგენს.

მარქსიზმის მიხედვით, ფეოდალიზმი „ანტაგონიზმზე დაფუძნებული ურთიერთობაა“.³ რა თქმა უნდა, კაცობრიობის ისტორიაში არასოდეს ყოფილა დრო-ჟამი, როდესაც მგელსა და ცხვარს ერთად ეძოვოს. არისტოკრატია და დაბალი სოციალური ფენები ყოველთვის სხვადასხვა ცხოვრებით ცხოვრობდნენ. წინააღმდეგობა და კონფრონტაციაც წოდებრივ საზოგადოებებში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, მაგრამ იგივე ფეოდალიზმის პირობებში არც წოდებათა შორის კოლაბორაცია-თანამშრომლობა ყოფილა უცხო და მიუღებელი. მეტიც, არა ერთ ქვეყანაში სოციალურ ფენების ფუნქციებიც კი გამიჯნული იყო (ორატორ, ბელლატორ, ლაბორატორ. მლოცველი, მეომარი, მშრომელი), თითოეული წოდება ძირითადად თავისი

¹ ა. ჯოხაძე, 800-წლიანი ბატონყმობის მარწმუნებში, კრებულში „ჭუპა ვაისაგან“, თბ., 1994, გვ. 29.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი მეორე. ნაკვეთი პირველი, ტფ., 1928-1929, გვ. 52.

³ К. Маркс. Метафизика политической экономии. К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные сочинения. т. 3 М., 1987, С. 69.

საქმით იყო დაკავებული, რაც, გარკვეული თვალსაზრისით, ხელს უწყობდა ე. წ. „კლასობრივ ზავს“.

„პატრონყმობა“ მკაფიოდ ჩანს ჩვენი ეროვნული ცხოვრების ამ-სახველ ისეთ ეპოსში, როგორიცაა „ვეფხისტყაოსანი“. შოთა რუსთა-ველის პოემა თავისი ეპოქის ქართული სოციალური სინამდვილის ანარეკლადაა მიჩნეული.

როგორც ნიკო ხიზანიშვილი შენიშნავდა, „ვეფხისტყაოსანი“ არის „ხელოვნური მატრიანე, ლექსად მოთხრობილი ვრცელი ისტორია ჩვენის ოქროს საუკუნისა“. სხვა ავტორის მიხედვით, რუსთაველს თავისი ქმნილების „ქარგად XII საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება გაუხდია“ და რომ: „ვეფხისტყაოსანში“ დახატულია ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოს სურათი¹.

საინტერესოა იაკობ გოგებაშვილის გადმოცემა. კითხვაზე: „ჩვენში თავადი ბატონი არ იყო და გლეხი ყმა?“ „დედა ენის“ ავტორი უპასუხებს: „ჩვენის ქვეყნის მდგომარეობა, პოლიტიკური გარემოება იყო იმ გვარი, რომ ბატონ-ყმობის უღელს ამსუბუქებდა და შეჰქონდა მასში სათნო ელემენტი, ადამიანური ურთიერთობა გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის“.

„ბატონ-ყმობა, როგორც ბუნების წინააღმდეგი და ადამიანის ღირსების დამამცირებელი დანესებულება, აგრძელებს გოგებაშვილი, მაშინაც საძაგელს სენს შეადგენდა, მაგრამ ...ეს სენი მოკლებული იყო თავის გამრყენელს და დამამხობელს თვისებასა. ...ქართველი დამჩაგვრელს უღელს მონობისას მოკლებული იყო და სარგებლობდა იმისთანა განწყობილობით წოდებათა შორის, რომელიც ხალხს ამხნევებდა და ადვილად ატანინებდა გარეგან გაჭირებათა“².

აკაკი წერეთლის სიტყვებით, „ბატონყმობა ჩვენში პირობით იყო და არა უსაზღვრო, როგორც სხვაგან. ყმებმა იცოდნენ, რა უნდა გადაეხადათ, ბატონებმა რა უნდა გადაეხდევიენებინათ, და ორივე მხარე შეურყევლად ასრულებდა თავის მოვალეობას“³.

როგორც თედო ჟორდანიას აღნიშნავდა, „საქართველოში ბატონს და გლეხს შუა მჭიდრო ზნეობრივი ოჯახური კავშირი მეფობდა.

¹ გ. მჭედლიშვილი, შუა საუკუნეების ქართული პოლიტიკური აზრი და „ვეფხისტყაოსანი“, თბ., 2000, გვ. 12, 29.

² ი. გოგებაშვილი, რანი ვიყავით გუშინ. ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1, თბ., 1955, გვ. 324-325.

³ ა. წერეთელი, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1989, გვ. 37.

ქართული ბატონყმობა ანუ დამოკიდებულება გლეხებსა და ბატონებს შორის ნებაყოფლობითი იყო, უფრო ზნეობრივი ოჯახური კავშირი ორისავე მხრისთვის სასარგებლო¹.

ამ მხრივ კიდევ უფრო შორს წავიდა ალექსანდრე ორბელიანი, რომელიც წერდა: „საქართველოში მებატონეთ ყმობა მონად ...არ ითქმის. მართალია სიტყვა ყმობა იყო, მაგრამ საქმე მონებას არ აცხადებს“.¹

როგორც ჩანს, საქართველოში ძველად არსებულ სოციალურ-კლასობრივი სტრუქტურის შესახებ ანალოგიური შეხედულება საკმაოდ იყო გავრცელებული. „წოდებათა შორის მამაშვილური ურთიერთობის თეორიას იცავდა XIX საუკუნის ბევრი სხვა მოღვაწე. მაგალითად, დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილი წერდა: „სიტყვა ბატონი უწინარეს ამისა არ იყო სათაკილო. თავმოწონებული გლეხი ამაყად იტყოდა: ჰე, მე უპატრონოდ ნუ გგონივარ, ბატონიცა მყავს და პატრონიც. ბატონყმური სიყვარული იყო მტკიცე და შეურყენელი“. საქართველოში „ბატონსა და ყმას შორის ურთიერთობა გაცილებით კორექტული, დახვეწილი და ურთიერთსარგებლო იყო, ვიდრე მსოფლიოს თუნდაც ყველაზე მოწინავე ქვეყნებში“.² მართლაც, ქართული ფეოდალური ტრადიციით, პატრონი ვალდებული იყო, ყმის ერთგული სამსახური სათანადოდ დაეფასებინა, თავადაზნაურები თავიანთ შვილებს გლეხ ძიძებს აზრდევინებდნენ და სხვა, მაგრამ ეს გარემოება ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ყმასა და მის მფლობელს შორის მუდმივი ჰარმონია და კეთილგანწყობა სუფევდა. გლეხის ჩაგვრა და ექსპლუატაცია საქართველოშიც არსებობდა, რის დასტურად მარტო ტყვეთა სყიდვაც იკმარებდა, თუმცა აქ ისიც კარგად ესმოდათ, რომ „რა ამოწყდეს გლეხი კაცი, საქართველო დაძაბუნდეს“ (არჩილი). ამიტომ მეფე (განსაკუთრებით ერეკლე მეორე) ხშირად აფრთხილებდა თავადებს, ლმობიერად მოპყრობოდნენ თავიანთ ყმებს.

ქართული პატრონყმობა ივანე ჯავახიშვილისავე დაკვირვებით, მიემსგავსებოდა დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების ფეოდალურს

¹ ა. ორბელიანი, უწინდელს დროს ბატონყმობა საქართველოში, ჟურნ. „ცისკარი“, 1859, №11, გვ. 215.

² ნ. ვახანია, ალექსანდრე ორბელიანის მსოფლმხედველობის ზოგიერთი საკითხი <http://www.bu.org.ge/x1282?lang=geo>

ნესნყობილებას ფეოდალიზმს. „როგორც საქართველოში პატრონ-ყმობა, ისე დასავლეთს ევროპაშიც ფეოდალური ნესნყობილება სახელმწიფო და სოციალური ცხოვრების საზოგადო მოვლენა იყო, საერთო თვისება ჰქონდა...“.¹

ალექსანდრე ხახანაშვილის მოსაზრებით კი, „ბატონ-ყმობას საქართველოში ჰქონდა ბევრი საერთო სახე ამგვარსავე ნყობილებასთან ევროპასა და რუსეთში“. თუმცა, მკვლევარი იქვე დასძენდა, რომ „ქართული ბატონყმობა ჰუმანურია ევროპულ და რუსულ ბატონყმობასთან შედარებით. ...სანამ საქართველო რუსეთს შეუერთდებოდა, ქართველი ბატონი იყო ქართველი გლეხისთვის მფარველი და პატრონი, ხოლო XIX საუკუნის დამდეგს საქართველო შეუერთდა რუსეთს, თავადაზნაურობამ დაჰკარგა სახსარი სახელმწიფოს მართვაში მონაწილეობა მიეღო, ფეოდალებს მოაკლდათ ძველი დიდება და ამასთანავე იმატა უსაქმობის გამო განცხრომის მიდრეკილებამ. ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებამ გამოიწვია ყმათა გადასახადის დაბეგვრის მომატება, რუსეთთან შეერთებამდე, ყველაფერი მამაშვილურ დამოკიდებულებაზე იყო დამყარებული, არავითარი კლასთა ბრძოლა არ იყო, რომ ყმა მამასავით უვლიდა თავის ბატონს“.²

იაკობ გოგებაშვილი პირდაპირ მიუთითებდა, რომ „მტრული განწყობილობა, საშინელი სიძულვილი ყმებსა და ბატონებს შორის, ტვინის ამოწოვა გლეხებისა ბატონების მხრივ, წყევტა და ჟლეტა ბატონებისას გლეხების მხრივ ყოველივე ეს დაიბადა ამ საუკუნეში (იგულისხმება XIX საუკუნე, ო. ჯ.), როცა ბატონსა და ყმას შუა ჩამოსდგა შტიკი და შუბი, რომელთა მოხმარება გლეხების წინააღმდეგ ადვილი იყო“.³

რუსეთის იმპერიულ ორბიტაში მოქცევა მრავალმხრივი გამოწვევა იყო საქართველოსა და ქართველებისათვის. რუსეთი არასოდეს ყოფილა ნამდვილი ევროპა. შინაგანად გაორებული ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის ნაწილს მოეჩვენა ასე, თორემ ფხიზელი შემფასებლის დაკვირვებით, XIX საუკუნეში ჩვენი „გაევროპილება

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი მეორე. ნაკვეთი პირველი, ტფ., 1928-1929, გვ. 69.

² ალ. ხახანაშვილი, პატრონ-ყმობა საქართველოში რუსეთთან შეერთებამდის, ტფ., 1890, გვ. 5.

³ ი. გოგებაშვილი, რანი ვიყავით ჟუმინ. ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, 1, თბ., 1955, გვ. 328.

გარუსებას უფრო ჰგავდა".¹ საქართველოს თავადაზნაურობამ, რომელსაც „ევროპაში დაბრუნებაც“ უნდოდა და „აზიაში დარჩენაც“, რუსეთის ევრაზიული იმპერია ამ წინააღმდეგობრივ მისწრაფებათა შესატყვის სახელმწიფო სისტემად წარმოიდგინა. „რუსი ჩინოვნიკის და ჯარისკაცის მუნდირმა ქართულ ზეპურ საზოგადოებას ქრისტიანული დასავლეთის ნაირსახეობის ილუზია შეუქმნა და მისი „ევროპელობის“ ამბიცია დააქმაყოფილა, სინამდვილეში კი ამ მუნდირის მიღმა... დასავლეთის სრული ანტიპოდი იმალებოდა".²

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ რუსეთის იმპერია საუკუნეების განმავლობაში ევროპისაგან ზურგშექცევით ცხოვრობდა და ვითარდებოდა. ეს ვითომ ევროპული სახელმწიფო ნამდვილი ევროპისათვის შიშისა და საფრთხის მომგვრელი მრისხანე გოლიათი იყო. ცნობილია, რომ საღვთო კავშირის შექმნიდან (1815 წ.) თითქმის ოთხი ათეული წლის განმავლობაში რუსეთი ევროპის ჟანდარმის როლსაც ასრულებდა და მისი „ევროპელობა“ დიდწილად ამით განისაზღვრებოდა. ამიტომაც წერდა გერონტი ქიქოძე, რომ რუსული ნაციონალიზმისა და მესიანიზმის საფუძველი უფრო პოლიტიკური იყო, ვიდრე ისტორიულ-ფილოსოფიური და, რომ „მისტიკური ბუნების მიუხედავად, მას საგრძნობლად უდიოდა ყაზახური³ ჩექმების სუნი".⁴

როდესაც რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ საქართველოში თავისი სოციალური წყობის (სისტემის) ნიველირება დააპირა და ქართული პატრონყმობის ნაცვლად რუსული ბატონყმობა დანერგა, ვითარება ნამდვილად შეიცვალა. საქართველოს ადგილობრივ ადმინისტრაციას გლეხობის მემამულეთა მორჩილებაში მოქცევა დაევალა და საამისოდ სამხედრო ეგზეკუციების ნებაც დაერთო. ქართველ თავადაზნაურობას, მსგავსად რუსი თავადაზნაურობისა, თავიანთი ყმა გლეხების ჯარში გამწესების ან ციმბირში გადასახლების უფლება მიეცა და სხვ. რუსეთიდან შემოვიდა ადრე საქართველოში უცნობი არაერთი სასჯელი, მათ შორის „როზგი“, რომლის სახელი ქართველებმა ადრე საერთოდ არ იცოდნენ.⁵

¹ ვ. კოტეტიშვილი, აზიისაკენ, წიგნში ევროპა თუ აზია? თბ., 1997, გვ. 200.

² ა. ჯოხაძე, მსგავსი იზიდავს მსგავსს, გაზ. „24 საათი“, 2006 წ., 12 აპრილი.

³ ყაზახი თურქული წარმოშობის სიტყვაა და კუთხურ მატყვევლებაში გლეხს ნიშნავს.

⁴ გ. ქიქოძე, დასავლეთის კარები, გაზ. „საქართველო“, 1916 წ., 14 დეკემბერი.

⁵ ა. წერეთელი, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1989, გვ. 41.

იმპერიულმა პოლიტიკამ, ილია ჭავჭავაძის სიტყვით, გამოწვია ის, რომ „თავადს აზნაური სძულს, აზნაურს თავადი, გლეხს ორივე“. ამ დროიდან წოდებათა შორის ხიდრატეხილობა და ურთიერთგაუცხოება დროის „წყევლა-კრულვიან პრობლემად“ (ილია) იქცა.

ისე რომ არ გამოვიდეს, თითქოს ყველაფერი რუსეთის იმპერიას ბრალდება, აუცილებელია ითქვას ქართული წარჩინებული წოდების თავადაზნაურობის განათლების სავალალო დონეზეც, რაც სულაც არ ყოფილა მეორეხარისხოვანი ამ წოდების დეგრადაციის გზაზე.

1897 წლის საყოველთაო აღწერის მასალების მიხედვით, რუსეთის იმპერიაში 1,8 მილიონი თავადაზნაური აღირიცხა.⁶ იმპერიის ევროპულ ნაწილში 10 წლის ასაკიდან ზევით თავად-აზნაურთა საერთო რაოდენობიდან 222 364-მა წერა-კითხვა არ იცოდა. ამ რიცხვის 12 პროცენტი მამაკაცებზე, ხოლო 18,2 პროცენტი ქალებზე მოდიოდა. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა სოფლების მკვიდრი იყო.⁷

იმავე აღწერით, მარტო თბილისის გუბერნიაში აღრიცხული 29 347 თავადაზნაურიდან დაახლოებით 30% წერა-კითხვის უცოდინარი იყო.⁸ ასე რომ, ზემოთ მოყვანილ პროცენტებს მნიშვნელოვანწილად ჩვენებული ფეოდალებიც ავსებდნენ, რომლებიც ამრეზით უცქერდნენ სწავლა-განათლებას. იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ ერთი დიდგვაროვანი პერსონაჟი, გორელი თავადი ამილახვარი დარწმუნებით ამბობს, რომ „ცოდნამ დააქცია ქვეყანა“, ხოლო ილია ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანი?!“-ს უკვდავი გმირი ლუარსაბ თათქარიძე სწავლას „ახლანდელ ჭირად“ მიიჩნევდა და გაიძახოდა: „წიგნი რა ვაჟკაცის ხელობაა, ეგ ხომ ქალის საქმეაო“.

შეუძლებელია არ ვენდოთ იოანე ბატონიშვილსა და ილია ჭავჭავაძეს და ისინი ვითარების დრამატიზებაში დავადანაშაულოთ, მაგრამ უფრო მეტი დამაჯერებლობისათვის ისტორიულ საბუთსაც მოვიშველიებთ. იონა ხელაშვილის ეპისტოლურ კრებულში დაცულია XVIII საუკუნის ერთი ქართველი ფეოდალის წერილი, რომელშიც აღნიშნულია: „მამასა და პაპასა არა სცოდნიათ წიგნი, მაგრამ

⁶ Европа-1913: аристократы, война и мир. <https://www.svoboda.org/a/24953588.html?no-cache=1>

⁷ Б.Мионов, Благосостояние населения и революции в имперской России: XVIII начало XX века. М., 2012, С. 592. <http://library6.com/books/645296.pdf>

⁸ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. 69. Тифлисская губерния, СПб., 1905, С. XIII.

თვისის გვართა მდიდრათ უცხოვრიათ გვარეულისა სახელოებითა. წიგნები მხოლოდ მღუდელმა უნდა იცოდეს და სომეხთა, რომელნიც მდივნებად არიან და ვაჭრად; და აგრეთვე ქალებმა შამშობლოებთა მისწერენ ქარტათა და შეიწყობენ სიცოცხლეთა და სიკუდილთა. ...თავი რისათვის აიტკიოს დიდმან კაცმან წიგნით და ანგარიშით“.¹

ქართული საზოგადოების მოდერნიზაცია გააძნელა იმ გარემოებათა, რომ ადგილობრივი ფეოდალური არისტოკრატია ძირითადად სოფლად ცხოვრობდა და მას ქალაქებთან, როგორც ვაჭრობის, ეკონომიკისა თუ კულტურის მთავარ ცენტრებთან ინტენსიური კავშირი არ ჰქონია. XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე ქართველი თავადაზნაურობისათვის არათუ პრესტიჟული, შეიძლება ითქვას, საერთოდ უცხო იყო ისეთი ურბანული პროფესიები, როგორიცაა ბანკირი, ექილი, მოსამართლე, დარგობრივი მოხელე, ექიმი და სხვა, რომლებიც სპეციალურ ცოდნა-განათლებას მოითხოვდნენ, რის გამოც სამხედრო კარიერის ალტერნატივად არც კი მოიაზრებოდნენ.

ზოგადად, გამოანგარიშებულია, რომ 1800 წლისათვის მსოფლიოს მოსახლეობის მხოლოდ 3 პროცენტი ცხოვრობდა ქალაქურ დასახლებებში.²

საგულისხმოა, რომ ქალაქ თბილისის 1803 წლის აღწერის მიხედვით, აქ 45 ქართველი თავადის, 54 ქართველი აზნაურისა და 1 ქართველი ვაჭრის ოჯახი ცხოვრობს.³

ფრანგი მოგზაური გრაფი სუზანეც, რომელიც 1835 და 1840 წლებში იმყოფებოდა საქართველოში, გვიდასტურებს, რომ თბილისი არ გამოირჩევა წარჩინებულ ქართველთა სიმრავლით.⁴ ქართველი თავადაზნაურობის რიცხვი თბილისში ზრდას მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის დროიდან იწყებს.

XIX საუკუნის შუახანებისათვის ფეოდალურ-ბატონყმურ ურთიერთობას თითქმის მთელ რუსეთში ღრმა კრიზისი დაუდგა. თვითმპყრობელობა იძულებული გახდა, სერიოზულად დაფიქრებულიყო ამ დრომოჭმული სისტემის გარდაქმნაზე.

¹ ლ. ასათიანი, ძველი საქართველოს პოეტი ქალები, თბ., 1936, გვ. 10-11.

² <https://www.gfsis.org/files/my-world/3/kalaki.pdf>

³ ს. კაკაბაძე, ქალაქ ტფილისის აღწერა 1803 წლისა, საისტორიო მოამბე, წიგნი II, ტფ., 1925, გვ. 30-31.

⁴ ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1). მოაზიდა ირინე ნაჭყებია, გვ. 75. <http://iliauni.edu.ge/uploads/other/46/46914.pdf>

1861 წლის 19 თებერვალს იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ ხელი მოაწერა მანიფესტს რუსეთში ბატონყმობის გაუქმების შესახებ. გატარებული რეფორმის ძალით, გლეხი იურიდიულად თავისუფალი გახდა, იგი ყმობისაგან განთავისუფლდა, თუმცა მიწა კვლავ ძველი პატრონის საკუთრებად დარჩა.

რეფორმამ საქართველოში არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება გამოიწვია. შეჩვეული ცხოვრების დარღვევით, მით უფრო, მისი საფუძვლიანი მოშლით, ქართველი თავადაზნაურობის აბსოლუტური უმრავლესობა დაინტერესებული არ ყოფილა. მან მომავალი რეფორმა უსამართლო, „დიდად სამწუხარო“ საქმედ მიიჩნია, რადგან გლეხთა განთავისუფლება საკუთარი კეთილდღეობის ხელყოფად აღიქვა. იმპერიის ცენტრალურ გუბერნიებში დაწყებულ ბატონ-ყმობის რეფორმასა და ხმებს ყმების განთავისუფლების შესახებ დიდი აქტივობით არც ქართველი ყმა-გლეხობა ხვდებოდა.

ბატონყმობის გაუქმება „თავის დღეში არ მოხდება, ამას ვერც თქვენ და ვერც თქვენი შვილები ვერ მოესწრებიანო“, ეუბნებოდნენ ქართველი მემამულეები თავიანთ ყმებს. თუმცა ბევრს ეჭვი ეპარებოდა, რომ გლეხთა განთავისუფლების პროცესს ველარაფერი შეაჩერებდა და წუხდა: „რალა ვქნათ მერე, რომ მართლა ყმები წავართვან, რილათ ვიცხოვროთ, რილათ გავიდეთ ქვეყანაში. ვაი ჩვენ დღეს, თუ მართლა ეს მოხდა, მაშინ რალა გზა გვაქვს, თავი ქვას უნდა ვახალოთ და ან ავლაბრის ხიდიდამ მტკვარში გადავცვივდეთ, ან სხვაგან სადმე“.¹

სხვებიც არ მალავდნენ: „ჩვენ არ შეგვიძლია არც მუშაობა, არც გუთანზე ჯდომა, არც ხვნა, ბოსტნის ბარვა და თოხნა, არც საქონლის და ცხვრის დეენა“, ამ გვარის მდაბიო ცხოვრებისათვის გლეხია შობილიო.²

მართალია, იმპერიაში გატარებული საგლეხო რეფორმით ბატონყმობა ჩვენშიც გადაეარდა (1864-1871 წწ.), მაგრამ, „იმისი დალი ზედვე დაგვრჩა: უნიციატივობა, სხვის ხელში შეყურვა, სხვისი იმედით ცხოვრება“.

¹ ზ. ჭიჭინაძე, ბატონ-ყმობის გადავარდნის სამზადისის ამბები, თფ., 1919, გვ. 6.

² ქ. რაჭველიშვილი, ილია ჭავჭავაძე (ბიოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1937, გვ. 50.

სამწუხაროდ, ასე კარგა ხანს გაგრძელდა. XX საუკუნის პირველ დეკადაშიც კი ფილიპე გოგიჩაიშვილი გულისტკივილით მიუთითებდა: „ეკონომიკური ცხოვრების იმ ძირითად ცვლილებებს, რაც კაპიტალისტური ურთიერთობის შემოჭრას მოაქვს, ქართველობა მოუზადებლად, ძველი ცხოვრების ზნე-ჩვეულებებით, გონებრივი შემეცნებითა და სულიერი განწყობილებით დაუხვდა. მან დროზე ვერ აუღო ალლო ამ სიახლეს და უაღრესად ჩამორჩა“. მეცნიერისა და პუბლიცისტის აზრით, ჩვენს ეკონომიკურ დაბრკოლებას 4 უმთავრესი მიზეზი განაპირობებდა: „1. დროს ჩამორჩენილი საეკონომიო აზროვნება ქართველობისა, 2. „აზნაურული“ ფსიხიკა, 3. პატრიარქალურ ჩვეულებათა ნაშთი და 4. სუსტი ინდივიდუალობა“.¹

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენში რუსეთის დამკვიდრებით, ქართველმა წარჩინებულმა წოდებამ დაკარგა მართვა-გამგეობის სამემკვიდრეო პრივილეგიები, თავადაზნაურობა უწინდებურად გაბატონებულ მდგომარეობას ინარჩუნებდა. რიცხობრივად ქართველი არისტოკრატია მთელი მოსახლეობის 5,6 პროცენტს არ აღემატებოდა (დასავლეთ საქართველოში 6,86%), აღმოსავლეთ საქართველოში 4,2%), მაგრამ ეკონომიკურად და უფლებრივად კვლავაც იგი დომინანტობდა.

პარალელურად, მიმდინარეობდა სათავადოთა სისტემის ბუნებრივი ღრვევისა და თავადთა პოლიტიკურ შეუვებლობის ძირგამოთხრელი პროცესი. ეს იყო სათავადო სახლების ოჯახებად გაყრა-დანანეერება, ქონებისა და ადგილ-მამულის გამიჯვნა, რომელიც შლიდა პატრიარქალურ საერთო-საგვარეულო მიწისმფლობელობას და მემამულეებს ინდივიდუალურ მესაკუთრეებად აქცევდა. ეს მოვლენა, თუ ერთის მხრივ ქართველი თავადების დამცრობას განაპირობებდა, იმავდროულად ხელსაყრელ პირობებსაც ქმნიდა სოფლად პროგრესული ბურჟუაზიული ურთიერთობების დამკვიდრებისათვის ხავსმოდებულ ფეოდალურ სინამდვილესთან შედარებით.²

მემამულეთა უმრავლესობამ, განსაკუთრებით ბატონყმობის გაუქმების შემდგომ, როცა მას ყმა-გლეხობა ფაქტობრივად შემოეცალა, არსებობის სხვა ფორმა აირჩია და ხელი მიჰყო მიწების გაყიდვას.

¹ ფ. გოგიჩაიშვილი, ჩვენ და ცხოვრება, ჟურნ. „საქართველოს მოამბე“, 1909, 6, გვ. 1.

² თ. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, თბ., 2009, გვ. 45.

აკაკი წერეთლის სიტყვებით:

„ადგილ-მამულის გაყიდვას
სცდილობენ ყველგან გულითა
და რაც ფარ-ხმალმა დაიცვა,
ის იკარგება ფულითა“.¹

ფულზე მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად, მინა საქართველოში გაცხოველებული ვაჭრობის საგნად იქცა. მინას ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენლები ყიდდნენ, მაგრამ უფრო მეტად თავადები და აზნაურები. მყიდველი ძირითადად ვაჭართა, მევახშეთა, მრეწველთა და სხვათა არაქართულ წრეს განეკუთნებოდა. მინის გარკვეული ნაკვეთების შეძენას არცთუ იშვიათად გლეხებიც ახერხებდნენ.

ფართოდ გავრცელდა ვალის სარგებელში მამულის დაგირავების შემთხვევები, რაც უმეტესად მინის ნაკვეთის კრედიტორთა საკუთრებაში გადასვლით მთავრდებოდა.

ხშირად ქონების დაკარგვა მოსდევდა შედეგად ჩვენში დაახლოებით იმავე დროიდან დამკვიდრებულ აზრტულ თამაშებს, რომლებიც თავადაზნაურთა წრეებში მეტად პოპულარული იყო. ზაქარია ჭიჭინაძე გვიმონუმებს, რომ თბილისში „ყომარბაზობაც შორს იყო წასული, ხლუსტი, ბითური ცხრა, ყომარი და სხვანი“.²

XIX საუკუნის შუა ხანებიდან თბილისში ძველი საოჯახო სალონები ადგილს უთმობენ სათავადაზნაურო, ოფიცერთა და სხვა კლუბებს, რომლებიც აზარტული თამაშების ასპარეზს წარმოადგენდნენ. პირველი ამგვარი კლუბი 1852 წელს, თამამშევის ქარვასლაში მდებარე ხარინის რესტორანში გაუხსნიათ. ცოტა მოგვიანებით კლუბს „ტიფლისკოე სობრანიე“ ეწოდა და თავად ივანე მუხრანბატონის სახლში გადაინაცვლა.³

აზარტული თამაშების მანკიერებაზე მიუთითებდა პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, რომლის ერთ ლექსში ხაზგასმულია: „ზოგთა თვისი ქონება ბითურ ცხრაში წააგეს და თავისი ცოლ-შვილი მშვირმწყურვალ დააგდეს!“⁴

¹ ა. წერეთელი, „რაჭა-ლეჩხუმი“, წიგნში მ. ალავეძე, აკაკი წერეთლის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში, თბ., 1947, გვ. 94.

² ნიკოლოზ ბარათაშვილი, 1816-1845, ზ. მთაწმინდელისა, თბ., 1885, გვ. 11.

³ გაზ. „Кавказ“, 1894 г. 24 Февраля.

⁴ ნიკოლოზ ბარათაშვილი, 1816-1845, ზ. მთაწმინდელისა, გვ. 11.

დროის მოდურ გატაცებას ვერ ასცდნენ ვერც ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი.¹ ორივეს უყვარდა ბანქოს თამაში, რასაც მათი არაერთი თანამედროვის მოგონებაც ადასტურებს.

ცალკე უნდა ითქვას მაშინდელ კიდეც ერთ ბედოვლათურ საქციელზე, რის შესახებაც კრიტიკულად მიუთითებდა პერიოდული პრესა. იგულისხმება იმ დროის ქართველობის მიდრეკილება გადამეტებული ქეიფის, მოლხენისა და დროსტარებისაკენ, წარმოუდგენლად დიდ თანხებს რომ მოითხოვდა, რადგან „დასტკებოდნენ ათასნაირ ტკბილ საჭმელებით და განსაკუთრებით შაჰანსკ, პორტერ, შარტრეზებით“² (Porter ინგლისური ლუდია, Chartreuse ფრანგული ლიქიორი). ეს გარემოება უცხოელსაც შეუნიშნავს. ირანელი გენერალი, ყაჯართა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი მაჯდ-ოს-სალტანე, რომელიც თბილისში 1894 წელს იმყოფებოდა, წერდა: ქართველი „თავადები ...ტკებებიან ცხოვრებით და დროს თავის გემოზე ატარებენ. დაუფიქრებლად ფანტავენ ქონებას და არც დარდობენ ამაზე. არც ეშინიათ მისი დაკარგვისა. რასაც ქართველები ფანტავენ, იმას სომხები იძენენ...“³

„ივერიის“ თანახმად, როდესაც ჩვენც გავიგეთ ფულის გემო, თავდაპირველად მის ნამდვილ მნიშვნელობას ვერ მივხვდით და იგი მხოლოდ გაუთავებელი ქეიფების საშუალებად წარმოვიდგინეთ. „ვიქეიფეთ თითქმის ნახევარი საუკუნე და ქეიფს გადავაცოლეთ უკეთესი ნაწილი იმ ქონებისა, რომელიც მანამდე ბევრად თუ ცოტად უზრუნველ ჰყოფდა ქართველთა უმეტესობის კეთილდღეობას“.⁴

ქართველთათვის დამახასიათებელი ხსენებული ნეგატიური თვისებების („ახირებული ჩვეულებების“) შესახებ კიდეც უფრო კრიტიკული წერილებიც იბეჭდებოდა. მაგალითად, ჟურნალში „სალამური“ ვკითხულობთ: „თუ ქართველს რამე აბადია და სული უდგას, ...ცდილობს რაც შეიძლება ჩქარა გაათაოს, შესჭამოს, თუ ადგილ-მამული აქვს, ბანკში აგირაუებს, უფრო კარგათ რომ ვსთქვათ, ბანკზე ჰყი-

¹ ბანქოსა და სხვა აზარტული თამაშებით გატაცება დამახასიათებელი იყო ევროპისა და რუსეთის შეძლებული წრეებისათვისაც.

² ნიკოლოზ ბარათაშვილი, 1816-1845, ზ. მთაწმინდელისა, გვ. 11.

³ მაჯდ-ოს-სალტანე, ქალაქ თბილისის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმანი და კომენტარები დაურთო მანია მამაცაშვილმა, თბ., 1971, გვ. 40.

⁴ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 27 აგვისტო.

დის... თუ ფული აქვს ან ბანქოში უნდა წააგოს, ან „კახურში“ და ან კიდევ ხმალ-ხანჯალში“.¹

ამ გარემოებების გამო, ქართველ ფეოდალთა მსხვილ მამულიანობას თანდათან ბოლო ეღებოდა, ხოლო მცირე მამულის მფლობელნი კიდევ უფრო ღარიბდებოდნენ. არაერთი გვარი თუ ოჯახი საერთოდ გაკოტრდა. წარმოიქმნებოდა მატერიალურად შეჭირვებული, ხელმოკლე აზნაურობის („კეთილშობილ ლატაკთა“) და მიწის წვრილმესაკუთრეთა მნიშვნელოვანი მასა.

მრავალრიცხოვანი იყო ქართველ აზნაურთა ფენა, ვისაც მცირე მიწა და მოკრძალებული შემოსავალი გააჩნდა. მათგან ბევრი იყო ე. წ. ხმლის აზნაურობა, რომელთაც ძველად მეფეებისაგან მხოლოდ ტიტული ჰქონდათ ბოძებული და არა ყმა-მამული. აზნაურობა, მართალია საიმპერიო ხელისუფლებამ ეკლესიისა თუ თავადთა ვასალური დამოკიდებულებისაგან გაანთავისუფლა და, რანგით ამაღლებული, თავადებთან ერთად რუს მემამულე-პომეშჩიკებს გაუთანაბრა, მაგრამ ამით მისი ქონებრივი შესაძლებლობა არ გაუმჯობესებულა. მრავალი აზნაურის ხვედრი მუდმივი გაჭირვება და ხელმოკლეობა გამხდარიყო. ბევრ მათგანს ცხოვრების ძველი გზა დაეგდო, ყანა-ვენახში გლეხკაცით ტრიალებდა, ხნავდა, თესავდა, ხარ-კამეჩს უვლიდა, მაგრამ უმნიშვნელო მიწა-წყლის მფლობელს სიღარიბისაგან თავი მაინც ვერ დაეღწია.

მოსახლეობის სოციალურ სტრუქტურაში ცალკე აღირიცხებოდა სასულიერო წოდება, რომლის პროცენტული წილი ქვეყნის მცხოვრებთა საერთო რაოდენობის 1,6 პროცენტს შეადგენდა.

საქართველოს მოსახლეობის ყველაზე ჭარბი კატეგორია გლეხო-ბა იყო (83,6%). ქართველი გლეხი, ჩვეულებრივ, თავის დარდსა და ვარამს მიწასთან ჭიდილში კლავდა, შრომასა და გარჯას არ გაურბოდა, თუმცა მემამულეთა თუ მძიმე სახელმწიფო გადასახადებისაგან შეწუხებული, წელში ვერა და ვერ გამართულიყო.

დანყებული სოციალური ცვლილებები გლეხურ წიაღშიც ქონებრივ უთანასწორობას აღრმავებდა. გლეხური მოსახლეობის დიდი ნაწილის გაღატაკების პარალელურად, იზრდებოდა საშუალო და შეძლებულ გლეხთა (ე. წ. კულაკთა) ოდენობაც. გამოანგარიშებუ-

¹ ჟურნ. „საღამური“, 1911, №18, გვ. 2.

ლია, რომ XIX საუკუნის 80-იანი წლებისათვის საქართველოში საშუალო გლეხთა რიცხვი მთელი გლეხური მოსახლეობის 60 პროცენტს, უღარიბესი ფენა 35, ხოლო „კულაკობა“ 5 პროცენტს შეადგენდა.¹

ამ დანაწევრების მიუხედავად, საქართველოს გლეხთა კლასი ვერ იქცა ადგილობრივი ბურჟუაზიის შემავსებელ წყაროდ, განსხვავებით ინგლისისაგან, სადაც წერილი მესაკუთრე გლეხობის ზედაფენამ სოფლის მრავალრიცხოვანი ბურჟუაზია შეადგინა.

წოდებრივი მიწათმფლობელობა, რომელიც ბატონყმობის გაუქმების შემდეგაც ძალაში დარჩა, სოფელს გასაქანს არ აძლევდა. თუმცა, აქაც გაჩნდნენ მდიდარი გლეხებიც, რომლებსაც ათეულობით ჰექტარი მამული საკუთრებად შეეძინათ და კიდევ უფრო მეტს იჯარით ამუშავებდნენ ნებით დაქირავებული მუშახელის ხარჯზე.

კახეთში, ბორჩალოსა და სხვა ადგილებში ზოგიერთი ყოფილი გლეხი დიდ მესაკუთრედაც მოგვევლინა, ისინი მიწის ვრცელი ფართობის გარდა, დიდძალ გამწვევს და პროდუქტიულ პირუტყვსაც ფლობდნენ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მრავალ გლეხს რამდენიმე ათასსულიანი ცხვრის ფარა ჰყავდა, ერთეულებს მოზრდილი საქონლის ჯოგი და ცხენის რემა გაეჩინა, რომლებსაც მოჯამაგირენი და ქირაზე მომუშავე მწყემსები უვლიდნენ. არაერთ გლეხს დასავლეთ საქართველოშიც თვალსაჩინო ქონება დაეგროვებინა მეურნეობის გაუმჯობესებისა თუ ვაჭრობა-წარმოებაში ჩაბმის გზით.

ეს, როგორც იტყვიან, წვეთი იყო ზღვაში, თუმცა აშკარად მიანიშნებდა იმაზე, რომ გლეხობის ცნობიერებაში გარკვეულ ტრანსფორმაცია იწყებოდა. იურიდიულად თავისუფალი გუშინდელი ყმა სოციალურად აქტიური ხდება, ცდილობს ახლებურად გაიაზროს საზოგადოებაში თავისი ადგილი, როლი და ფუნქცია, მაგრამ მრავლად იყვნენ ისეთი გლეხებიც, რომლებიც ჩარჩნენ ძველი ყოფის ტყვეობაში და ვერ აყვნენ დროის მოთხოვნებს. როგორც გაზეთი შენიშნავდა: „როცა ჩვენ გლეხკაცს რაიმე რჩევას მისცემ შესახებ იმისა, ან რით მოხნას, ან როგორ მოხნას, ან რა დათესოს და სხვა, მუდამ ერთ და იგივე პასუხს გვაძლევს: ჩვენ მამაპაპასაც ბატონო, ასე უხნავ-უთესიათ როგორც ჩვენა ვხნავთ და შიმშილით კი არავინ მომკვდარა შენი ჭირიმე. ასე თქმით ჰგონიათ ისეთ ჭეშმარიტებას

¹ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, თბ., 2004, გვ. 167.

ამბობს, რომლის წინააღმდეგ მთელი დედამიწის ზურგზე არავის აღარაფერი საბუთი არ შეუძლია წამოაყენოს. მას ფიქრადაც არ მოედის, რომ ჩვენ წინაპართა ცხოვრება ჩვენ ცხოვრებას აღარ წააგავს, რაც მათთვის შესაძლებელი იყო, რომ ის ჩვენთვის შეუძლებელი და აუტანელი გახდა“.

ქართული სინამდვილისათვის უცხო არ ყოფილა ღარიბ-ღატაკი, თითქმის უმიწაყალო და უსახლკარო გლეხობა, რომლის ერთი ნაწილი თავს ხელისბიჭობა-მოჯამაგირეობით ირჩენდა, ხოლო დანარჩენი მუდმივად გარესაშოვარზე გადიოდა.

არასახარბიელო იყო ხიზანთა ცხოვრების პირობებიც. ერთსა და იმავე ადგილზე მრავალწლიანი სახლობა-მუშაობის მიუხედავად, გლეხობის ეს ნაწილი კვლავ უმიწოდ რჩებოდა და მის დაუფლებას ეშურებოდა.

სოციალურ თუ პოლიტიკურ უსამართლობას გლეხობა თავისებურად უპირისპირდებოდა: უარს ამბობდა ღალასა და ბეგარაზე, ანადგურებდა თავად-აზნაურთა სახლ-კარს, მოძალადეებს ფიზიკურად უსწორდებოდა. ფართო გაქანება ჰპოვა პროტესტის ისეთმა ფორმამ, როგორიც იყო ფირალობა-ყაჩალობა. ტყედ გავარდნილი იარაღასხმული გლეხები ინდივიდუალურად თუ ჯგუფურად ტერორს მიმართავდნენ საძულველი მოხელეებისა და მემამულეების წინააღმდეგ. ფირალი დვალიშვილები, დათიკო შევარდნაძე, სისონა დარჩია, სიმონა დოლიძე და სხვ. ღარიბთა მჩაგვრელებს მთელს იმერეთსა და გურიაში შიშის ზარს ცემდნენ.¹

XIX საუკუნეში გაიზარდა ქალაქების როლი და მნიშვნელობა საქართველოს როგორც სამეურნეო, ისე კულტურულ ცხოვრებაში. მართალია, თბილისმა, როგორც სამეფოს დედაქალაქმა, თავისი სტატუსი დაკარგა, მაგრამ მალე იგი ამიერკავკასიის ადმინისტრაციული, პოლიტიკური, სამხედრო, ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრის როლში მოგვევლინა.

1846 წელს საგუბერნიო ქალაქად გამოცხადდა ქუთაისი, რამაც მისი ზრდა-განვითარება შესამჩნევად დააჩქარა. აღმავლობის გზას ადგნენ სამაზრო ქალაქებიც გორი, თელავი, სიღნაღი, ოზურგეთი,

¹ ი. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, გვ. 82.

ახალციხე, დუშეთი და სხვ. სწრაფად დანიშნულა სოხუმი, ფოთი და ბათუმი. მნიშვნელოვანი საკვანძო ფუნქციები დაეკისრათ სარკინიგზო პუნქტებს ხაშურს, ზესტაფონსა თუ სამტრედიას.

60-იანი წლების დამდეგისათათვის ქალაქის მოსახლეობის რიცხვი სოფლის მოსახლეობის ხარჯზე გასამმაგდა და 140 ათასს გაადაჭარბა. ურბანიზაციის ტემპი კიდევ უფრო საგრძნობი იყო მომდევნო ათწლეულებში.

შეიცვალა ქალაქის მკვიდრთა სოციალური შემადგენლობაც. ნელ-ნელა დაირღვა ზღვარი წოდებათა შორის და განმსაზღვრელი ქალაქელთა ქონებრივი მდგომარეობა და საქმიანობის ხასიათი გახდა. წარმოიშვა კაპიტალისტური საზოგადოების ახალი ფენები: ერთის მხრივ, საწარმოო საშუალებათა მფლობელები, რომლებიც ბურჟუაზიად მოინათლა და მეორე მხრივ, ნებით დაქირავებული მუშები, რომელთაც პროლეტარები ეწოდათ. მომრავლდა ვაჭართა და საშუალო მენარმეთა ე. წ. წვრილბურჟუაზიული ფენა, გაიზარდა მომსახურების სფეროში დასაქმებულ ადამიანთა რაოდენობა და სხვ.

საქალაქო ცხოვრებაში გამოიკვეთა ისეთი სოციალური ელემენტის როლი, როგორიც იყო მოქალაქე. მოქალაქეთა ფენა ჯერ კიდევ შუა საუკუნეების წიაღში წარმოიშვა, მაგრამ XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან იგი თვალსაჩინო და ანგარიშგასაწევ ძალად გადაიქცა. მოქალაქის წოდება და პრივილეგიები მემკვიდრეობით გადაეცემოდა, თუმცა ქონებრივი თვალსაზრისით განირჩეოდნენ პირველხარისხოვანი, შეძლებული, მეორე და მესამე ხარისხის მოქალაქეები. პირველხარისხოვანი მოქალაქენი ამ დროიდან რუსეთში არსებულ საპატიო მოქალაქის კატეგორიას გაუთანაბრეს. 1897 წლის აღწერის თანახმად, საქართველოში საპატიო მოქალაქის სტატუსის მქონე 7 ათასი პირი მოითვლებოდა.

რამდენადაც თავადაზნაურობა ნივთიერად ღარიბდებოდა და ქვეითდებოდა, იმდენად მოქალაქეობა, როგორც წოდება, იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ თბილისის მოსახლეობის უმრავლესობას არაქართველნი, კერძოდ სომხები შეადგენდნენ. ბევრი მათგანი ვაჭრობასა და ხელოსნობაში იყო დასაქმებული, მაგრამ ქონებრივი ცენზის შესაბამისად, მოქალაქის სტატუსსაც იძენდა. მოსახლეობის ამ კატეგორიაზე მსჯელობა იმ გარემოებითაცაა

განპირობებული, რომ სწორედ მოქალაქეთა წრიდან იყო გამოსული წინამდებარე წიგნის გმირთა მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ქართველი დემოგრაფის ვახტანგ ჯაოშვილის გაანგარიშებით, თუ XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში 47 ათასი სომეხი ცხოვრობდა, 1832 წლისათვის მათმა რაოდენობამ 84 ათასს მიაღწია. ამავე წლებში საქართველოში ქართველების რიცხვის ზრდამ 9, ხოლო სომხებისამ 79 პროცენტი შეადგინა. მარტო თბილისში 1897-1910 წლებში სომხების რაოდენობა გაიზარდა 46,7 ათასიდან 124,9 ათასამდე, რომელთაგან 68 ათასი ახლად მოსული იყო უპირატესად ოსმალეთიდან.¹

XVIII საუკუნეში, ჩანს, ვითარება სხვაგვარი იყო. 1770 წლის 5 აპრილის დემოგრაფიულ ნუსხაში თბილისის მცხოვრებთა რაოდენობად 4 ათასი კომლია მითითებული. „არს ქალაქი ტფილისისა და ამას შინა მკვიდრობენ მართლ მადიდებელნი ქართველნი, ფრანგნი,² სომეხნი და თათარნი კომლი ოთხი ათასი“.³ ამ დოკუმენტში მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობა განსაზღვრული არ არის და შეუძლებელია გაარკვიო, რამდენი იყო დასახლებულთა შორის ქართველი და რამდენი სხვა ეროვნების. მაგრამ ის გარემოება, რომ მცხოვრებთა ჩამონათვალში „სომეხი“ მესამე ადგილზეა „მართლმადიდებელი ქართველისა“ და „ფრანგის“ შემდეგ, გვაფიქრებინებს, რომ სომეხები თბილისის დომინანტი მოსახლეობა არ უნდა ყოფილიყო.

ცნობილია, რომ 1803 წელს, პ. ციციანოვის მთავარმართებლობის დროს, ერეენის სახანოდან საქართველოში ჩამოიყვანეს 11 ათასი სომეხი, რომლებიც თბილისსა და ქვემო ქართლში დააფუძნეს. ამ ფაქტიდან ახლო ხანებში, როგორც მოგზაური უ. კლაპროტი წერს (იმყოფებოდა თბილისში 1807-1808 წლებში), ქალაქის 18 ათასი მკვიდრი მოსახლიდან დაახლოებით ნახევარს სომეხები შეადგენენ.⁴

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საიმპერიო აღწერების ანკეტებში ნაცვლად ეროვნებისა, მითითებული იყო მშობლიური ენა. ეთნიკური ვინაობა პირის სარწმუნოებრივი კუთვნილებით განისაზღვრე-

¹ ვ. ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX სს-ში, თბ., 1984, გვ. 228.

² იგულისხმება კათოლიკური აღმსარებლობის მიმდევარი მოსახლეობა.

³ ვ. გამრკელი, ზ. ტყეშელაშვილი, 1770 წლის 5 აპრილის დემოგრაფიული ნუსხა, მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია), 1973, №1, გვ. 152.

⁴ ს. კაკაბაძე, ქალაქ ტფილისის აღწერა 1803 წლისა, საისტორიო მოამბე, წიგნი II, ტფ., 1925, გვ. 30-31.

ბოდა. ხშირი იყო ქართველი გრიგორიანების სომხებად აღრიცხვის ფაქტი და სხვა, რაც ქართველთა საერთო რაოდენობას აკლდებოდა, ხოლო სომეხთა პროცენტულ მაჩვენებელს ზრდიდა.

რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებას სომხები „აპოლიტიკურ ხალხად ჰყავდათ მიჩნეული და ამასთანავე ერთგულად სთვლიდნენ“, შენიშნავდა ივანე ჯავახიშვილი.¹

ამ გარემოებას აქვს თავისი ახსნა: რუსეთმა საქართველო დაიპყრო და მისი სახელმწიფოებრიობა ძირფესვიანად მოშალა. ხსენებული ძალმომრეობისა და უსამართლობის გამო დასავლეთ თუ აღმოსავლეთ საქართველოში ხანგრძლივად რუსეთის სანიხააღმდეგო აჯანყებები და შეთქმულებები ეწყობოდა, ქართველობა წართმეული თავისუფლების დასაბრუნებლად იბრძოდა. რაც შეეხება სომხეთს, მას საკუთარი სახელმწიფოებრიობა დიდი ხანია (XI საუკუნიდან) აღარ გააჩნდა. რუსეთმა სომხეთის მიწა-წყალი ირანსა და ოსმალეთს გამოსტაცა და საკუთარი იმპერიის ფარგლებში გააერთიანა. საზოგადოდ, სომხებს რუსეთის მიმართ წყენის საფუძველი ნაკლებად ჰქონდათ, მით უფრო საქართველოში მცხოვრებ და ვაჭრობა-წარმოების სფეროში ჩაბმულთ. რუსეთის იმპერიაში მოქცევამ მათ საქმიანობის ასპარეზი გაუფართოვა და პროფესიული ნიშნით ახალი შესაძლებლობები შეუქმნა. ამიტომ პრაგმატულად მოაზროვნე და კონკრეტული საქმიანობით დაკავებულ სომხებს, გარკვეულ დრომდე, რუსეთთან არა დაპირისპირება, არამედ ერთობა უჯობდათ.

სომეხი პუბლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის გრ. ჩალხუშიანის სიტყვით, „სომხები, როგორც ყოველთვის, კავკასიაში წარმოადგენდნენ რუსეთის ინტერესების ერთგულ გამტარებლებს და ხელს უწყობდნენ რუსული მმართველობის დამყარება-განმტკიცებას... ყოველ ომში კავკასიაში რუსები პოულობდნენ სომხების მატერიალურ მხარდაჭერას“.²

სომეხთა ამ „დამსახურების“ შესახებ არაერთხელ აღინიშნა რუსეთის იმპერატორების რესკრიპტებში. „იმპერიის ერთგული სამსა-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, დემოგრაფიული პროცესები და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი რუსეთ-საქართველო-სომხეთის ურთიერთობაში (XIX-XX სს.), თბ., 1998, გვ. 8.

² Г. Чалхушян, Армянский вопрос и армянские погромы в России (панисламизм). Ростов на Дону, 1905, С. 4.

ხურის სანაცვლოდ მიღებული პრივილეგიებისა და მხარდაჭერის წყალობით საქართველოს სომხური ბურჟუაზია თანდათან დაეუფლა ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის ქონების მნიშვნელოვან ნაწილს და გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვა ქალაქებში, განსაკუთრებით კი თბილისში.¹

პაატა გუგუშვილის კვლევის თანახმადაც, „სომხური ბურჟუაზიისადმი მთავრობის ხელშეწყობამ თავიდანვე ისეთ მასშტაბებს მი-აღწია, რომ ეკონომიკური ცხოვრების სადავეები სულ მალე სომეხი ვაჭრების ხელში აღმოჩნდა და რუსული კაპიტალის ინტერესებსაც კი დაუპირისპირდა“.²

სერგეი მესხი 1874 წელს გაზეთ „დროებაში“ წერდა: „ახლანდელი თბილისის კომერციულ ცხოვრებაში წამყვან როლს სომეხი ვაჭრები თამაშობენ; მათ ეკუთვნით უძრავ-მოძრავი ქონების დიდი ნაწილი“.³

მართლაც, ურბანული ცხოვრებისათვის უფრო ადეკვატური და მომზადებული საქართველოს სომხური თემი აღმოჩნდა. მისმა ე. წ. „ეთნოსპეციალიზირებამ“ ვაჭრობისა და ხელოსნობის სფეროში, სომეხებს კაპიტალის სხვა დარგებში გამოყენების პრიმატი და აქაც წამყვანი პოზიციების დაკავების შესაძლებლობა მისცა.

რუსულ ენაზე შედგენილი ერთ-ერთი საარქივო დოკუმენტის მიხედვით, XIX საუკუნეში სომხებმა ამიერკავკასიაში დაიწყეს თათრებისა (ასე უწოდებდნენ მაშინ რეგიონში მცხოვრებ მუსლიმებს, ო. ჯ.) და ქართველების ქონების მითვისება, სწრაფად იგდეს ხელთ მთელი მრეწველობა და მხარეში დომინირებული საზოგადოებრივი მდგომარეობა მოიპოვეს.⁴

ცნობილია, რომ მტერთაგან შევიწროებული სომხები საუკუნეთა გასწვრივ საქართველოსა და მის დედაქალაქში საიმედო თავშესაფარს პოულობდნენ. „ახალ რეალობაში, როდესაც ქართველი ხალხი ცარიზმის წინააღმდეგ ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლაში იყო ჩაბმული, სომხებს ამ ბრძოლისათვის მხარი არ დაუჭერიათ. ისი-

¹ გ. მაისურაძე, ქართულ-სომხური ურთიერთობის ისტორიოგრაფიიდან <https://iberiana.wordpress.com/armenia-georgia/maisuradze-saq-som-2/>

² პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში, ტ. 6, თბ., 1979, გვ. 339.

³ ს. მესხი, ნაწერები, თბილისი, 1903, ტ. I, გვ. 222-223.

⁴ სპირიდონ კელიას არქივი. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, ქართული ემიგრაციის დარბაზი.

ნი უფრო პრაგმატული საქმეებით იყვნენ დაკავებულნი: ენეოდნენ სარფიან ვაჭრობას, იძენდნენ ადგილ-მამულს, აშენებდნენ სახლებს, აგროვებდნენ ფულსა და სხვ. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ მათ ხელი მიჰყვეს თავმოყრილი სიმდიდრის წარმოებაში დაბანდებას და სულ მალე მრეწველობის მთელ რიგ დარგებში გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვეს“.¹

ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში ხაზგასმულია ისიც, რომ ადგილობრივი სომხური ბურჟუაზია, რომელიც უპირატესობას აღწევს ამ ხანის საქართველოში და კავკასიის ზოგ სხვა რაიონში, „ანტაგონისტურად განწყობილი აღმოჩნდა ქართველთა ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესისადმი“.²

ცნობილია, რომ ფეოდალურიდან კაპიტალისტურ ურთიერთობაზე გადასვლას არსად ჩაუვლია წინააღმდეგობების გარეშე. ბურჟუაზია თავის პოზიციებს ყველგან სხვა სოციალური ფენების ხარჯზე იმკვიდრებდა, რაც მათ შორის დაპირისპირებას წარმოშობდა. იმის გამო, რომ საქართველოში ბურჟუაზია არა ქართული, არამედ სხვა ეთნოსების წარმომადგენლების, ძირითადად სომხებისაგან შედგებოდა, სოციალურ კონფლიქტებს აქ „ეთნიკური ელფერიც ეძლეოდა. კომერსანტი, რომელიც სხვების სიღარიბის ფონზე მდიდრდებოდა, ვალების დაბრუნებას მოითხოვდა, მიწის ნაკვეთებს ეპატრონებოდა და ამ ყველაფრით გარშემომყოფთა უკმაყოფილებას იწვევდა, სხვების თვალში იყო არა მხოლოდ ბურჟუა, არამედ ასევე უცხოტომელიც. ამიტომ, უარყოფითი დამოკიდებულება სოციალური ნიშნით გადადიოდა უარყოფით დამოკიდებულებაში ეთნიკური ნიშნითაც“.³

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან თბილისში მცხოვრებ ეკონომიკურად წელგამართულ სომხური ბურჟუაზიის წარმომადგენლებს ქალაქის მართვა-გამგეობაში აქტიურად ჩართვის მოთხოვნილებაც გაუჩნდათ. ქართველი თავადაზნაურობა და ლიბერალური ინტელიგენცია შეეცადა წინ აღდგომოდა ამ, მათი აზრით, გაუმართლებელ მისწრაფებას. ნიკო ნიკოლაძემ თბილისის სათათბიროს არჩევნებში

¹ ო. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, გვ. 50.

² გ. მელიქიშვილი, ქართველები. მათი წარმომავლობის საკითხი, წიგნში საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1, თბ., 1970, გვ. 330.

³ დ. ბატაშვილი, ქართულ-სომხური ურთიერთობების შესახებ. <http://www.tabula.ge/ge/tablog/65266-qartul-somxuri-urtiertobebis-shesaxeб>

ეთნიკური პროპორციული წარმომადგენლობის შემოღებაც კი მოითხოვა, მაგრამ უშედეგოდ.¹

ქართველ-სომეხთა დაპირისპირების გაღვივებას ხელს უწყობდა სომხური პოლიტიკური პარტია „დაშნაკცუთიუნი“, რომელიც 1890 წელს თბილისში ჩამოყალიბდა და თავისი ანტიქართული შეხედულებებითა და საქმიანობით გამოირჩეოდა.

ორი ერის წარმომადგენელთა წინააღმდეგობის კიდევ ერთი ასპარეზი იყო სომხური ინტელექტუალური ელიტის პრეტენზიები ქართულ ისტორიულ-კულტურულ მემკვიდრეობაზე, რაც უპასუხოდ ვერ დარჩებოდა და არც დარჩენილა.

სომხური ბურჟუაზიული და პოლიტიკური წრეების მისწრაფებებისათვის ისტორიული საფუძვლების გამოძებნის ამოცანა სომხურმა ისტორიოგრაფიამ იკისრა. XIX-XX სს. რუსული და სომხური საისტორიო მეცნიერება (ოსიპ სენკოვსკი, ქერობე პატკანიანი, მერტიჩ ემინი, ალექსანდრ ხუდობაშევი, ალექსანდრ ერიცოვი/ერიციანი და სხვები) დაუცხრომლად ცდილობდნენ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის მნიშვნელობის დამცრობას და სანაცვლოდ სომხურის უპირატესობის წარმოჩენას. მათ მიერ გავრცელებული ცრუმეცნიერული თვალსაზრისების მხილებას ეძღვნება არაერთი გახმაურებული პუბლიკაცია დიმიტრი ბაქრაძის, ილია ჭავჭავაძის, მიხეილ თამარაშვილის, ზაქარია ჭიჭინაძისა და სხვათა, რომლებიც აქტიურად ჩაერთნენ დაწყებულ ინტელექტუალურ დისკუსიებში.²

ილია ჭავჭავაძე განმარტავდა, რომ სულ რაღაც 40-60 წლის წინათ ქართველებსა და სომეხებს შორის ერთმანეთის ასეთი ათვალისწინება არ არსებობდა, „ერთმანეთში არ ვირჩეოდით და თუმცა სხვადასხვა მოდგმისანი და სარწმუნოებისანი ვიყავით, მაგრამ სომეხობით ქართველის ძულებას და ქართველობით სომეხებისას ჩვენში ადგილი არა ჰქონია ჩვენდა საბედნიეროდ და სასახელოდ“.³

¹ ო. რაისნერი, ეთნოსი და დემოსი ტფილისში, კრებულში საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ისტორიისა და ეთნოლოგიის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, ტომი I (VII), თბ., 2019, გვ. 135.

² დ. ბაქრაძე, პროფესორი პატკანიოვი და ქართული ისტორიის წყაროები, თბ., 1884; ი. ჭავჭავაძე, „ქვათა დაღადი“, თბ., 1899; მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902; მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, რომელნიც უარყოფენ ქართველთა კათოლიკობას (ისტორიული გამოკვლევა), თბ., 1904.

³ ი. ჭავჭავაძე, „ქვათა დაღადი“, რჩული ნაწარმოებები, ტ. V, თბ., 1987, გვ. 110-111.

ილია ორ კეთილმეზობელ ერში განხეთქილების ჩამოგდებასა და ესკალაციის გამძაფრებაში რუსეთის იმპერიის მოხელეებს, ასევე სომხური ბურჟუაზიის ინტერესების სამსახურში მყოფ „მეცნიერ-მწერალთა ერთ გუნდს“ ადანაშაულებდა და არა საზოგადოდ სომხობას. მწერალი მუდამ ხაზს უსვამდა: ჩვენ ვილაშქრებთ „სომხის ცრუპენტელა ლიბერალებისა“ და „მწიგნობართა“ წინააღმდეგ და არა სომხის ერის წინააღმდეგ, რომელსაც ვუსურვებთ „ბედნიერად ცხოვრებას, მაგრამ ისე კი, რომ სხვისი ბედნიერებაც იწამონო“.

XIX საუკუნის 90-იან წლებისათვის (გ. გოლიცინის მთავარმართებლობის ხანა) რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაციის კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება სომხებისადმი შეიცვალა და არმენოფობიაშიც კი გადაიზარდა.¹ მიზეზი სომეხთა შორის ეროვნული ცნობიერების გაღვივებაში, ოსმალეთსა და რუსეთის იმპერიაში სომეხთა ეროვნული მოძრაობის დაწყებასა და „დიდი სომხეთის“ იდეის ხორცშესახმელად სომხური პოლიტიკური ორგანიზაციების გააქტიურებაში უნდა ვეძებოთ. ამ გარემოებას მიმდინარე ქართულ-სომხურ წინააღმდეგობებში არსებითი ცვლილება არ შეუტანია. ეთნიკურ ნიადაგზე დაპირისპირებას დიდად ვერც ის ფაქტი ანელებდა, რომ სომხური წარმოშობის ბურჟუაზიის გარკვეული ნაწილი თითქმის გაქართველებული იყო.

საქართველოს ქალაქების, უმთავრესად კი თბილისის მცხოვრებთა შორის რეფორმის შემდგომ ხანაში გამოირჩეოდა ახლადწარმოშობილი შეძლებულბული ადამიანების ფენა, რომელიც, როგორც ითქვა, ბურჟუაზიად იქნა სახელდებული და რომელიც საზოგადოებრივ იერარქიაში თანდათან მოწინავე პოზიციებს იჭერდა.

ბურჟუაზიულ წოდება საზოგადოების სხვადასხვა ფენისაგან ყალიბდებოდა, კერძოდ: ქალაქის მცხოვრები ვაჭრების, მევახშეების, გილდიათა ოსტატების, გლეხთა შეძლებული კატეგორიის და თავადაზნაურობის იმ ნაწილისაგან, რომელიც სოფლის მეურნეობის წარმოების კაპიტალისტურ ფორმებს ეზიარებოდა და ცხოვრებაში ნერგავდა.

XIX საუკუნიდან ბურჟუაზია, პოლიტიკური და სოციოლოგიური თვალსაზრისით, კაპიტალისტური საზოგადოების წამყვანი, უმაღლესი კლასის სინონიმად იქცა.

¹ ეს მკაფიოდ ჩანს გაზეთ „კავკაზ“-ის რედაქტორის ნ. ველიჩკოს ცნობილ წიგნში *Кавказ: Русское дело и междуплеменные вопросы*. СПб., 1904.

შედარებით ახალმა, მაგრამ აღმავალმა ამ კლასმა ქონებრივად საქართველოშიც გაუსწრო დეგრადაციის გზაზე დამდგარ ფეოდალურ არისტოკრატიას, რომელსაც უკვე უფლებებშიც ეცილებოდა. ბურჟუაზიის დანიშნულება თავისთავად პროგრესული მოვლენა იყო, თუმცა ეროვნული თვალსაზრისით ჩვენს ქვეყანაში იგი მრავალ საფიქრალსა და თავსატეხს წარმოშობდა. აქ ფაბრიკა-ქარხნებისა თუ წარმოების სხვა საშუალებათა მეპატრონენი, ნაცვლად ქართველისა, უცხოელი კაპიტალისტები იყვნენ. არაქართველთა ხელში იყო ასევე მოქცეული ვაჭრობის მნიშვნელოვანი სადავებიც. უმეტესწილად დასავლეთ ევროპელი, სომეხი, რუსი, ბერძენი ან თურქი საქმოსნები ედგნენ სათავეში ჩვენში არსებულ მსხვილ სანარმოებს, კომერციულ კომპანიებს, სააქციო საზოგადოებებს, საშუამავლო თუ სასაქონლო ნაწარმის შემომტან ფირმებსა და სხვ.

„უამრავ ადელხანოვს, მანთაშევს, არამიანცს, როტშილდს, ზემელს, სერებრიაკოვსა თუ სიდერიდს შორის ობოლი მარგალიტით გამოკრთოდა ქართველ მენარმეთა სახელები და მათი პროდუქციის სარეკლამო ფირნიშები. მცირერიცხოვანი ქართველი ბურჟუაზიის ინტერესები ეჯახებოდა როგორც მეტროპოლიის, ისე საქართველოში მომძლავრებული სომხური ბურჟუაზიის ინტერესებსა და გავლენას. ეკონომიკურ ნიადაგზე აღმოცენებული უთანხმოება ამ დანიშნულებული კლასის წარმომადგენელთა შორისაც თანდათან ეროვნულ-პოლიტიკურ ჭრილში გადადიოდა და ეთნიკური დაპირისპირების ხასიათსაც იძენდა“.¹

პოლიტიკის მეცნიერების ანალიტიკურ ლიტერატურაში არსებობს ცნება „კაპიტალიზმი კაპიტალისტების გარეშე.“ XIX საუკუნის საქართველოსათვის უფრო ზუსტი და დამახასიათებელი იქნება თუ ვიტყვით, „კაპიტალიზმი ქართველი კაპიტალისტების გარეშე“, რადგან რიცხვი იმ ქართველი შეძლებული ადამიანებისა, რომელთაც ცნება კაპიტალისტი ზუსტად მიესადაგება, თითებზე ჩამოითვლებოდა.

რა იყო ამის მიზეზი? რით შეიძლება აიხსნას ქართველი კაპიტალისტების სიმცირე იმ დროის საქართველოში?

ქართველ ფეოდალთა ნიალიდან საფრანგეთის „მესამე წოდებისა“ და ინგლისის „ახალი თავადაზნაურობის“ მსგავსი ფენა რომ ვერ

¹ ო. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, გვ. 73.

წარმოიშვა, ამის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ. ახლა ვნახოთ, რა ვითარება იყო ბურჟუაზიული ნოდების შემავსებელ ვაჭართა და საზოგადოების სხვა კატეგორიაში.

ჩვენში ფართოდ გავრცელებულია შეხედულება, რომ „ქართველი კაცის ბუნება ვერ ეგუებოდა ვაჭრობას, ვერ ეგუებოდა ჩარჩობას, ვერ ეგუებოდა მევახშეობას, მასში ვაჟკაცური და რაინდული ხასიათი სჭარბობდა. ხან იბრძოდა ერის და მამულის გადასარჩენად, ხან ეკლესია-მონასტრებს, ტაძრებს აშენებდა, ხან ყანას უვლიდა. ვაზის ახალი ჯიშები გამოჰყავდა, ხან აგიოგრაფიულ ნაწარმოებს სწერდა, ხანაც რაინდული სულით გაჟღენთილ პოემებს (ვეფხისტყაოსანი, ვეფხისა და მოყმის პოემა) წერდა და ასე ჰქმნიდა საკუთარ ისტორიას“.¹

XX საუკუნის დასაწყისშიც კი ჩვენს საზოგადოებაში გრძელდებოდა კამათი: „შესწევს თუ არა ქართველ ერს ვაჭრობის ნიჭი და საჭიროა თუ არა ჩვენთვის ამ ასპარეზზე მოქმედება? პირველ საკითხზე ...საზოგადოების ნაწილი პესიმისტური შეხედულებისა იყო და არის დღესაც. მეორეზე კი პირდაპირ უკუღმართი და შეუსაბამი აზრისა იყვნენ: ჩვენ უნდა გავმავრდეთ სოფელში, იქ არის ჩვენი ცხოვებაო“.²

ვაჭრობა ისტორიული პროცესის ერთ-ერთი მძლავრი ფაქტორია. როგორც მეურნეობის საგულისხმო დარგი და ეკონომიკური საქმიანობის სახე, იგი უძველეს დროში ჩაისახა და უმთავრესად ალბ-მიცემობასა და საქონლის გაცვლაში გამოიხატებოდა. ვაჭრობის ადრეული ფორმა ბარტერი საქონლისა თუ მომსახურების სხვა საქონელსა და მომსახურებაზე გაცვლით შემოიფარგლებოდა. ვაჭრობით, თავდაპირველად, თვით საქონლის მწარმოებლები (გლეხები, ხელოსნები) იყვნენ დაკავებული.

ცოტა მოგვიანებით, მზა ნაწარმს ხელოსნისაგან ვაჭარი ყიდულობდა, მიჰქონდა იგი მომხმარებელამდე და ასალებდა. იმთავითვე მოგებაზე ორიენტირებული ვაჭრები იმაზე გაცილებით მეტ ფულს ფლობდნენ, ვიდრე ცალკეული ხელოსნები, ამიტომ ვაჭარს, აუცილებლობის შემთხვევაში, ხელოსნისათვის კრედიტის მიცემაც

¹ დ. ბერაია, ვ. ხიმშიაშვილი, ცოტა რამ წარსულიდან <http://georoyal.ge/?MTID=5&TID=45&id=3835>

² საქართველოს კალენდარი, თბ., 1903, გვ. 459.

შეეძლო. ეს პროცესი ორივე მხარისათვის სასარგებლო აღმოჩნდა. ხელოსანთა ნაწილმა ამ გზით წარმოება გააფართოვა, ხოლო ვაჭრებმა წარმოების გარდა კაპიტალის სხვა სფეროში დაბანდებაც დაიწყეს. ბურჟუაზიული ურთიერთობების ჩამოსაყალიბებლად ნიადაგი თანდათან მზადდებოდა.

რა ვითარება იყო ამ მხრივ საქართველოში?

ცნობილია, რომ აღმოსავლეთ ჩინეთიდან დასავლეთისაკენ მიმავალი უძველესი სავაჭრო მაგისტრალის, ე. წ. აბრეშუმის გზის ერთ-ერთი მარშრუტი საქართველოს ტერიტორიაზეც გადიოდა. საქართველოს კვეთდა ასევე, ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიმავალი სავაჭრო გზაც, რომელიც მას მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონთან აკავშირებდა. ყოველივე ეს ჩვენ ქვეყანას საშუალებას აძლევდა, ჩაბმული ყოფილიყო საერთაშორისო სავაჭრო საქმიანობაში. ამის პარალელურად, ვითარდებოდა საშინაო ვაჭრობა და ვითარდებოდა შიდა ბაზარიც.

საქართველოდან სხვადასხვა დროს გაჰქონდათ სელი, მარცვლეული, ხე-ტყე, ლითონი, აბრეშუმი, მატყლი, სანთელი, კაკალი, ხალიჩები, სინდიყი (ვერცხლისწყალი) და სხვ. ქვეყნის საექსპორტო ვაჭრობის მნიშვნელოვანი საქონელი იყო ასევე: ოქროქსოვილები, ბზა, თაფლი, ცვილი, ღვინო, ენდროს საღებავი, ბულატის ხმალი და ა. შ.

ვაჭრობა ანუ კომერცია ცალკე პროფესიად იქცა. ვაჭართა ფენას საკუთარი ეკონომიკური ინტერესი გაუჩნდა, რაც თვითორგანიზების გარკვეულ ფორმას უნდა უზრუნველყო.

საისტორიო წყაროებში ვაჭართა გილდიის მსგავს გაერთიანებად თბილისში ორტალი (ურტალი) მოიხსენიება (XIII საუკუნე). მოგვიანებით, XVII-XVIII საუკუნეებში, ქალაქში საქონლის შემოტანა-გატანის პროცესს ქარავანთუფროსი ქარავანბაში უძღვებოდა. 1875 წლიდან საქართველოში ვაჭართა კორპორაციები და გილდიური კავშირები აღმოცენდა. 1880 წელს თბილისში I გილდიის 49 ვაჭარ-მრეწველი და II გილდიის 1003 ვაჭარი იყო აღრიცხული.¹

სამხრეთ კავკასიის მთავარი სავაჭრო-სატრანზიტო ცენტრი ისტორიულად თბილისი იყო. რეგიონში რუსეთის გაბატონების შემდგომ რომანოვთა იმპერია მახლობელ აღმოსავლეთთან ვაჭრობას

¹ ენციკლოპედია „საქართველო“, თბ. 1997, ტ. I, გვ. 617.

ძირითადად თბილისის მეშვეობით აწარმოებდა. გამოანგარიშებულია, რომ თბილისის სავაჭრო ბრუნვა 1885 წლისათვის შეადგენდა 30 მლნ. მანეთს, 1890 წლისათვის კი 37 მლნ. მანეთს.¹

ეს ყველაფერი ცხადყოფს, რომ ვაჭრობა საქართველოშიც სათანადო დონეზე არსებობდა და ვითარდებოდა. ბუნებრივია, იყვნენ ვაჭრებიც და არცთუ უმნიშვნელო რაოდენობის. მაგრამ ვაჭართა წრეს ჩვენში უპირატესად აქ მოსახლე ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლები შეადგენდნენ, რომლებიც საქართველოში ძველი დროიდანვე მრავლად ცხოვრობდნენ. ვაჭრები ძირითადად ებრაელები და სომხები იყვნენ.²

ებრაელი ვაჭრები ფართოდ იყვნენ ცნობილი ევროპაშიც და აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც. კაროლინგების პერიოდში საფრანგეთში ამ პროფესიის წარმომადგენელთა უმრავლესობას სწორედ ებრაელები შეადგენდნენ. საგულისხმოა, რომ ვაჭრობასთან დაკავშირებული ბრძანებულებები იწყებოდა სიტყვებით „ებრაელებსა და სხვა ვაჭრებს...“.³

ვაჭრები ძველთაგანვე ერთი ადგილიდან სისტემატურად მეორეზე გადაადგილდებოდნენ და მუდამ გზაში იყვნენ, რის გამოც მათ „ფეხმტვრიანებსაც“ უწოდებდნენ.

ადრე შუასაუკუნეებში ეკლესიის დამოკიდებულება ვაჭრობისა და ვაჭრებისადმი უკიდურესად წინააღმდეგობრივი იყო დასავლეთშიც. მოხეტიალე ცხოვრების წესის გამო, ვაჭრებს როგორც უცხოებსა და გადამთიელებს, ყველგან ისე უყურებდნენ. ეკლესიის მსახურთათვის ვაჭრობა ერთის მხრივ, აუცილებელი საქმიანობა იყო ეკონომიკური სარგებლიანობის თვალსაზრისით, მაგრამ, მეორეს მხრივ, იგი ღვთისათვის არასასურველ ხელობად მიიჩნეოდა. განსაკუთრებით გულისწყრომას იწვევდა მევახშეობა, რომელიც ქრისტიანებს საერთოდ ეკრძალებოდათ. კანონიკური სამართალი ებრძოდა ფულის ვახშად გაცემას და მას, როგორც მექრთამეობის ნაირსახეობას, გამუდმებით კიცხავდა. სესხის გამცემნი მხოლოდ

¹ ა. ბენდიანიშვილი, თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა 1875-1917 წწ.; თბ., 1960, გვ. 5; 45; 49; 51.

² ეთნოსები საქართველოში, თბ., 2008, გვ. 9. 18. http://www.pmmg.org.ge/res/uploads/Etnosebi_Saqartveloshi.pdf

³ Р. Марджори, Европа в Средние века. Быт, религия, культура. <https://document.wikireading.ru/12931>

უცხო რჯულის ადამიანები შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ. რადგან საეკლესიო სამართალი ებრაელებზე არ ვრცელდებოდა, დასავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში მევახშეობა უპირატესად ებრაელთა ხელში იყო მოქცეული.¹

XI-XII საუკუნეებიდან კათოლიკური ეკლესიის დამოკიდებულება ვაჭრობისადმი იცვლება. ახლა სამღვდლოება აქტიურად უჭერს მხარს ვაჭრებს² და მათ მფარველობასაც აძლიერებს.

XV-XVI საუკუნიდან მოყოლებული, პროტესტანტული ეთიკის გავლენით, რომელმაც თავის მხრივ ხელი შეუწყო კაპიტალიზმის ჩამოყალიბებას, კომერცია კიდევ უფრო დაფასდა და პრესტიჟულიც გახდა.

ვაჭრობა იმთავითვე პატივდებული იყო აღმოსავლურ სამყაროში. ჰადისში (გადმოცემა მუჰამედის შესახებ, რომელიც აღწერს მის რაიმე საქციელს ან გამონათქვამს) აღნიშნულია: „განკითხვის დღეს პატიოსანი, სამართლიანი გამყიდველი იქნება წინასწარმეტყველებთან, წმინდანებთან და მარტვილებთან“. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო ხანგრძლივად მოქცეული იყო აღმოსავლურ ორბიტაში, აქ ვაჭრების შესახებ მსგავსი შეხედულება არ დამკვიდრებულია.

ვაჭრებთან დაკავშირებით საქართველოში ფართოდაა გავრცელებული შოთა რუსთაველის ფრაზა „ვებისტყაოსნიდან“: „თქვენ ვაჭარნი ჯაბანნი ხართ“. ეს შეხედულება საუკუნეებს გადმოწვდა და უცვლელ სტერეოტიპად დამკვიდრდა.

ჩვენში ცნება „ვაჭარი“ დიდი ხნის განმავლობაში ნეგატიურ კონოტაციას ატარებდა. ჯერ კიდევ XVII საუკუნის 60-იან წლებში დასავლეთ საქართველოში მყოფი ანტიოქიელი პატრიარქი მაკარიოსი წერდა, რომ ქართველები ვაჭრობას არ მისდევენ და „მათთან მიღებულიც კი არ არის, რომ, მაგალითად, მეგრელი წავიდეს იმერეთში სავაჭროდ, ან კიდევ გურული თბილისში. საერთოდ, თვითონ ქართველთა შორის არ არიან ვაჭრები და ქვეყნის მთელი ვაჭრობა მათი ქვეშევრდომების ხელშია“.

ზაქარია ჭიჭინაძის თანახმად, „ქართლსა და კახეთში ქართველთა შორის ვაჭრობამ, მრეწველობამ და ხელოსნობამ საკმარისად იწყო

¹ <https://eleven.co.il/judaism/religious-law/13931/>

² О. Аборвалова, Европейская торговля в эпоху средневековья <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-torgovlya-v-epohu-srednevekovyya>

კლება XV საუკუნიდამ. ქართველთ დრო არ ჰქონდათ ამისთვის, მუდმივ ომები იყო და მისგან მათი დროც ომებს უნდებოდა, მიტომ ქართველთაგან მცირედ მისდევდენ ვაჭრობას და მრეწველობას. ვაჭრობას და მრეწველობას ქართველ გლეხთაგანნი, არმენიიდან მოსულნი სომეხნი, ქართველ გვარის სომეხნი, ებრაელნი, ქალდეველნი, მუსულმანები და ქართველ კათოლიკენი ენოდნენ. ასე იყო ...იმერეთშიაც ... იქაც მუდმივ შინაურს განხეთქილების და ომების წყალობით იმერნი ვაჭრობას და მრეწველობას დიდის აღსავსეობით არ მისდევდნენ. მისდევდნენ ოდნავ დრო და საქმის საჭიროების გამო, დანარჩენი მრეწველობის და ვაჭრობის უცხოელებს ეკავათ ხელში, მაგალითებრ: ოსმალთ, ბერძენთ, ებრაელთ, სომეხთაც კი და უკანასკნელ ამათ დაემატა ქართველ კათოლიკენიც".¹

ქართველთა წარმოდგენით, თვით XIX საუკუნეშიც კი, ვაჭრობა მეორეხარისხოვან საქმიანობად იყო მიჩნეული. ამასთან, იგი ერთი მხარის მიერ მეორის ხარჯზე გამდიდრების მექანიზმად აღიქმებოდა და ბუნებრივად იწვევდა უარყოფით დამოკიდებულებას.²

ასეთი შეხედულება მკვიდრადა ასახული რეალისტურ ქართულ მწერლობაშიც. XIX საუკუნის არაერთ ლიტერატურულ ნაწარმოებში აღწერილი ვაჭარი თუ მედუქნე მევახშის სახელთან გაიგივდა და არა წესიერ და ნამუსიან კომერსანტთან.

საისტორიო წყაროები კი სხვას მოწმობენ. ქართველი მეფეების დროს ქართველები ვაჭრებს ჩარჩებს არ ეძახდნენ და არც ვაჭრობა სძულდათ.³ მაგალითად, ცნობილია, რომ თამარის ეპოქაში დიდვაჭრები სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ საქმეებშიც იღებდნენ მონაწილეობას და თვით სამეფო ცხოვრებაშიც გარკვეულ როლს ასრულებდნენ. თუმცა, „ვაჭრების უმრავლესობა პირად თავისუფლებას მოკლებული იყო და სოციალურად ყმა გლეხის მდგომარეობაში იდგა. მისი შეწირვა და გაყიდვა ისეთივე თავისუფლად შეიძლებოდა როგორც გლეხისა“.⁴

¹ ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა ზეპირ სიტყვაობით, სხვა და სხვა ძველის ბარათებიდან და კონდაკებიდან შეკრებილი, აღწერილი და გამოცემული ზ. ქიქინაძისაგან, თფ., 1905.

² <http://www.tabula.ge/ge/story/57149-ras-mogvitans-evropastan-tavisufali-vachroba>

³ ზ. ქიქინაძე, მრეწველობა, ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი, თბ., 1911, გვ. 6.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 145.

საგულისხმოა, რომ პირველწყაროთა თანახმად, ზოგიერთი დიდ-
ვაჭარი ქართველი მეფის „მეგობრად“ მოიხსენიება.¹

მსხვილ ვაჭართა როლი და მნიშვნელობა კარგად ჩანს XIV საუკუ-
ნის ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებშიც. ბექა და ალბუღას სამარ-
თლის წიგნში მსხვილი „საპატიო“ ვაჭრის სისხლი შეფასებულია 120
ათას თეთრად და უდრის წვრილი აზნაურის სისხლს, მაშინ როდე-
საც გლეხის სისხლი 400 თეთრად ფასობდა. ინტერესმოკლებული
არც ისაა, რომ იმავე პერიოდში მსხვილი ვაჭრები ვაჭრებისა და მო-
ქალაქეთა სხვა ფენების მოსამართლეებად ინიშნებოდნენ. ერთი სი-
ტყვით, ამგვარი ვაჭარი „საპატიო კაცია“, „საქმის ქმნელია“. ვაჭარი
შესულია ფეოდალურ იერარქიაში და უფლებრივ-პოლიტიკურად
ვაჭართა წოდებათა აზნაურის, მსახურის იდენტურია.²

ვაჭრობამ, როგორც ფართომემოსავლიანმა დარგმა, სიმდიდ-
რისა და კეთილდღეობის წინაპირობამ, აღმავლობა საქართველოში
კაპიტალიზმის განვითარების კვალდაკვალ განიცადა. „მეცხრამეტე
საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩვენ უკვე ვხედავთ ქართველობაში
აღებ-მიცემობის გზაზე გასულთ, მათ შორის რამდენიმე კიდეც გა-
მოიჩინა თვალსაჩინო ნიჭი ვაჭრობისა და შეიძინა თითქმის სულ არა
რადიან მილიონები“.³

ამ დროიდან ქართველი საზოგადოების გარკვეულმა ნაწილმა
მართლაც გააცნობიერა ვაჭრობის როლი და კომერციაში აქტი-
ურად ჩაერთო. უნდა აღინიშნოს, რომ ვაჭრობას ახლა ხელმოკლე
აზნაურებიც აღარ თაკილობდნენ, რომელთა წარმომადგენლებმაც
გარკვეულ წარმატებასაც მიაღწიეს. მომრავლდნენ გლეხთა წრიდან
გამოსული ვაჭრებიც. ცნობილია ამ პერიოდის არაერთი შეძლებული
კომერსანტი, რომელთა შორის შეიძლება დავასახელოთ: დათა და
როსტომ ჭედიები, ძმები პაჭკორიები, ბეჟან და მიხეილ ქავთარაძე-
ები, მამუკა, გრიგოლ და იაკობ ნიკოლაძეები, გიგო თოფურია, მატ-
კავა და სხვ. მთლიანობაში კი, ქართულმა ელემენტმა აქაც დააგვი-
ანა და უპირატესობა კომერციაშიც სომხურ თემს დარჩა.

ეს კარგადაა აქვთ შემჩნეული საქართველოში სამოგზაუროდ ჩა-
მოსულ უცხოელ ავტორებსაც. მაგალითად, ჰოლანდიელი მოგზა-

¹ История монголов, по армянским источникам, в. II, СПб., 1874, С. 79.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 772.

³ საქართველოს კალენდარი, თბ., 1903, გვ. 160.

ურისა და მწერლის ლიკლამა ა ნიეჰოლტის თანახმად, თბილისში „ვაჭრობა თითქმის მთლიანად სომხების ხელშია, რომელთაც დიდი ქონება აქვთ დაგროვილი“.¹

უცხოელმა ფაქტობრივი გარემოება დაინახა, მაგრამ მის ინტერესში არ შედიოდა და არც უცდია, აეხსნა, რითი იყო ეს გამოწვეული. დავით სარაჯიშვილის დაკვირვებით კი, ამის ერთ-ერთი მიზეზი „სამოქალაქო კულტურის“ (იგულისხმება საქალაქო ცხოვრების ტრადიცია) არქონაში მდგომარეობდა, რადგან ქართველებისათვის უფრო დამახასიათებელი სოფლად ცხოვრება იყო. ამასთან, სარაჯიშვილისავე აზრით, „ჩვენებური წვრილი ვაჭრების მიზანია ორიოდე გროში იშოვოს, ჩერქეზულად ჩაიცვას, ლეკური და ხანჯალი დაიკიდოს, კნიაზი“ გახდეს და თავისი მეზობლები ფულის ხარჯვით გააკვიროს. სომხის მიზანი სულ სხვაა, ის ფულს ფულზე ანებებს, რო ერთ დროს „კუპეცი“ შეიქნეს, კლუბში ჩაენეროს, ხმოსნად გავიდეს ერთი სიტყვით, მოქალაქედ გადაიქცეს“.²

სომეხმა ვაჭრებმა საქართველოში პოზიციები იმითაც განიმტკიცეს, რომ ისინი კავკასიის ადმინისტრაციის უმაღლესი მოხელეებისაგან მატერიალურ და მორალურ მხარდაჭერას ლეზულობდნენ: „აძლევდნენ მათ პრივილეგიებს, მონოპოლიებს, სამხედრო იჯარებს, სესხებს და ანიჭებდნენ სხვა უპირატესობებს“.³

რაც შეეხება საქართველოს მოსახლეობის კიდევ ერთ კატეგორიას ხელოსნებს, ისინი სოციალური კიბის ერთ-ერთ ქვედა საფეხურზე იდგნენ. თავიანთი შრომით ხელოსნები საზოგადოების მატერიალური მოთხოვნების დაკმაყოფილებასა და მისი კეთილდღეობის შექმნას ემსახურებოდნენ, თუმცა უფლებრივად შეზღუდულნი იყვნენ.

ხელოსნობა შეკვეთით ან გასაყიდად ნივთების ხელით დამზადება, XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს მრეწველობაში უპირატესობას ინარჩუნებდა, მაგრამ კაპიტალიზმის დამკვიდრების პარალელურად, როდესაც მანუფაქტურული საწარმოებს ნელ-ნელა ფაბრიკები და ქარხნები ჩაენაცვლა, მისი ხვედრითი წილიც შემცირდა.

¹ ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1). მოამზადა ირინე ნაჭყებიაშ. <https://iliauni.edu.ge/uploads/other/46/46914.pdf>

² დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად, თბ., 1911, გვ. 62.

³ გ. მაისურაძე, ქართულ-სომხური ურთიერთობის ისტორიოგრაფიიდან. <https://iberiana.wordpress.com/armenia-georgia/maisuradze-saq-som-2/>

ხელოსნობიდან წარმოების ფაბრიკა-ქარხნულ სისტემაზე გადასვლა ანუ ინდუსტრიული რევოლუცია, რომელიც წარმატებით გაიარეს დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებმა, რუსეთში სრულიადაც ვერ გამოდგა რევოლუციური. მეტიც, იგი ძალიან გაჭიანურდა მეტროპოლიაში და კიდევ უფრო მეტად ისეთ კოლონიურ განაპირა მხარეში, როგორიც კავკასია და საქართველო იყო. ამასთან, მსხვილი ინდუსტრიული წარმოება აქ მოკლებული იყო საკუთარ ეკონომიკურ ბაზას და ძირითადად უცხოურ კაპიტალს ეყრდნობოდა.

თავიანთი პროფესიული საქმიანობის მიხედვით საქართველოში ხელოსნები ამქართა კორპორაციულ ორგანიზაციებში იყვნენ გაერთიანებულნი. ხელოსნების თითოეულ დარგს საკუთარი ამქარი ჰყავდა. ამქრებს ცალ-ცალკე ქმნიდნენ: ხუროები, მეპურეები, ზეინკლები, თერძები, მეეტლეები და სხვ.

ზოგიერთ ქალაქში ერთი და იმავე ხელობის რამდენიმე ამქარიც არსებობდა, მცირე ქალაქებში კი ვაჭრები და ხელოსნები საერთო ამქრებში ერთიანდებოდნენ. ამქრის მეთაურს უსტაბაში ერქვა, რომელსაც თვით ამქრის წევრები ოსტატები და ქარგლები ირჩევდნენ. ქართული საქალაქო ცხოვრების ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი იყო, რომ თითოეულ ამქარს ამა თუ იმ უბანში კვარტალი, ქუჩა ან რიგი ჰქონდა და ადგილობრივი ბაზარი, ფაქტობრივად, ამქართა შორის ნაწილდებოდა. თბილისის ხელოსანთა ცნობილი აჯანყების შემდგომ, 1867 წელს გამოცემული კანონით, ამქარი ოფიციალურად გაუქმდა, მაგრამ გარკვეული სახით იგი XX საუკუნის 20-ანი წლების დამდეგამდე მაინც არსებობდა.

ცალკეულ უსტაბაშსა თუ ოსტატს შეეძლო გაეფართოებინა საკუთარი წარმოება და კაპიტალისტად ქცეულიყო, მაგრამ ახალი დაზგებისა და დანადგარების შეძენას, მოწინავე ტექნოლოგიების დანერგვას შესაბამისი ფინანსები ჭირდებოდა, რაც ქართველ ხელოსანთა აბსოლუტურ უმრავლესობას არ გააჩნდა. ამიტომ ამ წრიდან მსხვილი მეწარმეები და კაპიტალისტები ნაკლებად გამოვიდნენ, უფრო შესამჩნევი იყო სხვა პროცესი, რაც ღარიბ ხელოსანთა მიერ მუშათა კლასის რიგების შევსებაში გამოიხატებოდა.

აქვე უნდა ითქვას, რომ გამდიდრებულ ოსტატთა მეწარმეებად ქცევა არ ყოფილა კაპიტალისტთა რიგების შევსების ერთადერთი

გზა. მსხვილი კაპიტალის მფლობელი შეიძლება გამხდარიყო ფინანსისტი, ბანკირი, წარმატებული ტექნოლოგი, სახელმწიფო მოხელე და სხვა, რომელთაც შეეძლოთ უშუალოდ აღარც ემუშავათ, დაექირავებინათ კარგი მენეჯერები და თვითონ საქმის ზოგადი ხელმძღვანელობა გაენიათ. სამწუხაროდ, ასეთი ადამიანებიც ქართველთა შორის ცოტანი იყვნენ.

რუსეთის მეფის მთავრობა იმპერიის შიდა ცხოვრების მოწესრიგებაზე გაცილებით მეტ ყურადღებას სამფლობელოების გაფართოებას, ამ მიზნით ჯარისა და შეიარაღების გაზრდას უთმობდა. სამხედრო საქმე სახელმწიფოში ყველა სხვა სფეროზე მაღლა იდგა, რასაც ციფრები და სტატისტიკაც მოწმობს.

ჯერ სამხედრო სავალდებულო სამსახურში განწვეულთა რაოდენობა ენახოთ: 1867 წ. 92 104; 1884 წ. 148 909; 1894 წ. 270 848.¹

მარტო კავკასიაში, მისი დაპყრობის ბოლო ეტაპზე, ყოველწლიურად რეგიონში დისლოცირებული ჯარების (დაახლოებით 300 ათასი მებრძოლი) შენახვის ხარჯი 30 მილიონ მანეთს აღწევდა, ომს კი მთლიანი სახელმწიფოს შემოსავლის მეექვსედი ნაწილი ხმარდებოდა.²

რუსეთის იმპერიის ბიუჯეტი 1862 წლის საფინანსო რეფორმამდე გასაიდუმლოებული იყო და არ ქვეყნდებოდა,³ მაგრამ ცნობილია, რომ მშვიდობიანობის დროსაც კი სახელმწიფო გასავლის დიდი ნაწილი არმიის შენახვას ხმარდებოდა.

რუსეთში სამხედრო საქმის პრიორიტეტულობითაც შეიძლება აიხსნას, რომ ქართველი თავადაზნაურობის უმეტესობა სამხედრო სამსახურით იყო გატაცებული და საქმიანობის სხვა ასპარეზს არც დაეძებდა.

ქართული არისტოკრატია თავისი დამოუკიდებელი ცხოვრებით არ ცხოვრობდა. იგი იმპერიის ელიტაში იყო ჩართული და მიყვებოდა იმ მდინარებას, რომელსაც საზოგადოების ამ ფენას იმპერიული სისტემა უსაზღვრავდა. მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის მმართველო-

¹ Конфессиональный состав всех российских новобранцев, призванных в 1867, 1868, 1884 и 1913 гг., и населения Европейской России (без Польши и Финляндии) в 1858 и 1897 гг. http://www.hist.msu.ru/Dynamics/05_scl.htm

² Д. Милютин, Воспоминания. 1856-1860, М., 2004, С. 198.

³ Л. Муравьева, Государственный бюджет России в первой половине XIX века, С. 77. <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennyy-byudzheth-rossii-v-pervoy-pолоvine-xix-veka/viewer>

ბის დროიდან (1845-1854 წწ.) ქართველი თავადაზნაურობის სწრაფ-ვამ იმპერიის სამხედრო ასპარეზისაკენ თითქმის საყოველთაო ხასიათი მიიღო.

განსაკუთრებული თავგამოდებით ჩაება ეს წოდება ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა დასაპყრობად რუსეთის იმპერიის მიერ წამოწყებულ ომში. გაჭიანურებული სისხლიანი შეტაკება სწრაფი სამხედრო კარიერის საშუალებას იძლეოდა და ვისაც კი შეეძლო, ყველა აქეთკენ მიისწრაფოდა. გრიგოლ ორბელიანისათვის გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში ნიკოლოზ ბარათაშვილი წერდა: „ჩვენი ყმანვილკაცები, ილია, ლევან, დავით, ბაკლანა..., ზაქარია და ალექსანდრე ერისთავი, სულ წამოვიდნენ შამილის დასაჭერად; ესენი სულ სარდლები არიან ქართველთა ჯარისა“.¹

მართლაც, ქართულმა ჩოხა-ახალუხმა მოიხდინა და შეიფერა რუსული პაგონები თუ ეპოლეტები. ჩვენი თავადაზნაურობის დიდი ნაწილი დამპყრობლის დროშის ქვეშ თავდადებით იბრძოდა ცარიზმის ომებში და სახელს უხვეჭდა რუსულ იარაღს. 1801 წლიდან მოყოლებული, ასეულობით ქართველი რუსეთის მეფის არმიის გენერალი და ოფიცერი გახდა. როგორც ვაჟა-ფშაველას ერთ ლექსშია: „სავსეა ჩვენი ქვეყანა აფიცერ-პომპოლიკითა“.²

აქვე ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“ გახსენებაც არ იქნება ურიგო. ნაწარმოების პერსონაჟი, რუსის ერთ ოფიცერი ხომ საქართველოს განათლება-წინსვლის საზომად გენერლების სიმრავლეს მიიჩნევს და როდესაც შეიტყობს, რომ საქართველოს, აქ რუსეთის დამკვიდრებიდან სულ რაღაც 70 წელიწადში, ოციოდე გენერალი ჰყავს, იტყვის: „ბარაქალა მართმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შესდგამს, დაამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას“.³ ამ მხრივ მერე უფრო ავუჩქარეთ. 1917 წლამდე რუსეთის საიმპერიო არმიის შემადგენლობაში 339 ქართველი გენერალი მოითვლება.⁴

რომ მრეწველობა, სამეურნეო განვითარება, ბიზნესი რუსეთის იმპერიაში უფრო პატივში ყოფილიყო, მაშინ საქართველოშიც გენე-

¹ ქ. რაჭველიშვილი, ილია აჭაჭავაძე (ბიოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1937, გვ. 7.

² ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული 10 ტომად, ტ. 1 თბ., 2006, გვ. 141-142.

³ ი. ჭავჭავაძე, მგზავრის წერილები, წიგნში – ილია აჭაჭავაძე თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. II, თბ., 1988, გვ. 19.

⁴ М. Гогитидзе, Г. Бежиташвили, Верные чести и долгу, Самара, 2015, С. 46-63.

რალზე მეტი წარმატებული საქმის კაცები, მეურნე, მეწარმე და სხვ. გვეყოლებოდა.

მეწარმეობა, რომელსაც დღეს ბიზნესს ვუწოდებთ, როგორც მოგებაზე ორიენტირებული ეკონომიკური საქმიანობის სფერო, ჩვენში სათავეს XIX საუკუნის მეორე ნახევარში იღებს. მანამდე, საქართველოს პოლიტიკური დაპყრობიდან კარგა ხნის განმავლობაში, ცარიზმი მისი ეკონომიკური დაკაბალების კურსს ატარებდა. მეფის ხელისუფლება იმპერიის განაპირა ნაციონალურ მხარეებს ეკონომიურ გასაქანს უხშობდა, მის სამეურნეო განვითარებას მეტროპოლიის ბურჟუაზიის ინტერესების მიხედვით იძულებით წარმართავდა და ახორციელებდა კოლონიზაციის ინტენსიურ პროცესს.

წარმოების ადგილზე დანერგვისა და განვითარების ნაცვლად, რუსეთი საქართველოს ბუნებრივ სიმდიდრეებს თავის ინტერესებისათვის იყენებდა, აქედან მუქთად გაჰქონდა ნედლი მასალა, რომელსაც მეტროპოლიის ფაბრიკა-ქარხნებში გადაამუშავებდნენ და გასასაღებლად ისევ უკან აბრუნებდნენ. ეკონომიკის სფეროში კოლონიალიზმის ამ პრინციპის ხორცშესხმამ საქართველო არა მწარმოებელ, არამედ მომხმარებელ ქვეყნად ჩამოაყალიბა, იგი იმპერიის იაფი და ხელსაყრელი ნედლეულის ბაზად გადაიქცა, რომელსაც იმავდროულად რუსული სამრეწველო ნაწარმისათვის ბაზრის ფუნქციაც ჰქონდა დაკისრებული.

XIX საუკუნის პირველ მესამედში რუსეთის ექსპორტის საგანს მხოლოდ ნედლეული შეადგენდა, ქვეყნისათვის აუცილებელი თითქმის ყველა ინდუსტრიული ნაწარმი საზღვარგარეთიდან შემოჰქონდათ. ნიკოლაი I-ის მმართველობის დროიდან (1825-1855) პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარების შედეგად, ინყება ინდუსტრიული გამოცოცხლება, რომელიც ალექსანდრე მეორის მეფობის წლებში (1855-1881) საგრძნობლად შენელდა, ხლო საუკუნის ბოლო ოცნლეულში ახალი აღმავლობა განიცადა.

რეფორმის შემდგომი დროიდან, როდესაც რუსეთში პირველად გამოჩნდა ნებით დაქირავებული მუშა (გუშინდელ ყმა გლეხი), კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი დაჩქარდა, მრეწველობას აღმავლობა დაეცყო. გამოანგარიშებულია, რომ ბატომყმობის გადავარდნიდან პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდამდე (1913 წ.) სამრეწველო

წარმოება რუსეთის იმპერიაში 10-12-ჯერ გაიზარდა.¹ ამ მონაკვეთს, უფრო სწორად 1861-1917 წლების პერიოდს, ისტორიკოსები რუსეთში მენარმეობის „ოქროს საუკუნეს“ უწოდებენ.²

ეს იყო დრო, როდესაც იმპერიის მთავარ ქალაქებში გაიხსნა რუსული და დასავლეთევროპული ბანკები, მძლავრი ფულადი ინვესტიციები დაიძრა მეურნეობის ცალკეული დარგების განვითარებისათვის და სხვ.

კაპიტალიზმის, როგორც თავისუფალ ბაზარზე დაფუძნებული ეკონომიკური სისტემის (მარქსიზმის მიხედვით, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის) დამკვიდრება საწყისი ანუ კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვებით დაიწყო. ეს კაპიტალი მანუფაქტურების დაარსებით, მევახშეობით, კორუფციით, მექრთამეობით, გამომძალველობით და სხვ. იქმნებოდა.

ისტორიულად, მოგების მიღება დაშვებული იყო ყველანაირი გზითა და მეთოდით, მათ შორის კანონდარღვევითაც, მაგრამ დროთა განმავლობაში ბიზნესს თავისი ეთიკური, იურიდიული და მორალური ნორმები გაუჩნდა, რომელთა განუხრელი დაცვა ბიზნესმენს საზოგადოებაში პრესტიჟულ სახელსა და ავტორიტეტს უზევეჭს.

კაპიტალის პირველ მფლობელებს მრავალი გამოწვევის, მარცხის, გულგატეხილობის, საზოგადოების გულგრილობის, კრიმინალის შემოტევისა და სხვ. დაძლევა მოუხდათ, ვიდრე ისინი მსხვილ მენარმეებად გარდაიქმნებოდნენ და მათი სახელი ბიზნესის ისტორიაში ჩაინერგებოდა.

ტერმინი „ბიზნესი“ მრავალი მნიშვნელობით გამოიყენება, იგი აღნიშნავს პროფესიას, საქმიანობას, მენარმეობას, გარიგებას, საქმიან ცხოვრებას, შემოსავლის წყაროს და სხვ. ბიზნესი იმთავითვე და განსაკუთრებით დღეს, საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მნიშვნელოვანი საფუძველია. იგი ქმნის სამუშაო ადგილებს, ხელს უწყობს მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებას, აჩქარებს მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს და სხვ.

ბიზნესის ცივილიზებულიობის ერთ-ერთი მაჩვენებელი მისი სოციალური პასუხისმგებლობაა. ბიზნესმენი მოგების პარალელურად, დაინტერესებული უნდა იყოს საზოგადოებისათვის სიკეთის შექმნით

¹ <https://works.doklad.ru/view/4K1UWYb7A-Y.html>

² <https://studbooks.net/798984/marketing/teoreticheskaya-chast>

და მოგების გარკვეულ ნაწილს ქველმოქმედებასა და მეცენატობას ახმარდეს. ისტორია მოწმობს, რომ ბიზნესში წარმატება მეტ შემთხვევაში დამოკიდებულია არა მხოლოდ ფულის დაგროვებისა, არამედ გარკვეული იდეის ან ოცნების განსაკუთრებული ერთგულებით თავად ბიზნესმენის მხრიდან.

სწორედ ამგვარი ცნობიერებას ეფუძნებოდა საქართველოში მენარმეობა ანუ ბიზნესი და წინამდებარე წიგნის გმირები იყვნენ ის პიონერები, რომლებიც იზიარებდნენ მსგავს თეორიულ შეხედულებებს და მათ პრაქტიკაშიც წერგავდნენ.

ზოგადად კი, ასეთი იყო საქართველოს სოციალური და ეკონომიკური სინამდვილე იმ ეპოქაში, რომელშიც ცხოვრება და მოღვაწეობა მოუწიათ ჩვენი ნაშრომის გმირებს გამოჩენილ მრეწველებსა და ქველმოქმედებს. ამ ინიციატივიანმა, საქმიანმა, შორსმჭვრეტელმა ადამიანებმა სხვებზე ადრე და უკეთ აუღეს ალლო მიმდინარე პროცესებს, გაბედულად გაუსწორეს თვალი ახალ გამოწვევებს და ლიდერთა პასუხისმგებლობაც იტვირთეს. თავიანთი ცხოვრების წესით, აზროვნებითა თუ პრაქტიკული საქმეებით მათ დროს გაუსწრეს და ჩვენს ისტორიასაც წარუშლელი კვალი დააჩნიეს.

რაც შეეხება ქართველი საზოგადოების მოდერნიზაციის პროცესს, იგი XIX საუკუნეში ვერ დასრულდა. შემდეგაც ტაატიო მიდიოდა წინ და 1916 წლისათვისაც კი, ტიცვიან ტაბიძის სიტყვით, ჩვენში მხოლოდ ნიადაგი იყო მომზადებული მოდერნიზმისათვის.¹

¹ ჟურნ. „გისფერი ყანები“, 1916, ქუთაისი, №1, გვ. 25.

ზუბალაშვილები

ზუბალაშვილების დინასტია

„საქართველოში ბევრია მდიდარი, მაგრამ
ზუბალაშვილთა მსგავსი ქველმოქმედი არავინაა“

ნიკო ნიკოლაძე

საქართველოს ისტორიაში ცნობილია გვარები, რომელთა შორის ერთი და იგივე პროფესია მამიდან შვილზე, შვილისშვილზე, თაობიდან თაობაზე უწყვეტად გადადიოდა და ასე წარმოიშობოდნენ სამხედროთა, ექიმების, პედაგოგების, მუსიკოსთა თუ სხვების „ოჯახური დინასტიები“. მაგრამ არსებობს ერთი საგვარეულო, რომლის არა მხოლოდ ცალკე შტოს, არამედ განშტოებების წარმომადგენლებიც კი კომერციით, მენარმეობით, ქველმოქმედებითა და მეცენატობით იყვნენ დაკავებულნი. ესაა სახელგანთქმული ზუბალაშვილები, ვის სახელსაც, ზაქარია ჭიჭინაძის სიტყვით, „ყოველთვის მედიდურად მოიხსენიებს მთელი ქართველი ერი და საქართველო“.

ზუბალაშვილების ცხოვრება-მოღვაწეობის შესწავლასა და აღწერას ყველაზე დიდი ღვაწლი ზაქარია ჭიჭინაძემ დასდო. ამ სახელოვანი გვარის წარმომადგენელთა საქმიანობის კვლევას მან რამდენიმე წიგნი მიუძღვნა, კერძოდ: 1. „მრეწველობის წარმომადგენნი და და ის-

ტორია ზუბალაშვილების გვარისა", თფ., 1903; 2. „სახალხო სამეცნიერო წიგნები გამოცემული სტეფანე ზუბალაშვილის საფასით", თფ., 1903; 3. „სამაგალითო ადამიანი, სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი", თფ., 1904; 4. „ქველმოქმედი ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილები", თფ., 1905; 5. „საქართველოს ვაჭრობა და მრეწველობა ძველად. გრიგოლ ხურსიძე და სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი", თფ., 1905; 6. „მოგონება სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილისა", თფ., 1905; 7. „ისტორია სამათხოვრო სახლისა", თფ., 1905; 8. „ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა". სტ. კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის სახსოვრად, თფ., 1905; 9. „ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა". ზეპირ სიტყვაობით, სხვა და სხვა ძველის ბარათებიდან და კონდაკებიდან შეკრებილი, აღწერილი და გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან, თფ., 1905; 10. „ქველმოქმედი ლევან, იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილები", თფ., 1905; 11. „ზუბალაშვილების გვარის წევრნი და მათგან დახმარება აღმოჩენილ და განაკეთ ძეგლებისა", თფ., 1906; 12. „ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი", თფ., 1906; 13. „ისტორიული მიმოხილვა, მუშა, გლეხ და პროლეტართა მოკეთე ზუბალაშვილები და მათგან გაკეთებული ისტორიული და კულტურული ძეგლები", თფ., 1924 და სხვა.

ზუბალაშვილების გვართან საქართველოში მრავალი საყურადღებო და მნიშვნელოვანი საქმე ასოცირდება ხელოსნობა-მრეწველობის, ვაჭრობის, მშენებლობის, კულტურულ-საგანმანათლებლო, ქველმოქმედებისა თუ სხვა სფეროში. გვიანი შუასაუკუნეებიდან მოყოლებული ზუბალაშვილების გვარიდან სულ მცირე ხუთ ათეულამდე პიროვნება მაინცაა ცნობილი, რომელთაც თავიანთი ღირსეული ცხოვრებით, კეთილსინდისიერი შრომითა თუ გარჯით წარუშლელი კვალი დატოვეს ჩვენს ისტორიაში. ერთ მომცრო ნარკვევში მათი მთელი ღვაწლის წარმოჩენა შეუძლებელია, ამას რამდენიმე მონოგრაფია თუ აუვა, ამიტომ ჩვენ ძირითადად XIX საუკუნეში მოღვაწე კომერსანტ, მრეწველ და ქველმოქმედ ზუბალაშვილებზე „გაევეროპელებულ ქართველებზე" საუბრით შემოვიფარგლებით, უფრო ადრინდელ პერიოდს კი ზოგადად მიმოვიხილავთ.

ზუბალაშვილების წარმომავლობისა და თავდაპირველი საცხოვრისის შესახებ ერთიანი აზრი არ არსებობს. ზოგიერთი ცნობით,

ისინი მესხეთ-ჯავახეთიდან არიან, საიდანაც XVI საუკუნეში ქართლში გადასულან, მაგრამ უფრო სარწმუნოდ ზაქარია ჭიჭინაძის თვალსაზრისი მიგვაჩნია, რომ პირველი ზუბალაშვილები ლიახვის ხეობის სოფელ ხეთში მკვიდრობდნენ.¹ ამას სოფლის ერთ-ერთი ძველი ტოპონიმი „ზუბანთ უბანიც“ უნდა მოწმობდეს. ზუბალაშვილები სამეფო-სახასო გლეხკაცები იყვნენ, გარკვეულ მიწას საკუთრებაში ფლობდნენ, სოფლის მეურნეობას მისდევდნენ და ქონებრივადაც ძლიერდებოდნენ. ამ მხრივ ნიშანდობლივია, რომ მათ სოფლის მახლობლად მოზრდილი ტყეც შეუძენიათ.

ზუბალაშვილთა წინაპარი მეგვარეები „გმირი მეომარი ხალხი ყოფილან, ვაჟკაცი, ხელის შემართებელნი“. არსებობს ცნობები, რომ ზუბალაშვილებს თავიანთი ძალისხმევით გაყიდული ტყვეებიც დაუხსნიათ და ყმა გლეხებსაც შეწევნიან მებატონეთაგან თავდაღწევაში.² ამიტომაც არაერთი ზუბალაშვილი „გლახაკთ შემნე და შემბრალედაც“ არის ცნობილი. ზუბალაშვილების გვარის სასახლო საქმეთა შორის სახელდება ასპინძელი ზუბალაშვილების მიერ მეფე ერეკლესათვის სურსათით გაწეული დახმარება ასპინძის ომის დროს (1770 წ.), ასევე, გორსა და თბილისში მცხოვრებ ზუბალაშვილთაგან აღა-მაჰმად ხანის მიერ 1795 წელს აოხრებული თბილისის ღარიბი მოსახლეობის თანადგომა. „სახლ-კარდაქცეულ და ქონებადამწვარ“ თბილისელებს ისინი შეწევნიან საშენი მასალით, სურსათით, ღვინით და ფინანსურადაც. საგულისხმოა ისიც, რომ ზუბალაშვილთა გვარის წარმომადგენელი ზაქარია მიქელის ძე ზუბალაშვილი ითვლება ერთ-ერთ პირველ ქართველად, რომელიც უმაღლესი განათლების მისაღებად რუსეთის იმპერიის საუნივერსიტეტო ქალაქში გაემგზავრა. იგი სამედიცინო ცოდნას იურიევის (შემდეგში დერპტის, დღეს ტარტუს/ესტონეთი) უნივერსიტეტში დაუფლებია.³

ზუბალაშვილების თავდაპირველი გვარი ზუბაშვილი ყოფილა, ზუბალაშვილებად კი XVII საუკუნიდან იწოდებიან. ამავე დროიდან უნდა მიეღოთ მათ კათოლიკური სარწმუნოებაც, რომელმაც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა ზუბალაშვილების საზოგადოებრივი აქ-

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის. აღწერილი და მეორედ დაბეჭდილი ზ. ჭიჭინაძისაგან, ტფ., 1906, გვ. 7.

² ქველმოქმედნი ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილები, აღწერილი და დაბეჭდილი ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ, ტფ., 1905, გვ. 4.

³ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 190, 202.

ტიურობა, ასევე, მიზანსწრაფულობა და თანმიმდევრულობა ისეთ სფეროში, როგორიც ალებ-მიცემობაა. ეს საქმე ზუბალაშვილებმა ჩინებულად აითვისეს, გარკვეული ქონებაც დააგროვეს, მამულებიც შეიძინეს და თანდათან საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (მესხეთი, იმერეთში) განსახლდნენ. რამდენიმე ოჯახმა ბინა თბილისშიც დაიდო.

ზუბალაშვილებმა ნელ-ნელა გააფართოეს თავიანთი სავაჭრო ორბიტა, თუ ადრე ისინი მხოლოდ სპარსეთსა და ოსმალეთში ჩადიოდნენ, ახლა ამ ქვეყნებს მათ ინდოეთი და რუსეთიც დაუმატეს. შემოჰქონდათ შაქარი, ყავა, ქალაღი, სარკე, ფარჩეულობა და სხვა საქონელი, რომელზეც კი იმ პერიოდის საქართველოში მოთხოვნა არსებობდა. რაც დრო გადიოდა, ბევრი ზუბალაშვილი სულ უფრო შეძლებული და ცნობილი ადამიანი ხდებოდა. ისინი ერთმანეთის თუ პირდაპირი შთამომავალნი არა, ნათესავები მაინც იყვნენ, მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ ყოველი მომდევნო თაობის წარმომადგენელი განუხრელად მამა-პაპათა ტრადიციას ერთგულებდა, წინაპართა მიერ საფუძველჩაყრილ თუ განვითარებულ საქმეს აგრძელებდა და აფართოებდა.

XVII საუკუნის ბოლო მეოთხედში ახალციხიდან ქართლში, კერძოდ გორში რამდენიმე ზუბალაშვილი გადმოსულა. მათ შორის იხსენიებიან ზურაბ, პავლე და კონსტანტინე ზუბალაშვილები. ზურაბი წარმატებული კომერსანტი ყოფილა. „იმ დროს ქართლი ნელ-ნელა მოშენებას ეძლეოდა, ხალხი წელში მაგრდებოდა, ამიტომ მრეწველთაც და ვაჭრებსაც ბედი უღიმდებოდათ“.¹

გორი მაშინ პატარა ქალაქი იყო. ცნობილი ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის მოწმობით, რომელიც საქართველოში 1672-1673 წლებში იმყოფებოდა, გორის მოსახლეობა ვაჭრობას მისდევდა. იყო დახურული ბაზრები. ყველაფერი იშოვებოდა და იაფადაც.² ქალაქში ხელოსნები და საქონლის წვრილი მწარმოებლებიც ცხოვრობდნენ. ვაჭარ-ხელოსანთა ძირითადი მასა ყმურ დამოკიდებულებაში იყო მეფესთან, ეკლესია-მონასტრებთან და საერო ფეოდალებთან. რადგან ქალაქების უმეტესობა მეფის განკარგულებაში შედიოდა, ვაჭარ-ხელოსანთა ყველაზე მსხვილი მფლობელი მეფე და მისი სახლეულობა

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 19.

² ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ). ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო შპია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 296.

იყო.¹ სხვა ოთხ ქალაქთა შორის, გორიც ქართლის მეფეს ეკუთვნოდა, რომელიც ზოგჯერ მისი რეზიდენციის ადგილიც იყო.² სამეფო ხელისუფლება ზრუნავდა ვაჭართა ხელშეწყობაზე, აწესებდა მათთვის შეღავათიან პირობებსა და გარკვეულ პრივილეგიებს, აწყობდა ბაზრებსა და სხვა სავაჭრო ადგილებს. უცხო ენების მცოდნე და საზღვარგარეთის ქვეყნებში ნამყოფ ვაჭრებს არცთუ იშვიათად სამეფო კარი დიპლომატიურ დავალებებსაც მიანდობდა ხოლმე.

ვაჭარი შეიძლება ყოფილიყო მდიდარი, მაგრამ სტატუსით ანუ ნოდებრივად იგი დაბალ სოციალურ წრეს განეკუთვნებოდა. ევროპაში შეძლებულ ვაჭრებს შეეძლოთ გამოესყიდათ საკუთარი თავისუფლება, ამალღებულიყვნენ საზოგადოებრივ იერარქიაში და დაეკავებინათ უფრო საპატიო საფეხური. მსგავსი პრაქტიკა არც საქართველოსათვის ყოფილა უცხო, ზოგიერთი დიდვაჭარი იგივეს ჩვენშიც ახერხებდა. ცნობილია გააზატებული,³ გააზნაურებული და თავადის წოდებაში ამალღებული ვაჭრები. მაგალითად, ვაჭარმა ბებუთაშვილებმა XVII საუკუნეში თავადის წოდება მიიღეს.⁴ ამათგან განსხვავებით, ზუბალაშვილთა გვარის ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა სოციალურ სტატუსზე წინ ადამიანური ღირსება დააყენა, უარი თქვა თავადობაზე და ვაჭრის წოდებაში დარჩენა ამჯობინა. ეს კაცი ანდრია ზუბალაშვილი ყოფილა გორში მცხოვრები თვალსაჩინო მოქალაქე. მას თურმე კარგად იცნობდნენ მეფე ერეკლე II და კათოლიკოსი ანტონ I, რომლებიც გორში ყოფნისას ყოველთვის მოინახულებდნენ, ზოგჯერ კი ოჯახშიც სტუმრობდნენ დიდვაჭარს. ერთხელაც სამეფო კართან ასე დაახლოებულ ანდრია ზუბალაშვილისათვის ახლობლებს ურჩევიათ:

„ანდრია! მეფე და მისი ძენი დიდი პატივისმცემელნი არიან შენი, ისარგებლე მით და სთხოვე, რომ თავადიშვილობა გინყალობოს, უეჭველია მოწყალე მეფე ერეკლე შენთვის არ დაიშურებს ამას“.

ანდრიას უპასუხია:

„არა, ბატონო, მე სადილზე მომსახურეობის თავი არა მაქვს. მის უმაღლესობას სადილზედ ყოველთვის თავად-აზნაურები ემსახუ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 178.

² ე. მამისთვალისშვილი, გორის ისტორია, I, თბ., 1994, გვ. 318-319.

³ აზატი განთავისუფლებული ყმა.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 185.

რებიან და მე კი ასეთ ტვირთს ვერ ავიტან. მეფე და მეფის ძენი იქამდის მწყალობელნი არიან ჩვენი, რომ ამ პატივისცემის გარდა მე სხვა ამალღება არ მჭირია".¹

ცოტა მოგვიანებით, ზუბალაშვილების ნაწილი უკვე აზნაურის-შვილებად არიან აღრიცხული. ზუსტად არ ჩანს, როდის მიიღეს ეს წოდება, მაგრამ 1833 წელს რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ მათი სტატუსი, სავარაუდოდ, ქართველ მეფეთაგან ბოძებული საბუთების საფუძველზე დაამტკიცა. ამავე დროიდან არაერთი ზუბალაშვილი საპატიო მოქალაქის წოდებასაც ფლობდა.

ზუბალაშვილები ქართველ მეფეთა კარის ვაჭრებად ირიცხებოდნენ და არა მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში, არამედ იმერეთშიც სოლომონ I-სა და სოლომონ II-ის მეფობის პერიოდში; გარდა ამისა, სამეგრელოს მთავრების დადიანთა კარის კომერსანტებადაც ისინი ითვლებოდნენ.

ნიკო ბერძენიშვილის სიტყვით, გორელი ვაჭრები, რომელთა შორის ზუბალაშვილებიც ერივნენ, „განთქმული სოფდაგრები იყვნენ, მესტამბოლე-მობალდადენი. ისინი გემქარავენებით გაბედულად სერავდნენ უშორესი ქვეყნების ზღვასა და ხმელეთს, გაჰქონდათ ქართული ნედლეული თუ ნაწარმი და შემოჰქონდა: ინდური თვალმარგალიტი, ყაშმირის ქსოვილები, სპარსული ფარჩა, ფრანგული ატლასი, ერაყული ფოლადი, ხვარასნის რკინა, სალიანის თევზი, ზეითუნის ზეთი, არაბული ნელსაცხებლები და ათასი სხვ".²

არაერთ ვაჭარს კომერციით იმდენი სიმდიდრე დაუგროვდა, რომ შეეძლო ფული მეფის ან თავადისათვის ესესხებინა, ეკლესიები აეგო და ფართო ქველმოქმედებაც გაენია. ქველმოქმედებითა და ტაძრების მშენებლობით ზუბალაშვილებმაც სახელი საქვეყნოდ გაითქვეს. „მეფენიც დიდათ აფასებდნენ ზუბალაშვილების შნოსა და ალებ-მიცემობის საქმეს".³

კათოლიკური სარწმუნოების განმტკიცებაზე ზრუნვასთან ერთად, შეძლებული ზუბალაშვილები ადრევე გულისხმიერად ეკიდებოდნენ საქართველოში წიგნიერების გავრცელებასაც. ცნობი-

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 103.

² ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 290.

³ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 100.

ლი გორელი პატრი ტულუკაანთ დავითა 1720-იანი წლების მეორე ნახევარში რომში სასწავლებლად ზუბალაშვილების ფინანსური ხელშეწყობით გამგზავრებულა. როდესაც 1733 წელს დავითამ იტალიაში ქართულ ენაზე თარგმნა და დასტამბა „საქრისტიანო მოძღვრება“,¹ საქართველოში მისი ჩამოტანა ზუბალაშვილებმა უზრუნველყვეს.

XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ზუბალაშვილი იყო ცნობილი მესტამბე და საგამომცემლო საქმის პიონერი საქართველოში გიორგი ზუბალაშვილი, მართლმადიდებელი წიგნიერი მოძღვარი, რომელიც მხარში ედგა ვახტანგ VI-ს თბილისში პირველი სტამბის გამართვასა და წიგნების ბეჭდვაში. ძველ სიგელ-გუჯრებში იგი იხსენიება, როგორც „მწიგნობარი და მასთანვე ქართულ საღმრთო სჯულის წიგნებთა შემსწორებელი“. გიორგი თურმე ვახტანგ VI-სა და ვახუშტი ბატონიშვილს ისტორიული და გეოგრაფიული მასალების მოძიებაშიც დახმარებას უწევდა. რუსეთში წასულ ქართლის მეფეს ზუბალაშვილიც თან წაუყვანია, მაგრამ, როგორც ჩანს, მას თავისივე გვარში საქმის გამგრძელებელი დარჩენია: 1749 წელს ერეკლე II-ის მიერ აღდგენილ სტამბაში მოღვაწეობს რომანოზ ზუბალაშვილი სამეფო კართან დაახლოებული პიროვნება და წიგნის ბეჭდვის დახელოვნებული ოსტატი, რომელიც შემდეგ ქუთაისში, იმერეთის მეფე სოლომონ II-სთან გადასულა და თავისი პროფესიით მუშაობა იქ გაუგრძელებია. მისი სახელი და გვარი მოიხსენიება მისგანვე დაბეჭდილ არაერთ წიგნზე. „იმერეთის დედაქალაქ ქუთაისში, ჩვენამდე შენახულ ცნობათა მიხედვით, პირველად სტამბა გაიხსნა 1770 წელს. სტამბის მოწყობა მიენერება თფილისიდან ჩამოსულ რომანოზ ზუბალაშვილს, რომელსაც სტამბის ხელობა ვლახეთელ ოსტატებთან ჰქონდა ნასწავლი. XVIII საუკუნის დამლევამდე ქუთაისის სტამბაში იბეჭდებოდა როგორც საეკლესიო, ისე ანბანის წიგნები“.² ამ სტამბაში საქმიანობდნენ რომანოზ ზუბალაშვილის შვილებიც დავითი და გიორგი. აღსანიშნავია, რომ როდესაც ქუთაისისა და საჩხერის სტამბები მეფემ რაჭის სოფელ

¹ წიგნი რომში დაიბეჭდა 1741 წელს. მანამდე დავითას რომის პროპაგანდა ფილეს კოლეგიაში სწავლისას ფილოსოფიაში საჯარო ღისერტაციაც დაუცავს. იხ. ე. მაშის-თვალისძილი, გორის ისტორია, I, გვ. 326-327.

² ე. ნიკოლაძე, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, ქუთაისი, 1918, გვ. 157-158.

ნესში გადაიტანა, ძმები ზუბალაშვილებიც იქ გადასახლდნენ და მესტამბეობას განაგრძობდნენ.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარის ვაჭარ და მრეწველ ზუბალაშვილებს შორის ზაქარია ჭიჭინაძე ასახელებს თბილისისა და გორის მკვიდრთ: ანდრია, ივანე, მერაბ, გიორგი, სტეფანე ზუბალაშვილებს და დასძენს: იყვნენ „სხვანიც მრავალნი“, ახალ დროში კი „ერთი ამათგანი იყო კარგი ოქრომჭედელი“. ყველანი კაი კაცები იყვნენ, კაი შეძლების პატრონი. მეპურ-მარილენი და მღვთის მოყვარენი“. ზ. ჭიჭინაძისავე ცნობით, გორელ კათოლიკე ვაჭართა ერთი ნაწილი ზუბალაშვილები, ანდრონიკაშვილები და თუმანიშვილები ქუთაისსა და ოზურგეთში გადასახლებულან.

სადაც არ უნდა ყოფილიყვნენ, „ძნელათ რომ ქართველ კათოლიკე ვაჭრებში ერთს მეორესთვის ელაღატნოს, ან უსიამოვნობა მოჰსვლიყოსთ, ჯიბრი, კონკურენცია და ასეთი ბოროტება მათში ძველადგანვე მოსპობილი იყო და ამიტომაც გახლდათ, რომ იგინი თავიანთის ცხოვრების საქმეებითაც საკმარისად წინ მიდიოდნენ“.¹

გორში დარჩენილ ზუბალაშვილთა შორის აღსანიშნავია გიორგი ზუბალაშვილი (1696-1771) შეძლებული ვაჭარი, რომელსაც მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვა ადგილობრივ კათოლიკე მოძღვრისაგან შეუსწავლია, შემდეგ კომერციაში ჩაბმულა და თვითგანვითარებაზეც უზრუნია. გიორგის ცოლად შეურთავს გორელი კათოლიკე ქალი სახელად თამარი, რომელთანაც 8 შვილი შეძენია. გიორგი ზუბალაშვილს ქალაქში მშვენიერი სახლი აუშენებია და ადგილ-მამულიც უყიდია. შრომისმოყვარეობითა და პატიოსანი საქმიანობით გამორჩეულ სოფდაგარს თვით მეფე და დიდებულებიც კი პატივს სცემდნენ და ანგარიშს უწევდნენ.²

გიორგი ზუბალაშვილის ოჯახს უმასპინძლია 1745 წელს რომიდან საქართველოში ჩამოსული ორი ეპისკოპოსისათვის, რომლებიც მცირე ხნით გორში დარჩენილან. როდესაც 1755 წელს, თეიმურაზ II-მ გორიდან კათოლიკე კაპუცინი პატრები განდევნა³ და მათ ტაძარი

¹ ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა. ზეპირ სიტყვაობით, სხვა და სხვა ძველის ბარათებიდან და კონდაკებიდან შეკრებილი, აღწერილი და გამოცემული ზ. ჭიჭინაძისაგან, თფ., 1905, გვ. გვ. 23; 40; 49; 89.

² გ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები. ეროვნული მრეწველობისა და მეცნატობის სათავეებთან, თბ., 2011, გვ. 34.

³ ერეკლე II და დედოფალი დარეჯანი კათოლიკე მისიონერებს უფრო პატივით ეპყრობოდნენ. მეფემ მათ გორში ეკლესიისათვის ადგილიც გამოუყო, ხოლო დედო-

ჩამოერთვათ, გიორგი ზუბალაშვილის სახლის ერთ დარბაზს ქართველი კათოლიკეები ეკლესიადაც იყენებდნენ და წესს იქ ასრულებდნენ.¹ საგულისხმოა, რომ ყველა საეკლესიო ხარჯს სახლის პატრონი იღებდა, რომელიც თვით პატრებსაც მფარველობდა. კათოლიკური სარწმუნოების წინაშე დამსახურებისათვის, 1770-იან წლებში რომის პაპს პიუს IX-ს ზუბალაშვილებისათვის „ლოცვა-კურთხევა და შენდობის წერილი“ (ინდულგენცია) გამოუგზავნია. მსგავსი ინდულგენცია მხოლოდ ზუბალაშვილებს ჰქონიათ და არც ერთ სხვა ქართველ კათოლიკეს, მათ შორის არც თავად-აზნაურთა წრიდან.²

ივანე გიორგის ძე ზუბალაშვილი (1747-1817) „ნამდვილი სახე ძველი დროის ქართველისა“ (ზ. ჭიჭინაძე) იყო მეტად წარმატებული კომერსანტი, რომლის პირდაპირი შთამომავლები „მილიონერი ზუბალაშვილების“ სახელით არიან ცნობილნი.

ივანემ განათლება გორის კათოლიკურ ეკლესიასთან არსებულ სკოლაში მიიღო, მერე რუსული ენაც შეისწავლა და საქმიანობის სფეროდ ვაჭრობა გაიხადა. მას გორსა და თბილისში სავაჭრო ობიექტები, რამდენიმე ადგილზე სახლები და ქარხნებიც ჰქონდა. კომერციული მიზნებით ხშირად მიემგზავრებოდა ოსმალეთსა თუ სპარსეთში და საქონელი გასაყიდად რუსეთიდანაც შემოჰქონდა. ნამუსიან ვაჭრებს და მათ შორის ივანე ზუბალაშვილს „დიდ თავაზს უწევდა“ და „შესაფერის პატივით მზერდა“ მეფე ერეკლე II. მეფეს გადაწყვეტილი ჰქონია ივანესა და მისი შვილების აზნაურთა ხარისხში აყვანა, ეს განზრახვა ივანესათვის 1797 წელს კიდევაც გაუნდია, მაგრამ დანაპირები წყალობის წერილობითი დადასტურება ვეღარ მოუხსნია.

საინტერესოა, რომ თავისი საქმიანობით ივანე ზუბალაშვილი არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში, დასავლეთ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეშიც ცნობილი ყოფილა. მან იმერეთის სამეფოს, სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთისა და სვანეთის მთავართა კარზეც ავტორიტეტი მოიპოვა და ფაქტობრივად მათი ძირითადი

ფალმა მიწის ნაკვეთი აჩუქა, სადაც პატრებმა გლახაკთა თავმჯდომარე ააშენეს. იხ. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902, გვ. 405.

¹ ე. შამისთვალისძე, გორის ისტორია, I, გვ. 328; 330. ამ დარბაზში კავკასიის რუსულმა აღმინისტრაციამ მოგვიანებით გორის საოსტატო სემინარიის თათარ მოწაფეთა განყოფილების სადგომი გახსნა.

² ზ. ჭიჭინაძე, კათოლიკეთა ეკლესია საქართველოში, თფ., 1903, გვ. 58-59; 101-102.

მომმარაგებელი გახდა. ზუბალაშვილთათვის აზნაურობის მინიჭება სოლომონ II-ს, დადიანსა და გურიელსაც სურდათ, მაგრამ ივანეს ყველა მათგანისათვის თავაზიანი უარი განუცხადებია.

ივანე ზუბალაშვილი განსაკუთრებული ავტორიტეტით სარგებლობდა გორის ვაჭრებსა და ხელოსნებში. „იგი იყო მათი მოსარჩელე, მოსამართლე, დამრიგებელი და დახმარების მიმცემიც“. ამ ქალაქში თურმე არანაირი მნიშვნელოვანი საქვეყნო თუ საზოგადო საქმე მისი მონაწილეობის გარეშე არ განიხილებოდა.

ივანე ზუბალაშვილის ოჯახი საქართველოში დიდ და ქებულ ოჯახად ითვლებოდა. მას და მის მეუღლე ანასტასიას „გლახაკთა შემწეობა, ღარიბთა და დავრდომილთა შებრალეობაც“ გამოარჩევდათ. მათვე გორის, ქუთაისის, ახალციხისა თუ სხვა ეკლესიებისათვისაც „მრავლად უძღვევიათ შეწირულება“.¹

XIX საუკუნის დამდეგიდან ვითარება არსებითად შეიცვალა, რუსეთმა ქართულ სახელმწიფოებრიობას ბოლო მოუღო და ჯერ აღმოსავლეთ, ხოლო შემდეგ დანარჩენ საქართველოში თავისი მმართველობა დაამკვიდრდა. ახალ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ თუ სოციალურსა და ეკონომიკურ სინამდვილეს სხვებზე უკეთ ვაჭრები მოერგნენ. მათი სამსახური კავკასიის რუსული ადმინისტრაციისათვისაც ფასეული იყო და ამით აიხსნება, რომ მთავარმართებელმა პ. ციციანოვმა ადგილობრივი ვაჭრები დაიახლოვა. ციციანოვმა ანგარიში გაუწია იმასაც, რომ ზუბალაშვილებს სახელი და „საპატიო ხსენება“ ქართველი მეფეების დროიდანვე ჰქონდათ მოპოვებული, რომ მათ თბილისშიც „დიდი ხმა და გავლენა ჰქონდათ“ და სათანადოდ დააფასა ისინი: „ჯეროვანი ყურადღება“ მიაქცია, საპატიო მოქალაქეობა მიანიჭა და სახაზინო დაკვეთებისა თუ საიჯარო სამუშაოების შესასრულებლად პირველ რიგში ზუბალაშვილები მიიზიდა.² 1810 წლისათვის ივანე ზუბალაშვილს თბილისში ხორბლისა და ფქვილის მალაზიებიც გაუხსნია.

ივანე ზუბალაშვილს არა მხოლოდ ალებ-მიცემობით გაუთქვამს სახელი, არამედ თავი მრენველობაშიც გამოუჩენია. ზაქარია ჭიჭინაძის სიტყვით, 1800 წლიდან მოყოლებული თბილისში, ქუთაისში, გორში, ახალციხესა თუ სხვ ქალაქებში ისეთი სამრეწველო საქმე

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 27.

² მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 8; 40, 46.

არ წამოწყებულა და რაიმე ქარხანა არ გახსნილა, რომელშიც ზუბალაშვილებს, პირველ რიგში კი ივანეს მონაწილეობა არ მიეღო. მიხეილ თამარაშვილიც გვიმონუმებს: „საქართველოში ყოველი კეთილი საქმის წამოწყებას მხარს უჭერდნენ ძმები ზუბალაშვილები. [...] უმაგალითო დიდსულოვნებით აღვსილნი, მხსნელებად ევლინებიან თავიანთი ქვეყნის ბედკრულთ“.¹

1793 წელს ივანემ და მისმა ძმებმა თანხა გაიღეს ქუთაისის კათოლიკურ ეკლესიის მშენებლობის სასარგებლოდ და მერე ტაძარს საეკლესიო ნივთებიც შეწირეს. ზუბალაშვილების მონაწილეობის გარეშე არც ამ ძველის ნაცვლად უფრო მოზრდილი ეკლესიის მშენებლობას ჩაუვლია. ისარლიშვილებთან ერთად ივანე ზუბალაშვილს უკავშირდება თბილისში შუა ბაზრის ტერიტორიაზე (შემდეგში კონსტანტინე ლესელიძის, დღეს კოტე აფხაზის ქუჩა) კათოლიკური ეკლესიისათვის ადგილის გამოყოფა და უხვი შეწირულობა.

ივანე ზუბალაშვილის ერთ-ერთი ვაჟი იყო იაკობ ზუბალაშვილი (1792-1864), რომელიც თბილისში დაიბადა და დაწყებითი განათლება აქვე კათოლიკურ ეკლესიასთან არსებულ სკოლაში მიიღო. დაეუფლა ფრანგულ და ლათინურ ენებს, შემდეგ შეისწავლა რუსული, სომხური და თურქული ენებიც, რომელთა ცოდნა დიდად გამოადგა კომერციულ საქმიანობაში. მამის საზოგადოებრივმა მდგომარეობამ განსაზღვრა, რომ იაკობი შეიყვანეს 1803 წელს თბილისში გახსნილ კეთილშობილთა სასწავლებელში, რომელიც მოგვიანებით გიმნაზიად გადაკეთდა (1830 წ.). მთავარმართებელ პ. ციციანოვის გეგმით, სასწავლებლის კურსდამთავრებულები უმაღლესი განათლების მისაღებად, სახელმწიფოს ხარჯზე, მოსკოვის უნივერსიტეტში უნდა გაეგზავნათ, მაგრამ ეს გეგმა არ განხორციელებულა.² იაკობს უნივერსიტეტში აღარსად უსწავლია, თუმცა ევროპაში ყოფნისას შეძლო ზოგადი განათლების ამაღლება და ცოდნა უცხო ენებშიც გაიღრმავა.

იაკობ ზუბალაშვილი ნოვატორი იყო ვაჭრობაშიც და წარმოებაშიც. მან სათავე დაუდო ადგილობრივ მცხოვრებთაგან ხორბლისა და ფქვილის შესყიდვას, რამაც ქართლისა და კახეთის გლეხობას

¹ ჟ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილების ცხოვრება გზა სიკეთის მსახურებისა, თბ., 2019, გვ. 52.

² ზ. სულაბერიძე, ნ. გურგენიძე, თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის ისტორიიდან (1802-1815 წწ.), ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. XII-XIII, თბ., 2012/2013, გვ. 384.

მოტივაცია გაუჩინა, შეძლებისდაგვარად, გაეფართოებინათ ხორბლის, ქერისა თუ შვრიის ნათესები. ეს ერთგვარი ოჯახური ბიზნესი იყო, რადგან მასში იაკობის გარდა, მისი მამა და ერთ-ერთი ძმაც მონაწილეობდა. მათ ავლაბარში პურის ორი მაღაზია გახსნეს, მაგრამ უფრო არსებითი და შემოსავლიანი გამოდგა საქართველოში დისლოცირებული რუსეთის სამხედრო ნაწილების პურით მომარაგების იჯარა, რომელიც იაკობს კავკასიის რუსულმა ადმინისტრაციამ მიანდო. ამ საქმემ დიდი მოგება მოიტანა, მაგრამ საგულისხმოა, რომ ზუბალაშვილები არ იფინანსებდნენ თვით მარცვლეულის მწარმოებლებს გლეხებს, რომელთაგან ნედლეულს კარგ ფასად იძენდნენ, ასწავლიდნენ მათ მიწის დამუშავებისა და მეურნეობის სწორად გაძლოას. ხშირად ღარიბ მშრომელებს ურმებსა და ხარ-კამეჩსაც ჩუქნიდნენ, რომ მათ შეძლებოდათ მოსავლის მოყვანა.¹

იაკობ ზუბალაშვილის სახელს უკავშირდება კიდევ ერთი სიახლე, კერძოდ წურბლების ჭერა და სამედიცინო დანიშნულებით მათი გამოყენების დანყება. იაკობ, ანდრია და ივანე ზუბალაშვილებმა იჯარით აიღეს ბაზალეთის ტბა, სადაც „წურბელას იჭერდნენ და მთავრობას აძლევდნენ, როგორც გამოსადეგ საჭიროებას მკურნალობისათვის“.²

როგორც მრეწველმა, იაკობ ზუბალაშვილმა კარიერა ქუთაისში დაიწყო, სადაც არყის ქარხანა გახსნა.³ აქ იგი გლეხებისაგან ყურძნის ჭაჭას იძენდა, მისგან არაყს ამზადებდა და სასმელს რუსულ სამხედრო ქვედანაყოფებს აწვდიდა. ჯარისათვის „ვოდკა“ მანამდე რუსეთიდან შემოჰქონდათ, კავკასიის ადმინისტრაციას ადგილობრივ დამზადებული სასმელის შეძენა გაცილებით იაფი დაუჯდებოდა, ამიტომ იაკობმა ნებართვა ადვილად მოიპოვა და თავის ძმასთან გიორგი ზუბალაშვილთან ერთად წარმოებას შეუდგა. ეს ქარხანა სპირტიანი სასმელის პირველი ოფიციალური საწარმო იყო, რომელშიც წლიურად 8000 სათლი არაყი მზადდებოდა გასაყიდად. ცხადია, მენარმე მოგებას იღებდა, მაგრამ მოგებული დარჩა იმერე-

¹ ე. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები. ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ.72-73.

² ისტორიული მიმოხილვა ზემა, გლეხ და პროლეტარტა მოკეთე ზუბალაშვილები და მათგან გაკეთებული ისტორიული და კულტურული ძეგლები, ტფ., 1924, გვ. 3.

³ М. Эбралидзе, Фамилия Зубалашвили – символ благотворительности и добра, газ. „Тбилисская неделя“, 2013 г. 28 мая.

თის გლეხობაც, რომელიც მანამდე ჭაჭას ნაკლებად იყენებდა, ახლა კი ზუბალაშვილის ქარხნის მაგალითზე, არყის საოჯახო (შინანარმოება) განავითარა და შემოსავლის დამატებითი წყარო გაიჩინა. იაკობ ზუბალაშვილის შემდეგ არყის ცნობილი მწარმოებელი გახდნენ: გიორგი ბოლქვაძე იმერეთში, ფორაქიშვილები, მირზაშვილები ქართლში და ბოლოს დავით სარაჯიშვილი, რომელმაც ეს საქმიანობა დახვეწა და უფრო მასშტაბურიც გახადა.

იმის გამო, რომ დასავლეთ საქართველოში არყის წარმოება გაფართოვდა, იაკობ ზუბალაშვილმა ქუთაისის ქარხანა დახურა, მაგრამ ამ ბიზნესზე საერთოდ ხელი არ აუღია. მენარმემ თბილისში გადმოინაცვლა და 1838 წელს ახალი პარტნიორის, ვატმანის თანამონაწილეობით, დიდუბეში, გერმანელთა დასახლების მახლობლად, მოზრდილი ქარხანა დააფუძნა.¹ პარალელურად, იაკობმა თბილისში ჩამოაყალიბა სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა, რომელიც ერთ-ერთი პირველი და სამაგალითო ყოფილა მთელ საქართველოში.² იაკობის კომპანიონები იყვნენ ვაჭრები ენიბეკოვი, თამამშევი, ტერ-გუკასოვი, ლორის-მელიქოვი და სხვები.³

ამავე პერიოდს განეკუთვნება იაკობ ზუბალაშვილის თაოსნობით ერთი მნიშვნელოვანი საქმის შაქრის წარმოების დაწყებაც ჩვენს ქვეყანაში. 1837 წლის დამდეგს ქართველმა მენარმემ, ნებართვის მისაღებად, ხსენებული ამხანაგობის სახელით, მთავარმართებელ ევგენი გოლოვინს მიმართა. გოლოვინმა საიმპერიო მთავრობასთან იშუამდგომლა, რის შედეგადაც, 1837 წლის ივლისში, ამხანაგობას კასპიისა და შავი ზღვის სანაპიროებზე 500 დესეტინა სახაზინო მიწა გამოეყო შაქრის ლერწმის გასაშენებლად.⁴ მენარმემს ნება მიეცათ აეშენებინათ ქარხანა, რომელიც დასაწყისში რაფინირებულ შაქარს იმპორტირებული, ხოლო შემდეგ ადგილობრივი ნედლეულით დაამზადებდა.

¹ ქარხანამ ხუთი წელი იმუშავა, მაგრამ მიწის მესაკუთრესა და პარტნიორთან წარმოქმნილი გართულების გამოა, 1842 წელს იაკობ ზუბალაშვილი ხელი აიღო მასზე და აღარც მიბრუნებია. იხ. მ. ჯოლობორდი, ნ. ლიპარტელიანი, ქართველი და უცხოელი მეწარმეების სამეურნეო-საქველმოქმედო საქმიანობა საქართველოში (XIX საუკუნის დასაწყისი – XX საუკუნის პირველი მეოთხედი), თბ., 2016, გვ. 59.

² მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 89.

³ საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 2. ანაწ. 1, საქმ. 3119.

⁴ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, т. IX, Тифл., 1884, с. 55-56.

გათვალისწინებული იყო ასევე გარკვეული საგადასახადო და საბაჟო შეღავათებიც.¹ ამხანაგობის თავდაპირველი განზრახვა, აეშენებინათ ორი ქარხანა პლანტაციებთან ახლოს, სხვადასხვა გარემოების გამო, ვერ განხორციელდა. გადაწყდა ქარხნის თბილისში გამართვა, რისთვისაც ახალი ნებართვა გახდა საჭირო. ნებართვის მიღებიდან მალევე ქარხანა ვერაზე აიგო (შენობა დღემდეა შემორჩენილი პეტრიაშვილის ქუჩაზე, რომელშიც ახლა ლეინის ქარხანაა გათავსებული), მაგრამ შემდეგ კუკიაზე ახალ შენობაში გადაიტანეს.

ქარხანა პირველი იყო მთელ სამხრეთ კავკასიაში და მაღალი წარმადობითაც გამოირჩეოდა 40 ათასი ფუთი (640 ტონა) შაქარი წელიწადში. პროდუქცია, რომელსაც „ქართული შაქარი“ ერქვა, მყიდველს პაკეტებში დაფასოებული მიეწოდებოდა. 11 კაციანი პერსონალის გარდა (ოსტატი, ზედამხედველები და სხვა), ქარხანაში 50-მდე დაქირავებული მუშა საქმიანობდა. მიჩნეულია, რომ ზუბალაშვილის და კომპანიის შაქრის ქარხანა ადგილობრივი სავაჭრო კაპიტალის მრეწველობაში დაბანდების წარმატებული მაგალითი იყო.² ქარხანამ 1840-იანი წლების შუა ხანებამდე იარსება და შემდეგ მუშაობა შეწყვიტა უმთავრესად რუსეთიდან შემოტანილი შაქრის კონკურენციის გამო. ქარხნის დახურვა არ ყოფილა მრეწველთა მარკეტინგულ გათვლებში დაშვებული შეცდომის ბრალი. ეს უფრო იმპერიულ ეკონომიკურ პოლიტიკას უნდა მიეწეროს: მეფის მთავრობა მფარველობდა მეტროპოლიის ბურჟუაზიას, ხოლო განაპირა, კოლონიური მხარეების სამრეწველო წარმოება და თავად მწარმოებლები ნაკლებად აღელვებდა.

იაკობ ზუბალაშვილის ინტერესი მრავალ სფეროს სწვდებოდა. ზემოაღნიშნულის გარდა, ამას მკაფიოდ მოწმობს მისი ჩართვა სასტუმროს ბიზნესში. ეს საქმე იმხანად საქართველოში სრულიად ახალი იყო და მას ძირითადად უცხოელები უძღვებოდნენ. ძველ დროში სასტუმროს ფუნქციას თბილისში ქარვასლები ითავსებდნენ, რომლებიც ძირითადად ვაჭრებისა და მათი ქარავნებისათვის იყო განკუთვნილი. რაც შეეხება საპატიო სტუმრებს, მათ მასპინძლობას შეძლებული ოჯახები თავიანთ სახლებში უწევდნენ.

¹ С. Гулишамбаров, Обзор фабрик и заводов Тифлисской губернии, Тифл., 1888, с. 55-56.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970, გვ. 57-58.

XIX საუკუნის პირველ მესამედში თბილისში სასტუმროებისათვის სპეციალური შენობები ჯერ კიდევ არ არსებობდა და თავად სასტუმროებიც უფრო ტრაქტირის ტიპისა იყო (შეიცავდნენ გასაქირავებელ ოთახებს და რესტორანს/სასადილოს). სასტუმროდ გამიზნული ერთ-ერთი პირველი ნაგებობა თბილისში, იაკობ ზუბალაშვილის დაკვეთით აშენდა.

1825 წელს იაკობმა აზნაურ თურქესტანიშვილისაგან დღევანდელი თავისუფლების მოედნისა და პუშკინის ქუჩის მიმდებარედ ადგილი შეიძინა, სადაც იტალიური წარმოშობის შვეიცარიელი ხუროთმოძღვრის ჯუზეპე (იოსებ) ბერნარდარცის¹ პროექტით სასტუმრო ააგო. რუსეთში იმ დროს მოდურ, კლასიციზტური სტილის ამ სამსართულიან შენობაში სასტუმრო იტალიელმა კარლო მოროჯიმ გახსნა. სასტუმროს ერთ-, ორ- და სამოთახიანი ნომრები ჰქონია, რესტორანში კი ვერცხლის ჭურჭელს მოიხმარდნენ. ამ შენობას იხსენიებს გერმანელი მოგზაური ბარონი კოხი, ხოლო მასზე დაყრდნობით რუსი სამხედრო ისტორიკოსი ვასილი პოტტო და ქართველი მემატიაწე პლატონ იოსელიანი.

1837 წელს, როდესაც რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ პირველი საქართველოში ჩამოვიდა, მას წვეულება იაკობ ზუბალაშვილის სასტუმროში გაუმართეს. მასპინძელთა შორის საქართველოს ეგზარქოსი ევგენი (ბაჟენოვი) იყო, რომელსაც შენობა ძალზე მოეწონა და მასში სასულიერო სემინარიის გადატანა მოინდომა. ეგზარქოსმა ქართველ მრეწველსა და კომერსანტს შენობის დათმობა თხოვა. იაკობი წინადადებას დათანხმდა და სასტუმრო საეგზარქოსოს შეღავათიან ფასში მიჰყიდა. ამ შენობაში 1838 წლიდან 1911 წლის ჩათვლით თბილისის სასულიერო სემინარია ფუნქციონირებდა. 1912 წელს სემინარია ვაკეში, მისთვის აგებულ ახალ შენობაში გადავიდა, ზუბალაშვილის ყოფილ შენობაში კი ისევ სასტუმრო გაიხსნა სახელწოდებით „დვორცოვიე ნომერა“. 1921 წლიდან სასტუმროს სახელი შეეცვალა და „ოტელ პალასად“ იწოდებოდა. 1952 წლიდან შენობაში ხელოვნების მუზეუმი გახსნა.² ამ შენობის მახ-

¹ ჯუზეპე ბერნარდაცი მანამდე პიატიგორსკში მოღვაწეობდა, სადაც თავის ძმა ჯოვანისთან (ივანე) ერთად 150-მდე არქიტექტურული ნაგებობა დააპროექტა. Бернадарци Джузепе и Джованни – архитекторы Кавказских минеральных вод. https://stpravda.ru/20080516/Bernardacci_Dzhuzeppe—Dzhovanni_arhitektory_Kavkazskih_Minera_30702.html

² ზუბალაშვილების კუთვნილება იყო ასევე სასტუმრო „ლონდონი“ თბილისში, რომე-

ლობლად (დღევანდელი მშენებარე სასტუმროს ადგილზე) მდგარა იაკობ ზუბალაშვილის მშენიერი სამსართულიანი საცხოვრებელი სახლიც, რომელიც ევროპულ ყაიდაზე, დახვეწილი გემოვნებით ყოფილა გამართული.

1842 წელს იაკობ ზუბალაშვილმა თბილისში ქარვასლა ააგო, რომელიც 10 სავაჭრო ობიექტს, სანყოფებს, ღვინის სარდაფებსა და 71 სასტუმრო ნომერს აერთიანებდა.¹

XIX საუკუნეში თბილისსა თუ გორში მცხოვრებ ზუბალაშვილების ოჯახებს საქართველოში ჩამოსული არაერთი უცხოელი სტუმრობდა, მათ შორის ცნობილი შვეიცარიელი მოგზაური და სიძველეთა მკვლევარი დიუბუა დე მონპერე, სახელოვანი ფრანგი მწერალი ალექსანდრე დიუმა და სხვა.

ალექსანდრე დიუმა თავის წიგნში „კავკასია“ იხსენებს ერთ-ერთ ზუბალაშვილს, რომელმაც თბილისში ჩინებულად უმასპინძლა მას და მის ორ თანამგზავს:

„მიგვიყვანეს საუცხოო ბინაში თეატრის მოედანზე, სადაც მოგვცეს ორი ოთახი და ერთი დარბაზი მდიდარი ქართველის ბ-ნ ივანე ზუბალაშვილის სახლში.² მუანემ და კალინომ ერთი ოთახი დაიკავეს, მე კი მეორე. ...ჩვენი მასპინძელი დიდი მოკობტავე კაცია და ქუდების მთელი კოლექცია აქვს“.³

როდესაც საქართველოში მყოფი ფრანგი მწერალი ჟურნალ „ცისკრის“ რედაქციამ მიიპატიჟა და სუფრა გაუშალა, მასპინძელთა შორის ზუბალაშვილებიც იყვნენ.

ზაქარია ჭიჭინაძე გვიმონუმებს:

„XIX საუკუნის შემდეგ, ნამეტურ გორსა და თფილისს ისე ვინმე უცხო მოგზაური და მწერალი არ მოვიდოდა, რომ მას ზუბალაშვილები არ გაეცნო, მათ სახლში არ ესადგურა და მასპინძლობაც არ მიეღო“.⁴

ლიც ოტო სიმონსონის პროექტით აშენდა (შენობა დღესაც არსებობს მისამართზე გათონელის ქ. №31). სასტუმროს გერმანელი რიხტერების ოჯახი ამუშავებდა.

¹ პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიური განვითარება XIX-XX საუკუნეებში, ტ. 6, თბ., 1979, გვ. 353-354.

² ივანე ამ დროს გარდაცვლილი იყო და ფრანგი სტუმრებისათვის მის ვაჟს, იაკობ ზუბალაშვილს უნდა ემასპინძლა. იხ. ჟ. ერიაშვილი, ზუბალაშვილები. ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, თბ., 2011, გვ. 77.

³ ა. დიუმა, კავკასია, თბ., 2010, გვ. 147, 152.

⁴ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 137.

იაკობ ზუბალაშვილსა და მის მეუღლეს ანას სამი ვაჟი ჰყავდათ: ლევანი, ალექსანდრე და კონსტანტინე. იაკობ ზუბალაშვილი 1864 წელს გარდაიცვალა, დაკრძალულია თბილისში კათოლიკეთა სასაფლაოზე. მისი საფლავის ქვაზე წარწერილია: „განსვენება საუკუნე მიაწიქე უფალო იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილს 72 წლისა, გარდაიცვალა 1864 წელს“

კონსტანტინე ზუბალაშვილი (1828-1901) შეძლებული მრეწველისა და ვაჭრის იაკობ ზუბალაშვილის უმცროსი შვილი იყო. ოჯახში კარგად ესმოდათ სწავლის ფასი და მნიშვნელობა, ამიტომ კონსტანტინეს, ისე როგორც მისი უფროსი ძმების, განათლებას მათი ბავშვობიდანვე დიდი ყურადღება დაუთმეს. მან სწავლა თბილისის კათოლიკურ სამრევლო სკოლაში დაიწყო, შემდეგ კი თბილისის გიმნაზიაში (ყოფილ კეთილშობილთა სასწავლებელში) გადავიდა და მისი სრული კურსი დაასრულა. ორივეგან იგი საუკეთესო მოსწავლედ, სანაქებო მეგობრად, „პატიოსნების მეტრფედ და ქართველ კარგ მამულიშვილად“ ითვლებოდა. წინაპრებისაგან განსხვავებით, ჭაბუკმა კონსტანტინემ სამხედრო სამსახური აირჩია და 1844 წელს „ქართულ მილიციაში“¹ ჩაენერა, რომელიც არცთუ დიდი ხნის წინ ჩამოყალიბდა. ეს იყო შეიარაღებულ მოქალაქეთა ნებაყოფლობითი ირეგულარული ნაწილი, რომელიც მხოლოდ ომიანობის პერიოდში იქმნებოდა და წარმოადგენდა შუალედურ ვარიანტს მუდმივ ჯარსა და სახალხო ლაშქარს შორის. იმ დროს რუსეთის კავკასიური არმია ინტენსიურ ბრძოლებს აწარმოებდა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა დასაპყრობად და განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, „სალეკო ხაზის“ (Лезгинская кордонная линия) დაცვას, რომელიც მდინარეების იორისა და ალაზნის გასწვრივ იყო შექმნილი. „ქართულ მილიციას“ ძირითად სწორედ ამ ხაზზე დგომა ევალებოდა, რათა ლეკების შემოჭრის შემთხვევაში პირველი ბრძოლა მიეღო. კონსტანტინემ ხსენებულ ქვედანაყოფში ორი წელი დაჰყო და ჯერ ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში,² ხოლო შემდეგ

¹ „ქართული მილიცია“ ისტორიაში ცნობილია ქართული ქვეითი პოლკის სახელით, რომელიც 1849 წლისათვის „ქართულ დრუჟინად“ გადაკეთდა.

² საინტერესოა რომ, კონსტანტინეს გარდაცვალებისას, მისმა შვილებმა ნიჟნი-ნოვგოროდის პოლკს, სადაც მათი მამა მსახურობდა, 5 თასი მანეთი გადასცეს. იხ. თ. შარიქაძე, ზუბალაშვილების სავაჭრო-სამრეწველო და საქველმოქმედო მოღვაწეობა, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია №2 (47-8), თბ., 2011, გვ.

ერევნის ლეიბ-გრენადერთა პოლკში ნამდვილი სამხედრო სამსახური განაგრძო. მონაწილეობა მიიღო ჩრდილოეთ კავკასიაში მიმდინარე მრავალ საბრძოლო ოპერაციაში, დაიჭრა კიდეც და 33 წლისამ შტაბის კაპიტნის წოდებამდე მიაღწია. 1856 წელს კონსტანტინემ ავადმყოფობის გამო თავი დაანება სამხედრო სამსახურს, თბილისში დაბრუნდა და კომერციულ საქმიანობას შეუდგა. პარალელურად, ჩაერთო საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიც. ქონების ნაწილი კონსტანტინე ზუბალაშვილს მემკვიდრეობით ერგო, ვაჭრობითაც საკმაო თანხა დააგროვა და გადწყვიტა, ბედი სრულიად ახალ სფეროშიც ეცადა. ეს იყო ნავთობის მოპოვება.

ფართოდაა გავრცელებული თვალსაზრისი, რომ 1864 წელს კონსტანტინე ზუბალაშვილმა ინგლისელი მრეწველის როტშილდისაგან ბაქოს გარეუბან ბიბი-ეიბათში იყიდა მინა, სადაც ნავთობის საბადოები იყო განთავსებული.¹

აქ ან თარიღია მცდარი² ან ფაქტი, ანდა ორივე ერთად, თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ კასპიისპირეთში ნავთობის ინდუსტრიაში არა ინგლისელი, არამედ ფრანგი როტშილდები იყვნენ ჩართულნი.

1864 წლისათვის როტშილდებს კავკასიასთან კავშირი ჯერაც არ ჰქონიათ. ბაქოს ნავთობის სარეზერვუარო როტშილდების ფრანგული შტოს ბანკირთა ოჯახი XIX საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს გაეცნო,³ ხოლო ნავთობის ბიზნესით მისი წარმომადგენლები კიდეც უფრო მოგვიანებით დაინტერესებულან. გაზეთი „დროება“ 1884 წლის მარტში წერდა: „გამოჩენილ მდიდრებს, სამ ძმა როჩილდს განუზრახავს ნავთობის წარმოების გაძლიერება... და ამ აზრით გამოუგზავნიათ თავიანთი ვეჟილი ბაქოს ნავთობის მწარმოებლებთან შესათანხმებლად“.⁴

1864 წლისათვის ქართველი ვაჭარი კასპიისპირეთში მინას ვერც იმ მიზეზის გამო შეიძენდა, რომ 1872 წლამდე აქ მხოლოდ მოკლევადიანი საიჯარო სისტემა იყო დაშვებული.⁵ საიმპერიო მთავრობამ

¹ ე. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 90.

² 1864 წლის ნაცვლად, ზოგჯერ წერენ 1860 წლს, რაც, ასევე, მცდარია. იხ. <https://www.marketer.ge/dzmebi-zubalashvilebi/>

³ М. Мир-Бабаев, Бакинская нефть и Ротшильды. <http://www.oil-industry.net/pdf/2002/01/Mir-Baba.pdf>

⁴ გაზ. „დროება“, 1884 წ., 16 მარტი.

⁵ И. Дьяконова, Нефть и уголь в энергетике царской России в международных сопоставлениях, М., 1999, с. 49.

ნავთობის შემცველი ადგილების გაყიდვის ნება მხოლოდ მას შემდეგ დართო, რაც 1872 წელს იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ „კავკასიისა და ამიერკავკასიის გამოსასყიდ სახაზინო ნავთობსაბადოების კერძო პირებზე გადაცემის წესები“ დაამტკიცა და ნავთობმოპოვებას საბაზრო ურთიერთობის ხასიათი მიეცა.¹ კონსტანტინე ზუბალაშვილს კასპიის ზღვის პირას 10 დესეტინა მიწა 1873 წელს შეუძენია და ბიბი-ეიბათში თითქოს ის ყოფილა „პირველი ბარის დამკვერელი“.² კიდევ ერთი თანამედროვის სიტყვით, ნაკვეთი, რომლის ნაწილიც ქართველმა კომერსანტმა შეიძინა, სანაგვე ადგილი იყო. კონსტანტინემ „იქ აართვა გემი, საცა სხვა სანაგვეს მეტს ვერას ხედავდა“.³

კონსტანტინე ზუბალაშვილმა ნაკვეთი აფშერონის ნახევარკუნძულზე საჯარო ვაჭრობით იყიდა, შემდეგ თავის ნათესავეებთან, ძმებ სტეფანე და იოსებ ჯაყელებთან⁴ ერთად ჩამოაყალიბა ამხანაგობა „კ. ზუბალაშვილისა და ს. ჯაყელის კომპანია“ და ბაქოში ნავთის ქარხანაც გახსნა. 1880 წლისათვის ამხანაგობა ნავთობწარმოებისა და ვაჭრობის ამხანაგობად „ს. და ი. ჯაყელის კომპანიად“ გადაკეთდა, რომელსაც სტეფანე ჯაყელი ხელმძღვანელობდა. თავდაპირველად საქმე ზარალიანი გამომდგარა და 80-იანი წლების შუა ხანებისათვის კომპანიას ვექსელების სახით 100 ათასი მანეთის ვალი დაგროვებია. გაკოტრების თავიდან ასაცილებლად, მოუწიათ იპოთეკური კრედიტისთვის⁵ მიემართათ და კომპანიის ქონება ბანკში „თბილისის ურთიერთოსამეურნეო კრედიტის საზოგადოებაში“ ჩაედოთ. მენილეთა გადანყევით, დივიდენდების გადახდის ვალდებულება და ვალზე პასუხისმგებლობა კონსტანტინე ზუბალაშვილმა იკისრა, რომელსაც ამ საქმისათვის თბილისში ერთი სახლის გაყიდვაც კი დასჭირდა. კონსტანტინემ ბაქოში მთელი საქმის წარმოება შეიღწა სტეფანე ზუბალაშვილს გადასცა. ზუბალაშვილებსა და ჯაყელებს შორის ურთიერთობა დაიძაბა,⁶ მაგრამ ახლა ეს არ არის არსებითი ჩვენთვის.

¹ <https://www.gazprom-neft.ru/press-center/sibneft-online/archive/2019-june/3205387/>

² სამაგალითო ადამიანი. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი. აღწერილი და მეორედ დაბეჭდილი ზ. ჭიჭინაძის მიერ, თბ., 1904, გვ. 46.

³ გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 31 დეკემბერი.

⁴ გარდა იმისა, რომ ჯაყელები კონსტანტინეს ბიძაშვილის, ელენე ზუბალაშვილის შვილები იყვნენ, სტეფანე ჯაყელი კონსტანტინე ზუბალაშვილის ქვისლიც იყო.

⁵ იპოთეკური კრედიტი – უძრავი ქონებით უზრუნველყოფილი გრძელვადიანი კრედიტი.

⁶ <https://www.ourbaku.com/index.php/%D0%97%D0%80%D0%B3%D0%80%D0%84%D0%8A%D0>

უფრო მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ კონსტანტინე ზუბალაშვილს შესანიშნავი ბიზნეს-აღლო აღმოაჩნდა, სწორად შეაფასა რისკები და აფშერონის ნახევარკუნძულის ნავთობით იმაზე ადრე დაინტერესდა, ვიდრე რეგიონში ცნობილი ნობელები გამოჩნდებოდნენ და 1879 წელს „Branobel“-ს „ძმები ნობელების ნავთობის წარმოების ამხანაგობას“ დააარსებდნენ. მართალია, კონსტანტინე ზუბალაშვილი არ გამხდარა ნავთობის ისეთი მაგნატი, როგორიც იყვნენ ჰაჯი ზეინალაბდინ თალიევი, მუსა ნაგიევი, ალექსანდრე მანთაშევი, სტეფანე ლიანოზოვი და სხვები (მათთან შედარებით იგი „აუტსაიდერად“ მოიხსენიება), მაგრამ ბედმა მასაც გაუღიმა და ნავთობმა მისი საბადოებიდანაც ძალუმად ამოხეთქა. მიუხედავად ამისა, საჭირო იყო არნახული მოქნილობა და ბაზრის სწრაფცვალეზად კონიუნქტურაზე მარჯვედ რეაგირების უნარი, მით უფრო, რომ ირგვლივ მრავლად იყვნენ არაკეთილსინდისიერი კონკურენტებიც. მაგალითად, ამირაგოვი, ბექანოვი და სხვები, რომლებიც ცდილობდნენ გაემწევებინათ „ურთიერთ-სამეურნეო კრედიტის საზოგადოების“ დამოკიდებულება ზუბალაშვილთან, მაგრამ უშედეგოდ, რადგანაც კონსტანტინე და შემდეგში მისი შვილებიც კეთილსინდისიერი დებიტორები იყვნენ და ვექსილებს მუდამ აკურატულად აბრუნებდნენ.

კრედიტით აღებულმა თანხამ და მოგების გარკვეული დროით ისევ წარმოებაში დაბანდება კონსტანტინე ზუბალაშვილს საშუალება მისცა, დარჩენილიყო ინდივიდუალურ მენარმედ, არ მიკედლებოდა არც „ბაქოს მენავთობეთა საზოგადოებას“ და არც ნობელების ან როტშილდების კომპანიებს, რომლებიც რეგიონში ნავთობის ბიზნესში მთავარი აქტორები იყვნენ. არჩევანმაც არ უმტყუნა, დროდადრი ბიბი-ეიბათის სარენიდან ნავთის ახალი შადრევანი ამოიფრქვეოდა ხოლმე. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ 1897 წელს წერდა, კონსტანტინე ზუბალაშვილის მამულში ნავთის ახალი შადრევანი ამოხეთქილა, რომელიც თურმე დღე-ღამის განმავლობაში 300 ათას ფუტამდე ნავთს იძლევა და რაოდენობა კიდევ იმატებსო.¹

%80-%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B5%D1%84%D1%82%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%88%D1%88%D0%B8%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%97%D1%83%D0%B1%D0%B0%D0%B8%D0%BE%D0%B2%D1%88%D1%85_%D0%B8_%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B5%D0%B2-%D0%94%D0%B6%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B8%D0%B8#.E2.84.96-1

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წ., 7 ივნისი.

კასპიისპირა ზოლში ნავთობის მოპოვება-გადამუშავება-ტრანსპორტირების სფეროში XIX საუკუნის 90-იან წლებში დიდი კონკურენცია და დაპირისპირებია არსებობდა. ასეთ პირობებშიც კი კონსტანტინე ზუბალაშვილი, განსხვავებით იქ მოღვაწე მრავალ ადგილობრივ, უცხოელ და ხუთიოდე ქართველს შორის (სტეფანე და იოსებ ჯაყელები, იოსებ დადიანი, პავლე თუმანიშვილი, იაკობ მანსვეტაშვილი, აკაკი ხოშტარია), რომლებიც სარეწებს იჯარით ამუშავებდნენ, საბადოებს საკუთრებაში ფლობდა და სოლიდური ქონებაც დააგროვა. მან ბიბი-ეიბათის საბადოები შვილებს მემკვიდრეობით დატოვა. პირველი მსოფლიო ომის წინ ზუბალაშვილებმა საბადოები ცნობილ კომპანია „SHELL OIL“-ს მიჰყიდეს.

1903 წელს „საქართველოს კალენდარი“ უკვე გარდაცვლილ კონსტანტინე ზუბალაშვილს ახასიათებდა, როგორც ერთ-ერთი წარმატებულ ქართველ კომერსანტს, რომელმაც „გამოიჩინა თვალსაჩინო ნიჭი ვაჭრობისა და შეიძინა თითქმის სულ არარიდან მილიონები“, და რომ, იგი იყო: „კაცი მტკიცე ხასიათისა, გამჭრიახი და შრომისმოყვარე, მოსიყვარულე თავისი ერისა“.¹

ნავთობმოპოვების სფეროში კონსტანტინე ზუბალაშვილის წარმატებას მკვლევართა ნაწილი ლურდის მონასტრის ღვთაებრივ ძალას უკავშირებს. ლურდი საფრანგეთში, პირინეის მთებში გაშენებული პატარა, ლამაზი ქალაქია. იგი ევროპაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პილიგრიმულ ცენტრად ითვლება და კარგადაა ცნობილი მთელ კათოლიკურ სამყაროში. საეკლესიო გადმოცემით, 1858 წელს ერთ აქაურ გოგონას, სახელად ბერნადატს (1933 წლიდან იგი წმინდანად არის შერაცხული) ღვთისმშობელი გამოეცხადა. გამოცხადების ადგილზე აგებულ ლურდის ნოტრ-დამს მილიონობით მომლოცველი სტუმრობს. განთქმულია აქაური წყლის სამკურნალო თვისებებიც, რომელთაც მრავალი მორწმუნე სასწაულმოქმედად თვლის.

კონსტანტინე ზუბალაშვილი და მისი მეუღლე ელისაბედი სამკურნალოდ საფრანგეთში, სწორედ ლურდის ბალნეოლოგიურ კურორტზე გამგზავრებულან. ცოლსა და ქმარს ლურდის ღვთისმშობლის ტაძარიც მოულოცავთ. უკან დაბრუნებისას მათ საქართველოში ბიდონებით სამკურნალო წყალი წამოუღიათ, რომელიც ძირითადად ახლობლებს გაუნანილეს, მაგრამ ელისაბედის თხოვნით, „ნაკურთხი წყალი“ ბიბი-

¹ საქართველოს კალენდარი, თბ., 1903, გვ. 459.

ეიბათშიც ჩაუტანიათ და ცოტ-ცოტა თავიანთ ჭაბურღილებში ჩაუსხამთ. იმ ღამესვე ჭაბურღილებიდან ნავთობს ამოუხეთქავს. აქედან მოყოლებული, „კონსტანტინეს საქმეებიც ფეხზე დამდგარა“.¹

კონსტანტინე ზუბალაშვილმა შვილებთან ერთად ბაქოში მოხდენილი შენობა ააგო, რომლის ერთი ნაწილი ადმინისტრაციასა და ქიმიურ ლაბორატორიას ეკავა, მეორე ნაწილში კი სასტუმრო იყო მოწყობილი (დღეს ამ შენობაში აზერბაიჯანში საქართველოს საელჩო ფუნქციონირებს).

კონსტანტინე ზუბალაშვილის ცხოვრების ბოლო რამდენიმე ათწლეული თერგადლეულთა მოღვაწეობის პერიოდს დაემთხვა, როდესაც საქართველოში გაცხოველდა საზოგადოებრივი, კულტურული თუ საგანმანათლებლო საქმიანობა. ცნობილი კომერსანტი და მენარმე ფართოდ იყო ჩაბმული ქვეყნის განახლებისათვის წამოწყებულ ამ დიდ მოძრაობაში. მან შექმნა მეტად საინტერესო საოჯახო ქართველოლოგიური ბიბლიოთეკა, რომელშიც, ერთი თანამედროვის სიტყვით, თავმოყრილი ყოფილა თბილისში, მოსკოვსა თუ პეტერბურგში დაბეჭდილი ყველა ისტორიული წიგნი. არ მოიძებნება იმ დროის არც ერთი საერთო მნიშვნელოვანი ეროვნული საქმე, რომლის აქტიური მონაწილე კონსტანტინე არ ყოფილიყო. მის ფართო საქველმოქმედო მოღვაწეობას ქვემოთ შევხებით.

კონსტანტინე ზუბალაშვილი 1901 წლის 26 მარტს თბილისში გარდაიცვალა, იგი სოლოლაკში, საგვარეულო სასაფლაოზე გამორჩეული პატივით დაკრძალეს. მის პანაშვიდებსა და დაკრძალვას ფართოდ გამოეხმაურა ქართული პრესა: „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „კვალი, „მოგზაური“ და სხვანი.

თანამედროვენი განსაკუთრებული კრძალვითა და პატივით მოიხსენიებენ კონსტანტინეს მეუღლეს ელისაბედ მიხეილის ასულ თუმანიშვილს, მას „სათნოების სარკეს“ და თავისი შვილების „ჭეშმარიტ მოძღვარს“ უწოდებენ. სულ მისი წყალობაა, რომ კონსტანტინეს შვილები „მაღალის იდეალებით აღვსილნი და გამსჭვალულნი გამოვიდნენ“. კონსტანტინე და ელისაბედი „ერთ სანაქებო სუფთა ქართულ ოჯახის წარმომადგენლებად ირიცხებოდნენ თავიანთ დროს“.²

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 162-163.

² ზუბალაშვილების გვარის ისტორია, გვ. 170; 172.

ზუბალაშვილთა საოჯახო ალბომი

ფოტოები ზუბალაშვილთა საოჯახო ალბომიდან

უპოვართა სახლი თბილისში

სასტუმრო „ლონდონი“

ზუბალაშვილთა სახალხო სახლი თბილისში (ახლა მარჯანიშვილის თეატრი)

ზუბალაშვილების სახლი ბაქოში

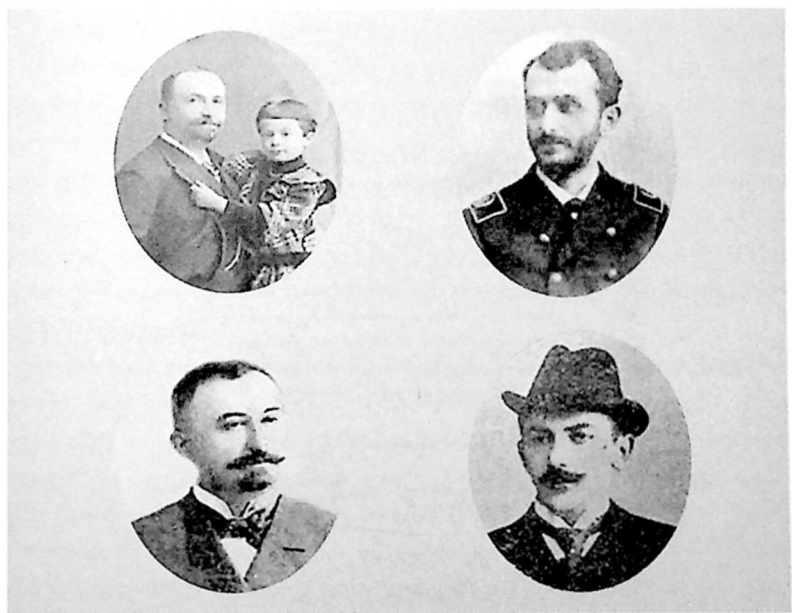
უპოვართა სახლი (თბილისი)

უპოვართა სახლის სამზარეულო

სტეფანე ზუბალაშვილი სამუშაო ოთახში

ძმები ზუბალაშვილები

LA DONATION
JACQUES ZOUBALOFF

AUX MUSÉES DE FRANCE

PRESENCE DE GUILLAUME JANNEAU
ADMINISTRATEUR DU MUSÉE NATIONAL

EDITIONS ALBERT MORANCE

Collection Jacques Zoubaloff

GERMAIN PANTIC

TABLEAUX

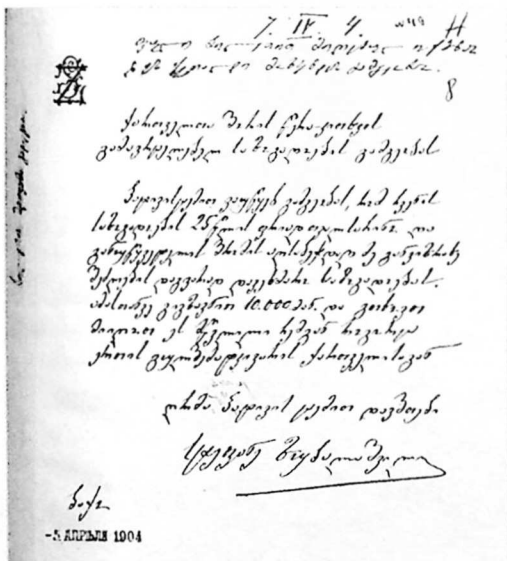
Aquarelles - Dessins
et Sculptures

L'ART MODERNE

VENTE A PARIS - HOTEL DROUOT
les 27 et 28 Septembre 1931

ი. ზუბალაშვილისადმი მიძღვნილი
წიგნი

ი. ზუბალაშვილის კოლექცია, წიგნი

სტეფანე ზუბალაშვილის წერილი ქართველთა შორის
წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას

მილიონერი ძმები

„ბაქჰოპიელადი ქაბთველები“

გუბალაშვილების საქვეყნოდ განთქმული გვარიდან ყველაზე ცნობილი კონსტანტინეს შვილები ძმები ლევანი, პეტრე, სტეფანე და იაკობი არიან. ისინი ისტორიაში შევიდნენ არა მხოლოდ როგორც დიდი ქველმოქმედები, არამედ როგორც „გაევროპიებული ქართველები“, რომელთაც თავიანთი თანამედროვე საზოგადოება დაარწმუნეს, რომ „ქართველს შეუძლია გამდიდრდეს, მოიხვეჭოს ძალ-ლონე, შექმნას თავისი ბურჟუაზია და განძი, რომ მით თავისი კაპიტალისტური დიდი მომავლისკენ წინსვლა განამტკიცოს და უზრუნველყოს“.¹

ცნობილია, რომ ევროპის შემოღწევამ ახალი დროის საქართველოში საგრძნობლად დააგვიანა. ქართველთა ევროპულ ერად ქცევის ანუ საქართველოს ევროპეიზაციის, მისი ევროპულ ყაიდაზე გარდაქმნის იდეა გაცილებით ადრე XVIII საუკუნის პირველ მესამედში წარმოიშვა, მაგრამ ისე მოხდა, რომ ჩვენში ნამდვილ ევროპას რუსეთის იმპერიის სახით ფსევდო ევროპა ჩაენაცვლა („ევროპეიზმის“ ნილაბით შემოგვეპარა სლავიანურ-მონგოლური გონებისა და გრძნობის სიჩლუნგე“ კონსტანტინე გამსახურდია). მხოლოდ XIX

¹ ჟურნ. „განთიადი“, 1915, №1, გვ. 46.

საუკუნის მეორე ნახევრიდან გახდა შესაძლებელი ქართველი ახალ-გაზრდები სასწავლებლად ევროპის საუნივერსიტეტო ქალაქებში წასულიყვნენ და იქ მიღებული ცოდნა-განათლება სამშობლოში ჩამოეტანათ.

რას ნიშნავდა ევროპელობა და რატომ მიიჩნეოდა იგი საქართველოსათვის ესოდენ სასურველ არჩევნად? ევროპელობა ღირებულებათა მთელი სისტემაა, რომელიც უსაფრთხოებას, თავისუფლებას, თანასწორობას, განვითარებას, კანონის უზენაესობას, წესრიგს, მოქალაქეობრივ შეგნებას, შრომის მაღალ ორგანიზაციას აერთიანებს და საბოლოოდ მშვიდობას, სტაბილურობასა და კეთილდღეობას უზრუნველყოფს. „ევროპეიზაცია“ პროგრესულ ქართველ მოღვაწეებს „ჩიხიდან გამოსვლის“ და თვითმყოფადობის შენარჩუნების გზად“ წარმოედგინათ.¹ ამიტომაც შეჰყურებდნენ ისინი იმედის თვალით ევროპული ცნობიერების, ევროპული აზროვნებისა თუ პრაქტიკული მოქმედების ყოველ ქართველ ადამიანს.

ლევან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი 1853 წელს თბილისში დაიბადა, თუმცა ბავშვობა ქუთაისში, ბაბუის (დედის მხრიდან) მიხეილ თუმანიშვილის ოჯახში გაატარა. იქვე მიიღო პირველდანი ყებითი განათლება და შემდეგ ოდესაში გაემგზავრა, სადაც კერძო კლასიკური გიმნაზია დაასრულა. თბილისში დაბრუნებული ერთხანს გენერალ-გუბერნატორის კანცელარიაში მსახურობდა, ხოლო 1880-იანი წლების დამდეგს საცხოვრებლად მოსკოვში გადავიდა და ოჯახსაც მოეკიდა. ლევანი მოსკოვიდან ჩართული იყო ბაქოს ნავთობის ოჯახურ ბიზნესში, ძმის სტეფანე ზუბალაშვილის გარდაცვალების შემდეგ კი სათავეში ჩაუდგა კომპანიისა „კ. ი. ზუბალაშვილის მემკვიდრეები“. თავის ძმებთან პეტრესა და იაკობთან ერთად აგრძელებდა საგვარეულო ტრადიციას და ეწეოდა დიდ საქველმოქმედო საქმიანობას. საკუთარი ქონების მნიშვნელოვან ნაწილს იგი უშურველად ახმარდა ეკლესიების, საავადმყოფოების, თავშესაფრების მშენებლობას, აფინანსებდა კულტურული თუ საგანმანათლებლო პროფილის არაერთ საზოგადოებრივ ორგანიზაციას, წიგნების, ჟურნალებისა და გაზეთების გამოცემებს, დახმარების ხელს უწვდი-

¹ მ. მაყაბერიძე, ქართული პოლიტიკური აზროვნების ანალიზის სათავეებთან, თბ., 2016, გვ. 9.

და თითოეულ მთხოვნელს. „კაცი თავის დროის კვალად განათლებული და დარბაისელი. ...იგი სრული ადამიანობის სახეა და ნიშნი მშობლების“, წერდა მის შესახებ ზუბალაშვილთა მეისტორიე ზაქარია ჭიჭინაძე.¹

მოსკოვის ცნობარის მიხედვით, 1901 წლისათვის ლევან (ლევ) ზუბალაშვილის მისამართად ტვერის ბულვარზე, ლანსკაიას სახლია მითითებული,² მაგრამ ის საკუთარ უძრავ ქონებასაც ფლობდა. 1892 წელს ლევანმა მამასთან ერთად მოსკოვის მახლობლად, სოფელ უსოვოში ააგო შემდგომში სახელგანთქმული ორი ერთნაირი სახლი (ერთი ოჯახის საცხოვრებლად, მეორე სტუმრებისათვის), რომელთაც ცოტა მოგვიანებით წითელი აგურის მაღალი გალავანი შემოავლო დიდი ალაყაფით. მოსკოვიდან 32 კმ-ში მდებარე ეს ადგილი „ზუბალოვოდ“ (დღეს კრასნოგორსკოე) იწოდებოდა. უახლოეს რკინიგზის სადგურიდან თავის მამულამდე მრეწველმა ჩინებული გზატკეცილიც გაიყვანა.

1904 წელს ლევან ზუბალაშვილს კიდევ ერთი მდიდრული, დიდებული სახლი მოსკოვში, წითელი კარიბჭის მოედანთანაც შეუძენია. ხმა ქართველი ნავთობმრეწველის სიმდიდრის შესახებ ფართოდ გავრცელდა. რუსეთის პირველი რევოლუციის წლებში ცნობილი ექსპროპრიაციის საფრთხე მასაც დაემუქრა. ერთხელ ლევან ზუბალაშვილმა რომელიღაც იატაკქვეშა ორგანიზაციისაგან წერილი მიიღო, ითხოვდნენ 10 ათას მანეთს რევოლუციური საქმიანობისათვის. წერილის ავტორებს არც ტრადიციული მუქარა გამორჩენოდათ თუ ადრესატი თანხას არ გაიღებდა, მას ტერორი მოელოდა.

ზუბალაშვილი გულუხვი ქველმოქმედი იყო, მაგრამ მოთხოვნამ, იძულებით დაეფინანსებინა საქმე, რომელსაც პრინციპულად არ თანაუგრძნობდა, მასში პროტესტი გამოიწვია. არქივში შემონახული ლევან ზუბალაშვილი საპასუხო წერილი კარგად წარმოაჩენს მრეწველისა და ქველმოქმედის პრინციპულ ხასიათს და მისი სულიერი სამყაროს გაცნობის საშუალებასაც იძლევა. აი, ნაწყვეტიც ამ წერილიდან:

„მერწმუნეთ, ბოლოს და ბოლოს, რომ ეს თამაში ამაოა და არაფერს მოიტანს. ჩემს ცხოვრებაში კეთილ საქმეს ვაკეთებდი და

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 204.

² Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1901 год. М., 1901, с.167.

ვაკეთებ ღარიბებისა და გაჭირვებულებისათვის, მაგრამ ძალით არაფერს გავიღებ. და თუკი მე დავიღუპები იოლი გამორჩენის ერთ-ერთი მაძიებლის ხელით, ასეთია იქნება ღვთის ნება. ვფიქრობ, ამით მხოლოდ სხვა ღარიბი ადამიანები დაზარალდებიან. ჩემი პასუხია, დაასრულეთ ეს თამაში. მიუხედავად იმისა, რომ თქვენმა მუქარამ დიდი შფოთვა და უსიამოვნება მომაცენა, მზად ვარ ყველაფერი გაპატიოთ. მე არ ვაპირებ შურისძიებას. და თუ თქვენ ნამდვილად საჭიროება გიბიძგებთ ამგვარი მოქმედებისაკენ, მითხარი პირდაპირ. კიდევ ერთხელ გეუბნებით, რომ დავეხმარები გაჭირვებულებს, მაგრამ მხოლოდ მუქარისა და გამოძალვის გარეშე. თუ დახმარება გჭირდებათ, მზადა ვარ, მაგალითად, მოგცეთ ათასი მანეთი. მომწერეთ, როდის მოხვალთ ჩემთან ან ოფისში ჩემი მმართველისაგან ფულის მისაღებად. სურვილის უქონლობის შემთხვევაში, მაპატიეთ, აღარ ეუპასუხებ თქვენს არც ერთ წერილს.“¹

მოსალოდნელი ძალადობისაგან თავდასაცავად, ლევანმა გარკვეული ნაბიჯები მაინც გადადგა: ინგუში ეროვნების სანდო მცველები დაიქირავა, თავისი ეზო-კარი მოსკოვში დიდი კედლით შემოაზღუდვინა და ზუბალოვოც გამაგრებული მამულად აქცია.²

სწორედ დამცავი გლუვი კედლის, რკინის ალაყაფისა და „პერსონალური“ რკინიგზის გამო ზუბალოვო საბჭოთა ხანაში ერთ-ერთ პირველ მაღალი დონის სამთავრობო რეზიდენციად იქცა. 1919 წელს ლევან ზუბალაშვილის კარ-მიდამო პერსონალურ აგარაკად გამოეყო იოსებ სტალინს. აქვე მოეწყო აგრეთვე აგარაკები ცნობილი ბოლშევიკი ლიდერების ანასტას მიქოიანის, კლიმენტ ვოროშილოვის, ფელიქს ძერჟინსკის ქვრივის, მარშალ ბორის შაპოშნიკოვისა და სხვათათვის (საინტერესოა, რომ ზუბალოვოში თავისთვის აგარაკის და მახლობლად მეურნეობის მოწყობას ფიქრობდა ლენინიც, რისთვისაც დასახლებამდე სარკინიზო ხაზის შეკეთებას მოითხოვდა).³

ზუბალოვოს კარ-მიდამოს ისტორია თავის წიგნში „20 წერილი მეგობარს“ აღწერილი აქვს სტალინის ქალიშვილს სვეტლანა ალილუევას, რომელმაც ბავშვობის წლები სწორედ ამ აგარაკზე გაატარა, მას შემდეგაც კი, რაც დედის (სტალინის მეორე ცოლის ნადეჟდა

¹ А. Петрова, Расплата за щедрость. <http://vesty.spb.ru/2019/09/11/rasplata-za-shchedrost-10476>

² К. Голицын, Записки князя Кирилла Николаевича Голицына, М., 1997, с. 361.

³ <https://odintsovo.info/news/?id=9529>

ალილუევას) თვითმკვლელობის შემდეგ, 1932 წელს ბელადი ახალ აგარაკზე კუნცევოში გადავიდა.¹ ზუბალოვო თავის მოგონებებში არც ანასტას მიქოიანის შვილს, სამხედრო მფრინავ-გამომცდელს სტეპან მიქოიანს გამორჩენია.²

ლევან ზუბალაშვილი მთელი ცხოვრება აგროვებდა ხელოვნების ნიმუშებს და იმ დროისათვის ერთ-ერთი საუკეთესო კერძო კოლექცია შექმნა. ქართველი მრეწველი და ქველმოქმედი სათავეში ედგა სადაზღვევო საზოგადოება „АКОРБ“-ს, არჩეული იყო მოსკოვის უნივერსიტეტის ღარიბ სტუდენტთა დახმარების საზოგადოების წევრად. მან მოსკოვში დააარსა სტუდენტური კლუბები და სამკითხველოები, რისთვისაც 40 ათასი მანეთი გამოყო. ბიბლიოთეკის გასაფართოებლად და წიგნდადი ფონდის შესავსებად კი 1914 წელს ქველმოქმედმა დამატებით 10 ათასი მანეთი გაიღო.

მოსკოვის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული ლაზარე შურ-ლაია იხსენებს, როგორ მფარველობდა ლევან ზუბალაშვილი მოსკოვში მყოფ ქართველ სტუდენტებს: „ჩვენ თუ 5 მან-ის სათხოვნელად მოვიდოდით, ის 50 მან. გვაძლევდა, ჩვენ თუ ერთი პალტოს ფულს დავესესხებოდით, ის სამი პალტოს ფულს გვაძლევდა, თქვენ უახლოეს ამხანაგებსაც უყიდეთო, ხშირად თვეობით დავდიოდით მასთან სადილად“.³

ლევან ზუბალაშვილის სახელი მჭიდროდაა დაკავშირებული მოსკოვის ქართველთა საზოგადოებასთან, რომელიც ქართველი სტუდენტების დასახმარებლად დაფუძნდა. საზოგადოების წევრები იყვნენ პროფესორი ალექსანდრე ხახანაშვილი, მსახიობი და დრამატურგი ალექსანდრე სუმბათაშვილი, შემდეგში საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი ალექსანდრე ჯავახიშვილი და სხვები, რომლებიც არცთუ იშვიათად ლევან ზუბალაშვილის სახლში იკრიბებოდნენ. 1914 წელს ლევან ზუბალაშვილმა ამ საზოგადოებას ნახევარი მილიონი მანეთი შესწირა მოსკოვში შენობის შესაძენად.

¹ С. Аллилуева, Двадцать писем к другу, М., 1967. <http://www.lib.ru/MEMUARY/ALLILUEWA/letters.txt>

² С. Микоян, Воспоминания военного летчика-испытателя, М., 2014. https://lib.rin.ru/book/vospominaniya-voennogo-letchika-ispytatelja_stepan-mikojan/text/

³ ი. ტატიშვილი, მოსკოვის უნივერსიტეტი და ქართველი ახალგაზრდობა, თბ., 1960 გვ. 168.

პირველმა მსოფლიო ომმა მრავალი გამოწვევა შეუქმნა როგორც ქვეყანას, ისე მის ქვეშევრდომებს. ხაზინისა და ადგილობრივი თვითმმართველობების მიერ გაღებული ხარჯები არ კმაროდა ჰოსპიტლების, მიუსაფარ ბავშვთა თავშესაფრების, უფასო სასაბუღალტრო გასახსნელად და მათ შესანახად. ამ საქმის მოგვარება დიდწილად მდიდარ ადამიანებს მოუწიათ, რომლებმაც საჭიროდ ჩათვალეს ზურგის საჭიროებისათვის დროებით დაეთმოთ თავიანთი ვილები, სახლები, გამოეყოთ სოლიდური შენირულობანი და სხვა. ლევან ზუბალაშვილსაც იმ ქველმოქმედთა შორის ვხედავთ, რომლებმაც გულთან მიიტანეს საერთო სატკივარი და შესაბამის ფონდებში თანხები პირველი მოწოდებისთანავე გადარიცხეს. ქართველმა მრეწველმა მოსკოვში, 300 კაცზე გათვლილი, დაჭრილ მებრძოლთა საერო და საქალაქო ლაზარეთების მონყობა ივალდებულა და საამისოდ 450 ათასი მანეთი გაიღო.¹ ამასთან, ცნობილია, რომ მან ერთ-ერთ ლაზარეთის მოსაწყობად თავისი მოსკოვური სახლიც არ დაიშურა.²

ლევან ზუბალაშვილი 1914 წლის 6 დეკემბერს გარდაიცვალა. ქართულ საქმეს ამით დიდი მოამაგე და უანგარო მზრუნველი მოაკლდა. გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ წერდა:

„განსვენებულს, როგორც უზე ქველმოქმედს, იცნობდა არა მარტო ქართველობა, არამედ მთელი რუსეთი, რომელთაც ახსოვდათ განსვენებულისა და მისი ძმათ მრავალი კაცთმოყვარული და კულტურული საქმიანობები. მაღლიანმა თბილისის მმართველობამ განსვენებული და მისი ძმები თბილისის საპატიო მოქალაქეებად აირჩიეს“.³

ეს საყოველთაოდ ცნობილი კაცი მიწას მოსკოვში, სკორბიაშჩენსკის მონასტრის სასაფლაოზე მიაბარეს, მონასტრისა, რომლის აგებაში წვლილი თვითონაც მიუძღოდა (არსებობს თავალსაზრისი, თითქოს იგი მოსკოვიდან თბილისში ჩამოასვენეს და კათოლიკურ ეკლესიაში დაკრძალეს,⁴ რაც არასწორია).

¹ Г. Ульянова, Благотворительность в годы Первой мировой войны. <https://rusfond.ru/encyclopedia/36-siteold>

² აღბრუნებ „Лазареты Московского городского управления. 1914 г.“ შესულია ლაზარეთად გადაკეთებული ლ. ზუბალაშვილის სახლის ფოტოსურათი.

³ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1914 წ., 12 დეკემბერი.

⁴ დ. ლაშვი, ბრძოლა ეროვნული ღირებულებების პრაქტიკული რეალიზებისათვის საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში (ქველ-

სამწუხაროდ, რუსეთში საბჭოთა წყობილების დამყარების შემდეგ ხსენებული მონასტერი გააუქმეს და დახურეს სასაფლაოც, რომელიც შემდეგ საერთოდ გაანადგურდეს. აღარ არსებობს არც ლევან ზუბალაშვილის საფლავი. ნეკროპოლის ადგილზე ჯერ კინოთეატრი, მოგვიანებით კი საბავშვო პარკი მოაწყვეს.

1917 წელს, ჯერ კიდევ დროებითი მთავრობის დროს, ლევან ზუბალაშვილის მეუღლემ და შვილმა რუმინანცევის მუზეუმს უფასოდ გადასცეს კოლექციონერის მიერ წლების განმავლობაში ნაგროვები მხატვრული საგანძური,¹ ხოლო 1918 წელს მუზეუმს მოსკოვში მდებარე თავიანთი მამულიც დაუთმეს. საგანძური ფრანგი, ჰოლანდიელი, ფლანდრიელი და იტალიელი მხატვრების 200-მდე ტილოს, გამოყენებითი ხელოვნების (გერმანული და ჩინური ფაიფურის ნაწარმი, გობელენები და სხვა) მრავალ ნიმუშს შეიცავდა.² სპეციალისტთა აზრით ზუბალაშვილის კოლექციაში უძვირფასესი ხატებიც ყოფილა. მრეწველისა და ქველმოქმედის ბაქოში დარჩენილი ქონება ნაციონალიზაციას დაექვემდებარა.

სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი 1860 წელს დაიბადა, ქართული წერა-კითხვა ოჯახში შეისწავლა, შემდეგ კი თბილისის კლასიკური გიმნაზიის კურსი დაამთავრა. რომელიმე უნივერსიტეტში სწავლის გაგრძელება არ უცდია, რადგან მამამ ბაქოში ნავთობის მოპოვების საქმეში ჩართო და მალე მთელი ამ ბიზნესის მართვაც მას დაეკისრა. ორი ათეული წლის განმავლობაში უძღვებოდა სტეფანე უალრესად რთულ საქმეს, რომლის ნიუანსები დეტალურად შეისწავლა და ერთ-ერთ საუკეთესო მმართველად (მენეჯერად) ჩამოყალიბდა.

სტეფანე დაკვირვებული, გამჭრიახი გონების, ენერგიული და ინიციატივიანი კაცი იყო, მოქმედებდა გააზრებით, ფრთხილად, მაღალი პასუხისმგებლობით, რამაც მისი კომპანიის წარმატება განაპირობა. „დღეს თუ სადმე ერთი და ორი ფირმა იგულისხმება და სახელოვნებს, იქ არც სტეფანე კონსტანტინეს ძის სახელი ჩამორჩება“, აღნიშნულია 1904 წელს გამოცემულ, ქართველი მწერარისა და ქველმოქმედისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ წიგნში.³

მოქმედნი და მეცენატნი), სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2016, გვ. 70-71.

¹ Газ. „Русское слово“, 1917 г. 6 сентября.

² <http://www.rmuseum.ru/data/authors/z/zubalovs.php>

³ სამაგალითო ადამიანი. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, 1904, გვ. 32.

ზუბალაშვილების ბიბი-ეიბათის საბადოებში 400-მდე მუშა იყო დასაქმებული, რომელთაც მესაკუთრენი „დიდი თავაზიანობით და კაცთმოყვარეობით ექცეოდნენ“. ხელფასის გარდა მუშა-მოსამსახურეებს საახალწლოდ და სააღდგომოდ საჩუქრებს ურიგებდნენ. მათთვის კარგი საყოფაცხოვრებო პირობები იყო შექმნილი, ცხოვრობდნენ კეთილმოწყობილ საერთო საცხოვრებელში (ცოლ-შვილიან მუშებს ცალკე ოთახი ან ოთახები ეძლეოდათ), სადაც დაცული იყო ჰიგიენური ნორმები, იმდენად, რომ როდესაც რეგიონში ხოლერის ეპიდემია გავრცელდა, ზუბალაშვილებს „არც ერთი კაცი მოჰყდომიათ და არც მათს რომელიმე მუშას აუღია ხელი მუშაობაზე, რადგანაც ეს საშინელი სენი აქ მათ სრულიად არ მიჰკარებია“.

სტეფანე ბაქოს ქართული კოლონიის ერთ მტკიცე ბურჯად მიიჩნეოდა და თუ ქალაქში ქართველთა სახელი „პატივით იყო მოსილი“, ამაში მნიშვნელოვანი როლი მასაც მიუძღოდა. საგულისხმოა, რომ ქართველი მრეწველი დიდად დაფასებული კაცი იყო ბაქოს მთელ საზოგადოებაშიც, როგორც „იქაური მრეწველობის საუკეთესო წარმომადგენელი“. კორესპონდენტი, რომელმაც 1903 წლის ბოლოს ქართველ მკითხველს თანამემამულეთა ბაქოში ცხოვრების დეტალები გააცნო, ქართული კოლონიის ერთ სამაგალითო მხარეს ასე გამოკვეთდა: „თანხმობით მოქმედება და უზომო სიყვარული სამშობლოსი“.¹ სტეფანე ზუბალაშვილი ამ მხრივაც სამაგალითო პიროვნებად მოჩანს.

სტეფანე ზუბალაშვილი ნაკითხი და განათლებული ადამიანი იყო, იცოდა რამდენიმე ევროპული ენა, გამოწერილი ჰქონდა და ეცნობოდა მრავალ ჟურნალსა და გაზეთს ქართულ, რუსულ და უცხოურ ენებზე. მან კარგად იცოდა ქართული პრესის გამომცემელთა ხელმოკლეობის ამბავი და ცდილობდა უანგაროდ დახმარებოდა ყველა მათგანს. იგი 1000 მანეთით შეენია გაზეთ „კვალს“, ჟურნალ „ჯეჯილის“ რედაქციას წელიწადში 200 მანეთს, „მოგზაურის“ გამომცემელს კი 500 მანეთს უგზავნიდა² და აქტიურად ედგა მხარში გაზეთ „ივერიასაც“.³

¹ გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 28 დეკემბერი.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 26 სექტემბერი.

³ „ივერიის“ რედაქცია გარკვეული დროით (1885-1888 წწ.) განთავსებული იყო ზუბალაშვილების ერთ-ერთ სახლში და იქვე ცხოვრობდა ილია ჭავჭავაძე.

როდესაც „მოგზაურის“ მესვეურმა ივანე როსტომაშვილმა ქველმოქმედს მადლობა გადაუხადა, სტეფანეს უთქვამს: „მე ყოველთვის მზადა ვარ დასახმარებლად. ...ლმერთსა ვთხოვ, რომ თქვენმა ჟურნალმა დიდხანს იცოცხლოს და „მოგზაურმა“ იმოგზაუროს მთელ საქართველოში, გავრცელდეს ყველა კუთხეში“.¹

სტეფანე ზუბალაშვილი ფინანსურად უზრუნველყოფდა მიხეილ თამარაშვილის, ზაქარია ჭიჭინაძის, ივანე გვარამაძისა („ვინმე მესხის“) და სხვათა წიგნების გამოცემას.² „თითქმის მისი მეოხებით შეჰკრიბა რომის არქივებში მამა თამარაშვილმა დიდი ძალი ისტორიული მასალები, ამის წყალობით ისულდგმულა მან და თვით შეკრებილი ნაწერი მასალებიც ამისავე ფულით გამოიცა“.³

ფაქტობრივად, სტეფანეს დაფინანსებით ბეჭდავდა ივანე როსტომაშვილი „სახალხო-სამეცნიერო“ წიგნებს, რომლებსაც ზედ ეწერა, რომ გამოცემულია სტეფანე ზუბალაშვილის საფასით. მარტო 1902-1903 წლებში მისი შემოწირულობით 20-ზე მეტი წიგნი თუ ბროშურა დაიბეჭდა და გავრცელდა. მათ შორის: „შინაური ფრინველების მოვლა-მოშენება“, ხეხილის გამრავლება, მცნობა და მოვლა“, „მეურნეობა და ახალი სკოლა“, „ბავშვების გონიერი მოვლა“, „ძველი რწმენა-წარმოდგენები და მეცნიერება“, „მეცნიერების დედა-აზრი“, „თვითმასწავლებელი რუსული ენისა ქართული ენის შემწეობით“ და სხვა. ყოველ ასეთ წიგნს შემოჰქონდა „თავისი ძალა, სახსარი ერის, სარგებლობა და გონების სინათლე“.⁴

ივანე როსტომაშვილი წერდა, რომ სტეფანე ზუბალაშვილის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლით ქართულ მწერლობას და მწიგნობრობას ახალი ხანა დაუდგა. „მას სავსებით ჰქონდა შეგნებული რა არის სახალხო წიგნი, რა არის ჭკვიანურად დანერგილი შაურიანი წიგნაკი, რომელიც ვრცელდება ხალხში და დღეს-ხვალით აწვეთებს მის გულში საუკეთესო ცოდნასა და იდეალებსა“. მან „აამდინარა“ ჩვენში სახალხო-იაფფასიანი წიგნების გამოცემის საქმე.⁵

¹ სამაგალითო აღამიანი. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, გვ. 67.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 26 სექტემბერი.

³ სამაგალითო აღამიანი. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, გვ. 37.

⁴ ჟურნ. „მოგზაური“, 1903, №7-8, გვ. 240.

⁵ ე. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 123.

სტეფანე ზუბალაშვილი მწერლობას სარკმელს ადარებდა, სა-
იდანაც ოთახში მზის სხივები შემოდინება. „სახლს რომ ფანჯრები
არა ჰქონდეს, მზის სინათლე როგორ შევა, როგორ გაანათებს. ბნელ
სახლში ვინ რას დაინახავს?! მწერლობაც იგივე ფანჯარაა, იგივე
მზეა სინათლისაცა და სითბოს მომცემი“, ამბობდა იგი.¹

1904 წლის „საქართველოს კალენდარი“ სტეფანე ზუბალაშვილს
ასე წარუდგენდა ფართო მკითხველს: „სტეფანე კონსტანტინეს ძე
ზუბალაშვილი ცნობილია, როგორც მდიდარი მრეწველი, ღრმად
მორწმუნე კათოლიკე, ეკლესიის და ქართულ დაწესებულებათა
დამხმარე და საზოგადოდ ქველმოქმედი“.²

სტეფანე ზუბალაშვილის მთელი საქველმოქმედო საქმიანობა
მიმართული იყო მთავარი მიზნისაკენ, რომ „ქართველი ერიც იქცეს
განათლებულ, თვალხილულ ერად, ევროპის განათლებულ ერთა
შორის ადგილი დაიკაოს, ისახელოს თავი როგორც ცოდნით, ისევე
ოსტატური შრომითა და საქმით“.³ ამ დიდი მიზნის მისლწევად იგი
არაფერს იშურებდა, მოუცლელობის მიუხედავად, უშუალოდ იყო
ჩართული არაერთი ქართული საზოგადოებრივი დაწესებულების
საქმიანობაში და ფინანსური თანადგომით აძლიერებდა ქვეყნის სა-
კეთილდღეო მათ ყოველ ძალისხმევას.

დავიმოწმებთ სტეფანე ზუბალაშვილის ერთ წერილს, რომელიც
მან 1904 წელს ბაქოდან ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავ-
რცელებელი საზოგადოების გამგეობას გამოუგზავნა. იგი წერდა:
„პატივისცემით ვაუწყებ გამგეობას, რომ ჩვენის საზოგადოების 25
წლის ფრიად თვალსაჩინო და განუწყვეტელის შრომის აღსაბეჭ-
დად მე განვიზრახე შეძლებისდაგვარად დავეხმარო საზოგადოებას.
ამასთანავე გიგზავნით 10.000 მან. და გთხოვთ მიიღოთ ეს წვლილი
ჩემგან, როგორც ერთის გულშემოტივი ქართველისაგან. ღრმად
პატივცემით დავშთები სტეფანე ზუბალაშვილი. ბაქო“.⁴

¹ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 26 სექტემბერი.

² საქართველოს კალენდარი 1904, ტფ., 1903, გვ. 581.

³ ჟ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათა-
ვეებთან, გვ. 269.

⁴ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 26 სექტემბერი. არაერთ ინტერნეტპუბლიკაციაში ამ წერილის
თარგად 1905 წ. აპრილია მითითებული, რაც შეცდომაა. სტეფანე ზუბალაშვილი ამ
დროს გარდაცვლილი იყო.

როდესაც სტეფანეს ამა თუ იმ საქველმოქმედო ნაბიჯს ჟურნალ-გაზეთები ქვეყანას მოჰყენდნენ, იგი თავს უხერხულად გრძნობდა და აცხადებდა: „მე სიკეთეს იმიტომ კი არ ვშვრები, რომ გაზეთებში მაქონ, არამედ იმიტომ, რომ მოვალედ მიმაჩნია ჩემი თავი“.¹ ქართველ საზოგადოებას ეჭვი არ ეპარებოდა თანამემამულე მრეწველისა და ქველმოქმედის ამ განცხადებაში, რადგან ღრმად იყო დარწმუნებული სტეფანე ზუბალაშვილის პატიოსნებასა და უანგარობაში. სწორედ ამას მოწმობს პეტრე მირიანაშვილის ეს სიტყვებიც: ბათუმის კათოლიკური ეკლესია სტეფანე ზუბალაშვილმა „ააშენა არა თავის სადიდებლად, არამედ ჭეშმარიტის სარწმუნოებით აღძრულმა, რაკი უწყოდა, რომ მორწმუნე ადამიანის სულისთვის უშიშარი საყუდელი ამ შფოთიანსა და მღელვარე ცხოვრებაში წმინდა ტაძარია“.²

სტეფანე ზუბალაშვილი მოკლებული იყო ოჯახურ გარემოს, ცოლი არ შეურთავს და შვილიც არ ჰყოლია. ძმებიც დაფანტულნი იყვნენ, ლევანი მოსკოვში, იაკობი პარიზში, პეტრე ჟენევაში. თვითონაც დროის დიდი ნაწილი საქართველოს გარეთ, აზერბაიჯანში გაატარა. მართალია, არც ისე შორს, ბაქოში საქმიანობდა, მაგრამ ზოგჯერ წუხდა: ძნელია ცხოვრება ამ ქალაქში, ხალხისაგან დაშორებით, ცხოვრების, პროგრესისაგან მოწყვეტით, მაგრამ საქმე მოითხოვდა და ისიც რჩებოდა ბაქოში, სხვათა შორის, არც თუ ურიგო კომპანიაში: სტეფანე ზუბალაშვილთან დაახლოებას და თანამშრომლობას ცდილობდა ასევე ბაქოში მოღვაწე ალფრედ ნობელი, რომელიც მას „მეზობელს“ უწოდებდა, სადილზეც ეპატიჟებოდა და თვითონაც სტუმრობდა ხოლმე.³

შემონახულია სტეფანეს წერილები ძმის, ლევან ზუბალაშვილისადმი, რომლებშიც კარგად ჩანს მისი უაღრესად ყურადღებიანი, მზრუნველი დამოკიდებულება მამისა და ძმებისადმი. რადგან ლევანი ნავთობის ბიზნესში სტეფანეს პარტნიორიც იყო, მოსკოვიდან უგზავნიდა უახლეს მანქანა-დანადგარებს, ეხმარებოდა წარმოების ტექნოლოგიურ განვითარებაში, სტეფანე სისტემატურად აღუწერ-

¹ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 26 სექტემბერი.

² ჟურნ. „ჯეჯილი“, 1904, ოქტომბერი, გვ. 39-40.

³ И. Дьяконова, Нефть и уголь в энергетике царской России в международных сопоставлениях, с. 190-191.

და მას ბიბი-ეობათში მიმდინარე მოვლენებს, დეტალურად აცნობდა ფინანსურ ანგარიშებსა და სხვა. სტეფანეს უყვარდა გამოთქმა: „საკუთარი თავის ქება სისულელეა: კომერციასა და მრეწველობაში საჭიროა საქმემ აქოს ადამიანი“. საქმე კი მან ჩინებულად წარმართა. 1888 წლის 16 ივლისით დათარიღებულ და ბაქოდან მოსკოვში, ლევანთან გაგზავნილ მის ერთ წერილში ხაზგასმულია: „ჩვენი საქმე ახლაც უკეთესად მიდის, ვიდრე ოდესმე, და თუ შენ პირველივე შემხვედრ ბაქოელს კითხავ, ის ალბათ აღფრთოვანებულიც კი იქნება. თუ ვინმეს ბაქოდან ჩამოსულს შეხვდები, ჩემი სიტყვების დასტურად, კითხე ჩვენი საქმის შესახებ ბაქოში“.¹

განსაკუთრებით გამოსაყოფია სტეფანე ზუბალაშვილის ღვაწლი თბილისში სათავადაზნაურო გიმნაზიის (დღეს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის I კორპუსის) მშენებლობაში. ძმებმა ზუბალაშვილებმა ამ საშვილიშვილო საქმისთვის სოლიდური თანხა გაიღეს (როგორც მაშინ წერდნენ, „მეფური შეწირულობა უძღვნეს“). არსებობს ერთი საინტერესო ნახატი, რომელზეც დღევანდელი უნივერსიტეტის ამ მშენებარე კორპუსის წინ დგანან ილია ჭავჭავაძე, მშენებლობის ხელმძღვანელი ნიკოლოზ ცხვედაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი, ასევე, სახელოვანი ქველმოქმედები დავით სარაჯიშვილი და სტეფანე ზუბალაშვილი. შესაძლოა ესენი ერთად არც მისულან ნაგებობის დასათვალიერებლად და ნახატი მხატვრის ფანტაზიის ნაყოფი იყოს, მაგრამ სტეფანე ზუბალაშვილი რომ დიდად ინტერესდებოდა მშენებლობის ბედით, ამას სხვადასხვა წყარო ადასტურებს. მაგალითად, ერთ დღეს იგი მშენებლობის პროცესის გასაცნობად ვაკეში მისულა, შენობა დიდად მოწონებია, მუშებსაც გამოლაპარაკებია, მათთვის ფულიც მიუცია და უთქვამს: „ეს ფული მომირთმევია თქვენთვის, ამით თქვენ დღეს სადილი მიირთვით, ღვინო დალიეთ და ამ შენობას უსურვეთ მალე დამთავრება. ღმერთმა ჯანი მოგცეთ და კარგათ გამყოფოთ, რომ ეს შენობა კარგათ, მკვიდრათ დამთავრდეს“.²

სტეფანე ზუბალაშვილის ბიოგრაფიას ამშვენებს, რომ იგი არჩე-

¹ И. Дьяконова, Нефть и уголь в энергетике царской России в международных сопоставлениях, с. 190-191; 211.

² ისტორიული მიმოხილვა მუშა გლეხ და პროლეტარტა მოკეთე ზუბალაშვილები და მათგან გაკეთებული ისტორიული და კულტურული ძეგლები, გვ. 6.

ული იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საპატიო წევრად და მინიჭებული ჰქონდა თბილისის საპატიო მოქალაქის წოდება. დაარსებული იყო მისი სახელობის არაერთი სტიპენდია. 1912 წელს სტეფანე ზუბალაშვილის სახელი თბილისის ერთ-ერთ ქუჩასაც ეწოდა (დღევანდელი ძმები ზუბალაშვილების ქუჩა).

სახელოვანი მრეწველი და ქველმოქმედი 44 წლის ასაკში მძიმე სენმა შეიპყრო. 1904 წლის მაისში იგი სამკურნალოდ საფრანგეთში გაემგზავრა, მაგრამ მკურნალობამ შედეგი ვერ გამოიღო, გარდაიცვალა პარიზში 1904 წლის 14 სექტემბერს. სტეფანე ზუბალაშვილის ცხედარი თბილისში ჩამოასვენეს და მშობლების გვერდით დაკრძალეს სოლოლაკში, საგვარეულო სამარხში.

„ცნობის ფურცელმა“ და „ივერიამ“ დეტალურად აღწერეს დაკრძალვის ცერემონია, რომელსაც დიდძალი ხალხი დაესწრო. „კუბო ხელით გამოასვენეს და ხელითვე მიასვენეს სასაფლაომდე განსვენებულის პატივისმცემლებმა. გვირგვინებით სამი ამფიონი იყო საფეხ¹,¹ ვკითხულობთ ერთ-ერთ გაზეთში. მოვიდა მრავალი დეპუტა, მათ შორის ქუთაისისა და ბაქოს ქართველი საზოგადოებებისაგან, თბილისის ქართველი მუშებისაგან, თბილისის ქართველი ქალებისაგან, ბაქოს რუსი მუშებისაგან და სხვა.

დაკრძალვისას სიტყვები წარმოთქმევს თბილისის ქალაქის თავის მოადგილე ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილმა, აკაკი წერეთელმა, ჟურნალ „მოგზაურის“ გამომცემელმა ივანე როსტომაშვილმა, თბილისისა და ბათუმის კათოლიკური ეკლესიების წარმომადგენელმა პატრებმა და სხვებმა. გაზეთმა „ივერიამ“ გამოაქვეყნა სტეფანე ზუბალაშვილის ფოტოსურათი, გარდაცვლილისადმი მიძღვნილი დავით გაბრუაშვილისა და ილია ფერაძის ლექსები, ზაქარია ჭიჭინაძის ვრცელი გამოსათხოვარი წერილი და სტეფანე ზუბალაშვილის დაკრძალვისას წარმოთქმული აკაკი წერეთლისა და ივანე გვარამაძის სიტყვები.

თანამედროვენი ასე აფასებდნენ სტეფანე ზუბალაშვილის ღვაწლს ერისა და ქვეყნის წინაშე:

ზაქარია ჭიჭინაძე: „ქართველ ერში სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის სახელი არასდროს ამოვარდება, მისი სახელი და

¹ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 28 სექტემბერი.

საქმენი ყოველის ქართველის გულში მოიპოვებს ადგილს, იქ დაფუძნდება მისი მკვიდრი უკვდავების ტახტი, სადაც აღმართული იქნება სტეფანეს ქველმოქმედების ნიშნები. ამ ნიშნებს ქართველობა დიდხანს ატარებს თავის გულთ, უბით და კალთით“.¹

პეტრე მირიანაშვილი: სტეფანე ბერძნულად გვირგვინს ნიშნავს. თითქოს სახელის გასამართლებლადო, სტეფანე ზუბალაშვილმა თავისი ადამიანობით, მამულიშვილობით, მორწმუნეობით თავს დაიდგა უკვდავების გვირგვინი.²

პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1862 წელს თბილისში. წერა-კითხვა ოჯახში დედამ შეასწავლა, შემდეგ თბილისის კლასიკური გიმნაზიის სრული კურსი დაამთავრა და სწავლა ნოვოროსიის (ოდესის) უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტზე განაგრძო. მისი სტუდენტობის პერიოდში უნივერსიტეტში ორი სახელოვანი ქართველი მეცნიერი ვასილ პეტრიაშვილი და პეტრე მელიქიშვილი მოღვაწეობდა. პეტრე ზუბალაშვილი ორივეს დაუახლოვდა და შემდგომშიც მათი დიდი პატივისმცემელი იყო.

ქართველ სტუდენტებს ოდესაში დაარსებული ჰქონდათ თავიანთი სათვისტომო და ურთიერთდამხმარე სალარო. სათვისტომო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საქართველოსთან, იღებდნენ ქართულ წიგნებს, ჟურნალებსა თუ გაზეთებს, აწყობდნენ ეროვნულ საღამოებსა და სხვა. მდიდარი მრეწველის კონსტანტინე ზუბალაშვილის შვილს, რა თქმა უნდა, ფინანსურად არ უჭირდა, მაგრამ სხვა სტუდენტების თანადგომის მიზნით, ურთიერთდამხმარების სალაროში ისიც იყო გაერთიანებული. პეტრე სათვისტომოს ცხოვრებაშიც აქტიურად მონაწილეობდა, მაგრამ, ოდესაში მოსწავლე ბევრი ქართველი ახალგაზრდისაგან განსხვავებით, სტუდენტთა მოძრაობას არ დაკავშირებია. სტუდენტური მღელვარებები და გამოსვლები რუსეთის იმპერიაში აკადემიურ ნიადაგზე აღმოცენდა, მაგრამ თანდათან პოლიტიკურ ხასიათს იძენდა და განმათავისუფლებელ მოძრაობას ერწყმოდა. პეტრე ზუბალაშვილმა უნივერსიტეტი ინჟინრის დიპლომით დაასრულა, სამშობლოში დაბრუნდა და ძმებთან ერთად ნავთობის ბიზნესში ჩაერთო.

¹ სამაგალითო ადამიანი. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, გვ. 29

² ჟურნ. „ჯეილი“, 1904, ოქტომბერი, გვ. 40.

პეტრე თბილისში ცხოვრობდა და „ირიცხებოდა ერთს უნარ-ჩინებულეს ევოპიულად განათლებულ პირად“. კარგი მცოდნე იყო საზოგადოებრივი „ცხოვრების ავ-კარგიანობის და ვითარების“. ამ „დიდის ადამიანობის თავაზით“ გამორჩეულ, „სუფთა, სამაგალითო მოქალაქესა და პატიოსან მამულიშვილს“ კარგად იცნობდა საზოგადოება, სათანადოდ პატივს სცემდა და აფასებდა მის ღირსებას. მალე დაოჯახდა. პეტრეს მეუღლე მარიამი მამით პოლონელი და დედით ქართველი ქალბატონი, ღვთისმოსავი, გულმონყალე და გაჭირვებული ხალხის დიდი ქომაგი იყო: „სულ ღარიბთ შველოდა. ღარიბ და მეტად შეუძლო დედაკაცთათვის 70-მდე მარტოდ ძროხა ექნება ნაყიდი და დარიგებული, 40 საკერავი მანქანა და ამებთან სხვაც კიდევ მრავალი, ენით დაუთვლელი“.¹

პეტრესა და მარიამ ზუბალაშვილებს ხუთი შვილი შეეძინათ დიმიტრი, კონსტანტინე, ელისაბედი, ანა და მარია. მარიამი 1903 წელს ნაადრევად გარდაიცვალა და შვილების აღზრდის მთელი სიმძიმე მხრებზე პეტრეს დააწვა. რადგან ვაჟები იმ დროისათვის ევროპაში სწავლობდნენ, პეტრეც ქალიშვილებთან ერთად მათთან ჩავიდა და კარგა ხანს შვეიცარიასა და საფრანგეთში ცხოვრობდა. უცხოეთში ყოფნას პეტრე ზუბალაშვილისათვის ხელი არ შეუშლია ყოფილიყო საქართველოში წამოწყებულ საქვეყნო საქმეთა გულშემატკივარი და თანამდგომი, უშუალო მონაწილეობა მიეღო ან ფინანსურად დახმარებოდა ქართულ საზოგადოებრივ დაწესებულებებს. იგი გვერდში ედგა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, რომელმაც განეული ღვანლისათვის პეტრე ზუბალაშვილი, ისე, როგორც მისი ძმები, საზოგადოების საპატიო წევრად აირჩია.²

როდესაც შვილები დამოუკიდებელი ცხოვრების გზას დაადგნენ, პეტრე ზუბალაშვილი თბილისში დაბრუნდა, სურდა ცხოვრების დარჩენილი პერიოდი სამშობლოში გაეტარებინა, თუმცა ქვეყანაში ბოლშევიკური რეჟიმის დამყარების გამო, ისევ უცხოეთში გახიზვნა მოუწია. მსგავსად ზუბალაშვილების მთელი გვარისა, პეტრეც ქართული ენისა და მნიგნობრობის განვითარების ჭეშმარიტი მოამაგე იყო. თავისი მამის კონსტანტინე ზუბალაშვილის „კეთილგანზ-

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 205-206.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 481, ანაწ. 1, საქმ. 1200, ფურც. 274.

რახულობათა“ აღსრულებაშიც პეტრეს ძმებთან ერთად თვალსაჩინო წვლილი მიუძღვის. პეტრე ზუბალაშვილის გულისხმიერებამაც ათქმევინა ზაქარია ჭიჭინაძეს, რომ ძმებ ზუბალაშვილები თავიანთის მოქმედებით „ანათებენ და აბრწყენენ“ მამის მოგონებას და თავიანთ ღირსებასაც.¹ „მაღალის ჰუმანურის თვისებებით აღვსილი“ პეტრე ზუბალაშვილი „ძმათა ერთობისა და სიყვარულის დიდი მომხრე“ და თავისი ძმების ქველმოქმედებისა და შემწირველობის „სრული მოთანხმე“ იყო.²

პეტრე ზუბალაშვილს მინიჭებული ჰქონდა თბილისის საპატოო მოქალაქის წოდება,³ არჩეული იყო ქართული დრამატული საზოგადოების საპატოო წევრად. 1913 წელს პეტრემ პირადად და თავისი ძმების სახელით ქალაქ თბილისს 120 ათასი მანეთი შესწირა. ამ თანხით უნდა გაშენებულიყო საზაფხულო ბაღი თეატრით და და გადაეკეთებინათ ძმები ზუბალაშვილების ფულით აშენებულ სახალხო სახლში არსებული საზამთრო თეატრიც.⁴

ძმები ზუბალაშვილები ათასობით მანეთს ურიცხავდნენ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ნიჭიერი და ხელმოკლე სტუდენტებისათვის სტიპენდიების დასანიშნად. გარდა საერთო სასტიპენდიო თანხის გაღებისა, ძმები ცალკ-ცალკეც ფინანსურად ეხმარებოდნენ უმაღლესი განათლების მიღების მსურველ სხვა ახალგაზრდებსაც. მაგალითად, პეტრე ზუბალაშვილმა 1906 წელს ჟენევაში ქართველი სტუდენტებისათვის ბიბლიოთეკა დააარსა, რომელსაც შემდეგ 1500 ფრანკი გადასცა.⁵ იმავე წელს მან დახმარების ხელი გაუწოდა რევოლუციური საქმიანობისათვის საქართველოში დევნილ და საზღვარგარეთ გახიზნულ თანამემამულე ფემინისტ ქალს კატო მიქელაძეს, რომელსაც 1500 ფრანკი გაუგზავნა.⁶

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 183.

² ქველმოქმედნი ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილები, აღწერილი და დაბეჭდილი ზ. ჭიჭინაძის მიერ, ტფ., 1905, გვ. 14.

³ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1912 წ., 21 ნოემბერი.

⁴ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1913 წ., 14 ივნისი.

⁵ https://society.illiauni.edu.ge/results?department_id=&person-type_id=&persons_id%5B%5D=3407)

⁶ მწერალთა ავტობიოგრაფიები. პირველი წიგნი, თბ., 2013, გვ. 320. კატო მიქელაძემ შეძლო უმაღლესი განათლება ბრიუსელში მიეღო. სამშობლოში დაბრუნებულმა 1917 წელს დააარსა გაზეთი „ნმა ქართველი ქალისა“, იყო ქალთა უფლებების ერთ-ერთი პირველი დამცველი საქართველოში.

პეტრე, ძმებთან ერთად, მზრუნველობდა მათ მიერვე დაარსებული პედიატრიულ საავადმყოფოს და ფარავდა ამ სამკურნალო დაწესებულების ფუნქციონირებისათვის საჭირო ხარჯებს.¹

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებიდან მალევე, მას შემდეგ, რაც 1914 წლის ოქტომბრის ბოლოს ომში ოსმალეთიც ჩართო, საქართველო ფრონტისპირა რეგიონად იქცა. ომის საჭიროებით გამოწვეულ სხვა ინფრასტრუქტურასთან ერთად, დაჭრილ მეომართა სამკურნალოდ აუცილებელი გახდა რამდენიმე ლაზარეთის მოწყობა საქართველოს ტერიტორიაზეც. მარტო თბილისში ოთხი ლაზარეთი გაიხსნა, რომელთაგან ერთის გამართვა პეტრე ზუბალაშვილმა ივალდებულა. მან ქალაქის გამგეობას ლაზარეთისათვის უფასოდ დათმო თავისი კუთვნილი სასტუმრო „ლონდონის“ შენობა, ხოლო მისი აღჭურვის მიზნით დამატებით 20 ათასი მანეთიც გაიღო.²

პეტრე ზუბალაშვილი 1925 წელს შვეიცარიაში გარდაიცვალა, მისი ნეშტის თბილისში ჩამოსვენება ვერ მოხერხდა. საქართველოში დარჩენილი პეტრე ზუბალაშვილის მთელი ქონება, 1921 წლის აპრილ-მაისში, ნაციონალიზაციის გზით, საბჭოთა ხელისუფლებამ მიისაკუთრა. ქონების აღწერის დოკუმენტიდან, რომელიც შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივშია დაცული, ირკვევა, რომ მრეწველსა და ქველმოქმედს თბილისში ჰქონდა სახლები: ერმოლოვის (დღეს შიო ჩიტაძის) ქუჩის №9-ში, მადათოვის (დღეს გიორგი ათონელის) ქუჩა №9-ში (ყოფილი სასტუმრო „ლონდონი“), მიხაილოვის (დღეს დავით აღმაშენებლის გამზირი) ქუჩა №180 (ბალი შენობა-ნაგებობებით), ასევე სააგარაკო ნაკვეთები მცხეთასა და კოჯორში.³

2018 წელს პეტრე ზუბალაშვილის შვილთაშვილებმა „თიბისი ბანკის“ მხარდაჭერითა და ხელშეწყობით საქართველოში ჩამოიტანეს და ეროვნულ მუზეუმს გადასცეს ზუბალაშვილების საოჯახო არქივი. არქივი სხვადასხვა დოკუმენტური მასალისა და ფოტოალბომებისაგან შედგება, ფოტოსურათებს შორის ცნობილი ფოტოგრაფის დიმიტრი ერმაკოვის უნიკალური ფოტოკადრებიცაა დაცული.

იაკობ ზუბალაშვილი კონსტანტინე ზუბალაშვილის უმცროსი შვილი იყო იგი 1876 წელს დაიბადა. წერა-კითხვა ოჯახში ისწავლა,

¹ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., 25 ნოემბერი.

² გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1915 წ., 8, 9 იანვარი.

³ <http://archive.security.gov.ge/zubalashvili.html>

ხოლო თბილისის კლასიკური გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ ევროპაში გაემგზავრა. ხელოვნებით გატაცებულ ჭაბუკს ჯერ უცხო ენები შეუსწავლია და მერე ამ მშვენიერი სამყაროს კარიც შეუღია. იაკობ ზუბალაშვილს „მიღებული აქვს საზოგადო განათლება, იცის თანამედროვე სწავლა მეცნიერება, სხვადასხვა ენები, ...კარგად იცის ქართველი ხალხის ცხოვრებაც“, წერდა მის შესახებ ზაქარია ჭიჭინაშვილი 1905 წელს.

იაკობ ზუბალაშვილმა დიდი როლი შეასრულა წიგნიერების გავრცელების საქმეში XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში. მისი ინიციატივით ჩამოყალიბდა ქართული სახალხო წიგნების გამომცემელი ამხანაგობა „ცისკარი“. გაზეთი „ივერია“ ასე გამოეხმაურა ამ საინტერესო ნამოწყებას. „არსდება ახალი ქართული წიგნების გამომცემელი ამხანაგობა, ვრცელ საფუძველზე დამყარებული, სახელწოდებით „ცისკარი“. ამხანაგობას აზრად ექნება უცხო მწერალთა საუკეთესო ნაწარმოებების თარგმნა და გამოცემა, აგრეთვე ორიგინალური ნაწარმოებებისაც. ამხანაგობის დამაარსებელნი ამჟამად ჯერ ისევ სამზადისში არიან. საქმეს მეთაურად უდგას ისეთი კაცი, რომ ამ განზრახვის აღორძინების და წარმატების საქმე ყოველსავე ეჭვსგარეშეა“.¹ ეს კაცი სწორედ იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი იყო. ამხანაგობის გაგეგმვაში შედიოდნენ: პავლე თუმანიშვილი (თავმჯდომარე), იაკობ გოგებაშვილი, პართენ გოთუა, კონსტანტინე თუმანიშვილი, ფილიპე გოგიჩაიშვილი და ივანე მაჭავარიანი. აი, ამხანაგობის მიერ გამოცემული წიგნების მოკლე ჩამონათვალი: პ. უმიკაშვილი, სახალხო ლექსები (1905); პ. სურგულაძე, ეროვნული ენა (1905); ი. ბელკონსკი, ერობა და თვითმმართველობა (1905); ს. ვროჟსეკი, პოლიტიკური წყობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა (1906); ლევ ტოლსტოი, მოთხრობები (1905); ოსკარ უაილდი, მოთხრობები (1911) და სხვები.

ასეთი იაფფასიანი წიგნების გამოცემის გამო ივანე როსტომ-აშვილი წერდა: ამ წიგნების ნაცვლად რომ სამეცნიერო წიგნები დაგვებეჭდა, არც არავინ წაიკითხავდა, „დაბეჭდვის ხარჯი დაწწერს თუ დამბეჭდავს დიდად აზარალებდა. სამეცნიერო წიგნებს მაშინ განათლების მქონნი ქართველნი კითხულობდნენ, ამიტომ იგინი რუ-

¹ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 13 ნოემბერი.

სულ წიგნების კითხვას მისდევდნენ, სამეცნიერო წიგნები მდაბიო-
თათვის მკედარი იყო“.¹

იაკობ ზუბალაშვილის ერთი დიდი სურვილი ყოფილა „საქართ-
ველოს მეცნიერული ენციკლოპედიის“ მომზადება და გამოცემა ქა-
რთულ, რუსულ და ფრანგულ ენებზე. განათლებულმა ქველმოქმედ-
მა კარგად იცოდა, რომ ენციკლოპედია, როგორც წესი, საკითხ-
ების მეცნიერული შესწავლის საფუძველზე დგება, საქართველოს
ისტორია და ყოფა-ცხოვრება კი იმ დროს ჯერ სათანადოდ არ
იყო დამუშავებული. მიუხედავად ამისა, ზუბალაშვილების თანად-
გომით შეგულიანებულმა, ცნობილმა პედაგოგმა, ჟურნალისტ-
მა და გამომცემელმა ივანე როსტომაშვილმა, რომელსაც მიაჩნდა
რომ „ენციკლოპედიური ლექსიკონი ერთი უკეთესთაგანი იარაღია
...უფიცობის აღმოფხვრის და ხალხის განვითარების შეუჩერებლად
წინსვლის“, დამოუკიდებლად დაიწყო მუშაობა, 1898-1899 წლებში
შეადგინა და თავისი რედაქციით გამოსცა რუსულ-ქართული ენციკ-
ლოპედიური ლექსიკონის ოთხი წიგნი.² ეს ჩვენში ენციკლოპედიის
გამოცემის პირველ ცდას წარმოადგენდა. რა თქმა უნდა, ის სრული
ვერ იქნებოდა და საჭირო იყო მისი შევსება ახალი მეცნიერული
ცოდნის საფუძველზე.

„ენციკლოპედიური ლექსიკონის“ მიმართ ქართულმა საზოგა-
დოებამ მის დაბეჭდვამდეც დიდი ინტერესი გამოიჩინა. ზოგმა მოი-
წონა განზრახვა, რომელიც დიდად წაადგებოდა ქართულ მწერლო-
ბას და ყველას, „ვისაც ანბანი უსწავლია და ცოტად თუ ბევრად
კითხვა იცის“. სხვები ივანე როსტომაშვილს შეახსენებდნენ ამ საქმის
მასშტაბურობასა და სიძნელეს და ურჩევდნენ მას, მოეწვია „ჩვენი
ქვეყნისა და ქართული ენის კარგად მცოდნენი“ და ლექსიკონი მათი
დახმარებით შეედგინა.

გამოცემის საჭიროებასა და ავ-კარგზე მსჯელობას ქართულმა
პრესამ დიდი ადგილი დაუთმო. პოლემიკაში მონაწილეობდნენ „ცნო-
ბის ფურცელი“, „ივერია“ და „კვალი“. პუბლიკაციების ავტორთა უმ-
რაველესობა (კოტე ყიფიანი, მიხეილ ნასიძე, სპირიდონ ჭელიძე) კრი-
ტიკულად შეხვდა „ლექსიკონის“ გამოსვლას. იწუნებდნენ „სალარო

¹ ჟურნ. „მოგზაური“. 1903, №7-8, გვ. 219.

² სალარო ცოდნისა: რუსულ-ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი. Русско-грузинский энциклопедический словарь (ივ. როსტომაშვილის რედაქციით), წ. 1 [А – Афонь]. თბ., 1898.

ცოდნისას" მიზანდასახულობას, შედგენის მეთოდუკას, მეცნიერულ უზუსტობებს, წიგნში ქართული მასალის ნაკლებობასა და რუსულის სიჭარბეს, გამოყენებული წყაროების მიუთითებლობას, და იმას, რომ ერთი კაცს არ უნდა ეტვირთა ისეთი დიდი საქმე, რომელსაც სპეციალისტთა სოლიდური ჯგუფი ესაჭიროება... ივანე როსტომაშვილმა თითქმის ყველა რეცენზენტს უპასუხა, განმარტა, რომ მრავალი მიზეზის გამო (ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის სიმცირე, დარგობრივი ლექსიკონების უქონლობა და სხვა) მხოლოდ იმგვარი ლექსიკონის შედგენა იყო შესაძლებელი, როგორიც მან გამოსცა. იგი აცხადებდა, რომ მის შრომა იქნებოდა „საძირკველი“ სრული ქართული ენციკლოპედიის შედგენა-შემუშავებისათვის.¹ მიუხედავად თანადროული საზოგადოების მხრიდან კრიტიკული მიდგომისა, როსტომაშვილის „ენციკლოპედიურმა ლექსიკონმა“ „თავის დროზე დადებითი სამსახური გაუწია ჩვენს საზოგადოებრიობას“.²

იაკობ ზუბალაშვილმა გაითვალისწინა ივანე როსტომაშვილის პრეცედენტი და ახალი ენციკლოპედიის გამოსაცემად საფუძვლიანი მზადება დაიწყო. ენციკლოპედია უნდა ყოფილიყო „სტატიათა კრებულები, განყოფილი გარკვეული თანმიმდევრობით, რომლებიც სრულ სურათს მოგვცემდნენ საქართველოს წარსულისა და დღევანდელობის შესახებ მკაცრ მეცნიერულ სტილში, სათანადო რუკებითა და ილუსტრაციებით და რამდენადაც შესაძლებელია შეკუმშულად, მაგრამ ხატოვანი და ყველსათვის გასაგები ენით“.³ განზრახული იყო ბროკჰაუზისა და ეფრონის ენციკლოპედიის მსგავსი, 10 ტომისაგან შემდგარი ენციკლოპედიის გამოცემა ჯერ რუსულ, შემდეგ კი ქართულ და ფრანგულ ენებზე.

ენციკლოპედიის მოსამზადებელ სამუშაოს ამხანაგობა „ცისკრის“ გამგეობა უძღვებოდა პავლე თუმანიშვილის ხელმძღვანელობით. გამგეობამ ენციკლოპედიის სამეცნიერო რედაქტორობა ცნობილ ქართველ სწავლულებს ალექსანდრე ხახანაშვილს, ალექსანდრე ცაგარელსა და ვასილ პეტრიაშვილს შესთავაზა. სამივე მათგანს,

¹ ი. ყიფიანი, პოლემიკა ქართული ენციკლოპედიის საკითხებზე, ჟურნ. „მნათობი“, 1975, №11, გვ. 159-166.

² ა. დლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971, გვ. 254.

³ ი. ყიფიანი, ამხანაგობა „ცისკარი“ და საქართველოს ენციკლოპედია, კრებული „მწიგნობარი“, თბ., 1986 №4, გვ. 108.

რომლებიც იმპერიის უნივერსიტეტებში ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ, რუსულ თუ ევროპულ ენციკლოპედიებთან თანამშრომლობის გამოცდილებაც ჰქონდა. გაიშალა მუშაობა გამოცემის პროგრამის შესადგენად, ორგანიზაციული თუ მეთოდური საკითხების გადასაწყვეტად, მასალების მოსაპოვებლად, შესარჩევად, ენციკლოპედიის შინაარსის, სტრუქტურის, დიზაინის დასახევნად და სხვა.

ავტორებად დარგების მიხედვით შერჩეულნი იყვნენ ნიკო მარი, ივანე ჯავახიშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი, მიხეილ თამარაშვილი, ზურაბ ავალიშვილი, ზაქარია ფალიაშვილი, ეპისკოპოსი კირიონი, გიგო გაბაშვილი, იაკობ ნიკოლაძე, ვალერიან გუნია და სხვები. ავტორთა ასეთი შემადგენლობა ნამდვილად ქმნიდა იმის წინაპირობას, რომ „საქართველოს ენციკლოპედია“ აეყვანათ თანამედროვე მოწინავე მეცნიერების სიმაღლეზე“. სამწუხაროდ, ეს „სიმპათიური იდეა“ სასურველი შედეგით ვერ დასრულდა. 1906 წლის ივნისში ბორის ესაძე იაკობ ზუბალაშვილისადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში ამის მიზეზად რუსეთში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებს ასახელებდა.¹ მართლაც, მიმდინარე რევოლუციურმა პროცესმა „ქართული ენციკლოპედიაზე“ მუშაობა შეაფერხა, იაკობ ზუბალაშვილის საცხოვრებლად უცხოეთში გადასვლის შემდეგ კი საქმე საერთოდ შეწყდა.

იაკობ ზუბალაშვილს განზრახვა ჰქონია „საქართველოს ენციკლოპედიის“ გამოცემის შემდეგ გამოეცა მთელი კავკასიის დიდი ენციკლოპედია, ან, უფრო ზუსტად, „ისტორია იმ ხალხისა, ვინც კავკასიაში სახლობს“.² დასახელებული მიზეზების გამო, არც ეს იდეა განხორციელებულა.

1900-იანი წლების შუა ხანებისათვის ქართველ საზოგადოებაში მომწიფდა რუსულენოვანი სამოქალაქო გაზეთის დაარსების აზრი. საქმეში აქტიურად ჩაერთო იაკობ ზუბალაშვილი. მან კავკასიის მეფისნაცვლის წინაშე შუამდგომლობა აღძრა და თბილისში რუსულ ენაზე დიდი ყოველდღიური საზოგადოებრივ-ლიტერატურული და საპოლიტიკო გაზეთის „უწინასწარცენზუროდ“ გამოცემის ნებართვა ითხოვა. გაზეთი „ზაკავკაზი“-ს სახელწოდებით ყოველკვირეული სურათებიანი დამატებით უნდა გამოცემულიყო.³

¹ ი. ყიფიანი, ამხანაგობა „ცისკარი“ და საქართველოს ენციკლოპედია, გვ. 118.

² გაზ. „Кавказский край“, 1905, 8 мая.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1905 წ., 18 მაისი.

თუ ადრე „მთავრობა ლიბერალური სახელის გამოც კი აბრკოლებდა გაზეთის გამოცემას“, ¹ რუსეთის პირველი რევოლუციის წლებში იმპერიის მასშტაბით ეროვნულ ენებზე გაზეთისა თუ ჟურნალის გამოშვება საგრძნობლად გაიოლდა. კავკასიის მეფისნაცვალმა ი. ვორონცოვ-დაშკოვმა დააკმაყოფილა იაკობ ზუბალაშვილის თხოვნა და მას რუსულენოვანი გაზეთის გამოცემის ნება დართო. ²

გაზეთ „ზაკავკაზიე“-ს პირველი ნომერი 1906 წლის 20 დეკემბერს გამოვიდა. იგი პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და ლიტერატურული ყოველდღიური გამოცემა იყო და 1914 წლამდე იარსება. მიჩნეულია, რომ გაზეთი ცენზურაგაუფლელდ იბეჭდებოდა, რაც საქართველოში პირველი პრეცედენტი იყო. ³ აქ სავარაუდოდ, ნიკოლოზ II-ის 1905 წლის 17 ოქტომბრის მანიფესტით საზოგადოებისათვის ბოძებული დემოკრატიული დათმობები და მათ შორის, სიტყვისა და პრესის თავისუფლება იგულისხმება. მართლაც, რევოლუციური აღმავლობის ვითარებაში წინასწარი ცენზურა გაუქმდა, მაგრამ საცენზურო უწყებები ამონებდნენ დაბეჭდილ გამოცემებს და თუ მასში რაიმე კანონსაწინააღმდეგოს ან საექვოს აღმოაჩენდნენ, სანქციებს მიმართავდნენ. გარკვეული დროით „ზაკავკაზიე“-ც არაერთხელ დაუხურავთ.

გაზეთის გამოცემას ერთხანს თვითონ იაკობ ზუბალაშვილი უძღვებოდა, შემდეგ კი ეს საქმე პ. მაჭავარიანმა გადაიბარა. „ზაკავკაზიე“-ს პირველი რედაქტორი პართენ გოთუა იყო, რომელმაც ამ გაზეთში „ვოზრაჟდენიე“-დან გადაინაცვლა. გოთუა რედაქტორის პოსტზე 1910 წელს ა. ამირეჯიბმა შეცვალა.

1904 წელს იაკობ ზუბალაშვილი საფრანგეთში ჩავიდა, სადაც 1907 წლიდან საბოლოოდ დამკვიდრდა კიდეც. იგი, როგორც ბაქოს ნავთობსაბადოების მეწილე, ამ ოჯახური ბიზნესისგან მიღებული დივიდენდებით ცხოვრობდა. ფრანგული სამყარო ქართველ მრეწველს, კომერსანტსა და ქველმოქმედს უკე მიშელ ზუბალოვის სახელით იცნობს.

იაკობ ზუბალაშვილის სახელთან დაკავშირებულია საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლებისათვის ბრძოლის ერთი საინტე-

¹ ნ. ტაბიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1968, გვ. 7.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1905 წ., 19 მაისი. გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 20 მაისი.

³ ქველმოქმედნი ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინესძე ზუბალაშვილები, გვ. 19.

რესო ეპიზოდი, რომლის შესახებ მოთხრობილია ქართულ ემიგრანტულ ჟურნალში „კავკასიონი“ და დიმიტრი შველიძისა და გოგი გაფრინდაშვილის წიგნში „გიორგი დეკანოზიშვილი მამულიშვილის დაბრუნება“ (თბ., 2010).

1905 წლის შემოდგომაზე საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტურმა პარტიამ მეტად გაბედული აქცია განახორციელა. პარტიის დავალებით, ფედერალისტთა ერთ-ერთმა ლიდერმა გიორგი დეკანოზიშვილმა საზღვარგარეთ 8 ათასი თოფი და მილიონ ორასი ათასი ტყვია შეიძინა. იარაღისა და საბრძოლო მასალების შესაძენად მან თანხა რუსეთთან მეომარი იაპონიის დაზვერვის სამსახურისაგან მიიღო, ჰოლანდიური გემი „სირიუსი“ დაიქირავა და მთელი ეს არსენალი სამშობლოში გამოგზავნა. როდესაც გემის ეკიპაჟისათვის საჭირო გახდა დამატებითი სახსრის მოძიება, დეკანოზიშვილმა დახმარებისათვის საფრანგეთში მყოფ ქართველ კაპიტალისტს ბესარიონ ლოლობერიძეს მიმართა, რომლისაგანაც უარი მიიღო. შემდეგ პარიზში მცხოვრები იაკობ ზუბალაშვილი გაახსენდათ.

გადაუწყვეტიათ, როგორც იმ პერიოდში ფართოდ გავრცელებული იყო, ფული ზუბალაშვილისათვის რევოლუციური კომიტეტის სახელით წაერთმიათ („ექსპროპრიაცია“), ხოლო წინააღმდეგობის შემთხვევაში, მდიდარი თანამემამულე კიდეც მოეკლათ, მაგრამ ასეთი რადიკალური ნაბიჯი აღარ დაჭირდათ. იაკობ ზუბალაშვილი მასთან მისულ პალიკო ყიფიანს დაჰპირდა, რომ საჭირო თანხას გაიღებდა. მრენველმა და ქველმოქმედმა პირობა შეასრულა და იმავე დღეს გიორგი დეკანოზიშვილს 25 ათასი ფრანკი გადასცა. გემმა არალეგალური გზით ფოთამდე მოაღწია. მართალია, საბრძოლო საშუალებათა ნაწილი ხელთ პოლიციას ჩაუვარდა, მაგრამ დანარჩენი რევოლუციურად განწყობილ მოსახლეობას გაუნაწილეს.

ამ თავისებურმა „ჯენტლმენურმა ექსპროპრიაციამ“ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ლიდერები იაკობ ზუბალაშვილთან უხერხულ მდგომარეობაში ჩააგდო. თედო სახოკია წერდა გიორგი დეკანოზიშვილს: „თქვენ რომ ულტიმატუმები დაგიდევიათ, ის კაცი ჩვენთან ძალიან კარგად იქცეოდა. აქამდე იმით ვიბრუნებდით სულს. სამწუხაროა, რომ შენ არაფერი იცოდი და იმასთან სირცხვილში ჩავარდი. არა უშავს, გამოვასწორობთ საქმეს და ბოდიშს მოვიხდით მასთან“.

იაკობ ზუბალაშვილმა 1922 (ზოგიერთი ცნობით 1923) წელს საფრანგეთის მოქალაქეობა მიიღო. აირჩიეს ლუერის მეგობართა საზოგადოების საბჭოს წევრად. გატაცებული იყო მხატვრობით (მოყვარულის დონეზე თვითონაც ხატავდა, ძირითადად ნატურმორტრსა და პეიზაჟებს), წერდა მუსიკალურ ნაწარმოებებსაც და აგროვებდა XIX-XX საუკუნეების ფრანგი მხატვრებისა და მოქანდაკეების, მათ შორის ედგარ დეგას, ანრი მატისის, პაბლო პიკასოს, ანდრე დერენის, ანრი ლორანის, არისტიდ მაიოლისა და სხვების ფერწერულ ტილოებს, ქანდაკებებსა და გრაფიურებს, ასევე ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოსა თუ მარმარილოს ნაკეთობებსა და ხელოვნების სხვა ნიმუშებს. მთელი ეს კოლექცია იაკობს დაცული ჰქონდა საკუთარ ვილაში ემილ მენიეს (Émile-Justin Menier) ქუჩაზე, პარიზის ფემენებლურ უბან პასიში, რომელიც მდინარე სენის მარჯვენა სანაპიროზე, ბულონის ტყის მიმდებარედ არის გაშენებული და ცნობილია, როგორც ფრანგი პოლიტიკოსების, არისტოკრატიისა და ბიზნესისა სფეროს თვალსაჩინო წარმომადგენელთა საცხოვრებელი უბანი. 1917 წელს, რუსეთში ბოლშევიკური რეჟიმის გაბატონების შემდგომ ემიგრაციაში გახიზნული მრავალი რუსი შემოქმედიც ამ უბანში დასახლდა, კერძოდ: ივან ბუნინი, ალექსანდრ კუპრინი, ვლადიმირ ნაბოკოვი, ფეოდორ შალიაპინი, ნიკოლაი ევრეინოვი და სხვები.

იაკობ ზუბალაშვილი თავის შეძენილ ხელოვნების ნიმუშებს ხშირად ჩუქნიდა პარიზის სიძველეთსაცავებს ლუერს, ორსეს მუზეუმს, პეტი-პალესა¹ და დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმს, ნაწილს კი აუქციონებზე ყიდდა (ფრანგულ ენაზე გამოცემულია ამ კოლექციის 1927 და 1935 წლების აუქციონების კატალოგები²). 1930 წელს აუქციონზე გაყიდულა მისი ბიბლიოთეკაც. ამ ამბებზე სხვადასხვა წლებში ბევრი იწერებოდა ფრანგულ პრესაშიც.³

1910 წელს ქართველი მეცენატს ლუერისთვის უჩუქებია ონორე დომიესა და თეოდორ ჟერიკოს ნამუშევრები, ხოლო პეტი-პალესათვის ანტუან ბარისა და არისტიდ მაიოლის ქანდაკებები. იაკობ ზუბალაშვილს ლუერისთვის ჯამში 581 ნახატი გადაუცია. იგი ამ

¹ <https://www.petitpalais.paris.fr/en/content/history-collections>

² Collection Jacques Zoubaloff: Dernière Partie: Tableaux, Aquarelles, Dessins et Sculptures de l'Art Moderne. Published by Hotel Drouot, Paris, 1935.

³ https://www.geneanet.org/fonds/bibliotheque/?go=1&nom=zoubaloff&page=3&prenom=&prenom_operateur=&size=50&with_variantes_nom=&with_variantes_prenom=

გულუხვობისათვის, როგორც „ხელოვნების მფარველი“, 1920 წელს საპატიო ლეგიონის ორდენით დააჯილდოვეს.

ლუვრში, ერთ-ერთი დარბაზის კედელზე განთავსებულ მარმარილოს დაფაზე, ამოტიფრულია ექსპოზიციის შემომწირველთა სახელები, რომელთა შორისაც იაკობ ზუბალაშვილსაც ამოიკითხავთ. პეტი-პალეს ერთ-ერთი დარბაზი კი „ზუბალაშვილის დარბაზად“ იწოდება.

იაკობს გადაწყვეტილი ჰქონდა, თავისი ძვირფასი კოლექცია საქართველოსათვის ერუქებინა. დიდ ქველმოქმედს სათანადო ანდერძიც შეუდგენია, რომელიც ლევილში ექვთიმე თაყაიშვილისათვის მიუბარებია. არსებობს დაუდასტურებელი ცნობა, რომ ერთხელ პარიზის პოლიციამ ზუბალაშვილის გაძარცვის მცდელობისათვის რამდენიმე დამნაშავე დააკავა, რომლებიც ქართველები აღმოჩნდნენ. განაწყენებულმა იაკობმა გადაწყვეტილობა შეცვალა¹ და მთელი საგანძური საფრანგეთის მუზეუმებს გადასცა.

ფრანგმა ისტორიკოსმა და ხელოვნებათმცოდნე ოგიუსტ მარგიემ (Auguste Marguillier) 1927 წელს პარიზში წიგნი მიუძღვნა იაკობ ზუბალაშვილს (Recueil. Dossiers biographiques Boutillier du Retail. Documentation sur Jacques Zoubaloff). 1928 წელს, ასევე პარიზში, გამოიცა გიიომ ჟანოს წიგნი „ჟაკ ზუბალოვის შეწირულობანი საფრანგეთის მუზეუმებს“.² საფრანგეთის ეროვნულმა არქივმა 2019 წელს გამოაქვეყნა იაკობ ზუბალაშვილის ფონდის ციფრული ცნობარი.³ მასში შესულია იაკობის მიერ სხვადასხვა მუზეუმისათვის შეწირული ხელოვნების ნიმუშების სიები, აუქციონების მასალები, დოკუმენტები ფრანგულ, ინგლისურ, იტალიურ და რუსულ ენებზე, ამონაჭრები ჟურნალ-გაზეთებიდან, ფოტოსურათები, ასევე იაკობ ზუბალაშვილის ესკიზები და პუბლიკაციები ხელოვნების თემაზე და სხვა.

1930-იან წლებში, დიდი დეპრესიის პერიოდში იაკობ ზუბალაშვილს ცხოვრება გაუჭირდა, ლუვრის მუზეუმის ერთჯერადი დახმარება 1938 წელს საკმარისი ვერ იქნებოდა და ეს უმდიდრესი კაცი

¹ М. Эбралидзе, Фамилия Зубалашвили – символ благотворительности и добра, газ. „Тбилисская неделя“, 2013 г. 28 мая.

² Janneau, Guillaume. La Donation Jacques Zoubaloff aux musées de France, 1928.

³ <https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/rechercheconsultation/consultation/pog/consultationPogN3.action?pogId=FRAN-POG-05&noId=p-3vsi2zrjk-1ufqhp5v2stlh&search=Jacques+Zoubaloff>

და გულუხვი მეცენატი სიღარიბეში გარდაიცვალა 1941 წელს. დაკრძალულია საფრანგეთში, ნეი სიურ სენის სასაფლაოზე.

ზუბალაშვილების გვარის მიერ ნაკეთები საქვეყნო საქმეები, მათ შორის მილიონერი ძმების დიდი ქველმოქმედებაც საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში დასავინწყებლად გაიმეტეს. ზუბალაშვილების აგებული ზოგიერთი ეკლესია დაანგრიეს და სოლოლაკში მათი საგვარეულო სასაფლაოც კი მოშალეს. მას შემდეგ, რაც საქართველომ ხელახლა აღიდგინა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, წარსულისადმი მიმართება შეიცვალა. ზუბალაშვილების დავინწყებულ სახელებსაც საზოგადოება თავიდან ეცნობა, მათ შესახებ უკვე დაიწერა წიგნები, ქვეყნდება საჟურნალო და საგაზეთო სტატიები, მზადდება სატელევიზიო თუ რადიოგადაცემები. თბილისში, ქუთაისში, ბათუმსა და გორში ზუბალაშვილების სახელი ისევ დაერქვა ქუჩებსა და სხვა.

ზუბალაშვილების ქველმოქმედება

ზუბალაშვილები იყვნენ დამხმარენი „ლარიბ-ლატაკ ხალხის, ეზმარებოდნენ განურჩევლად სარწმუნოებისა და ეროვნებისა, შიშველთ ტანთ მოსავდნენ, მშიერებს აძლობდნენ, უქონელთ ქონებას აძლევდნენ, ღარიბთათვის აკეთებდნენ სკოლებს, თავშესაფარ სახლებს, უშენებდნენ ეკლესიებს, სოფლის კოშკებს და მასთან იხსნიდნენ საბატონო გლეხებს და ანთავისუფლებდნენ ბატონყმობიდან“,¹ ასე იწყებს ზუბალაშვილებისადმი მიძღვნილ თავის ერთ-ერთ ნაშრომს ზაქარია ჭიჭინაძე და მის ამ სიტყვებში არაფერია გადამეტებული. მკითხველი ამაში თავადაც დარწმუნდება, როდესაც გაეცნობა ქვემოთ ძირითად შტრიხებში წარმოდგენილ ზუბალაშვილთა დინასტიის მრავალმხრივი ქველმოქმედების ზოგად სურათს.

¹ ისტორიული მიმოხილვა მუშა გლეხ და პროლეტართა მოკეთე ზუბალაშვილები და მათგან გაკეთებული ისტორიული და კულტურული ძეგლები. 1690-1905 წ. აღწერილი ზაქ. ჭიჭინაძისაგან, გვ. 1.

ეკლესიების მშენებლობა, აღდგენა და განახლება. შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე დიდი წვლილი ზუბალაშვილებმა ჩვენში ქრისტიანული სარწმუნოების განმტკიცების საქმეში შეიტანეს, რისი დასტურიცაა დასავლეთ თუ აღმოსავლეთ საქართველოში მათ მიერ აგებული ან განახლებული ტაძრების სიმრავლე. „ესენი ეზმარებოდნენ ეკლესიებს, მათ შენებას, ამათგან ბევრ საყდარს მიეცა დახმარება, ასევე ღარიბ სამღვდელთ პირთ“, გადმოგვცემს ზაქარია ჭიჭინაზე.¹

გასაკვირი არ არის, რომ თვითონ კათოლიკური აღმსარებლობის ზუბალაშვილებმა მეტი ზრუნვა კათოლიკური ეკლესიების მიმართ გამოიჩინეს, თუმცა ყურადღება არც მართლმადიდებელი მრევლისა და მათი სალოცავებისათვის დაუკლიათ.

საქართველოში ევროპელი კათოლიკე მისიონერები პირველად XIII საუკუნის 30-იან წლებში, რუსუდან მეფის მმართველობის პერიოდში გამოჩნდნენ. თბილისში ჯერ ფრანცისკელმა ხოლო შემდეგ დომინიკელმა სასულიერო პირებმა თავიანთი მისიონები დააარსეს. 1328 წელს რომის პაპმა იოანე XXII-მ საეპისკოპოსო კათედრა სმირნიდან თბილისში გადმოიტანა. ცოტა ხანში აქვე პირველი კათოლიკური ტაძარიც აუგიათ. XVI საუკუნის დამდეგს კათედრა ოსმალეების შემოსევების გამო გაუქმდა.

კათოლიკე მისიონერების კონტაქტები საქართველოსთან ხელახლა XVII საუკუნიდან გააქტიურდა, რისი დასტურიცაა ამჯერად უკვე კაპუცინელი პატრების მიერ 1671 წელს თბილისში ახალი ეკლესიის აგება.² მომდევნო საუკუნის შუა ხანებში ამ ეკლესიის ნაცვლად უფრო მოზრდილი გუმბათიანი ტაძარი აუგიათ, რომელიც 1778 წელს მინისძვრას დაუზიანებია. საქართველოში რუსული მმართველობის დამკვიდრებისას შენობას გუმბათი მოხსნეს და სურსათის საწყობად გადააკეთეს.

პავლე ციციანოვის მთავარმართებლობის დროს კაპუცინებს ჩამორთმეული ეკლესიის სანაცვლოდ 6 ათასი მანეთი გადასცეს და ახალი ეკლესიის მშენებლობის ნება დართეს. კათოლიკური ეკლე-

¹ ქველმოქმედნი ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინესძე ზუბალაშვილები. აღწერილი და დაბეჭდილი ზ. ჭიჭინაძის მიერ, გვ. 4.

² გ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. ტფ., 1902, გვ. 235.

სიის ასაშენებლად მიწის ნაკვეთი (დღევანდელი გია აბესაძის ქ. №4) ზუბალაშვილებსა და ისარლიშვილებს შეუწირავთ.¹ ეკლესია ღვთისმშობლის მიძინების სახელობაზე აკურთხეს. მრევლის წევრები ქართველი კათოლიკენი იყვნენ. 1893 წელს, იმპერატორ ალექსანდრე III-ის განკარგულებით, ეკლესია სომეხ კათოლიკეებს გადაეცათ. დავა სომეხ და ქართველ კათოლიკეებს შორის დიდხანს გაგრძელდა. მიძინების ეკლესიის ქართველმა მრევლმა დასახმარებლად ზუბალაშვილების ოჯახს მიმართა. ლევან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილმა, რომელიც იმ დროს მოსკოვში ცხოვრობდა, მაგრამ ხსენებული ეკლესიის მრევლთაგანი იყო, ტაძრის გამოსახსნელად 35 ათასი მანეთი გაიღო. 1998-1999 წლებში განახლებული ეკლესია, რომელიც კვლავ ქართველი კათოლიკე მრევლის საკუთრებაში გადავიდა, ღვთისმშობლის ამალეების სახელზე აკურთხეს.² ტაძრის განახლებაში თვალსაჩინო წვლილი მიუძღვის სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილს.³

1870 წლის მაისში კუკიაზე, ნიკოლოზისა (დღევანდელი ივანე ჯავახიშვილის ქ.) და მელიქოვის (დღევანდელი კიტა აბაშიძის ქ.) ქუჩების კვეთაზე საფუძველი ჩაეყარა მეორე კათოლიკური ეკლესიის პეტრესა და პავლეს ეკლესიის მშენებლობას. იგი საქართველოში მცხოვრები პოლონელების ინიციატივით და, არსებითად, მათივე სახსრებით აშენდა, თუმცა მშენებლობას დიდად შეეწია კონსტანტინე ზუბალაშვილიც, რომელიც თბილისის კათოლიკე მრევლის მამასახლისიც იყო.⁴ როგორც ჟურნალი „ცისკარი“ წერდა: „ბევრთა შემძლე და გამოჩენილ პირთა მიიღეს მონაწილეობა ამ საღმრთო საგაზედ, მაგრამ ყველაზედ მეტი შრომა მიუძღვის ...იაკობ ზუბალოვის შვილს კონსტანტინეს, რომელიცა მოუღალავად ყოველ დღე ზედ შენობას ადგია და სთესავს დაუჭკნობელ ღვანლსა“.⁵ „ივერი-

¹ ზ. ჭიჭინაძე, კათოლიკეთა ეკლესია საქართველოში, ტფ., 1903, გვ. 49.

² ნ. ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა. დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 2019, გვ. 30, 39.

³ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 197.

⁴ ე. ფავლენიშვილი, კათოლიკობა საქართველოში (XIX საუკუნე), სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2019, გვ. 50.

⁵ ჟურნ. „ცისკარი“, 1873, №7-8, ივლისი და აგვისტო, გვ. 69.

აც“ ადასტურებს: კონსტანტინე ზუბალაშვილი „თავს ედგა“ კუკიის პეტრე-პავლეს ეკლესიის მშენებლობას, რომელიც მისი მზრუნველობით დასრულდა.¹ ეკლესიის მშენებლობისთვის 30 ათასი მანეთი გაუღია ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილსაც.²

ზუბალაშვილები მხარში ედგნენ კათოლიკური ტაძრების მშენებლობას საქართველოს სხვა ქალაქებსა და სოფლებშიც. მნიშვნელოვანია მათი წვლილი გორის კათოლიკური ეკლესიის მშენებლობასა თუ განახლებაში.

1745 წლისათვის გორში წმ. სილვესტრეს და წმ. გიორგის სახელობაზე აგებული კათოლიკური ეკლესია თეიმურაზ II-ის ბრძანებით, კათოლიკეებს ჩამოერთვათ. იმ პერიოდში, როდესაც გორელ კათოლიკებს ქალაქში თავიანთი ეკლესია აღარ ჰქონდათ, ისინი სამლოცველოდ და წესის აღსასრულებლად ზუბალაშვილების სახლს იყენებდნენ.³

1810 წელს კაპუცინებმა გორში ახალი ეკლესიის მშენებლობა წამოიწყეს (ეს შენობა დღესაც დგას მისამართზე: ნიკო ლომოურის ქ. №7). მშენებლობას მნიშვნელოვანი მატერიალური დახმარება გაუწია ზუბალაშვილების ოჯახმა.⁴ როგორც გორში მარი ბროსესათვის უთქვამთ, ეკლესია სულაც ზუბალაშვილების ხარჯით აშენებულა. ზუბალაშვილებს გორის ეკლესიისათვის ფინანსური დახმარება არც შემდგომში შეუწყვეტიათ. მაგალითად, ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა 1898 წელს გორის წმ. ოჯახის სახელობის ეკლესიას ანდერძით 1000 მანეთი დაუტოვა.⁵

ზუბალაშვილები კვლავ ამოუდგნენ მხარში გორის კათოლიკურ ეკლესიას, რომელსაც XX საუკუნის 10-იანი წლებში მძიმე მდგომარეობა შექმნია. გაზეთ „სახალხო ფურცლის“ ინფორმაციით, 1913 წლის გაზაფხულისათვის ლევან, პეტრე და იაკობ ზუბალაშვილებს „ხარჯი არ დანანებიათ, ოღონდ კი ეკლესია გაემშვენიერებინათ,

¹ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 5 აპრილი.

² თ. მარიქაძე, ზუბალაშვილების საჯარო-სამრეწველო და საქველმოქმედო მოღვაწეობა, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია №2 (47-8), თბ., 2011, გვ. 450.

³ ზ. ჭიჭინაძე, კათოლიკეთა ეკლესია საქართველოში, გვ. 58.

⁴ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 2011, გვ. 520.

⁵ ნ. ნაცვლიშვილი, კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში, გვ. 82.

როგორც კი შეიძლებოდა.¹ ტაძრის განახლებაში თავი განსაკუთრებით ლევანს გამოუჩენია. 1914 წელს მისი გარდაცვალების გამო გაზეთი „ახალი ქართლი“ წერდა: „ეუნყა რა საჭიროება ეკლესიისა, დაუყონებლივ გამოგვიგზავნა ინჟინრები, ტეხნიკოსები, ოსტატები; და განახლდა ესე ეკლესია კათოლიკეებისა“.²

საქართველოში არსებულ კათოლიკურ ტაძრებს შორის გამორჩეულია ბათუმის კათოლიკური ეკლესია, რომელიც 1898-1902 წლებში აიგო და ღვთისმშობლის უბინოდ ჩასახვის სახელზე ეკურთხა. ეკლესია დიდხანს ბათუმის მთავარ ღირსშესანიშნაობად ითვლებოდა. როგორც კონსტანტინე გვარამაძე წერდა, „ეს ეკლესია ერთადერთი შენობაა, არამც კავკასიაში, აგრეთვე ბევრ რუსის სახელმწიფო კუთხეებშიაც კი იშვიათია სიშვენიერით,“³ ხოლო ზაქარის ჭიჭინაძის სიტყვებით, ეს ეკლესია „ქალაქის თვალი“ ყოფილა.

ტაძრის საძირკვლისათვის ფული ადგილობრივ მრეცლში შეგროვდა, მშენებლობის გასაგრძელებლად კი სოლიდური თანხა კონსტანტინე ზუბალაშვილს გაუღია,⁴ რომლის გარდაცვალების შემდეგ მეცენატობა მთლიანად მისმა შვილმა სტეფანე ზუბალაშვილმა იკისრა. ტაძრის დასრულებამდე ერთი წლით ადრე, ზუბალაშვილების ოჯახის შენატანს მისი მშენებლობის ფონდში 100 ათასი მანეთი შეუდგენია.⁵ ეკლესიის ერთ-ერთ სამშენებლო წარწერაში აღნიშნულია: „ტაძარი ესე ყოვლად-წმიდა ღვთის-მშობელი მარიამისა თვისის ზღუდითურთ აღვაგე მე სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილმა საცხოვნებლად სულისა ჩემისა“.

ზუბალაშვილებს ყურადღების მიღმა არ დარჩენიათ არც სამცხე-ჯავახეთის ქართველი კათოლიკე მრეცლი. სოფელ უდეში გუმბათიანი კათოლიკური ეკლესიის მშენებლობას მათ 10 ათასი მანეთი შესწირეს⁶ (ტაძრის აგება სულ 30 ათასი მანეთი დამჯდარა). მათივე

¹ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1914 წ., 13 დეკემბერი.

² გაზ. „ახალი ქართლი“, 1914 წ., 18 დეკემბერი.

³ კ. გვარამაძე, ყოვლად სამღვდლო რომის კათოლიკეთა, ტირასპოლის ეპარხიის ეპისკოპოსი ედუარდ ბარონ-დე როპპი და მისი მოგზაურობა საქართველოში, თბ., 1903, გვ. 39.

⁴ მ. შამილიშვილი, ბათუმის კათოლიკური ეკლესიის მშენებლობის ისტორიიდან, ჟურნ. „ქოროხი“. №2, ბათუმი, 1988, გვ. 81-82.

⁵ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 25 აპრილი.

⁶ ე. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 190.

შენევნით აშენდა იესოს უწმინდესი გულის სახელობის კათოლიკური ბაზილიკა სოფელ ხიზაბავრაში, რომელიც 1900 წლის ივნისში აკურთხეს.¹

კონსტანტინე ზუბალაშვილის ანდერძის თანახმად, მისი სულის საოხად, 1901 წელს თბილისის პეტრე-პავლეს, გორისა და ქუთაისის კათოლიკური ეკლესიებს 3-3 ათასი მანეთი გადაეცათ.²

ზუბალაშვილების ფინანსური შენევნითა და ევროპის ქვეყნებში შეკრებილი შეწირულობებით, ჯერ კიდევ 1859 წელს (ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, 1861 წელს) პეტრე ხარისჭირაშვილმა და მისმა თანამოაზრეებმა საფუძველი ჩაუყარეს ქართული კათოლიკური ცენტრს კონსტანტინოპოლში, სადაც აშენდა ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი და გაიხსნა წმ. იოსების სახელობის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი. ქალაქის გარეუბან ფერიქოეში მდებარე ამ ქართული საჰანის შესასვლელ თაღზე ამოკვეთილი იყო წარწერა: „წმინდაო მარიამ დაიცავ ივერიელნი“.³ 1870 წელს აბაგმა პეტრემ აქვე დააარსა სტამბა, რომელშიც წიგნები ქართულ და ფრანგულ ენებზე იბეჭდებოდა, დაფუძნდა ქართული სკოლა. კონსტანტინოპოლის ქართველთა საჰანის ძმობას ჰქონდა აგრეთვე მდიდარი ბიბლიოთეკა.⁴

საგულისხმოა, რომ ძმები ზუბალაშვილები თანაგრძნობით ეკიდებოდნენ სომეხი კათოლიკეების საზრუნავსაც საქართველოში. 1914 წლისათვის მათ თავიანთი რწმუნებულის მეშვეობით თბილისის გამგეობისაგან ქალაქის ფარგლებში 700 საჰენი მიწის ნაკვეთის შეძენის ნებართვა ითხოვეს სომეხ კათოლიკეთათვის ეკლესიის ასაშენებლად.⁵

ცნობილია ისიც, და ზემოთ უკვე ითქვა, რომ მდიდარმა მრეწველმა და ქველმოქმედმა იაკობ ივანე ძე ზუბალაშვილმა თავისი ჩინებული სასტუმრო თბილისის მართლმადიდებელ სემინარიას თითქმის მუქთად დაუთმო სამღვდელოებას მასში მხოლოდ შენობაში გამოყენებული აგურის საფასური გადაახდევინა.⁶

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1900, 17 ივნისი.

² გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 3 მაისი.

³ ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობების წარმომადგენელთა ღვაწლი საქართველოს ისტორიაში, თბ., 2019, გვ. 13.

⁴ მ. ლომსაძე, მიხეილ თამარაშვილი და ქართველი კათოლიკენი, თბ., 1984, გვ. 166.

⁵ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1914 წ., 9 მაისი.

⁶ ისტორიული მიმოხილვა მუშა, გლუხ და პროლეტართა მოკეთე ზუბალაშვილები და მათგან გაკეთებული ისტორიული და კულტურული ძეგლები, გვ. 3-4.

1900-იანი წლების დასაწყისიდან ბათუმის ქართველი საზოგადოება ქალაქში მართლმადიდებელ ეკლესიას აშენებდა, მაგრამ ხელმოკლეობის გამო საქმე ბოლომდე ვერ მიჰყავდა. 1903 წლის ზაფხულში შემწედ მათაც ქველმოქმედი ძმები მოვევლინენ.¹

ზუბალაშვილებმა 500 მანეთი გაიღეს რუსული მართლმადიდებელი ეკლესიის ასაშენებლად იტალიის ქალაქ ბარიში, სადაც IV საუკუნეში მოღვაწე ნიკოლოზ სასნაულმოქმედის წმინდა ნაწილებია დავანებული.

1897 წელს ზუბალაშვილების ხარჯით, საფრანგეთში, ლურდის მონასტერში აშენდა „მწუხრის საკურთხეველი“ ორსართულიანი ნაგებობა ორი სვეტით მთავარი შესასვლელის ორივე მხარეს და ექვსი ვიტრაჟით მეორე სართულზე, რომელსაც აგვირგვინებს მაღალი გუმბათი მასზე დადგმული ჯვრით.² საკურთხეველის გვერდით კედლებს ამშვენებს ფრანგული და ლათინური წარწერები. ფრანგულ ტექსტში აღნიშნულია: „მადლიერების ნიშნად კონსტანტინე ზუბალაშვილმა და მისმა ვაჟებმა ლევანმა, სტეფანემ, პიერმა და ჟაკმა, რომლებიც ერთსულოვანნი არიან მეუღლისა და დედის თავადის ასული ელისაბედ თუმანიშვილის მიმართ სიყვარულში, ააგეს და მოაწყვეს ეს საკურთხეველი. თბილისი, 1 ნოემბერი, 1897“³ (პიერი და ჟაკი პეტრესა და იაკობის სახელების ფრანგული შესატყვისებია).

სრულიად მართებულად აღნიშნავდა ივანე გვარამაძე ძმები ზუბალაშვილების ღვაწლს მათდამი გაგზავნილ წერილში: „უმრავლეს პირთა შორის ყველაზედ უფრო მაღლა მდგარხართ გულუხვი მონყალების სათნოებითა, რითაც მუდამ ეკლესიანი და ქალაქი განათლებულ-გაბრწყინებულნი ყოფილან თქვენგან“.⁴

სასწავლო დაწესებულებები. ზუბალაშვილების ქველმოქმედების ერთი გამორჩეული საგანი ქართველი ერის განათლებასა და მომავალი თაობების სწავლა-აღზრდაზე ზრუნვა იყო. 1900 წელს ისინი დიდი ენთუზიაზმით შეხვდნენ იდეას, თბილისის ქართული გიმნაზი-

¹ გზ. „ივერია“, 1903 წ., 24 ივნისი.

² http://ru.hayazg.info/%D0%97%D1%83%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2_%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

³ ზ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილების ცხოვრება გზა სიკეთის მსახურებისა, გვ. 70.

⁴ გ. ჯვარიძე, ივანე გვარამაძის პირადი არქივის აღწერილობა, ახალციხე, 2011, გვ. 367.

ისტვის ვაკეში აეგოთ შენობა, რომელშიც სამომავლოდ ეროვნული უნივერსიტეტი დაიდებდა ბინას. ამ ისტორიულ წამოწყებას, რომელიც კერძო შემოწირულობებით ხორციელდებოდა, ხელმძღვანელობდა კომისია ნიკო ცხვედაძის თავმჯდომარეობით. არაერთი შეძლებული ქართველი ეჭვით და უიმედოდ უყურებდა ახალ საქმეს, მაგრამ ძმები ზუბალაშვილები იმათ შორის იყვნენ, რომლებმაც იმთავითვე გაითავისეს ჩანაფიქრის მნიშვნელობა და მშენებლობას „კარგა შეძლება შესწირეს“. „სწორედ მეფუფი შემოწირულობა იყო და ამისთანა უხვი გალება ქონებისა ჩვენში ჯერ არ მომხდარა“ ნერდა ამ ფაქტის შესახებ გაზეთი „ივერია“¹ 1904 წელს.

ზუბალაშვილები ერთჯერად შენატანს როდი დასჯერდნენ. სტეფანე ზუბალაშვილმა სათავადაზნაურო სკოლის საზოგადოებას დამატებით 50 ათასი მანეთი გადასცა შენობის დასამთავრებლად. სამწუხაროდ, იგი 1904 წელს გარდაიცვალა და შენობის დამთავრებას ვერ მოესწრო. სტეფანეს ხსოვნის უკვდავსაყოფად, ლევან, პეტრე და იაკობ ზუბალაშვილებმა მომავალი უნივერსიტეტის მშენებლობის სასარგებლოდ დამატებით 50 ათასი მანეთი გაიღეს. მაღლიერების ნიშნად, ნიკო ცხვედაძეს იაკობ ზუბალაშვილისათვის ამ მშენებლობის ამსახველი ხედების ალბომი უჩუქებია ავტოგრაფითა და წარწერით² (ალბომი დღეს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმშია დაცული).

1906 წელს მშენებლობა დასრულდა. ოთხსართულიან ძვირფას შენობაში სათავადაზნაურო გიმნაზიამ დაიდო ბინა, 1918 წლის იანვრიდან კი, როგორც ჩაფიქრებული იყო, შენობა თბილისის უნივერსიტეტს დაეთმო.

ძმები ზუბალაშვილები სოლიდური თანხით შეენივნენ თბილისის მუსიკალური სკოლისათვის შენობის აგებასაც, რომლის ბაზაზე 1917 წელს საქართველოში პირველი უმაღლესი სამუსიკო სასწავლებელი თბილისის კონსერვატორია დაფუძნდა. საინტერესოა, რომ ეს სკოლა თავდაპირველად გოლოვინის გამზირზე მდებარე ზუბალაშვილების სახლში იყო განთავსებული. როდესაც მესაკუთრეებს სახლი დასჭირდათ და სკოლამ შენობა დატოვა, ზუბალაშვილებს

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 186.

² ე. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილების ცხოვრება – გზა სიკეთის მსახურებისა, გვ. 62.

სკოლის გამგეობისთვის ჯერ 5 ათასი მანეთი მიუციათ, შემდეგ კიდევ 9 ათასი მანეთით დახმარებიან, ხოლო სამუსიკო საზოგადოების საპატიო წევრებად მათი არჩევის გამო, ძმებს სკოლის ფონდში დამატებით 1000 მანეთიც შეუტანიათ.¹

როგორც ზემოთაც ითქვა, 1838 წელს იაკობ ზუბალაშვილმა თავისი სასტუმრო თბილისის სასულიერო სემინარიისათვის საქართველოს საეგზარქოსოს დაუთმო. როდესაც სემინარია ვაკეში გადაიტანეს, მისთვის შენობის მშენებლობას ფინანსური დახმარება ზუბალაშვილებმაც გაუწიეს.

დიდი ღვაწლი მიუძღვით ზუბალაშვილებს კათოლიკურ ეკლესიებთან სამრევლო სკოლების გახსნაში. სამრევლო სკოლებში პირველ კლასში საღვთო რწული, ლოცვები, კატეხიზმო, რუსული და ქართული წერა-კითხვა ისწავლებოდა (პოლონელ, ფრანგ და გერმანელ ბავშვებს წერა-კითხვას თავიანთ მშობლიურ ენაზე ასწავლიდნენ). პირველი საფეხურის პროგრამით გათვალისწინებული იყო აგრეთვე არითმეტიკა. გოგონებისათვის ზემოჩამოთვლილ საგნებს ემატებოდა ჭრა-კერვა და სხვადასხვაგვარი ხელსაქმე, მოკლე საღვთო ისტორია, თარგმნა, რუსული ენის გრამატიკა, კარნახით წერა, სუფთა წერა და მსოფლიო გეოგრაფიის ზოგადი კურსი. მეორეკლასელი გოგონებისათვის ხელსაქმეც რთულდებოდა ჭრა-კერვის გარდა, ასწავლიდნენ ქსოვას, ქარგვასა და თეთრეულის დაუთოებასაც კი.

1901 წელს ასეთი ტიპის სასწავლებლისათვის კონსტანტინე ზუბალაშვილის თაოსნობით, ცალკე შენობა აიგო და სამრევლო სკოლა დაარსდა თბილისის მიძინების ეკლესიასთან.² ძმებმა ზუბალაშვილებმა, მამის ანდერძის თანახმად, ფერისცვალების ეკლესიასთან არსებულ როზალიას ძმობის სკოლას 2 ათასი მანეთი შეწირეს. ამავე ანდერძით, ღარიბ მოსწავლეთა სასარგებლოდ, 10 ათასი მანეთი გორის ანასტასიას სახელობის სასწავლებელსა და გორის საქალაქო სკოლას გადაეცა. გარკვეული თანხა უსინათლოთა სკოლისათვისაც გამოუყვიათ.³ არსებობს ცნობა, რომ სტეფანე ზუბალაშვილმა ამ სასწავლებელს კიდევ 2 ათასი მანეთი შესწირა.

¹ გაზ. „ივერია“, 1902 წ., 19 ოქტომბერი.

² გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 5 აპრილი.

³ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 3 მაისი.

თბილისისა და გორის კათოლიკურ ეკლესიებსა და მათთან არსებულ სასწავლებლებს ფინანსურად შეენია აგრეთვე ნიკოლოზ ზუბალაშვილი.¹

პეტრე, ლევან და იაკობ ზუბალაშვილებმა თავიანთი ხარჯით „ერთი ხელი ტანისამოსი“ შეუკერეს კათოლიკეთა ღვთისმშობლოს მიძინების ტაძრის სამრევლო სკოლის ყველა მოსწავლეს. ძმების მინდობილობით, პავლე თუმანიშვილმა თითოეულ მოსწავლეს თითო მანეთი დაურიგა და „უხვად დააჯილდოვა ამ სკოლის მასწავლებელნიც“.² თავიანთი ძმის სტეფანეს სულის მოსახსენებლად, პეტრე, ლევან და იაკობ ზუბალაშვილებმა წმინდა ნათლისმცემლის ეკლესიის კათოლიკეთა საერო სასწავლებელს 300 მანეთი უწყალობეს.³

ჯავახეთის სოფელ ხიზაბავრაში დაწყებითი ერთკლასიანი სკოლა 1882 წლიდან არსებობდა. 1903 წლისათვის სკოლა ხაზინის ხარჯით, ორკლასიანად გადაკეთდა და ახალ შენობაში განთავსდა. იმავდროულად, გოგონებისათვის ხელსაქმის სკოლის დაარსებაც გადაწყდა, რომლისთვისაც ასევე საკუთარი შენობა უნდა აეგოთ. სტეფანე ზუბალაშვილმა მშენებლობის საჭიროებისათვის 1000 მანეთი გაიღო.⁴ ამ საქმის თაოსანი მიხეილ ვარძელაშვილი მიხეილ თამარაშვილს წერდა: „ვიცი გაგეხარდებათ რომ ხიზაბავრა ძალიან მშვენივრად მოირთო. ...ცხონებული სტეფანე ზუბალაშვილის ფულითაც გავაკეთე ერთკლასიანი საქალებო სასწავლებელი თავისი სახელოსნო-სასწავლებლითა რომლის გამოც გამოვიწარე ჩვენი მონასტრისაგან 2 მოლაზონი და ასწავლიან მშვენივრად“.⁵ ხიზაბავრის ქალთა ხელსაქმის სკოლა რომ სტეფანე ზუბალაშვილის ხარჯით აშენდა, ამას გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებული მესხი კ. გვარამაძის კორესპოდენციაც ცხადჰყოფს.⁶

ივანე გვარამაძის ცნობით, ძმები ლევან, პეტრე და იაკობ ზუბალაშვილები 300 მანეთით დახმარებიან ახალციხის საერო სასწავლებელს.⁷

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 187.

² გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 13 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 14 ნოემბერი.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1903 წ., 30 მაისი.

⁵ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, მ. თამარაშვილის პირადი არქივი, საქმ. №1617. მ. ვარძელაშვილის წერილი მ. თამარაშვილს, 1905 წ. 10 თებერვალი.

⁶ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1903 წ., 10 ოქტომბერი.

⁷ გ. ჯვარიძე, ივანე გვარამაძის პირადი არქივის აღწერილობა, გვ. 346.

სახალხო სახლი. ძმები ზუბალაშვილების ერთი გამორჩეული საჩუქარი თბილისისათვის მათ მიერ აგებული სახალხო სახლია. ეს შენობა დღევანდელი კოტე მარჯანიშვილისა და დიმიტრი უზნაძის ქუჩათა გადაკვეთაზე დგას და მასში კოტე მარჯანიშვილის სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრია განთავსებული. თანამედროვეთა შეფასებით, „მრავალ შეწირულებათა შორის, რომელიც მან (კონსტანტინე ზუბალაშვილმა, ო. ჯ.) გაიმეტა საზოგადო საქმისათვის, უპირველესი ადგილი უჭირავს მის მემკვიდრეთა შეწირულებას კ. ი. ზუბალაშვილის სახელობაზე „სახალხო სახლის“ (თეატრის) შენობას ქ. თბილისში“.¹

სახალხო სახლის იდეა ნებაყოფლობითი შემოწირულობების ხარჯზე თბილისში 1900-იანი წლების დასაწყისში, სახალხო სამკითხველოების საზოგადოებაში დაიბადა. ცნობილი ექიმის ნიკოლოზ ხუდადოვის ხელმძღვანელობით კომისიაც ჩამოყალიბდა, რომელმაც მხოლოდ 17 ათასი მანეთის შეგროვება შეძლო. ეს თანხა ჩანაფიქრის განსახორციელებლად, რა თქმა უნდა, საკმარისი არ იყო. სწორედ იმ ხანად გარდაიცვალა ცნობილი მრეწველი და ქველმოქმედი, ქალაქის დიდი მოამაგე კონსტანტინე ზუბალაშვილი. კონსტანტინეს შვილებმა გადაწყვიტეს, მამის სახსოვრად, სახალხო სახლის ასაგები ხარჯი თვითონ გაეღოთ.

შენობის დასაპროექტებლად 1902 წელს კონკურსი გამოაცხადდა. მასში პეტერბურგელი არქიტექტორის, შემდეგში პროფესორის, სტეპან კრიჩინსკის პროექტმა გაიმარჯვა. ნაგებობის საძირკველში ჩატანებული ლითონის ფირფიტაზე წერია: „კ. ი. ზუბალოვის სახალხო სახლს საფუძველი ჩაეყარა 1902 წლის 24 სექტემბერს, ზუბალოვის შთამომავლების ლევანის, სტეფანეს, პეტრე და იაკობის მიერ. ეს სახლი შენდება ამ შთამომავალთა სახსრებით. სახლის მშენებლობას ხელმძღვანელობს არქიტექტორი როგოისკი, საქალაქო ინჟინერის, არქიტექტორ ს. კრიჩინსკის პროექტის მიხედვით“.

ქალაქის საბჭოს სპეციალური კომისია კარგა ხანს არჩევდა ადგილს სახლის ასაგებად. განიხილებოდა ავლაბარში, პაულუჩის (დღეს ბარათაშვილის) ქუჩის ერთ-ერთი მონაკვეთი, მტკვრის მახლობლად, ორბელიანის ქუჩაზე (დღეს გიორგი ლეონიძის ბაღსა და მდ. მტკ-

¹ საქართველოს კალენდარი, თბ., 1903, გვ. 460.

ვარს შორის არსებული სივრცე) მდებარე გენერალ-ლეიტენანტ ალექსანდრე ბუჭყიაშვილის მამული, რომელსაც თავად მეპატრონე სთავაზობდა გამგეობას¹ და სხვა. ბოლოს არჩევანი კირხესა² და ნიკოლოზის (დღეს დიმიტრი უზნაძის) ქუჩების მარცხენა კუთხეზე შეჩერდა, სადაც დაიწყო კიდეც მშენებლობა, რომელიც 1907 წელს დასრულდა.

ამ ისტორიული შენობის ასაშენებლად ზუბალაშვილებმა 200 ათას მანეთზე მეტი გაიღეს³ (ზაქარია ჭიჭინაძე 170 ათას მანეთს ასახელებს,⁴ თბილისის საქალაქო გამგეობის წევრის, თავად ნ. არ-ლუთინსკი-დოლგოპოლის სიტყვით, შემომწირველებს დაახლოებით 300 ათას მანეთამდე დაუხარჯავთ⁵), მაგრამ მთავარი ის არის, რომ ძმებმა შენობა ქალაქს უსასყიდლოდ გადასცეს. სახალხო სახლი მნიშვნელოვანი შენაძენი იყო ქალაქისათვის. „თბილისის მდაბიო ერს ეძლევა შემთხვევა, რომ მათაც ისარგებლონ და რიგიანად გაკეთებულს თეატრში იარონ. ...ამ თეატრის არსებობა დიდ სახსარს მისცემს ქართველ ერის მდაბიოთა განკაცებას, იგი ძირითად ცვლილებას მოახდენს ქართველ ერში. ...და ნამეტურ ქართული თეატრის ისტორიაშიც კარგ ალაგს დაიჭერს“, წერდა ზაქარია ჭიჭინაძე.⁶

ქალაქის გამგეობამ 1905 წლის 17 იანვარს დაადგინა: მიიღოს ძმები ზუბალაშვილებისაგან საჩუქრად კ. ნ. ზუბალაშვილის სახელობის სახალხო სახლი; გამოეცხადოთ შემომწირველებს ღრმა მადლიერება მოსახლეობისაგან გულუხვი შემოწირულობისათვის და დაიკიდოს მომავალ სახალხო სახლში ნ. კ. ზუბალაშვილის პორტრეტი.⁷

სახალხო სახლი ოფიციალურად 1909 წლის 4 აპრილს გაიხსნა. მასში 630-ადგილიანი თეატრალური დარბაზის გარდა განთავსდა ბიბლიოთეკა, სამკითხველო დარბაზი და დიდი საჩაიე, რომლებიც

¹ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 17, 18 აპრილი.

² ჭიჭინაძის ეს სახელი მასზე აგებული თბილისის წმინდა პეტრესა და პავლეს ლუთერანული ეკლესია „კირხეს“ სახელისაგან ეწოდა.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 17 სექტემბერი.

⁴ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარი, გვ. 180.

⁵ К истории возникновения Городского Народного Дома К. Я. Зубалова, Тифл., 1909. <https://tamartavadze.wordpress.com/>

⁶ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 185-186.

⁷ К истории возникновения Городского Народного Дома К. Я. Зубалова, Тифл., 1909. <https://tamartavadze.wordpress.com/>

მომხმარებლებს უფასოდ ემსახურებოდნენ. ეს იყო მულტიკულტურული ინტერნაციონალური დაწესებულება, რომელთანაც ქართულის პარალელურად, ფუნქციონირებდა მუსლიმთა დრამატული საზოგადოება, რუსული და უკრაინული დრამწრეები, სომხური დრამატული სექცია. სპექტაკლები ქართულ, რუსულ, სომხურ და სხვა ენებზეც იმართებოდა. დრამატული და საოპერო წარმოდგენების გარდა, ეწყობოდა ლიტერატურული საღამოები, საჯარო ლექციები, გამოფენები და სხვა.

საგულისხმოა, რომ ქველმოქმედ ძმებს სახალხო სახლი უყურადღებოდ არც მისი გახსნის შემდეგ დაუტოვებიათ. 1913 წელს მათ დამატებით 120 ათასი მანეთი გაიღეს,¹ ხოლო 1914 წელს, როდესაც თბილისის გამგეობამ სახლის გაფართოება გადაწყვიტა, შენობის გვერდით მდებარე ერთ-ერთი ნაგებობისა და მიწის შესყიდვის საფასური, 60 ათასი მანეთი, ქალაქის მესვეურებს ასევე ძმებმა ზუბალაშვილებმა გამოუგზავნეს.²

სახალხო სახლმა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე იარსება. 1921 წელს სახლი მუშათა კლუბად გადაკეთდა, ხოლო 1930 წლიდან შენობაში ბინა ორი წლის წინ კოტე მარჯანიშვილის მიერ ქუთაისში ჩამოყალიბებულმა ახალმა დრამატულმა დასმა დაიდო, რომელიც 1933 წლიდან კოტე მარჯანიშვილის სახელობის სახელმწიფო აკადემიურ თეატრად იწოდება.

„სამადლო“ და უპოვართა სახლი. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე თბილისში, ქალაქის ხარჯზე, უპოვართა რამდენიმე თავშესაფარი არსებობდა, მაგრამ ისინი არ იყო სათანადოდ მოწყობილი, აკლდათ სანოლები და სხვა აუცილებელი ნივთები.³

ქალაქის ბიუჯეტისათვის დიდი შეღავათი იყო, რომ ლარიბლატაკთა თავშესაფრის აგების სურვილი ბიზნეს წრეების წარმომადგენლებმა გამოთქვეს. ერთ-ერთი პირველი ამ საქმეში ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი იყო, რომელმაც თავშესაფრისათვის ანდერძით სოლიდური თანხა 217 ათასი მანეთი დატოვა. „თფილისში ამოდოლი ფული ლარიბთა სასარგებლოთ არავის შეუწირავს“,

¹ <https://dens1995.ru/raznoe/zubalovo-4.html>

² გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1914 წ., 6 აპრილი.

³ გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 24 ივნისი.

აღნიშნავდა ზაქარია ჭიჭინაძე ამ ფაქტის გამო,¹ გაზეთი „კვალი“ კი წერდა: „ნ. გ. ზუბალოვის ანდერძის აღმსრულებელთ გადასცეს თფილისში ნ. ზუბალაშვილის სახელზე ქ. თფილისის შეუძლებელ მცხოვრებთათვის თავშესაფრის დასაარსებლად 276.085 მან. და 29 კაპ. ნაღდი ფულით. გადასაცემია კიდევ 10 ათასი მან. ნაღდი ფული. ...ამასთან ქ. თფილისს გარდაეცა დიდეზოიანი სახლი არსენალის ქუჩაზე ნ. ზუბალაშვილის სახელზე თავშესაფრის გასამართავათ“.²

1820 წელს გორში დაბადებული ნიკოლოზ ზუბალაშვილი განათლებით იურისტი იყო, დამთავრებული ჰქონდა მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. ცხოვრების ბოლო წლები მეუღლის სამშობლოში, საფრანგეთში გაატარა და ნიცაში ცხოვრობდა. გარდაიცვალა 1898 წელს, შვილები არ ჰყოლია. ანდერძის თანახმად, თბილისში გადმოასვენეს და ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის კათოლიკურ ეკლესიაში დაკრძალეს.

1903 წლის 6 სექტემბერს, თბილისის კათოლიკურ ეკლესიაში ნიკოლოზ ზუბალაშვილის სულის მოსახსენიებელი პანაშვიდი გადაიხადეს. მეორე დღეს, სასამართლოს ქუჩაზე ლატაკთა თავშესაფრის შენობის საძირკველი აკურთხეს³ (XIX საუკუნის დასაწყისში მთაწმინდის ამ უბანს, სადაც ტყვია-წამლის საწყობი იდგა, არსენალის ქუჩა დაერქვა. მას შემდეგ, რაც იქვე სასამართლოს შენობა აიგო, ქუჩას მცირე სასამართლოს ქუჩა უწოდეს. 1911 წელს, სტეფანე ზუბალაშვილის ღვანლის აღსანიშნავად, თბილისის გამგეობამ ქუჩას სტეფანე ზუბალაშვილის სახელი მიანიჭა. საბჭოთა ხელისუფლებამ 1924 წელს ქუჩა თბილისში ავიაკატასტროფაში დაღუპული ბოლშევიკი ჩეკისტის ნ. ათარბეგოვის ქუჩად გადაწოდა, 1991 წლიდან კი ძმები ზუბალაშვილების სახელი ჰქვია).

მშენებლობა სამ წელს გაგრძელდა და 1906 წლისათვის გაიხსნა ჩინებულად მოწყობილი სამსართულიანი თავშესაფარი, რომელშიც საცხოვრებელი და გასართობი ოთახების გარდა, განთავსებული იყო

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 187. სხვა წიგნში იგივე ზ. ჭიჭინაძე წერს, რომ ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა ქალაქს უპოვართა სახლის ასაგებად 60 ათასი თუმანი (600 ათასი მან.) დაუტოვა, რაც შეცდომაა. იხ. ქველმოქმედნი ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინესძე ზუბალაშვილები. აღწერილი და დაბეჭდილი ზ. ჭიჭინაძის მიერ, გვ. 8.

² გაზ. „კვალი“, 1899, №31, გვ. 516-517.

³ გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 10 სექტემბერი.

აბაზანა, სამედიცინო პუნქტი, აფთიაქი, სამრეცხაო და სილამაზის სალონი. შენობაში იდგა ძვირფასი ავეჯი, კიბეები და დერეფნები აღმოსავლური ხალიჩებით იყო დაფარული. მობინადრეებს ჰქონდათ კარგი მოვლა, უხვი საჭმელ-სასმელი (ოთხჯერადი კვება), გერმანული და იაპონური ჭურჭელი, ჰოლანდიიდან გამოწერილი ტანსაცმელი და თეთრეული.¹

თავშესაფარს, რომლის კარი ღია იყო თბილისში მცხოვრები ყველა ეროვნების უპოვართათვის, საუკეთესოდ გამართული უფასო სასადილო ემსახურებოდა. შენობის შესასვლელს ამკობდა წარწერა: „ვისაც უჭირდეს, მოვიდეს, დაპურდეს და ღამე გაათიოს“. საგულისხმოა, რომ წლების განმავლობაში უპოვართა საკვებისათვის საჭირო თანხაც ზუბალაშვილებისგან მოდიოდა.

უპოვართა სახლი 1921 წლის 25 თებერვალს თბილისში შემოჭრილმა წითელარმიელებმა ვანდალურად დაარბიეს. თვითმხილველის სიტყვით, „ნამსხვრევებად აქციეს ვესტიბიულში მდგარი იქაურობის ამშენებელ-დამაარსებლის (ნიკოლოზ ზუბალაშვილის, ო. ჯ.) მწვანე მარმარილოს ბიუსტი“.²

1937 წლიდან უპოვართა სახლში ბინა ბავშვთა პირველმა საავადმყოფომ დაიღო. ძმები ზუბალაშვილების ქუჩაზე მდებარე ისტორიული შენობა 2012 წელს თბილისის განვითარების ფონდის ძალისხმევით განახლდა. კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსის მქონე ამ შენობაში დღეს ქალაქ თბილისის მუნიციპალიტეტის მთაწმინდის გამგეობა და თბილისის განვითარების ფონდია განთავსებული.

სამადლო, სამონყალო სახლები თბილისში ერეკლე II-ის დროსაც არსებობდა. აქ მისულ ღარიბებს პურს, ზეთს, ლობიოს, ბრინჯსა და სხვა პროდუქტს უსასყიდლოდ ურიგებდნენ. გაჭირვებულ ხალხს შეძლებისდაგვარად ეკლესია-მონასტრებიც ეხმარებოდნენ, მაგრამ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ საეგზარქოსომ ეს პასუხისმგებლობა მოიხსნა.

თბილისის დიდმა მოამაგემ და ზუბალაშვილთა გვარის ღირსეულმა წარმომადგენელმა ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ასევე, მოსახლეობის უქონელი ნაწილის გასაჭირს

¹ ზ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 56-57.

² გაზ. „კომუნისტი“, 1990 წ., 25 მარტი.

და მათთვის სასაძილო „სამადლოს“ მშენებლობისათვის 22 ათასი თუმანი (220 ათასი მანეთი) გამოყო.¹ „სამადლო“ სოლოლაკში, კოჯრის გზაზე აშენდა და თავისი არსებობის რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში უფასოდ აპურებდა ასეულობით შეჭირვებულ ადამიანს. „იქ თურმე დილიდან საღამომდე მზადდებოდა კერძები. ...უმასპინძლდებოდნენ ყველას უფასოდ. მომსვლელს არავინ ეკითხებოდა ვინ იყო, საიდან მოვიდა. ...მას შეეძლო ადგილზე დანაყრების შემდეგ, თუკი აუცილებელი იყო, გემრიელი კერძი სახლშიც წაეღო“.² „სამადლო“ სახლით ქართველების გარდა სარგებლობდნენ „სიღატაკისაგან დასჯილი უცხო ტომის და უცხო სარწმუნოების ერნიც“.³

ბავშვთა საავადმყოფო. ზუბალაშვილების სახელთანაა დაკავშირებული თბილისში პირველი ბავშვთა საავადმყოფოს გახსნაც. 1904 წლის სექტემბერში გარდაცვლილი სტეფანე ზუბალაშვილის სახსოვრად, მისმა ძმებმა პეტრე, ლევან და იაკობ ზუბალაშვილებმა მრავალი ათასი მანეთი გამოყვეს და არაერთი საქველმოქმედო პროექტი დააფინანსეს. ერთ-ერთი სწორედ პედიატრიული საავადმყოფო იყო.

გაზეთი „ივერია“ უკვე 1904 წლის 16 ოქტომბერს წერდა, რომ „ტფილისის ქალაქის მოურავის მოადგილეს თავ. ვ. ნ. ჩერქეზიშვილს აცნობეს ამას წინად გარდაცვალებულის სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილის ძმებმა, რომ ჩვენ დაუფინყარის ძმის სახსოვრად ქალაქს შევსწირეთ 100. 000 მანეთი ბავშვთათვის საავადმყოფოს ასაგებად“.⁴

ქალაქის საბჭომ თავის 1904 წლის 18 ოქტომბრის სხდომაზე გამგეობას დაავალა, რომ ძმებს ზუბალაშვილებს მადლობა გადაუხადოს უხვი შეწირულობისათვის. ამავე სდომის დადგენილებით, ქალაქის მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე მზრუნველ კომისიას ბავშვთა საავადმყოფოს პროექტის შემუშავება უნდა დაეწყო.⁵

პრესის კიდევ ერთი ცნობით, „ექიმი ხატისოვი ახლო მომავალ-

¹ მრწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 187.

² ჯ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 157.

³ მრწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 188.

⁴ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 16 ოქტომბერი.

⁵ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 19 ოქტომბერი.

ში წარუდგენს მოხსენებას კავკასიის საიმპერატორო სამკურნალო საზოგადოებას. ეს მოხსენება შეეხება ნავთულში საავადმყოფოს დაარსების პროექტს და არამიანცისა და ძმათა ზუბალაშვილთაგან შეწირულ ფულით საქალაქო ვრცელ საავადმყოფოში უნდა იყოს თერაპევტული და საბავშვო ავადმყოფთა განყოფილებანი“.¹

პედიატრიული საავადმყოფოსათვის ადგილი ავლაბარში შეირჩა. აქ უკვე მიმდინარეობდა საქალაქო საავადმყოფოს მშენებლობა ცნობილი სომეხი მრეწველის მიქაელ არამიანცის დაფინანსებით,² რომელიც 1909 წელს დასრულდა. პედიატრიული საავადმყოფოს შენობა უფრო მოგვიანებით, 1913 წლისათვის აშენდა. მას სტეფანე ზუბალაშვილის სახელი მიენიჭა და იმავე წლის 1 ნოემბერს გაიხსნა.³ 80-სანო-ლიანი საავადმყოფო ძმებმა ზუბალაშვილებმა სრულად აღჭურვეს ევროპიდან ჩამოტანილი სამედიცინო ხელსაწყოებით. ზუბალაშვილების მიერ სამხრეთ კავკასიაში ბავშვთა ამ პირველი საავადმყოფოსათვის გაღებულ ხარჯს 230 ათასი მანეთი შეუდგენია.⁴

ზუბალაშვილები და „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“. 1879 წელს თბილისში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ დაარსდა, რომელმაც უმთავრეს მიზნად მოსახლეობაში განათლების მშობლიურ ენაზე გავრცელება დაისახა. საზოგადოების დამფუძნებელთა შორის ვხედავთ: ნიკოლოზ დავითის ძე, ივანე იაგორის ძე, ივანე ანდრიას ძე და იოსებ გიორგის ძე ზუბალაშვილებს; საზოგადოების ნამდვილი წევრები იყვნენ: იოსებ გიორგის ძე, იულია ადამის ასული, იოსებ გრიგოლის ძე, ვასილ ნიკოლოზის ძე, ივანე ივანეს ძე და ალექსანდრე დავითის ძე ზუბალაშვილები; ხოლო ძმები ლევან, პეტრე, იაკობ და სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილები არჩეულნი იყვნენ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ საპატიო წევრებად.⁵

¹ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 6 ნოემბერი.

² ძმები ზუბალაშვილების მონაწილეობის გარეშე არც ეს საავადმყოფო აშენებულა.

³ ნ. სატკოვეა, თბილისის საქალაქო თვითმმართველობის ისტორია (უძველესი დროიდან 1917 წ.). <http://www.ivote.ge/municipaliteti.html?view=item&category=1870&lang=ka-GE>

⁴ ჟ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 192.

⁵ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წლიური კრების ოქმები და ანგარიშები. 1905-1906. https://society.iliauni.edu.ge/results?persons_id%5B0%5D=3407&page=2

ამ საზოგადოების არსებობის თითქმის ხუთ ათწლეულის განმავლობაში ზუბალაშვილები არ ყოფილან მისი მხოლოდ ფორმალური წევრები. ისინი აქტიურად ედგნენ მხარში საზოგადოებასა და მის გამგეობას, როგორც სკოლების გახსნის, ისე ქართულ ენაზე სახელმძღვანელო წიგნების გამოცემის დაფინანსებაში.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ მარტო ქველმოქმედებებს პეტრე, იაკობ და ლევან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილებს საზოგადოების სასტიპენდიო ფონდში ყოველწლიურად 5 ათასი მანეთი შეჰქონდათ.¹

1904 წლის ოქტომბერში ძმებმა პეტრე, იაკობ და ლევან ზუბალაშვილებმა საზოგადოებას 10 ათასი მანეთი შეწირეს გარდაცვლილი ძმის სტეფანეს სახელზე იმ პირობით, რომ შეწირულ თანხას საზოგადოება გამოიყენებდა თავისი საქმიანობისთვის, იმ შემთხვევაში თუ საზოგადოება შეწყვეტდა არსებობას, თანხა თავადაზნაურებს გადაეცემოდა ქართველი ბავშვების აღსაზრდელად.²

ასეთი უხვი შემოწირულობებისათვის, 1907 წლის 20 დეკემბერს „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ გამგეობამ საზოგადოების საპატიო წევრებს ლევან, იაკობ და პეტრე ზუბალაშვილებს მადლობა წერილობით გადაუხადა.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ზუბალაშვილთა ღვაწლი მომავალი თაობების აღზრდისა და სწავლა-განათლების საქმეში. კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი მიიჩნევდა, რომ „ქართველთა მომავლის ცხოვრება და მისი არმოშლა მხოლოდ რიგიანად გაზრდილ თაობაზეა დამოკიდებული. მათ შეუძლიათ მხოლოდ ჩვენი ავ-კარგიანობის შენახვა“.³

ჯერ კიდევ თანამედროვენი აღნიშნავდნენ, რომ ზუბალაშვილები „დიდი პატივისმცემელნი არიან ქართველთა ძეთა განათლების და მიტომაც მათგან ბევრს ქართველ გაჭირვებულ კაციშვილს მისცემია დახმარება სწავლის მისაღებათ, როგორც თფილისის სასწავ-

¹ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წლიური ჩვეულებრივი კრების ოქმები. 1914-1914. https://society.iliauni.edu.ge/results?persons_id%5B0%5D=3407&page=7

² ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წლიური კრების ოქმები და ანგარიშები. 1905-1906. https://society.iliauni.edu.ge/results?persons_id%5B0%5D=3407&page=2

³ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 164-165.

ლებლებში, ისე რუსეთის და საზღვარგარეთის უმაღლეს სასწავლებლებშიაც. მათის წყალობით ბევრ ლატაკ ქართველ კაცის შვილს დაუმთავრებია სწავლა, ბევრი გამოსულა განწირულებიდან და ცხოვრების გზაზედ დამდგარა“.¹

ზუბალაშვილები აფინანსებდნენ ქართველი ახალგაზრდების სწავლას რუსეთისა თუ ევროპის უნივერსიტეტებში, რისთვისაც სპეციალურ სტიპენდიებს აწესებდნენ და გასცემდნენ. ერთ-ერთი ასეთი იყო ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილის სახელობის სტიპენდია, რომელიც 1899 წელს დაარსდა. 8 ათასი მანეთის ოდენობის სასტიპენდიო თანხა გორის მაზრის ულარიბეს თავად-აზნაურთა შვილებისათვის იყო განკუთვნილი.²

1908 წლის 1 იანვრიდან „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ ეგიდით თავიანთი სტიპენდია დააწესეს ძმებმა პეტრე, იაკობ და ლევან ზუბალაშვილებმა. პირველი ხუთი წლის განმავლობაში ქველმოქმედი ძმები საზოგადოებას ამ მიზნით ყოველწლიურად 6-6 ათას მანეთს გადასცემდნენ. მომდევნო ოთხი წლის მანძილზე სასტიპენდიო თანხა წლიურად 5 ათას მანეთს შეადგენდა, ხოლო 1916 წლიდან ამისათვის წელიწადში 3 ათას მანეთი გამოიყოფოდა.³

საგულისხმოა, რომ ზუბალაშვილების სტიპენდია საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდშიც, 1921 წლამდე გაიცემოდა. შემწირვლები სტიპენდიის დანიშვნის საქმეში არ ერეოდნენ, სტიპენდიებს საზოგადოების გამგეობა აწვდიდა. წესი კი ამგვარი იყო: ხელშეკრულების საფუძველზე, სასწავლო კურსის დასრულების შემდეგ სტუდენტი ვალდებული იყო სტიპენდიის სახით მიღებული თანხა, მუშაობის დაწყების შემთხვევაში საზოგადოებისათვის ნაწილ-ნაწილ დაებრუნებინა. თუ ვინმე ძალიან ღარიბი იყო ან არ მუშაობდა, შეიძლებოდა კიდევაც გაეთავისუფლებინათ ვალისაგან.⁴

სხვადასხვა წლებში ზუბალაშვილების სტიპენდიანტები იყვნენ: შალვა ამირეჯიბი, ია ეკალაძე, სარგის კაკაბაძე, პავლე ინგოროყვა, ქრისტეფორე რაჭველიშვილი, გერონტი ქიქოძე, გიორგი ჩიტაია,

¹ სამაგალითო ადამიანი. სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, გვ. 40.

² გაზ. „ივერია“, 1899 წ., 22 სექტემბერი.

³ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1915 წ., 11 სექტემბერი; 1916 წ., 8; 21 იანვარი.

⁴ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1913 წ., 7 სექტემბერი.

აკაკი ფალავა, მიხეილ ჯავახიშვილი, ალექსანდრე ჯანელიძე, არჩილ ჯაფანაშვილი და მრავალი სხვა.¹

ზუბალაშვილები და საქართველოს ჟურნალ-გაზეთები. XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული პერიოდული, ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, „დრო-გამოშვებითი“ პრესა ჯერ კიდევ არ ყოფილა დიფერენცირებული პარტიული ნიშნით. მართალია, მასში უკვე იკვეთებოდა იდეოლოგიური განსხვავებები, რამაც მომდევნო პერიოდში ბეჭდური სიტყვა მკვეთრად პოლარიზებული გახადა, მაგრამ ჟურნალ-გაზეთების უმთავრესი დანიშნულება ჯერ კიდევ მოსახლეობაში განათლების ელემენტების შეტანა, მისთვის მიმდინარე ამბების გაცნობა და თვალსაწიერის გაფართოება, ხალხის საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის შემზადება იყო. ყოველივე ეს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული „გავეროპილებულ ქართველებს“ და მათ შორის ზუბალაშვილების გვარის არაერთ წარმომადგენელს.

არსებობს მრავალი ცნობა, რომელიც მოწმობს, რომ მრეწველი თუ კომერსანტი და ქველმოქმედი ზუბალაშვილები მხარში ედგნენ ქართული ჟურნალებისა და გაზეთების მესვეურთ და ხელს უმართავდნენ საგამომცემლო საქმეში. სტეფანე ზუბალაშვილმა დიდი დახმარება გაუწია გაზეთ „კვალს“, რომლის გამოცემის უფლება კავკასიის საცენზურო კომიტეტისაგან ანასტასია თუმანიშვილ-წერეთელმა მიიღო და თავდაპირველად გამოდიოდა, როგორც „ჯეჯილის“ დამატება.

1900-იანი წლების დასაწყისში სტეფანე ზუბალაშვილი დიდად შეენია ჟურნალ „მოგზაურს“, რომელსაც ივანე როსტომაშვილი გამოსცემდა და ფინანსური კრიზისისაგან დაიხსნა ალექსანდრე სარაჯიშვილის რედაქტორობით გამომავალი გაზეთი „ივერიაც“.

ძმები ზუბალაშვილები განსაკუთრებით მზრუნველობდნენ საბავშვო გამოცემებს „ჯეჯილსა“ და „ნაკადულს“. საყმაწვილო ნახატიებიანი ყოველთვიური ჟურნალი „ჯეჯილი“ (რედაქტორ-გამომცემელი ანასტასია თუმანიშვილი-წერეთლისა) თბილისში 1890 წლიდან

¹ დ. ლაშხი, ბრძოლა ეროვნული ღირებულებების პრაქტიკული რეალიზებისათვის საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში (ქველმოქმედნი და მეცენატნი), სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2016, გვ. 82-86.

გამოიცემოდა. შეიძლება ითქვას, რომ დიდწილად იგი სტეფანე ზუბალაშვილის შემწეობით არსებობდა. სტეფანე რამდენიმე წლის განმავლობაში წირავდა თანხებს ცალკე ჟურნალის რედაქციას და ცალკე ღარიბ სკოლებს ამ საბავშვო გამოცემის მოსწავლეთათვის შესაძენად.¹ სტეფანესავე ხარჯით „ჯეჯილი“ გამოწერილი ჰქონდა საქართველოს არაერთი სოფლის, მათ შორის, ბარისახოს, საბუეს, პანკისის, ყუმისთავის, უდეს, მატრყოფისა და სოფლების სკოლებს.

1904 წელს თბილისში დაარსებულ: „ნაკადული“ ორი სახის გამოცემა იყო: მცირეწლოვანთათვის განკუთვნილი ორკვირეული, ქართული, სურათებიანი საბავშვო ჟურნალი და ქართული ყოველთვიური სურათებიანი ჟურნალი მოზარდებისათვის. რედაქტორი ორივეს ერთი და იგივე ჰყავდა, თავდაპირველად ნინო ერისთავი და ნ. ზურაბიშვილი (1904-1905), შემდეგ მარიამ დემურია (1906-1909) და საბავშვო მწერალი ნინო ნაკაშიძე (1910-1920). ჟურნალში თანამშრომლობდნენ აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ბაჩანა, შიო მღვიმელი, იროდიონ ევდოშვილი, სოფრომ მგალობლიშვილი, ეკატერინე გაბაშვილი, ლეო ქიაჩელი, ნიკოლოზ კეცხოველი და სხვები.

1904-1905 წლებში ჟურნალს ნინო ქობულაშვილი გამოსცემდა, 1906 წელს კი ეს საქმე პავლე თუმანიშვილმა განაგრძო. ჟურნალში ქვეყნდებოდა აღმზრდელობითი და პედაგოგიური ხასიათის მოთხრობები, ლექსები, მოგონებები, ისტორიული ამბები, წერილები მითოლოგიაზე და სხვა თემებზე. ჟურნალმა უფასო დამატებების სახით გამოსცა ძმები გრიშების ზღაპრები, ჩარლზ დიკენსის „სკრუჯი და მარლენ“, ჰარიეტ ბიჩერ-სტოუს „ბიძია თომას ქოხი“ და სხვა.

როდესაც ჟურნალს 1907 წლისათვის ფინანსური სიძნელეები შეექმნა, ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა ჯგუფმა (იაკობ გოგებაშვილი, მარიამ ჯამბაკურ-ორბელიანი, ილია წინამძღვრიშვილი და სხვები) წერილით მიმართა იაკობ ზუბალაშვილს, ქველმოქმედს ქართული საბავშვო გამოცემის უაღრესი საჭიროება შეახსენა და მისი მფარველობა სთხოვა. წერილში აღნიშნული იყო:

„ღრმად პატივცემულო იაკობ კონსტანტინეს ძე!

ვიცით როგორ თანაუგრძნობთ ყოველ ქართულ სასიკეთო წამოწყებას, ამიტომ ვიმედოვნებთ უყურადღებოდ არ დატოვებთ ჩვენ

¹ გაზ. „კვალი“, 1900, №44, გვ. 696; გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 28 მარტი.

თხოვნასაც. ...თქვენ არ გჭირდებათ იმის ახსნა თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ქვეყნისა და ხალხისათვის მოზარდი თაობის განათლებასა და აღზრდას. ...მიგვაჩნია რომ ამ საქმეში შეუფასებელი სამსახური შეიძლება გასწიოს კარგად შედგენილმა საბავშვო ჟურნალმა. კმაყოფილებით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბოლო წლებში გამოჩნდა ჩვენში ასეთი ჟურნალი „ნაკადული“. ...სულ სამი წელია ჟურნალის გამოცემიდან, მაგრამ მან საკმაოდ გაამდიდრა ქართული საბავშვო ლიტერატურა ევროპული კლასიკური ნაწარმოებების თარგმანებითაც.

ვიმედოვნებთ რომ, მომავალში ჩვენი „ნაკადული“ არ ჩამოუვარდება ევროპის საუკეთესო საბავშვო ჟურნალებს თუ ჩვენ დავეხმარებით და გამომცემლობას ფინანსურადაც დავუჭერთ მხარს. ...თქვენი მფარველობა იხსნის ჟურნალს ფინანსური კრიზისისაგან, გადაარჩენს მას. ამით შეუფასებელ სამსახურს გაუწევთ თქვენ საყვარელ სამშობლოს¹.

იაკობმა ყურად იღო თხოვნა, ძმებმა ზუბალაშვილებმა ჟურნალ „ნაკადულის“ რედაქცია საკუთარ სახლში შეიფარეს და გამოცემისათვის არც დაფინანსება მოუკლიათ.

1905 წლისათვის ქართველი ინტელიგენციის ერთ ჯგუფში თბილისში რუსულენოვანი გაზეთის დაარსების იდეა დაიბადა. „ივერიის“ გამომცემელმა თავადმა პავლე თუმანიშვილმა მთავრობის წინაშე შუამდგომლობა აღძრა და რუსულ ენაზე ყოველდღიური გაზეთის „ვოზროჟდენიე“-ს გამოცემის ნებართვა ითხოვა. გაზეთის გამოცემის უფლება მან მალევე მიიღო და „ვოზროჟდენიე“-მ, როგორც ყოველდღიურმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა და სალიტერატურო გაზეთმა, გამოსვლა 1905 წლის 1 ოქტომბრიდან დაიწყო. პავლე თუმანიშვილი იაკობ, პეტრე და ლევან ზუბალაშვილების დისშვილი იყო და გაზეთის გამოცემა ბიძების ფინანსური მხარდაჭერით დაიწყო. რედაქტორად ჯერ პარტენ გოთუა მოიწვია, მერე კი ალექსანდრე მდივანი.

ზუბალაშვილები ფინანსებს არ იშურებდნენ, რომ გამოცემა არ შეწყვეტილიყო და მკითხველამდე შეუფერხებლად მიეღწია, თუმ-

¹ ჟ. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცენატობის სათავეებთან, გვ. 241-242. წერილი დაცულია გ. ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმში.

ცა გაზეთი არაერთხელ გამხდარა ცენზურის მსხვერპლი და ხან-გამოშვებით დაუხურავთ კიდეც.

ერთჯერადი შეწირულობანი. ზუბალაშვილების ქველმოქმედება არ შემოფარგლულა მხოლოდ ზემოაღნიშნულით. იმ დროინდელ ჟურნალებსა და გაზეთებში მრავლადაა გაბნეული ცნობები მათ მიერ სხვადასხვა წელს სხვადასხვა დანიშნულებით გაღებული ათეულ ათასობით მანეთის შეწირულობათა შესახებ. ყველა მათგანის აღნუსხვა ახლა შეუძლებელიცაა, რადგან მრავლადაა ფაქტი, როდესაც გაწეული ქველმოქმედება აფიშირებული არ ყოფილა. როგორც ზაქარია ჭიჭინაძე გადმოგვცემს, „ვინ იცის, რამდენჯერ, რამდენ ალაგას და რამდენი ფული ამათგან (ზუბალაშვილებისაგან, ო. ჯ.) გაცემულა სამადლოთ. ... ბევრი კიდეც სხვა საქმენი გაკეთებულა ამათგან ისე, რომ მისი გაკეთების ცნობა არავის შეუტყვია, არავის რა გაუგონია. ...რამდენი კიდეც სხვა მომხდარა, ჩუმად, რომელიც არავის გაუგია, ამას ვერ მოვსთვლით, ვერ ავნუსხავთ“.¹ ამიტომ ჩვენც ზოგიერთი არსებითი აღნიშვნით დავკმაყოფილდეთ:

1856 წელს, თბილისში დიდი სიძვირის დროს, იაკობ ზუბალაშვილმა თბილისის ღარიბთა სასარგებლოდ სოლიდური თანხა გაიღო;

იაკობ ზუბალაშვილის ხელშეწყობით პეტრე ხარისჭირაშვილმა ქართული სტამბები დააარსა ვენეციასა (იტალია) და მონთობანში (საფრანგეთი). იქ დაბეჭდილი წიგნებიც სამშობლოში ზუბალაშვილების შემწეობით ვრცელდებოდა.

1898 წელს ლევან ზუბალაშვილმა ფინანსური დახმარება გაუწია რუს მხატვარს ვიქტორ ვასნეცოვს, რომელიც მუშაობდა თავის ცნობილ ტილოზე „გოლიათები“.

პეტრე და სტეფანე ზუბალაშვილებმა 1901 წელს, სააღდგომოდ, 2 ათასი მანეთი გადასცეს გაზეთების რედაქციებს თბილისის ღარიბი მოსახლეობისათვის დასარიგებლად; ძმებმა 2500 მანეთი შეწირეს „შრომის მოყვარეთა საზოგადოებასა“ და სხვა;

1901 წელს თბილისი კავკასიის სამეურნეო და სამრეწველო გამოფენის მოსაწყობად ემზადებოდა. ქვეყნისა და ქალაქისათვის ამ დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიების ხელშესაწყობად ძმებმა ზუბალაშვილებმა საჭირო თანხა გადადეს;

¹ მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 181; 187.

1901 წელს კონსტანტინე ზუბალაშვილის სულის მოსახსენებლად, მისმა შვილებმა 75 ათასი მანეთი გაილეს ნათესაეების და ოჯახის მოსამსახურეთა დასახმარებლად.

1902 წელს, სააღდგომოდ, იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილმა თბილისის გამგეობას 2 ათასი მანეთი გაუგზავნა და შეუთვალა: „ეს ფული სააღდგომოდ იმ ლატაკ პირებს დაურიგეთ, რომელთაც ამ დღისთვის სანოვაგე არ ექნებათ“;¹

ქველმოქმედმა ძმებმა 1902 წელს 15 ათასი მანეთი შეწირეს ბაქოში რუსეთის ტექნიკური საზოგადოების შენობის ერთ-ერთი დარბაზის მოსაწყობად;

1902 წელს მესხეთიდან გორის მაზრაში რამდენიმე ათეული გლეხი გადმოასახლეს. მათ დასახმარებლად სტეფანე ზუბალაშვილმა 1000 მანეთი გაიღო.²

ძმები ზუბალაშვილები დახმარების ხელს რუსეთის იმპერიის საუნივერსიტეტო ქალაქებში არსებულ ქართველ სტუდენტთა სათვისტომოებსაც უწვდიდნენ და ქართულ პერიოდულ გამოცემებს მათაც უგზავნიდნენ. სტეფანე ზუბალაშვილს 1902 წელს წიგნები შეუწირავს ალაგირის (ჩრდილოეთ ოსეთი) ქართული სკოლისათვის, რის გამოც იქაური ქართველობა „ივერიის“ მეშვეობით მადლობას უხდოდა ქველმოქმედს.³

სტეფანე ზუბალაშვილის ხსოვნის პატივსაცემად, მისმა ძმებმა 1904 წელს ქართულ დრამატულ საზოგადოებას 5 ათასი მანეთი გადასცეს, ხოლო ღარიბი მოსახლეობის დასახმარებლად ასევე 4 ათასი მანეთი გაიღეს.⁴

1904 წლიდან რუსეთის იმპერია ომში იყო ჩართული იაპონიასთან. ომის მსხვერპლთა ოჯახებისა თუ ფრონტებზე დაჭრილ-დასახიჩრებული მეომრების დასახმარებლად მრავალი საქველმოქმედო ფონდი ჩამოყალიბდა. ქველმოქმედმა ძმებმა თავისი სიტყვა ამ ფონდების გასაძლიერებლადაც თქვეს და თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა კომიტეტს დაჭრილ მებრძოლთა შესაწევნად ათასი მანეთი გადასცეს.⁵

¹ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი კათოლიკენი ყველა ასპარეზზე, თბ. 1905, გვ. 74.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 25 მარტი.

³ გაზ. „ივერია“, 1902 წ., 30 აპრილი.

⁴ ე. ფეიქრიშვილი, ზუბალაშვილები ეროვნული მრეწველობისა და მეცნატობის სათავეებთან, გვ. 190.

⁵ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 27 თებერვალი.

1905 წლის თებერვალში, ივნისსა და სექტემბერში ბაქოში სომეხთა და თათართა¹ სისხლიანი ზოცვა-ჭლეტა აღინიშნა. ამ ტრაგიკულ მოვლენას, რომელიც მეფის მთავრობის კოლონიური პოლიტიკის „გათიშე და იბატონეს“ უხეში გამოვლინება იყო, რამდენიმე ათასი ადამიანი ემსხვერპლა. როგორც კი პირველი შეტაკების შესახებ ცნობები გავრცელდა, ძმებმა იაკობ, ლევან და პეტრე ზუბალაშვილებმა ბაქოში 3 ათასი მანეთი გაგზავნეს დაზარალებულთა დასახმარებლად მათი ეროვნებისა და სარწმუნოების განურჩევლად;² ზუბალაშვილები სხვა დროსაც არაერთხელ დახმარებიან სომხებს, რუსებს, თათრებსა და სხვებსაც.³

გამოჩენილმა ქართველმა კომპოზიტორმა ზაქარია ფალიაშვილმა როიალი ძმები ზუბალაშვილების დახმარებით შეიძინა.⁴

XIX საუკუნის საქართველოს ცხოვრებაში გაძნელება მნიშვნელოვანი სიახლის დასახელება, რომელთანაც ზუბალაშვილებს აქტიური შეხება არ ჰქონოდათ. თანამედროვენიც მოწმობენ, რომ „ზუბალაშვილების ღირსება ქართველ მოქალაქეობის ასპარეზზედ თითქმის შეუდარებელია. ამათი ენერგიული მოქმედება ცხადად სჩანს ბევრნაირის საქმეებიდან, ისინი ცხოვრების ზვირთებს ყოველთვის ფეხდაფეხ მისდევდნენ და თავდადებით შრომობდნენ დანაშაულებისათვის“. ზუბალაშვილთა „გვარის წევრნი დგანან შრომის, მხნეობის, მრეწველობის და წარმატების სვეტად და იგინი ანათებენ მცირედ, სხვებს მაგალითს აძლევენ და თავიანთ მომავალ თაობასაც აწინაურებენ.“⁵

მოვიხმობთ რამდენიმე მაგალითის: 1868 წელს საქართველოში საიმპერიო ხელისუფლებამ სასამართლო რეფორმა გაატარა. მიუხედავად „კუდმეკვეცილობისა“ (არ შემოუღიათ ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი, მოსამართლეთა არჩევითობის პრინციპი და არც სასამართლოს მშობლიურ ენაზე წარმოება), მნიშვნელოვანი იყო, რომ დაწესდა მომრიგებელი მოსამართლის თანამდებობა. მომრიგებელ მოსამართლეს

¹ XIX საუკუნისა და XX საუკუნის პირველ ოცწლეულში თანამედროვე აზერბაიჯანლებს „კაკასიელ თათრებს“ უწოდებდნენ.

² გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 20 თებერვალი.

³ ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი კათოლიკენი ყველა ასპარეზზედ, გვ. 75.

⁴ ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობების წარმომადგენელთა დვანლი საქართველოს ისტორიაში, გვ. 16.

⁵ მრეწველობის წარმომადგენნი და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 154; 156.

შეეძლო განეხილა სამოქალაქო ხასიათის დავები და ასევე საქმეები უძრავი ქონების შესახებ 2000 მანეთამდე. ერთ-ერთი პირველი მომრიგებელი მოსამართლე, ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, ნიკოლოზ დავითის ძე ზუბალაშვილიც იყო. იგი ამ თანამდებობაზე ჯერ გორის მაზრაში, ხოლო შემდეგ თბილისის მომრიგებელ სასამართლოში მუშაობდა.¹

1871 წელს თბილისში სამხრეთ კავკასიაში პირველი საკრედიტო დანესებულება თბილისის კომერციული ბანკი დაარსდა. რეგიონის მსხვილ ვაჭრებთან, მრეწველებსა და მოიჯარადრეებთან ერთად მის დამფუძნებელთა და აქციონერთა შორის ნიკოლოზ ზუბალაშვილიც შედიოდა.

1870-იან წლებში თბილისის არჩევითი თვითმმართველობის უფლება მიენიჭა. 1874 წლის ნოემბერში ჩატარდა თბილისის სათათბიროს პირველი არჩევნები. არჩეულ ხმოსანთა შორის იყო ნიკოლოზ დავითის ძე ზუბალაშვილი. ზაქარია ჭიჭინაძე წერს, „თბილისის გამგეობაში ზუბალაანთ თითქმის მარტოდ ნიკოლოზ დავითის ძე იღებდა მონაწილეობას, სხვა არავინ“-ო,² მაგრამ ირკვევა, რომ თბილისის სათათბიროში ზუბალაშვილთა გვარის მეორე წარმომადგენელიც სტიფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილიც შედიოდა.³ საგულისხმოა, რომ ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა 1890 წელს ქალაქის თავის თანამდებობაზეც იყარა კენჭი, მაგრამ მოქმედ ქალაქის თავ ალექსანდრე მათი-ნოვთან ერთი ხმის სხვაობით დამარცხდა.⁴

დასასრულ, კიდევ ერთი საინტერესო დეტალი: ზუბალაშვილების შესახებ დაწერილ წიგნებსა თუ სტატიებში, თუნდაც ისინი კონკრეტულად ერთ-ერთი მათგანისადმი იყოს მიძღვნილი, საუბარი მაინც მრავლობითშია და ზუბალაშვილები, როგორც ვაჭარ-კომერსანტები, ქველმოქმედნი თუ მეცენატები, კოლექტიურად წარმოჩინდებიან ხოლმე. ამ თავისებურ ტრადიციას საფუძველი თვითონ ზუბალაშვილებმა ჩაუყარეს. მათი ყველა სოლიდური შეწირულობა თუ სხვა საქველმოქმედო აქტი ხორციელდებოდა არა პიროვნულად,

¹ გაზ. „ივერია“, 1892 წ., 7 ოქტომბერი.

² მრეწველობის წარმომადგენნი და და ისტორია ზუბალაშვილების გვარის, გვ. 144.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 19, გვ. 238; 8. კვარაცხელია, ქალაქ თბილისის თვითმმართველობა (1917-1921 წწ), სადოქტორო ნაშრომი შესრულებულია ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2014, გვ. 16.

⁴ ა. ბენდიანიშვილი, თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა 1975-1917, თბ., 1960 გვ. 28.

არამედ ძმების ან ზუბალაშვილთა ოჯახების სახელით („ყველა შე-
წირვა ერთის ძმურის სიყვარულით უხდებოდათ და შეერთებულის
წადილით“. ზ. ჭიჭინაძე). უცხოეთში კარგად ცნობილი ეს ტრადიცია
(როტშილდები, ნობელები, როკფელერები და სხვა) ქართულ სინამ-
დვილეში იშვიათია და იგი ზუბალაშვილების გვარის დამახასიათე-
ბელ კიდეც ერთ გამორჩეულ შტრისს წარმოადგენს.

დავით სარაჯიშვილი

წახმოვანება. წინაპიჯი

სარაჯიშვილების გვარი მრავალმხრივ არის ცნობილი. მისი წარმომადგენლები მეცნიერების, ვაჭრობის, მრეწველობის, ტექნიკის, ლიტერატურის, მედიცინის, მუსიკის, თეატრალური ხელოვნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა დარგს ამშვენებენ. მათში გენერალსაც შეხვდები (ვასილ ალექსანდრეს ძე სარაჯიშვილი 1839-1916) და დიდ საოპერო მომღერალსაც (ვანო პეტრეს ძე სარაჯიშვილი 1879-1924), მეცნიერსაც (ნევეროლოგი, „სარაჯიშვილის მიქსტურის“ ავტორი, მედიკოსი პეტრე მიხეილის ძე სარაჯიშვილი 1894-1984), მწერალსა და პუბლიცისტსაც (ალექსანდრე ივანეს ძე სარაჯიშვილი, ფსევდონიმი „რიშ-ბაბა“ 1851-1914), არქიტექტორსა და ინჟინერსაც (დავით მიხეილის ძე სარაჯიშვილი 1844-1910), მსახიობსაც (ნანული სარაჯიშვილი დ. 1948 წ.), ქალაქის თავსაც (სოლომონ სარაჯიშვილი) და მინისტრის მოადგილესაც (ზაალ გიორგის ძე სარაჯიშვილი დ. 1974 წ.), მაგრამ გვარს ყველაზე მეტად სახელი დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა გაუთქვა.

საქართველოს ისტორიაში თითებზე ჩამოითვლება ის ადამიანები, რომელთა არა მხოლოდ ცხოვრებასა და მოღვაწეობას, არამედ სიკვდილსა და დასაფლავებასაც, მათი გარდაცვალებიდან მალევე,

ცალკე წიგნები მიეძღვნა. აი, ისინიც: ილია, აკაკი და დავით სარაჯიშვილი (ჩვენს დროში ამათ რეზო თაბუკაშვილი, მერაბ კოსტავა, ზვიად გამსახურდია და აკაკი ბაქრაძე დაემატნენ). ილია და აკაკი დიდი ქართველი მესიტიყენი, შემოქმედნი და მამულიშვილები იყვნენ, რომლებსაც მხოლოდ სახელითაც კი მთელი ერი იცნობს და აფასებს. დავით სარაჯიშვილი სიტყვის ოსტატი არ ყოფილა, იგი პრაქტიკული საქმის კაცი იყო, ჩვენში ერთ-ერთი სახელგანთქმული მრეწველი (ბიზნესმენი), საზოგადო მოღვაწე და თვალსაჩინო ქველმოქმედი, რომელსაც ეს პატივი მისი ცხოვრების წესის, „მამულის გამორჩეული მსახურების“ გამო მიაგეს.

ამ კაცის მთავარი ბრენდის კონიაკის საფირმო ნიშნებზე გვარი „Д.С. Сараджеев“ იკითხება, მისი დოქტორის ხარისხის დამადასტურებელი დიპლომი Davidum Saradjeeff-ზეა გაცემული, მაგრამ იგი წარმოშობით, სულით თუ ხორციტ ქართველი დავით სარაჯიშვილია.

გვარი სარაჯიშვილი ეტიმოლოგიურად პროფესია „სარაჯი“-საგან წარმოდგება, რაც ტყავის ქაშვების, ჩანთების, უნაგირებისა და ცხენის სხვა აღკაზმულობის მკეთებელ ხელოსანს ნიშნავს. პროფესიასთან, ოსტატობასა და მოხელეობასთან დაკავშირებული გვარები ჩვენში უცხო არ არის. ასეთ გვართა რიცხვს მიეკუთვნება სარაჯიშვილიც.

„სარაჯი“ ძველი სიტყვაა, რომელიც ქართულში არაბულიდან შემოსულა. დავით სარაჯიშვილის შორეული ხელოსანი წინაპრების მუნაგირე სარაჯიშვილთა შესახებ ფართო ცნობები არ მოგვეპოვება.

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში შემორჩენილია 1777 წლით დათარიღებული ერთი საბუთი, რომლიდანაც ირკვევა, რომ თბილისში მცხოვრებ ყმა-მამულიან ოსეფას შვილს, პაპას, სახლი მიუყიდა დალაქ ბერუას შვილ გიორგისათვის. ეს გიორგი არის პროფესიით სარაჯი, რომელსაც ჰყავს ორი შვილი დავითი და მიქელი (მიხეილი). 1794 წლის დოკუმენტში იხსენიება სარაჯ გოგიას შვილი დავითა და მისი შვილი გრიგოლი.¹

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული 1817 წლის დოკუმენტი სარაჯ გოგიას შვილების დავითისა და მიქელის ოჯახის წევრებს გვაცნობს, რომელთა გვარს უკვე რუსული დაბოლოება მიუღია და სარაჯევის ფორმით არის წარმოდგენილი. დავით სარაჯევეს ჰყო-

¹ დ. ცინცაძე, ეს ჩვენი ისტორიაა, თბ., 2017, გვ. 185.

ლია ექესი შვილი: გრიგოლი, გიორგი, გაბრიელი, სოსია, ზაქარია და სოლომონი. ზაქარია გახლდათ მამა წინამდებარე წიგნის გმირის დავით სარაჯიშვილისა.¹

1824 წლისათვის სარაჯ გოგიას შვილი, ვაჭარი დავითი „თბილისის მოქალაქედ“ იხსენიება, რომლის სახელი კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებში არაერთხელ გვხვდება. მას ერთ-ერთ პირველს გაუბამს სავაჭრო კავშირი რუსეთის ქალაქებთან, საიდანაც ჯერ კიდევ მშენებარე საქართველოს სამხედრო გზით სხვადასხვა საქონელი შემოჰქონდა. იგი ადრევე ჩამდგარა რუსეთის იმპერიისა და მისი კავკასიური ადმინისტრაციის სამსახურში, კრიზისულ სიტუაციებში პურით უზრუნველყოფდა აღმოსავლეთ საქართველოში დისლოცირებულ რუსეთის სამხედრო ნაწილებს და თბილისში მთავარი ჰაუპტვახტის ქვის შენობის ასაგებად შეწირულობაც გაუღია. ეს ყოველივე, ცხადია, დადებითად ვერ წარმოაჩენს კომერსანტ სარაჯიშვილს, მაგრამ ის თურმე საზოგადოების ჯანმრთელობის დაცვის სამსახურშიც მდგარა, როგორც თბილისში გადამდებ სნეულებათა აღმოფხვრის კომიტეტის წევრი.²

ამავე წყაროს მონაცემებით, ერთ-ერთი სარაჯიშვილი 1806 წლისათვის თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოსწავლე ყოფილა.³ თბილისელი მოქალაქის მიხეილ სარაჯიშვილის სახლში კი 1830 წლისათვის საჯარო ბიბლიოთეკის გახსნა იგეგმებოდა.⁴

სხვა მასალების თანახმად, ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედის, დავით სარაჯიშვილის უფრო შორეული წინაპარიც წარმატებული, „აღებ-მიცემაში“ განაფული ვაჭარი ყოფილა, რომელსაც სამეფო კარისა და ქართული ეკლესია-მონასტრებისათვის გაწეული სამსახურისათვის, ასევე, სავაჭრო საქმეების „დაუცხრომლად და მღვიძრად“ წარმოების გამო, 1710 წელს ქართლის მეფე ვახტანგ VI-მ „ჩამომავლობით თბილისის საპატიო მოქალაქის“ წოდება მიანიჭა.⁵ ზაქარია ჭიჭინაძის სიტყვით, „საპატიო მოქალაქეებს ისეთი

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 5, საქმ. 1481, ფურც. 5-9.

² Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Том М, Тифлис, 1873, с. 237.

³ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Том III, Тифлис, 1869, с. 25.

⁴ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Том VIII, Тифлис, 1881, с. 23.

⁵ <https://saradjishvili.com/menu/sarajishvili>

უფლება და პატივი ჰქონიათ, რომ „თვით მეფის სახლში შეეძლოთ შესვლა კარისკაცთა დაუკითხავად“.¹ საქართველოში რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებამდე, სარაჯიშვილები პირველი გილდიის ვაჭართა კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ და მჭიდროდ იყვნენ დაახლოებული ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის სამეფო კართან. სარაჯიშვილები, ცნობილ ზუბალაშვილებსა და ფორაქიშვილებთან ერთად ქართველ კომერსანტთა იმ წრეს მიეკუთვნებოდნენ, რომლებმაც თავიანთი საქმე საქართველოში რუსეთის დამკვიდრების შემდეგაც მომგებიანად განაგრძეს.

სარაჯიშვილების გვარი სათავეს სოფელ დიღმიდან იღებს და მისი განშტოებები ქართლსა და კახეთშიცაა გაბნეული. თედო სახოკიას თანახმად, ამ გვარის ხალხს ქვემო აჭარაშიც უცხოვრია.

ზემოთ უკვე ვწერდით, რომ ვაჭრობა ქართველთა შორის პოპულარობით არ სარგებლობდა და არც დიდად ფასობდა, მაგრამ, იყვნენ გამონაკლისებიც, რომლებმაც არ იუკადრისეს გაუმართლებლად დაძრახული ეს ხელობა და ალბ-მიცემობის მეშვეობით სოციალურ იერარქიაში შესამჩნევად დანიშნურდნენ. ამის საილუსტრაციოდ ვაჭარ სარაჯიშვილის ხსენებული მაგალითიც საკმარისია.

რაკი განთქმული ვაჭარი და თბილისის საპატიო მოქალაქეც იყო, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მრეწველ დავით სარაჯიშვილის შორეული წინაპარი თბილისის მკვიდრი იქნებოდა. სამაგიეროდ, ზუსტად ვიცით, რომ თბილისში ცხოვრობდა და შეძლებული ოჯახის პატრონი იყო დავითის პაპა დავით გიორგის ძე სარაჯიშვილი (1745-1847), რომელიც ფარჩეულითა და მაუდეულით მოვაჭრე ცნობილი სოვდაგარი გამხდარა. მისი ასპარეზი და სივრცე რუსეთის გარდა ევროპის მნიშვნელოვან ქალაქებსაც მოიცავდა. დავითი კომერციის მრჩეველის (Коммерции советник) წოდებასაც² ფლობდა. ეწეოდა ქველმოქმედებას და ცნობილი იყო იმითაც, რომ საკუთარ ძმასთან, მიხეილთან ერთად საქართველოში მდგარ რუსულ ჯარებს სურსათ-სანოვაგით ამარაგებდა. ცნობილია, რომ დავითს კავკასიის რუ-

¹ ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი. თბ., 1909, გვ. 40-41.

² რუსეთის იმპერიაში 1800 წლიდან ვაჭართათვის შემოღებული ეს საპატიო წოდება 14 საფეხურიან „ტაბელში რანგთა შესახებ“ სამოქალაქო სამსახურის VIII კლასს – „Коллежский асессор“-ს უტოლდებოდა. 1832 წლიდან დადგინდა, რომ ამ წოდების მფლობელს მთამომავლობითი საპატიო მოქალაქის ტიტულიც ებოძებოდა.

სული ადმინისტრაციისათვის 1814 წელს 20 ათასი ვერცხლის მანეთი შეუწირავს.¹

დავით და მიხეილ სარაჯიშვილებს თბილისში თავიანთი ქარვასლაც ჰქონიათ. 1823 წელს აგებული ეს შენობა 14 სასტუმრო ოთახის, 9 საწყობისა და მაღაზიისაგან შედგებოდა. ქარვასლა ინდოეთიდან, ირანიდან თუ სხვა ქვეყნებდან ჩამოსული მრავალრიცხოვანი ვაჭრებისათვის ერთდროულად სავაჭრო და საცხოვრებელი ადგილიც იყო. საკომერციოდ ძმებს ხშირად უწევდათ მიმოსვლა მოსკოვში, სტამბოლში, ისპაჰანში და სხვ.

ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის ბოლოს ძმებმა სარაჯიშვილებმა მოსკოვში დაამზადებინეს და ჩამოიტანეს ალავერდის ტაძრის კანკელი. შემორჩენილია უცნობი მხატვრის მიერ მაღალპროფესიულ დონეზე შესრულებული დავით სარაჯიშვილის პორტრეტი, რომელიც ქართული დაზგური ფერწერის მხატვრულ ნიმუშადაა მიჩნეული. პორტრეტი სამახსოვრო წარწერით „ღმერთსა ვთხოვ, ბედნიერება გქონოდეს. შენი ძმა დავით სარაჯიშვილი“ დავითს საკუთარი ძმისთვის, მიხეილისათვის უჩუქებია.²

დავით სარაჯიშვილის გარდაცვალების გამო გაზეთი „ზაკავკასკი ვესტნიკ“-ი წერდა: „გარდაიცვალა პირველი ქართველი ვაჭარი. 1800-1820 წლებში მისი სახლი შეძლების მხრივ პირველი იყო და დაფუძნებული იყო პატიოსან ვაჭრობაზე“.³

დავითის ძმის მიხეილ სარაჯიშვილის შესახებ იმასაც ამბობენ, რომ ფოტოგრაფიული მეხსიერება ჰქონდაო და ალა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის დანგრეული ზოგიერთი შენობა სწორედ მისი წყალობით აღუდგენიათ.⁴

ცნობილია ამ გვარის კიდევ ერთი წარმომადგენელი დავით მიხეილის ძე სარაჯიშვილი, რომელმაც ინჟინერ-მშენებლის სპეციალობით განათლება პეტერბურგში, მოსკოვსა და გერმანიაში მიიღო და შემდეგ რუსეთის საიმპერატორო საინჟინრო აკადემიის წევრი გამხდარა.⁵

¹ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Том V, Тифлис, 1873, с. 237.

² И. Дзуюца, Народное направление в грузинской станковой живописи второй половины XVIII-XIX веков. диссертация ... кандидата искусствоведения, Тбилиси, 1984.

³ Газ. „Закавказский вестник“, 1847 г. 27 февраля.

⁴ ჟურნ. „გზა“, 2015, 6 თებერვალი. <http://gza.kvirispalitra.ge/qveyana/1375-ratom-ubidzga-sakuthari-qarkhnis-mushebs-gaficvisken-davith-sarajishvilma.html>

⁵ <http://gza.kvirispalitra.ge/qveyana/1375-ratom-ubidzga-sakuthari-qarkhnis-mushebs-gaficvisken-davith-sarajishvilma.html>

ჩამომავლობით საპატიო მოქალაქე იყო 1855-1857 წლებში თბილისის ქალაქის თავი სოლომონ დავითის ძე სარაჯიშვილი (Сараджев).¹ ვიდრე ასეთ საპასუხისმგებლო თანამდებობას დაიკავებდა, იგი თევზის მრეწველობას მისდევდა და მნიშვნელოვანი ქონებაც დააგროვა. 1853 წლისათვის სოლომონი თბილისის თავადაზნაურთა დეპუტატების საკრებულოს წევრი ყოფილა, ყირიმის ომის პერიოდში, კერძოდ, 1855 წელს კი მისთვის თბილისის დაცვის მიზნით ჩამოყალიბებული სახალხო ლაშქრის ერთ-ერთი რაზმის მეთაურობა მიუწევდა.² საარქივო დოკუმენტებში სოლომონი „კაპიტალისტად და მოიჯარედაც“ იხსენიება. იგი ქველმოქმედებასაც ეწეოდა და მისი ხარჯით ბოდბის მონასტრის კანკელი განუახლებია. დაჯილდოებული იყო წმ. სტანისლავის მესამე ხარისხის ორდენით. სოლომონ სარაჯიშვილი, როგორც კავკასიის დეპუტაციის წევრი, 1855 წელს იმპერატორ ალექსანდრე პირველის კორონაციასაც ესწრებოდა მოსკოვში.³

„წარჩინებულ ქართულ ოჯახად“ ითვლებოდა თბილისში დავით სარაჯიშვილის მამის ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილის (1807-1880) სახლობა, რომელიც სოლოლაკში, ზაქარიას მიერ აგებულ მშვენიერ სახლში ცხოვრობდა. ზაქარიას მოზრდილი სახლი, ზვარი, მინდორი და ტყეც ჰქონია სოფელ დილომში, სადაც მეურნეობას მისდევდა. გადმოცემით, ზაქარია ბაზაზი (ფართლელის მოვაჭრე) ყოფილა და ქალაქის შუაბაზარში, თავის ქარვასლაში მაუდით ვაჭრობდა. მას კითხვის მოყვარულ, „ქართული მწიგნობრობის პატივისმცემელ, საქართველოსა და ქართული მამულიშვილური აზროვნების და დიდად მოტრფიალ“ კაცად ახასიათებენ.⁴

ზაქარიას სარაჯიშვილის მეუღლე დავითის დედა, ელისაბედ სოლომონის ასული სავანელი ლამაზი შესახედაობის, გონიერი ქალბატონი ტრადიციულ ქართულ ოჯახში იყო აღზრდილი. დედამ დიდი როლი შეასრულა შვილების სულიერ-ზნეობრივ განვითარებაში, რასაც დავითი განსაკუთრებით აღნიშნავდა.

¹ Кавказский Календарь на 1856 г, Тифлис, 1855, с. 522. სოლომონ სარაჯიშვილი – თბილისის პირველი ქართველი ქალაქის თავი – იყო მრეწველისა და ქველმოქმედის დავით სარაჯიშვილის მამის, ზაქარიას ძმა.

² С. Карапетян, Меры Тифлиса (Тбилиси), Ереван, 2003, с. 47.

³ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Том XI, Тифлис, 1888, с. 714-715.

⁴ ზ. ქიქინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი. თბ., 1909, გვ. 56.

თანამედროვეთა გადმოცემით, ზაქარია სარაჯიშვილი მეზობლების, მეგობრებისა და ნათესავების გამკითხავი, ყმა-გლეხების ქომაგი ყოფილა. დიღმელები ზაქარიას თავიანთ „მფარველ მამას“ ეძახდნენ და მის დაუკითხავად თურმე არც ერთ საქმეს არ წყვეტდნენ.

ზაქარია სარაჯიშვილი დიდი ქველმოქმედი იყო, იგი სოლიდურ თანხას ახმარდა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობას, ისტორიული ძეგლების აღდგენასა და შენარჩუნებას, ერთხანს თბილისის სასულიერო სემინარიის მზრუნველიც იყო და სემინარიის მოწაფეებს ფინანსურადაც ეხმარებოდა.¹

ზაქარიას გარკვეული ხარჯი გაუღია სვეტიცხოვლის შეკეთების, ასევე იკორთის ტაძრის აღდგენისათვის, სადაც კახეთის 1659 წლის აჯანყების მეთაურები: ბიძინა ჩოლოყაშვილი, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავები არიან დაკრძალული. ზაქარიას თანხა შეუწირავს ქაშვეთის ტაძრის მშენებლობის ფონდშიც, ხოლო დიღომში, სოფლის სამხრეთ-დასავლეთით აღმართულ მთაზე, 1863 წელს, საშუალო ზომის დარბაზული ტიპის ეკლესია აუგია, რასაც ტაძრის შესავლელის თავზე, ნაცრისფერ ქვაზე ამოკვეთილი მხედრული წარწერაც მოწმობს.² თეთრი გიორგის სახელზე ნაკურთხი ეს ეკლესია თლილი ქვითაა ნაგები და კამარითაა გადახურული.³

სწორედ ამ ეკლესიაში დაუკრძალავთ 1880 წელს გარდაცვლილი ზაქარია სარაჯიშვილი. ზაქარიას შვილისთვის ანდერძით 700 ათასი მანეთი დაუტოვია. არსებობს ცნობები, რომ გარკვეული ქონება დავითს ბიძის სოლომონ სარაჯიშვილის მემკვიდრეობიდანაც დარჩენია.

ზაქარიას დავითის გარდა კიდევ ორი შვილი ეკატერინე და მარიამი ჰყავდა. ეკატერინე გენერალ ნიკოლოზ ერისთავის მეუღლე იყო, ხოლო მარიამი ცოლად გაჰყვა ცნობილ მწერალსა და მოღვაწეს, „სამშობლოს“ ავტორს დავით ერისთავს.⁴

დავით სარაჯიშვილმა სოფელ ბაკურციხეში აიშენა მოზრდილი სახლი და ეზოში შესანიშნავი მარანიც გაშენა. „კავკასიის კალენ-

¹ ს. მგალობლიშვილი. ჩემი მოკლე ავტობიოგრაფია. წიგნში – მწერალთა ავტობიოგრაფიები. პირველი წიგნი, თბ., 2013, გვ. 19.

² ზაქარია სარაჯიშვილის საფლავის ქვის წარწერაშიც იგი ეკლესიის აღმშენებლად მოიხსენიება.

³ <http://saunje.ge/index.php?id=1215&lang=en>

⁴ გ. ჩიმაკაძე, ცხოვრება და ღვაწლი დავით სარაჯიშვილისა, თბ., 2003, გვ. 31-37.

დრის" 1890 წლის გამოცემის თანახმად, სარაჯიშვილს 460 დესეტიანა მიწის ნაკვეთი სოფელ წოდორეთშიც ჰქონია. საერთო ფართობიდან 50 დესეტიანა ყოფილა პირველი კატეგორიის, 200 მეორე, ხოლო 210 დესეტიანა მესამე კატეგორიისა.¹ გონიერმა მოღვაწემ „თავისი ცოდნითა და მხნეობით“ ეს ქონება მილიონებად გადააქცია. იაკობ გოგებაშვილის სიტყვით, „იგი რომ ჩვენებურის ბრწყინვალე წოდების წევრი ყოფილიყო, მამისაგან დარჩენილს თანხას სწრაფად გაფლანგავდა, გაღატაკდებოდა, შაბათის გლახად გადაიქცეოდა, ...რის მაგალითებს ყოველ ნაბიჯზე ვხედავთ ახლანდელს დროში“.²

ქიმიისა და ფილოსოფიის დოქტორი

დავით სარაჯიშვილისადმი მიძღვნილ არაერთ პუბლიკაციაში მკითხველი შეხვდება ინფორმაციას, რომ ჩვენი დიდი მეწარმე და ქველმოქმედი „ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი“ ან „ქიმიის მეცნიერებათა დოქტორი“ იყო.³ იმის გარკვევაც ჭირს, სად დაიცვა დისერტაცია დავითმა, ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში, მიუნხენის უნივერსიტეტში თუ ჰალეს საბუნებისმეტყველო აკადემიაში, რადგან სხვადასხვა წიგნსა და სტატიაში ზოგან ერთი ამთგანია დასახელებული, ზოგან მეორე და ზოგან მესამე.

საიდან და რატომ გაჩნდა ამ საქვეყნოდ ცნობილი კაცის ბიოგრაფიაში ამგვარი ბუნდოვანება?

რამდენიმე წლის წინ, ქართველმა მკვლევარმა ირინა არაბიძემ გერმანიის სახელგანთქმულ ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტის არქი-

¹ Кавказский календар за 1891 г. Т6., 1890, с. 371.

² დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად, თბ., 1911, გვ. 20.

³ 6. მირიანაშვილი, მშობლიური ხალხის სასიკეთოდ. მოგონებები დავით სარაჯიშვილზე. ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, №65-66, თბ., 1993-1994, გვ. 239; ა. კოხრეიძე, დავით სარაჯიშვილი – ქველმოქმედი, საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, თბ., 2004, გვ. 254; მ. ჯოღობორდი, მ. ლიპარტელიანი, ქართველი და უცხოელი მეწარმეების სამეურნეო-საქველმოქმედო საქმიანობა საქართველოში. გვ. 60; რ. მარგიშვილი, დავით სარაჯიშვილი. დიდი მამულიშვილი და მოქალაქე, ჟურნ. „ჩვენი სამყარო“, 2015, №10, გვ. 23.

ვში მოიძია საყურადღებო დოკუმენტები, რომელთა ანალიზით ამ საკითხს ნათელი მოეფინა.¹ მაგრამ, მივყვეთ თავიდან:

1866 წელს, თბილისის კლასიკური გიმნაზიის დასრულების შემდეგ, დავით სარაჯიშვილი პეტერბურგს გაემგზავრა და იქაური უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტის საბუნებისმეტყველო განყოფილების პირველ კურსზე ჩაირიცხა.

იმ დროს საქართველოში უმაღლესი სასწავლებელი არ არსებობდა, რის გამოც ქართველ ახალგაზრდებს სწავლის გაგრძელება ძირითადად რუსეთის იმპერიის უნივერსიტეტებში უზღებოდათ. საამისოდ ევროპაში გაემგზავრებას ცოტანი თუ ახერხებდნენ. სათქმელია ისიც, რომ ქართველი საზოგადოება ჯერ კიდევ არ იყო შეჩვეული ოჯახიდან შვილების ხანგრძლივ გაშვებას, მით უფრო განათლების მისაღებად. ერჩიათ, შვილები თავისთან ახლოს ჰყოლოდათ და ისინიც იმავე საქმიანობაში ჩაებათ, რასაც თვითონ ენეოდნენ. მღვდელი შვილის მღვდლობას ესწრაფოდა, კომერსანტს ერჩინა მემკვიდრე ალებ-მიცემობის სფეროში ეხილა, მოხელე საკუთარი შვილისთვისაც ჩინოვნიკობას ამჯობინებდა და ა. შ.

დავითის მამას, ზაქარია სარაჯიშვილს ესმოდა განათლების როლი და მნიშვნელობა, თუმცა უმძიმდა დავითის უცხოეთში გაშვება. ბოლოს მაინც შვილის ნებას დაჰყვა. ზაქარია ჭიჭინაძის სიტყვით, „მეტი გზა არ აქვნდა, დათიკომ მგზავრობის დროს დიღმისკენ ამოიარა, აქ გზაში შეხვდა მამა... მან მაშინათვე ტირილი შექმნა. მაგრამ მალე გამოეთხოვა შვილს და აქეთ გამობრუნდა. დათიკო გააქანა ეტლმა“.²

ერთი თანამედროვის გადმოცემით, დავითს არ მოსწონებია „არც უნივერსიტეტის სწავლა და არც მაშინდელი სტუდენტობის ცხოვრება მათის ნიგილისტობით“. ამიტომაც, ერთი წლის შემდეგ მან სწავლის გაგრძელება ევროპაში განიზრახა და ამ მიზნით გერმანიაში ჩავიდა. „გერმანიის სტუდენტთა ჩვეულებისამებრ, იგი ერთი უნივერსიტეტიდან გადადიოდა მეორე უნივერსიტეტში, სადაც უკეთესი

¹ ი. არაბიძე, დავით სარაჯიშვილის ბიოგრაფიიდან რამდენიმე ცნობის დაზუსტებისთვის (დაბადების 170 წლისთავთან დაკავშირებით), ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2018 № 1-2 (22), გვ. 85.

² ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა, ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი. თბ., 1909, გვ. 85.

პროფესორი ეგულებოდა, და ასე მოიარა რამდენიმე უმაღლესი სასწავლებელი“ წერდა ალექსანდრე სარაჯიშვილი.¹ მართლაც, დავით სარაჯიშვილი ლექციებს ჯერ მიუწხენის, შემდეგ კი ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტებში ისმენდა, ოღონდ ამჯერად ქიმიის განხრით. ევროპაში მოქმედი წესი ითვალისწინებდა სტუდენტის მიერ სხვადასხვა უნივერსიტეტში სხვადასხვა საგნის გავლასა და ჩაბარებას (დღეს ამას სტუდენტთა მობილობას უწოდებენ).

1386 წელს დაარსებული ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტი გერმანიის უძველესი და ევროპის ერთ-ერთი პრესტიჟული უმაღლესი სასწავლებელია. თავდაპირველად იგი დამაარსებლის კურფიურსტ რუპრეხტ I-ის სახელს ატარებდა. მას შემდეგ, რაც XIX საუკუნის დამდეგიდან უნივერსიტეტი სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებლად გარდაიქმნა, მას ბადენის პირველი დიდი ჰერცოგის კარლ ფრიდრიხ ბადენელის სახელიც მიემატა. უნივერსიტეტი დავით სარაჯიშვილის სტუდენტობის დროს და დღესაც რუპრეხტისა და კარლის ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტად (Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg) იწოდება.

მის კურსდამთავრებულ სხვა სახელოვან ადამიანებზე რომ არაფერი ითქვას, ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში სწავლობდნენ დიდი ქიმიკოსი დმიტრი მენდელეევი, ასევე ქიმიკოსი და ექიმი, კომპოზიტორი ალექსანდრე ბოროდინი, ფიზიოლოგი ივანე სეჩენოვი, ბუნებისმეტყველი კლიმენტ ტიმირიაზევი და სხვ. სარაჯიშვილი ისმენდა ცნობილი ქიმიკოსების ვოლფგანგ კობელის, მაქს პეტენკოფერის, რობერტ ბუნსენის, ემილ ერლენმეიერის, ჰერმან კოპისა და სხვათა ლექციებს, მეცადინეობდა მათსავე ლაბორატორიებში.

როგორც ამ ბოლო დროს გახდა ცნობილი, დავითი თავდაპირველად იენაში ჩასულა, გერმანული ენის ცოდნა იქ განუმტკიცებია და ისე რომ უნივერსიტეტში სტუდენტად არ ჩაწერილა, პროფესორ გუნტერთან ქიმიაში ლექციებსა და ცდებსაც ესწრებოდა. ამასთან, მას ზოგიერთი სასწავლო კურსი მუწხენის პოლიტექნიკურ სასწავლებელშიც გაუვლია.²

¹ დავით სარაჯიშვილის ხსოვნას, თბ., 1911, გვ. 77.

² ი. არაბიძე-გბინდუნი, ი. არაბიძე, ახალი ცნობები დავით სარაჯიშვილის ცხოვრებიდან (ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტის არქივის მასალები), წმიდა გრიგოლ ფერაძე – 120, წმიდა გრიგოლ ფერაძის 120 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენცია „საქართველო და ქრისტიანული ცივილიზაცია. მასალები, თბ., 2020, გვ. 112-114.

1871 წელს დავით სარაჯიშვილმა დაამთავრა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტი და დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად გამოცდაზე დაშვება ითხოვა. 1867 წელს დამტკიცებული და უნივერსიტეტში იმ დროს მოქმედი რეგულაციების მიხედვით, ხარისხის მისაღებად აუცილებელი არ იყო წერიტი ნაშრომის დაცვა, შეიძლებოდა მისი ჩანაცვლება ერთი ძირითადი და ორი დამატებითი ზეპირი გამოცდით. საგნები განმცხადებელს თვითონ უნდა აერჩია.

საარქივო დოკუმენტების თანახმად, ქართველ სტუდენტს სათანადო განცხადებით უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ფაკულტეტისათვის მიუმართავს, რადგან სწორედ ამ ფაკულტეტის ნაწილი იყო საბუნებისმეტყველო განხრა. დავითმა ძირითად საგამოცდო საგნად ქიმია, ხოლო დამატებით დისციპლინებად ფიზიკა და მინერალოგია დაასახელა. სამივე საგნის წარმატებით ჩაბარების საფუძველზე, დავით სარაჯიშვილს 1871 წლის 10 მარტს „ფილოსოფიის დოქტორისა და თავისუფალ ხელოვნებათა მაგისტრის სამეცნიერო უფლებები და პრივილეგიები“ მიენიჭა. ამასთან, რაკი ძირითად საგნად არჩეული ქიმია წარმატებით დაძლია, მან მიიღო დიპლომი, რომელიც ქიმიის დოქტორის ნოდებასაც გულისხმობდა.¹

დავით სარაჯიშვილი ნიკო ნიკოლაძის შემდეგ პირველი ქართველი იყო, რომელმაც უმაღლესი განათლება დასავლეთ ევროპაში მიიღო, წარმატებით დაასრულა უნივერსიტეტი და დოქტორის ხარისხიც მოიპოვა. განსხვავება ის იყო, რომ ნიკომ ციურისხის უნივერსიტეტში სადისერტაციო ნაშრომი („განიაარლება და მისი ეკონომიკური და სოციალური შედეგები“) წარადგინა და დაიცვა, დავითმა კი ქიმიასა და ფილოსოფიაში დოქტორის აკადემიურ ხარისხები ზეპირი გამოცდების გზით მიიღო.

მომავალი მენარმე არ დასჯერდა ამ თვალსაჩინო მიღწევას, რამდენიმე წელი ისევ გერმანიაში დარჩა და ამჯერად სოფლის მეურნეობის საფუძვლიან შესწავლას შეუდგა. ამის ყველაზე კარგ შესაძლებლობას შტუტგარტში არსებული ჰოჰენჰაიმის სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი იძლეოდა, რომელიც იმხანად სასოფლო-სამეურნეო აკადემიად იწოდებოდა (დღევანდელი ჰოჰენჰაიმის

¹ ი. არაბიძე, დავით სარაჯიშვილის ბიოგრაფიიდან რამდენიმე ცნობის დაზუსტებისთვის (დაბადების 170 წლისთავთან დაკავშირებით), ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2018 № 1-2 (22), გვ. 85.

უნივერსიტეტი). არსებობს ცნობები, რომ დავითი ცოდნას გერმანიაში ჰალეს ცნობილ უნივერსიტეტშიც იღრმავებდა.

1878 წელს დავით სარაჯიშვილი გერმანიიდან საფრანგეთში გადადის და ორ წელიწადს ახალი დარგის მევენახეობა-მელვინეობის შესწავლას უთმობს. იგი განსაკუთრებით მელვინეობის თანამედროვე ტექნოლოგიებმა, კონიაკისა და სხვა სპირტიანი სასმელების (არაყი, ლიქიორი) დამზადება-წარმოებამ დააინტერესა და ეს საქმე საფუძვლიანადაც შეისწავლა.

ღვპით სახაჯიშვილის აღმოჩენილი სასმელები

საქართველო ვაზისა და ღვინის სამშობლოა. აქ ძველი დროიდანვე იცოდნენ ყურძნისა და ხილისაგან არყის გამოხდა. ეს მაგარი ალკოჰოლური სითხე ძირითადად ოჯახებში, სასმელად, ასევე სამკურნალო და პროფილაქტიკური დანიშნულებით გამოიყენებოდა. არსებობს ცნობები, რომ ზოგჯერ არაყს მთელი სოფელი ერთად ხდიდა ომში მიმავალი ლაშქრისათვის. საბაზრო პროდუქტად არაყი უფრო XIX საუკუნეში, საქართველოში რუსეთის დამკვიდრების დროიდან იქცა, რადგან რუს მოხელეებსა თუ ჯარისკაც-ოფიცრებში მას დიდი მოწონება და გასავალი ჰქონდა.

თუ ადრე არაყს მხოლოდ კუსტარულად, ხალხური ტექნოლოგიებით ხდიდნენ, მასზე მოთხოვნის ზრდამ განაპირობა არყის დამზადების ახალი გზების ათვისება, მათ შორის: რექტიფიცირებული (შენარევებისაგან გაწმენდილი) ეთილის სპირტის წყალთან შეზავებით ან შაქრის და სახამებლის შემცველი ნედლეულის უშუალო გამოხდით. არყის პირველ მწარმოებლებად საქართველოში მიჩნეულნი არიან თავადი ივანე ერისთავი (ერისთავის სახელს ატარებს ცნობილი ევროპული ბრენდი „Eristoff Vodka“), ძმები სერო და იაკობ ოცხელები, ალექსანდრე თუმანიშვილი, ბარბარე იმერლიშვილი, იაკობ ზუბალაშვილი, გიორგი ბოლქვაძე და სხვები.

1885 წლიდან მათ შეუერთდა უცხოეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული დავით სარაჯიშვილიც. იგი კავკასიაში არყის დამზადების ევროპული მეთოდის პიონერად მოგვევლინა. სარაჯიშვილმა თბილისში გახსნა კავკასიაში პირველი სპირტის სარექტიფიკაციო ქარხანა. სხვათა შორის, რუსეთის იმპერიაში სწორედ ამ წლიდან დაიწყო გასაყიდი არყის ბოთლებში ჩამოსხმა, მანამდე „ვოდკა“ იყიდებოდა ვედროებით, რომელშიც 12,3 ლიტრი სასმელი ჩადიოდა.¹

დავით სარაჯიშვილის ფირმა არყის გარდა სხვა ალკოჰოლურ სასმელებსაც ლიქიორს, ნაყენს, რომს აწარმოებდა. ისინი თვისებით, გემოთი, არომატით და ფერიტაც განირჩეოდნენ. 1888 წელს თბილისში მწყობრში ჩადგა სარაჯიშვილის ლიქიორის ქარხანა. ქართველი მრეწველის სახელს რუსეთის იმპერიაში კიდევ ერთი ნოვაცია კონიაკის წარმოება დაუკავშირდა. გაზეთ „თემის“ გამოცემლისა და რედაქტორის გრიგოლ დიასამიძის სიტყვით: „მან შეჰქმნა პირველად არა მარტო ჩვენს ქვეყანაში, არამედ მთელს რუსეთში სამი სამრეწველო დიდი საქმე. ეს იყო კონიაკის, ლიქიორის და არყის გამოხდის საქმეები“.² შემთხვევითი არ იყო, რომ არტურ ლაისტი დავით სარაჯიშვილს „ეროვნული ინდუსტრიის ფუძემდებელს“ უწოდებდა.³

საყოველთაოდ ცნობილი არომატული ალკოჰოლური სასმელი კონიაკი, რომელსაც ვიქტორ ჰიუგომ „ღმერთების სასმელი“ უწოდა, სათავეს საფრანგეთიდან იღებს. სახელიც და საკუთრივ სასმელი „კონიაკიც“ დასავლეთ საფრანგეთის პროვინცია კონიაკიდან მომდინარეობს. აქ, შარანტის დეპარტამენტში, კონიაკი ჰქვია ქალაქსაც, რომელიც პარიზიდან 406 კმ-ს დაშორებით, ლა როშელსა და ბორდოს შორის მდებარეობს. სწორედ ამ ქალაქმა მისცა დასაბამი ხსენებულ „კეთილშობილურ“ სასმელს, რომელმაც თავისი პოპულარობით დაჩრდილა ქალაქის ცენტრში მდებარე ვალუების სამეფო დინასტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მონარქის, ფრანსუა I-ის შუა საუკუნეების სასახლე და თვით მეფის ძეგლიც. კონიაკის წარმოებას საფუძველი შარანტის ხეობაში გავრცელებული, საქვეყნოდ ცნობილი ყურძნის ჯიშის „ტრებიანო იტალიკოს“ ღვინისაგან დაედო.

¹ <http://www.vodkamuseum.ru/istoriya-vodki>

² გაზ. „თემი“, 1911 წ., 27 ივნისი.

³ გ. სარაჯიშვილი, სახალხო მგოსანი და დავით სარაჯიშვილის ოჯახი, ჟურნ. „საქართველოს ბიბლიოთეკა“, 2010, №3(40), გვ. 14.

სპეციალური აპარატის მეშვეობით ამ ღვინის ორჯერადი გამოხდის შედეგად XVII საუკუნის პირველ ნახევარში დაამზადეს პირველი საკონიაკე სპირტი, ხოლო ლიმუზენის, ტრონზესა თუ ვოგეზის ტყიან მასივებში მოჭრილი ასწლოვანი მუხის მერქნისგან შეკრულ კასრებში სპირტის დაძველებით მიიღეს ხავერდოვანი, არომატული, ოქროსფერი სითხე, რომელსაც ადგილის სახელი „კონიაკი“ დაერქვა. კონიაკი საფრანგეთში პოპულარული გახდა ლუდოვიკო XIV-ის ხანაში (1643-1715 წწ.), ხოლო შემდეგ სხვა ქვეყნებშიც გავრცელდა.

კონიაკის დასამზადებლად საჭირო სპირტი დიდხანს მხოლოდ ღვინის გამოხდით მიიღებოდა, მაგრამ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყეს სხვა ნედლეულის შაქრის ლერწმის, ჭარხლის, კარტოფილის გამოყენებაც, რითაც საფუძველი ჩაეყარა ფალსიფიცირებული კონიაკის წარმოებას.

კონიაკი საქართველოსა და რუსეთის იმპერიაშიც კარგა ხანს კუსტარულად და ფრანგული წარმოების ცუდი მიბაძვით მზადდებოდა. მაგალითად გამოდგება არაყი „კიზლიარკა“, რომელსაც ფრანგულ კონიაკს ადარებდნენ. 1812 წელს, საფრანგეთთან ომის დროს, რუსეთში საზღვარგარეთული ღვინოების შემოტანა აიკრძალა, რის გამოც შიდა ბაზარზე „კიზლიარკა“ ერთობ პოპულარული გახდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში მასზეც მოთხოვნილება დაეცა.

1882 წელს კონიაკის ქარხანა ტემპელჰოფშიც (სტავროპოლის მხარე) გაიხსნა. ამავე პერიოდში თერგის ოლქში იწარმოებოდა კონიაკი „სამოთხის ცრემლები“, მაგრამ 1884 წელს აქციზური სისტემის შემოღების გამო, მათი გამოშვება შეწყდა. 1887 წლიდან პირველი გილდიის ვაჭარმა ტაიროვმა (ნერსეს ტაირიანცი) კონიაკის წარმოება ერევანში დაიწყო. 1898 წელს ეს საწარმო ნ. შუსტოვმა შეიძინა და გააფართოვა. კონიაკის დამზადების ცდები კახეთის საუფლისწულო მამულშიც დასტურდება.

1893 წელს პრინც აშილ მიურატს,¹ ხოლო ცოტა მოგვიანებით პრინც კონსტანტინე ოლდენბურგს კონიაკი ქუთაისის გუბერნიაშიც უწარმოებიათ. დღეისათვის დადგენილია, რომ პირველობა ქართული კონიაკის შექმნაში გიორგი ბოლქვაძეს ეკუთვნის, რომელსაც ეს ალკოჰოლური სასმელი ჯერ კიდევ 1865 წელს დაუმზადებია

¹ გაზ. „ივერია“, 1894 წ., 19 იანვარი; პ. გაბისონია, სოფელი ჭაღუბში (ნარკვევი სოფლის ისტორიიდან), თბ., 2015. გვ. 44.

ქუთაისში. ცნობილი ქართველი მეღვინე გიორგი ბოლქვაძე პარიზის ეროვნული აკადემიისა და ბრიუსელის საერთაშორისო აკადემიის საპატიო წევრი და სხვადასხვა ქვეყნის მრავალი ორდენის კავალერი იყო.¹ მის პროდუქციას კი (რომი, ლიქიორები, კონიაკი, სამკურნალო და მწარე არაყი...) 100-ზე მეტი ჯილდო აქვს მოპოვებული.

ადგილობრივი პროდუქცია ტოლს ვერ უდებდა უცხოურს, რის გამოც რუსეთის სამრეწველო ბაზარზე საზღვარგარეთული, ძირითადად ფრანგული კონიაკი ბატონობდა.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მწარმოებლისაგან განსხვავებით, დავით სარაჯიშვილმა კონიაკის დამზადების ნიუანსები კონიაკის სამშობლოში თვითონვე შეისწავლა, ფრანგული ტექნოლოგია საქართველოში დანერგა და ამ დარგის სამრეწველო წარმოების მესაძირკვლედ იქცა.

ქართული ნაწარმი სახელგანთქმული ფრანგული კონიაკის ზუსტი ანალოგი გახლდათ, დამზადებული იყო ფრანგული ტექნოლოგიით ფრანგი სპეციალისტების ა. ჟურდისა და ბურდონის მონაწილეობით, რომლებიც დავითმა საგანგებოდ მოიწვია თბილისში. მათზე ადრე საფრანგეთში მყოფი დავით სარაჯიშვილი დაუკავშირდა ცნობილ ფრანგ მეღვინესა და მწარმოებელს ჟან-ბატისტ კამიუს, რომელიც წარმატებით უძღვებოდა მის მიერვე 1863 წელს დაარსებულ ფრანგული კონიაკის სახლს Camus la Grande Marque-ს. საგულისხმოა, რომ კამიუ სარაჯიშვილს ტექნიკური აღჭურვილობითაც დაეხმარა.

ევროპიდან დაბრუნებულმა დავითმა კონიაკის წარმოების პირველი ცდები სოფელ დიღომში მოაწყო და მალე დარწმუნდა, რომ იქაური თეთრი ყურძნისაგან საუკეთესო ხარისხის კონიაკის დამზადება შეიძლებოდა. 1885 წელს სარაჯიშვილმა თბილისში კონიაკის ცენტრალური საწყობი ააგო, სადაც საკონიაკე სპირტს აძველებდნენ. 1888 წელს შვეიცარიიდან „შარანტის“ გამოსახდელი აპარატის ჩამოტანამ ეს საქმე უფრო მაღალ დონეზე აიყვანა. ამ წლის შემოდგომაზე თბილისის სარეექტიფიკაციო ქარხნის ბაზაზე ამუშავდა დავით სარაჯიშვილის კონიაკის პირველი ქარხანა. იგი მაშინდელი აგურის (შემდგომში ბელინსკის და ახლანდელი ჭოველიძის) ქუჩაზე

¹ <http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001541/>

მდებარეობდა და ოლლას (მოგვიანებით ლენინის და თანამედროვე კოსტავას) ქუჩას ემიჯნებოდა. კონიაკის შთამბეჭდავი ემბლემა კლდის ქარაფზე გადმომდგარი ჯიხვი, როგორც „ძალის, სისუფთავისა და მოქნილობის სიმბოლო“, საკუთარი სასმელისთვის, გადმოცემით, თვითონ დავითს შეურჩევია.¹

დავით სარაჯიშვილმა შეიძინა და გააფართოვა ყიზლარის (დაღესტანი), კალარაშის (მოლდოვა), გოქჩისა (სომხეთი) და ბაქოს (აზერბაიჯანი) კონიაკის სპირტსახდელი ქარხნები. ამ საწარმოებიდან საკონიაკე სპირტი გადასამუშავებლად და დასაძველებლად სპეციალური კასრებით იგზავნებოდა თბილისში კონიაკის ცენტრალურ საწყობში. რაც შეეხება სამარკო კონიაკს, მის დასამზადებლად სპირტები ძირითადად შემოჰქონდათ საფრანგეთიდან და პროდუქცია გამოდიოდა კავკასიის ნატურალური კონიაკების სახელწოდებით.

დავით სარაჯიშვილმა 1887 წელს სპირტის სახდელ პირველ ქარხანას საფუძველი ჩაუყარა ერევანშიც, სადაც 1894 წელს მეორე ქარხანაც ააშენა. ამ დროისათვის სარაჯიშვილის ფირმა ამზადებდა 50-მდე, ხოლო XX საუკუნის დამდეგს 60-მდე დასახელების ალკოჰოლიან სასმელს. ალექსანდრე ხახანაშვილის სიტყვით, დავით სარაჯიშვილი „შეიქმნა ახალი წარმოების მამამთავრად, ბაზარი მოუპოვა თავის წარმოებას მთელს რუსეთში“. გამოანგარიშებულია, რომ 1901 წლის განმავლობაში დ. სარაჯიშვილს გაუყიდა თავის ქარხნებში დამზადებული 220 ათასი მანეთის კონიაკი (ერთი ვედრო არასამარკო კონიაკის საშუალო ფასი იმ დროისათვის 30 მანეთს არ აღემატებოდა)², ასევე, 40 ათასი მანეთის ლიქიორები და მილიონ-ნახევარი მანეთის სპირტი და მისი ნაწარმი.³ 1904 წელს სარაჯიშვილს გამოუშვია 4,5 მლნ. მანეთის ლირებულების პროდუქცია.⁴ საქართველოში საკუთრივ კონიაკის წარმოების ასეთი სტატისტიკაა დადასტურებული: 1900 წელს სარაჯიშვილის ფირმის ცენტრალურ საწყობში დასაძველებლად ინახებოდა 800 000 ბოთლი, ხოლო 1911 წელს 1 988 000 ბოთლი. თუ 1891 წელს აწარმოეს 107 000 ბოთლი კონიაკი, 1900 წელს 218 900, 1908 წელს 400 000, 1910 წელს კი 600

¹ Read more: <https://sputnik-georgia.com/columnists/20160711/232563064.html>

² Указатель действующих в империи акционерных предприятий. СПб., 1905, с. 317.

³ საქართველოს კალენდარი, თბ., 1903, გვ.457-459.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბ., 1972, გვ. 77.

000 ბოთლი კონიაკი.¹ კონიაკის, არაყის, ლიქიორისა და სხვადასხვა ნაყენის დამზადებასთან ერთად დავით სარაჯიშვილი რომსა და შემაგრებულ ღვინოსაც აწარმოებდა, ამასთან, ეწეოდა სპირტის დენატურაციასაც², რომლის ნაწილს თვითონ მოიხმარდა, ხოლო დანარჩენს სხვა ფირმებზე ყიდდა.

საინტერესოა ინფორმაცია, რომლის თანახმად, დავით სარაჯიშვილის ალკოჰოლური სასმელების ქარხნებში³ დასაქმებული იყო 571 მუშა და სპეციალისტი, რომელთა ყოველწლიური ხელფასი 100,000 მანეთს შეადგენდა; 10 წლის განმავლობაში სარაჯიშვილის ქარხნებს 18,500,000 მანეთის სხვადასხვა სასმელი დაუმზადებიათ.⁴

სარაჯიშვილის ფირმას საკუთარი საწყობ-მაღაზიები ჰქონდა პეტერბურგში, მოსკოვში, ვარშავაში, ფეოდოსიაში, ბაქოში, ვლადიკავკაზსა და ჩარჯუში (დღევანდელი თურქმანაბადი (თურქმენისტანში), საიდანაც პროდუქცია საზღვარგარეთაც იგზავნებოდა. კიევში, ოდესაში, ვილნოში, რიგაში, ხარკოვსა და დონის-როსტოვში მუშაობდნენ სარაჯიშვილის აგენტები, რომლებიც სარფიან გარიგებებს უზრუნველყოფდნენ. პარიზში, ლონდონში, ბერლინში, ვენაში, ჟენევაში, თავრიზსა თუ კონსტანტინოპოლში მაღალ შეფასებას აძლევდნენ სარაჯიშვილის ფირმის არა მარტო კონიაკებს, არამედ არაყსა და ლიქიორებს. ეს ნაწარმი უცხოეთში რუსეთის ცნობილ მენარმეებს დეპრეს, სმირნოვს, ვოლბურკსა და სხვებს გაჰქონდათ.⁵ დავით სარაჯიშვილის მეცადინეობით ქართული და კავკასიური კონიაკი არა მარტო მსოფლიო გამოფენებში მონაწილეობდა და იმარჯვებდა, არამედ იგი რუსეთისა და ევროპის სატახტო ქალაქების არისტოკრატიული სუფრების მშვენიერებად იქცა.⁶

ფრანგული კონიაკების ანალოგიით, რუსეთის იმპერიაში კონიაკების კლასიფიკაცია, პირველად დავით სარაჯიშვილმა შემოიღო. მის

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 375, ანაწ. 2, საქმ. 2092, ფურც. 13.

² ნივთიერების ქიმიური შენებისა და ბუნებრივი თვისებების შეცვლა გარემოს ფიზიკურ-ქიმიური ფაქტორების მოქმედებით.

³ 1903 წ. დ. სარაჯიშვილმა მრეწველ ხუბლაროვისაგან ავქალაში მდებარე კიდევე ერთი სარეჟტიფიკაციო ქარხანა შეიძინა.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 15 მაისი.

⁵ <http://vinoge.com/istoria/daviT-zagarias-Ze-sarajiSvili>

⁶ პ. ნაცვლიშვილი, „...და იდავით თქვენც მისებრ!“ ლიტერატურული კოლაჟი-კონიაკი ხუთ ვარსკვლავად პროლოგითა და ორი სხვა ადიუსტაჟით, წიგნში – ჯაღალდის წერო, თბ., 1986, გვ. 108.

კონიაკებს ერქვა: „ОС“ (Очень старый), „ფინშამპანი“, „რანშამპანი“. უცხოური სახელების მიუხედავად, ყველა ეს სასმელი ქართული იყო და მათ მხოლოდ საქართველოში მოწეული ყურძნით ამზადებდნენ.

თავისი მაღალი ხარისხის გამო დავით სარაჯიშვილს ნაწარმი მოწონებით სარგებლობდა, თვით მრეწველმა კი ავტორიტეტი და საყოველთაო პატივისცემა იმითაც დაიმსახურა, რომ მან „რუსეთის მომხმარებელი მნიშვნელოვანწილად შინაური მრეწველობის უხეში გაყალბებისა და ფალსიფიკაციისაგან გაანთავისუფლა“.¹ ზაქარია ჭიჭინაძის სიტყვით, რუსეთში „რიგიანი სასმელების“ წარმოებას სა-თავე დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა დაუდო.

ქართული ალკოჰოლური სასმელების წარმატებას, ხარისხთან ერთად, მისი შეფუთვა, უცხოურთან შედარებით სიიაფე და საინტერესო დიზაინიც განაპირობებდა. სარაჯიშვილის ალკოჰოლური სასმელები ისხმებოდა როგორც ჩვეულებრივ, ისე ორიგინალურ (ფიგურულ, კონუსისებრ, ოვალურ) ბოთლებში, რომლებსაც ლამაზად გაფორმებული ეტიკეტები ამშვენებდა ქართული, რუსული, პოლონური თუ ფრანგული წარწერებით.² ეტიკეტებს კონსტანტინე მესხიშვილის, ექვთიმე ხელაძის, არსენ კალანდაძის თბილისურ სტამბებში მაღალ-პოლიგრაფიულ დონეზე ბეჭდავდნენ, მაგრამ სარაჯიშვილის საწარმოებში არცთუ იშვიათად ლოძის, ვარშავის, ბაქოს, ვილნიუსისა და სხვა ქალაქების სტამბებში დაბეჭდილი ლეინის, არყისა და კონიაკის სავაჭრო ნიშნებსაც იყენებდნენ. დავით სარაჯიშვილის კონიაკის ერთ-ერთ ეტიკეტზე გამოსახულია პირველი ქართველი მოდელი ბარბარე (ბაბო) ბაგრატიონ-დავითაშვილი. იგი ივანე მაჩაბლის მეუღლის ანასტასია (ტასო) ბაგრატიონი-დავითაშვილის უმცროსი და იყო. დავითის დაკვეთით, ეს სარეკლამო კოლაჟი პირველ ქართველ ფოტოგრაფს, სახელგანთქმულ ალექსანდრე როინაშვილს შეუსრულებია.³

დავით სარაჯიშვილის 1-, 2-, 3-, 4-ვარსკვლავიანი კონიაკები იმპერიისა თუ საერთაშორისო ბაზარზე „რუსული ნატურალური კონიაკის“ სახელწოდებით იყიდებოდა და მსოფლიო გამოფენებზეც

¹ Газ. „Закавказская речь“, 1911 г. 23 июля.

² ბ. კალანდაძე. ბონდოს არაყი. დავით სარაჯიშვილი – სპირტის, ლიქიორ-არყის და მ-გარი ალკოჰოლური სასმელების მწარმოებელი, თბ., 2013, გვ. 124.

³ <https://www.kvirispalitra.ge/history/9256-babo-barbale-bagrati-oni-davithashvili-pirveli-qarth-veli-fotomodeli.html>

იმავე სახელით იყო ხოლმე წარდგენილი. ფართოდ იყო ცნობილი ასევე „კავკასიის ბუნებრივი კონიაკი დ. ზ. სარაჯიშვილისა“.

ზოგიერთი ქართველი სპეციალისტის აზრით, დავით სარაჯიშვილს თავის დროზე საფრანგეთისაგან ნაყიდი უნდა ჰქონოდა კონიაკის სათანადო პატენტი, თუმცა ასეთი დოკუმენტი ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის და მისმა ძიებამ თვით საფრანგეთშიც ვერ გამოიღო შედეგი.¹

როდესაც დავით სარაჯიშვილმა საქართველოში ფრანგული ალკოჰოლური სამელის კონიაკის წარმოების დაწყება გადაწყვიტა, როგორც ჩანს, საფრანგეთში კონიაკი ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ დაპატენტებული. თანამედროვე ტერმინოლოგიით თუ ვიცყვით, ქვეყნის ამ მეტად გამორჩეულ ინტელექტუალურ საკუთრებაზე, სავაჭრო მარკასა და საფირმო ნიშანზე ამოქმედებული არ იყო ე. წ. აპელლასიონ-ი (L'appellation d'origine). ამიტომ სარაჯიშვილისათვის არავის დაუშლია 1887 წელს ჩამოსხმული მსგავსი სამელისათვის კონიაკი დაერქმია.

საფრანგეთში კონიაკის შექმნის პრიორიტეტის დასამტკიცებლად სპეციალური დეკრეტი მხოლოდ 1909 წლის 1 იანვარს მიიღეს. დეკრეტის შესაბამისად, დადგინდა იმ ტერიტორიის საზღვრები, რომლის პროდუქციასაც ყურძნის ბრენდის სახით აქვს უფლება კონიაკად იწოდებოდეს. სხვა სპირტიან სასმელებს კი, რომლებიც საფრანგეთში ღვინის დისტილაციის გზით იწარმოება, მაგრამ დეკრეტით განსაზღვრული რეგიონის მიღმა, კონიაკს ვერაფერს დაარქმევს. სხვადასხვა ქვეყანაში კონიაკის ტიპის სასმელს არმანიაკი, ბრენდი, ვინიაკი და ა. შ. ჰქვია.

სარაჯიშვილი კონიაკი არა მარტო მის სიცოცხლეში, არამედ შემდეგაც, მთელი საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში კონიაკის სახელწოდებით გამოდიოდა. ცხადია, სარაჯიშვილისეული ქარხანა უკვე სახელმწიფოს კუთვნილება იყო. წარმოების ტექნოლოგიურ მხარეს კონიაკის ცნობილი სპეციალისტი ვახტანგ ციციშვილი უძღვებოდა. ნაწარმის ხარისხი არ დაუგდიათ, შეიქმნა ახალი დასახელების სამარკო კონიაკებიც („ენისელი“, „გრემი“, „ვარციხე“, „თბილისი“), რომლებმაც საერთაშორისო აღიარება და მრავალი

¹ პ. ნაცვლიშვილი, „...და იდავითეთ თქვენგ მისებრი!“ გვ. 106.

მაღალი ჯილდოც მოიპოვეს. აქ ამ ქარხნის სახელგანთქმულ კონიაკ „ენისელთან“ დაკავშირებულ და ფართოდ გაცრცელებულ ერთ საინტერესო ამბავსაც დავიმონშებ, მიუხედავად იმისა, რომ მისი წყარო დაზუსტებული არ არის.

1945 წლის თებერვალში, იალტაში გამართულ აშშ, დიდი ბრიტანეთისა და სსრკ-ს სახელმწიფოს მეთაურთა „დიდი სამეულის“ ერთ-ერთ შეხვედრაზე, შესვენებისას ჩერჩილს, რომელიც ჩინებულად ერკვეოდა ალკოჰოლიურ სასმელებში, კონიაკი მოუთხოვია: სტალინის შეკითხვაზე, „რომელ კონიაკს მიირთმევთ?“ ბრიტანეთის პრემიერს უპასუხია: „რა თქმა უნდა ფრანგულს, რადგან სხვა კონიაკი ბუნებაში არ არსებობს. ნამდვილი კონიაკი ფრანგული შემოქმედებაა“.

საბჭოთა ლიდერს შეუთავაზებია: „ცხადია, გვაქვს ფრანგულიც, მაგრამ იქნებ ჯერ ქართული გაგესინჯათ?“

წინადადებას ჩერჩილი სკეპტიკურად შეხვედრია, მაგრამ თავაზიანობისა და სტალინის პატივისცემის გამო, მიწოდებული „ენისელი“ მოუსვამს და სიამოვნებით აღსაესეს, წამოუძახია: „არასოდეს მსგავსი არაფერი დამილევია!“

კმაყოფილი სტალინი დაპირებია ჩერჩილს: „ამიერიდან თქვენ ქართულ კონიაკს დალევთ ყოველდღე“.

გადმოცემის თანახმად, ჩერჩილი იალტიდან სამშობლოში ორი ყუთი „ენისელის“ თანხლებით გამგზავრებულა. შემდგომში საბჭოთა მეთაური, რომელსაც არ დავინწყნია თავისი გულუხვი დაპირება, ბრიტანეთის პრემიერს რეგულარულად აწვდიდა ქართული კონიაკის პარტიას. იმასაც ამბობენ, ჩერჩილს სიცოცხლის გახანგრძლივებაში ხელი ამ სასმელმაც შეუწყოო.¹

ამ „ისტორიის“ რამდენადმე სახეცვლილი ქართული ვერსია ასე გრძელდება: სტალინი დაინტერესებულა, ვინ დაამზადა ეს კონიაკი და მისი ავტორი ვახტანგ ციციშვილი ჯერ ორდენით, შემდეგ კი სტალინური პრემიითაც დაუჯილდოვებიათ.²

თბილისის კონიაკის ქარხნის დირექტორსა და მთავარ ტექნოლოგს ვახტანგ ციციშვილს 1947 წელს მართლაც აქვს მიღებული მესამე ხარისხის სტალინური პრემია ახალი მაღალხარისხოვანი ქარ-

¹ <https://1buyup.ru/eniseli-cognac-artcl.html>

² ვ. ნაცვლიშვილი, „...და იდავითეთ თქვენც მისებრ!“ გვ. 107; <https://www.marketer.ge/david-sarajishvili/>

თული სამარკო კონიაკების „საიუბილეო XX“, „ენისელი“ და „კონიაკი ძველის“ („KC“) შექმნისათვის,¹ მაგრამ რამდენად უკავშირდება ეს ლაურეატობა იალტის კონფერენციასა და ბრიტანეთის პრემიერს, ძნელი სათქმელია, მითუფრო, რომ კონიაკი „ენისელი“ მხოლოდ 1946 წლიდან იწარმოება.²

საგულისხმოა, რომ არსებობს ამ ამბის სომხური ინტერპრეტაციებიც. ერთი ვერსია მოგვითხრობს: იალტაში ჩერჩილისათვის შეუთავაზებით არა ქართული „ენისელი“, არამედ სომხური „დვინი“, რომელსაც მას შემდგომში ლონდონშიც უგზავნიდნენ. ერთხელაც, როდესაც ჩერჩილს დაუჩივლია, რომ მისმა საყვარელმა კონიაკმა თავისი უნიკალური გემო დაკარგა, კონიაკის მწარმოებელი სპეციალისტი გულაგის ბანაკში გაუმწესებიათ.³

მეორე ვერსიის თანახმად, ბრიტანეთის პრემიერს სომხური კონიაკი „დვინი“ არა 1945 წელს იალტაში, არამედ 1943 წელს თეირანის კონფერენციაზე გაუსინჯავს და მეტად მოსწონებია. აქედან მოყოლებული სიცოცხლის ბოლომდე ჩერჩილს ეს სასმელი აღარ მოკლებია კვარტალში ერთხელ ლონდონში ათ-ათი ყუთი სომხური კონიაკი იგზავნებოდა (თითო ყუთში 20 ბოთლი იდოო).

ერთხელაც ჩერჩილს შეუმჩნევია, რომ „დვინს“ ძველბურთი გემო აღარა აქვს და ეს ამბავი სტალინისათვის უცნობებია. სტალინს მოუკითხავს ტექნოლოგი მარქარ სედრაკიანი, რომელიც იმ დროს რეპრესირებული ყოფილა. ბელადს, „ჩერჩილის თხოვნით“, იგი სასწრაფოდ გაუნთავისუფლებია, ერევანში კონიაკის ქარხნის მთავარ ტექნოლოგად აღუდგენია და პარტიილეთიც დაუბრუნებია. სედრაკიანს მოგვიანებით სოციალისტური შრომის გმირის წოდებაც მიანიჭეს. „ბრიტანეთის პრემიერს ამის შემდეგ თავისი საყვარელი „დვინი“ აღარ მოკლებია.⁴

ლეგენდები ლეგენდებად, მაგრამ ფაქტია, რომ საქართველოსა და მთელს საბჭოთა კავშირში კონიაკი დაუბრკოლებლად იწარმოებოდა „კონიაკის“ სახელწოდებით. ალბათ იმიტომ, რომ საბჭოეთში მწარმოებელთა საავტორო უფლებას დიდ ანგარშს არ უწევდნენ. მხ-

¹ გაზ. „Известия“, 1947 г. 7 июня.

² А. Шейпак, История науки и техники. Материалы и технологии, часть первая, М., 2009, с. 157.

³ <https://1buyup.ru/eniseli-cognac-artcl.html>

⁴ <http://izbrannoe.com/news/lyudi/chelovek-blagodarya-kotoromu-mir-uznal-ob-armyanskom-konyake/> <https://allowerdy.livejournal.com/11334.html>

ოლოდ სსრკ-ს დაშლის შემდეგ, 1990-იან წლებში, როდესაც საქართველო მრავალ საერთაშორისო კონვენციას შეუერთდა, სახელწოდება „კონიაკი“ „ბრენდი“-თ შეიცვალა. იყო ცდები, საუკუნოვანი ტრადიციის მქონე სასმელისათვის შეენაწუნებინათ მისი თავდაპირველი სახელი თუნდაც შიდა ბაზარზე, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა.

ღვპით საჩაჭიშვილი და მისი თანამშრომლები

დავით სარაჯიშვილის, როგორც მრეწველის, მენარმის წარმატების საიდუმლოს მის მენეჯერულ და პიროვნულ თვისებებში ხედავენ. ეს, რა თქმა უნდა, სწორია, მაგრამ აუცილებელია აღინიშნოს სარაჯიშვილის საწარმოებში დასაქმებულ მუშა-მოსამსახურეთა პროფესიონალიზმი, მფლობელისადმი მათი პატივისცემა და ერთგულებაც.

იმ დროს, როდესაც უცხოეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული დავით სარაჯიშვილი სამეწარმეო საქმიანობას შეუდგა, საფაბრიკო-საქარხნო კანონმდებლობა ჩვენი ქვეყნისათვის ფაქტობრივად არ არსებობდა. მაშინ ჯერ კიდევ არ ჩამოყალიბებულიყო არც პროფკავშირები და არც მუშათა უფლებების დამცველი სხვა ორგანიზაციები. მოგებით დაინტერესებული წარმოების საშუალებათა მესაკუთრენი ნაკლებად ითვალისწინებდნენ მუშების საყოფაცხოვრებო, სოციალურ, შრომით, მატერიალურ და პროფესიულ ინტერესებს. იმის გამო, რომ შრომის ბირჟა გადატვირთული იყო იაფი მუშახელით, დასაქმებულებთან გაფორმებულ კონტრაქტებში ფაბრიკა-ქარხნების მეპატრონეები დამატებითი ვალდებულებებისაგან თავს იკავებდნენ. საწარმოთა აბსოლუტურ უმრავლესობაში სამუშაო და ჰიგიენური პირობები ელემენტარულ დონეზე არ იყო დაცული. განსაკუთრებით აუტანელი იყო ბავშვებისა და ქალების მდგომარეობა, რომელთა შრომის ანაზღაურება მუშის მწირ ხელფასსაც კი გაცილებით ჩამორჩებოდა.

ამ ფონზე, გამოწვევის წარმოდგენდა ევროპულად გამართული დავით სარაჯიშვილის საწარმოები, რომლებშიც XIX საუკუნის ბოლოსათვის 300-მდე მუშა იყო დასაქმებული,¹ ხოლო მფლობელის მუშებისადმი დამოკიდებულება სხვათათვის სამაგალითო და მისაბადი რჩებოდა. „დ. სარაჯიშვილი არ არის ისეთი პირი, როგორც სხვადასხვა ტომის მექარხნენი და ვაჭრები არიან, ამას სხვა ტომის ერნი ისე არა ჰყავს მიღებული, როგორც ეს სხვებმა იციან. ...მის ქარხნებსა და საწყოებში მუშაობენ მუშები განურჩევლად სარწმუნოების და გვაროვნების. დავით სარაჯოვისათვის ეს სულ ერთია, გინდ რუსი იყოს, გინდ სომეხი, გინდ ქართველი, თუნდ სხვა ტომის, იგი ოღონდ კეთილი და გონიერი მუშა იყოს, პატიოსანი მშრომელი. ...იგი ყველას თანასწორად უყურებს“, წერდა ზაქარია ჭიჭინაძე.²

თანამედროვეებსა და თვითმხილველებზე უკეთ ამის თაობაზე ძნელად თუ ვინმე იტყვის, ამიტომ მათ დავესესხოთ. იაკობ გოგებაშვილის სიტყვით: დავით სარაჯიშვილი თავის საწარმოებში დასაქმებულ მუშებს მეტ ჯამაგირს აძლევდა ვიდრე ფაბრიკა-ქარხნების სხვა მესაკუთრენი, რის გამოც ეს „მუშები მისი მაღლიერნი იყვნენ და ერთგულად ემსახურებოდნენ“.³

ლუარსაბ ბოცვაძე: დავით სარაჯიშვილს მიაჩნდა: „უბრალო, გაუნათლებელი, წერა-კითხვის უმეცარი მუშა არც თავისთვის ვარგა და არც პატრონისთვის. მან დააარსა კავკავში მუშებისათვის საკვირაო სკოლა. ...წერა-კითხვისა და ანგარიშის მცოდნე მუშას ჯამაგირსაც უმატებდა და ამით აქეზებდა ყველას, რომ ნიგნი ესწავლათ. უყიდა მუშებს საუკეთესო ჯადო ფარანი ბუნდოვანი სურათებისათვის სახალხო კითხვების გასამართავად და იქვე დაუარსა მათ ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ქართული წიგნებისა“.⁴

დეკანოზი კალისტრატე ცინცაძე: „ქონებრივად და გონებრივად მაღალის საზოგადოების წევრებთან გასწორებულს და მათთან დღე მუდამ საქმის დამჭერს (დავით სარაჯიშვილს, ო. ჯ.), არასოდეს შეუწყვეტია კავშირი დაბალ ხალხთან. ყველასათვის ხელმისაწ-

¹ წარმოების გაფართოებასთან ერთად მუშათა რიცხვი იზრდებოდა და 1907 წლისათვის მას 1100-ისთვის გადაუჭარბებია. იხ. მ. მირიანაშვილი, დ. სარაჯიშვილის ალკოჰოლიანი სასმელების წარმოების ისტორიიდან, გვ. 241.

² ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი. თბ., 1909, გვ. 116.

³ ჟურნ. „ნაკადული“, 1911, №7, გვ. 32-34.

⁴ ჟურნ. „განათლება“, 1911, №7, გვ. 396.

ედომი, თავმდაბალი და მოსიყვარულე, იგი ხალხის ჭირით იტან-
ჯებოდა და მისის ლხინით იხარებდა”.¹

მუშა ი. შახნაზაროვი ასე მიმართავდა გარდაცვლილ დავით სარა-
ჯიშვილს: „შენ ყოველთვის თანაგრძნობით ეგებებოდი ჩვენს მოთხოვ-
ნილებებს. შენ სხვა მეპატრონესავით არადამიანებათ არ გვთვლიდი.
შენ სიამოვნებით მიიღე ჩვენი წინადადება, როცა მოვითხოვდით ქარხ-
ანაში სამუშაო დროთ ცხრა საათის შემოღებას. შენ იმის მეტი არაფერი
გითქვამს, რომ თუ ნორმალური დასვენება გინდათ, ეგ ნორმალური
არ არის, ამის შემდეგ შენ ტელეფონით მოახდინე განკარგულება,
რომ 8 საათის სამუშაო დრო ყოფილიყო შემოღებული. შენ პირველმა
დაგვითმე ორი კვირით დასვენება ჯამაგირის შენახვით, და ალტაცე-
ბით შეხვდი, როცა ჩვენ სამკითხველოს დაარსება მოვითხოვეთ შენგან
შენს ქარხანაში, ამისთვის ყოველივე ხარჯები სიამოვნებით იკისრე”.²

ახლა პერიოდული პრესის შეფასებასაც გავეცნოთ. გაზეთი
„ცნობის ფურცელი“ წერდა: „დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის
არყის ქარხანაში, რომელიც ვერაზეა გამართული, ამ ჟამად დიდძა-
ლი ქართველი მუშა ხალხო ჰპოულობს საზრდოს და საქმეს. ქარხა-
ნა ყოველს ღონეს ხმარობს, რომ მუშას შეუმსუბუქოს ჯაფა-შრომა,
მუშის ვარამი-საკუთარ თავის ვარამად მიაჩნია, გაჭირვებაში ხელს
უნწყოს და ეხმარება მუშას; გარდა ამისა, ბ. სარაჯიშვილი დიდს
ღვანულსა სდებს მუშათა გონებრივს და ზნეობრივს განვითარებას.

დ. სარაჯიშვილს თავისი ქარხნის მუშეებისათვის აქვს საკუთარი
აფთიაქი, რომლისგანცა, საჭიროების-და გვარად უსასყიდლოდ ეძლე-
ვა მუშებს წამლები, აქვს აგრეთვე აბანო, გამოწერილი აქვს მუშე-
ბისთვის ადგილობრივი ჟურნალ-გაზეთები და ნასადილევს მოსვენე-
ბის დროს მუშები კითხვას შეეცქევიან და ა.შ. საკითხავად მუშებს
ურიგებს ბ-ნი სარაჯიშვილი სხვა და სხვა გვარს სასარგებლო და საინ-
ტერესო წიგნებს“. ნეტავი სხვა ქარხნების პატრონებიც მიჰბაძავდნენ
ბ-ნ სარაჯიშვილს სამაგილოთო საქციელსო“, დასძენდა გაზეთი.³

საინტერესოა, რომ დავით სარაჯიშვილის არყის ქარხანაში შე-
გირდად უმსახურია ქართველ პოეტს გიორგი ქუჩიშვილს (ჩხეიძე),⁴

¹ დავით სარაჯიშვილის ხსოვნას, თბ., 2011, გვ. 230.

² დავით სარაჯიშვილის ხსოვნას, გვ. 306.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898 წ., 6 ივლისი.

⁴ გიორგი ქუჩიშვილის (ჩხეიძე) მოკლე ავტობიოგრაფია. წიგნში – მწერალთა ავტობი-
ოგრაფიები. პირველი წიგნი, თბ., 2013, გვ. 493.

ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ზაქარია ედილი (ედილაშვილი) კი კანცელარიაში ყოფილა დასაქმებული.¹

დღეს აღარავის უკვირს ფაბრიკა-ქარხნების ნათელი, კეთილმოწყობილი სივრცე, სერვისი მუშებისათვის ან სათანადოდ დაცული მშრომელთა უფლებები, მაგრამ XIX საუკუნის 80-ანი და XX საუკუნის პირველი დეკადის რუსეთის იმპერიისათვის, ის, რასაც აკეთებდა დავით სარაჯიშვილი, იყო ნოვატორული და მეტად უჩვეულო.

ოფიციალური ინფორმაციით, იმ ქარხნების მიმდებარე ტერიტორიებზე, რომლებიც დასახლებული პუნქტებისაგან მოშორებით მდებარეობდნენ (ვლადიკავკაზში, ერევანში, კალარაშში), დავით სარაჯიშვილს აგებული ჰქონდა ყაზარმები, მოქმედებდნენ საკვირაო სკოლები (ვლადიკავკაზში) და უფასო სამედიცინო დახმარება.² დავითი „არ ზოგავს ხარჯს და ყოველ ღონისძიებას უბრალო მუშა ხალხის განათლებისთვისაც. ...ქართული წერა-კითხვის მკვიდრათ შესათვისებლად ბ-ნმა სარაჯიშვილმა თავის საფასით დაუარსა მუშებს კარგად მოზრდილი ბიბლიოთეკა, საიდანაც ყველა წერა-კითხვის მცოდნეს მიჰქონდა წასაკითხავად სხვადასხვა შინაარსის ქართული წიგნები. მშვენიერს სურათს წარმოადგენდა გაზაფხულობით და ზაფხულში, როდესაც მელორეები და ან სხვა საქონლის მომწოდებლები გარეკავდნენ ნახირს მინდორში საბალახოდ, უვლიდნენ საქონელსაც და თან წიგნებსაც კითხულობდნენ“, წერდა გაზეთი „ივერია“ 1903 წელს.³

თუ ზემოთ მოხმობილი წყაროებიდან თავისი თანამშრომელებსადმი დავით სარაჯიშვილის დამოკიდებულებას უფრო კონკრეტულად წარმოვაჩენთ, გასაოცარ სურათს მივიღებთ:

დავით სარაჯიშვილის საწარმოებში მუშათა ხელფასი უფრო მაღალი იყო, ვიდრე სხვა ფაბრიკა-ქარხნებში;

თუ მუშამ წერა-კითხვა და ანგარიში იცოდა, სარაჯიშვილი მას ჯამაგირს უმატებდა;

მუშებისათვის გახსნა საკვირაო სკოლები;

თავის საწარმოთა მუშა-მოსამსახურეთათვის დაარსებული ჰქონდა ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები;

¹ ზ. ედილი, საინჟინო, თბ., 1997, გვ. 4-17.

² Указатель действующих в империи акционерных предприятий. II, СПб., 1905, стр. 318.

³ გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 21 აგვისტო.

მუდამ თანაგრძნობით ეკიდებოდა მუშათა მოთხოვნებს; ღირსეულად ეპყრობოდა „დაბალ ხალხს“, იზიარებდა მათ ჭირსა და ლხინს;

შემოღებული ჰქონდა უფასო სამედიცინო დახმარება და ორკვირიანი ფასიანი შვებულება;

მუშათა მიერ მოთხოვნილი 9 საათიანი სამუშაო დღის ნაცვლად, დაანესა 8-საათიანი სამუშაო დღე.

ზოგიერთი დაუზუსტებელი ცნობით, დავით სარაჯიშვილმა პირველმა შემოიღო ბიულეტენი; მისი თანამშრომლები დაზღვეულნი იყვნენ მისივე ფონდის მიერ და ავადმყოფობის შემთხვევაში იღებდნენ შესაბამის მომსახურებას; თუკი სარაჯიშვილის რომელიმე ყოფილი თანამშრომელი ცალკე გასვლას და თავისი ბიზნესის წარმოებას გადანყვეტდა, დავითი უფინანსებდა ამ ნამოწყებას.¹ ყოველ დღესასწაულზე სარაჯიშვილი თავის მუშებს თურმე სამ-სამ ბოთლ კონიაკს ჩუქნიდა.²

სამაგიეროდ, დანამდვილებით ვიცით, რომ ანდერძით, დავით სარაჯიშვილმა 171 ათასი მანეთი თავის მუშა-მოსამსახურეებისათვის გამოყო³ და გარკვეული თანხა იმავე მიზნითვე, მეუღლეს, ეკატერინე ფორაქიშვილსაც დაუტოვა: „ვალდებულია ჩემი ცოლი ეკატერინე ივანეს ასული სამი წლის თავზე ყველა ჩემს მუშას, ხელოსანს, რომლებმაც იმსახურეს ჩემთან არაუმეტეს (თუ არა არა ნაკლებ/არა უმცირეს? პ.ნ.) ორი წლისა მიეცეთ 25 მანეთი“. ქარხნების მმართველს, თავის მარჯვენა ხელსა და „ავკარგიანობის მოჭირნახულე“ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილს კი სიღნაღის მაზრის სოფელ ბაკურციხეში მდებარე საკუთარი აგარაკი და ყურძნის ბაღი უანდერძა.⁴

დავით სარაჯიშვილისადმი მიღვნილ მრავალრიცხოვან პუბლიკაციებში შეხვდებით ინფორმაციას, რომ თითქოს „1905 წელს, მუშათა ცნობილი გაფიცვის დროს, სარაჯიშვილის მუშები არ გაიფიც-

¹ <http://www.ceed.ge/public/uploads/images/damxmare2.pdf>

² რ. მარგიშვილი, დავით სარაჯიშვილი. დიდი მამულიშვილი და მოამაგე. <https://www.gfsis.org/files/my-world/10/didi%20qartvelebi.pdf>

³ https://artinfo.ge/2016/01/davith-sarajishvili-and-7fbcld=IwAR0SoHUzobpTsC4ITTI4m0Gfq3MgicRC1Uh3_r0LToEyVAmCmXyxHf6IXs0

⁴ საქართველოს ეროვნული არქივი, გენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი №481, ანაწ. №1, საქმ. №1269, ფურც. 9.

ნენ. როდესაც დავითი მივიდა და ჰკითხა, რატომ მუშაობთო, მათ უპასუხეს, ჩვენ ყველაფერი გვაქვს, რასაც სხვები ითხოვენო. დავით სარაჯიშვილმა მაინც გააჩერა საკუთარი ქარხნები და მუშებს გაფიცვისკენ მოუწოდა, სირცხვილია, მთელი ქალაქი გაფიცულია და თქვენ მუშაობთო“.¹

იგივე ამბავი სხვას 1901 წელზე გადააქვს და მკითხველს ასე აწვდის: „თურმე, 1901 წელს თბილისში მოწყობილი პირველი მაისის ცნობილი დემონსტრაციისას, თბილისის ყველა ქარხანა და საწარმო გაიფიცა. ერთადერთი, დავით სარაჯიშვილის ქარხანა არ გაფიცულა. დავითი ქარხანაში რომ მივიდა და ნახა, მუშები მუშაობდნენ, გაიოცა, თქვენ რატომ არ გაიფიცეთო? მუშებმა უპასუხეს: რასაც გაფიცულები ითხოვენ ანუ 8-საათიან სამუშაო დღეს, შვებულების ანაზღაურებას, მუშებისა და მათი შვილებისთვის პოლიკლინიკისა და სკოლამდელი მოსამზადებელი სასწავლებლის არსებობას, ყველაფერი გვაქვს და რალა გავაპროტესტოთ? იცით, რა უპასუხა მათ დავითმა? რაკი ასეა, მაშინ სოლიდარობის ნიშნად მაინც გაიფიცეთო! ამით მიუთითა, რომ თითოეული მათგანი იმ ქვეყნისა და ერის შვილი იყო, ისეთივე მუშა, როგორიც სხვა დანარჩენი და დღეს თუ თვითონ კარგად იყვნენ, სხვები კი ცუდად, ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ ქვეყანაში ყველაფერი კარგად იყო. ამიტომ უნდა გამოეჩინათ სოციალური სოლიდარობა“.²

პუბლიკაციები, საიდანაც ეს ამონარიდები დავიმონმე, სამეცნიერო ხასიათის ნაშრომები არ არის და მათში არც ინფორმაციის პირველწყაროა მითითებული, მაგრამ რადგანაც ისინი უკონტროლოდ ვრცელდება ინტერნეტსივრცეში და მკითხველის დეზინფორმაციას იწვევს, უმჯობესია დაზუსტდეს. სინამდვილე კი ამგვარი იყო:

მუშათა საგაფიცვო მოძრაობა რუსეთის იმპერიაში (მათ შორის საქართველოშიც), გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე 1905-1907 წლების რევოლუცია იფეთქებდა. თუ თავდაპირველად მუშების პროტესტი ეკონომიკური მოთხოვნებით შემოიფარგლებოდა, მერე და მერე მათში პოლიტიკური შემადგენელიც გამოიკვეთა, გამოსვლებმა კი, რომლებიც გასცდა ფაბრიკა-ქარხნების ეზოებს, ქუჩებში

¹ <http://www.ceed.ge/public/uploads/images/damxmre2.pdf>

² ჟურნ. „გზა“, 06.02.2015 <http://gza.kvirispalitra.ge/qveyana/1375-ratom-ubidzga-sakuthari-qarkhnis-mushebs-gaficvisken-davith-sarajishvilma.html>

გადაინაცვლა. მოძრაობას ხელმძღვანელებად პოლიტიკური ორგანიზაციები მოეწვლინენ.

საბჭოური ისტორიოგრაფია ცარიზმის წინააღმდეგ მიმართულ ყოველგვარ პროტესტს, მათ შორის, მუშათა გაფიცვებს გადაშეტებით და ცალმხრივად აფასებდა. ნაკლებად ექცეოდა ყურადღება სამრეწველო საწარმოების მოცდენით თუ საერთოდ გაჩერებით თვით მუშებისათვის მიყენებულ ზარალსა და ამით განპირობებულ სხვა გარემოებებს. ეს კარგადაა შემჩნეული ამ მოვლენების ერთ-ერთი თანამედროვის მიერ, რომელიც წერს: „1903 წელს დაიწყო გაფიცვები, რასაც საპატიო მიზეზები ქონდა. მუშების უმთავრესი პირობები დაკმაყოფილებულ იქმნენ, მაგრამ ერთხელვე მუშაობაზე გულაცრუებულნი ვეღარ შესჩერდნენ და გაფიცვა ბოვშობათ გადააქციეს. 1904 წელს ბათუმის გაფიცვებს ხელი შეუწყო ბაქოს მუშების გაფიცვებმა, ამას თან მოჰყვა საერთო მღელვარება რუსეთში, რუსეთ-იაპონიის ომი. დამოკიდებულება ისე გამწვავდა, რომ როტშილდის ქარხნების დირექციამ გადაწყვიტა ქარხნების დახურვა. სამაგიეროდ გადაიტანა ალექსანდრიაში (ეგვიპტეში), სადაც ეს ქარხანა ამჟამად ყოველ დღე 20 000 ნავთის თუნუქს ამზადებს. ამ ნაირად 5 000 ქართველი მუშა ულუკმა-პუროდ დარჩა, 3 მილიონი მანეთის წლიური შემოსავლი წლიურად ქვეყანას დაეკარგა.

ამის შედეგი ჩვენთვის ძლიერ ტრაგიკული გამოდგა. ქალაქის ცხოვრებას მიჩვეული დათხოვნილი მუშა დაუბრუნდა უკან გურია-სამეგრელოს სოფლებს, მაგრამ იქ აბა რა უნდა ეშოვა. ბევრი მათგანი შემდეგ წლებში „ექსპროპრიაციებს“ მიეტანა და საუკეთესო ახალგაზრდობამ ცივი ციმბირი ხანგრძლივ ბინად გაიხადა“.¹

დანყებულ რევოლუციის პირობებში საპროტესტო მღელვარებები ერთობ გაფართოვდა და საერთო პოლიტიკურ გაფიცვაში გადაიზარდა. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში მსხვილი სამრეწველო საწარმოები თითებზე ჩამოითვლებოდა და მათში არც მუშათა კონცენტრაცია ყოფილა მაღალი, გაფიცვებმა ყველა ფაბრიკა და ქარხანა მოიცვა. შტრეიკბრებერებისათვის (ეს სიტყვა ჩვენს ლექსიკაში სწორედ იმ პერიოდში გაჩნდა და საერთო ინტერესებისაგან განდგომას, გაფიცვისას მუშის არა გაფიცულებთან, არამედ ად-

¹ დ. დამბაშიძე, ჩვენი ქვეყნის უცხოეთთან ვაჭრობის მიმოხილვიდან (1884-1912 წლები). თბ., 1914, გვ. 29-30.

მინისტრაციის მხარეზე დგომას ნიშნავდა) განაჩენი თვით მუშებს გამოჰქონდათ და ყოფილა შემთხვევა, განდგომილი ამხანაგისათვის ტყვიაც დაუხლიათ. ასეთ ვითარებაში, კლასობრივ სოლიდარობას ვერც სარაჯიშვილის სანარმოთა მუშები დაარღვევდნენ. არსებობს მრავალი მასალა, რომელიც ცხადყოფს, რომ ისინი რამდენჯერმე გაიფიცნენ და არა მხოლოდ 1905 წელს, არამედ 1906 წლის განმაჯლობაშიც.

დავით სარაჯიშვილის სანარმოს მუშებს გაფიცვა სულ პირველად ჯერ კიდევ 1902 წელს დაუპირებიათ, მაგრამ საგაფიცვო სამზადისის შესახებ ინფორმაციას გაუჟონავს და მისი მოთავე ვარდენ კალანდაძე, თბილისის გუბერნატორის განკარგულებით, მისავე სოფელ ხიდისთავში გაუსახლებიათ. მეამბოხე მუშისთვის მხარის ცენტრალურ სამრეწველო ქალაქებში ცხოვრება აუკრძალავთ, პოლიციას კი მასზე საიდუმლო მეთვალყურეობა დაუწესებია.¹

ყველაზე ფართო მოთხოვნები დავით სარაჯიშვილის ქარხნებისა და ღვინის სავაჭრო სარდაფების მუშა-მოსამსახურეებმა მეპატრონეს 1905 წლის 21 მარტს წაუყენეს. ისინი სამუშაო დროის შემცირებას, ხელფასის გაზრდას, შრომითი საქმიანობის უფრო სამართლიან რეგულაციებს, სანარმოებში ამბულატორიისა და აფთიაქის გახსნას, ფასიანი შვებულების შემოღებას, ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების დაარსებას მოითხოვდნენ. 20 პუნქტისაგან შემდგარი ეს მოთხოვნები, რომლებიც თავის დროზე გაზეთმა „ივერიამ“ გამოაქვეყნა, ასეთი სახის იყო (მცირე შემოკლებით):

„1. მუშაობა უნდა სწარმოებდეს დღე-ღამეში არა უმეტეს 7 ½ საათისა, ნახევარ საათის შესვენებით, სახლდობრ: დილის 8 საათიდან 11 ½ საათამდე და ნაშუადღევს 12-დან 3 ½-მდე.

2. ახლავე ყველა მოსამსახურეს გამოუკლებლივ უნდა მოემატოს ჯამაგირი: ვინც თვეში 50 მანათს იღებს 50 პროცენტი, ვინც 50 მანათიდან 100-მდე 35 პროცენტი, ხოლო ვინც 100 მანათზე მეტს იღებს 25 პროცენტი.

3. ყველა მოსამსახურეს გამოუკლებლივ, ყოველწლიურად, ერთ-ხელვე დადგენილ დროზე, უნდა ემატებოდეს ჯამაგირები შემ-

¹ მ. მირიანაშვილი, დ. სარაჯიშვილის ალკოჰოლიანი სასმელების წარმოების ისტორიიდან, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXVIII-B, Tb., 1969, გვ. 242.

დეგის ნორმით: ვინც თვეში 50 მანათამდე იღებს 15 პროცენტი, ვინც 50 მანათიდან 100-მდე 10 პროცენტი და ვისაც 100 მანათზე მეტი ეძლევა 5 პროცენტი. შენიშვნა: უდიდესი ჯამაგარი თვეში 200 მანათია.

4. ჯილდო, რომელიც საჩუქრის სახით ეძლევათ მოსამსახურეთ ნე-ლინადში ორჯელ“ სააღდგომოდ და საახალწლოდ, თითოეული თვიურ ჯამაგირზე ნაკლები არ უნდა იყოს.
5. თუ ვინიცობაა მოსამსახურე ავად გახდა, 6 თვის განმავლობაში უსათუოდ უნდა ეძლეოდეს სრული ჯამაგირი.
6. ავადმყოფთა უფასო ექიმობა და წამლების ძლევა, ქარხნის გარ-და, ავადმყოფის ბინაზედაც უნდა სწარმოებდეს. ...
7. მოსამსახურეთა და მუშათათვის დაარსებულ იქმნას ამბულატო-რია, რომელიც სასურველად უნდა მოიწყოს; ამბულატორიასთან უნდა იყოს პატარა აფთიაქი, სადაც ყოველგვარი წამლები და აუცილებლად საჭირო მედიკამენტები უნდა მოიპოვებოდეს. ...
8. თითოეული მოსამსახურე თითო თვით უნდა განთავისუფლებულ იქმნას სამსახურიდან ჯამაგირის გამოურიცხველად; ...
9. მოსამსახურეთა ამა თუ იმ საქციელის გარჩევა-განხილვა უნდა გადაეცეს საამანაგო სასამართლოს.
10. არ იქმნას დათხოვნილი მოსამსახურე, თუ ამისთვის განსა-კუთრებით შეუწყნარებელი მიზეზი არ აღმოჩნდება და თუ ყვე-ლა დანარჩენი მოსამსახურე მისს დათხოვნაზე საერთოდ თანხ-მობას არ განაცხადებს.
11. შრომა უნდა განაწილდეს ყველა მოსამსახურეთა შორის იმისდა მიხედვით, თუ ვინ რა ჯამაგირს იღებს; განაწილებულ შრომაში მონაწილეობა უნდა მიიღონ ისეთებმაც კი, რომელთაც დიდი თა-ნამდებობა უჭირავთ.
12. ალიკრძალს დიდ თანამდებობის მექონ მოსამსახურეთა ქომა-გობა და მოფერება, ...ყველას ერთნაირად მოეპყრან, როგორც პირველ, ისე მეორე-ხარისხოვან მოსამსახურეებსაც.
13. დიდ თანამდებობის მოსამსახურეთ დაევალოთ, რომ ზრდილობი-ანად მოექცნენ ყველა დანარჩენ მოსამსახურეებს, განურჩევლად მისი თანამდებობისა და წლოვანობისა.
14. მოსამსახურეთა პიროვნება უზრუნველ-ყოფილ იქმნას შეურა-ცხყოფისაგან.

15. ფირმის პატრონმა ყოველთვის მისს მოსამსახურეებთან ერთად იქონიოს მსჯელობა, თუ განსახილველი საგანი პირადად მოსამსახურეებს შეეხება. ...
16. ამა თუ იმ განთავისუფლებულ ადგილზე გადაყვანილ იქმნან თვით ქარხნებში მოსამსახურენი შესაფერის თანამდებობისა და თანდათანის წესრიგით.
17. თუ აუცილებლად საჭიროა მოსამსახურის გადაყვანა ტფილისიდან სხვა ქალაქში, უთუოდ ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებასაც, სურს თუ არა გასაგზავნად ამორჩეულს მოსამსახურეს სხვა ქალაქში გადასვლა; ...
18. დაარსებულ იქმნას ბიბლიოთეკა-სამკითხველო ქარხნებსა, ღვინის სარდაფ-საწყობებსა და დეპოებში მოსამსახურეთა და მუშათათვის, რისთვისაც ზემოხსენებულ დაწესებულებათა პატრონმა უნდა გადასდოს საჭირო ფული და შეიძინოს ბიბლიოთეკისათვის ვრცელი ინვენტარი და გამოინეროს წიგნები, ჟურნალები და გაზეთები მოსამსახურეთაგან შედგენილ კატალოგის მიხედვით.
19. ამ მოთხოვნილების 1-ლ მუხლს გარდა დანარჩენი მუხლები უკლებლად შეეხება №1-ლ და მე-2 დეპოებს.
20. თუ ვინიცობაა რომელიმე განყოფილება გაუქმდა, მისი მოსამსახურენი უნდა გადაყვანილ იქმნენ სხვა განყოფილებაში, ხოლო თუ თავისუფალი ადგილი აღარ დარჩა, გაუქმებულ განყოფილების მოსამსახურეს უნდა მიეცეს წინდანიწვე 6 თვის ჯამაგირი სრულად".¹

1905 წლის 23 მარტს, ხსენებული მოთხოვნებისაგან დამოუკიდებლად, ხელფასის მომატება ცალკე მუშებმაც მოითხოვეს: ვინც 15 მანეთს იღებდა 20 მანეთს მოითხოვდა, ვინც 20-ს 25 მანეთს, ვინც 25-ს 30 მანეთს, ხოლო ვისაც 30 მანეთზე მეტი ჰქონდა, 10 პროცენტის მომატებას ითხოვდა.

გაზეთის ინფორმაციით, იმავე დღეს დავით სარაჯიშვილმა „სახეებით დააკმაყოფილა როგორც კანტორის, ისე მუშების მოთხოვნილებანი და გამოუცხადა კიდევ მმართველის პირით. გამოცხადებისთანავე, დილის 11 საათზე, მუშებმა და კანტორის მოსამსახურეებმა განაახლეს ჩვეულებრივი მუშაობა".²

¹ გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 25 მარტი.

² გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 25 მარტი.

სარაჯიშვილის ლეგის ქარხანაში დასაქმებული მუშათა ნაწილი (30 კაცამდე) 1905 წლის ნოემბერშიც გაფიცულა. მოთხოვნა კვლავ ხელფასის მომატებაში გამოიხატა.¹

უფრო ხანგრძლივი გამოდგა დავით სარაჯიშვილის არყისა და კონიაკის საწარმოთა მუშების მღელვარება, რომელიც 1906 წლის 20 ივნისს დაიწყო. ახალი მოთხოვნები ამგვარი იყო: გაიზარდოს მუშების ყოველთვიური ხელფასი (ვისაც 20-25 მანეთი ეძლევა 50%-ით, ვისაც 26-30 მანეთი აქვს 40%-ით, 31-35 მანეთზე 30%, 36-40 მანეთზე 20%, 41-50 მანეთზე 15%); დღიურ მუშას მიეცეს დღეში მანეთი და ექვსი დღის შემდეგ თუ საჭირო გახდა, ჩაირიცხოს თვიურ მუშათ თვეში 25 მან. ხელფასით; თითოეულ მუშა მიეცეს საჩუქარი (თვიური ხელფასის ოდენობით) წელიწადში ორჯერ ახალ წელსა და აღდგომას; სამუშაო დღედ განისაზღვროს 8 საათი, უქმეების წინ კი 6 საათი; ზედმეტი მუშაობა სასტიკათ აიკრძალოს; დაწესდეს ერთთვიანი შვებულება ყოველწლიურად ხელფასისა და სამუშაო ადგილის შენარჩუნებით; მუშების მიღება-დათხოვნა მუშების თანხმობით უნდა ხდებოდეს; გაფიცვების დღეებში მუშებს ეძლეოდათ სრული ხელფასი; გაფიცვის გამო დაპატიმრებულ მუშას მიეცეს ექვსი თვის ხელფასი და შეენახოს ადგილი განთავისუფლებამდე; ჯარში განეყილ მუშას მიეცეს სამი თვის ხელფასი და საჩუქარი; ავადმყოფობის შემთხვევაში (რამდენ ხანსაც არ გაგრძელდეს) მუშას უნდა ეძლიოს სრული ხელფასი და ენახებოდეს ადგილი; მთავარ ქარხანასთან დაარსდეს აბანო, ბიბლიოთეკა-სამკითხველო; მუშებისათვის დაწესდეს სამკურნალო, დაინიშნოს მუდმივი ექიმი და ფერშალი; განყოფილებებში გაიხსნას აფთიაქები; მუშას უნდა შეეძლოს ექიმის სახლში მიწვევა, ხოლო წამალი ეძლეოდათ ქარხნის მეპატრონისაგან; შემოღებულ იქნას უბედური შემთხვევისაგან დაზღვევა და სხვ. გაფიცულები კატეგორიულნი იყვნენ და თავიანთ მოთხოვნების ბოლო პუნქტში წერდნენ: „ამ მოთხოვნების წარდგენის დღიდან სამ დღეს ვადას ვაძლევთ ხაზინის მშვიდობიანათ საქმის გათავებისათვის“.²

სამ დღეში პრობლემა ვერ გადაიჭრა, თუმცა დავით სარაჯიშვილმა მუშათა მოთხოვნები ამჯერადაც დააკმაყოფილა. გაფიცვა 4 ივლისს შეწყდა.

¹ გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 16 ნოემბერი.

² გაზ. „მრომა“, 1906 წ., 5 ივლისი; გაზ. „ლაშქარი“, 1906 წ., 5 ივლისი.

„სარაჯევის ქარხნის მუშების გაფიცვა გამარჯვებით გათავდა. გუშინ უკვე დაიწყეს მუშაობა. მოიგეს ყველა მოთხოვნა. სხვათა შორის, მოემატათ ჯამაგირზე 25 პროცენტი 20 ივნისიდან, როგორც ოლგინის ქუჩაზე, ისე ავჭალის ქუჩაზე მომუშავეთ. მაგრამ ოლგინის ქუჩაზე მომუშავეთ გუშინვე შეუშალეს პირობა და 20 ივლისიდან ჯამაგირის მომატებაზე უარი უთხრეს, რისთვისაც ხელმეორეთ გაიფიცნენ“, წერდა ბოლშევიკური გაზეთი „ახალი ცხოვრება“.¹

გაზეთს არ ჰქონდა ზუსტი ინფორმაცია. დავით სარაჯიშვილს ამჯერად არა მუშებმა, არამედ ბოიკოტი თბილისელმა ვაჭრებმა გამოუცხადეს არაყზე ფასების მომატების გამო,² მაგრამ მალე ეს დაბრკოლებაც გადაილახა.

თანამედროვე მედიაში შეხვდებით მოსაზრებას, რომ „დავით სარაჯიშვილი არასდროს დაუყაჩაღებიათ; სოციალ-დემოკრატების ცნობილი „წითელი ბრიგადების“ აღვირახსნილი თარეში, ექსპროპრიაცია, დავით სარაჯიშვილსა და მის კომპანიებს არ შეხებია არც საქართველოში, არც რუსეთის იმპერიაში“.³

ეს მოსაზრებაც დაზუსტებას მოითხოვს, რადგან არსებობს უტყუარი ინფორმაცია, რომ 1906 წლის დასაწყისში, სარაჯიშვილის ქარხნის ადმინისტრაციულ ოფისში ბოროტმოქმედებს შეუღწევათ. გაზეთის ცნობით, „18 იანვარს, საღამოს ათ-ნახევარ საათზე, ოლგას ქუჩაზე რამდენიმე შეიარაღებული კაცი თავს დაესხა დ. ზ. სარაჯიშვილის არყის ქარხნის კანტორას“. მძარცველები, დაახლოებით 15 კაცი, რომელთაც სახეზე „წამლები ჰქონიათ წასმული“, მეზობელი ეზოდან თოკის კიბით გადმოპარულან. შენობაში მყოფი მოსამსახურენი ერთ-ერთ ოთახში ჩაუმწყვდევიან და კარზე დარაჯები დაუყენებიათ. „ქურდებს კანტორის შკაფიდან წაუღიათ 1500 მან. ფულად და 500 მანეთის ძვირფასი ნივთები. შემდეგ მისულან დატყვევებულებთან და უთქვამთ, ერთის საათის განმავლობაში ადგილიდან არ დაიძრათ და ამ ამბის შესახებ დილის 7 საათამდე არაფერი გაამხილოთო. წასვლის დროს, როგორც ერთმა მოსამსახურემ გვიაშობო, ...მძარცველებს უთქვამთ: „თქვენს ხაზინის უთხა-

¹ გაზ. „ახალი ცხოვრება“, 1906 წ., 5 ივლისი.

² გაზ. „სიმართლე“, 1906 წ., 9 ივლისი.

³ <http://gza.kvirispalitra.ge/qveyana/1375-ratom-ubidzga-sakuthari-qarkhnis-mushebs-gaficvisken-davith-sarajishvilma.html>

რით, ამის შემდეგ კასაში მეტი ფული შეინახოს, აგრეთვე მუშებს კარგის თვალთ უცქიროს და კარგად მოექცეს, თორემ მაგასაც არ დავაყრით ხეირსაო". მერე იმავე გზით წასულან".

მიუხედავად იმისა, რომ სარაჯიშვილის ქარხნის კანტორის წინ ქუჩაში პოლიციელების საგუშაგო იყო, ბოროტმოქმედთა ვინაობა ვერ დაუდგენიათ.¹

მსგავსი თავდასხმები და ძარცვა იმ დროს ფართოდ იყო გავრცელებული. მძარცველნი ხან ჩვეულებრივი კრიმინალები იყვნენ, ხანაც ცალკეული პოლიტიკური ორგანიზაციების საბრძოლო თუ ტერორისტული რაზმების წევრები. რევოლუციის მსვლელობისას, სოციალისტური პოლიტიკური პარტიების საბრძოლო ტაქტიკა ითვალისწინებდა სახელმწიფო დაწესებულებებზე (ფოსტა, ხაზინა) თუ მდიდარ მემაულე-კაპიტალისტებზე თავდასხმებს მათი ქონების დაუფლების მიზნით. ექსპროპრიაციად სახელდებულ ამ მოვლენას ბოლშევიკთა ლიდერი ვ. ლენინი „ნაძარცვის ძარცვას“ უწოდებდა და დიდად ახალისებდა. ცნობილია, რომ საქართველოში სწორედ ამ პერიოდში ორი ფართოდ გახმაურებული ექსპროპრიაცია განხორციელდა: დუშეთის ხაზინის, როდესაც სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის სამხედრო ორგანიზაციის წევრებმა 315 ათასი მანეთი გაიტაცეს და თბილისის ბანკის, რომელიც ბოლშევიკებმა მოაწყვეს და ხელთ 341 ათასი მანეთი ჩაიგდეს.

ამ პერიოდში არც ტერორისტული აქტები ყოფილა უცხო. საინტერესოა, რომ დავით სარაჯიშვილის არყის ქარხნის ყოფილი მუშა დავით ყაჭაური იყო ესერთა პარტიის თბილისის კომიტეტის „საბრძოლო ორგანიზაციის“ ხელმძღვანელი და 1905 წელს დავალებული ჰქონდა საპოლიციო ნაწილში კავკასიის მეფისნაცვლის თანაშემწის, გენერალ-მაიორ შირინკინის ლიკვიდაცია. გამცემლობის გამო ტერორისტული აქტი ვერ განხორციელდა, ორგანიზატორები დააპატიმრეს. ყაჭაურმა მეტეხის ციხიდან გაქცევა მოახერხა² (შესაძლოა ის იყოს დავით ყაჭაური, რომელიც 1918 წლის სექტემბერში ესერთა პარტიის სიით თბილისის სათათბიროს ხმოსნად აირჩიეს).

როგორც ჩანს, ძალმომრეობას ვერც დავით სარაჯიშვილის წარ-

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1906 წ., 20 იანვარი.

² გ. სართანია, სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტია საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, სამაგისტრო ნაშრომი, თბ., 2019, გვ. 19; 34.

მოება გადაურჩა. ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებო ფაქტს იხსენებდა ნოე ჟორდანიას. მისი გადმოცემის თანახმად, 1907 წელს, როდესაც ჩვენში ჯერ კიდევ „გახურებული ექსპროპრიაციები და თავდასხმა იყო“, დავითი პეტერბურგიდან თბილისში წასვლას აპირებდა. ჟორდანიას კითხვაზე „ხომ არ გეშინია, დავით“, სარაჯიშვილს მიუგია: „არა, შიში არა მაქვს. მხოლოდ შემრცხვება კი ვინმემ რომ ხელი შემახოსო. ის ერთადერთი მდიდარი იყო, რომელიც იმ ხანებში თავისუფლათ დადიოდა ჩვენში და არც ხელი უხლიათ.¹ ...ის არც რევოლუციას აუმჩატიებია და არც რეაქციას დაუმონებია“.²

მართლაც, დავით სარაჯიშვილმა, როგორც პიროვნებამ და საქმიანმა მოღვაწემ მრენველმა და კომერსანტმა, ღირსეულად გამოიარა რევოლუციის ბოხოქარი ტალღები. მას არ სჯეროდა რევოლუციის, ამბობდა: „ქართველები რევოლუციის გვარდიად გახდნენ, მაგრამ რევოლუციით ხალხი ვერ იცხოვრებს, ცხოვრებისთვის შრომაა საჭიროო“. 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში დავით სარაჯიშვილმა წარმოებაც უზარალოდ შეინარჩუნა და არც მუშა-მოსამსახურეთა კეთლგანწყობა დაუკარგავს.

ამას ზაქარია ჭიჭინაძეც გვიმონმებს, რომელიც წერს: დავით სარაჯიშვილს „მუშათა ვაი-ვაგლახების დროს წარბიც არ შეუხრია, მუშების ყოველივე ამბოხება, გაფიცვა, ჯამაგირის მომატება და ზარალი დასთმო უყურადღებოდ, აიტანა ყოველივე, ნამეტურ ფულის გატაცვა, ზიზლი და მტრობა მისი ქარხნების წარმოების და საქმეები კი მაინც არ მოსპო, მუშები ზოგნი შეინახა, თუმც ზოგი ჯამაგირის მიცემით დაითხოვა. ...იმედია, რომ დავით სარაჯიშვილის ასეთს ღირსებასა და საქციელს თვით მისი მუშებიც კარგად გრძნობენ და ფიქრობენ, რომ იგინი დავით სარაჯიშვილმა სხეასავით უსაქმოდ არ დასტოვა, ქარხნები არ დაკეტა და მით ზოგს, თუნდ მცირე რიცხვს ლუკმა პურიც არ გაუნყვიტა“.³

¹ საგულისხმოა, რომ 1870 წელს პარიზის კომუნის დღეებში, როდესაც მრავალი ბანკირის კანტორა და სახლი დაარბიეს, ამბოხებულებს ხელი არ უხლიათ როტმილდის ქონებისათვის. „ერთი ვარდიც არ ყოფილა იმის მშვენიერ ბაღში მოწყვეტილი და ხალხი თვითონ დარაჯობდა ალფონს როტმილდის სასახლეს, მიგ არავის უშვებდა გასანადგურებლად“. იხ. მ. კობრიძე, *Persona Grata*, თბ., 2016, გვ. 154.

² გაზ. „კოოპერაცია“, 1911 წ., 10 ივლისი.

³ ზ. ჭიჭინაძე, *მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში*. დავით სარაჯიშვილი. თბ., 1909, გვ. 118.

მრეწველობისა და ბიზნესის განვითარებას იმ პერიოდის საქართველოში მხოლოდ რევოლუციური გამოსვლები როდი აბრკოლებდა. სამწუხაროდ, ვერც საზოგადოების გარკვეულ ნაწილს გაეცნობიერებინა ამ საქმის არსი და ჭეშმარიტი მნიშვნელობა. ვერ გაესიგრძე- განებინათ, რომ სწორედ ამ დარგების აღმავლობას შეეძლოთ სიღარიბის დაძლევა, სტაბილურობისა და სოციალური კეთილდღეობის პირობების შექმნა. თავისი ინდეფერენტობით, ნიჰილიზმითა თუ ცარიელი მეოცნებეობით („მუშაობას მიუჩვეველი ქართველი ყოველთვის გაურბის ძნელ საქმეს და სურს ერთ კვირაში მილიონერი გახდეს“ – დავით ღამბაშიძე.) ეს ხალხი ხელს უშლიდა ქვეყნის ეკონომიკურ აღორძინებას.

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნის ქართველი საზოგადოების ცხოვრების ერთი გონიერი დამკვირვებელი გულისტკივილით წერდა: „ჩვენში ძლიერ ბევრია ისეთი გულუბრყვილონი, რომელთაც იმის მაგივრად, რომ ქვეყანა ეკონომიურად გააღონიერონ, სულ იმისი ეშინიათ, არიქა ღმერთი არ გაგვინყრეს და არ გავმდიდრდეთო. სულ ეომებიან ქართულ ბურჟუაზიას, რომელიც მხოლოდ ეხლა იბადება. ასეთი გაუგებრობა ხელს უწყობს ჩვენი ქვეყნის უცხოელთა მიერ დამონაგებას და თუ მთელი ჩვენი ძალა არ მოვიკრიბეთ, სრულიად გავგრეკენ“.¹

ბამოჟენები და ჰილდოები

ნებისმიერი წარმოების, ბიზნესის განვითარებას ჭირდება რეკლამა პოტენციური მომხმარებლის ინფორმირება და დაინტერესება გასაყიდი პროდუქციით, მისი დანიშნულების, თვისებების, გაყიდვის ადგილებისა და პირობების, აგრეთვე შეთავაზებული მომსახურების თაობაზე. რეკლამა ემსახურება შესაძლო მყიდველის დარწმუნებას, შეიძინოს რეკლამირებული საქონელი ან ისარგებლოს გარკვეული მომსახურებით.

¹ დ. ღამბაშიძე, ჩვენი ქვეყნის უცხოეთთან ვაჭრობის მიმოხილვიდან (1884-1912 წლები). თბ., 1914, გვ. 43-44.

XIX საუკუნეში რეკლამას ძირითადად კომერციული (ეკონომიკური) ხასიათი ჰქონდა და მისი მიზანი მოგების მიღება იყო. ამ დანიშნულებით ფართოდ გამოიყენებოდა ფერადი აფიშები, პლაკატი-ბი, გაზეთები, ჟურნალები, მაღაზიათა ვიტრინები და სხვა.

საკუთარი ნაწარმის შესახებ ფართო საზოგადოების ინფორმირების, ბაზარზე დამკვიდრებისა და პროდუქციის გასაღებისათვის ხელშეწყობის ერთ-ერთი ფორმას წარმოადგენდა სხვადასხვა ხასიათის გამოფენები, რომლებიც პერიოდულად ეწყობოდა რუსეთის იმპერიასა და მსოფლიოს ამა თუ იმ ქვეყნებში. იმავდროულად, ეს იყო ეკონომიკის, მეცნიერების, კულტურისა და ხელოვნების ამა თუ იმ დარგში მიღწევების საჯარო დემონსტრირება, რომელიც ასეულათასობით მნახველს იზიდავდა.

ცალკეული მენარმენი, ფორმები თუ კომპანიები გამოფენზე აგებდნენ საკუთარ პავილიონებს, რომლის კედლებშიც აწყობდნენ პრეზენტაციებს, გამოფენდნენ და ყიდდნენ თავიანთ ნაწარმს, მართავდნენ დეგუსტაციებს (სასმელების გამოფენის შემთხვევაში) და ა. შ.

გარდა იმისა, რომ ამ გზით მწარმოებლები თავიანთ პროდუქციას უფრო თვალსაჩინოს ხდიდნენ და კონკურენტების შესაძლებლობებსაც ეცნობოდნენ, ისინი გამოფენებზე ურთიერთშორის აფორმებდნენ სხვადასხვა საქმიან კონტრაქტს, შეთანხმებასა თუ ხელშეკრულებას.

გამოფენები ითვალისწინებდა კონკურსებსაც, რომლის გამარჯვებულებს პავილიონების დამთვალეიერებელთა გამოკითხვის შედეგად, ასევე, გამომხაურებებისა და შთაბეჭდილებების საფუძველზე, უფრო ხშირად კი სპეციალური ჟიურის აზრის გათვალისწინებით გამოავლენდნენ. ჯილდოდ გაიცემოდა სპეციალურად გამოფენისათვის დამზადებული, ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს მედლები, რომლებიც პოტენციური თუ რეალური მომხმარებლების მიერ ხარისხის გარანტიად აღიქმებოდა.

ამგვარი გამოფენების მნიშვნელობაზე კარგად წერდა დავით ლამბაშიძე, რომელმაც 1914 წელს ნაშრომი მიუძღვნა უცხოეთის ქვეყნებთან საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის მიმოხილვას. მისი თქმით: უცხოეთის ყველა დიდ ქალაქში დროგამოშვებით იმართება გამოფენები, რომლებზეც „აღებულ ქების ქალაღებს და მენდ-

ლებს, შემდეგში ძლიერ ადვილად გამოვიყენებთ სარეკლამოდ. ამ ნაირად ჩვენ ღვინოებს უცხოეთში სახელს მოვუპოვებთ, რის შემდეგ გასაღება ადვილი საქმე იქნება“. დ. ლამბაშიძე მიმართავდა ქარველ მელვინებს, გაეთვალისწინებინათ მისი რჩევა და სერიოზულად მოკიდებოდნენ მას, რადგან რეკლამა „საუკეთესო და ძლიერ იაფი საშუალებაა მიზნის მისაღწევად“. ასევე ურჩევდა, მიეღოთ მხედველობაში ის გარემოებაც მიეღოთ, რომ „უცხოეთის გამოფენაზე დაჯილდოვებულ ღვინოს რუსეთშიდაც ადვილად გაყიდდნენ“.¹

გამოფენები დარგობრივი იყო და თავდაპირველად სამრეწველო ან სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ექსპოზიციით შემოიფარგლებოდა. სიდიდის მიხედვით განირჩეოდა ადგილობრივი, რეგიონული თუ საერთაშორისო მასშტაბის ექსპოზიციები.

პირველი მსგავსი სოლიდური ღონისძიება სახელწოდებით „ყველა ხალხის სამრეწველო ნაწარმთა დიდი გამოფენა“ (The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations) 1851 წელს ლონდონში, ჰაიდ-პარკში აგებულ გრანდიოზულ „ბროლის სასახლეში“ გაიმართა. იგი 6 მილიონამდე მნახველმა დაათვალიერა და ორგანიზატორებს მნიშვნელოვანი მოგება 186 ათასი ფუნტი სტერლინგი მოუტანა.² ამ გამოფენას მოგვიანებით პირველი მსოფლიო გამოფენა ეწოდა.

ლონდონიდან ესტაფეტა ფრანგებმა აიტაცეს და 1855 წელს პარიზში, ელისეს მინდვრებზე ახალი ექსპოზიცია მოაწყვეს. მასში 27 ქვეყნის წარმომადგენელი იღებდა მონაწილეობას. სამრეწველო პროდუქციის პარალელურად, გამოფენილი იყო სასოფლო-სამეურნეო და ნატიფი ხელოვნების ნიმუშები. 1862 წელს ლონდონმა კიდევ ერთ მსოფლიო გამოფენას უმასპინძლა. ამ დროიდან საგამოფენო მოძრაობა საგრძნობლად გაფართოვდა (1867 წელს გამოფენა შედგა პარიზში, 1873 წელს ვენაში, 1876 წელს ფილადელფიაში).

გრანდიოზულ მოვლენებად ქცეულ მსოფლიო გამოფენებს, რომლებმაც რეგულარული ხასიათი შეიძინეს, არცთუ იშვიათად ორგანიზატორი ქალაქის ძირეული რეკონსტრუქციაც უკავშირდებოდა ხოლმე. მაგალითად, პარიზში, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 100

¹ დავით ღამბაშიძე, ჩვენი ქვეყნის უცხოეთთან ვაჭრობის მიმოხილვიდან (1884-1912 წლები). თბ., 1914, გვ. 25.

² И. Иноземцева, Всемирные выставки, их роль и значение. <https://cyberleninka.ru/article/n/vsemirnye-vystavki-ih-rol-i-znachenie/viewer>

წლისთავისადმი მიძღვნილ 1889 წლის მსოფლიო გამოფენისათვის ააგეს ცნობილი ეიფელის კოშკი, რომელსაც ექსპოზიციაზე შესასვლელი თალის ფუნქცია დააკისრეს. გამოფენის დახურვის შემდეგ კოშკი არ დაუშლიათ და დღეისათვის იგი საფრანგეთის დედაქალაქის სიმბოლოა.

XIX საუკუნეში ბოლო მსოფლიო გამოფენა 1893 წელს ამერიკის შეერთებულ შტატებში ჩიკაგოში მოეწყო. კოლუმბის მიერ ამერიკის აღმოჩენის 400 წლისთავის საიუბილეოდ გამართული ეს გამოფენა ერთ-ერთი ყველაზე მასშტაბური იყო გამეფენების ისტორიაში. ექსპონატები 40-ზე მეტმა სახელმწიფომ წარადგინა. გამოფენას, რომელიც ექვსი თვე გაგრძელდა, 27 მილიონი ადამიანი ეწვია.

ახალი, საუკუნის დასაწყისის მიეძღვნა პარიზში გამართული მსოფლიო გამოფენა 1900 წელს, რომელზეც 35 ქვეყანა იყო წარმოდგენილი. გამოფენის დამთვალიერებელთა რიცხვმა შვიდი მილიონი შეადგინა. გამოფენაზე განსაკუთრებით დიდი ფართობი (24 ათასი კვადრატული მეტრი) ჰქონდა დათმობილი რუსეთის იმპერიას, როგორც იმხანად საფრანგეთის ახლო მოკავშირე ქვეყანას. ეიფელის კოშკის გვერდით განთავსებული იყო ალკოჰოლური სასმელების პავილიონი, რომელშიც მუშაობდა სპირტის რექტიფიკაციის დანადგარი და იქვე რუსული არაყი ბოთლებით სუვენირის სახით იყიდებოდა.

რაც შეეხება რომანოვთა იმპერიაში მოწყობილ სრულიად რუსეთის გამოფენებს, 1829 წლის პირველი ასეთი ექსპოზიციიდან მოყოლებული 1917 წლამდე სულ 16 გამოფენა ჩატარდა (პეტერბურგში: 1829, 1833, 1839, 1849, 1861, 1870 წლებში; მოსკოვში: 1831, 1835, 1843, 1853, 1865, 1882 წლებში; ვარშავაში: 1841, 1845, 1857 წლებში და ნიჟნი-ნოვგოროდში 1896 წელს).¹

საიმპერიო მასშტაბის გამოფენების გარდა, ეწყობოდა აგრეთვე რეგიონული გამოფენები, რომელთაგან აღსანიშნავია ციმბირი-ურალის (ეკატერინებურგი, 1887 წ.), შუა აზიის (ტაშკენტი, 1889 წ.), კავკასიის (თბილისი, 1889 წ.), მალოროსიისა (კიევი, 1897 წ.) და სამხრეთ რუსეთის (ოდესა, 1910 წ.) გამოფენები.

გამარჯვებულებს აჯილდოებდნენ ოქროსა და ვერცხლის დიდი და პატარა მედლებით, ფულადი პრემიებით, „მანუფაქტურის მრჩე-

¹ https://w.histrf.ru/articles/article/show/promyshliennyye_vystavki

ლისა" და „კომერციის მრჩევის" წოდებებით, ასევე, სარეკლამო გამოცემებზე სახელმწიფო გერბის გამოსახვის უფლების მინიჭებითა და სხვ.

რეგიონული მნიშვნელობის კავკასიის გამოფენებიდან ცნობილია სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის გამოფენები, ასევე, სპეციალიზებული ექსპოზიციები: ტექნიკური, შინამრეწველობის, მებალეობის, მეხილეობის, ცხენსაშენთა და მემცენარეობის. მათგან თავიანთი მნიშვნელობით გამოირჩეოდნენ შინაური საქონლისა და მეცხოველეობის პროდუქტების 1869 წლის გამოფენა, 1889 წლის სოფლის მეურნეობისა და შინამრეწველობის გამოფენა, ქუთაისის 1889 და ბათუმის 1900 წლების სასოფლო-სამეურნეო თუ 1901 წელს თბილისში გამართული სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო გამოფენები. გამოფენებს პროდუქციის რეკლამირებისა და სასწავლო-შემეცნებითი დატვირთვის გარდა, მეურნეობის რაციონალიზატორულად წარმართვაში არსებული ცოდნისა და გამოცდილების გაზიარების ფუნქციაც ეკისრებოდა.

გაზეთ „ივერიის" თანახმად, გამოფენა მწარმოებელს იმით ახალისებს და აქეზებს თავისი ნაწარმი გამოიტანოს გამოფენაზე, რომ თუ მოსაწონია, ჯილდოს მიიღებს. „თვითონ მწარმოებელნიც ერთმანეთს დაინახავენ, თავის მეზობელს და მოძმეს გაიცნობენ, ერთმანეთის ავსა და კარგს გაიგებენ" და სხვა. „გამოფენა ძლიერი საშუალებაა იმ საგნის წარმატებისათვის, რომელიც უნდა გამოაფინონ და ქვეყანას დაანახონ. გამოფენის შემწეობით შესაძლოა ადამიანი დაუკვირდეს საკუთარსა და სხვის ნაწარმოებს, ასწონ-დასწონოს იმისი ღირსება და ნაკლულევანება და ერთიერთმანეთს შეადაროს სხვადასხვა ნაწარმოებნი. ...გამოფენა ჩინებული და საუკეთესო სახსარია იმისათვის, რომ ესა თუ ის მეურნეობა ან მრეწველობა ცნობილ იქმნას, იმისი ავკარგიანობა ყველამ გაიცნოს".¹ „გამოფენა საზოგადოდ ისეთი ასპარეზია, სადაც ყოველი ერი, ყოველი ქვეყანა, ყოველი დედამიწის კუთხე გამოიტანს თავისს საუკეთესო ნაწარმოებს, ქვეყანას დაანახებს, და ეუბნება, მეც ჩემი წილი მიძევს კაცობრიობის სიკეთეშიო". რაც შეეხება გამოფენის ქონებრივ, „ვაჭრულ, მრეწველურ" მნიშვნელობას, იგი „განუსაზღვრელია":

¹ გაზ. „ივერია", 1887 წ., 23 აპრილი; 10 ოქტომბერი.

„მრავალგვარი წარმოების წარმომადგენელი და ფულიანი ხალხი იტყობს, თუ სად, რომელ ქვეყანაში რა წარმოება არსებობს, რა სარგებლობა მოაქვს, რა მოგება რჩება მწარმოებელს და სხვ.“¹

დავით სარაჯიშვილის სამრეწველო ასპარეზზე გამოჩენამდე, საქართველოში უკვე არსებობდა მოწინავე მეურნეობის მქონე მევენახეთა, მეღვინეთა და სხვათა გამოფენებში მონაწილეობის ტრადიცია. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ ივანე მუხრანბატონის, პრინც აშილ მიურატის, დავით ჭავჭავაძის, გიორგი (კიაზო) ერისთავის, დიმიტრი, ლუარსაბ და ქაიხოსრო ყიფიანების, დიმიტრი სტაროსელსკის, აბგარ და მიხრან ანანოვების მეურნეობები და ლვინის მარნები (გიორგი ერისთავს 1888 წელს სოფელ ქისტაურში, მამულში ესტუმრა რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე III; ფართოდ ცნობილი „ყიფიანის ღვინო“, რომელიც ალექსანდროულისა და მუჟჟურეთულის ჯიშების ყურძნიდან მზადდებოდა, შემდეგში საფუძვლად დაედო საქვეყნოდ განთქმული „ხვანჭკარის“ წარმოებას).

დავით სარაჯიშვილმა თავისი ნაწარმი საექსპოზიციოდ პირველად 1889 წელს, თბილისში გამართულ კავკასიის სამეურნეო გამოფენაზე წარადგინა. დებიუტი წარმატებული გამოდგა. სამრეწველო განყოფილებაში გამოფენილმა მისმა პროდუქციამ ოქროს მედალი დაიმსახურა.² აღსანიშნავია, რომ გამოფენის დახურვის შემდეგ იქ წარმოდგენილი შინამრეწველობის ექსპონანტთა გარკვეული ნაწილი კავკასიის მუზეუმს გადაეცა.

იმავე წელს, დაუზუსტებელი ინფორმაციით, დავით სარაჯიშვილის კონიაკი პარიზის მსოფლიო გამოფენაზე ბრინჯაოს მედლით დაუჯილდოებიათ³ (ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, დავითს პარიზის გამოფენაზე ორი ვერცხლის მედალი მიუღია⁴).

პარიზის გამოფენა საინტერესოდ წარიმართა. იმის გამო, რომ ეს ღონისძიება საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 100 წლისთავს ეძღვნებოდა, მსოფლიოს მონარქიული სახელმწიფოების უმრავლესობამ მასში ოფიციალურ მონაწილეობაზე უარი განაცხადა. ასე

¹ გაზ. „ივერია“, 1898 წ., 8 თებერვალი.

² გაზ. „ივერია“, 1889 წ., 14 ნოემბერი.

³ <https://commercant.ge/ge/post/mecenatebi>

⁴ ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი. თბ., 1909, გვ. 98.

მოიქცა რუსეთის იმპერიაც,¹ თუმცა ამ ქვეყნის კერძო ფირმებისა თუ მენარმეებისათვის ხელისუფლებას გამოფენაზე საკუთარი ხარჯით ექსპონანტების წარდგენა არ დაუშლია. ექსპონანტები კი წარადგინეს, მაგრამ რუსული, როგორც ლიბერალური, ისე კონსერვატორული პერიოდული პრესის თანახმად, გამოფენაზე რუსეთის სამრეწველო განყოფილებას სრული ფიასკო განუცდია.²

დავით სარაჯიშვილმა მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია მომდევნო 1890 წელს, ამჯერად ყაზანის გამოფენაზე. გაზეთ „ივერიის“ თანახმად „ყაზანის სამრეწველო გამოფენამ ტფილისის ლიკიორისა და კონიაკის ქარხნის პატრონი ბ-ნი დ. ზ. სარაჯოვი ოქროს მედლით დააჯილდოვა“.³ მედალთან ერთად მრეწველმა ყაზანში დიპლომიც მიიღო.

„ტფილისის ცნობილმა მექარხნემ დავით ზაქარიასძე სარაჯიშვილმა გაჰგზავნა პეტერბურგს მომავალ საპიგიენო გამოფენისთვის თავის ქარხანაში გაკეთებული სხვა და სხვ გვარი სასმელი, იუნყებოდა პერიოდული პრესა 1893 წელს.⁴ პრესისავე ცნობით, ამ სასმელებს „მაღალი ჯილდო“ დაუმსახურებიათ.⁵

1893 წელი მნიშვნელოვანი იყო იმითაც, რომ რუსეთის იმპერიის მრეწველებს საშუალება მიეცათ თავიანთი ნაწარმი ოკეანის გაღმაც, ამერიკის კონტინენტზე, კერძოდ აშშ-ს ქალაქ ჩიკაგოში გამოეფინათ. ამ გამოფენის შესახებ საინტერესო ლიტერატურა არსებობს, გამოცემულია გამოფენის კატალოგებიც, მათ შორის, ცალკეა დაბეჭდილი რუსეთის იმპერიის განყოფილების კატალოგი და სხვა, მაგრამ მათში სარაჯიშვილის გვარი არ იხსენიება. არადა, გაზეთ „ივერიის“ თანახმად, დავით სარაჯიშვილს ჩიკაგოს მსოფლიო გამოფენაზე თბილისიდან გაუგზავნია არაყი, ტკბილი სასმელები, კონიაკები და სხვა, „თავის ქარხნებში გამოხდილი და გაკეთებული“. გამოფენას რამდენიმე სხვა ქართველი მეურნე და მრეწველიც დაუინტერესებია. კახეთის საუფლისწულო მამულებიდან საექსპოზი-

¹ https://e-notabene.ru/hr/article_24122.html

² <http://www.rimskykorsakov.ru/110803.html>

³ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 2 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 6 მაისი.

⁵ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 27 ივლისი. ჯილდო ვერცხლის მედალი იყო, – წერს ზაქარია ქიქინაძე.

ციოდ მოუმზადებიათ წინანდალის, მუკუზანისა და ნაფარეულის ღვინოები. თავად ივანე ანდრონიკაშვილსაც გაუგზავნია ღვინოები, ხოლო „ზ. ჩუბინიძესა და ამხანაგობას“ გაუგზავნია ჭიათურის შავი ქვის ნიმუშები.¹

მაშ რა მოხდა, რატომ არ ჩანს ეს ჩამონათვალი გამოფენაზე ექსპონირებული პროდუქციის ნუსხაში? პასუხს ამ კითხვაზე ნაწილობრივ ისევ „ივერია“ გვანდის. გაზეთის ინფორმაციით: „ჩიკაგოს გამოფენაზე გაგზავნილი იყო ტფილისიდან კონიაკი დ. ზ. სარაჯიშვილისა და ს. ს. მელვინოვისა, განჯის გუბერნიიდან კონიაკი და ვარშავიდან „იმპერიალის“ ქარხნის სასმელები. ეს სასმელები გზაში გაფუჭებულა და ამიტომ რუსეთის ექსპერტების საბჭომ პროფესორ ვილიამსის მოხსენების თანახმად, გადაწყვიტა, იმ სასმელებს, რომლებიც გზაში გაფუჭდა, ექსპერტიზას ნუ წარუდგენთ“.²

ცნობილი რუსი ნიადაგმცოდნე პროფესორი ვასილი ვილიამსი ჩიკაგოს მსოფლიო გამოფენაზე ექსპერტთა საერთაშორისო კომისიის თავმჯდომარედ იყო მიწვეული. მასვე ამ გამოფენაზე რუსული სასოფლო-სამეურნეო განყოფილების ორგანიზებაც ჰქონდა დაკისრებული. საინტერესოა, რომ იმავე ვილიამსის სახელთან დაკავშირებულია ჩაის პლანტაციის გაშენება ჩაქვში და ბათუმის მახლობელ სოფლებში კაპრეშუმსა და სალიბაურში.³

გაზეთის ინფორმაცია პროფესორ ვილიამსთან დაკავშირებით სიმაღლეს შეეფერება, მაგრამ გაკვირვებას იწვევს, ტრანსპორტირებამ რატომ და როგორ გამოიწვია ისეთი მაგარი სპირტიანი სასმელის გაფუჭება, როგორიც კონიაკია.

სრულიად სანინაალმდეგო ინფორმაცია გამოაქვეყნა გაზეთმა „Правительственный вестник“, რომლის პუბლიკაცია „ივერიამ“ ქართულ ენაზე თარგმნა და გადმობეჭდა. ტექსტში ჩამოთვლილია ჩიკაგოს გამოფენაზე რუსეთის იმპერიიდან წარდგენილი პროდუქცია, რომლებმაც სხვადასხვა ხარისხის ჯილდო („საჩუქარი“) დაიმსახურა. სიაში მოხსენიებულია დავით სარაჯიშვილიც, რომელსაც „საჩუქარი“ თბილისში, კავკავში, ერევანსა და ყიზლარში დამზადე-

¹ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 17 ივლისი.

² გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 27 აგვისტო.

³ <http://nplit.ru/books/item/f00/s00/z0000054/st016.shtml>

ბული არყისათვის მიუღია.¹ სხვა წყაროთა თანახმად, ჩიკაგოში დ. სარაჯიშვილის ნაწარმს ბრინჯაოს მედალი მოუპოვებია.² ზაქარია ჭიჭინაძე წერდა: „ასეთის უშორესის და მასთან მოქალაქურის რესპუბლიკის ხალხიდან ეს ბრონძის მედალიც დიდი საქმე არის და იგი ოქროს უნდა შეედაროს ჩვენის მხრით. იქ საქმე და ცოდნა დაფასებით ფასდება და არა ოქრო მარგალითითა“.³

1896 წელს დავით სარაჯიშვილი თავისი კონიაკითა და ყურძნის არყით მონაწილეობდა ნიჟნი-ნოვგოროდის სრულიად რუსეთის სამრეწველო და მხატვრულ გამოფენაზეც. გამოფენის შესახებ არსებულ გამოცემებში, რომელშიც აღნიშნულია ქართველი მენარმის პროდუქციის მონაწილეობა ექსპოზიციაში, ჯილდოს შესახებ არაფერია ნათქვამი⁴, მაგრამ არსებობს ინფორმაცია, რომ სარაჯიშვილის კონიაკმა ნიჟნი-ნოვგოროდში ოქროს მედალი მოიპოვა.⁵ ინფორმაციის სისწორეს ცხადყოფს 1900 წელს გაზეთში გამოქვეყნებული სარაჯიშვილის კონიაკის სარეკლამო განცხადება, რომელშიც პირდაპირაა მითითებული, რომ სასმელმა 1896 წელს სამრეწველო გამოფენაზე უმაღლესი ჯილდო ოქროს მედალი დაიმსახურა.⁶

დავით სარაჯიშვილის ნაწარმის აღიარების გარეშე არ ჩაუვლია არც პეტერბურგის სრულიად რუსეთის ჰიგიენურ გამოფენას, რომელიც 1899 წელს მოეწყო. აქ ექსპონირებული კონიაკი ვერცხლის მედლით დააჯილდოვეს.⁷

1900 წლისათვის პარიზში დაგეგმილი იყო კიდევ ერთი მსოფლიო გამოფენის ორგანიზება. მას ერთგვარად უნდა შეეჯამებინა

¹ გაზ. „ივერია“, 1894 წ., 19 ივლისი.

² Указатель действующих в империи акционерных предприятий. II, СПб., 1905, стр. 319.

³ ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი, გვ. 98.

⁴ Общий указатель Всероссийской промышленной и художественной выставки 1896 года в Нижнем Новгороде, М., 1896, С. 209. Альбом участников Всероссийской промышленной и художественной выставки 1896 года в Нижнем Новгороде, М., 1896.

⁵ ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი, გვ. 99; ასევე, <https://kommersant.ge/ge/post/mecenatibi>

⁶ Газ. „Сибирский вестник“, 1900 г. 17 февраля.

⁷ მ. მირიანაშვილი, დ. სარაჯიშვილის ალკოჰოლიანი სასმელების წარმოების ისტორიიდან, გვ. 240. ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, დავითს ეს მედალი თითქმის პეტერბურგის პირველ ჰიგიენურ გამოფენაზე, 1894 წელს მოუპოვებია. იხ. ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი, გვ. 99. ალბათ, უნდა იყოს 1893 წელი, რადგან პირველი გამოფენა სწორედ ამ წელს გაიმართა.

XIX საუკუნის მიღწევები ადამიანური გონის გამოვლენის თითქმის ყველა სფეროში, განსაკუთრებით მეცნიერებასა და ტექნიკაში, მრეწველობაში, სოფლის მეურნეობაში, ხელოვნებასა და ლიტერატურაში. საგულისხმოა, რომ პირველად მსოფლიო გამოფენების ისტორიაში, საერთაშორისო ოლიმპიური კომიტეტის თხოვნით, ორგანიზატორებმა პარიზის გამოფენის პროგრამაში ჩასვეს ოლიმპიური თამაშები სახელწოდებით: „ფიზიკური ვარჯიშისა და სპორტის საერთაშორისო ასპარეზობა“¹ (სხვათა შორის, ზაფხულის მესამე ოლიმპიური თამაშებიც 1904 წელს სენტ-ლუისის მსოფლიო გამოფენის ფარგლებში ჩატარდა).

პარიზის მსოფლიო გამოფენისათვის მზადება საქართველოში მის გახსნამდე რამდენიმე წლით ადრე დაიწყო. ყოველ შემთხვევაში, პერიოდული პრესა უკვე 1898 წლის დასაწყისიდან ალაპარაკდა ამ მასშტაბური ღონისძიების მნიშვნელობის შესახებ და მასზე საქართველოს ღირსეულად წარმოჩენის აუცილებლობაზე. არგუმენტაცია ამგვარი იყო: „თუ ვერგვებით ევროპას, ისე უნდა ვერგვნოთ და წარუდგეთ, როგორც რიგი და წესია, რომ ყურადღების ღირსი გავხდეთ, სარგებლობაც რამ ვნახოთ“.²

გამოფენა 14 აპრილს გაიხსნა და 12 ნოემბრამდე გაგრძელდა. ექსპოზიციაზე 76.000 საგამოფენო სტენდი იყო წარმოდგენილი. დავით სარაჯიშვილის ალკოჰოლური სასმელები და ტკბილი ნაყენები ორ განყოფილებაში იყო ექსპონირებული: „1. ღვინისა და ყურძნის არყის და 2. სიროფი და ლიქიორი. სპირტიანი სასმელები“. ქართველი მეწარმის გარჯა სათანადოდ დაფასდა. მისმა ნაწარმმა როგორც ერთ, ისე მეორე განყოფილებაში მაღალი ჯილდო ოქროს თითო-თითო მედალი დაიმსახურა.³ ამის შესახებ გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ წერდა: „როგორც გვატყობინებენ, პარიზის მსოფლიო გამოფენაზე თავისი ექსპონატებისათვის დაუჯილდოვებიათ ოქროს მედლით დავ. ზ. სარაჯიშვილი მაგარ სასმელებისათვის და ტფილისის მოვაჭრე (ოლგას ქუჩაზე) ნიკოლოზ სესიაშვილი ვერცხლის მედლით კახურ ღვინოებისათვის“.⁴ იგივე ინფორმაცია უცვ-

¹ https://geonoc.org.ge/index.php?lang_id=&sec_id=42

² გაზ. „ივერია“, 1898 წ., 8 თებერვალი.

³ Россия на Всемирной выставке в Париже в 1900 г. СПб., 1900, стр. 27, 28.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1900 წ., 30 სექტემბერი.

ლელად მეორე დღეს „ივერიამაც“ გადაბეჭდა. „როგორც „ცნობის ფურცელს“ ატყობინებენ, პარიზის მსოფლიო გამოფენაზე თავისი ექსპონატებისათვის დაუჯილდოვებიათ ოქროს მედლით დავ. ზ. სარაჯიშვილი მაგარ სასმელებისათვის და ტფილისის მოვაჭრე (ოლგას ქუჩაზე) ნიკოლოზ სესიაშვილი ვერცხლის მედლით კახურ ღვინოებისათვის“.¹ „ივერიამ“ სესიაშვილის ვერცხლის მედლით დაჯილდოების შესახებ ცნობა მეორეჯერაც გამოაქვეყნა.²

როგორც ვხედავთ, საგაზეთო მასალა არაზუსტია, ლაპარაკია მხოლოდ ერთ ოქროს მედალზე, მაშინ როდესაც, დ. სარაჯიშვილის სასმელებმა ორი ამგვარი მედალი დაიმსახურეს. ასევე, პარიზის გამოფენაზე დაჯილდოებულ პიროვნებათა შორის ნიკოლოზ სესიაშვილი საერთოდ არ იხსენიება.³

პერიოდულ პრესას არ აღუნიშნავს, მაგრამ პარიზის მსოფლიო გამოფენაზე ჯილდო ბრინჯაოს მედალი კიდევ ერთმა ქართველმა მეღვინე ლაზარე გოძიაშვილმა მოიპოვა. გოძიაშვილი ევროპული წესით კახური ღვინოების ცნობილი მწარმოებელი იყო. მის ღვინოებს აღიარება არც მანამდე ჰქვლიათ. 1885 წელს ანტვერპენში და 1889 წელს პარიზში ვერცხლის მედლები, 1893 წელს ჩიკაგოში საპატიო დიპლომი და ბრინჯაოს მედალი, ხოლო 1896 წელს ნიუ-იორკ-ნოვგოროდში ოქროს მედალი ჰქონდათ მიღებული. ლ. გოძიაშვილის ფოტოსურათი და მოკლე ბიოგრაფია შეტანილია წიგნში „Россия на Всемирной выставке в Париже в 1900 г. СПб., 1900“ (გვ. 121) (სხვათა შორის ამ გამოცემაში მსგავსი ინფორმაცია დავით სარაჯიშვილის შესახებ არ გვხვდება).

ცხადია, ეს მნიშვნელოვანი მიღწევა იყო, მაგრამ ისიც სათქმელია, რომ უკეთესი რეკლამის პირობებში ქართულ ალკოჰოლურ სასმელებს მეტი აღიარება და გასავალიც ექნებოდათ, ვიდრე რეალურად ჰქონდათ.

აქ საჭიროდ მიმაჩნია დავიმოწმო ქართველი დიპლომატის, დიდ ბრიტანეთში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური წარმომადგენლის დავით ლამბაშიძის თვალსაზრისი, რომელიც მას გამოთქმული აქვს ზემოთ ნახსენებ ნაშრომში, მითუფრო

¹ გაზ. „ივერია“, 1900 წ., 1 ოქტომბერი.

² გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 21 იანვარი.

³ Россия на Всемирной выставке в Париже в 1900 г. СПб., 1900.

რომ მასში ნახსენებია დავით სარაჯიშვილიც. „უცხოეთში ღვინოების გასაყიდლად საჭიროა რეკლამა, რომელზედაც დიდი ფირმები ხშირად წლიურად 400,000 მანეთამდე ხარჯავენ. სანამ ჩვენში დიდი საზოგადოებანი არ შედგებიან, რომელთაც შეეძლებათ სარეკლამო ხარჯების განევა, მანამდე ჩვენი ღვინო უცხოეთში ვერ მოიპოვებს სახელს.

ასეთივე ბედი ეწვია სარაჯიშვილის კონიაკს, რომელიც გავასინჯეთ საუკეთესო მცოდნეთ და ყველამ საფრანგეთის კონიაკებს ამჯობინა, მაგრამ რომ საფრანგეთის კონიაკს მეტოქეობა გაუწიოს საჭიროა რეკლამა. საფრანგეთის კონიაკის ფირმამ მარტელმა ინგლისში კერძო სასახლეებში და რესტორან-სასტუმროებში პირველ წელიწადს, სანამ თავის კონიაკს ბაზარს მოუპოვებდა 140,000 მანეთის ბოთლი კონიაკი დაარიგა საჩუქრად“, წერდა დ. ღამბაშიძე.¹

პარიზის მსოფლიო გამოფენაზე საუბარს დავასრულებ კიდევ ერთი საინტერესო ცნობით: როგორც უკვე გარკვეულია, 1900 წლის ოქტომბერში გამოფენა დაათვალიერა ილია ჭავჭავაძემ.²

დავით სარაჯიშვილს უფრო მრავალფეროვანი ექსპოზიცია ჰქონდა წარდგენილი სასოფლო-სამეურნეო და სამრეწველო გამოფენაზე, რომელიც 1901 წელს თბილისში გაიმართა. ამ გამოფენისათვის სარაჯიშვილმა ახალი სამარკო კონიაკიც „ძველისძველი“ შექმნა, რომელიც დაყენებული იყო 1889 წლის საკონიაკე სპირტზე.³

თბილისის გამოფენა თავდაპირველად ჩაფიქრებული იყო, როგორც კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების დაარსებიდან 50 წლისთავის საიუბილეო ღონისძიება, მაგრამ კავკასიის ადმინისტრაციამ გადაწყვიტა გამოფენისათვის პოლიტიკური დატვირთვაც მიეცა და იგი საქართველოში რუსეთის დამკვიდრების 100 წლისთავის აღნიშვნასაც დაუკავშირა.

გამოფენის გეგმა და პროგრამა საიმპერიო მთავრობამ დაამტკიცა. შეიქმნა გამოფენის საორგანიზაციო კომიტეტი თავად ი. ანდრონიკაშვილის ხელმძღვანელობით. გამოფენა 18 განყოფილებად იყო დაყოფილი. მათ შორის: მინათმოქმედება, მევენახეობა და

¹ დავით ღამბაშიძე, ჩვენი ქვეყნის უცხოეთთან ვაჭრობის მიმოხილვიდან (1884-1912 წლამდე). თბ., 1914, გვ. 24-25.

² გ. მარაძე, ილია ჭავჭავაძე. 1837-1937. ცხოვრება. მოღვაწეობა. შემოქმედება. ფოტომატიანე, ორ წიგნად, წგ. II, თბ., 1990, გვ. 157.

³ მ. მირიანაშვილი, დ. სარაჯიშვილის ალკოჰოლიანი სასმელების წარმოების ისტორიიდან, გვ. 240.

მელეინეობა, შინაური ფრინველი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღი და მანქანები, საქარხნო მრეწველობა, სამხატვრო განყოფილება და სხვ. გამოფენა 20 აგვისტოდან 20 ოქტომბრამდე უნდა გაგრძელებულიყო. მსურველებს 15 ივლისამდე შეეძლოთ მიემართათ საორგანიზაციო კომიტეტისათვის და განეცხადებინათ „რაგვარი ნაწარმოების გამოფენა აქვთ განზრახული“.

დავით სარაჯიშვილმა გამოფენაზე საკუთარი პავილიონის აგება პირველ ქართველ არქიტექტორს სიმონ კლდიაშვილს დაუკვეთა¹ (სიმონ კლდიაშვილი იყო თბილისის უნივერსიტეტის ხუროთმოძღვარიც), ხოლო მისმა რწმუნებულმა გამოფენის ორგანიზატორებს პავილიონის გეგმა და ექსპონატების სია წარუდგინა.

პერიოდული პრესა ფართოდ აშუქებდა გამოფენის სამზადისს. გაზეთმა „ივერია“ უკვე 1901 წლის 13 ივნისს აცნობა თავის მკითხველს, რომ გამოფენაზე მშვენიერ პავილიონს მართავს დავით სარაჯიშვილი. „პავილიონი გარეგანად წარმოადგენს ქარხნის მარკას: კლდეს, რომელზედაც ჯიხვი სდგას. ეს კლდე გამშვენიებული იქნება მედლებით, რომელიც მიუღია სარაჯიშვილის ქარხანას სხვადასხვა გამოფენაზედ. მედლები პეტერბურგში იქნება დამზადებული“.²

თბილისის გამოფენა 1901 წლის 2 სექტემბერს გაიხსნა. ესწრებოდნენ კავკასიის მთავარმართებელი ი. გოლიცინი, ეგზარხოსი ფლაბიანე, სხვადასხვა სამხედრო და სამოქალაქო უწყების ხელმძღვანელები და წარმომადგენლები, თავადაზნაურობა, უცხო სახელმწიფოთა კონსულები და სხვ. როგორც პრესა მიუთითებდა, გამოფენის პირველ დღეს ექსპოზიციის დათვალიერების საშუალება მხოლოდ მოსაწვევი ბარათების მფლობელ პირებს ჰქონიათ. საერთოდ, გამოფენაზე შესასვლელი ბილეთის ფასი პირველ დღეებში მაღალი იყო ერთი მანეთი, შემდეგ კი საგრძნობლად დაიკლო. ამის შედეგიც იყო, რომ გამოფენის სტუმართა რიცხვი თანდათან გაიზარდა. მაგალითად, 9 სექტემბერს ექსპოზიცია 15 ათასამდე ადამიანს დაუთვალიერებია.³

გამოფენის დასათვალიერებლად დ. სარაჯიშვილს გერმანიიდან სპეციალურად მოუწვევია თავისი მასწავლებელი პროფესორი ად-

¹ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 20 აპრილი.

² გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 13 ივნისი.

³ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 11 სექტემბერი.

ოლფ ვაგნერი. გამოფენა მოინახულა დიდმა მთავარმა ნიკოლოზ მიხეილის ძე რომანოვმა, რომელიც თბილისში ჩამოვიდა „საქართველოს რუსეთთან შეერთების ასი წლისთავის იუბილეში“ მონაწილეობის მისაღებად და სხვ.

გამოფენის დამთვალიერებელთა შორის განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა დავით სარაჯიშვილის პავილიონი, რომელსაც დიდი ადგილი დაუთმო თანადროულმა პერიოდულმა პრესამაც. „ცნობის ფურცლის“ სურათებიანმა დამატებამ ამ პავილიონის ფოტოსურათი ორჯერ დაბეჭდა, ჯერ მშენებარე (1901 წ., 12 აგვისტო) და შემდეგ დასრულებული სახით (1901 წ., 16 სექტემბერი, №6), სხვა გაზეთებმა კი პავილიონის ასეთი აღწერა შემოგვინახეს:

„გამოფენის თვალი ...სარაჯიშვილის საოცნებო კლდეა და ამ კლდეზედ წარმოდგარი ჯიხვი. მართლაც, ისეთის გემოვნებით არის მოწყობილი იგი, რომ ადამიანის თვალს უნებურად ატყვევებს. ხელოვნურად გაკეთებულია უშველებელი კლდე, რომლის ცხვირ-წამოწეულს წვერზედ მშვენივრად სანახავი ჯიხვი სდგას. კლდის უკან მოსჩანს ვრცელი სურათი კავკასიის ბუმბერაზ მთებისა, რომლის მარცხნივაც დახატულია სარაჯიშვილის არყის სახდელი ქარხანა. კლდეზედ, ჯიხვის გვერდით, წყარო ჩამოხტის და ძირს, კლდის წინ, გროვდება გუბედ, რომელშიც თეთრი ბატები დაჭყუმპალაობენ. შიგ კლდეში გამოქვაბულია, სადაც არყის კასრები სჩანს, ხელოვნურის ყურძნის მტევნებითა და ბოთლებით ლამაზად მორთული. ამ გამოქვაბულის ახლოს არყის სახდელ-საწმენდი მანქანა სდგას და იქვე ამზადებს „პილატეს ცრემლს“. ეს თითოეული ცალკედ და ყველა ერთად ისე კარგად არის შესურათებული, რომ თვალი მისის ცქერით ვერა სტკება.“¹

„გამოფენაზე გამართულ კერძო პავილიონებს შორის ყველაზე მეტ ყურადღებას იქცევს სარაჯიშვილისა, ბაქოს ნავთის-მწარმოებელთა საბჭოსი და შადინოვის პავილიონები. სიმშვენიერით, გარეგანის მორთულობითა და სილამაზით ყველას ბ-ნ სარაჯიშვილის პავილიონი სჯობია. იგი წარმოადგენს მაღალს კლდეს, რომლის თავიდგანაც ამაყად გადმოიყურება ჯიხვი. კლდის თავიდგან წყალი გადმოჩანჩქარებს და ჩადის პატარა ტბაში, სადაც ჩინური იხვე-

¹ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 2 სექტემბერი.

ბი დასცურავენ. კლდის ძირში გამოქვაბულია, რომლის კედლებიც მშვენიერად მორთულია ბოთლებითა და ყურძნით. იქვე გვერდით კონიაკის სახდელი და დასამზადებელი მანქანებია. კლდის უკან დიდი დეკორაციებია ამართული ზედ დახატულის სახლებით, გორებითა და თოვლიანის მთებით. საუცხოვო სანახავია სარაჯიშვილის პავილიონი განსაკუთრებით საღამოთი, როდესაც მთელი პავილიონი და დეკორაციები ელექტრონითაა განათებული.¹

„დ. ზ. სარაჯიშვილი ეთადერთი ქართველია, რომელმაც გაჰბედა და საკუთარი პავილიონი ააშენა გამოფენაზე. სამაგიეროდ ეს პავილიონი მეტად ლამაზი და ორიგინალურია, წარმოადგენს კლდეს, რომლის წვერზე ჯიხვი შესკუპებულია; ზევიდან ჩანჩქერი გადმოჰქუხს; შორს სჩანს კავკასიის მთების პანორამა. ეს პავილიონი დამშვენება იქნება ჩვენის გამოფენისა“.²

„მშვენიერი სანახავია კლდე, რომლიდან გადმოჩანჩქერებს ნაკადული და რომლის წვერზე ამაყად გაჩერებულია მშვენიერი ჯიხვი“.³

„მოხდენილობით და თავისებურის შნოიანობით თვალსაჩინო პავილიონი უთუოდ სარაჯიშვილისა იყო ჩვენ გამოფენაზე. სასიამოვნოა, რომ ეს პავილიონი ბბ-ნთ ა. სარაჯიშვილისა და ს. კლდიაშვილის გეგმით არის აგებული“.⁴ ნაგებობის დეკორატიული რელიეფების ავტორი იაკობ ნიკოლაძე იყო.

გამოფენაზე ექსპონირებულმა დავით სარაჯიშვილის არაერთმა ნაწარმმა ექსპერტთა კომისიის მონონება და მაღალი შეფასება დაიმსახურა. „კონიაკისა და სხვა სპირტის სასმელების წარმოების კარგად დაყენებისათვის“ დავით სარაჯიშვილი საპატიო დიპლომით დაჯილდოვდა. მანვე გამოფენის ოქროს დიდი მედლები მოიპოვა: 1. ლენინის სპირტისა და კონიაკისათვის და 2. „არყის, სპირტის, კონიაკისა და სხვა სასმელების კარგის თვისებისათვის“. დ. სარაჯიშვილს პატარა ოქროს მედალი გადაეცა „პეკინის იხვების მოშენებისათვის“, ვერცხლის მცირე და ბრინჯაოს მედლები მან გამოფენაზე წარდგენილი ლენინისათვის დაიმსახურა.⁵

¹ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 7 სექტემბერი.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 12 აგვისტო.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 4 სექტემბერი.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 21 ნოემბერი.

⁵ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 10, 12 დეკემბერი.

ექსპერტთა კომისიის აზრით, თბილისელი მრეწველები დავით სარაჯიშვილი და გიორგი ადელხანოვი კიდევ უფრო მაღალ ჯილდოსაც იმსახურებდნენ, რომლის მინიჭების უფლება კომისიას არ გააჩნდა. ამიტომ კომისიამ ისინი წარადგინა მთავრობის წინაშე და „სთხოვა ამათი ფირმები დასაჩუქრებულ ყოფილიყვნენ სახელმწიფო ღერბით“.¹

პასუხმა თითქმის ორი წელი დაიგვიანა. მთავარმართებელმა ი. გოლიცინმა კავკასიის სამეურნეო საზოგადოებას მხოლოდ 1903 წლის დასაწყისში მიწერა, რომ „შეუძლებლად სცნო სახელმწიფო ღერბით სარაჯევისა და ადელხანოვის ქარხნების დაჯილდოება“.²

თავის ნაწარმზე სახელმწიფო გერბის გამოსახვის უფლება ვერ მოიპოვა, მაგრამ 1902 წელს დავით სარაჯიშვილის ღვაწლი ალკოჰოლური სასმელების წარმოების განვითარებაში სხვა მხრივ აღინიშნა. სააქციზო ხარჯთაღრიხვის გამგეობამ 1901 წლის ივნისში ქართველ მენარმეს „გაუწერელ გარდასახადთა მთავარ სამმართველოს“ უფროსთან ამგვარი შუამდგომლობა გაუწია: „იმ ძვირფას დარგში როგორცაა ეხლა კონიაკის წარმოება, დიდი ღვაწლი მიუძღვის და დიდი სახელიცაა აქვს დამსახურებული სარაჯიშვილის ფირმას, რომელიც 17 წელია რაც არსებობს. სამართლიანობა მოითხოვდა იგი წაგებალისებინათ და კომერციის სოვეტნიკობა გეპოქებინათ. ეს ჯილდო უფრო შეეფერებოდა იმ საპატიო მდგომარეობას, რომელიც უჭირავს ბ-ნ სარაჯიშვილს ტფილისის სავაჭრო და საზოგადო საქმეში“. ეს შუამდგომლობა შეწყნარებულ იქნა. 1902 წლის 1 იანვარს დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილს „სამშობლო ქვეყნის ვაჭრობა-მრეწველობის საქმეში სასარგებლო მოღვაწეობისათვის“ უმაღლესად ებოძა ხარისხი „კომერციის სოვეტნიკისა“.³

„კომერციის მრჩეველის“ საპატიო წოდება რუსეთის იმპერიაში XIX საუკუნის დამდეგს შემოიღეს სპეციალურად ვაჭართა წოდებისათვის. იგი უფლებრივად სამოქალაქო სამსახურის მერვე კლასს უტოლდებოდა. 1832 წლიდან უმაღლესი ბრძანებით, კომერსანტებს, რომელთაც „კომერციის მრჩეველის“ წოდება მიენიჭებოდათ, შთამომავლობითი საპატიო მოქალაქეობაც ებოძებოდათ.⁴

¹ გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 14 თებერვალი. გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 15 მაისი.

² გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 14 თებერვალი.

³ ჟურნ. „სალამური“, 1911, №18, გვ. 3.

⁴ Полное собрание законов Российской империи, собрание второе. СПб., 1833, Т. VII, стр. 193-195.

ბოლო ექსპოზიცია, რომელზეც დავით სარაჯიშვილმა თავისი ქარხნების ნაწარმი წარადგინა, სრულიად რუსეთის საფაბრიკო-საქარხნო, მხატვრულ-სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო გამოფენა იყო. მას 1910 წელს ოდესამ უმასპინძლა. ექსპოზიცია 32 თემატური განყოფილებისაგან შედგებოდა. გამოფენის საპატიო პრეზიდენტი დიდი მთავარი ალექსანდრ მიხეილის ძე რომანოვი იყო. გამოფენის გახსნას სამშობლოდან გახიზნული ირანის ყოფილი შაჰი მოჰამედ ალიც დაესწრო, რომელიც იმხანად ოდესაში ცხოვრობდა.

სხვადასხვა გამომცემლობამ ღია ბარათების, სარეკლამო პლაკატებისა და საფოსტო მარკების სახით დაბეჭდა და გაავრცელა ოდესის გამოფენასთან დაკავშირებული ფოტოსურათები, რომელთა შორის გვხვდება დავით სარაჯიშვილის პავილიონისა და სამრეწველო ნაწარმის ეტიკეტებიც.

ექსპოზიციის მასშტაბურობას ხელი შეუშალა მასში უცხოეთის სახელმწიფოთა მონაწილეობის სიმცირემ, რაც მცირე აზიაში დაწყებული ეპიდემიით ჯერ ქოლერის, შემდეგ კი შავი ჭირის გავრცელებით იყო გამოწვეული. მუხედავად ამისა, გამოფენა 700 ათასზე მეტმა ადამიანმა დაათვალიერა.

დავით სარაჯიშვილის პროდუქცია გამოფენილი იყო პავილიონში, რომელსაც ერქვა: „კავკასიის ნატურალური კონიაკი დ. ზ. სარაჯიშვილისა“. პავილიონი ზუსტად ისეთივე იყო, როგორც თბილისის გამოფენაზე 1901 წელს: კლდის თავზე გადმომდგარი ჯიხვი და კლდეზე გადმომდინარე ჩანჩქერი. დეგუსტაციის გროტი მოგაგონებდათ გამოქვაბულს, რომელიც, ადგილობრივი პრესის შეფასებით, „ნამდვილ ილუზიას ქმნიდა“.¹

გამოფენის ლაურეატებს, დასაჯილდოებელ კომპანიებს, ფირმებს, საწარმოებსა თუ ცალკეულ პროდუქციას ექსპერტთა საბჭო გამოავლენდა, რომელსაც ეს სია დასამტკიცებლად იმპერიის ვაჭრობისა და მრეწველობის სამინისტროში უნდა გადაეგზავნა. ჯილდოები ამ სამინისტროს სახელით გაიცემოდა. დავით სარაჯიშვილს ამ გამოფენაზეც ოქროს მედალი დაუმსახურებია.

დავით სარაჯიშვილი 1911 წელს გარდაიცვალა. ქმრის საქმე მისმა მისმა მეუღლემ ეკატერინე ფორაქიშვილმა განაგრძო. მან სა-

¹ <http://archodessa.com/tags/torgovoe-sooruzhenie/>

რაჯიშვილის ქარხნების წარმოება არა თუ შეამცირა, გაასამკეცა. ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრება“-ს თანახმად, ეკატერინე „ყველგან და ყველად“ თვით მონაწილეობდა, საქმეს გონივრულად მართავდა“. ამის დასტურია მონაწილეობა კიევის 1913 წლის სრულიად რუსეთის საეჭრო-სამრეწველო გამოფენაში,¹ სადაც ასევე აგებული იყო დ. სარაჯიშვილის ცნობილი პავილიონი.² გამოფენაზე წარდგენილი კონიაკი ოქროს მედლით დაუჯილდოვებიათ.³

ეკატერინესაც მიუძღოდა წვლილი, რომ 1913 წელს დავით სარაჯიშვილის კომპანიამ „მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კარის მიმწოდებელის“ (Поставщик Двора Его Императорского Величества) ტიტული მოიპოვა, როგორც მრავალწლიანი ნაყოფიერი და წარმატებული საქმიანობის შედეგი. ეს იყო უმაღლესი საპატიო წოდება საეჭრო-სამრეწველო მარკებისათვის რევოლუციამდელ რუსეთში, რომელიც უფლებას იძლეოდა საკუთარ ნაწარმზე, ეტიკეტებზე, შესაფუთ ყუთებსა თუ მაღაზიების ვიტრინებზე გამოესახათ რუსეთის იმპერიის გერბი, რაც იმავდროულად უმაღლეს ხარისხსა და საუკეთესო რეკლამას ნიშნავდა.

წოდება, რომლის მიღებას იმ დროის ყველა დანიშნულებული მენარმე ცდილობდა, მკაცრი შერჩევის შედეგად ენიჭებოდა და რამდენიმე აუცილებელი პირობის დაცვას მოითხოვდა. მათ შორის, ბაზარზე საქმიანობის 8-10 წლის გამოცდილება, ამდენივე ხნის განმავლობაში სერვისის ან საკუთარი პროდუქციის კეთილსინდისიერი და უწყვეტი მიწოდება სასახლისათვის „შედარებით დაბალ ფასებში“, სამრეწველო გამოფენებში მონაწილეობა, მომხმარებლის რეკლამაციის არარსებობა და ა. შ. „საუკეთესოთა შორის საუკეთესოს“ ეს წოდება ენიჭებოდა არა საწარმოს, არამედ პიროვნულად მის მფლობელს. მფლობელის შეცვლის შემთხვევაში, ახალ მესაკუთრეს ან ძველის უშუალო მემკვიდრეს წოდება არ გადაეცემოდა.

¹ საინტერესოა, რომ ამ გამოფენის პერიოდში გაიმართი რუსეთის პირველი სპორტული ოლიმპიადა.

² გაზ. „სახალხო გაზეთი. სურათებიანი დამატება“, 1913 წ., 25 აგვისტო. <https://humus.live-journal.com/6525351.html>

³ მ. ჯოლობორდი, მ. ლიპარტელიანი, ქართველი და უცხოელი მეწარმეების სამეურნეო-საქველმოქმედო საქმიანობა საქართველოში, თბ., 2016, გვ. 70.

არსებობდა წოდების დამადასტურებელი სპეციალური ნიშანი მისი მინიჭების თარიღისა და მიმწოდებლის სტატუსის აღნიშვნით. იმპერატორის ნებართვით გაიცემოდა აგრეთვე საიმპერატორო კარის სამინისტროს კანცელარიის სათანადო მოწმობა ნიშნის ფერადი გამოსახულებით.¹

მკვლევართა შორის ერთიანი აზრი არ არსებობს იმის თაობაზე თუ რამდენი და რა სახის ჯილდო მიიღო დავით სარაჯიშვილის ალკოჰოლურმა ნაწარმმა სხვადასხვა გამოფენაზე. ზოგი 14 მედალს ასახელებს, რომელთა შორის 8 ოქროსი იყო; ზოგიც თვლის, რომ მედელების რაოდენობა 11 იყო (6 ოქროს, 4 ვერცხლის და ერთი ბრინჯაოსი) და სხვ.²

ზემოთ ჩვენ ყველა გამოფენა მიმოვიხილეთ, რომელზეც დავით სარაჯიშვილს კონიაკი, არაყი თუ მის ქარხნებში დამზადებული სხვა პროდუქცია ექსპონატებად წარუდგენია. იქვე ამ ცნობილი ქართველი მენარმის ჯილდოების შესახებაც არის საუბარი. ჩვენს მიერ თავმოყრილ მასალას თუ შევაჯამებთ, დავით სარაჯიშვილის მიერ მისსავე სიცოცხლეში მიღებული ჯილდოების სურათი ასე გამოიყურება:

1889 წ. თბილისი. კავკასიის სამეურნეო გამოფენა ოქროს მედალი;

1889 წ. პარიზი. მსოფლიო გამოფენა 2 ვერცხლის მედალი;

1890 წ. ყაზანი. სამრეწველო გამოფენა დიპლომი და ოქროს მედალი;

1893 წ. სანკტ-პეტერბურგი. საჰიგიენო გამოფენა „მაღალი ჯილდო“.

1893 წ. ჩიკაგო. მსოფლიო გამოფენა „საჩუქარი“ ბრინჯაოს მედალი;

1896 წ. ნიუნი-ნოვგოროდი. სრულიად რუსეთის სამრეწველო და მხატვრული გამოფენა – ოქროს მედალი;

1899 წ. სანკტ-პეტერბურგი. სრულიად რუსეთის ჰიგიენური გამოფენა ვერცხლის მედალი;

1900 წ. პარიზი. მსოფლიო გამოფენა 2 ოქროს მედალი (ერთი კონიაკის და ერთიც ლიქიორისათვის);

1901 წ. თბილისი. სამეურნეო-სამრეწველო გამოფენა 2 ოქროს დიდი მედალი; ოქროს მცირე მედალი, ვერცხლის მცირე მედალი

¹ В. Скурлов и А. Иванов, Поставщики Высочайшего Двора, СПб., 2002.

² <https://commerzant.ge/ge/post/mecenatebi>

(კონიაკისა და სხვა სპირტიანი სასმელების შექმნისა და ფართოდ წარმოების წარმატებით უზრუნველყოფისათვის);¹

1910 წ. ოდესა. საფაბრიკო-საქარხნო, მხატვრულ-სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო გამოფენა ოქროს მედალი.

თავისი შინაგანი ბუნებიდან გამომდინარე, დავით სარაჯიშვილი არ ესწრაფოდა სახელსა და დიდებას, ერთიცა და მეორეც მოდიოდა მასათან, როგორც ღირსეულ მოღვაწესა და საქმის კაცთან. მას არაერთი ეპითეტით მოიხსენიებენ: „მხარის ეკონომიკური ყოფის იშვიათი მჭედელი“, „ხალხის ჭეშმარიტი მეგობარი“, „მრეწველობის ტიტანი“, „მენარმე-კულტურტრეგერი“, „ქართული ქველმოქმედების კოლოსი“ და სხვა. მას „არც ერთი ჩინი არა ჰქონია და არც ერთი ორდენი ჰკიდებია ყელზე ან გულზე. ...ოფიციალურს სამსახურზე იგი მეტად შორს იდგა და არც ერთი დღე არ შეუწირავს ჩინოვნიკურის ერთგულობისათვის“.² საზოგადოებრივი ცხოვრების შუაგულში მდგომი ეს ღრმად განსწავლული და მოაზროვნე კაცი არასოდეს ჩართულა პოლიტიკურ ორომტრიალში, ნაკლებად ცდილობდა საკუთარი სახელის აფიშირებას, მაგრამ არ გაურბოდა პროფესიულ სფეროებში ჩართულობასა და აქტიურ მონაწილეობას. ამის დასტურია, რომ 20 წლის განმავლობაში დავით სარაჯიშვილს უცვლელად ირჩევდნენ სახელმწიფო ბანკის თბილისის კანტორის სააღრიცხვო-გამსესხებელი კომიტეტის წევრად, როგორც კავკასიის სავაჭრო-ეკონომიკური ცხოვრებისა და ბანკის სპეციფიკის საფუძვლიან მცოდნე მოღვაწეს.

დავით სარაჯიშვილის ღვაწლის კიდევ ერთი ასპექტი კარგად აქვს შემჩნეული ზაქარია ჭიჭინაძეს. მისი სიტყვით: „სარაჯიშვილის შნო და უნარი მრავალს ქართველს გამოაფხიზლებს, მრავალს აუხელს დაძინებულს თვალებს, მრავალს გაამხნევებს შრომის მეცადინეობის სიყვარულით, ბევრს გამოიყვანს ცხოვრების ასპარეზზედ მისებურად მოქმედებისთვის, ესეც ერთი საამაგდარო ღირსება გახლავთ“.³

¹ Указатель действующих в империи акционерных предприятий. II, СПб., 1905, стр. 319.

² ჟურნ. „ნაკადული“, 1911, №7.

³ ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი, გვ. 100.

ქვეყანაში, სადაც ჯერ კიდევ XII საუკუნეში დაინერა „რასაცა გასცემ, შენია, რას არა, დაკარგულია“, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ქველმოქმედებას ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II შოთა რუსთაველის ამ უკვდავ აფორიზმს „ქართული სულის ერთ-ერთ სახასიათო თვისებას“ უწოდებს და ამგვარად განმარტავს: „აფორიზმი შეიცავს ღრმა ქრისტიანულ სწავლებას ადამიანის უკვდავების შესახებ. მორწმუნეს სწამს, რომ მის მიერ აღსრულებული უანგარო ქველმოქმედება სათნოა ღვთისათვისაც და ადამიანისათვისაც. ამასთან, იცის, რომ რასაც გასცემს ამქვეყნიურ დროებით ყოფაში, მას მარადიულ ცხოვრებაში დაიუნჯებს და ეს არის მიზეზი მისი სულიერი სიხარულისა, ხოლო რასაც არ გასცემს, ბუნებრივია, ის მას მარადიულ ყოფაში მოაკლდება“.¹

ილია II-ისავე სიტყვით, დიდ ქველმოქმედებას „ღვთისაგან სულიერი თვალთ დაჯილდოებული ადამიანები“ ეწევიან. ნათქვამია: „არაფერი ისე არ ამსგავსებს ადამიანს ღმერთს, როგორც ქველმოქმედება“. ქველმოქმედებით დაკავებულ ადამიანებს ფილანტროპებსაც უწოდებენ. ეს ბერძნული ტერმინი ქართულად ადამიანთმოყვარეობად ანუ კაცთმოყვარეობადაც ითარგმნება.

რაც შეეხება ცნება „ქველმოქმედებას“, მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს, მათ შორის, სხვებისადმი თანადგომის, სიკეთის, სამადლო საქმის კეთების; ქველმოქმედებად მიიჩნევა გაჭირვებულების დახმარება, მოწყალება, საჩუქრების გაცემა და სხვ.

ქველმოქმედებას დიდი ყურადღება ექცევა თანამედროვე სამყაროში, გაეროს გენერალური ასამბლეის 2013 წლის №67/105 რეზოლუციით, 5 სექტემბერი ქველმოქმედების მსოფლიო დღედა გამოცხადებული.

რა უბიძგებდა და უბიძგებთ მდიდარ, შეძლებულ ადამიანებს გაიღონ თავიანთი მუხლჩაუხრელი შრომით შეძენილი ქონების ნაწილი სხვათა დასახმარებლად? ქველმოქმედება პიროვნების რაიმე

¹ <http://sibrdzne.ge/19858>

კონკრეტულ მოტივაციას ეფუძნება, თუ ეს უანგარო, ღირსეული ქცევა მხოლოდ სულიერი მოთხოვნილებაა?

არსებობს თვალსაზრისი, რომ ქველმოქმედება ადამიანის ბუნებრივი მოთხოვნილებაა, რომელსაც უკვდავებისკენ სწრაფვა განაპირობებს და რომელიც იმავდროულად უდიდეს სიამოვნებასთანაა დაკავშირებული.¹

ქველმოქმედება, როგორც ალტრუისტული ქცევა და ადამიანური სოლიდარობის გამოხატულება, სხვათათვის ხელის გამართვის კეთილშობილური ჟესტია. სხვისი ცხოვრებისა თუ არსებობის გაუმჯობესებისაკენ მიმართული ეს ქმედება უსათუოდ ნებაყოფლობითი უნდა იყოს.

ქველმოქმედება მხოლოდ ფულის გაცემა როდია, იგი ნებისმიერი „კარგის ქმნაა“ („კარგი ჰქენი ქვას დადევით ...“). ქველმოქმედებად შეიძლება ჩაითვალოს მოყვასისათვის ზრუნვა, ადამიანისათვის დროზე განვდილი ხელიც, სიტყვის შეწევნაც ან ისეთი ზნეობრივი სათნოება, როგორიც თანაღმობაა და სხვ. ასე ესმოდათ ქველმოქმედების არსი და მიზანი წინამდებარე წიგნის გმირებს და მათ შორის, დავით სარაჯიშვილს, რომელიც, ნოე ჟორდანიას სიტყვით, „იყო პირველი ქართველი იდეური ქველმოქმედი“.²

ქვემოთ მკითხველს შესაძლებლობა ექნება თვალი მიადევნოს და მთლიანობაში აღიქვას დიდი მრეწველისა და მამულიშვილის მიერ განეული მასშტაბური საქველმოქმედო საქმიანობა.

დავით სარაჯიშვილის ბევრი თანამედროვე განსაკუთრებით აღნიშნავდა მის უანგარო, გამორჩეულად მზრუნველ დამოკიდებულებას საქვეყნო საქმეებისადმი, მისი ქველმოქმედების ფართო და მრავალფეროვან ხასიათს. დავიმონებ ზოგიერთ მათგანს:

აღექსანდრე სარაჯიშვილის თანახმად: „მოგების წყურვილთან ერთად დავითს თანდაყოლილი ჰქონდა სამშობლოს ტრფიალი, და ეს გრძნობა იზრდებოდა მის გულში მით უფრო, რაც ქონება ემატებოდა. ...სამშობლოს ბედი მარად მისი დარდი და საზრუნავი იყო, მისი გადამკიდე ფიქრი“. ...დავითი უხვად და გულიანად გასცემდა, როცა სწავლისათვის ან განმანათლებლის დაწესებულებისათვის მოსთხოვდნენ ხოლმე შემწეობას“.³

¹ <https://www.radiotavisupleba.ge/a/tavisupali-sivrtse-zura-vashakidzekvelmokmedeba/27988660.html>

² გაზ. „კოოპერაცია“, 1911 წ., 3 ივლისი.

³ დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად, თბ., 1911, გვ. 78, 80.

პროფესორი ალექსანდრე ხახანაშვილი წერდა: „არც ერთი საქვეყნო საქმე არ დაწყებულა ამ 30 წლის განმავლობაში, რომ დავით ზაქარაიას ძეს თავისი წვლილი არ შეეტანოს, მატერიალური დახმარება არ გაეწიოს: გაზეთ-ჟურნალის-წიგნის გამოცემა, სცენის მოყვარეთა, მომღერალთა, მემუსიკეთა და მეცნიერთა გამოზდა, ეკლესიის და სკოლის გამშვენება, ღარიბ-უძლურთა გაკითხვა, უცხოელ და შინაურ მოღვაწეთა გამასპინძლება და მათი ერთმანეთთან დაახლოება, ყველა ეს შეადგენდა საზრუნავ საგანს ... დავითისთვის. თითოეული მათგანი ისეთი ღირებულების საქმეა, რომ მისს ქველმოქმედებას და მოღვაწეობას ღირსეულად აფასებდა ჩვენი საზოგადოება და თვით ქველმოქმედს გულითადი მადლობით იხსენიებდა“.¹

ნოე ჟორდანიას მოწმობითაც, დავით სარაჯიშვილი „სულითა და გულით გადადებული იყო საზოგადო საქმეებზე“.²

1891 წელს დავით სარაჯიშვილმა განცხადებით მიმართა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას და საზოგადოების ეგიდით სოფელ დილომში სახალხო სკოლის დაფუძნება ითხოვა. თვითონ თანამონაწილეობას კისრულობდა და სთავაზობდა სკოლისათვის ყოველწლიურად შეენირა 300 მანეთი, ხოლო პირველ წელს „სკოლის პირველ მოსაწყობად“ დამატებით 100 მანეთიც გადაეხადა. გამგეობა კმაყოფილებით შეხვდა ამ წინადაებას, მომდევნო წელს სოფელში მართლაც გაიხსნა პირველდამწყებითი სასწავლებელი, რომლის მზრუნველობა დავით სარაჯიშვილს მიენდო და ისიც სკოლას სისტემატურად უწევდა ფულად დახმარებას.³

1893 წლის 22 ოქტომბერს კავკავში ქართული სკოლის შენობა აკურთხეს, რომელიც ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედის დავით სარაჯიშვილის ფინანსური მონაწილეობით აიგო. იმ ხანად მსგავსი შენობა ამ ქალაქში მოქმედ არც ერთ სხვა სასწავლებელს არ ჰქონია (ამ სკოლაში ერთხანს მასწავლებლობდა ლუარსაბ ბოცვაძე).

ჩრდილოეთ კავკასიის ამ ქალაქთან დავით სარაჯიშვილს სამეწარმეო საქმიანობაც აკავშირებდა. აქ მდებარეობდა მისი ერთ-ერთი

¹ გაზ. „თემი“, 1911 წ., 27 ივნისი.

² გაზ. „კოოპერაცია“, 1911 წ., 3 ივლისი.

³ ა. კობრეიძე, დავით სარაჯიშვილი; რ. მარგიშვილი, დავით სარაჯიშვილი., ჟურნ. „ჩვენი სამყარო“, 2015, №10, გვ. 25. – ქველმოქმედი, საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, თბ., 2004, გვ. 257.

არყის სახდელი ქარხანა, რომელშიც ადგილობრივი ქართველებიც მრავლად იყვნენ დასაქმებულნი. სკოლის კურთხევაზე დასაწრებლად საგანგებოდ ჩასული სარაჯიშვილისადმი კავკავის ქართველობამ დიდი სიმპათია და პატივისცემა გამოხატა. გაზეთის კორესპონდენტის სიტყვით, „ყოველთვის მხნე და საზოგადო საქმისათვის გულშემატკივარი დ. ზ. სარაჯიშვილი არა მარტო სიტყვიერი თანაგრძნობით ეკიდება სკოლას, არამედ ნივთიერ შემწეობითაც ხელს უწყობს. გარდა იმ შეწირულობისა, რომელიც ფულად თუ მასალით უძღვნა წელს კავკავის სკოლის ასაშენებლად, სამუდამოდ დაუნიშნა სკოლას ყოველ წლივ ას ასი მანეთი და მით დიდი სიყვარული დაიმსახურა კავკავის მოზარდ ქართველთა“.¹

სკოლასთან არსებობდა სცენის მოყვარეთა წრეც, რომელიც სასწავლებლის სასარგებლოდ წარმოდგენებსა და საღამოებს მართავდა. ზოგიერთი თანამშრომელი სკოლის კედლებში რევოლუციურ საქმიანობასაც ეწეოდა. ამის შესახებ თავის ავტობიოგრაფიაში მწერალი ნიკოლოზ კურდღელაშვილი მოგვითხრობს. მისი გადმოცემით, „1899-ს დეკემბრიდან ქ. კავკავის ქართულ სკოლაში დამნიშნეს მასწავლებლად. გამგზავრებამდე ვინახულე ტფილისელი ძველი ამხანაგები და დამავალეს არალეგალური ლიტერატურის მიღება-გავრცელება კავკავში. მომდიოდა არალეგალური ლიტერატურა, პატარ-პატარა ბროშურებად და ვავრცელებდი სარაჯიშვილისა და სხვა ქარხნების მუშებში“.²

საგულისხმოა, რომ დავით სარაჯიშვილს კავკავის ქართული სკოლა არც ანდერძში გამორჩენია და მის სასაგებლოდ 10 000 მანეთი გაუთვალისწინებია. ამავე ანდერძით, 30 ათასი მანეთი გადადებული იყო კავკავის ღარიბ მოსწავლეთათვის (განურჩევლად ეროვნებისა) სწავლის ქირის გადასახდელად.

1894 წელს დავით სარაჯიშვილი ბათუმის სასწავლებლისათვის შნობის აგებას შეწევნია და შენობის აღმაშენებელი კომისიის ხაზინადარისთვის ოცდაათი თუმანი გაუგზავნია სასწავლებლის სასარგებლოდ.³ ქველმოქმედი არც საკვირაო სკოლებს ივინყებდა,

¹ გაზ. „ივერია“, 1893 წ., 30 ოატიშბერი.

² ნიკო კურდღელაშვილი, ავტობიოგრაფია. წიგნში – მწერალთა ავტობიოგრაფიები. პირველი წიგნი, თბ., 2013, გვ. 247.

³ გაზ. „ივერია“, 1894 წ., 17 ივნისი.

მათი მოსწავლეებისათვის გამოწერილი ჰქონია საბავშვო ჟურნალი „ჯეჯილი“,¹ ფინანსურად ეხმარებოდა ასევე, მოსწავლეთა და მასწავლებელთა ურთიერთდახმარების საზოგადოებას² და სხვ.

დავით სარაჯიშვილის ქველმოქმედების განსაკუთრებული სფერო იყო ზრუნვა ქართული ეკლესია-მონასტრების შეკეთებისა თუ განახლებისათვის. დიდი მენარმის ყურადღების გარეშე არც ახალი ტაძრების მშენებლობა დარჩენილა.

1898 წელს დავით სარაჯიშვილი აირჩიეს იმ კომიტეტის შემადგენლობაში, რომელიც სვეტიცხოვლის რესტავრაციის სახელმძღვანელოდ ჩამოყალიბდა. დავითმა ამ დიდებული ტაძრის განსახლებლად 1000 მანეთი შესწირა.³ სარაჯიშვილის ფინანსური მონაწილეობის გარეშე არ ჩაუვლია არც დიდუბის ღვთისმშობლის ეკლესიის (ანდერძით 1000 მანეთი გამოუყო), ლურჯი მონასტრისა და ზოგიერთი სხვა ხუროთმოძღვრული ძეგლის შეკეთებას.⁴ მანვე არაერთ ეკლესიასა და მონასტერს თანხები თავისი ანდერძითაც დაუტოვა: სიონს 10 000 მანეთი, კალოუბნის ეკლესიას თბილისში 1000 მანეთი, დიღმის წმინდა გიორგის ეკლესიას 1000 მანეთი, ღვთისმშობლის ეკლესიას 500 მანეთი, დარის მონასტერს ავლაბარში 500 მანეთი, მარტყოფის ეკლესიას 500 მანეთი, თბილისის მართლმადიდებელთა სემინარიას 5 ათასი მანეთი.⁵ დიდწილად დავით სარაჯიშვილის სახსრებით აშენდა ქაშვეთის ტაძარი თბილისში. ტაძრის წმინდა გიორგის ეკლესიის ზედა სართულის სამხრეთ შესასვლელ ბრინჯაოს კარზე, რომელიც წმინდა გიორგისა და წმინდა ნინოს ზედნაჭედი ხატებითაა შემკული, ჩანს ინიციალები „D“ და „E“. დავით სარაჯიშვილისა და მისი მეუღლის ეკატერინე ფორაქიშვილის ეს მონოგრამები ტაძრის მშენებლობაში მათ მიერ შეტანილი წვლილის სახსოვრადაა გამოსახული.

დავით სარაჯიშვილმა სოფელი დილომში საკუთარი ხარჯით ააგო ხიდი, რომელიც თეთრ გიორგის ძველ ეკლესიასთან მიმავალ გზას მნიშვნელოვნად ამოკლებდა. გაზეთის ინფორმაციით, „ეს ძველი ეკლე-

¹ ჟურნ. „კვალი“, 1895, №3, გვ. 7.

² Газ. „Кавказ“, 1903 г. 9 Декабря.

³ გაზ. „ივერია“, 1898 წ., 28 ოქტომბერი.

⁴ <https://commerzant.ge/ge/post/mecenatibi>

⁵ გაზ. „თემი“, 1911 წ., 27 ივნისი.

სია სარაჯიშვილთ გვარისაგან ყოფილა აგებული. დღეს წირვა-ლოცვა არ არის, მაგრამ გიორგობას ბევრი მლოცველი მიდის იქა. გარდა ამისა, გაღმა მხარეს დიდძალი სახნავ-სათესი ადგილები თურმე აქვთ გლეხებს და ძალიან გაადვილებული ექნებათ იქით მისვლა-მოსვლა ამ ხიდის წყალობით. სოფელი რიგ-რიგად ქვას თურმე ეზიდება ამ ხიდისათვის, დანარჩენ ხარჯს ბ-ნი სარაჯიშვილი ეწევა".¹

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ (18-11 წ.) ქართულ ტაძრებში ქართული მღვდელმსახურება შეიზღუდა, შემოიღეს სლავური წირვა-ლოცვა (რუსული გალობითურთ), ეპარქიები ხელოვნურად შეამცირეს და სამღვდელმთავრო გუნდებიც დაშალეს. საგრძნობლად შემცირდა ასევე, სამგალობლო სკოლების რიცხვიც. სასულიერო სემინარიასა და სასწავლებლებში ქართული გალობა მთლიანად აკრძალეს. ამ მნიშვნელოვან ეროვნულ ფენომენს გაქრობის საფრთხე დაემუქრა. ქართული გალობა დავიწყებისაგან ზეპირგადმოცემის ტრადიციამ გადაარჩინა, მაგრამ დაუსრულებლად ასე გაგრძელება შეუძლებელი იყო.

ცნობილი ქართველი მღვდელმთავრის ეპისკოპოს გაბრიელ ქიქოძის თაოსნობით, 1860 წელს, თბილისში „ქართული გალობის აღმდგენელი კომიტეტი“ შეიქმნა. კომიტეტი მიზნად ისახავდა საეკლესიო საგალობლების ნოტებზე გადატანას. ასეთივე კომიტეტი მოგვიანებით ქუთაისშიც ჩამოყალიბდა.

გაბრიელ ეპისკოპოსის დაწყებული საქმე გააგრძელეს ეპისკოპოსმა ალექსანდრე ოქროპირიძემ, ექვთიმე კერესელიძემ, ფილიმონ ქორიძემ, ძმებმა კარბელაშვილებმა, მაქსიმე შარაძემ, დეკანოზმა რაჟდენ ხუნდაძემ და სხვებმა.

ფილიმონ ქორიძის მიერ ჯერ კიდევ 1880-იან წლებში შეკრებილი საგალობლები პირველად წიგნად 1895 წელს გამოქვეყნდა, რითაც დავიწყებას გადაურჩა საეკლესიო მუსიკის მრავალი უნიკალური ნიმუში. აღსანიშნავია, რომ დავით სარაჯიშვილი ქართული კულტურის ამ მნიშვნელოვანი მოვლენის თანამონაწილეცაა. 1895 წლის თებერვალში მან სამი თუმანი გაიღო „ქართული გალობის ნოტებად დანყობისა და დაბეჭდვის“ სასარგებლოდ.²

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 6 აგვისტო.

² გაზ. „ივერია“, 1895 წ., 22 თებერვალი.

დავით სარაჯიშვილის შემწეობით 1901-1908 წლებში კომპოზიტორმა დიმიტრი არაყიშვილმა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ოთხი ექსპედიცია მოაწყო. ექსპედიციებისას მოიძიეს, შეკრიბეს და ჩაინერეს მრავალი მივიწყებული ქართული მელოდია და 500-ზე მეტი ხალხური სიმღერა. მთელი ეს საგანური შემდეგში ცალკეული კრებულების სახით გამოიცა. დავით სარაჯიშვილის სახელი დაკავშირებულია ლადო აღნიაშვილისა და იოსებ რატილის გუნდების ჩამოყალიბებასთან, თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიის წინამორბედი სამუსიკო სასწავლებლის დაფუძნებასა თუ სხვა არაერთ ეროვნული წამოწყებასთან.

1907 წლის ზაფხულში დავითმა დიდი შემწეობა აღმოუჩინა ექვთიმე თაყაიშვილს ახალციხე-ახალქალაქ-არტანის მაზრებში არქეოლოგიური ექსპედიციების მოწყობაში.¹ მრეწველი და ქველმოქმედი მზად იყო თვითონ გადაეხადა მასწავლებლის ხელფასი თუ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება საგურამოში ილია ჭავჭავაძის სახელზე სასწავლებელს დააარსებდა.²

დავით სარაჯიშვილს შვილები არ ჰყოლია, მაგრამ, თანამედროვეთა გადმოცემით, მას „მომავლის იმედად აღზრდილი, ქვეყნის საკეთილდღეოდ განვრთნილი“ ყველა ქართველი ბავშვი შვილად მიაჩნდა, ცდილობდა ხელი გაემართა მათთვის, განსაკუთრებით კი იმ სტუდენტებს დახმარებოდა, ვინც უმაღლესი განათლების დაუფლების გზით საკუთარი სამშობლოს სამსახურისათვის ემზადებოდა. ჯერ კიდევ 1888 წელს დავით სარაჯიშვილის უშუალო ინიციატივით, თბილისში ჩამოყალიბდა სპეციალური კომიტეტი, რომლის მთავარი მიზანი იყო ნიჭიერი ქართველი ახალგაზრდების გამოვლენა და მათთვის სტიპენდიების დაარსება საზღვარგარეთ სწავლის გასაგრძელებლად.

1889 წელს დავით სარაჯიშვილის მთავარ კანტორასთან დაარსდა კომიტეტი ნიკო ცხვედაძის თავმოჯდომარეობით. კომიტეტი მარტო სტიპენდიებისათვის 30.000 მანეთს გასცემდა, პარალელურად, სკოლებს, ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების გამოცემის საქმეს.³ 1901 წელს დავით სარაჯიშვილისა და თავად კონსტანტინე

¹ <https://www.magticom.ge/website/magazine/2003-2/2003-2-6-g.html>

² გაზ. „საქაქრო გზა“, 1908 წ., 7 სექტემბერი.

³ <http://vinoge.com/istoria/daviT-zaqarias-Ze-sarajiSvili>

მუხრანსკის ნიეთიერმა დახმარებამ დახურვას გადაარჩინა გაზეთი „ივერია“, მისი გამოცემა გაგრძელდა. ქველმოქმედი დახმარებას უწევდა თბილისში სახალხო თეატრის მშენებლობას, მანვე სოლიდური ფულადი სახსრები გაიღო ავლაბრის სახალხო თეატრის ასაგებად და სხვ.

პირადად დავით სარაჯიშვილის სტიპენდიის მფლობელთაგან ბევრი შემდგომში ცნობილი პიროვნება გახდა: მათ შორის, კომპოზიტორები ზაქარია ფალიაშვილი, დიმიტრი არაყიშვილი, მელიტონ ბალანჩივაძე, ია კარგარეთელი, კოტე ფოცხვერაშვილი; მომღერლები ვანო სარაჯიშვილი, ვალერიან ქაშაკაშვილი; მხატვრები გიგო გაბაშვილი, მოსე თოიძე, გრიგოლ მესხი; მოქანდაკეები იაკობ ნიკოლაძე და სილოვან კაკაბაძე; მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები პავლე ინგოროყვა, სოლომონ ჩოლოყაშვილი და ფილიპე გოგიჩაიშვილი; კათალიკოსი კალისტრატე ცინცაძე. დავითი ფულად დახმარებას უწევდა რუსეთსა თუ ევროპაში მყოფ თანამემამულეებს: მიხეილ (მიხაკო) წერეთელს, აკაკი შანიძეს, გერონტი ქიქოძეს, დავით კასრაძეს, ვახტანგ კოტეტიშვილს, თედო სახოკიასა და სხვებს. მისი სტიპენდიატები იყვნენ ასევე მოსე შალამბერიძე, არჩილ ქართველიშვილი, ივანე მაჩაბლის ვაჟი ნიკოლოზ მაჩაბელი (დახვრიტეს 1924 წელს)¹ და სხვები.

საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ დავით სარაჯიშვილის სახელობის სტიპენდიიდან ქრისტეფორე ამილახვარს მიღებული ჰქონდა 775 მანეთი, რაფიელ ნიჟარაძეს 525, გრიგორ ოქროპირიძეს 650, იაკობ რამიშვილს 650, ალექსანდრე ციციშვილს 600, ვახტანგ კოტეტიშვილს 700 მანეთი.²

როგორც ნიკო ცხვედაძე 1904 წელს წერდა: „ბ. სარაჯიშვილის სტიპენდიების განმანაწილებელი გამგე კომიტეტი უნიშნავს სტიპენდიებს და აძლევს დროებითი დახმარებას ყველას მაღალ სასწავლებელში შემსვლელს ქართველს განურჩევლად წოდებისა, სარწმუნოებისა და სადაურობისა. აი, ამისათვის ბ. სარაჯიშვილის სტიპენდიანტებთა შორის ნახავთ: ქართლელს, კახელს, იმერელს, გურულს, მეგრელს ერთის სიტყვით საქართველოს ყველა კუთხი-

¹ <http://reportiori.ge/old/?menuid=3&id=72596>

² საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 481, ანაწ. 1, საქმ. 1386.

დან, ამ წელიწადს ვაკანსიების რიცხვი მცირე იყო, მაგრამ მაინც შეხვდათ სტიპენდიები სხვათა შორის ივ. პ. გობეჩიას (პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტია), თ. სვიმონ აბაშიძეს (კიევის უნივერსიტეტის სტუდენტია) და ვ. არდიშვილს (სწავლობს ახენში). ამას გარდა დროებითი დახმარება და აღმოჩენათ: ბ. რამიშვილს სწავლობს ბერლინში (110 მან.) დ. ლომთათიძეს სწავლობს ხარკოვის უნივერსიტეტში“.¹

1909 წელს დავით სარაჯიშვილის სტიპენდია დაენიშნათ ხარკოვის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტის სტუდენტს ალექსანდრე ლომთათიძეს², მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტს ლევან ასათიანს, პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტებს ვლადიმერ ყანჩელს, შალვა ქართველიშვილს, ვლადიმერ მენთეშაშვილს, სოლომონ ფურცელაძეს, გიორგი ბერძენიშვილს და დავით ცხევედაძეს.³

აღსანიშნავია, რომ სარაჯიშვილის სტიპენდია არც დავითის გარდაცვალების შემდეგ გაუქმებულა. 1914 წლის იანვარში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობამ მისი 3 სტიპენდია დაანესა (წლიურად 300 მანეთი თითო), რომელთაგან ორი განკუთვნილი იყო უმაღლესი სამეურნეო საზოგადოების სტუდენტებისათვის. კენჭისყრით ამ სტიპენდიის მფლობელები გახდნენ: ნოვოალექსანდრიის სასწავლებლის სტუდენტები გიორგი დალაქიშვილი და გაბრიელ ოქროპირიძე. მესამე სტიპენდია მოსკოვის სამხატვრო სასწავლებლის სტუდენტს, შემდეგში ცნობილ მხატვარს, შალვა ქიქოძეს ერგო.⁴

1914 წლის აპრილში წყნეთის ქუჩაზე სარაჯიშვილის ნაანდერძევი ადგილი 1630 ოთხ საყენით მამული 100 ათას მანეთად მიეყიდა აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურთა საკრებულოს (თავმჯდომარე კონსტანტინე აფხაზი), რომელსაც ეს თანხა 10 წლის განმავლობაში უნდა გადაეხადა. თანხა სასტიპენდიოდ და სამუზეუმო

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 3 ნოემბერი.

² ცნობილი სოციალ-დემოკრატი, შემდეგში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის პირველი ამხანაგი (მოადგილე).

³ გაზ. „ჩანგი“, 1909 წ., 25 ივნისი.

⁴ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის სხდომათა ოქმები, 1914 წ. გვ. 4.

საქმისათვის იქნა გამოყენებული. მაგალითად, დამატებით დაარსდა სარაჯიშვილის სახელობის 8 სტიპენდია, რომლებიც მიეკუთვნათ: ყანჩელს, მაჩაბელს, ალექსანდრე ციციშვილს, ნინო ციციშვილს, ვლადიმერ ემხვარსა და სხვ.¹

უამრავი ცნობაა შემორჩენილი იმის საილუსტრაციოდ, როგორი მადლიერებით იყვნენ გამსჭვალულნი ქართველი ახალგაზრდები უშურველი ქველმოქმედის მიმართ. დავიმონშებ რამდენიმე მაგალითს:

1897 წლის ივნისში, მოსკოვის ქართველ სტუდენტთა ამხანაგობის სახელით, ალექსანდრე ჯავახიშვილი უღრმეს მადლობას უხდოდა დავით სარაჯიშვილს, რომელმაც ამ უნივერსიტეტის ღარიბ ქართველ სტუდენტთა დასახმარებლად შესწირა 75 მანეთი.² იმავე წელს მადლიერებას გამოხატავდნენ ტომსკის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტებიც, რომლებსაც დავით სარაჯიშვილმა სხვა პირებთან ერთად მატერიალური დახმარება გაუწია.³

1899 წლის ივლისში ქუთაისის გიმნაზიის კურსდამთავრებული მიხეილ წერეთელი მადლობას მოახსენებდა თავად იოსებ დადიანსა და დავით სარაჯიშვილს, რომლებიც მას 40 მანეთით შეწევნიან საზღვარგარეთ გასამგზავრებლად.⁴ მიხეილ (მიხაკო) წერეთელი შემდეგში საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური თავისუფლებისათვის ცნობილი მებრძოლი, 1920 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ხოლო შემდეგ ემიგრაციაში მოღვაწე აღიარებული ქართველი სწავლული, ხეთოლოგი იყო.

1902 წლის ზაფხულში გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ იუწყებოდა: „როგორც სარწმუნო წყაროდან გავიგეთ, პროფესორის ვ. მ. პეტრიაშვილის თხოვნით, ჩვენს ცნობილ ქველმოქმედს ბატონ დავით სარაჯიშვილს უკისრნია თავის ხარჯით საზღვარგარეთ გაგზავნა სწავლის განსაგრძობად ახალგაზრდა მეურნის ალ. ლ. მაჭავარიანისა, რომელმაც წელს კისინევის სამეურნეო სასწავლებელში დაამთავრა სწავლა“.⁵

¹ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის სხდომათა ოქმები, 1914 წ. გვ. 29, 31; 75; 135.

² გაზ. „ივერია“, 1897 წ., 4 ივნისი.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წ., 26 ივნისი.

⁴ გაზ. „ივერია“, 1899 წ., 14 ივლისი.

⁵ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 18 აგვისტო.

ცნობილი მხატვარი მოსე თოიძე დავით სარაჯიშვილს ასე იგონებდა: „დავით ზაქარიას ძე უყურადღებოდ არავის სტოვებდა, მისი მგრძნობიარე გული ყველასათვის ჰფეთქდა, მარამ ხელოვნების მუშაკთა მეგობარი ჩვენში პირველი ის იყო. მხოლოდ იმას შეეძლო, როგორც ნივთიერი, ისე ზნეობრივი დახმარება. ვისაც დავით ზაქარიას ძე ეხმარებოდა, არა ჰგრძნობდა მოვალეობას, მძიმე უღელს კერძო პირისადმი. მას ვუყურებდით, როგორც სამშობლოს წარმომადგენელს, მშობელს“.¹

ფილიპე გოგიჩაიშვილის თანახმად: დავით სარაჯიშვილი „თანხის გაცემას ყოველთვის ისეთ ხასიათს აძლევდა, თითქოს იგი თავისთავად მიმღებს ეკუთვნოდა და მის პიროვნებასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. თავმდაბლობა, გულკეთილობა და გულწრფელობა გამოსჭვიოდა ყოველს მის მოქმედებაში და ყველა ეს ჩვენ გვხიზლავდა და მის თავს გვაყვარებდა“.²

ამ მხრივ საგულისხმოა თედო სახოკიას ნაამბობიც: ერთხელ თედოს მეუღლე ცუდად გამხდარა, აუცილებელი იყო მისი ექიმთან ვიზიტი, მაგრამ სახოკიას საჭირო თანხა არ აღმოაჩნდა. „გადაწყვიტე დავით სარაჯიშვილისაგან სესხის აღება და გავეშურე, როდესაც მასთან მივედი დავითი სტუმრებთან: ილია ჭავჭავაძე, იაკობ მანსვეტაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე წარდს თამაშობდა, მივესალმე მათ და ცოტა ხანში გამოვბრუნდი, შემრცხვა, ფული ვერ ვთხოვე... კიბეებზე რომ დავეშვი დავითის ხმა მომესმა: „თედო ცოტა ხნით დამელოდე“... ჩამოვიდა „ხომ არაფერი გიჭირს?“... „არათქო“... ჯიბიდან 100 თუმანი ამოიღო და გამომიწოდა: „ეს წაიღე დაგჭირდება“, გახარებულმა ფული გამოვართვი და მეუღლე ექიმთან წავიყვანე, ერთი კვირის შემდეგ ფულის დასაბრუნებლად დავითთან მივედი, დავით სარაჯიშვილმა გაიღიმა და მითხრა: „თედო, ჩემდენი ფული რომ გექნება მაშინ დამიბრუნე, იმ დღეს რომ შემოგხედე, მივხვდი რაღაც გიჭირდა“.³

ქართველი მეწარმისა და ქველმოქმედის ლევანლს თანამემამულეთა მიმართ რუსეთის პერიოდული პრესაც კი საგანგებოდ აღნიშნავდა. „Петербургская газета“ წერდა: „მართალია ის (დავით სარაჯიშვილი, ო.

¹ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ., 26 ივნისი.

² <https://www.magticom.ge/website/magazine/2003-2/2003-2-6-g.html>

³ თედო სახოკიას ნაამბობი. <https://feedc.com/post/8715768180450401>

ჯ.), როგორც ფაბრიკანტი და საქმიანი კაცი, გამოირჩეოდა იშვიათი უნარით, მაგრამ თავის ცხოვრების მიზანს მაინც იდეალურ მისწრაფებათა ასპარეზზე მოღვაწეობაში ხედავდა და მუდმივად, თავის შესაძლებლობის ფარგლებში, ხელს უწყობდა მეცნიერების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის განვითარებას თანამემამულე ქართველებში. მოსწავლე-ახალგაზრდობის მხარდაჭერა ასევე ყოველთვის შეადგენდა მის საზრუნავს და ყოველწლიურად ამ მიზნით და სხვა საქველმოქმედო სამეცნიერო-საზოგადოებრივი ნიშნავდა დიდძალ ფულად სახსრებს¹.

დავით სარაჯიშვილი უპირველესად თავის ქვეყანასა და ხალხზე მზრუნველი ქველმოქმედი იყო, მაგრამ მას შეეძლო გულთან მიეტანა და გაეზიარებინა სხვათა გასაჭირიც, შენეოდა ადამიანებს ეთნიკური თუ რელიგიური ნიშნის განუსხვავებლად. მაგალითად, როდესაც 1902 წლის 31 იანვარს, ძლიერმა მინისძვრამ აზერბაიჯანის ისტორიული ქალაქი შემახა თითქმის მთლიანად გაანადგურა (დაინგრა 4 ათასი სახლი და დაიღუპა 3 ათასი ადამიანი), ქართველმა მენარმემ და ქველმოქმედმა შემახის დახმარების ფონდს 300 მანეთი შესწირა.² დავით სარაჯიშვილმა გაიღო ქართველი მუსლიმებისათვის ყურანის ქართულად თარგმნის ხარჯი, რასაც ჰქონდა როგორც კულტურული, ასევე დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა.³ მანვე გარკვეული თანხა თბილისში წმინდა სტეფანეს სომხურ მონასტერსაც უანდერძა.

იმპერიულ სახელმწიფოში მოღვაწე მრეწველი ზოგჯერ იძულებული იყო ანგარიში პოლიტიკური კონიუნქტურისათვისაც გაეწია. ეს მკაფიოდ ჩანს მის დამოკიდებულებაში რუსეთ-იაპონიის ომისადმი. ამ ომის მიმდინარეობისას, 1904 წელს, თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულომ გენერალ-მაიორ ი. ჭავჭავაძის თავმჯდომარეობით აირჩია კომიტეტი სამხედრო საჭიროებისათვის სახსრების შესაგროვებლად. დავით სარაჯიშვილმა კომიტეტს 2 ათასი მანეთი შესწირა.⁴

ცნობილია, რომ შორეულ აღმოსავლეთსა და ოკეანეში გაბატონებისათვის გაჩაღებული ეს ომი თვით მეტროპოლიის მკვიდრთა

¹ Газ. „Петербургская газета“, 1911 г., 8 (21) июля.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 24 თებერვალი.

³ <https://commercant.ge/ge/post/mecenatibi>

⁴ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 27 თებერვალი.

შორის არ იყო პოპულარული. ომის აზრი და მიზანი გაუგებარი იყო ოფიცრებისა და ჯარისკაცებისათვის. მით უფრო, იაპონელებთან სადავო და გასაყოფი არაფერი ჰქონდა ქართველ ხალხს. ამიტომაც იყო, რომ ბევრგან ომის სანინალმდეგო ხალხმრავალი გამოსვლებიც იმართებოდა.

საქართველოს მოსახლეობის უკმაყოფილებას ცხადყოფდა წვევამდელთა უარი ჯარში განწევასა და სამხედრო სამსახურზე. ომის დაწყებიდან მალევე ქუთაისის ქუჩებში მოსწავლეთა რამდენიმე პოლიტიკური დემონსტრაცია მოეწყო, რომლებიც ომის სანინალმდეგო ხასიათს ატარებდა. მუშების მიერ ორგანიზებული ასეთივე დემონსტრაციები გაიმართა თბილისში, ბათუმსა და სხვა ქალაქებში. ამის მიუხედავად, დავით სარაჯიშვილი, როგორც სოციალურად პასუხისმგებელიანი მრეწველი, სახელმწიფო პოლიტიკის წინააღმდეგ ვერ წავიდოდა. არსებული რეჟიმის რადიკალური პროტესტით შეცვლა ისედაც არ ყოფილა მისი აზროვნებისა თუ მოქმედების პრინციპი. ამიტომ იგი შეუერთდა საზოგადოების არისტოკრატიული ნაწილის წამოწყებას და შექმნილ ფონდაც ფინანსურად შეენია.

სამაგიეროდ, სანიმუშო იყო დავით სარაჯიშვილის მოქმედება 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში, როდესაც იგი მხარში ამოუდგა რეპრესიების შედეგად თითქმის გავერანებულ გურიის მოსახლეობას.

რუსეთის პირველი სახალხო რევოლუციის დროს საქართველოში ხელისუფლების ძალმომრეობისა და დამსჯელი ღონისძიებების სანინალმდეგოდ ლონდონში შედგა ინგლისურ-ქართული კომიტეტი მორისის, კავენდიშის, დრაიჰორტის, სკოტისა და სხვ. შემადგენლობით. კომიტეტმა 4 ათასზე მეტი ინგლისელი ქალის ხელმოწერა შეაგროვა და ბრიტანეთის პრემიერის მეშვეობით პროტესტი გამოუცხადა ნიკოლოზ II-ის მთავრობას მისი ადმინისტრაციის ბარბაროსობის გამო საქართველოში.¹

საქართველო 1905 წელს დაწყებული რუსეთის სახალხო რევოლუციის ავანგარდში აღმოჩნდა. მუშათა საგაფიცვო მოძრაობამ ფართო მხარდაჭერა ჰპოვა გლეხობის, მოსწავლე-ახალგაზრდობისა თუ საზოგადოების ცალკეულ წრეებში. არაერთ მაზრაში ადმინისტრაცია

¹ ო. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, თბ., 2009, გვ. 92.

მდგომარეობას ველარ აკონტროლებდა. ხალხი ნდობით აღჭურვილ პირებს ირჩევდა და საკუთარ წესსა და რიგს თვითონ ამკვიდრებდა. ასე წარმოიშვა თავისებური პატარა „რესპუბლიკები“ (გურიის, ზუგდიდის, ჭიათურის, ნაძალადევის...), რომლებმაც მცირე ხანს იარსებეს, მაგრამ ფართო ინტერესი და გამოხმაურება ჰპოვეს.

1905 წლის დეკემბერში წამოწყებული შეიარაღებული აჯანყება წარუმატებელი გამოდგა. მისმა მარცხმა რევოლუციის ბედიც გადანყვითა. ხელისუფლებამ დაკარგული პოზიციები დაიბრუნა და ულმობელ ანგარიშსწორებაზე გადავიდა. თვითმპყრობლობა განსაკუთრებული სისასტიკით იმპერიის განაპირა რეგიონებსა და არარუს ხალხებს გაუსწორდა. გენერალ ალიხანოვ-ავარსკის სადამსჯელო ექსპედიციამ გადაწვა ხარაგაულის, ზესტაფონის, ქუთაისის ნაწილი. განსაკუთრებით დაზარალდა გურია, რომლის ბევრ სოფელში ხანძარი რამდენიმე დღის განმავლობაში მძვინვარებდა.

საქართველოს ტრაგიკულ სინამდვილეს ფართოდ აშუქებდნენ ევროპისა თუ ამერიკის პერიოდული პრესის ორგანოები. ზოგიერთი უცხოური გაზეთის კორესპონდენტი სპეციალურად ჩამოვიდა ჩვენს ქვეყანაში. მათ აღწერეს და საერთაშორისო საზოგადოებას გააცნეს დამსჯელი რაზმების მიერ აქ ჩადენილი სისასტიკე. ამ ძალმომრეობისა და უსამართლობის საწინააღმდეგოდ ლონდონში შედგა ინგლისურ-ქართული კომიტეტი, რომელმაც 4 ათასზე მეტი ინგლისელი ქალის ხელმოწერა შეაგროვა და ბრიტანეთის პრემიერის მეშვეობით პროტესტი გამოუცხადა ნიკოლოზ II-ის მთავრობას მისი ადმინისტრაციის ბარბაროსობის გამო საქართველოში.

შეიქმნა დაზარალებულ გურულთა ფონდი, რომლის ხაზინადარი იყო მწერალი ნინო ნაკაშიძე. ფონდის ძალისხმევით სოლიდური თანხა შეგროვდა და გურიის მოსახლეობას გარკვეული დახმარება გაენია. დაზარალებულ გურულთა დახმარების ფონდში დავით სარაჯიშვილმა 500 მანეთი შეიტანა.¹

საყურადღებოა, რომ გურიაში რევოლუციურ მოძრაობასთან კავშირში სხვადასხვა ავტორი დავით სარაჯიშვილის როლს სხვადასხვაგვარად წარმოაჩენს. მაგალითად, საზოგადოებრივი მაუწყებლზე სერიით „გააგრძელე საქართველოს ისტორია“ გადიოდა ვიდეოფილ-

¹ გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 13 ნოემბერი.

მი „ილია ჭავჭავაძე და დავით სარაჯიშვილი“, რომლის სიუჟეტი აგებულია ხალხში მოარულ ამბავზე: თითქოს კავკასიის მეფისნაცვალს ი. ვორონცოვ-დაშკოვს ჰქონდა დავით სარაჯიშვილის სოლიდური ვალი. როდესაც გავრცელდა ხმა, რომ დასავლეთ საქართველოში ალიხანოვ-ავარსკის სადამსჯელო ექსპედიცია იგზავნებოდა, ილია ჭავჭავაძის რჩევით, დავითი მივიდა მეფისნაცალთან და სესხის პატიების სანაცვლოდ, ექსპედიციის გაგზავნა გადააფიქრებინა.

ვნახოთ, რამდენად განსხვავებულია ამ ამბის ექვთიმე თაყაიშვილისეული ვერსია. ექვთიმე წერს: „1905 წელს გურიაში მოხდა აჯანყება, ვორონცოვმა (იგულისხმება კავკასიის მეფისნაცვალს ი. ვორონცოვ-დაშკოვი, ო. ჯ.) დამსჯელი ექსპედიცია გაგზავნა ალიხანოვ-ავარსკის მეთაურობით. ქართული საზოგადოება ილიასთან ერთად შეიკრიბა დავით სარაჯიშვილის სახლში, სადაც შექმნეს კომისია ვორონცოვ-დაშკოვთან შესახვედრად. ილია ჭავჭავაძემ შეძლო მთავარმართებლის დაყოლიება გურიაში მეფის ნაცვლის გამოსანვევად, მაგრამ გურულები მეორედაც გამოვიდნენ რუსების წინააღმდეგ, რის გამოც ქართველ საზოგადოებას კვლავ მოუხდა დავით სარაჯიშვილის სახლში შეკრება ამჯერად ალექსანდრე ჩერქეზიშვილის, დავით სარაჯიშვილის, ვლადიმერ მიქელაძის, ეპისკოპოს გრიგოლ ალადაშვილის, სტეფანე ჭრელაშვილისა და ექვთიმე თაყაიშვილის მეთაურობით“. როგორც მემუარისტი აღნიშნავს: „მათ ძალიან გაუჭირდათ მეფისნაცვლის დაყოლიება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მაინც მოახერხეს“.¹

აუცილებელია აღინიშნოს დავით სარაჯიშვილს ღვაწლი ქართული უნივერსიტეტის წინამეც. ცნობილია, რომ მან 1900 წელს, უნივერსიტეტად ჩაფიქრებული სათავადაზნაურო გიმნაზიის შენობის საძირკველში ოქროს მონეტები ჩაყარა. ამასთან, ნიკო ცხვედაძეს, რომელიც მშენებლობას თავკაცობდა, 60 ათასი მანეთი გადასცა და უთხრა: „აჰა, ჯერ ეს იკმარე, ოღონდ ნურსად გამამჟღავნებ, დაიწყე საქმე და რამდენიც დაგჭირდება აქა ვარ“. იაკობ მანსვეტაშვილის გადმოცემით, „უნივერსიტეტის შენობის მშენებლობისათვის სარაჯიშვილი არას ზოგავდა, საკომისიო ბანკებში მის თამასუქებს ასი ათასობით ანაღლებდნენ“.²

¹ ე. თაყაიშვილი, რჩული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1968, გვ. 277.

² <https://www.magticom.ge/website/magazine/2003-2/2003-2-6-g.html>

მოგვიანებით თბილისის უნივერსიტეტის წიგნსაცავში დაიდო ბინა დავით სარაჯიშვილის მდიდარმა ბიბლიოთეკამაც (1000-ზე მეტი დასახელების წიგნი¹, რომელსაც ქართველი მოღვაწე მთელი ცხოვრების განმავლობაში საგულდაგულოდ აგროვებდა). ბიბლიოთეკასვე გადაეცა აგრეთვე წიგნების სამი ძვირფასი კარადა.²

შემორჩენილია სარაჯიშვილის ბიბლიოთეკის 1898 წლის ფრაგმენტული აღწერა, რომელიც ნოე ჟორდანიას ეკუთვნის. „რას და რას არ ნახავდით აქ. აქ მოიპოვებოდა უმთავრესი თხზულებები გერმანიის ცნობილი ეკონომისტებისა და ისტორიკოსებისა: ზომბარტი, შმოლერი, მარქსი, ვაგნერი, კაუცკი, ბიუხერი, ენგელსი და სხვა მრავალნი აქ პოულობდნენ ბინას და მკითხველს. მას მოსდიოდა კაუცკის ჟურნალი „ნოიე ცაიტ“ და ვენის პროგრესისტთა ორგანო „ცაიტ“. აქვე ელაგა ნაუმანის „შილფე“. ...ის საინტერესო წიგნს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დარგიდან არ უშვებდა გამოუწერელს და ნაუკითხავს“.³

დავით სარაჯიშვილი აქტიურად ედგა მხარში ისეთი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების საქმიანობას, როგორიც იყო ქართველთა შორის წერა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება. მან პირველს, რომლის ერთ-ერთი დამფუძნებელი თვითონვე იყო, 300 ათასი მანეთი უანდერძა, ხოლო მეორეს 200 ათასი.

ასეთი მრავალმხრივი და მასშტაბური იყო დავით სარაჯიშვილის საქველმოქმედო საქმიანობა, რომელსაც დავითის გარდაცვალების შემდეგ მისი მეუღლე ეკატერინე ფორაქიშვილი განაგრძობდა.

უსახელმწიფო, დაპყრობილ ერში ქველმოქმედება არ იყო მხოლოდ სათნოება. დიდი მენარმისა და საზოგადო მოღვაწის ძალისხმევა ქვეყნისათვის აუცილებელი განათლებული კადრების, სამეურნეო თუ სხვა საქმეთა სპეციალისტების აღსაზრდელად, მისი ქმედითი მონაწილეობა ქართული კულტურული, ეკონომიკური თუ საგანმანათლებლო დაწესებულებების ქსელის გასაფართოებლად, ქართული ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების გამოსაცემად და სხვ. საქართველოს სულიერი აღორძინების, დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრიობის განახლების ხელშემწყობ ფაქტორადაც უნდა მივიჩნიოთ.

¹ მ. ნაწიტაშვილი, ერის წყლული აჩნდა წყლულად, თბ., 1993, გვ. 60.

² <https://www.gfsis.org/files/my-world/10/didi%20qartvelebi.pdf>

³ დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად, თბ., 1911, გვ. 60.

ღაპით სახაჭიშვილი და ქაჩთველი საზოგადოება

მრავალი საქმითა და საზრუნავით დაკავებული დავით სარაჯიშვილი, რომელსაც სამეწარმეო, კომერციული თუ სხვა მიზნით ხშირად უხდებოდა რუსეთის იმპერიის ქალაქებსა და უცხოეთში ყოფნა, მაინც ახერხებდა მონაწილეობა მიეღო ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. საქართველო იმ დროს მეტად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მოკვლის (1881 წ.) შემდგომ რუსეთის იმპერიაში პოლიტიკური რეაქცია გაბატონდა. განაპირა მხარეებში, და მათ შორის საქართველოშიც, გაძლიერდა რუსიფიკაციის პროცესი, მძლავრი იერიში მიიტანეს ეროვნული კულტურის, ზოგადად სულიერების წინააღმდეგ. გამალებით შეუტიეს ყველა იმ ბასტიონს, რომელიც იდენტობის სიმტკიცეს განაპირობებდა. რეაქციის გამორჩეულ სამიზნედ იქცა ქართული სკოლა, ეკლესია, თეატრი, პრესა, მეტადრე კი ქართული ენა.

პროგრესულმა ქართველმა საზოგადოებამ, რომლის სათავეში ჯერ ისევ თერგდალეულები იდგნენ, დროულად ამოიცნო ხელისუფლების მხრიდან მომდინარე საშიშროება და დაირაზმა მისგან თავდასაცავად. ცდილობდნენ, შეექმნათ და გაეფართოებინათ საგანმანათლებლო, კულტურული, სამეურნეო და სხვა დაწესებულებანი, ხელს უწყობდნენ ქართველი ხალხის სულიერი ძალების შემჭიდროებას, ეროვნულ კონსოლიდაციას, საზოგადოების ზნეობრივ გაჯანსაღებას, ქვეყნის ეკონომიკურ აღორძინებას, მშობლიური ენის, ეროვნული ტრადიციების, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვასა და განვითარებას. ამ მიზანს ემსახურებოდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკის, პერიოდული პრესის, დრამატული საზოგადოების, წიგნის გამომცემელი ქართველი ამხანაგობისა და სხვათა მოღვაწეობა.

„მესამე სექტორის“ ეს დაწესებულებები, თანამედროვე ტერმინოლოგიით თუ ვიტყვით, არასამთავრობო, სამოქალაქო ორგანი-

ზაციები ფინანსურ ხელმოკლეობას განიცდიდნენ, არადა, მათი წარმატებული მოღვაწეობისათვის ფინანსურ ბაზას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ხსენებული ორგანიზაციების მესვეურებს ამ საქმეში შემწედ და თანამდგომად ქართული ბიზნესი ეგულებოდათ, რომელიც, თავის მხრივ, ის-ის იყო ფეხს იდგამდა. ბიზნესის არსი მოგების მიღებასთან ერთად საზოგადოებრივი კეთილდღეობისათვისაც ზრუნვაშიც უნდა გამოხატულიყო. ამიტომაც დავით სარაჯიშვილი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც აქტიურად ამოუდგა მხარში ჩვენს ეროვნულ მოღვაწეებს.

დავით სარაჯიშვილი დიდი ქონების პატრონი იყო, მაგრამ არ ცხოვრობდა განსაკუთრებული ფუფუნებით. განცხრომას ამჯობინებდა თანხა ქველმოქმედებაში, ეროვნული თუ საზოგადოებრივი მნიშვნელობის საქმეებში დაეხარჯა, ოღონდ ყოველგვარი აფიშირების გარეშე. ამასთან, ერჩივნა ნაკლები ელაპარაკა და მეტი საქმე ეკეთებინა. მისი ცხოვრების წესი არ თანხვდებოდა პლატონის სენტენციას: „შეუძლებელია ერთდროულად იყო ძალიან კარგი და ძალიან მდიდარი“. დავითს მრავალგზის გაუმართავს ხელი ქართველი საზოგადოების წარმომადგენლებისათვის, მატერიალურად შეწევნია არაერთ მის ყოფილ სტიპენდიანტსა თუ საზოგადო საქმით დაკავებულ სხვა თანამემამულეებს.¹ იგი ამ მაღალზნეობრივ საქცილში არა რაიმე გამორჩენას, არამედ სიამოვნებასა და კმაყოფილებას პოულობდა. როგორც აკაკი წერეთელი წერდა, დავითმა „სიყვარულის გულუხვად გალებით დაიმსახურა თავისი ხალხის სიყვარული“.

დავით სარაჯიშვილს არასდროს გამოეპარებოდა საქვეყნო მნიშვნელობის თარიღები და აქტიურად ერთვებოდა ამ თარიღებისადმი მიძღვნილი დღესასწაულების ორგანიზებაში.

ეროვნულ-საზოგადოებრივი საქმეებისადმი დავით სარაჯიშვილის უანგარო ზრუნვა არ დარჩენილა შეუმჩნეველი. ამ მხრივ საგულისხმოა ნიკო ნიკოლაძის ქაღმეილის, რუსუდან ნიკოლაძის ერთი მოგონება, რომლის თანახმად, ერთხელ მათთან ბინაზე ყოფნისას აკაკის უხუმრია: „რა მეშველება, ჩემო ნიკო, დავით სარა-

¹ ე. თაყაიშვილი, რჩული ნაწერები, ტ. I, თბ., 1968, გვ. 277.

ჯიშვილი რომ არ მყავდესო". ნიკო ნიკოლაძეს მიუგია: „არაფერია, ჩემო აკაკი, შენ გაუძლებ სიღარიბეს, მაგრამ რა ეშველება ქართულ თეატრს, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას და ღარიბ მსახიობებსა და მოსწავლეებს უდავითოდ?“¹

დავით სარაჯიშვილი აქტიურად იყო ჩართული თბილისის თვითმმართველობის მუშაობაშიც. იგი ორჯერ, 1883-1887 და 1891-1893 წლებში არჩეული იყო თბილისის საქალაქო სათათბიროს ხმოსნად,² რაც ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედისადმი მიძღვნილ ლიტერატურაში აქამდე აღნიშნული არ ყოფილა.

როგორც აღნიშნული გვქონდა, დავით სარაჯიშვილმა ანდერძით ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას 300 ათასი, ხოლო საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას 200 ათასი მანეთი დაუტოვა. დავითმა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ასევე უანდერძა მიწის ნაკვეთები შორაპანის, სიღნაღისა და თბილისის მაზრებში, რომლებიც 3 წლის განმავლობაში უნდა გაყიდულიყო. შორაპანის მაზრაში არსებული მამული „ტვერი“ 1914 წელს ცნობილმა ექიმმა ივანე ელიაშვილმა შეიძინა 20 ათას მანეთად. სიღნაღის მამული 100 დესეტინას აღემატებოდა და იმ დროისათვის დესეტინაში 50 მანეთს იძლეოდნენ.³

არანაკლებ შთამბეჭდავი იყო დავით სარაჯიშვილის დამსახურება ქართული თეატრის წინაშეც. ცნობილია, რომ 1879 წელს თბილისში სცენისმოყვარე საზოგადოებამ თეატრალური კომიტეტი დააფუძნა. მომდევნო წელს კომიტეტის შემადგენლობაში ილია ჭავჭავაძე, ივანე მაჩაბელი და დავით სარაჯიშვილიც აირჩიეს. სწორედ ამ კომიტეტმა ჩამოაყალიბა მუდმივი თეატრალური დასი,⁴ რომლის მოღვაწეობასთან მჭიდროდაა დაკავშირებულია ეროვნული თეატრის განახლება და აღმავლობა. სათავადაზნაურო ბანკის შემწეობით ქართულმა თეატრმა თბილისში საკუთარი შენობაც შეიძინა, მაგრამ 1880 წელს ქუთაისში დაარსებულ დრამატულ თეატრს საკუთარი

¹ <https://www.magticom.ge/website/magazine/2003-2/2003-2-6-g.html>

² Известия Тифлисской городской думы. – Тифлис, 1910, с. 26.

³ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის სხდომათა ოქმები, 1914 წ. გვ. 50; 59; 66; 119.

⁴ გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე. 1837-1937. ცხოვრება. მოღვაწეობა. შემოქმედება. ფოტომატიანე, ორ წიგნად, წგ. I, თბ., 1987, გვ. 332.

ბინა არ გააჩნდა. დავით სარაჯიშვილმა ამ თეატრისათვის შენობის ასაგებად ანდერძით 150 ათასი მანეთი გამოყო.

ცალკე უნდა ითქვას დავით სარაჯიშვილის გამორჩეულ მეგობრობაზე ქვეყნის საზოგადო მოღვაწეებთან, დიდ ქართველ მამულისწილებთან ილიას ჭავჭავაძესთან, აკაკი წერეთელთან, იაკობ გოგებაშვილთან, ნიკო ცხევედაძესთან, ივანე მაჩაბელთან და სხვებთან. დავითის სახლი თბილისის ერთგვარი ლიტერატურული სალონი იყო, სადაც ხშირად იმართებოდა შემოქმედებითი საღამოები. იგი ერთ-ერთი პირველი მსმენელი და „ფაქიზი დამფასებელი“ იყო ილია ჭავჭავაძის ახალი მოთხრობებისა თუ პოემებისა, რომლებსაც მწერალი მის სახლში შეკრებილ საზოგადოებას უკითხავდა. ამ საღამოებზე შეხვდებოდით რაფიელ ერისთავს, ნიკო ნიკოლაძეს, ექვთიმე თაყაიშვილს, გიგო გაბაშვილს, არტურ ლაისტს, ვალერიან გუნიას, იონა მეუნარგიას, გრიგოლ ვოლსკისა და სხვებს. დავით სარაჯიშვილის სახლში მუდამ მყუდრო ბინას ჰპოვებდა თბილისში მყოფი აკაკი წერეთელი. ამის თაობაზე არაერთი მოღვაწის მოგონება და ჩანაწერი არსებობს, მათ შორის იაკობ მანსვეტაშვილის, გრიგოლ ყიფშიძის, იაკობ ნიკოლაძის, თედო სახოკიას, ექვთიმე თაყაიშვილისა და სხვ. მოგონებათა თანახმად, ილია ჭავჭავაძე თავის ახლად დამთავრებულ თხზულებებს მეგობართა წრეში კითხულობდა და არცთუ იშვიათად ასეთი ლიტერატურული თავყრილობები დავით სარაჯიშვილის სახლში იმართებოდა. თანამედროვეთა გადმოცემით, დავით სარაჯიშვილი ილიას ნაწარმოებების ნათლიაც ყოფილა, თანაც, „იმდენად გულუხვი, პატივცემული ნათლია, რომ ნათლობასაც თვითონვე იხდიდა თავის სტუმართმოყვარე სახლში“. ¹ სარაჯიშვილის სახლში წაუკითხავს ილია ჭავჭავაძეს პირველად თავისი პოემა „განდეგილი“ (1883 წ. 8 თებერვალს) ² და მოთხრობა „ოთარანთ ქერივი“ (1887 წ. დეკემბერი). ³

დავით სარაჯიშვილი და ილია არა მარტო პირადად, ოჯახებითაც მეგობრობდნენ. ცნობილია, რომ ამ მეგობრობის ნიშნად, 1892 წელს ილიამ დავითის მეუღლეს ეკატერინეს უძღვნა თავისი პორტრეტი, რომელზეც ასეთი ლექსი წაუწერა:

¹ ი. მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, ტფ., 1936, გვ. 115-117.

² გაზ. „დროება“, 1883 წ., 10 თებერვალი.

³ ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების მატყაწე, თბ., 2017, გვ. 285.

„ამ ლექსს გინერ ჩემს სახსოვრად
და გავახვევ შიგ ჩემს გულსა,
სადაც ვინახავ, ვით მარგალიტს,
მე შენ და-ძმურს სიყვარულსა“.¹

დავით სარაჯიშვილის რჩევით, 1900 წელს ილია ჭავჭავაძე სამკურნალოდ გერმანიაში, საქვეყნოდ ცნობილ პროფესორ ერნესტ ვიკტორ ფონ ლეიდენის ბერლინის კლინიკაში გაემგზავრა. გერმანელ მედიკოსსა და სწავლულს ისეთი ავტორიტეტი ჰქონდა, რომ 1894 წელს რუსეთის საიმპერატორო კარზეც მიიწვიეს, ალექსანდრე მესამისა და მისი ოჯახის წევრთა კონსულტირებისათვის. როგორც არტურ ლაისტი იგონებს, დავითისა და და მისი მეუღლის ეკატერინე ფორაქიშვილის წყალობით, ილია ჭავჭავაძეს კლინიკაში პროფესორიცა და სამედიცინო პერსონალიც დიდი პატივისცემით დახვდნენ. სახელოვანი თანამემამულე კლინიკაში მოინახულა დავით სარაჯიშვილმაც. ამის თაობაზე თვითონ ილია წერდა ბერლინიდან ნიკო ცხვედაძეს და თხოვდა მადლობა გადაეცა ქალბატონ ეკატერინესათვის.²

ილია ჭავჭავაძე დავით სარაჯიშვილს ახსენებს ნიკო ცხვედაძისადმი ბერლინიდან გამოგზავნილ მეორე წერილშიც, რომელშიც ვკითხულობთ: „მე ბერლინიდან წიგნი მოგწერე და შენ პასუხიც არ მაღირსე. მე ეხლა ევროპიელი ვარ და ამისთანა ქართველობა შენი ვერაფრად მეჭაშნიკება. ერთი გაახარე დათიკო სარაჯოვი, რომ მე ასე მალე გავვეროპიელდი და ამას იქით თავისის ევროპიელობით აბეზარას ველარ მომიყვანს და ნიშნს ვერ მომიგებს“.³

როდესაც 1906 წლის აპრილში რუსეთის თავადაზნაურთა ყრილობამ ილია ჭავჭავაძე იმპერიის სახელმწიფო საბჭოს წევრად აირჩია, საქართველოდან პეტერბურგში მილოცვის წერილებისა და დეპეშების ნაკადი დაიძრა. მრავალ მილოცვას შორის დავით და ეკატერინე სარაჯიშვილის დეპეშაც იყო: „ქართველთა რუსმა მეგობრებმა და ქართველებმა შეიტყვეს, რომ ილია ამორჩეულია რუ-

¹ გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე. 1837-1937. ცხოვრება. მოღვაწეობა შემოქმედება. ფოტომატიანე, ორ წიგნად, წგ. II, გვ. 47.

² ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული 10 ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. 10, თბ., 1961, გვ. 154.

³ ი. ჭავჭავაძე, ნაწერების სრული კრებული 10 ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქციით, ტ. 10, თბ., 1961, გვ. 156.

სების მიერ. ქრისტე აღსდგა. დაე აღსდგეს საქართველოს თავის კერაზე".¹

დავით სარაჯიშვილმა დიდად განიცადა ილია ჭავჭავაძის ვერაგული მკვლელობა და მწუხარებით გამოეთხოვა მეგობარს. დიდი მამულიშვილის კუბოს ამკობდა დავითის მიერ მიტანილი ვერცხლის გვირგვინი წარწერით:

„როდემდის უნდა არ ვცნობდეთ სიკვდილის ფასსა,

როდემდის უნდა არ ვსცემდეთ ღვთიურ ნიჭს ღირსსა თაყვანსა“.²

საზოგადოების სხვა ცნობილ წარმომადგენლებთან ერთად დავით სარაჯიშვილი ესწრებოდა ილიას მკვლელების ღია სასამართლო პროცესს, რომელიც 1908-1909 წლებში თბილისში გამართა. დავითი ხშირად ნახულობდა და პატრონობდა ილიას მეუღლეს. თავისი ხარჯით მან ოლღა გურამიშვილი რამდენჯერმე გაგზავნა დასასვენებლად და სამკურნალოდ, მათ შორის გერმანიაში პროფესორ ლაცაროუსთან.³ ფართოდ შეენია დავითი მთანმინდაზე ილია ჭავჭავაძის საფლავზე ძეგლის დადგმის საქმეს და სხვ.

დავით სარაჯიშვილის სახლის კარი მუდამ ღია იყო საქვეყნო საკითხებზე მსჯელობისა თუ გადანყვეტილებების მისაღებად. სასახლის ქუჩაზე მდებარე ამ სახლში, სადაც ხშირად უცხოვრია აკაკი წერეთელს, არტურ ლაისტსა და სხვას, „ევროპასაც“ ეძახდნენ, რადგან იქ ცხოვრება ქაოტურად კი არ მიმდინარეობდა, არამედ გათვლით, დაგეგმვით და საქმიანად. აქ ხშირად განიხილებოდა საქართველოს სამომავლო გეგმები, ახალგაზრდა თაობის აღზრდა-განათლებისა და სხვა საჭირობო საკითხები. მსგავსი შეხვედრები და საქმიანი საუბრები იმართებოდა დიდი მრეწველისა და ქველმოქმედის ახალ სახლშიც, რომელიც დავით სარაჯიშვილის დაკვეთით, გერმანელმა არქიტექტორმა კარლ ცაარიმ მაშინდელი სერგეევის (დღეს მაჩაბლის №13) ქუჩაზე 1903-1905 წლებში ააგო. დავითმა ეზოში გაფილტრული წყალიც გამოიყვანა და ეზოს ბაღში

¹ გ. მარაძე, ილია ჭავჭავაძე. 1837-1937. ცხოვრება. მოღვაწეობა მემოქმედება. ფოტო-მატიანე, ორ წიგნად, წგ. II, გვ. 276.

² ილია ჭავჭავაძის სიკვდილი და დასაფლავება, თბ., 1907, გვ. 242.

³ დ. ლაშხი, ბრძოლა ეროვნული ღირებულებების პრაქტიკული რეალიზებისათვის საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში (ქველმოქმედნი და მეცენატნი). სადოქტორო ნაშრომი, თბ., 2016, გვ. 34.

მხატვრულად გაფორმებული წყაროც გააკეთებინა. აკაკის წყალი მოსწონებია და ექსპრომტიც გამოუთქვამს, რომლის სტრიქონები დღემდე შემორჩენილია ბალის იტალიურ თეთრ მარმარილოს დაფაზე: „კარგო სტუმარო, დაუფინყარო, შეესვი, გაამოს ეს წმინდა წყარო“.

საინტერესოა, რომ საქართველოს თავადაზნაურობამ 1914 წლის ნოემბერში სარაჯიშვილისეულ სახლში გაუმართა მიღება რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ს, რომელსაც თავის დღიურში ჩაუწერია:

„1914 წ. 28 ნოემბერი, პარასკევი. 5 საათზე გავემგზავრე გარდაცვლილი ვაჭრის სარაჯიშვილის სახლში თავადაზნაურობასთან ჭიქა ჩაიზე. ვნახე ძველი ნაცნობი მრავალი ქალბატონი, მათ შორის რამდენიმე ძალიან ლამაზიც. უკრავდა და მღეროდა ქართული გუნდი. დავყავი იქ საათნახევარი და სახლში დავბრუნდი დაახლოებით შვიდის ნახევარზე“.¹

1905 წელს ფერეიდანიდან თავის ისტორიულ სამშობლოში ორი ქართველი ჩამოვიდა. ამ ფაქტმა ქართველი საზოგადოების გამორჩეული ყურადღება დაიმსახურა. ბევრი დაინერა იმ დროინდელ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებშიც. თანამემამულენი დავით სარაჯიშვილმა თავის ახალაგებულ სახლში მიიწვია და მათ საუცხოო „პატივი და ქომაგობა გაუწია“. სტუმრები აღფრთოვანებულები დარჩნენ დავითისა და მისი მეუღლის მათდამი მზრუნველობით და დიდი მადლიერებაც გამოხატეს.

დავითსა და მისი მეუღლის დიდი დამფასებელი იყო აკაკი წერეთელი, რომელსაც მათთვის ქორწინებიდან 25 წლის თავზე ლექსიც მიუძღვნია.

„განგებამ მოგცათ სულყველაფერი!
ნუ სწუხართ იმას, რომ ხართ უშვილო,
ნუთუ არ კმარა შვილად და ძირად
თქვენთვის სამშობლო და საქართველო“.

დავით სარაჯიშვილი იყო ერთ-ერთი თაოსანი აკაკი წერეთლის იუბილეს მოწყობისა და მანვე იუბილარს „კაი რიცხვიც მიუძღვნა“. საგულისხმოა ისიც, რომ მგოსანი თვალების სამკურნალოდ პარიზში 1909 წელს ეკატერინე ფორაქიშვილს თავისი ხარჯით გაუგზავნა-

¹ <http://rus-sky.com/history/library/diariis/1914.htm>

ნია. ამ პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს ეკატერინესადმი მიძღვნილი აკაკის შემდეგი ლექსიც:

„თვალხილული ვერ გხედავდი,
რომ დაებრმავდი, ახლა გხედავ
და გულში რაც ჩამსახვია,
იმის თქმასაც უფრო ვბედავ.
შემიყვარდი როგორც შვილი,
როგორც და და მეგობარი,
ვაშა იმას, ვინც პოეტი
აამლერა ცოცხალ-მკედარი“.¹

აკაკისა და მისი ოჯახს დიდ პატივს სცემდა დავითის მეუღლეც. ცნობილია ფაქტი, რომ ეკატერინე ფორაქიშვილმა 500 მანეთი გადაიხადა პეტროგრადის ლომბარდიდან აკაკის კუთვნილი ოქროსა და ვერცხლის რამდენიმე დაგირავებული ნივთის გამოსასყიდად, რომლებიც საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების საბჭოს გადასცა.²

დავითი გულუხვი მასპინძელი იყო საქართველოში ჩამოსული ყველა საპატიო სტუმრისთვის. ერთი თანამედროვის სიტყვით: „უნდა გენახა, როგორ უმასპინძლდებოდა დავითი სტუმრებს, ერთი სიცოცხლე ემატებოდა, თუ გამოჩენილი ვინმე ეწვეოდა“.³

დავით სარაჯიშვილთან ახლო ურთიერთობა აკავშირებდა ფრანგ არქეოლოგსა და მოგზაურს ბარონ დე ბაის, უნგრელ მხატვარს მიხაი ზიჩის, გერმანელ ეკონომისტს მორის ვაგნერს, გერმანელ მწერალს არტურ ლაისტს, ინგლისელ ქართველოლოგებს მარჯორი და ოლივერ უორდროპებს.

1899 წლის 24 ოქტომბერს დავითმა ბარონ დე ბაისა და რუსი მწერლის ევგენი მარკოვის საპატივცემულოდ „ფანტაზიის“ ბალში გამართა ნადიმი, რომელზეც ილია ჭავჭავაძემ სიტყვით მიმართას უცხოელ სტუმრებს.⁴ ბარონმა დე ბაიმ მეგობრობის ნიშნად 1900 წელს დავითს უსახსოვრა წიგნი „თბილისი“ შემდეგი წარწერით: „ჩემს საუც-

¹ ნ. ჩიხლაძე, ეკატერინე ფორაქიშვილი-სარაჯიშვილი (1862-1916). <http://nateba.websail.net/biographies/167-sarajishvili>

² გ. სარაჯიშვილი, სახალხო მგოსანი და დავით სარაჯიშვილის ოჯახი, ჟურნ. „საქართველოს ბიბლიოთეკა“, 2010, №3(40), გვ. 15-16.

³ ნინო მაჭავარიანის მოგონებები, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1993-1994, №65-66, გვ. 242.

⁴ ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების მატთან, თბ., 2017, გვ. 465.

ხოო მეგობარს დავით სარაჯიშვილს, რომლის სიყვარული შთამაგონა მისმა კეთილმა გულმა და მისმა მომხიბვლელმა ქვეყანამ¹.

პრესის ცნობით, 1882 წლის იანვარში რუსეთის საიმპერატორო სასახლის მხატვარ მიხაი ზიჩისა და ფოტოგრაფ ფილიპოვიჩს თბილისის საზაფხულო თეატრში „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა ცხოველ სურათებად წარმოდგენა განუზრახავთ და ეს საქმე კიდევაც აღუსრულებიათ. ორგანიზატორებს წარმოდგენის ერთ-ერთ მონაწილეს დავით სარაჯიშვილი შეურჩევიათ.

მართლაც, ვიდრე რუსთაველის პოემის დასურათებას შეუდგებოდა, უნგრელმა მხატვარმა მ. ზიჩიმ მასალის გაცნობის მიზნით, „ვეფხისტყაოსნის“ ცოცხალი სურათები ჯერ თბილისში, შემდეგ კი ქუთაისში დადგა. ტახტზე დაბრძანებულ თამარ მეფეს მუხლმოდრეკილი რუსთაველი თავის პოემას მიაჩნებოდა. ფართოდ ცნობილ ზიჩის ამ ნახატზე რუსთაველის პროტოტიპებად სწორედ დავით სარაჯიშვილია გამოსახული, თვით ცოცხალი სურათის ხიბლი კი მხოლოდ იმდროინდელ ქრონიკას შემორჩა.²

XIX საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგიდან საქართველოში გავრცელებას იწყებს ახალი იდეური მიმდინარეობა, რომელიც მარქსიზმის სახელწოდებითაა ცნობილი. მარქსისტული მოძღვრების პირველი ადვოკატი ჩვენში მესამე დასის წევრები იყვნენ. ამ სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციას დიდი წვლილი მიუძღვის მუშახალხის გათვითცნობიერებაში, მათ შეკავშირებასა თუ პოლიტიკურად განაფეაში. მაგრამ ცნობილია ისიც, რომ მესამე დასელები კონფორმაციაში იყვნენ ილია ჭავჭავაძესთან, დაუპირისპირდნენ ქართულ ეროვნულ იდეოლოგიას და ცდილობდნენ მის ჩანაცვლებას კოსმოპოლიტური სოციალ-დემოკრატიული მსოფლმხედველობით.

ეს გარემოება აწუხებდა დავით სარაჯიშვილს, რომელიც ილიასთან და ბევრ მის თანამოსაგრესთან მეგობრობდა, მაგრამ, იმავედროულად, აფინანსებდა ქართულ სოციალ-დემოკრატიულ მოძრაობასაც. ამ მოძრაობის ლიდერის ნოე ჟორდანიას სიტყვით, „ჩვენი ერთადერთი დამხმარე კერძო პირთაგანი იყო დ. სარაჯიშვილი, დიდი მრეწველი, დიდი ბურჟუა, განათლებული და ფართო ბუნების

¹ <https://kaxasvani.wordpress.com/>

² პ. ნაცვლიშვილი, „...და იდავითეთ თქვენც მისებრ!“ წიგნი – „ქაღალდის წერო“, გვ. 97.

კაცი. ის ეხმარებოდა ჩვენს პარტიულ ორგანიზაციას, როდესაც გაგვიჭირდებოდა და მივმართავდით. მეხმარებოდა მე. რატომ? ერთხელ მითხრა: ქართული ბურჟუაზია არ არსებობს, იყოს ასიოდე ჩემფერი ქართველი, ჩვენ შევადგენდით საზოგადოებას და ავიღებდით ჩვენს თავზე საქართველოს მეთაურობას, თქვენ არც მიგაკარებდით სიახლოვეს, ახლა კი ჩვენს ქვეყანას ასეთი პატრონი არ ყავს, თავად-აზნაურობა მიდის, მისი პატრონობა არც ვარგა, არც შესაძლებელია, ასეთ როლში ვერავის ვერ ვხედავ გარდა თქვენი-სა, თქვენი ორგანიზაციებისა. ხალხი სწავლობს თქვენი მეოხებით ერთობას, ერთად დგომას და ბრძოლას ამიტომ მეც თქვენ გეხმარებითო. ჩვენს მეთაურ ინტელიგენციას ილიას, ცხვედაძეს და სხ. ვერაფრით ეს ვერ გავაგებიე, მუდამ მესაყვედურებიანო“.¹

ნოე ჟორდანიას მოგონებას ავსებს რუსეთის იმპერიის პოლიციის დეპარტამენტის მონაცემებიც, რომლის თანახმად, საზღვარგარეთ მყოფი ჟორდანია დავით სარაჯიშვილისაგან ყოველთვიურად 150 მანეთს იღებდა.²

საინტერესოა, რომ დავით სარაჯიშვილმა სცადა ილიასა და ქართველი სოციალ-დემოკრატების შერიგება. ამ მიზნით მან პეტერბურგში, სასტუმრო „ევროპის“ ფეშენებელურ რესტორანში სპეციალური სადილი გამართა და მასზე მიიწვია იმხანად იმპერიის დედაქალაქში მყოფი ილია ჭავჭავაძე და რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი თანამემამულენი: ნოე ჟორდანია, ისიდორე რამიშვილი და ივანე გომართელი. სუფრას მათ გარდა პროფესორი ალექსანდრე ცაგარელი და ჟურნალისტი მალაქია ბოლქვაძეც უსხდნენ.

ამ შეხვედრის შესახებ მოგონება მალაქია ბოლქვაძემ შემოგვინახა. იგი მოგვითხრობს: „პეტერბურგში ჩამოვიდა ცნობილი მდიდარი ქართველი დავით სარაჯიშვილი, რომელიც სათათბიროს კრებაზე წავიყვანე. კულუარებში სეირნობის დროს სარაჯიშვილმა შემდეგი წინადადებით მომმართა:

– მე მსურს ჩვენს დეპუტატებს და მათთან ერთად ზოგიერთ აქაურ ქართველებს სადილი გავუმართო. მომინდვია შენთვის, აირჩიეთ დრო, დანიშნეთ საათი, ადგილი და მე მზადა ვარო...

¹ ნ. ჟორდანია, ჩემი წარსული, თბ., 1990, გვ. 64-65.

² А. Островский, Кто стоял за спиной Сталина? М., 2004, с. 1079. http://www.pseudology.org/people/Ostrovsky_Kto_stoyal_zh_spinoyn_Stalina2.pdf

„ევროპის სასტუმროს“ ცალკე დიდ ოთახში შევიკრიბენით. სუფრის თავმჯდომარის ადგილი დაიჭირა ილიამ და მთლად სმენად გარდაქცეული, ათვალიერებდა იქ მყოფთ. ...სადილს მორჩნენ და შეუდგნენ პოლიტიკას. ილიას ყველანი დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ“.

ილია ჭავჭავაძე შეხვედრით კმაყოფილი დარჩენილა. უთქვამს: „რაც უნდა იყოს ჩვენმა შეკრებამ ერთი რამ აგვიხსნა: ახლა ვიცი მაინც როგორ მოიქცევიან ჩვენი დეპუტატები, როცა ავტონომიაზე იქნება მსჯელობა. ...ჩვენ ვიცოდით, რომ ისინი საქართველოს ავტონომიის წინააღმდეგნი არიან. ეს ყველამ ვიცოდით, მაგრამ რაც გუშინ გამოირკვა ახალია. ამათთან, ბელადებთან ისიდორესთან და ნოესთან შესაძლოა მოლაპარაკება. სხვებთან კი ჩვენში ...ფანატიკოსები არიან დალოცვილნი. ... „ჩვენ საქართველოს ავტონომიას არც დავიცავთ და არც წინააღმდეგ ვიტყვით არაფერს“. ეს დაპირებაც კარგია, მაღლი ღმერთს: მე არც ამას მოველოდი“.¹

საქართველოს ავტონომიის საკითხი მოგვიანებით, მხოლოდ რუსეთის IV სახელმწიფო სათათბიროში დაისვა. ეს ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტი 1912 წლის დეკემბერში მოხდა, როდესაც ქართველმა სოციალისტ-ფედერალისტმა დეპუტატმა ვარლამ გელოვანმა ოფიციალურად მოითხოვა ჩვენი ქვეყნისათვის ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის მინიჭება,² მაგრამ ამ დროს აღარც ილია ჭავჭავაძე იყო ცოცხალი და აღარც დავით სარაჯიშვილი.

დავით სარაჯიშვილის გარდაცვალება ქართული საზოგადოების უმძიმესი დანაკლისი იყო. ამიტომ სრულიადაც არ მოჩანს გადაჭარბებად ექვთიმე თაყაიშვილის რედაქტორობით გამოშვებული საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულის შეფასება, რომ „წლევანდელი წელი (1911 ო. ჯ.) ჩვენს საზოგადო ცხოვრებაში უბედურ წელიწადად უნდა ჩაითვალოს, მით რომ დავკარგეთ ისეთი უდარო მოღვაწე, როგორიც იყო დავით სარაჯიშვილი“.³ 1911 წელს შეწყდა გულისცემა კაცისა, რომელმაც „სიკვდილი დათრგუნა და ბრწყინვალე შარავანდედით შეიმოსა“. ქართველი საზოგადოება დავით სარაჯიშვილს დიდი გულისტკივილით გამოემშვიდობა.

¹ ჟურნ. „განათლება“, 1908, №3-4, გვ. 126-129.

² ო. ჯანელიძე, საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, თბ., 2009, გვ. 91.

³ კრებული „ძველი საქართველო“, თბ., 1913, გვ. 8.

დავით სარაჯიშვილი

დავით სარაჯიშვილი სტუდენტთა შორის

დავით სარაჯიშვილი

სარაჯიშვილის სახლი თბილისში

სარაჯიშვილის სახლი თბილისში

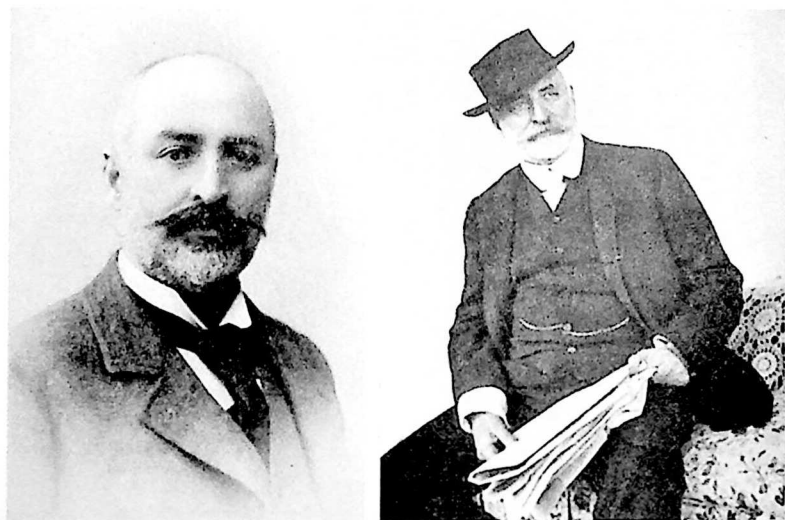
დავით სარაჯიშვილი

Одесская Выставка
Odessaer Ausstellung

Навильонъ Сарадсена
Local Saradschew

დ. სარაჯიშვილის პავილიონი ოდესის გამოფენაზე. 1910 წ.

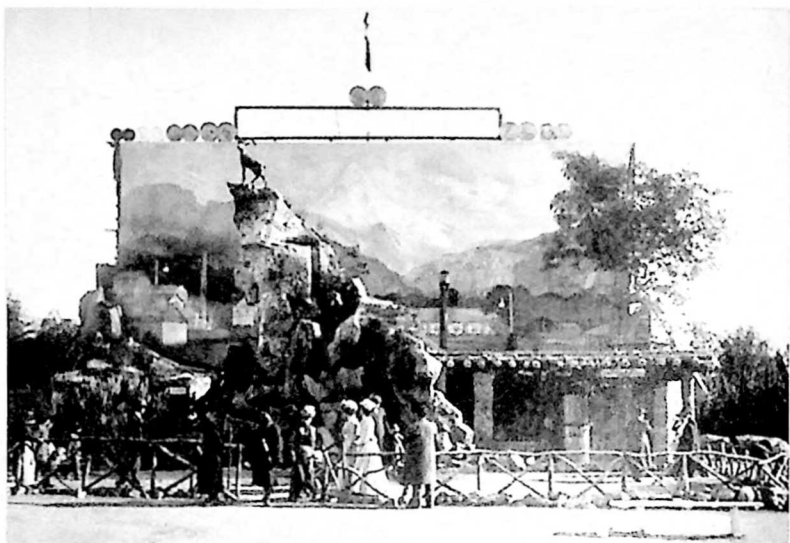
დავით სარაჯიშვილი

პარიზის 1889 წლის გამოფენის შესასვლელი

დ. სარაჯიშვილი ფრანგ მწერალთან ბარონ დე ბაისთან ერთად

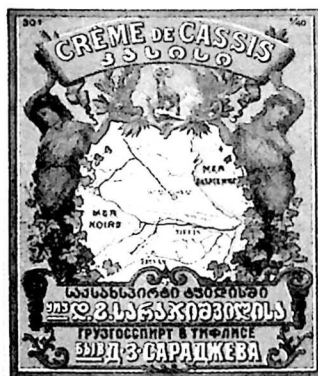
დ. სარაჯიშვილის პავილიონი თბილისის გამოფენაზე. 1901 წ.

თბილისელი ვაჭრების გილდიის ჯგუფური ფოტო

დ. სარაჯიშვილის ბარელიეფი თბილისის კონიაკის ქარხანაში

კავკასიის ნატურალური კონიაკი
ფ. ზ. სარაჯიშვილისა
 ტფილისში

საწყობნი: ს. პეტერბურგს, ჰმოსკოვს და ვარშავას. უმაღრესი კანტორა
 ტფილისში, ოლგის ქუჩა, საკუთარი სახლი. (50-5-6)

დ. სარაჯიშვილის სასმელების ეტიკეტები და სარეკლამო განცხადება

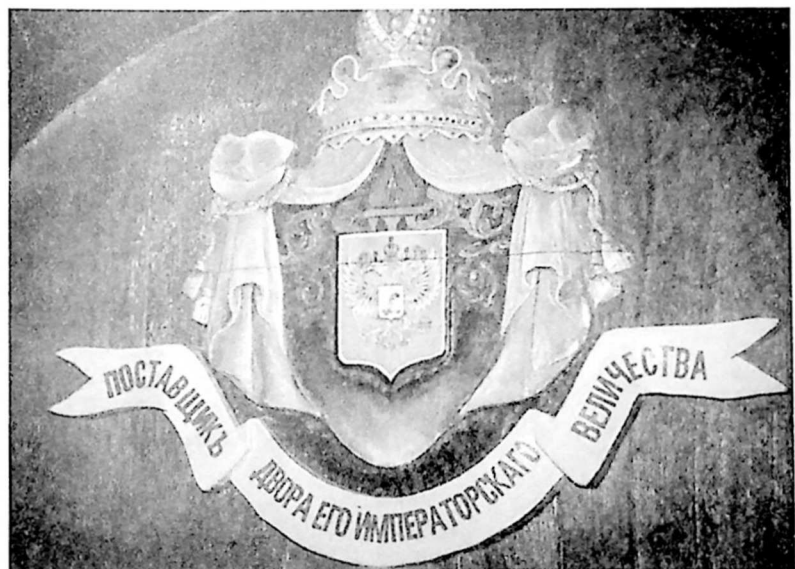
ნიკო ნიკოლაძე, დავით სარაჯიშვილი და აკაკი ხოშტარია.
მხატვარი გ. გეგეჭორი

ოდესის გამოფენის რეკლამა

კონიაკის ეტიკეტი

რუსეთის იმპერატორის კარის ოფიციალური მიმწოდებლის ნიშანი

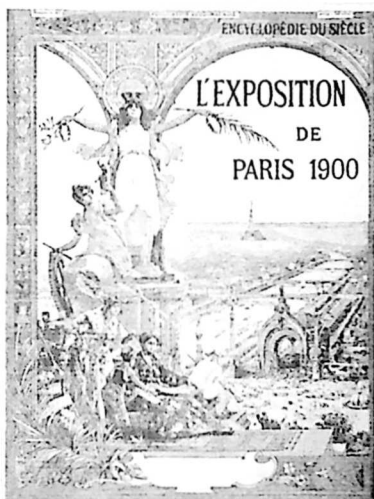
დ. სარაჯიშვილის ძეგლი თბილისის
კონიაკის ქარხნის ეზოში

დავით სარაჯიშვილისადმი
მიძღვნილი საფოსტო მარკა

კონიაკის ბოთლის ეტიკეტი

პარიზის საერთაშორისო გამოფენის
რეკლამა

დ. სარაჯიშვილის საფლავის ძეგლი, ესკიზი ი. ნიკოლაძისა

დ. სარაჯიშვილის ძეგლი
რიყეზე

ჩიკაგოს მსოფლიო გამოფენის რეკლამა

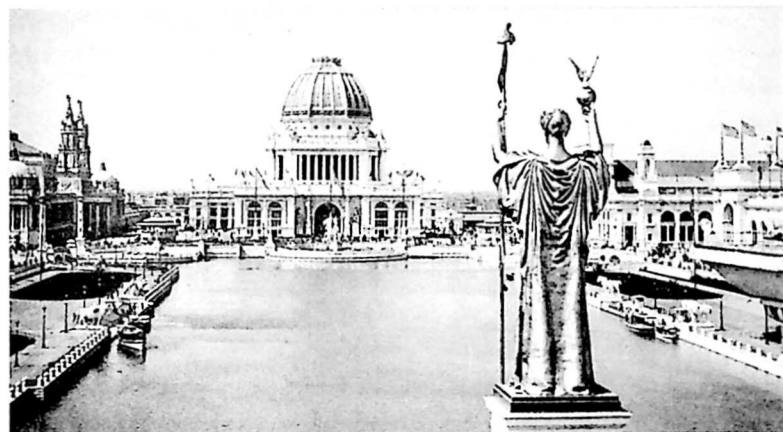
დ. სარაჯიშვილის დაკრძალვის პროცესია

ჩიკაგოს მსოფლიო გამოფენის ღია ბარათი

1900 წლის პარიზის გამოფენის ბრინჯაოს მედლები

ჩიკაგო 1893 წელი

დავით საჩაჭიშვილის სიკვდილი და დასაფლავება

„სამშობლოს მინა არ შემიცვლია“

დავით სარაჯიშვილი 1911 წლის ზაფხულში, 63 წლის ასაკში გარდაიცვალა. მას კუჭის კიბო შეეყარა, რომლის განკურნება ვერც გერმანიის კლინიკაში მოხერხდა, სადაც დავითი მეუღლესთან ერთად რამდენჯერმე გაემგზავრა. ორჯერ ოპერაციაც გაუკეთეს, მაგრამ უშედეგოდ. გრძნობდა რა სიკვდილის მოახლოებას, სწეულმა სამშობლოში დაბრუნება ითხოვა. ცალკე ვაგონით ის ბერლინიდან 1911 წლის 13 ივნისს თბილისში ჩამოიყვანეს. მხოლოდ ერთი კვირა ალა იცოცხლა და 20 ივნისს საკუთარ სახლში აღესრულა.

დავით სარაჯიშვილსათვის გადახდილ პანაშვიდს მის სახლში დაესწრნენ თბილისის გუბერატორი ა. ჩერნიავესკი, აღმოსავლეთ საქართველოს თავადაზნაურთა საკრებულოს წინამძღოლი თავადი გ. ბაგრატიონ-დავითაშვილი, თბილისისის ქალაქის თავი ა. ხატისოვი და საზოგადოების მრავალი წარმომადგენელი.

24 ივნისს თბილისის დიდ მოამაგეს სამოქალაქო პანაშვიდი ქალაქის გამგეობამ გადაუხადა. თავის სიტყვაში ქალაქის თავმა ა. ხატისოვმა აღნიშნა: „დღეს შევიკრიბენით აქ, ბატონებო, რომ ჩვენი უკანასკნელი მოვალეობა გადავუხადოთ იშვიათ სულის პატრონს, სამაგალითო მოქალაქეს, ჰუმანურ და განათლებულ ქველმოქმედს და უხვ შემწირველს ქალაქისათვის. ...დავით სარაჯიშვილმა გამოსახა მთელი ქართველი ერის საუკეთესო ეროვნული თვისებები, რომელთა განვითარება მოუპოვებს ჩვენ ხალხს ბრწყინვალე და ბედნიერ მომავალს“.¹

ღირსეული მამულიშვილის პანაშვიდი სვეტიცხოვლის ტაძარშიც აღესრულა. ვლადიკავკაზის ქართულმა კოლონიამ პანაშვიდი ქალაქის ქართულ ეკლესიაში გადაიხადა. მიცვალებულის სულის მოსახსენებელი ლიტურგიები აღევლინა ასევე ქაშვეთის, ქუთაისის,

¹ გაზ. „თემი“, 1911 წ., 27 ივნისი.

თელავის საკათედრო ტაძარებში, ბათუმის ძველ და დიღმის თეთრი გიორგის ეკლესიებში.¹

შემორჩენილია ცალკეულ პანაშვიდზე წარმოთქმული მრავალი სიტყვა, რომელთა შორის ყურადღებას იქცევს მიხეილ მაჩაბლის, დავით გურამიშვილის, იმერეთის ეპისკოპოსის გიორგის, დეკანოზების კალისტრატე ცინცაძისა და ნიკიტა თალაქვაძის სიტყვები.

დავით სარაჯიშვილის დაკრძალვა უმნიშვნელოვანესი მოვლენა გახდა თბილისისათვის. „დიდი ხანი თბილისს არ ენახა ასეთი გრანდიოზული დაკრძალვა ილია ჭავჭავაძის შემდეგ“, წერდა დავითის ბიოგრაფი ალექსანდრე სარაჯიშვილი.

იმდროინდელი გაზეთების თანახმად, დაკრძალვა იყო „გარეგნულად მეფური და შინაგანად უაღრესად სახალხო“. მართლაც, სამგლოვიარო პროცესიაში მონაწილეობის მისაღებად ამდენი ხალხი ილიასთან გამოთხოვების შემდეგ აღარ შეკრებილა. ოჯახის მწუხარება მთელმა ქვეყანამ გაიზიარა. საქართველოს სოფლებიდან და დაბა-ქალაქებიდან, ჟურნალ-გაზეთების რედაქციებიდან, იმპერიის სხვადასხვა კუთხიდან, უცხოეთიდან მოდიოდა სამძიმრისა და თანაგრძნობის დეპეშები. მათ გზავნიდნენ კულტურულ-საგანმანათლებლო, სამრეწველო, სამეურნეო საზოგადოებები და ორგანიზაციები, სახელმწიფო მოღვაწეები, პოლიტიკოსები, კერძო პირები, სხვადასხვა ეროვნების ნაცნობი თუ უცნობი ადამიანები. მიღებულ დეპეშათა რიცხვი 360-ს აღემატებოდა. მათ შორის იყო: რუსეთის იმპერიის ვაჭრობისა და მრეწველობის მინისტრის მოადგილის კონოვალოვის, სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატის ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძის, სათათბიროს ყოფილი დეპუტატი ალიმარდან-ბეგ თოფჩიბაშევის, ნიკო ნიკოლაძის, კიტა აბაშიძის, გიორგი ზდანოვიჩის, იოსებ ოცხელის, გაბრიელ სუნდუკიანის, ბარონ დე ბაის და სხვათა დეპეშები.

ქართულ, რუსულ, სომხურ პერიოდულ პრესაში, ასევე პეტერბურგისა და ლოდის გაზეთებში დავით სარაჯიშვილის დაკრძალვამდე და შემდეგაც დაიბეჭდა გულისტკივილით აღსავსე მრავალი გამოსათხოვარი წერილი, გარდაცვლილისადმი მადლიერების გრძნობით გამსჭვალული სხვა არაერთი პუბლიკაცია. მათი ავტორები იყვნენ იაკობ გოგებაშვილი, ალექსანდრე ხახანაშვილი, ნოე ჟორდანია,

¹ დავით სარაჯიშვილის ხსოვნას, თბ., 1911, გვ. 185, 247, 250, 256, 257.

ლუარსაბ ბოცვაძე, არტემ ახნაზაროვი, არშაკ ბაბოვი, ალექსანდრე სარაჯიშვილი, არტურ ლაისტი და სხვები.

„ნუ დამკრძალავთ დიდებულად, არ ვსაჭიროებ არც გვირგვინთ, არც დიდ ძეგლს, ბევრი არ დამახარჯოთ და ქონება ჩემსა ერსა გაუბოძეთ“, ასეთი ყოფილა დავით სარაჯიშვილის სურვილი.¹

26 ივნისს, დილის 9 საათზე უახლოესმა ნათესავებმა და მეგობრებმა კუბო სახლიდან გამოიტანეს და პროცესია სერგიევის (დღევანდელი მაჩაბლის) ქუჩიდან ერევენელის (დღევანდელი თავისუფლების) მოედნისაკენ დაიძრა. პროცესიას წინ მიუძღოდა ამქართა ნიშნები, ბაირალები და ხატებით შემკობილი ვერცხლის გვირგვინები.

რამდენიმე ასეული კაცს მიჰქონდა მიცვალებულის მამულებიდან წამოღებული პურის თავთავებით, ხეხილის ხეების ფოთლებითა და ნაყოფით შემკული ტოტების გვირგვინები. სამგლოვიარო ეტლში შემბული იყო ორი წყვილი შავი ცხენი, თეთრი გადასაფარებლებით, შემდეგ მოდიოდა საზოგადოება, ახლობლები, კავკასიის ქალაქთა დეპუტაციები, ...ათასობით ადამიანი. გამოყოფილი იყო 50 ფაეტონი, რომლებიც საჭიროების შემთხვევაში, უფასოდ უნდა მომსახურებოდა პროცესიის მონაწილეებს.

სიონის გალავანში, ზუბალაშვილების სახალხო სახლთან, მუშტაიდსა და დიდუბეში იდგა დახლები, რომლებიდანაც სიცხეში მიმავალ ადამიანებს ცივ წყალსა და გაზიან გამაგრილებელ სასმელს უფასოდ სთავაზობდნენ. მიტროფანე ლალიძე ამგვარად უხდიდა მადლობას დავით სარაჯიშვილს მის მიმართ განეული ამაგისთვის.²

დაკრძალვის ცერემონიალს ხელმძღვანელობდა განსაკუთრებული კომიტეტი ვალერიან გუნიას თავკაცობით. გუნია „მთავარი ადმინისტრატორი“ იყო ილიას დაკრძალვისაც. სიონში წირვა-პანაშვიდის შემდეგ სიტყვები წარმოთქვეს ეპისკოპოსმა ლეონიდემ, ქალაქის თავის მოადგილე ალექსანდრ არლუთინსკი-დოგორუკოვმა და ქუთაისის ქალაქის თავმა ილია ჩიქოვანმა. პროცესია სასახლის ქუჩის, ვერის ხიდის, მიხაილოვის (დღევანდელი აღმაშენებლის) პროსპექტისა და მუშტაიდის გავლით დღის 3 საათისთვის დიდუბის ეკლესიასთან მივიდა. ტაძრის გალავანი ხალხით იყო სავსე.

¹ <http://www.qartuliazri.reportiori.ge/inside.php?menuid=67&id=39794>

² <http://liberali.ge/articles/view/3645/davit-sarajishvili-dausrulebeli-istoria>

მცირე პანაშვიდი ქალაქის გზად, თვითმმართველობის შენობის წინაც გადაიხადეს. მოედანზე სიტყვით გამოვიდა რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს წევრი ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძე.

დავითის სახლთან, სასახლის ქუჩაზე, მიცვალებულს გამო-სათხოვარი სიტყვებით მიმართეს აკაკი წერეთელმა, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების სახელით ალექსანდრე მდივან-მა, თბილისის სასულიერო სემინარიის ინსპექტორმა იაკუბოვსკიმ, ხოლო ვერის მოედანზე აკაკი ჩხენკელმა.

აკაკი წერეთელმა ასე მიმართა განსვენებულს: „მთელ საქართველოში კიდით-კიდემდე ზარის ხმად გაისმის დათიკოს სიკვდილი... „საუკუნოდ იყოს სახსენებელი შენი, ძმაო დათიკო! ჩვენ რომ ვერ დაგივინყებთ, ეს გასაკვირალი არ არის, ...მაგრამ არ დაგივინყებს შენ ჩვენი ჩამომავლობაც და ყოველ ეროვნულ საქმის დროს, შენც, როგორც თანამოაზრე, ოცნებით გვერდით ეყოლები წარმოდგენილი“.¹

4 საათზე მიცვალებულის ნეშტი სარაჯიშვილის ქარხნის მუშა-მოსამსახურეებმა და ამქარმა სამგლოვიარო ეტლიდან ჩამოასვენეს და ეკლესიის მახლობლად მიწას მიაბარეს. დაკრძალვა 10 ათასი მა-ნეთი დამჯდარა.

თბილისი და სრულიად საქართველო თავის ღირსეულ შვილს დიდი მადლიერებით გამოემშვიდობა. ამის საილუსტრაციოდ შემორჩენილია მემუარული ჩანაწერები, კინო და ფოტომასალა. დაკრძალვის პრო-ცესი, დავითის მეუღლის, ეკატერინეს თხოვნით, კინოოპერატორმა ალექსანდრე დილმელაშვილმა ფირზე აღბეჭდა, რის საფუძველზეც თვითონვე მოკლემეტრაჟიანი დოკუმენტური ფილმიც შექმნა სახელ-წოდებით „დავით სარაჯიშვილის დაკრძალვა“. ფილმი, რომელიც დაცულია საქართველოს ეროვნული არქივის კინოფოტოფონო დო-კუმენტების ცენტრალურ არქივში, იმითაც არის უნიკალური, რომ მის რამდენიმე კადრში ნიკო ფიროსმანიც ჩანს. დავით სარაჯიშვი-ლის სახსოვრად 1911 წელსვე გამოიცა წიგნი, რომელშიც მისი გარ-დაცვალებისა და დაკრძალვის ამსახველი მასალები დაბეჭდილია ქა-რთულ, რუსულ, სომხურ, გერმანულ და პოლონურ ენებზე.² დავით სარაჯიშვილის გარდაცვალებიდან დაკრძალვამდე ოჯახმა, ჭირისუ-ფალმა და ადგილობრივი გაზეთების რედაქციებმა 800-მდე დეპეშა

¹ დავით სარაჯიშვილის ხსოვნას, გვ. 290.

² დავით სარაჯიშვილის ხსოვნას, თბ., 1911.

მიიღეს საქართველოს, რუსეთისა თუ ევროპის სხვადასხვა კუთხიდან. საფლავზე მიტანილ 300-მდე გვირგვინის შორის 30-ზე მეტი ვერცხლისა იყო.¹

როდესაც დავით სარაჯიშვილი გარდაიცვალა (1911 წ.), თბილისში ოფიციალურად მოქმედი პანთეონი ჯერ კიდევ არ არსებობდა, თუმცა ასეთ ფუნქციას ასრულებდა მთანმინდა და დიდუბის ღვთისმშობლის შობის სახელობის ტაძრის შემოგარენი. მთანმინდაზე იმ დროისათვის მხოლოდ ალექსანდრ გრიბოედოვი, მისი მეუღლე ნინო ჭავჭავაძე, დიმიტრი ყიფიანი და ილია ჭავჭავაძე განისვენებდნენ (მთანმინდის პანთეონი ოფიციალურად 1929 წელს გაიხსნა), დიდუბეში კი დაკრძალულნი იყვნენ ნიკოლოზ ბარათაშვილი, გიორგი წერეთელი, ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, გიორგი ქართველიშვილი და სხვები (დიდუბეში მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ თაოსნობით 1915 წელს მოეწყო).

მიცვალებულთა ხსოვნა და პატივდება ყოველი კულტურის განუყოფელი და მნიშვნელოვანი ნაწილია. ასეა საქართველოშიც, სახელოვან და ღვაწლმოსილ ადამიანებს ჩვენშიც გამორჩეული პატივით, გამორჩეულ ადგილზე კრძალავენ, მათი სახელების უკვდავსაყოფად კი საფლავზე ძეგლს ან მემორიალს აუგებენ ხოლმე.

დავით სარაჯიშვილის განსასვენებლად დიდუბე შეირჩა. საზოგადოების გადაწყვეტილებით, ცნობილი მენარმე და ქველმოქმედი მინას დიდუბის ტაძრის ეზოში, ნიკო ლოღობერიძის საფლავის მარჯვნივ მიაბარეს. სარაჯიშვილის საფლავის მეორე მხარეს 1915 წლიდან განისვენებდა „დედა ენის“ ავტორი იაკობ გოგებაშვილი (ვიდრე 1940 წელს მთანმინდაზე გადაასვენებდნენ). 1916 წელს დავითის გვერდით დაკრძალეს მისი მეუღლე ეკატერინე ფორაქიშვილიც, რომელსაც განზრახვა ჰქონდა მეუღლის საფლავის მიმდებარე მიწა შეეძინა იქ ვარდები დაერგო, მაგრამ მისი განხორციელება ვერ შეძლო.

ეკატერინე ფორაქიშვილმა მოქანდაკე იაკობ ნიკოლაძეს, რომელიც თავის პროფესიას საფრანგეთში სარაჯიშვილის ხელშეწყობით დაეუფლა, დავითის საფლავისათვის ძეგლი დაუკვეთა. ნიკოლაძეს

¹ გაზ. „თემი“, 1911 წ., 4 ივლისი. ვერცხლის გვირგვინების უმეტესობა დღეს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ინახება.

ქანდაკების ესკიზი მალევე შეუქმნია. საფლავს ზემოდან არწივი დასცქეროდა. მის დანახვაზე აკაკი წერეთელს წამოუძახია: „ვნახე შენი ქანდაკება, აღარ უნდა ამას ქება!“, მაგრამ ძეგლი აღარ ჩამოუსხამთ. მიზეზი ეკატერინეს სიტყვები გამხდარა: „მე არ შემიძლია საფლავის ქვა ჩემი ხელით დავადო ჩემს დათიკოს. როცა მოვკვდები, მაშინ დადეთ ორივესათვის ჩვენს საფლავზე ქვა, რომ ორივემ ჩვენზე მივიღოთ მისი სიმძიმე“.¹ დავითისა და ეკატერინეს საფლავზე ძეგლის ნაცვლად აკლდამა აუგიათ.

„განსვენებულის საფლავი დიდუბის ეკლესიის ეზოში მუდამყამ სათაყვანებელი იქნება ქართველებისთვის“, განაცხადა დეკანოზმა ნიკიტა თალაკვაძემ დავით სარაჯიშვილის დაკრძალვისას წარმოთქმულ სიტყვაში. ცხადია, ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან სარაჯიშვილმა გამორჩეული ღვაწლი დასდო თავის ერსა და ქვეყანას. მაღლიერ ქართველობას მართებდა, პატივით მოპყრობოდა სახელოვანი მამულიშვილის განსასვენებელს, მაგრამ მოვლენები სხვაგვარად განვითარდა.

დავით სარაჯიშვილისა და ეკატერინე ფორაქიშვილისათვის დიდუბე არ აღმოჩნდა უკანასკნელი ძვალთშესალაგი. კომუნისტურმა რეჟიმმა, რომლისთვისაც „ბურჟუა“ და „მექარხნე“ სარაჯიშვილი მკვდარიც კი იდეოლოგიურად მიუღებელი იყო, 1939 წელს პანთეონიდან მისი და ეკატერინეს საფლავების გადატანის გადანწყვეტილება მიიღო. ორივენი ე. წ. „უცხო საფლავთა“ სიაში მოხვდნენ იმ მოტივით, რომ „არ იყვნენ საზოგადო მოღვაწეები და მნიშვნელოვანი ფიგურები ქართული საზოგადოებისათვის“.²

დავითი და ეკატერინე უშვილოდ გადაეგნენ და პირდაპირი მემკვიდრე არ დარჩენიათ, ამიტომ მათი ნეშტების გადასვენება ოჯახის ახლო ნათესავებს ეკატერინეს ძმას ადამ ფორაქიშვილსა და დავითის დის, მარიამის შვილიშვილს ნიკა ტარსაიძეს უკისრიათ. ამ საქმისათვის მათთვის მხოლოდ ათი დღე გამოუყვიათ. მოკლე დროის მიუხედავად, ადგილი ვაკის სასაფლაოზე მოიძებნა.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ დავით სარაჯიშვილისა და მისი მეუღლის საფლავები დიდუბის პანთეონში არ გააჩერა. ცხადი, იქ არც მათი კენოტაფი არსებობს.

¹ ჟურნ. „თბილისელები“, 2011, 27 ივნისი 3 ივლისი, №26 (548), გვ. 16.

² გ. ელისაშვილი, დავით სარაჯიშვილი – დაუსრულებელი ისტორია. <http://liberali.ge/articles/view/3645/davit-sarajishvili---dausrulebeli-istoria>

გადასვენებას გარკვეული თანხა ჭირდებოდა, რომლის შოვნა იმ დროს არც ისე იოლი იყო. ფორაქიშვილსა და ტარსაიძეს ფული ერთი თბილისელი იუველირისაგან უსესხიათ და ვალში მისთვის დავით სარაჯიშვილის ჰალსტუხის სამაგრი ბრილიანტი მიუციათ, რომელიც დაკრძალვისას მიცვალებულისათვის საფლავში ჩაეყოლებინათ.¹ (სხვა ვერსიებით, ბრილიანტის სამაგრის ნაცვლად დავითის ან ეკატერინეს ძვირფასი ბეჭედი დასახელებული).

ცოლ-ქმრის ნეშტები ვაკის სასაფლაოზე ყოველგვარი პროცესიის გარეშე გადაასვენეს. მერე იყო ომი, ომის შემდგომი გაჭირვების ხანა, საზოგადოების გულმავიწყობა და ერთ დროს სათაყვანებელი ადამიანების საფლავები უპატრონოდ დარჩა.

1995 წელს დავით სარაჯიშვილის საქველმოქმედო საზოგადოებამ დედაქალაქის ხელისუფლების წინაშე აღძრა საკითხი დავით სარაჯიშვილისა და ეკატერინე ფორაქიშვილის ვაკის სასაფლაოდან ქაშვეთის წმინდა გიორგის ეკლესიის ეზოში გადმოსვენების თაობაზე. ამ ეკლესიის ასაგებად დავით სარაჯიშვილს მნიშვნელოვანი სახსრები ჰქონდა გაღებული.

თბილისის მერიამ (მერი ნიკო ლეკიშვილი) გადმოსვენებაზე თანხმობა განაცხადა. საკითხს დადებითად გამოეხმაურა საქართველოს ეკლესიაც და პირადად კათოლიკოს-პატრიარქი ილია მეორე. საქართველოს საპატრიარქომ განცხადებაც გამოაქვეყნა:

„მიგვაჩნია, რომ დავით სარაჯიშვილის გადმოსვენება იქნება ისტორიული სამართლიანობის აღდგენა და დამსახურებული პატივის მიგება სამშობლოს ამ უერთგულეს შვილთადმი, ასევე სამაგალითო ნიშანსვეტი მომავალი თაობისათვის.

გამოსვენება დაიწყება ვაკის სასაფლაოდან 24 ივნისს 18 საათზე. ქაშვეთის ეკლესიაში 25 ივნისს 10 საათზე დაიწყება წირვა, 17 საათიდან დანიშნულია სამგლოვიარო პანაშვიდი, 19 საათზე ქაშვეთის ტაძრის ეზოში დაიკრძალება დავითის და ქალბატონ ეკატერინეს ნეშტი.“²

გადმოსვენებასთან დაკავშირებული ორგანიზაციული საკითხები სპეციალურად შექმნილმა კომისიამ იტვირთა.

¹ გაზ. „კვირის პალიტრა“, 2018 წ., 29 იანვარი

² გ. შუკუჩიანი, დავით სარაჯიშვილის საქველმოქმედო საზოგადოება, თბ., 1996, გვ. 140.

1995 წლის 25 ივნისს დავით სარაჯიშვილისა და ეკატერინე ფორაქიშვილისათვის კიდევ ერთხელ, უკვე მესამედ გაიჭრა საფლავი. დიდძალი ხალხის თანდასწრებით, ამჯერად ცოლ-ქმარი ქაშვეთის ეკლესიის ეზოში მიიბარა ქართულმა მინამ. ამ ფაქტს პოეტმა ოთარ მამფორიამ ლექსი უძღვნა, რომელშიც ასეთი სტრიქონებია:

ორი სამარე გამოვიცვალე,
სიკვდილის ორი შავი პერანგი,
ერთის ვიყავი რიდით მლოცველი,
მეორეს მწირის ცრემლით ვყვარობდი,
მესამედ მიხმო ზარმა ქაშვეთის
წმინდა ხატებიც ხელებს მიწვდიან,
ორი საფლავი თუ შევიცვალე,
სამშობლოს მინა არ შემიცვლია.

.....

ერთი ცხედარის სამჯერ დაკრძალვა
ეს უკვდავების საწინდარია“.

ღაპრით სახაჯიშვილის სახელის უკვდავყოფა

გამოჩენილ ადამიანთა უკვდავყოფის უმთავრესი წინაპირობა თვითონ პიროვნების მიერ ამ ქვეყნად დატოვებული სახელია. ადამიანს ღირსებასა და სახელს კი უპირველესად მისი ცხოვრების წესი, მის მიერ შექმნილი და შთამომავლობისათვის დატოვებული სულიერი საზრდო, პრაქტიკულ, მატერიალურ საქმეებში გარდასახული შემოქმედების ნაყოფი განსაზღვრავს. იმისათვის რომ ღირსეული, ღვანლმოსილი კაცის სახელი თაობიდან თაობას გადაეცეს და ისტორიას შემორჩეს, კაცობრიობამ მრავალი ფორმა და საშუალება მოიგონა დაწყებული მემორიალური დაფის მიმაგრებით შენობაზე, რომელშიც ცხოვრობდა ან მოღვაწეობდა პიროვნება და დამთავრებული მისივე მონუმენტური ძეგლის აგებით საფლავზე ან საჯარო სივრცეში.

დავით სარაჯიშვილმა, როგორც სახელოვანმა მრეწველმა და დიდმა ქველმოქმედმა, თავისი მემკვიდრეობით თვითონვე აიგო „ხელთუქმნელი“ ძეგლი, მაგრამ მაღლიერი შთამომავლობა ვალდებული იყო ამ თვალსაჩინო მოღვაწისა და მამულიშვილისათვის დამატებითი პატივი მიეგო და გვიან, მაგრამ ეს ვალი მიანიც მოიხადა. ვნახოთ, რაშია გამოხატული პატივდება დავით სარაჯიშვილისადმი:

1918 წელს, გაზეთ „ერთობაში“ დაბეჭდილი სტატიის თანახმად, ქართულმა მუსიკალურმა საზოგადოებამ დააწესა ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილის სახელობის სტიპენდია.¹

1920 წელს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკში, სარაჯიშვილის გვარის წარმომადგენლებმა დააფუძნეს ამხანაგობა „ძმები სარაჯიშვილები“. ამხანაგობას დიდხანს არ უარსებია, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მალევე განხორციელდა მისი ნაციონალიზაცია, ხოლო სანარმოები და საწყობები სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა.

რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სარაჯიშვილის სახელი უსამართლოდ შერისხეს. საბჭოთა რეჟიმისათვის მიუღებელი იყო კერძო საკუთრება და სამეწარმეო საქმიანობა. ყველა ქართველი კაპიტალისტი, მათ შორის დავით სარაჯიშვილიც, „კლასობრივ მტრად“ იყო გამოცხადებული. სამწუხაროდ, დავიწყებას მიეცა მის მიერ გაწეული მასშტაბური ქველმოქმედებაც. არავის გახსენებია დიდი მამულიშვილის დაბადებიდან საუკუნოვანი და არც 110 წლის იუბილის რაიმე ფორმით აღნიშვნა. ხანგრძლივი წყევტილის შემდეგ მისი სახელი პერიოდული პრესაში პირველად მხოლოდ 1962 წელს გამოჩნდა.² 1968 წლის 20 დეკემბერს დავით სარაჯიშვილის 120 წლისთავი მოკრძალებულად აღინიშნა საქართველოში კონიაკის წარმოების 80 და კონიაკის წარმოების თვალსაჩინო სპეციალისტის ვახტანგ ციციშვილის დაბადების 80 წლისთავთან ერთად. ამ წელს დავით სარაჯიშვილს მ. სტეფანიშვილის ნიგნი³ და ორი საგაზეთო სტატია⁴ მიეძღვნა.

¹ გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 23 ნოემბერი.

² თ. ბერიძე, დიდი საზოგადო მოღვაწე და ქველმოქმედი, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1962 წ., 31 მარტი.

³ მ. სტეფანიშვილი, დავით სარაჯიშვილი, თბ., 1968.

⁴ გ. ბერიძე, ქართული კონიაკის ფუძემდებელი, გაზ. „კომუნისტი“, 1968 წ., 7 ივლისი; მ.

საქართველოს ხელისუფლებამ დავით სარაჯიშვილისადმი უფრო მეტი დაინტერესება ქველმოქმედის დაბადებიდან 135 წლისთავისათვის გამოიჩინა, როდესაც 1983 წლის იანვარში რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება „ცნობილი საზოგადო მოღვაწის, ქიმიის დოქტორის, საქართველოში კონიაკის წარმოების ფუძემდებლის დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის ხსოვნის უკვდავსაყოფად“.¹ ამ წელს რამდენიმე პუბლიკაცია გაზეთებშიც დაიბეჭდა.² გადაწყდა ასევე, რომ კონიაკის ქარხანაში დაედგათ მისი ბიუსტი და აქვე გაეხსნათ დავით სარაჯიშვილის მუზეუმი, მემორიალური დაფები უნდა გაეკეთებინათ ქარხანაზე და სახლზე, სადაც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა დიდი მრეწველი და ქველმოქმედი.

1989 წლის დასაწყისში ყოფილი თემქას მეტროს სადგურს სახელი შეეცვალა და „დავით სარაჯიშვილი“ ეწოდა;

1990 წელს თბილისში გაჩნდა დავით სარაჯიშვილის ქუჩა. იგი გლდანის რაიონში ყოფილი ავჭალის გზატკეცილის ნაწილს დაერთქვა. ამ ქუჩაზე მდებარეობს სააქციო საზოგადოებები: „დავით სარაჯიშვილი და ენისელი“ და „ბაგრატიონი 1882“ (თბილისში, ისნის რაიონში ერთ-ერთი ქუჩა დავითის მეუღლის ეკატერინე ფორაქიშვილი-სარაჯიშვილის სახელსაც ატარებს³).

2002 წელს თბილისში, რიყის პარკში, იმ ადგილას, სადაც ადრე სარაჯიშვილის კუთვნილი კონიაკის შესანახი სარდაფები იყო განთავსებული, დავით სარაჯიშვილის ბრინჯაოს ძეგლი დაიდგა (მოქანდაკე თენგიზ კიკალიშვილი). სამწუხაროდ, 2010 წელს ძეგლი აიღეს და კონიაკის ქარხნის ტერიტორიაზე გადაიტანეს. სარაჯიშვილის სახელობის კონიაკის საწარმოს ეზოს დავით სარაჯიშვილის ბარელიეფიც ამშვენებს;

ცნობილ ქართველ მრეწველს ძეგლი ყიზლარის კონიაკის ქარხნის მიმდებარედაც უდგას, როგორც ამ საწარმოს ფუძემდებელს;

2003 წლის ნოემბერში ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიმართა დავით სარაჯიშვილის დაბადებიდან

მარკოზაშვილი, უფრთხილდებოდა ერის მოამაგეებს, გაზ. „სახალხო ჯანმრთელობა“, 1968 წ., 19 ნოემბერი.

¹ გაზ. „კომუნისტი“, 1983 წ., 21 თებერვალი.

² მ. სტეფანიშვილი, დიდი დაფასება, გაზ. „კომუნისტი“, 1983 წ., 21 თებერვალი; ი. ჯავახიშვილი, ქართული კონიაკის დაბადება, გაზ. „ქუთაისი“, 1983 წ., 6 აგვისტო.

³ <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/3765175?publication=0>

155 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია. მასში მონაწილეობა მიიღეს მეცნიერებმა, ბიზნესის წარმომადგენლებმა, მწერლებმა და სხვ.

2010 წელს თბილისში საქმიანობა განაახლა ზაალ სარაჯიშვილის მიერ აღდგენილმა სარაჯიშვილის სავაჭრო-სამრეწველო სახლმა, რომელიც მიზნად ისახავს სარაჯიშვილისეული სავაჭრო-სამეწარმეო ტრადიციების აღდგენა-გაგრძელებას. საამისოდ შექმნილია სარაჯიშვილთა საბჭო, სადაც მოწვეულნი არიან სარაჯიშვილის გვარის წარმომადგენლები, რომლებიც ეწევიან ბიზნეს, როგორც საქართველოში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ. 2018 წლიდან შეიქმნა ახალი ქართული ბრენდი Saradjishvili.com.¹

2011 წელს ქველმოქმედთა საზოგადოების საინიციატივო ჯგუფმა ქაშუეთის ტაძრის ეზოში, დავით სარაჯიშვილის საფლავთან, გამართა აქცია „საქართველო ქედს იხრის ქართული ქველმოქმედების მამის დავით სარაჯიშვილის ხსოვნის წინაშე“. ჯგუფი ქველმოქმედთა საზოგადოების დაფუძნების ინიციატივით გამოვიდა, რომლის მიზანი საქართველოში მოღვაწე მეცენატთა მიერ განხორციელებულ საქმეთა თავმოყრა, მუზეუმის გახსნა, ქვეყანაში ქველმოქმედების სტიმულირება და შესაბამისი საკანონმდებლო ცვლილებათა პაკეტის მომზადება იქნება.²

2014 წელს ილია ჭავჭავაძის სახელობის საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში „დავით სარაჯიშვილის დარბაზი“ გაიხსნა;³

2014 წელს ქ. თბილისის 210-ე საჯარო სკოლაში დავით სარაჯიშვილის კაბინეტი შეიქმნა.

2016 წლიდან თბილისის მე-16 საჯარო სკოლას მინიჭებული აქვს დავით სარაჯიშვილის სახელი;

თბილისში, დავით სარაჯიშვილის მიერ აგებულ საცხოვრებელ სახლში (მაჩაბლის №13), სადაც ახლა მწერალთა სახლია განთავსებული, სარაჯიშვილის მემორიალური მუზეუმი გაიხსნა;

გურჯაანის მუნიციპალიტეტის სოფელ ბაკურციხეში დავით სარაჯიშვილის კარ-მიდამოში, 2016 წელს მოეწყო მისი სახლ-მუზე-

¹ <https://saradjishvili.com/menu/sarajishvili>

² <http://saqinform.ge/news/1759/aqcia+davIT+sarahishvilis+saflavTan.html>

³ ჟურნ. „ანეული“, თბ., 2014, №1, გვ. 33.

უმი, რომელიც შეიცავს სასტუმრო-მარანს, საცხოვრებელ სახლსა და საცავ-მაცივარს. ამ კომპლექსს, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებულია საქართველოში კონიაკის კლასიკური ტექნოლოგიით სამრეწველო წარმოების ფუძემდებლის სახელთან, კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი აქვს მიკუთვნებული;¹

2016 წელს, ღვინის ეროვნული სააგენტოს პატრონაჟით, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში გაიმართა დავით სარაჯიშვილისადმი მიძღვნილი გამოფენა „ეტიკეტის ხელოვნება“. ექსპოზიციაზე XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული ღვინის 200-მდე ეტიკეტი იყო წარმოდგენილი. მათ შორის, ეროვნულ მუზეუმში დაცული კონიაკის ეტიკეტების ნიმუშები დავით სარაჯიშვილის კოლექციიდან;²

2017 წლიდან შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნულ სამეცნიერო ფონდს ახალგაზრდა მეცნიერთა მხარდასაჭერად დაწესებული აქვს დავით სარაჯიშვილის სახელობის ყოველწლიური სტიპენდია.

დავით სარაჯიშვილს მიეძღვნა არაერთი რადიო და სატელევიზიო გადაცემა სხვადასხვა არხზე. მათ შორის „ილია ჭავჭავაძე და დავით სარაჯიშვილი“ გურამ ქართველიშვილის პროექტით „გააგრძელე საქართველოს ისტორია“ (საზოგადოებრივი მაუწყებელი); „დავით სარაჯიშვილი“ თამარ თავგაძის გადაცემათა ციკლიდან „გზა, რომლითაც ვიარე“ და „გამჭრიახი მენავე“ მისივე საავტორო პროგრამით „ეპოქის სახელები“ (საპატრიარქოს ტელევიზია), გადაღებულია დოკუმენტური ფილმი „ილია ჭავჭავაძე და დავით სარაჯიშვილი“ (რეჟისორი თენგიზ ნოზაძე, ოპერატორი დავით ასათიანი);

2018 წელს „დიდი ქართველი მენარმის, მეცენატისა და საზოგადო მოღვაწის დავით სარაჯიშვილის დაბადებიდან 170-ე და თბილისის კონიაკის ქარხნის დაარსებიდან 130-ე წლისთავს მიეძღვნა სპექტაკლი „დავით სარაჯიშვილი“, რომელიც მოზარდ მაყურებელთა სახელმწიფო თეატრის სცენაზე დაიდგა.³

არსებობს ძალიან ცნობილი ტილო, რომელზეც გამოსახულნი არიან ნიკო ნიკოლაძე, დავით სარაჯიშვილი და აკაკი ხოშტარია

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2012 წ., 13 ივნისი.

² https://allwine.ge/ka/blog/rvinis-etiketebis-gamofena-erovnul-muzeumsi_0/

³ <http://kvira.ge/434455>

(მხატვარი გიორგი გეგეჭკორი). ამ ნახატის ბეჭდური ვერსიები არაერთი სამრეწველო თუ კულტურული ობიექტის ოფისებს ამშვენებს.

ამჟამადაც მოქმედია დავით სარაჯიშვილის მიერ დაარსებული კალარაშის კონიაკის ქარხანა „Călărăși Divin“ (მოლდოვაში)¹ და ყიზლარის ქარხანა „ბაგრატიონის“ სახელწოდებით (დაღესტანი, რუსეთში),² რომლებიც წარმატებით ფუნქციონირებენ. ამ უკანასკნელმა 2015 წელს, ქარხნის 130 წლის იუბილესთან დაკავშირებით და მისი ქართველი ფუძემდებლის პატივსაცემად, 35 წლის დაძველების სამარკო კონიაკი „სარაჯიშვილი“ გამოუშვა.³

თბილისში დღემდე გამოდის და მოწონებით სარგებლობს ბრენდი „სარაჯიშვილი“, რომელიც არა მხოლოდ ჩვეულებრივი სავაჭრო ნიშანია, არამედ გარკვეულ ღირებულებებზე, ტრადიციებზე, მიღწევებზე დაფუძნებული კომპანიისა და მისი პროდუქციის სახეც, რომელის სათავეს სწორედ დავით სარაჯიშვილიდან იღებს.

დავით სარაჯიშვილის დაბადებიდან 155 წლის საიუბილეოდ, 2003 წელს შეიქმნა უნიკალური ბრენდი „სარაჯიშვილი-155“, რომელშიც შემავალი სპირტები ასზე მეტ წელს ითვლის. სულ ჩამოსხმულია 500 ბოთლი და თითოეულ მათგანს საკუთარი ნომერი აქვს.⁴

დავით სარაჯიშვილის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას წიგნები და ბროშურები მიუძღვნეს მკვლევრებმა არჩილ სტეფანიშვილმა, ალექსანდრე სიგუამ, გურამ ჩიმაკაძემ, გოგი სარაჯიშვილმა, ლოიდ ქარჩაგამ.

1999 წელს დავითის საქმის გამგრძელებლის, კომპანია „დავით სარაჯიშვილი და კომპანიის“ პრეზიდენტის, ბიზნესმენ ელგუჯა ბუბუტიშვილის თაოსნობით ხელახლა გამოიცა 1911 წელს გამოსული კრებული „დავით სარაჯიშვილის სახსოვრად“. მანვე გამორჩეული ქართველი სტუდენტებისათვის დაანესა დავით სარაჯიშვილის სახელობის სტიპენდიაც.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენიდან 100 წლის საიუბილეოდ და დამოუკიდებლობის დღის 26 მაისის

¹ <http://www.vinmoldova.md/catalog/calarasi-divin-srl/>

² <http://www.kizlyar-cognac.ru/>

³ <http://dagpravda.ru/novosti/kizlyarskij-konyachnyj-zavod-vypustit-konyak-35-letnej-vyderzhki-k-svoemu-jubileju/>

⁴ <http://vinoge.com/koniaki/brendi/qarTuli-koniaki-saukunovani-uberebeli-tradicia>

აღსანიშნავად, 2018 წელს კომპანიამ „სარაჯიშვილი“ ახალ ბრენდი Independence გამოუშვა.

დავით სარაჯიშვილის სახელის უკვდავყოფას ემსახურება კომპანია „სარაჯიშვილის სახლიც“, რომელმაც თავი მოუყარა მდიდარ და უნიკალურ კოლექციას. აქაურ ენოთეკაში დაცულია საუკუნეზე მეტი ხნის წინ შექმნილი ნიმუშები, რომლებიც არა მხოლოდ ალაფროთოვნებენ ბრენდის მოყვარულებს, არამედ პროფესიონალების უდიდეს ყურადღებასაც იპყრობენ. შექმნილია კომპანიის ვებგვერდიც.¹

ცალკე ერთეულებია შპს სარაჯიშვილის სავაჭრო-სამრეწველო სახლი² და შპს სარაჯიშვილის იურიდიული ოფისი.³

დავით სარაჯიშვილის მიერ 1905 წელს აგებულ სახლში, სადაც დღეს მწერალთა სახლი ფუნქციონირებს, 2020 წლის ნოემბერში დავით სარაჯიშვილისა და ეკატერინე ფორაქიშვილის მემორიალური მუზეუმი გაიხსნა.

დავით სარაჯიშვილზე საუბარს ზაქარია ჭიჭინაძის შთამბეჭდავი სიტყვებით დავასრულებ: „გაივლიან დღენი, თვენი, წელნი, საუკუნენი და დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის ხსენებას ქართველთა განათლების ისტორიიდან ვერავინ ამოშლის, ვერავინ ამოფხეკავს, მას ყოველთვის საპატიო ადგილი ექნება დატოვებული და შთამომავლობა შთამომავლობას გადასცემს მის ხსოვნას, ვინაიდან მისგან დაზრდილის და განათლებულის ქართველთა შვილებით და შვილის-შვილებით იქნება მთელი საქართველო სავსე. ...თუკი ოდესმე ქართულ ენაზედაც დაინერება ქართველი ერის ცხოვრების განახლებით მეცნიერული ისტორია, იქ უეჭველია დავით ზაქარიას ძის ცხოვრების და მოქმედების ცნობებიც ადგილს დაიკავებს“.⁴

¹ <https://www.sarajishvili.com/home-ge>

² Saradjishvili.com

³ <https://www.facebook.com/saradjishvili.law.office>

⁴ ზ. ჭიჭინაძე, მრეწველობა ვაჭრობა-ხელოსნობა საქართველოში. დავით სარაჯიშვილი, გვ. 125-126; 4.

აკაკი ხოშტარია

„საქმის კაცი, დიდის ინიციატივით და „აბეხიკულის უნახით“

ნიგნის ამ თავის სათაურად გამოტანილი ფრაზა ცნობილ ქართველ დიპლომატს ზურაბ ავალიშვილს ეკუთვნის და იგი აკაკი ხოშტარიას მიემართება.

ხოშტარია ქართული აზნაურული გვარია სამეგრელოდან და ძირითად სენაკისა და აბაშის რაიონებში ლოკალიზდება. აბაშის მუნიციპალიტეტის სუჯუნის თემში დღესაც არსებობს უბანი სახოშტარიო.

ხოშტარიების გვარს სახელი უპირველესად პოეტმა, მწერალმა და საზოგადო მოღვაწე დუტუ მეგრელმა – დიმიტრი თომას ძე ხოშტარიამ გაუთქვა. ამ საქვეყნოდ აღიარებული შემოქმედის ჩინებული ლექსი „მე პატარა ქართველი ვარ“ ჯერ კიდევ იაკობ გოგებაშვილმა შეიტანა თავის უკვდავ „დედა ენა“-ში („დედა ენასა“ და „ბუნების კარში“ შესულია აგრეთვე დუტუ მეგრელის შთამბეჭდავი საბავშვო მოთხრობა „ქინაქინა“).

აკაკის მამა, საეკლესიო აზნაური მეთოდე ხოშტარია სამეგრელოს მთავრის დავით დადიანის მოურავი იყო. დედა ვარდიკო

ავალიანი ძირითადად ოჯახს უვლიდა, თუმცა თავისი დროისათვის საკმაოდ განათლებული, წიგნიერი ადამიანი ყოფილა. ცოლ-ქმარს სამი შვილი ჰყავდათ: გიორგი, აკაკი და ანა. მეთოდე ხოშტარია თავის წიგნში მოხსენიებული ჰყავს მემუარისტ კორნელი ბოროზდინს, რომელიც დავით დადიანისა და ეკატერინე ქავჭავაძის შვილების აღმზრდელად მუშაობდა, ხოლო შემდეგ სენაკის მაზრის უფროსი იყო. მეთოდე წინ აღდგომია მთავრის გაზრახვას, შემოეერთებინა ჭყონდიდის საეპისკოპოსო მამული, რისთვისაც გარკვეული დროით, ლეჩხუმში, მურის ციხეში ჯაჭვით დაუბამთ.¹

მომავალი ცნობილი მრეწველი და ქველმოქმედი აკაკი ხოშტარია 1873 წელს სოფელ სუჯუნაში დაიბადა. თავდაპირველი განათლება აქვე მიიღო, შემდეგ კი მებალე-დეკორატორის პროფესიას დაეუფლა. ზოგიერთი ავტორის ცნობით, მას სანკტ-პეტერბურგის სასოფლო-სამეურნეო კოლეჯი დაუმთავრებია.² რუსეთის იმპერიის საგანმანათლებლო სისტემაში კოლეჯი, როგორც სასწავლო დაწესებულება, არ არსებულა. ამდენად, ეს თვალსაზრისი სწორი არ არის. სხვა ინფორმაციით (წყაროს მიუთითებლად), აკაკი ხოშტარია სანკტ-პეტერბურგის სასოფლო-სამეურნეო აკადემიის კურსდამთავრებულია.³ არაერთ პუბლიკაციაში გვხვდება ცნობა, თითქოს აკაკი ხოშტარიამ დაამთავრა ნიკიტინის სასწავლებელი (Никитинское училище).⁴ ეს შეცდომაა, უნდა იყოს ნიკიტის მებალეობისა და მეღვინეობის სასწავლებელი (Никитское училище садоводства и виноделия).⁵ ნიკიტა სოფელი იყო იალტის მახლობლად, სადაც XIX საუკუნის ოციან წლებში ბოტანიკური ბაღი გაშენდა, ბალთან კი 1868 წელს მებალეობისა და მეღვინეობის სასწავლებელი გაიხსნა,

¹ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი. 1854-186. მოგონებები, თბ., 1934, გვ. 81.

² <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>; <http://reportiori.ge/in-side.php?menuid=48&id=123519>; <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000552/>

³ ე. ავდალიანი, საბჭოთა კავშირი და ხოშტარია. <https://forbes.ge/news/2945/sabWoTa-ka-vSiri-da-xoStaria>

⁴ თ. გეცხლაშვილი, ბათუმის ბულვარი, ბათუმი, 2019, გვ. 28; 3. Маргиев, Батумский бульвар. История бульвара в документах и фотографиях. http://zaurmargiev.sitcity.ru/stext_3110142657.shtml

⁵ ნიკიტის ეს სასწავლებელი, – როგორც თვითონ წერს, „სამეურნეო სკოლა“ – ჰქონდა დამთავრებული მიხეილ ჯავახიშვილს. იხ. ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, საქმ. 027134 ბ.

რომელმაც 1919 წლამდე ფუნქციონირებდა.¹ სავარაუდოდ, სწორედ იალტაში უნდა ესწავლა აკაკი ხოშტარიას და არა სანკტ-პეტერბურგის სასოფლო-სამეურნეო აკადემიაში, რადგან ამ სახელწოდების უმაღლესი სასწავლებელი ისტორიამ არ იცის. სანკტ-პეტერბურგში არსებობდა სახელმწიფო აგრარული უნივერსიტეტი, მაგრამ ის მხოლოდ 1904 წელს გაიხსნა.

აკაკი ხოშტარიასადმი მიძღვნილ ყველა სამეცნიერო თუ პოპულარულ სტატიამი აღნიშნულია, რომ საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მან მუშაობა გაგრამში, პრინც ოლდენბურგის² მამულში დაიწყო.

რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის დის, ეკატერინეს შვილიშვილი და გერმანიის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე პატარა სამთავროს ოლდენბურგის ჰერცოგის ვაჟი, პრინცი ალექსანდრე ოლდენბურგი საქართველოში პირველად 1901 წელს ჩამოვიდა. 1901-1902 წლებში მან გაგრამში იშვიათი სილამაზის სასახლე ააგო, ხოლო სასახლის ირგვლივ 1903 წელს დიდი სუბტროპიკული ბაღიც გააშენა.³ რაკი ბაღი 1903 წელს დამთავრდა, აკაკის პრინცთან ამ ანწინა წლიდან უნდა ემსახურა. სხვა წყაროებით ნათელი ხდება, რომ ხოშტარიას გაგრამდე საკმაო პრაქტიკული გამოცდილება დაუგროვებია: 1898 წლის დასაწყისში იგი ბათუმის ქალაქის თავს ლუკა ასათიანს თავისთან მიუწვევია და მებაღედ დაუნიშნავს. ამ თანამდებობაზე აკაკის 1902 წლის აპრილამდე უმუშავია.⁴ აღსანიშნავია, რომ ბათუმში მის მიერ გაშენებულმა საქალაქო ბაღმა 1901 წელს თბილისში გამართულ კავკასიის სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე დიდი მოწონება დაიმსახურა, ხოლო მებაღე აკაკი ხოშტარია „კარგი ჯიშის ხეების გაშენებისათვის“ მცირე ოქროს მედლით დააჯილდოვეს.⁵ მართალია, ეს ცნობა აკაკი ხოშტარიას პრესაში ამ კუთხით მოხსენიების ერთადერთი შემთხვევაა, მაგ-

¹ Ю. Чудновец, О преобразовании Никитского училища садоводства в XIX столетии. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/64478/1/978-5-7996-2466-8-60.pdf>

² გავრცელებული თვალსაზრისით, ეს პრინცი კონსტანტინეა. სინამდვილეში გაგრის გაშენება და კურორტად გადაქცევა პრინც ალექსანდრე ოლდენბურგის სახელს უკავშირდება. კონსტანტინე მისი ძმა იყო.

³ <https://travelask.ru/abkhazia/gagra/zamok-prints-a-oldenburg>
<https://www.abaza.org/prints-oldenburgskiy-osnovatel-kurorta-gagra>

⁴ З. Маргиев, Батумский бульвар. История бульвара в документах и фотографиях. http://zaur-margiev.sitecity.ru/stext_3110142657.phtml

⁵ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 12 დეკემბერი.

რამ მაინც დასანანია, რომ იგი მკვლევართ დღემდე შეუმჩნეველი დარჩენიათ. რაც შეეხება ფართოდ გავრცელებულ თვალსაზრისს, თითქოს ხოშტარიას დაფინანსებით იყოს გაშენებული ბათუმის მთავარი ბულვარი, მახინჯაურის ბოტანიკური ბაღი და ახალი ათონის ცენტრალური პარკი,¹ სწორი არ არის. როცა მებაღე-დეკორატორი იყო, მომავალ მრეწველს ბაღებისა და პარკების გასაშენებელი თანხა არ ჰქონია, ხოლო როდესაც ფული გაუჩნდა, მას ამ საქმისათვის აღარ ეცალა.

პროფესიონალი მებაღე-დეკორატორი ძნელად თუ წარმოიდგენდა იმას, რაც შემდგომ მის ცხოვრებაში მოხდა. აკაკი ხოშტარიას სვე-ბედი ერთმა ბედნიერმა შემთხვევამ შეცვალა, რომელმაც იგი ნავთობის მაგნატი და თვალსაჩინო კომერსანტი გახადა. ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედის ბიოგრაფიაში ეს შემთხვევა ასეა ასახული: გადმოცემის მიხედვით, ახალგაზრდობაში აკაკი ხოშტარია ფოთში, ერთ მენვრილმანე ვაჭარ ზოდელავასთან მეგობრობდა. „ერთხელ, მათ გადაწყვიტეს, სავაჭრო გემით ნავთი წაეღოთ ოდესაში სარეალიზაციოდ, მაგრამ ტუაფსეში ამოვარდნილმა ქარიშხალმა გემი თურქეთში გაიტანა, სადაც ნავთი ოქროს ფასად გაყიდეს. აკაკი, ამ შემთხვევამ სამენარმეო საქმიანობაზე დააფიქრა. იგი თურქეთიდან ბაქოში გაემგზავრა და ნავთობმრეწველ მუსა ნაგიევისგან ნავთობის სარენი დანადგარები, ბათუმში კი სავაჭრო აქციები შეიძინა და მთლიანად ნავთობ-სამრეწველო საქმიანობაზე გადაერთო“.²

პირველი წარმატებული ნაბიჯები მისთვის ახალ სფეროში აკაკი ხოშტარიამ ბაქოში გადადგა, რომელიც იმ პერიოდში რუსეთის იმპერიაში ნავთობმოპოვების უმნიშვნელოვანეს ცენტრად ჩამოყალიბდა. ეს იყო დრო, როდესაც ნავთობი წარმატებით ენაცვლებოდა ქვანახშირს და მსოფლიოს მთავარი სანავთობო ხდებოდა.

კასპიისპირეთში ფართოდ გაჩაღებულ ნავთობწარმოებაში აქტიურად იყვნენ ჩართული ქართველი მრეწველები ზუბალაშვილიები, ჯაყელები და სხვები, მაგრამ დაუკავშირდა თუ არა მათ ხოშტარია,

¹ <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>
https://www.ambebi.ge/article/235192-kartveli-romelic-iranshi-rkinigzas-da-bakoshi-navtob-sabados-plobda-akaki-xoshtarias-gasaocari-kvelmokmedeba-sakartvelostvis/?fbclid=IwAR0B-N46uymqXjc4aX_2jtixoydQA45SIV3EeLaaK4QXwfCoF6GoiZnUWYA

² <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>

წყაროებში არ ჩანს. სამაგიეროდ ვიცით, რომ მან ბაქოში ჩამოაყალიბა კომპანია „რუსულ-სპარსული ნავთობის ამხანაგობა“ (Рупенто). ეს ფაქტი ფართოდაა ცნობილი,¹ თუმცა პუბლიკაციებში ვერ იპოვით ინფორმაციას ამ ამხანაგობის წევრთა შესახებ.

არსებობს ერთი მოგონება, რომლის ავტორია ქართველი ემიგრანტი, დიდი ბრიტანეთის კონტრდაზვერვის პოლკოვნიკი, შემდეგში რადიო „ამერიკის ხმის“ ქართული რედაქციის დირექტორი მერაბ კვიტაშვილი. მისი სიტყვებით: „ბაქოში მამაჩემი დაუკავშირდა ქართველების დიდ ჯგუფს, რომლებიც ნავთობის წარმოების სისტემაში მუშაობდნენ. ამ ჯგუფს სათავეში ედგა აკაკი ხოშტარია, იმ დროის საქართველოში ერთადერთი ნამდვილი მილიონერი, რომელმაც ნავთობის კონცესიები შეიძინა სპარსეთში და ჩამოაყალიბა ფირმა, სახელად „რუპენტო“ (Русско-Персидское Нефтяное Товарищество). ეს იყო ყველაზე დიდი და ფინანსურად ყველაზე ძლიერი ფირმა, რაც კი ქართველებს ოდესმე შეუქმნიათ. მისი პრეზიდენტი იყო აკაკი ხოშტარია“.²

მემუარისტის მამა სიმონ კვიტაშვილი ამ ამხანაგობის ერთ-ერთი დირექტორი იყო. თუ ვინ იყვნენ ამხანაგობის სხვა წევრები, ამას კიდევ ერთი დოკუმენტიდან ვგებულობთ. შემორჩენილია „ნილის ქვითარი“, რომლიდანაც ირკვევა, რომ „რუსულ-სპარსული ნავთობის ამხანაგობაში“ აკაკი ხოშტარიასთან ერთად შედიოდნენ: ჯაყელი, მამულაიშვილი, იოსელიანი, დადიანი, კვიტაშვილი და სხვები.³ ამხანაგობა რეგისტრირებული იყო ბაქოში, ხსენებულ „ნილის ქვითარზე“ სწორედ ბაქოს ნოტარიუსის ლიახოვიჩის გვარია მითითებული. ამ ამხანაგობის საქმიანობამ ბაქოს გარდა ჩრდილოეთ სპარსეთიც მოიცვა, რასაც ხელი რეგიონში შექმნილმა პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა ვითარებამ შეუწყო.

XIX საუკუნის ბოლოდან ყაჯართა დინასტიის შაჰებმა ახალი შემოსავლების მოზიდვის მიზნით, სპარსეთში ნავთობის საბადოებზე, ტყესა და სხვა რესურსებზე კონცესიების უცხოური კომპანიები-

¹ И. Мазур, Нефть и газ. Мировая история, М., 2004, с. 188; Н. Стариков, Власть. <https://unctics.com/book.php?id=168750&page=18>

² მ. კვიტაშვილი, მასალები ამერიკელი დღიურიდან – Excerpts from an Amerikan Diary: თეირანის კონფერენცია, ფიქრები საქართველოს მომავალზე, თბ., 1991, გვ. 22.

³ <https://auction-rusename.ru/items/4747400>

სათვის მიყიდვა დაიწყო. ამ საქმით განსაკუთრებით რუსეთი და დიდი ბრიტანეთი მოიხიბლნენ, რომლებიც სპარსეთზე თავიანთი გავლენის გაძლიერებას ესწრაფოდნენ. კონცესიები ქვეყანაში 1905-1911 წლების კონსტიტუციური რევოლუციის ერთ-ერთი მიზეზიც კი გახდა, თუმცა არც რევოლუციის შემდგომ შეწყვეტილა.

აკაკი ხოშტარია სპარსეთით პირველი მსოფლიო ომის წინ დაინტერესდა. მან შეძლო მოეპოვებინა ადგილობრივი ხელისუფლების კეთილგანწყობა და 1913 წელს 99-წლიანი კონტრაქტი გააფორმა ქვეყნის ჩრდილოეთი პროვინციების მინათმფლობელებთან. მრეწველმა აქ ტყის ექსპლუატაციის მიზნით დააფუძნა კომპანია „პერსლესი“, რომლის კაპიტალიც რამდენიმე მილიონ ოქროს რუბლს შეადგენდა.

1916 წლისათვის აკაკი ხოშტარიამ, ასევე, ჩრდილოეთ სპარსეთის სამ პროვინციაში¹ გილანში, მაზანდარანსა და ასტრბად-ში 70-წლიანი ვადით რამდენიმე კონცესია შეისყიდა. არსებობს ერთი საყურადღებო წყარო, რომლიდანაც ირკვევა, რომ ქართველ მრეწველს ფინანსურად გიორგი გვაზავა, პავლე თუმანიშვილი და სომეხი ნავთობმაგნატი სტეფანე ლიანოზოვი დახმარებთან.² კონცესიის საფასური თანხა ხოშტარიას მოჰამად ვალი ხანისათვის გადაუხდია,³ რომელიც სხვადასხვა დროს მოჰამად ალი-შაჰის პირველი მინისტრი, შემდეგ მასთან დაპირისპირებულ მემბოხეთა რაზმების მეთაური და გილანის პროვინციის მმართველი იყო. სხე-ნებული კონცესია საერთაშორისო ნავთობინდუსტრიის ისტორიაში ცნობილია, როგორც „ხოშტარიას კონცესია“ და იგი შეტანილია იმ კონცესიების ჩამონათვალში, „რომლებმაც შეცვალეს მსოფლიო“.⁴

აკაკი ხოშტარიას მიერ ამ კონცესიის მიღებისა და ვადის თაობაზე განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. გვხვდება 1913, როგორც კონცესიის გაფორმების თარიღი და 99 წელი, როგორც მისი

¹ ზოგიერთი ცნობით, ხოშტარიას კონცესიები ხუთ პროვინციას მოიცავდა. <https://www.kommersant.ru/doc/425038>

² ჟურნ. „სამშობლო“, პარიზი, 1931, №9-10, გვ. 49.

³ გ. ლობჯანიძე, აკაკი ხოშტარია დღეისთვისაც კი მისაბადი ბიზნესმენი. https://www.gfsis.org/files/my-world/25/_3.pdf

⁴ <https://investinfra.ru/frontend/images/files/izdaniya/kontsessii-izmenivshie-mir/glava-3-prirodnye-resursy.pdf>

მოქმედების ხანგრძლივობა.¹ კიდევ ერთი ცნობით, კონცესიის ვადა 25 წელი ყოფილა.²

„რუპენტომ“ მაზანდარანში დაიწყო გეოლოგიურ-დაზვერვითი სამუშაოები, შემდეგ კი ჭაბურღილების მშენებლობასა და ნავთობის მოპოვებას შეუდგა. ამ ამხანაგობის მუშაობის შედეგიც იყო, რომ ნავთობის მოპოვება სპარსეთში 1911 წელთან შედარებით 1916 წლისათვის 30 ათასი ტონიდან 369 ათას ტონამდე გაზრდილა.³

აკაკი ხოშტარიას ბიზნესსაქმიანობა სპარსეთში მხოლოდ ნავთობით არ შემოიფარგლებოდა. მისი კონცესიები ქვეყნის ჩრდილოეთ რეგიონში სხვა წიაღისეულის მოპოვებასაც ითვალისწინებდა. ქართველ მრეწველს სპარსეთში მონოპოლია ჰქონდა ხე-ტყის, საპნის, ბრინჯის წარმოებაზე, ფლობდა თევზის სარეწებს და ვაჭრობდა მატყლითა და აბრეშუმით. მის ხელში იყო კასპიის ზღვისპირა ქალაქ ენზელის ელექტრიფიკაცია და ამ სფეროში სერიოზულ კონკურენციას უწევდა ამერიკელებსა და ინგლისელებს.⁴

აკაკი ხოშტარია სპარსეთში ჩართული ყოფილა აგრეთვე ხიზილალის წარმოებაში. როგორც ჩანს, მას ამ დარგშიც ისე გაუთქვამს სახელი, რომ „ხოშტარიას ხიზილალას“ თურმე თანამედროვე ირანშიც კი იხსენებენ.⁵ ქართველ მრეწველს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ნავთობის ცნობილ სომეხ მაგნატთან გ. ლიანოზოვთან, რომლის თევზრეწვის კომპანია ერთ-ერთი მსხვილი სამრეწველო წარმოება იყო მთელ სპარსეთში.

სპარსეთში, საკურორტო ქალაქ ენზელში აკაკი ხოშტარიას იმ დროისათვის გამორჩეული, დიდი და ლამაზი სახლი აუშენებია. სახლი მოგვიანებით ხანძარმა დააზიანა. მის ადგილზე აგებულ ახალ შენობაში დღეს სამხედრო-საზღვაო მუზეუმი გათავსებული.⁶

¹ <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>

² Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran>

ე. ავდალიანი, ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 67.

³ Н. Стариков, Власть. <https://unotices.com/book.php?id=168750&page=18>

⁴ გ. ლობჯანიძე, აკაკი ხოშტარია. დღეისთვისაც კი მისაბადი ბიზნესმენი, https://www.gffsis.org/files/my-world/25/_3.pdf გვ. 26-27.

⁵ თ. ცეცხლაშვილი, ბათუმის ბულვარი, ბათუმი, 2019, გვ. 164.

⁶ ეპოქის სახელები. აკაკი ხოშტარია. <https://www.myvideo.ge/v/3082297>

მუზეუმის შესასვლელში ჰკიდია ფოტო, რომელზეც ნაგებობა პირვანდელი სახითაა წარმოდგენილი.

აკაკი ხოშტარიას სპარსეთში განხორციელებული არაერთი სიახლე მიენერება. მათ შორის, პირველი რკინიგზის მშენებლობა და ქვეყანაში პირველი ამერიკული ავტომობილის „ფორდის“ შეყვანა.

სპეციალური სარკინიგზო ხაზი „თალრუდი“, რომელსაც ქართველი მრეწველი ხის მორების გადასაზიდად იყენებდა ან ხოშტარიას „საკუთარი რკინიგზა მატარებლებით“ სპარსეთში პირველი რკინიგზა ვერ იქნებოდა, რადგან რკინიგზა (ვინროლიანდაგიანი) სპარსეთში აქ ხოშტარიას გამოჩენამდე დიდი ხნით ადრე, ჯერ კიდევ 1888 წელს ააგეს, ხოლო 1915 წელს რუსეთის იმპერიის გზათა სამინისტრომ რკინიგზის ხაზი ჯულფადან (დღეს აზერბაიჯანის ქალაქია) თავრიზამდე გაიყვანა¹ (სხვათა შორის, ამ ხაზის მშენებლობის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი ქართველი ინჟინერი ივანე ვარაზაშვილი იყო²).

ბევრგან იხსენიება და, სავარაუდოდ, სწორი უნდა იყოს ფაქტი, რომ აკაკი ხოშტარიამ სპარსეთის ახალგაზრდა შაჰს აჰმადს ავტომობილ „ფორდის“ ოქროსფრთებიანი სპეციალური მოდელი მიართვა,³ მაგრამ სხვა საკითხია, იყო თუ არა ის ამ ფირმის პირველი ავტომობილი სპარსეთში. არსებობს სარწმუნო მასალა, მათ შორის, ფოტოგრაფიულიც, რომელიც ცხადყოფს, რომ „ფორდის“ მარკის ავტომობილი აჰმადის ბაბუას, სპარსეთის შაჰს მოზაფარ ალ-დინ ყაჯარს ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში ბელგიაში შეუძენია. იმის გამო, რომ მანქანა ბევრ კვამლს უშვებდა, იგი „შებოლილ კარეტად“ მოუნათლავთ.⁴

ცნობილია, რომ კომპანია „ფორდმა“ თავისი წარმომადგენლობა 1907 წლიდან რუსეთის იმპერიაშიც გახსნა. შაჰისათვის მირთმეული ხოშტარიას სპეციალური საჩუქარიც, შესაძლოა, მრეწველმა რუსეთში ექსკლუზიურად დაამზადებინა. საინტერესოა 1915 წლით დათარიღებულ ერთი სპარსული დოკუმენტი, რომელშიც აღნიშნუ-

¹ Railways in Iran. <https://www.slnfin.net/railways/world/iran.html>

² რ. დაუშვილი, უმდიდრესი ემიგრანტები. ძმები ვარაზაშვილები – რკინიგზელები, მშენებლები, გამოცემულები, „ქვეყნის მტრები“, ჟურნ. „გზა“, 2008, №31, გვ. 94.

³ <https://www.georgianjournal.ge/business/33665-oil-production-in-georgia-in-the-19th-century-and-the-first-georgian-oil-producers.html>

⁴ <https://parstoday.com/ru/radio/programs-i87666>

ლია, რომ აკაკი ხოშტარიას სატრანსპორტო კომპანიას სპარსეთში ავტომობილები შეუყვანია და საუბარია მათ განბაჟებაზე.

აკაკი ხოშტარიას ბიოგრაფიაში ხშირად მიუთითებენ, რომ მან ბაქოში (ზოგიერთი პუბლიკაციის მიხედვით კონსტანტინოპოლში) დააარსა თურქულ-სპარსული ბანკი, რაც სწორი არ უნდა იყოს, რადგან ასეთი ბანკი არ არსებულა. 1875 წლიდან 1922 წლამდე ოსმალეთის იმპერიაში უცხოური კაპიტალით 7 ადგილობრივი ბანკი დაფუძნდა, ხოლო თავისი ფილიალი 20-მდე უცხოურმა ბანკმა გახსნა. ამ ჩამონათვალში „თურქულ-სპარსული ბანკი“ არ იხსენიება.¹

ბაქოში არსებულ ბანკს, რომელიც ფინანსურ ოპერაციებს დიდწილად სპარსეთში ახორციელებდა, ეწოდებოდა „სპარსეთის სააღრიცხვო-სასესხო ბანკი“ (Loan and Account Bank of Persia. Учетно-ссудный банк Персии).² ამ რუსულ-სპარსული ბანკის არა დამაარსებელი, არამედ ერთ-ერთი მსხვილი აქციონერი იყო აკაკი ხოშტარია. ბანკი ჯერ კიდევ 1890 წელს პეტერბურგში დაარსდა,³ როგორც იმპერიის სახელმწიფო ბანკის ფილიალი, ბაქოში კი მისი განყოფილება მოგვიანებით აღმოცენდა. სპარსეთში შაჰის მთავრობასა და რუსეთის ქვეშევრდომთა ყველა გარიგებას, შეეხებოდა იგი კონცესიებსა თუ მშენებლობის, ვაჭრობისა და მრეწველობის სხვა მნიშვნელოვან პროექტებს. სწორედ ეს ბანკი აწარმოებდა. სოლიდური კონცესიებისა და ხსენებული ბანკის წყალობით აკაკი ხოშტარია ახლო ურთიერთობაში იყო სპარსეთის არა მხოლოდ საქმიანი და პოლიტიკური წრეების წარმომადგენლებთან, არამედ უმაღლეს ხელისუფლებასთანაც.

1917 წლის მარტის დასაწყისში თბილისში ამიერკავკასიის ბანკი დაფუძნდა. ბანკის გამგეობის თავმჯდომარედ იასონ ლორთქიფანიძე აირჩიეს. ბანკის ძირითადი კაპიტალი 3 მილიონ მანეთს შეადგენდა. აქციონერებში, რომელთა რიცხვი 230-ს აღემატებოდა, აკაკი ხოშტარიაც შედიოდა.

გარდა იმისა რომ იყო ფართოდ ცნობილი მრეწველი და ფინანსისტი, აკაკი ხოშტარია დიდი ქველმოქმედებითაც გამოირჩე-

¹ <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1848>

² О. Буланова, История появления банков в Баку. <https://azerhistory.com/?p=10685>

³ Б. Ананьич, Российское самодержавие и вывоз капитала. 1895–1914 гг. (По материалам Учетно-ссудного банка Персии). Л., 1975, 209.

ოდა. იგი სისტემატურად აფინანსებდა ქართულ კულტურულ თუ საგანმანათლებლო დაწესებულებებს, რომელთა მესვეურებს ახლოს იცნობდა და პატივს სცემდა. როდესაც 1907 წელს ექვთიმე თაყაიშვილის თაოსნობით თბილისში საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება ჩამოყალიბდა, აკაკი ხოშტარია მის ანგარიშზე ბაქოდან 8 ათასი მანეთი გადმორიცხა.

აკაკი ხოშტარია და მისი მეუღლე მინადორა თურქია ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წამდელი წევრები იყვნენ.¹

მინადორა თურქია 1881 წელს ფოთში დაიბადა. მისი მამა ეგნატე თურქია საკმაოდ შეძლებული მრეწველი და სახელმწიფო ბანკის ფოთის კანტორის მმართველი იყო. მასვე ეკუთვნოდა შავი ზღვის სანაპიროზე არსებული არაერთი საკონდიტრო მაღაზია თუ მცირე საწარმო და ურთიერთობა ჰქონდა უცხოეთის საქმიან წრეებთანაც.

ვიდრე აკაკი ხოშტარიას მეუღლე გახდებოდა, ახალგაზრდა მინადორა თურქიას სახელი ცნობილი გამხდარა ერთი საინტერესო შემთხვევით. 1903 წლის მაისში აფხაზეთს ილია ჭავჭავაძე ესტუმრა. მას გამორჩეული პატივით დახვდნენ. გაიმართა დიდი სადილი, მუსიკალურ-ლიტერატურული წარმოდგენა და სხვა. გაგრძედა მუსიკალურ-ლიტერატურულ საღამოზე მინადორა თურქიას ილიას სიტყვებზე „ქართული ხალხური ჰანგები აუზღერებია“.²

ცნობილია აგრეთვე ფაქტი, რომ ილია ჭავჭავაძემ აკაკი ხოშტარიას, როგორც „ჭეშმარიტ ქართველსა და საქმით პატრიოტს“, თავის ლექსების კრებული უსახსოვრა წარწერით.

აკაკი ხოშტარია აქტიურად იყო ჩაბმული ბაქოს ქართული კოლონიის საქმიანობაში. ამ ქალაქში 1909 წლიდან არსებობდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების განყოფილება, გახსნილი იყო ქართული სკოლები, ბიბლიოთეკა, ჩამოყალიბდა ქართული თეატრალური დასი და სხვა. თანამემაულებს 1916 წელს შემოდგომაზე აკაკი ხოშტარია ქართული დრამატული წრის თავმჯდომარედ აურჩევიათ.³ ბაქოს კოლონიას,

¹ prosopography.iliauni.edu.ge/persons/filter/31

² გ. შარაძე, ილია ჭავჭავაძე. 1837-1937. ცხოვრება. მოღვაწეობა შემოქმედება. ფოტომატიანე, ორ წიგნად, წგ. II, თბ., 1990, გვ. 226.

³ ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1916, №41, გვ. 15.

რომლის წევრები აქ მცხოვრები ქართველი მრეწველებიც იყვნენ, მჭიდრო კავშირი ჰქონდა სამშობლოსთან, თვალ-ყურს ადევნებდა მის კულტურულ-საზოგადოებრივ ცხოვრებას, სხვადასხვა ფორმით მონაწილეობდა კიდეც მასში და მხარში ედგა ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებებს.

ამ მხრივ საინტერესო ფაქტს იხსენებს ექვთიმე თაყაიშვილი. მას „საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისათვის“ ცნობილი ფოტოხელოვნის დიმიტრი ერმაკოვის ფოტოკოლექციის შეძენა განუზრახავს, რომლის შესყიდვას თურმე გრაფინია უვაროვისა¹ აპირებდა. „ტფილისიდან ამ კოლექციის წაღება ჩვენთვის დიდი ზარალი იქნებოდა, წერს ექვთიმე თაყაიშვილი, ამიტომ წინდა-წინ მოურიგდი ერმაკოვის მემკვიდრე ქალს ფასში სულ ორმოცდაათი ათასი მანეთი უნდა მიმეცა. წერა-კითხვის საზოგადოებას ჰქონდა სხვადასხვა თანხები და ამ საზოგადოების გამგეობისაგან დასტური მივიღე თანხის სესხებისა, თუ მას გარანტია ექნებოდა დაბრუნებისა“.

თაყაიშვილი ბაქოში ჩასულა, ქართული კოლონიის თავმჯდომარეს იოსებ დადიანსა და სხვებს შეხვედრია და შესაბამისი გარანტიაც მიუღია. „ყურადღებით მომისმინეს. პრინციპულად ხელის განყოფილება უარი არავის უთქვამს. [...] ბოლოს ერთხმად მიიღეს აზრი, რომ წერა-კითხვის საზოგადოებისაგან აგველო თანხა, მათი გარანტიით. აქვე დაასკვნეს და განაცხადეს, ვინ რა წილის შემოტანას კისრულობდა“.

თბილისში დაბრუნებულ ექვთიმე თაყაიშვილს ვითარება შეცვლილი დახვედრია. მეფისნაცვლის ჩარევით, კოლექცია უკვე თბილისში არსებულ კავკასიის მუზეუმს შეეძინა. მემუარისტის სიტყვებით, „ჩვენი გეგმა ამით ჩაიშალა. [...] ბაქოელები თავისუფალი გახდნენ მოვალეობისაგან იურიდიულად, მაგრამ ზოგიერთმა მაინც გაანაღდა თავისი დანაპირები, ზოგმა მთლად, ზოგმა ნაწილობრივ, მათ შორის მთლად შემოიტანა თავისი ხვედრი სულ ცოტა ხანში აკაკი ხოშტარიამ“.² ეს ფაქტი კარგად აჩვენებს აკაკი ხოშტარიას კეთილსინდისიერებას, შინაგან პატიოსნებასა და საკუთარი ღირსების გრძნობას.

¹ პრასკოვია უვაროვა – რუსი არქეოლოგი, მკვლევარი და კოლექციონერი, მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარე.

² გაზ. „რეზონანსი“, 2016 წ., 25 ივნისი.

თითქოს აკაკი ხოშტარია ჰყოლოდეს მხედველობაში წმინდა მღვდელმთავარ გაბრიელ ქიქოძეს, რომელიც ასე განმარტავს პატიოსნების ცნებას: „პატიოსნება ის არის, როდესაც კაცი ყოველთვის სიმართლით და გულწრფელად იტყვის, ყოველსა აღთქმას და პირობასა მიუცილებლად აღასრულებს, ემინია და რცხვენია სიცრუის თქმა, მრუდედ და მზაკვრად მოქცევა; [...] რისაც აღსრულება არ შეუძლია, იმაზედ პირობას არ მოგცემს; მოკლედ, რომლის სიტყვა და საქმე ერთია“.¹

აკაკი ხოშტარიას სახელი დაკავშირებული პირველი ქართული უნივერსიტეტის დაფუძნებასთანაც. ქართველ მრეწველსა და ქველმოქმედს კარგად იცნობდა კულტურისა და მეცნიერების ამ დიდი კერის მესაძირკვლე ივანე ჯავახიშვილი, ხოლო თვით ხოშტარია შესანიშნავად აცნობიერებდა ეროვნული უმაღლესი სასწავლებლის როლსა და დანიშნულებას. სრულიად ბუნებრივია, რომ ივანე ჯავახიშვილმა ის მიიწვია საუნივერსიტეტო საზოგადოებაში, რომელმაც თავის კრებაზე, 1917 წლის 8 ოქტომბერს, აკაკი ხოშტარია ქართული უნივერსიტეტის საზოგადოების საფინანსო კომისიის წევრად აირჩია.²

აკაკი ხოშტარიას მიერ განეული ქველმოქმედებათაგან აღსანიშნავია მისი ფინანსური თანადგომა თბილისის უნივერსიტეტისადმი და უცხოეთში ქართველი სტუდენტებისათვის სტიპენდიების გამოყოფა. ხოშტარიას ხელშეწყობით დაასრულეს უმაღლესი სასწავლებლები შემდგომში სახელოვანმა ქართველმა მეცნიერებმა, – აკადემიკოსმა მათე მირიანაშვილმა და პროფესორმა სერგი დანელიამ, აგრეთვე ინჟინრებმა ჟორჟიკა კეშელავამ, კუჭი ალანიამ და სხვებმა.³

ქართულ პრესას შემოუწახავს ცნობა, რომ 1916 წელს აკაკი ხოშტარიამ ქუთაისის ქართულ გიმნაზიას ფიზიკის კაბინეტის მოსაწყობად 5000 მანეთი შეწირა.⁴ მომდევნო წელს მრეწველისა და

¹ <http://www.orthodoxy.ge/tserilebi/gabriel/patiosneba.htm>

² ე. ლილუაშვილი, ქართული კულტურა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 1918-1921 წლებში, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბ., 2006, გვ. 40.

³ ლ. მიქელაძე, მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20-ე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შესახებ, გვ. 62.

⁴ ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1916, №46, გვ.15.

ქველმოქმედის ოჯახს პოლიტიკური პატიმრების დასახმარებლად 10000 მანეთი გაუღია.¹

1915 წელს აკაკი ხოშტარიამ აბაშის სოფელ სუჯუნაში მინის მოზრდილი ნაკვეთი შეიძინა და დედის ვარდიკო ავალიანის სახელზე, ევროპული სტილის კოხტა სახლი ააშენა. მკვლევართა აზრით, შენობა იტალიელი არქიტექტორის მიერ უნდა იყოს დაპროექტებული. სახლი მოგვიანებით მრეწველმა სოფელს გადასცა საგანმანათლებლო საქმიანობისათვის (დღეს ეს სახლი საქართველოს საპატრიარქოს საკუთრებაშია).

აკაკი ხოშტარიასადმი მიძღვნილ პუბლიკაციებში დომინირებს თვალსაზრისი, რომ ის მხარში ამოუდგა ნიკო ნიკოლაძეს და 1914 წელს ფოთიდან აბაშამდე რკინიგზა გაიყვანა,² ზოგან კი თარიღის მიუთითებლად აღნიშნულია, რომ ხოშტარიამ თავისი ხარჯით ააგო რკინიგზა ფოთსა და აბაშას შორის,³ რაც მცდარი ცნობაა. ფოთიდან თბილისის მიმართულებით რკინიგზის მშენებლობა XIX საუკუნის შუა წლებში დაიწყო. 1871 წლისათვის გაიყვანეს სარკინიგზო ხაზი ფოთიდან-ყვირილამდე (დღეს ზესტაფონი), ხოლო მომდევნო წელს დასრულდა ყვირილა-თბილისის მონაკვეთი. ფოთი აბაშას რკინიგზით სწორედ ამ დროს, 1871 წელს დაუკავშირდა (როცა აკაკი ხოშტარია დაბადებულიც არ იყო) და არა 1914 წელს.

აკაკი ხოშტარიას მიეწერება ეკლესიის აგებაც სოფელ სუჯუნაში, რაც ასევე არასწორია.⁴ აბაშის მუნიციპალიტეტის ამ ისტორიულ სოფელში ორი საკულტო ნაგებობაა და ორივე მათგანი ხოშტარიას დაბადებამდეა აშენებული: პირველი გუმბათოვანი წმინდა გიორგის სახელობის მართლმადიდებელი ტაძარი XVIII საუკუნის ბოლოსა და

¹ ჟურნ. „თავისუფლება“, ქუთაისი, 1917, №2, გვ. 23.

² ლ. მიქელაძე, მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20-ე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შესახებ, გვ. 71; გ. ლომჯანიძე, აკაკი ხოშტარია. დღეისთვისაც კი მისაბადი ბიზნესმენი, https://www.gfsis.org/files/my-world/25/_3.pdf გვ. 28.

³ ლ. მიქელაძე, აკაკი ხოშტარია, ჟურნ. „მაცნე“, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1992, №4, გვ. 170; ე. ავდალიანი, ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 68-69.

⁴ ი. აბესაძე, დიდი ფული და ფილანტროპია. <https://www.geculture.com/2019/10/01/%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%98-%E1%83%A4%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%93%E1%83%90-%E1%83%A4%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%90-%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A3/>

XIX საუკუნის დასაწყისისაა, ხოლო მეორე სინაგოგა XIX საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება.¹

ცნობილია, რომ მეფის რუსეთის პოლიცია თუ ჟანდარმერია იმპერიის ყველა თვალსაჩინო და გავლენიანი პიროვნების შესახებ აგენტურულ თუ სხვა ინფორმაციას აგროვებდა. განსაკუთრებით რევოლუციურ ჯგუფებსა და ორგანიზაციებთან მათი ურთიერთობით ინტერესდებოდნენ, ღია თუ ფარულ კონტაქტებს დაეძებდნენ. გამონაკლისი არც მრეწველი აკაკი ხოშტარია ყოფილა. ამ მასალებში იგი „მენარმე-რევოლუციონერად“ მოიხსენიება.² ამასთან, ხან სოციალისტ-ფედერალისტადაა მონათლული და ხანაც ესერად.³

რევოლუციურ იატაკქვეშეთთან აკაკი ხოშტარიას ურთიერთობის დამადასტურებელი ფაქტები არ იძებნება, მაგრამ საქართველოს თავისუფლებისათვის მებრძოლ ცალკეულ თანამემამულეებთან მას ნამდვილად ჰქონდა ახლო კავშირები. მაგალითად თედო სახოკიაც გამოდგება. 1909 წელს, ციმბირის გადასახლებიდან საქართველოში დაბრუნებული თედო სახოკია თბილისში სწორედ აკაკი ხოშტარიას ესტუმრა სასტუმრო „ჩრდილოეთის ნომრებში“ გოლოვინის პროსპექტის მიმდებარედ. აკაკი არ მოერიდა „იმპერიასთან დაპირისპირებული“ თავის მეგობართან შეხვედრას და დიდი ხნის უნახავ სტუმარს სადილი გაუმართა.⁴

აკაკი ხოშტარიას პოლიტიკური მრწამსი ეროვნული და დემოკრატიული იყო. იგი პოლიტიკურ ცხოვრებაში უშუალოდ არ ჩაბმულა, მაგრამ ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ეროვნული მიმართულების წარმომადგენლებთან, სპირიდონ კელიამ მისი ხელშეწყობითაც შეძლო გაზეთ „საქართველოს“ დაფუძნება,⁵ რომლის პირველი ნომერი 1915 წლის 24 მაისს გამოვიდა.

¹ ლ. ნოდია, სუჯუნა, თბ., 2010.

² А. Островский, Кто стоял за спиной Сталина? М., 2004, с. 974. http://www.pseudology.org/people/Ostrovsky_Kto_stoyal_za_spinoy_Stalina2.pdf

³ Г. Уртадзе, Воспоминания грузинского социал-демократа. Standford, 1968, с. 208.

⁴ თ. სახოკია, ციმბირში. მოგონებანი 1905 წლის რევოლუციის დროიდან, თბ., 2012, გვ. 176.

⁵ მასალები სპირიდონ კელიას პირადი არქივიდან. შესავალი წერილი, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ოთარ ჯანელიძემ, თბ., 2005, გვ. 6.

თავისუფალ სამშობლოში

სამწუხაროდ, არ გვაქვს ინფორმაცია, როგორ შეხვდა აკაკი ხოშტარია საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას 1918 წლის 26 მაისს, მაგრამ ვიცით, რომ ამ დღეს ის ნამდვილად საქართველოში იმყოფებოდა, სადაც სამოქალაქო ომით მოცული რუსეთიდან წამოსულმა, გაჭირვებითა და მძიმე თავგადასავლებით ჩამოაღწია. ამ ამბავს ცნობილი ქართველი დიპლომატი ზურაბ ავალიშვილი მოგვითხრობს, რომელიც პეტროგრადიდან სამშობლოში 1918 წლის მარტის ბოლოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის თავმჯდომარე სპირიდონ კედიასა და მრეწველ აკაკი ხოშტარიასთან ერთად გამოემგზავრა. არმავირში მატარებელი საგანგებოდ გაჩხრიკეს, მეორე დღეს მგზავრები დააპატიმრეს კიდეც და არავინ იცის, რას გადაუწყვეტდნენ მათ, რომ არა ხოშტარიას სიმარჯვე. მან მოახერხა და შექმნილი ვითარება თავის ნაცნობ ქართველს, ადგილობრივი პოლიციის უფროს შეეტყობინა, რომელმაც თანამემამულენი გაათავისუფლებინა.¹

აკაკი ხოშტარიამ განთავისუფლებულ სამშობლოშიც განაგრძო სამრეწველო საქმიანობა, თუმცა რეგიონში შექმნილმა რთულმა ვითარებამ და სწრაფად ცვალებადმა მოვლენებმა მას არაერთი გამოწვევა შეუქმნა. „ქართველ მრეწველთა და კომერსანტთა ერთ ნაწილს კარგად ესმოდა, რომ ეროვნული სახელმწიფოებრიობა მათი წარმატებული საქმიანობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გარანტი იყო და ამიტომ ცდილობდნენ თვითონაც გამოდგომოდნენ მთავრობასა და ხალხს. ამის თვალსაჩინო მაგალითია აკაკი ხოშტარიას საქმიანობა“.²

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებაში მოსული პოლიტიკური ძალა აკაკი ხოშტარიასათვის მოსაწონი არ ყოფილა, რადგან სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მსოფლმხედველობა და იდეოლოგიური დოქტრინა ყოველ მდიდარს (ბურჟუას, თავადს) კლასობრივ მტრად მიიჩნევდა და განადგურებით ემუქრე-

¹ ზ. ავალიშვილი, საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში, თბ., 1926, გვ. 38-43.

² ა. ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.), თბ., 2001, გვ. 226.

ბოდა. უნდა ითქვას, რომ ეს მარქსისტული პრინციპი ნოე ჟორდანიასა და მის მთავრობას სამოქმედოდ არ გაუხდიათ: ახლადშექმნილ ქართულ სახელმწიფოში კერძო საკუთრება საკუთრების სხვა ფორმებთან (საერთო-სახალხო, კოოპერაციული) თავსებადი იყო, უპირატესობა ცხოვრებას, საბაზრო ეკონომიკას უნდა განესაზღვრა, თუმცა ხელისუფლებას უარი არც მონოპოლიების სისტემაზე უთქვამს (მონოპოლია იყო შემოღებული მარგანეცზე, ფოთლოვან თამბაქოზე, მატყლზე, აბრეშუმზე).

ცნობილია, რომ რუსეთის იმპერია კერძო მენარმეობას არ ზღუდავდა, მაგრამ კოლონიური პოლიტიკიდან გამომდინარე, განაპირა მხარეებში მის განვითარებაზე დიდად თავს არ ინუხებდა. სუვერენულ საქართველოს ამ მხრივ მეტი მართებდა. სახელმწიფო პოლიტიკის შესაბამისად, „კერძო კაპიტალს მოქმედების თავისუფლება მიეცა“, მთავრობა ზრუნავდა შიდა და გარე რესურსების, კაპიტალის მოზიდვაზე, მაგრამ ქვეყნის სუსტი ეკონომიკისა და მზარდი ინფლაციის პირობებში, როგორც მენარმეები, ისე ფინანსურად შეძლებული ადამიანები ხაზინასთან საქმის დაჭერას უფროსოდნენ. შეიძლება ითქვას, რომ აკაკი ხოშტარია ამ მხრივაც გამოირჩეოდა. საქართველოს თავისუფლების გზაზე დადგომამ ცნობილ მრეწველსა და ქველმოქმედს იმედი ჩაუსახა და სახელმწიფოსა და მის ხელისუფლებასთან თანამშრომლობის სურვილით განაწყო.

პირველი პროექტი, რომელიც მან მთავრობას ჯერ კიდევ ნოე რამიშვილის პრემიერობისას შესთავაზა, ლეჩხუმის მაზრის ტერიტორიაზე მდინარე რიონის წყლის რესურსების გამოყენებას შეეხებოდა. 1918 წლის სექტემბერში ამ საკითხზე ხოშტარიამ და მისმა „რეპანტომ“ („რუსულ-სპარსულმა სანავთობე ამხანაგობამ“) სახელმწიფოსთან ხელშეკრულება გააფორმა. ხელშეკრულების თანახმად, 1. მენარმეებს უფლება ეძლეოდათ, ჰიდრავლიკური ენერგიის ელექტროენერგიად გადაქცევის მიზნით, გამოეყენებინათ რიონი რაჭიდან იმერეთამდე, მაგრამ ისე, რომ ზიანი არ მიდგომოდა მინის სავარგულებს; 2. არ უნდა შელახულიყო და შეზღუდულიყო მოსახლეობის უფლება სასმელ, სარწყავ და სხვა საჭიროების წყალზე; 3. წყალსაცავი ისე უნდა მოწყობილიყო, რომ ხელი არ შეშლოდა თევზის მოძრაობასა და ხე-ტყის დაცურებას; 4-8. მშენებლო-

ბის დროს თუ საჭირო გახდებოდა სხვისი მიწების გამოყენება ან გასხვისება, უნდა გაფორმებულიყო სპეციალური ხელშეკრულება; 9. კომპანიის განუყოფელ საკუთრებას შეადგენდა: ა. გადაცემული წყლის რესურსები; ბ. ჰიდროელექტროსადგური, გ. ელექტროგადამცემი ხაზები; დ. ნაგებობათა ქვეშ მოქცეული მიწის ნაკვეთები; 10. ხელშეკრულების თანახმად, კომპანიას წინასწარი საპროექტო სამუშაოები ორ წელიწადში უნდა დაემთავრებინა, ხოლო ათი ათას ცხენისძალიანი ჰიდროელექტროსადგური და დამხმარე საწარმოები 4 წელიწადში აემოქმედებინა. კომპანიას პირველ რიგში ელექტროენერგიით უნდა დაექმაცოფილებინა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციები. რაც შეეხება კერძო აბონენტებს, მათთან საჭირო იყო სპეციალური ხელშეკრულებების გაფორმება.¹

კონცესიის ვადად ჰიდროელექტროსადგურის ამუშავებიდან 10 წელი განისაზღვრა. რაკი კომპანია სახელმწიფოსაგან სესხს იღებდა, იგი ვალდებული იყო მოგების 18 პროცენტი სახელმწიფო ბიუჯეტში გადაერიცხა. თუ კომპანია ვალდებულებას დროულად ვერ შეასრულებდა, იხდიდა ჯარიმას, ხოლო თუ სამუშაოებს საერთოდ ბოლომდე ვერ მიიყვანდა, ყველა ნაგებობა უსასყიდლოდ გადადიოდა სახელმწიფოს ხელში.²

1918 წლის 29 ოქტომბრის მთავრობის სხდომაზე მოისმინეს მინათმოქმედების მინისტრის ნოე ხომერეკის მოხსენება ხოშტარიას ჯგუფთან ხელშეკრულების შესახებ. დაადგინეს: ნება დაერთოს 1918 წლის 30 საექტემბრის ხელშეკრულებაში მოხსენიებულ მთავრობის კონტრაგენტებს აკაკი ხოშტარიას, რაჟდენ დათეშიძეს და „რუსულ-სპარსულ სანავთობე ამხანაგობას“ ამ ხელშეკრულების შენიშვნაში შეიტანოს საწინდარი 500 ათასი მანეთი.³

როგორც ჩანს, ეს საგარანტიო თანხა კომპანიამ შეიტანა; ამავე პერიოდში „რუპენტო“ „გრუპენტოდ“ საქართველო-სპარსეთის სანავთობე ამხანაგობად გადაკეთდა,⁴ საპროექტო სამუშაოები დაიწყო, მაგრამ ხელშეკრულების დათქმულ ვადაში განხორციელება

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1861, ანაწ. 1, საქმ. 66, ფურც. 6-9.

² ა. ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.), თბ., 2001, გვ. 227.

³ <http://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/9>

⁴ მ. კიკტაშვილი, მასალები ამერიკული დღიურიდან, გვ. 5.

შეუძლებელი გახდა. 1920 წლის ოქტომბერში გაზეთ „ნაციონალისტი-ში“ გამოქვეყნდა ცნობა, რომ აკაკი ხოშტარიაზე გაცემული კონცესია მდინარე რიონის ჰიდრავლიკური ენერგიის გამოყენების შესახებ გაუქმდა.¹

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა პირველი მსოფლიო ომის ბოლო წელს წარმოიქმნა. ამ ომმა ძირეულად მოშალა ქვეყნის ისედაც სუსტი ეკონომიკა, ათეულობით სანარმო დაიხურა, სხვები სანავისა თუ ნედლეულის დეფიციტის გამო მუშაობას მცირე დატვირთვითლა ახერხებდნენ. ჩაკედა ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი მრეწველობა, შეწყდა ჭიათურის მარგანეცის ექსპორტი, იმატა უმუშევრობამ. მოიშალა ტრანსპორტი, შესუსტდა სავაჭრო და სამეურნეო ურთიერთობები რუსეთის ყოფილი იმპერიის რეგიონებთან, გართულდა უცხოეთის ბაზრებთან კავშირი, დაქვეითდა ალბ-მიცემობა, ჩაკედა საგარეო ვაჭრობა. ასეთ ვითარებაში ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ჰქონდა მრეწველობის ყოველი ახალი ობიექტის გახსნასა თუ ძველის გამოცოცხლებას. უცხოური კაპიტალი ჯერაც არასტაბილურ კავკასიაში და, მათ შორის საქართველოში არ შემოდიოდა. დანგრეული მეურნეობის აღდგენა სახელმწიფოსთან ერთად ადგილობრივ შეძლებულ ადამიანებს, თანამედროვე ტერმინოლოგიით თუ ვიტყვი, ეროვნულ ბიზნესს უნდა ეკისრა. აკაკი ხოშტარია ამჯერადაც მაგალითის მიმცემი აღმოჩნდა.

ჯერ კიდევ 1918 წლის იანვარში აკაკი ხოშტარიამ ამიერკავკასიის კომისარიატისაგან გემების „მიხეილისა“ და „დობროვოლსკის“ მისთვის მიყიდვა ან იჯარით მიცემა ითხოვა. მისი თხოვნა არ დააკმაყოფილეს იმ მოტივით, რომ „ნაოსნობის მონყობა გზათა სამმართველოს ჰქონდა მინდობილი, გემების კერძო პირებზე გაყიდვა საზარალო იყო“.² როდესაც საქართველო დამოუკიდებელი სახელმწიფო გახდა, მრეწველმა ვაჭრობისა და მრეწველობის სამინისტროს საზღვაო და სამდინარო სანაოსნო-სატრანსპორტო სააქციო საზოგადოების დაარსების წინადადებით მიმართა. ითხოვდა, საზოგადოების დამაარსებლებს გადასცემოდათ სამდინარო და საზღვაო გადასაზიდი საშუალებები, მთავრობის კუთვნილი ყველა გემი, კატარღა თუ ნავი და ვალდებულებას იღებდა, გაემართა საწყალოსნო

¹ გაზ. ნაციონალისტი, 1920 წ., 16 ოქტომბერი.

² <https://society.iliauni.edu.ge/persons/article/9>

ტრანსპორტი, როგორც სანაოსნო მდინარეებზე, ისე შავი ზღვის პორტებს შორის. ასეთი საზოგადოება სახელწოდებით „ფაზისი“, მართლაც დაფუძნდა. მის მმართველ ჯგუფს აკაკი ხოშტარიასთან ერთად იური ფალავა, ნიკოლოზ იოსელიანი, სიმონ კეიტაშვილი, ლევან მამულაიშვილი, გრიგოლ ალშიბაია, ალექსანდრე ანდრონიკ-აშვილი და ნიკოლოზ ჯაყელი შეადგენდნენ.¹

1918 წლის ოქტომბერში აკაკი ხოშტარიამ თბილისში საპნის ქარხანა გახსნა. ეს იყო სრულად მექანიზირებული საწარმო, რომელშიც ყოველდღიურად 400 ფუთი უბრალო საპონი მზადდებოდა და მთელი მარაგი სახელმწიფოს მიენოდებოდა, ფუთში 63 მანეთის საფასურით.² ხოშტარიას ეკუთვნოდა აგრეთვე მექანიკური და მეტალურგიული ქარხნები, სამინათმოქმედო იარაღების ფაბრიკა და სხვა რამდენიმე მცირე საწარმოც.

1918 წელსვე აკაკი ხოშტარიამ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებას ახალი კონცესიების თხოვნით მიმართა. მთავრობამ განიხილა ეს თხოვნა და 1918 წლის 5 ნოემბერს ასეთი დადგენილება გამოიტანა: ხოშტარიას ჯგუფს, ე. წ. რუსულ-სპარსულ ნავთობის ამხანაგობა „რუპენტოს“, ახალი კონცესიები მიეცეს იმ შემთხვევაში, თუ მთხოვნელთა პირობები მისაღები იქნება მთავრობისთვის.³

საქართველოს მთავრობამ 1920 წლის 6 მაისის სხდომაზე მოისმინა ფინანსთა მინისტრის კონსტანტინე კანდელაკის მოხსენება აკაკი ხოშტარიასა და ამხანაგობა სააქციონერო საზოგადოებისათვის სამი მილიონი მანეთის წლიური ათპროცენტიანი სესხის სამი თვით მიცემის შესახებ. წინადადებას მხარი დაუჭირა და სათანადო დეკრეტი დამფუძნებელ კრებას წარუდგინა.⁴

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პერიოდში ცალკეული სახელმწიფო თუ კერძო დაწესებულებები აწყობდნენ ლატარიის სპეციალურ გათამაშებებს, რაც ამა თუ იმ კონკრეტული მიზნისათვის ფულადი თანხის მობილიზებას ემსახურებოდა. მაგალითად, 1918

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1881, ანაწ. 1, საქმ. 2.

² გაზ. „ხმა ქართველი ქალისა“, 1918 წ., 31 ოქტომბერი.

³ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1881, ანაწ. 1, საქმ. 14.

⁴ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 18 მაისი.

წლის შემოდგომაზე გამოიცა 5 მილიონი მანეთის ღირებულების პირველი ქართული ლატარიის 200 ათასი ბილეთი. ლატარიის წმინდა შემოსავალი თბილისის უნივერსიტეტსა და თეატრს უნდა მოხმარებოდა. ცნობილი ადამიანები, მათ შორის პოეტები გალაკტიონ ტაბიძე, გიორგი ქუჩიშვილი და სხვები, პოპულარიზაციას უწევდნენ ლატარიას. აკაკი ხოშტარიამ ლატარიას 50 ათასი მანეთი შესწირა.¹ სხვა ცნობით, მრეწველსა და ქველმოქმედს ამას გარდა 100 ათასი მანეთის ბილეთებიც შეუძენია, ხოლო მის მეუღლეს 25 ათასი მანეთისა.²

1918 წლის სექტემბრიდან თბილისის უნივერსიტეტში სწავლა განახლდა, როგორც სახელმწიფო უმაღლეს სასწავლებელში. უნივერსიტეტის სტუდენტები სწავლის პარალელურად, კულტურულ-საზოგადოებრივ საქმიანობასა და პოლიტიკურ პროცესშიც აქტიურად იყვნენ ჩართული. საქართველოს ამა თუ იმ კუთხიდან დედაქალაქში ჩამოსულ სტუდენტთა მნიშვნელოვან ნაწილს მძიმე პირობებში უხდებოდა ცხოვრება. ბევრ მათგანს თბილისში ბინა არ ჰქონდა, ზოგის წინაშე მწვავედ იდგა კვების პრობლემა და სხვა. ამ გამოწვევებთან გასამკლავებლად უნივერსიტეტში ჩამოყალიბებული იქნა სტუდენტთა კავშირის გამგეობა. აკაკი ხოშტარიამ ამ კავშირის სასარგებლოდ 10 ათასი მანეთი, ხოლო გერმანიაში სასწავლებლად გაგზავნილი ქართველი სტუდენტების დაახმარებლად 35 ათასი მარკა გაიღო.³

ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედისათვის 1920 წლის ივლისში ბერლინიდან დახმარების თხოვნით მიუმართავს კონსტანტინე გამსახურდიას. მწერალს გერმანელ ენათმეცნიერ, პროფესორ რიხარდ მეკელაინთან ერთად მომზადებული ჰქონდა „ქართულ-გერმანული ლექსიკონი“ და აკაკი ხოშტარიას მისი დასრულებისა და გამოცემის დაფინანსება სთხოვა. იმ დროს ჯერ კიდევ უცნობი მწერალი ცნობილ თანამემამულეს შეახსენებდა ინგლისელების შესახებ ნათქვამ მისსავე სიტყვებს: „ისინი გზებსა და ხიდებს რომ აშენებენ, ათასწლებზე ფიქრობენო“, წერდა, ლექსიკონი დიდი ეროვნულ საქმედ მიგვაჩნია, ამით ხიდს გავდებთ გერმანიასა და საქართველოს შორის, რომელზეც ათასი თაობა გაივლისო.

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918 წ., 28 სექტემბერი.

² ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918, №14, გვ.15.

³ გაზ. „ერთობა“, 1921 წ., 22 იანვარი.

აკაკი ხოშტარიას საპასუხო წერილში დახმარების მზადყოფნა გამოუთქვამს, ოღონდ ურჩევია, ნაშრომი განათლების სამინისტრომ მოიწონოს და ისე გამოიცესო. „ნორმალურ პირობებში ჩვენ არაფერი გვექნებოდა საწინააღმდეგო ჩვენი შრომის განათლების სამინისტროსადმი წარდგენისა, მაგრამ ამ შემთხვევაში ამაზე გადაჭრით ვერ გიპასუხებთ. რომ ვიცოდე ჩემს ნაშრომს მცოდნე ექსპერტები განიხილავდნენ, ცხადია, დათანხმებას არ დავაყოვნებ, მაგრამ როცა ვიცი, რომ ამგვარ კომისიებში უმთავრესად ჟურნალისტებსა აქვთ ხმა და არა მეცნიერებს, აქ კი დაფიქრება დამჭირდება“, – აღნიშნავდა მომდევნო წერილში კონსტანტინე გამსახურდია, რომელიც არ მალავდა თავის კრიტიკულ დამოკიდებულებას საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის განათლების სამინისტროსადმი და არც იმას, რომ ახლად შექმნილ სახელმწიფოში საგამომცემლო საქმე ვერ იდგა სათანადო სიმაღლეზე და ლექსიკონის დაბეჭდვა ბერლინის სტამბაში სურდა. მე და მეკელაინმა გადავწყვიტეთ, „ლექსიკონი აუცილებლად თქვენს სახელს უნდა ატარებდეს. [...] გვერნმუნეთ, ჩვენი ნაშრომი თქვენს დიდ სახელს არ დასძრახავს. მომავალი თაობანი გაივლიან ამ ხილზე და ქართველი ერი გეტყვით თქვენ მადლობას“, ასე აბოლოვებდა მწერალი თავის მიმართვას აკაკი ხოშტარიასადმი.

„ჩემი პირადი ეკონომიკური დამოკიდებულება დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა დიდ სახელმწიფოებთან მაიძულებს უფრო ფართო ნიადაგზე დავსვა საკითხი ჩემი შემწეობისა ლექსიკონის გამოცემაში“, პასუხობდა მრეწველი კონსტანტინე გამსახურდიას.

ლექსიკონის გამოცემა საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პერიოდში ველარ მოესწრო, იგი ბერლინში მხოლოდ 1928 წელს დაიბეჭდა, სავარაუდოდ, აკაკი ხოშტარიას ფინანსური მხარდაჭერით.¹

აკაკი ხოშტარია დაინტერესებული იყო ლაზეთის ნიალისეული სიმდიდრეების შესწავლით, მით უფრო, რომ იმ დროს იდგა საკითხი ისტორიული საქართველოს ამ კუთხის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის იურისდიქციაში მოქცევის შესახებ. მისი დაკვეთით შეუდგენიათ რეგიონის ერთი ნაწილის რუკა და აღუწერიათ

¹ მ. ფუტყარაძე, მასალები სტამბოლის ქართული სავანის არქივიდან. 1. კ. გამსახურდიასა და ა. ხოშტარიას წერილები „ქართულ-გერმანული ლექსიკონის“ შესახებ, ჟუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული, ჟუთაისი, 2009, 1, გვ. 272-274.

აქაური სოფლები და მოსახლეობა. ეს მასალა ფასეული წყაროა ლაზეთის ისტორიული გეოგრაფიისა და მოსახლეობის განსახლების შესასწავლად.

აკაკი ხოშტარია ერთ-ერთი თვალსაჩინო ინვესტორიც იყო ვაჭრობა-მრეწველობის სფეროში. იგი დაინტერესდა თამბაქოს ბიზნესითაც და შეძლო უცხოეთის ბაზარზე გატანა საქართველოსათვის ამ სტრატეგიული ნედლეული, ზოგჯერ ვალუტის როლსაც რომ ასრულებდა, რადგან მთავრობა მას ხორბალზე ცვლიდა. ევროპიდან საქართველოში გამოგზავნილი მისი ერთ-ერთი წერილიდან ირკვევა, რომ ხოშტარიას თამბაქო გერმანიასა და დანიაში გაუგზავნია, მაგრამ გაყიდვა გაძნელებულა: იქნებ ნაწილ-ნაწილ მაინც გაიყიდოს, თორემ 25 ათას ფუტ თამბაქოს ერთბაშად, შემდგომში გადაყიდვის მიზნით, არავინ შეიძენს და ამასთან, თამბაქოს მცირე პარტიებად გაყიდვა წვრილ ფაბრიკანტებთან უშუალოდ დაკავშირების საშუალებას მოგვცემსო, იწერებოდა.¹ ამ საქმიდან მრეწველს ბევრი არაფერი დარჩენია, თუმცა გული არ გაუტეხავს და ძალისხმევა სხვა პროექტების რეალიზებაზე მიუმართავს.

აკაკი ხოშტარია ახლოს გაეცნო ჭიათურის მარგანეცის წარმოებისა და ექსპორტირების საქმეს, რომელსაც სააქციო საზოგადოება „ჩემო“ უძღვებოდა (ნიკო ნიკოლაძე, ისიდორე ვარაზაშვილი, ბარნაბა პაპავა, ალექსანდრე ჯაყელი და სხვები). მრეწველი გეგმავდა ამ დარგის დაყენებას „ევროპიულს ნიადაგზე და იქიდან სპეკულიატური წრეების გაძევებას“.

გონიერი და შორსმჭვრეტელი მრეწველი კარგად აცნობიერებდა დამოუკიდებელ საქართველოში წარმოების სხვა დარგების განვითარების აუცილებლობასაც. მან დიდი თანხა მოახმარა ქვეყანაში სატყეო საქმის, ნავთობის მოძიებისა და ადგილობრივ მდინარეებზე ელექტროსადგურების აშენების წინასწარ კვლევებს. საბჭოთა პერიოდში საქართველოში აგებული ჰესების „დიდი ნაწილი ხოშტარიას გამოკვლევებზედ არის დაფუძნებული“.²

1918 წლის ივლისში თბილისში დაფუძნდა ქართულ-გერმანული სავაჭრო პალატა, რომლის თავმჯდომარედაც აკაკი ხოშტარია აირ-

¹ საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის ქართული ემიგრაციის დარბაზი, დავით გერამიშვილი ფონდი, საქმ. №2/60, ფურც. 1-4.

² ჟურ. „სამშობლო“, პარიზი, 1931, №9-10, გვ. 51.

ჩიეს. პალატის საბჭოში შედიოდნენ კონსტანტინე აბხაზი, რაჟდენ დათეშიძე, ალექსანდრე ჯაბადარი, რ.კ. კაიზერი, ი. მ. შტრანგი, ისონ ლორთქიფანიძე, მიხეილ სუმბათაშვილი და სხვები.¹

საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ხელშესაწყობად აკაკი ხოშტარიას მიზანშეწონილად მიაჩნდა მსხვილ ვაჭართა, მრეწველთა და კრედიტორტა შესაძლებლობების კონსოლიდაცია და ერთგვარი ბიზნესგაერთიანების ჩამოყალიბება. ამგვარ სტრუქტურას, რომელიც მისი ქმედითი მონაწილეობით 1919 წელს კიდევაც შეიქმნა „სავაჭრო-სამრეწველო პალატის“ სახით, ადგილობრივ მენარმეთა ინტერესების დაცვასთან ერთად, უცხოეთის საქმიან წრეებთან კონტაქტები და საქართველოში საგარეო ინვესტიციების მოზიდვაც უნდა გაეადვილებინა. პალატის ერთ-ერთი დამაარსებელი და მდივანი მწერალი მიხეილ ჯავახიშვილი იყო.²

1920 წელს საფრანგეთში მყოფ აკაკი ხოშტარიას დაუპირებია საქართველოში გამოსაგზავნად „ფორდის“, როგორც სატვირთო, ისე მსუბუქი 20 ავტომობილის შეძენა, მაგრამ მათი სიძვირის, მაღალი საკომისო ფასების, ფრახტისა და გამოგზავნის ბიუროკრატიული პროცედურის გამო ამ განზრახვაზე ხელი აუღია. ინგლისშიც კოლოსალური ფასები ყოფილა: „ფორდის“ მარკის სატვირთო მანქანას 800 ფუნტზე ნაკლებად ვერ იყიდდი, ხოლო ავტობუსი 1500 ფუნტი ღირებულა. მრეწველს თავისთვისაც მხოლოდ მსუბუქი, ნახმარი „ტორპედო“ შეუძენია, რომელშიც 60 ათასი ფრანკი გადაუხდია.

ხანგრძლივი ძიების შემდეგ, ავტომობილები ბოლოს ერთ-ერთი შუამავალი ფირმის მეშვეობით, გაცილებით დაბალ ფასად, ნიუ-იორკში, უშუალოდ „ფორდის“ კომპანიისათვის შეუკვეთა. სათანადო შეფუთვითა და ბათუმში ჩამოტანის პირობით, შეუძენიათ 15 მსუბუქი ავტომობილი თითო 830 ამერიკულ დოლარად, 3 „ლანდოლეთი“ თითო 139 ამერიკულ დოლარად და სატვირთო მანქანის 50 შასი (ერთი ერთეულის ფასი 69 ამერიკული დოლარი). ტვირთი ამერიკიდან 1920 წლის 3 მაისს უნდა გამოეგზავნათ, მაგრამ შეკვეთის შესრულება ნიუ-იორკში პოლიციელთა გაფიცვებს

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1918 წ., 30 ივლისი.

² ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, საქმ. 027134 ხ.

შეუფერხებია.¹ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს მანქანები საქართველოში რუსეთის წითელი არმიის შემოჭრამდე ჩამოაღწევდა.

აკაკი ხოშტარია მხარში ედგა ავტოკეფალიააღდგენილ საქართველოს ეკლესიას. გაზეთ „საქართველოს“ ინფორმაციით, 1919 წელს ხოშტარია, მეუღლესთან ერთად, მიწვეული იყო და დაესწრო სვეტიცხოვლობის დღესასწაულზე კათოლიკოს-პატრიარქ ლეონიდეს მიერ მცხეთაში გამართულ საზეიმო სადილს. სტუმართა შორის იყვნენ აგრეთვე ქალაქ თბილისის თავი ბენია ჩხიკვიშვილი, შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგი პარმენ ჭიჭინაძე, დამფუძნებელი კრების წევრი დიომიდე თოფურიძე, საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენელი დიდ ბრიტანეთში დავით ღამბაშიძე, შემდეგში ამიერკავკასიის ბრიტანეთის უმაღლეს კომისრად დანიშნული პოლკოვნიკი კლოდ სტოქსი და სხვები.² სვეტიცხოვლობის აღსანიშნავად აკაკი ხოშტარია საქართველოს საკათალიკოსოს 75 ათასი მანეთით შეენია.³

აკაკი ხოშტარია მორწმუნე კაცი იყო, მთლად ეკლესიური ცხოვრებით ვერ ცხოვრობდა, მაგრამ პატივს სცემდა მართლმადიდებელ სარწმუნოებას და ჰყავდა თავისი მოძღვარიც დეკანოზი ნიკიტა თალაქვაძე. მრენველისა და ქველმოქმედის მეუღლეს მინადორა თურქიას ნიკიტა თალაქვაძისათვის „თეთრი ჩესუჩის ანაფორა“ უჩუქებია“, როგორც ოჯახის მოძღვრისთვის.⁴

1919 წლის ბოლოს აკაკი ხოშტარიამ ჩამოაყალიბა „შინაგან და საერთაშორისო ვაჭრობის ქართული სააქციონერო საზოგადოება“, რომლის წესდება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრმა გიორგი ჟურულმა დაამტკიცა. საზოგადოების წევრები იყვნენ: იური ფალავა, ნიკოლოზ ჯაყელი, იოსებ დადიანი, ანდრია ქავთარაძე, ლევან მამულაიშვილი, რაჟდენ დათეშიძე და სხვები.⁵

ცნობილ მრეწველსა და ქველმოქმედს ახლო ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა რესპუბლიკის ხელისუფლებასთან, დამფუძნებელი

¹ აკაკი ხოშტარიას 1920 წ. 11 მაისის წერილი დავით ალექსანდრეს ძე გურამიშვილს, საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა, ქართული ემიგრაციის დარბაზი, ფონდი 2/60.

² გაზ. „საქართველო“, 1919 წ. 16 ოქტომბერი.

³ გაზ. „საქართველო“, 1919 წ. 16 ოქტომბერი.

⁴ ნ. თალაქვაძე, მოქალაქე მღვდლის დღიურიდან, თბ., 2013, გვ. 196.

⁵ კანონთა და მთავრობის განკარგულებათა კრებული. ნაწილი მეორე, თბ., 1920, N2 (2 თებერვალი), გვ.9-32.

კრების დეპუტატებსა თუ მთავრობის წევრებთანაც. იგი არაერთხელ ყოფილა მთავრობის სახელით გამართული მიღებისა თუ სხვა მნიშვნელოვანი შეხვედრების თანადამფინასებელი. მაგალითად, 1919 წლის 10 სექტემბერს აკაკი ხოშტარიაშვილმა შესანიშნავი ვახშამი გამართა, რომელზეც მიწვეულნი იყვნენ აზერბაიჯანის პრემიერ-მინისტრი ნასიბ ბეგ იუსიფბეილი (ნასიბ ბეგ უსუშბეგოვი), საქართველოს მთავრობის მეთაური ნოე ჟორდანიას, მათი კოლეგები, ასევე, საქართველოში ბრიტანეთის უმაღლესი კომისარი ოლივერ უორდროპი და სხვები დაახლოებით 40 ადამიანი.¹

მთავრობის წევრთაგან აკაკი ხოშტარია ადრიდანვე იცნობდა და შეიძლება ითქვას, მეგობრობდა კიდევ აკაკი ჩხენკელთან, რომელიც 1918 წლის 26 მაისიდან იმავე წლის ნოემბრის ბოლომდე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი იყო. აკაკი ჩხენკელის გამოუქვეყნებელი მოგონებებიდან ჩანს, რომ 1919 წელს, ევროპაში ყოფნისას, ის რამდენჯერმე შეხვედრია ქართველ მრეწველს. „ვნახე ხოშტარია არა ერთხელ, ბევრი ვილაპარაკეთ. პირველი რაც ჩემთვის არა-სასიამოვნო იყო, ეს მისი რწმუნება: გელიან საქართველოში მოუთმენლათ, უნდა ეხლავე ჩაგაყენონ მთავრობის სათავეში, უნდა იხსნა ქვეყანა [...] ვინ იცის კიდევ რა თქვა, ერთგულებით აჭარბებდა კიდევ“.²

აკაკი ხოშტარია თავის კავშირებს უცხოეთის საქმიან თუ ფინანსურ წრეებთან საქართველოს სასარგებლოდ იყენებდა. მას ურთიერთობა ჰქონდა პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე გაგზავნილ საქართველოს ოფიციალურ დელეგაციასთან, რამდენჯერმე მონაწილეობა მიიღო დელეგაციის სხდომებში, განსაკუთრებით ეკონომიკურ და საქართველოს პურით უზრუნველყოფის საკითხებზე მსჯელობისას და სხვა.³

1919 წლის ნოემბერში ჟურნალმა „თეატრი და ცხოვრება“ მეტად საინტერესო ინფორმაცია გამოაქვეყნა. ჟურნალში დაიბეჭდა აკაკი

¹ სერ ოლივერ უორდროპი 150, წიგნი შეადგინა, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო, რედაქტირება გაუკეთა, ინგლისური ტექსტი ქართულ თარგმანს შუღღარა ისტორიის ლექტორმა: ბექა კობახიძემ, თბ., 2015, გვ. 28.

² თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემსწავლელი ცენტრის არქივი.

³ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, ანაწ. 2, საქმ. 305.

ხოშტარიას ფოტოსურათი, რომელსაც ახლავს ასეთი წარწერა: „აკაკი მეთოდეს ძე ხოშტარია ცნობილი მრეწველი და ქველმოქმედი. სამშობლო ხელოვნებისა და მწერლობის აღყვავების ხელშემწყობი. ამჟამად ამერიკას გაემგზავრა ორი სამგზავრო გემის შესაძენად. ერთს ერქმევა „პრეზიდენტი ჟორდანია“, მეორეს „საქართველო“.¹

როგორც ჩანს, ჟურნალის ეს ცნობა დაედო საფუძვლად ზოგიერთ თანამედროვე პუბლიკაციას, რომლებშიც ორი გემი, რატომღაც ოთხად, ხოლო სამგზავრო გემები „ლინკორნებადაა“ ქცეული: საქართველოს მთავრობამ ხოშტარიას მიერ „შენიშნული ფულით შეისყიდა აშშ-სა და იტალიაში „ლინკორნის“ ტიპის ოთხი გემი“, ვკითხულობთ ერთგან.² ხოშტარიამ „1920 წელს აშშ-სა და იტალიაში ოთხი მცირე ზომის სამხედრო გემი შეიძინა: „პრეზიდენტი ჟორდანია“, „საქართველო“, „თამარ მეფე“ და „რუსთაველი“, რომლებიც საჩუქრად გადასცა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას“,³ ხაზგასმულია სხვაგან. წერენ ორ გემზეც: „საქართველოს დემოკრატიულმა მთავრობამ შეიძინა ორი ლინკოლნის ტიპის გემი, რომლებიც აკაკი ხოშტარიამ ჩამოიყვანა თავისი ფულით ამერიკიდან და იტალიიდან“.⁴

დავინწყოთ იმით, რომ „ლინკორნები“ ანუ სახაზო გემები (Линейные корабли) იმ დროის სამხედრო-საზღვაო ძალების ყველაზე მძლავრი ჯავშნოსანი ხომალდები იყო და ისინი მსოფლიოს ბევრ სახელმწიფოსაც არ გააჩნდა მათი სიძვირის გამო. „ლინკორნების“ შეძენას, რა თქმა უნდა, ვერც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მწირი ბიუჯეტი შეძლებდა და ვერც ერთი, თუნდაც მილიონერი მრეწველი გაიღებდა წარმოუდგენლად დიდ ხარჯს მათ საყიდლად. ამასთან, საქართველო ასეთი ტიპის გემის ვერც სრულფასოვან გამოყენებას შეძლებდა იმ მარტივი მიზეზის გამოც, რომ ქვეყნის მეზღვაურთა რაოდენობა გემის ეკიპაჟს სანახევროდაც ვერ განვდებოდა („ლინკორნის“ ეკიპაჟი 1500-დან 2800-მდე კაცს შეადგენდა).

¹ ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1919, №13, გვ. 9.

² ა. ბენდიანიშვილი, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა, გვ. 227.

³ ლ. ნაკაიძე, „პირველი ქართველი მეცენატი ქართველები“. კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის მაგნე: სამეცნიერო ჟურნალი. №2. თბ., 2010, გვ. 105-108.

⁴ ლ. მიქელაძე, მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20-ე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შესახებ, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1998, გვ. 64-65.

ვნახოთ, როგორ იყო საქმე სინამდვილეში. 1920 წელს ევროპაში ჩასული აკაკი ხოშტარია, ავტომობილებთან ერთად, მართლაც დაეძებდა გემებს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის. პარიზიდან 1920 წლის 11 მაისს თბილისში, დავით აღლექსანდრეს ძე გურამიშვილისათვის გამოგზავნილ წერილში იგი დაწვრილებით ეხება გემების საკითხსაც. წერილში აღნიშნულია: „საფრანგეთში გემების შეძენის უფლება მხოლოდ ადგილობრივ საზოგადოებებს აქვთ. ვიფიქრე, შგვექმნა ერთობლივი ქართულ-ფრანგული საზოგადოება, რომელშიც ჩვენი სატრანსპორტო საზოგადოება წარმოდგენილი იქნებოდა 99 პროცენტით, მაგრამ აქ წამოყენებული პირობები მიუღებელი აღმოჩნდა, თანაც, შემოთავაზებული გემები იყო ძველი. ინგლისში კანონი კრძალავს ახლად აგებული გემების უცხოელებზე გაყიდვას 10 წლის განმავლობაში. ნებადართული მხოლოდ იმ გემების გაყიდვაა, რომელთაც ექსპლუატაციის ათწლიანი ვადა გაუვიდათ, მაგრამ ესეც დიდი დაბრკოლებებითა და მაღალი გადასახადებით. მოვიკითხე სკანდინავიის ქვეყნებშიც, სადაც გაირკვა, რომ შეიძლებოდა ყიდვა, მაგრამ ეს გემებიც ძველია, არასრულყოფილი ტიპის და საჭიროებს დიდძალ სანავს. ძალიან ძნელია, თითქმის შეუძლებელიც კი თხევად სანავაზე მომუშავე გემების პოვნა, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, სანამ არა გვაქვს ნახშირი. როგორც იქნა, ამერიკის მთავრობასთან მოვძებნე გემები ჩვენთვის მისაღები პირობებით. დღეს საუბარი მქონდა ერთ ბანკთან, რომელიც ამ გემის შესაძენად გარანტიას და 320 ათასი დოლარის ვექსელს იძლევა, რაც გემის ღირებულების 40 პროცენტს შეადგენს. ღირებულების საბოლოო დაფარვის ვადაა 42 თვე.

ამის შესახებ მოვახსენე ფინანსთა მინისტრს კონსტანტინე კანდელაკსა და სახელმწიფო კონტროლიორს ფილიპე გოგიჩაიშვილს ნიკო ნიკოლაძის თანდასწრებით. მათ მოიწონეს და მისაღებად მიიჩნიეს შემოთავაზებული პირობები. იმედია მაქვს ხვალ გავაფორმებთ გარიგებას. შევიძენ მეორე გემსაც, ოღონდ უფრო პატარას, ასე 1000-1500 ტონა წყალწყვისას”.¹ გაფორმდა თუ არა წერილში აღნიშნული გარიგება და რამდენად მოხერხდა ორი გემის ამერიკის

¹ საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის ქართული ემიგრაციის დარბაზი, დავით გურამიშვილი ფონდი, საქმ. №2/60, ფურც. 4-6.

შეერთებულ შტატებში შეძენა, უცნობია. სათანადო ინფორმაცია არც არქივს და არც მაშინდელ ჟურნალ-გაზეთებს, სამწუხაროდ, არ შემოუნახავთ. სხვათა შორის, ხოშტარიას მიერ უცხოეთში გემების შეკვეთაზე და არა მათი შეძენის ფაქტზე, აღნიშნულია აკაკი ხოშტარიას ნეკროლოგშიც.¹

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მცირერიცხოვან საზღვაო ფლოტში, რომელიც სანაპირო დაცვის რამდენიმე საპატრულო კატარღას, მცირე ზომის საექსპედიციო, სასწავლო გემსა და ბარჟას აერთიანებდა, სახელწოდებები „პრეზიდენტი ჟორდანია“, „საქართველო“, „თამარ მეფე“ და „რუსთაველი“ არ გვხვდება. გემების დასახელებიდან ცნობილია: „პატარა კახი“, „ტარიელი“, „ფრიდონი“ და „ავთანდილი“.²

საყურადღებოა, რომ ვიდრე აკაკი ხოშტარია გემებს უცხოეთში დაეძებდა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებამ მიიღო ამერიკის შეერთებული შტატების სატრანსპორტო სამსახურის შეთავაზება, რომელიც საქართველოსათვის 3500-4000 ტონა წყალწყვის ხის გემების შეძენას ითვალისწინებდა. ერთი გემის ფასი 30 მილიონ მანეთს შეადგენდა. პროექტით, გემების ღირებულების ნახევარი უნდა გადახდილიყო მათი მიღებისთანავე, დანარჩენი კი 18 თვის განმავლობაში. საქართველოს მთავრობამ პროექტი დაიწუნა მისი სიძვირისა და გემების მასალის გამო.³

აკაკი ხოშტარია მუშაობდა კიდევ ერთ საინტერესო პროექტზე, რომელიც ითვალისწინებდა, რომ აღდგენილიყო საზღვაო მიმოსვლა ფოთიდან კონსტანტინოპოლამდე და იქიდან ევროპასთან. ამ მიზნით მან მოიძია ინვესტორიც ჰოლანდიელი ბიზნესმენი ვან მალი. ვან მალს სატრანსპორტო ფირმები ჰქონდა ინგლისშიც, კარგად იყო ცნობილი საერთაშორისო საქმიან წრეებში და ფლობდა თავისუფალ კაპიტალს.

შემუშავდა „საქართველო-ჰოლანდიის საზღვაო საზოგადოების პროექტი“, განისაზღვრა საზოგადოების საწესდებო კაპიტალი 5-6

¹ ჟურნ. „სამშობლო“, პარიზი, 1931, №9-10, გვ. 51.

² დ. სილაქაძე, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის არმიისა და საზღვაო გვარდიის შეიარაღება, თბ., 2017, გვ. 73.

³ ა. დაუშვილი, ფოთის საზღვაო პორტი 1917-1921 წლებში, ჟურნ. „ანალები“, 2011, №7, გვ. 122.

მილიონი გულდენი (456 ათასი ფუნტი სტერლინგი). სანაოსნო დაე-
ფუძნებოდა ჰოლანდიის კანონებს და გემებსაც ჰოლანდიის დრო-
შით უნდა ევლათ. ვან მალი კისრულობდა ერთობლივი სანაოსნო
კომპანიისათვის გადაეცა ორი პირველი კლასის გემი, თითოეული
1000 ტონა წყალწყის. გემი შეძლებდა 60-70 მგზავრის გადაყვანას
I და II კლასის კაიუტებით. ამასთან, გემბანზე დაეტეოდა 100-150
კაცი, ხოლო ტრიუმში 800-1000 ტონა ტვირთი.¹

სააქციო საზოგადოების კანტორა როტერდამში დაფუძნდებოდა.
ხუთი დირექტორიდან ორს დანიშნავდა ვან მალი. ვან მალს უნდა
დათმობოდა საზოგადოების აქციების 30 პროცენტი და უფლება
მომავალი ორი წლის განმავლობაში შეეძინა აქციათა დამატებით
15 პროცენტი. საზოგადოებას საკუთრებაში უნდა გადასცემოდა
ფოთში დისლოცირებული საქართველოს სატრანსპორტო საზოგა-
დოების მთელი ქონება პორტები, საწყობები, რკინიგზის ხაზები,
სატრანსპორტო საშუალებები. მომავალი კომპანიონი მოითხოვდა
ახალი გემების ღირებულების ნახევრი ქართულ მხარეს გადაეხადა
ან ნაღდი ფულით, ან მისი კუთვნილი აქციებით. ვან მალთან მო-
ლაპარაკება გაჭიანურდა.

აკაკი ხოშტარია ცდილობდა, დაერწმუნებინა მთავრობის თავმ-
ჯდომარ ნოე ჟორდანია, რომ ეს ხელშეკრულება საქართველოსათ-
ვის ახლანდელ დროში მისაღები და სარფიანი იყო, მაგრამ მთავ-
რობამ ჰოლანდიელის წინადადება ეროვნული სუვერენიტეტის ხელ-
ყოფად და კომერციული თვალსაზრისით მიუღებლად ჩათვალა, რის
გამოც 1920 წლის 23 ნოემბერს იგი საბოლოოდ უარყო.²

ქართველი მრეწველი აქტიურად ედგა მხარში ქართულ სახელმ-
წიფოს, რისი ერთ-ერთ დასტურად შეიძლება მივიჩნიოთ 1921 წლის
იანვარში მის მიერ საქართველოს თავდაცვის ფონდში 10 მილიონი
მანეთის შეტანა. ამავე ფონდში „რუსეთ-სპარსეთის ნავთობის ამ-
ხანაგობამ“ დამატებით კიდევ 10 მილიონი ჩარიცხა. თანხა გამგე-
ობის წევრებმაც გაიღეს: გრიგოლ ალშიბაიამ მილიონი მანეთი,
იოსებ დადიანმა და სიმონ კვიტაშვილმა 250 ათასი მანეთი თითო-
ეულმა.³

¹ კ. ჩარკვიანი, ქართველი მენშევიკების ანტისახალხო ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ,
თბ., 1962, გვ. 43.

² ა. დაუშვილი, ფოთის საზღვაო პორტი 1917-1921 წლებში, გვ. 122-123.

³ გაზ. „საქართველო“, 1921 წ., 28 იანვარი.

აკაკი ხოშტარიამ ქართველი საზოგადოების ნაწილის თხოვნით, 1914 წელს¹ (ზოგიერთი ავტორი 1919 წელს ასახელებს) თბილისში შეიძინა დავით სარაჯიშვილის კუთვნილი სახლი, რომელიც დავითის ოჯახის მემკვიდრეებს გასაყიდად აუქციონზე გაუტანიათ. კიდევ ერთი ცნობით (წყაროს დაუსახელებლად), ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედისათვის ამ სახლის ყიდვა 1918 წელს პაოლო იაშვილს, ტიციან ტაბიძესა და კოტე მაყაშვილის უთხოვიათ.²

როგორც დავით სარაჯიშვილთან დაახლოებული პირი, ნიკოლოზ მამაცაშვილი იგონებს, ახალმა მეპატრონემ „დაანგრევინა ეზოს ბაღში მდგარი ხელოვნურ კლდეზე გაკეთებული ჯიხვის ქანდაკება და თვით კლდეც, ვინაიდან არ უნდოდა, რომ სახლს ჰქონოდა რაიმე კავშირი ფირმასთან“.³ მართალია, ეზოს დიზაინი შეცვალა, მაგრამ თვით შენობა ხოშტარიამ არსებულ მდგომარეობაში შეინარჩუნა, იტალიიდან ლომის ფიტულები, ასევე ანტიკვარული ნივთები ჩამოიტანა და საზაფხულო და ზამთრის ბაღებიც მოაწყო. მალევე მან ეს სახლი მიაქირავა საქართველოში დიდი ბრიტანეთის უმაღლეს კომისარს ოლივერ უორდროპს, რომელიც თბილისში 1919 წლის აგვისტოში ჩამოვიდა.

ინგლისელი დიპლომატი, ისე, როგორც მისი და მარჯორი უორდროპი, ქართველი ხალხის დიდი მეგობარი იყო. ახლაც ამ მაღალ თანამდებობაზე დანიშნული, იგი გულისხმიერებით ეკიდებოდა ქართული სახელმწიფოს გამონეწევებს და მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საერთაშორისო აღიარების საქმეში. სახლის ქირა არ იყო იმ ოდენობის, რომ აკაკი ხოშტარია მას ფინანსურად დაეინტერესებინა: ქართველმა მოღვაწემ, სავარაუდოდ, ეს ნაბიჯი უფრო პატრიოტული მოსაზრებით გადადგა საპატიო და საქართველოსათვის სასურველ სტუმარს შესაფერი ბინა უნდა ჰქონოდა, ამ მხრივ კი მაშინდელ თბილისში არცთუ დიდი არჩევანი იყო. საგულისხმოა, რომ სახლის გაქირავებით მიღებულ თანხასაც მრეწველი პირადად კი არ მოიხმარდა, არამედ

¹ ეს თარიღი უნდა გამოირიცხოს, რადგან სახლი დავით სარაჯიშვილის მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ გიყიდა. კპატერინე ფორაქიშვილი კი 1916 წელს გარდაიცვალა.

² თ. ჯაფარიძე, ლეგენდარული მაჩაბლის 13 და მარწყვის მღელო, ჟურნ. „ტაბულა“, 2012, 4-10 ივნისი, №103, გვ. 68-69.

³ ნიკოლოზ მამაცაშვილის მოგონება, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1993-1994, №65-66, გვ. 252.

ქველმოქმედებაში ხარჯავდა. გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკის“ ინფორმაციით, 1919 წლის დეკემბრის ბოლოს, ქალაქის მოურავმა ბენია ჩხიკვიშვილმა გამგეობას გააცნო აკაკი ხოშტარიას წერილი, რომ მან მიაქირავა თავისი სახლი ბრიტანეთის მისიის მეთაურს ბ. ოლივერ უორდროპს მისიის საჭიროებისათვის 180 გირვანქა სტერლინგად და ამ თანხის ნახევარს 90 გირვანქა სტერლინგს გადასცემს ქალაქის მოურავს საგანმანათლებლო მიზნისათვის. „გამგეობამ დაადგინა ეს თანხა მოხმარდეს ქალაქის პირველ დანყებითი სკოლების მოწაფეთათვის საახალწლო ნაძვის ხის (იოლკის) მოწყობას“¹ (უფრო ადრეც, 1919 წლის ოქტომბერშიც აკაკი ხოშტარიამ 75 ათასი მანეთი გაიღო ქალაქ თბილისის სასარგებლოდ²).

ხსენებული სახლის, აკაკი ხოშტარიასა და მისი მეუღლის შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული ოლივერ უორდროპის წერილებში, რომელსაც დიპლომატი თბილისიდან ლონდონში თავის მეუღლეს უგზავნიდა. გავეცნოთ ამ მასალას:

„ჩემმა მასპინძელმა ხოშტარიამ დღეს ცოტა რამ მიაშო თავისი საქმიანობის შესახებ. ათი წლის წინ მებაღედ მუშაობდა ბათუმში. შვიდი წლის წინ, როცა მისი კაპიტალი 2000 ფუნტი იყო, სპარსეთში წავიდა. როგორც ვხვდები, მისი ამჟამინდელი ქონება მილიონობით სტერლინგს შეადგენს.

სახლი კი, სადაც მისი წასვლის შემდეგ მე უნდა ვიცხოვრო, 70000-მდეა შეფასებული. ხოშტარია ამბობს, რომ მაშინ უფრო ბედნიერი იყო, როცა ორ შილინგად სხვა ადამიანებისთვის მუშაობდა, ვიდრე ახლაა, როცა თავადები, გენერლები და ბანკირები მუშაობენ მისთვის. მისმა ცოლმა კი, [...] გამიმხილა, რომ ის დრო ენატრება, როცა მთელ დღეებს სადილების მზადებასა და კაბების კერვაში ატარებდა და საკუთარი შრომით ცხოვრობდა ბათუმსა თუ ჩრდილოეთ სპარსეთის ჯუნგლებში. ის ამბობს, რომ მზადაა, ძველ ყოფას დაუბრუნდეს, თუკი მისი ქმარი ჯანმრთელად იქნება და ოჯახისთვისაც გამოძებნის დროს. ცოლ-ქმარს ღვიძლი შვილი არ ჰყავს და გოგონა იშვილეს, რომელიც ახლა ბორჯომშია“.

ოლივერ უორდროპი ერთ-ერთ წერილში აღწერს თბილისში ამერიკის შეერთებული შტატების მისიის სტუმრობას გენერალ ჯეიმს

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919 წ., 31 დეკემბერი.

² გაზ. „საქართველო“, 1919 წლის 16 ოქტომბერი.

ჰარბორდის ხელმძღვანელობით და აღნიშნავს, რომ სტუმარს სურვილი გამოუთქვამს, შეხვედროდა ქართველ ქალებს, რომელთა მოსაზრებები პრეზიდენტ უილსონისთვისაც საინტერესო იქნებოდა. „საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ 12 საათზე ქალბატონ ხოშტარიას 5 საათზე ქალების შეკრება და საორგანიზაციო საკითხების მოგვარება სთხოვა. მან შესანიშნავად გაართვა თავი დაკისრებულ მოვალეობას და „ენ გრანგე ტოილეტტი“-ში სამოცდაათ სტუმარზე გათვლილი ბრწყინვალე მიღება გამართა. [...] წვეულება შესანიშნავი გამოვიდა. დარწმუნებული ვარ, ვერც ერთ სხვა ქვეყანაში ვერ შეძლებდნენ ასეთი ღზინის რამდენიმე საათში მოწყობას“.¹

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ აკაკი ხოშტარია პოლიტიკაში არ ჩართულა, მაგრამ ისე მოხდა, რომ თავად პოლიტიკა ჩართო ქართველი მრეწველის საქმეში. ამასთან, არა პარტიული ან საქვეყნო დონის პოლიტიკა, არამედ გაცილებით დიდი მსოფლიო მასშტაბის პოლიტიკა!

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე და განსაკუთრებით 1907 წლის რუსეთ-სპარსეთის ხელშეკრულების დადების შემდგომ, სპარსეთი რუსეთის იმპერიის გავლენის სფეროდ იქცა. შაჰის კარზე რუსი გენერლებისა და ოფიცრების მეთაურობით სპარსეთის კაზაკთა ბრიგადაც კი ჩამოყალიბდა, რომელიც 1916 წლიდან დივიზიად გარდაიქმნა. ეს სამხედრო შენაერთი, რომელიც ნაწილობრივ რუსეთიდან ფინანსდებოდა, შაჰისა და სხვა მაღალი თანამდებობის პირთა დაცვას ემსახურებოდა. ჩრდილოეთ სპარსეთში ფართოდ გამოჩნდა რუსული კაპიტალი და სხვა. ამ გარემოებამ რეგიონში დიდი ბრიტანეთის პოზიციები მკვეთრად შეარყია.

პირველი მსოფლიო ომის ბოლოს ბრიტანელებმა შეძლეს მდგომარეობის გამოსწორება. მათი მოთხოვნით, 1918 წელს კაზაკთა დივიზიიდან რუსი მეთაურები დაითხოვეს, რომლებიც ადგილობრივმა სამხედროებმა ჩაანაცვლეს. ერთ-ერთი მათგანი გენერალი რეზა ხანი შემდეგში სპარსეთის შაჰი გახდა (რეზა შაჰ ფეჰლევი). 1919 წლის აგვისტოში ინგლისსა და სპარსეთს შორის შეთანხმება გაფორმდა. შეთანხმებამ სპარსეთზე ფაქტობრივად ინგლისის პროტექტორატი დაამყარა. ამას ქვეყანაში საზოგადოების პროტესტი და განმათავი-

¹ სერ ოლივერ უორდროპი 150, გვ. 26; 46.

სუფლებელი მოძრაობის გააქტიურება მოჰყვა. ქვეყნის უმაღლესმა საკანონმდებლო ორგანომ მეჯლისმა შეთანხმება არ დაამტკიცა, ხოლო 1921 წლის თებერვალში სპარსეთის მთავრობამ დოკუმენტი ოფიციალურად ანულირებულად გამოაცხადა.¹

აქედან მოყოლებული რეგიონში ვითარება კიდევ ერთხელ რუსეთის (ამჯერად რსფსრ-ს) სასარგებლოდ შეიცვალა, მაგრამ იმ კონკრეტულ მომენტში, სახელდობრ, 1919 წლის ზაფხულში, როდესაც ბრიტანეთის დიპლომატია განიხილავდა საკითხს, კავკასია გამხდარიყო ბუფერი სპარსეთსა და რუსეთს შორის, წამოიჭრა აკაკი ხოშტარიას სპარსული კონცესიების თემაც.

ბათუმის ბრიტანელი გენერალ-გუბერნატორი ლონდონში, სამხედრო სამინისტროში გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა:

„სრულიად საიდუმლოდ! საზონოვი² და დენიკინი³ ზენოლას ახორციელებენ ქართველ ბიზნესმენ ხოშტარიაზე, რომ მან 5 მილიონ ფუნტად გაყიდოს თავისი კონცესიები ჩრდილო სპარსეთში. ღამბაშიძე⁴ სამი თვის განმავლობაში ცდილობდა, რომ ხოშტარიას არ მიეყიდა ეს კონცესიები რუსებისათვის. თუმცა ხოშტარიას ეშინია, რომ თუ რუსები თავიანთ გავლენას აღადგენენ სპარსეთში, ისინი კონფისკაციას გაუკეთებენ მის ქონებას.

თუ შეგიძლიათ მაცნობოთ, დევს თუ არა აქ ბრიტანეთის ინტერესები, რათა დავიცვათ ხოშტარია კონცესიების გაყიდვისაგან და თუ შესაძლებლობა იქნება ბრიტანულ კორპორაციებს შესთავაზოთ ამ ქონების 5 მილიონზე იაფად შესყიდვა.⁵

მართლაც, 1919 წელს, როდესაც სპარსეთში ბრიტანელები დომინირებდნენ, სამხრეთ სპარსეთში საბადოების მფლობელმა ბრიტანულ-სპარსულმა კომპანიამ დაიწყო მოლაპარაკებები აკაკი ხოშტარიასთან მისი კონცესიური უფლების ნაწილის შესყიდვის თაო-

¹ <http://www.doc20vek.ru/node/3544>

² სერგეი საზონოვი – რუსეთის იმპერიის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი, შემდეგ თეთრგვარდიული მოძრაობის თვალსაჩინო წევრი, იგავდა თეთრგვარდიული რუსეთის ინტერესებს პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე.

³ გენერალი ანტონ დენიკინი – თეთრგვარდიული მოხალისეთა არმიის მეთაური.

⁴ დავით ღამბაშიძე – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური წარმომადგენელი დიდ ბრიტანეთში.

⁵ ბ. კობახიძე, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დიპლომატიის უცნობი მხარეები დავით ღამბაშიძე. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 1(12), თბ., 2013, გვ. 149.

ბაზე. მოლაპარაკებებმა მომდევნო წლის გაზაფხულამდე გასტანა. 1920 წლის აპრილში რუსეთის წითელმა არმიამ ბაქო დაიკავა და აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადდა. სამხრეთ კავკასიაში გეოპოლიტიკური ცვლილებების გაძლიერებულმა საფრთხემ ქართველ მრეწველს კონცესიების გაყიდვის გადანყვეტილება მიაღებინა. 1920 წლის 8 მაისს, მასსა და ბრიტანულ-სპარსულ ნავთობის კომპანიას შორის მიღწეული შეთანხმებით, ხოშტარიამ 55 პროცენტიანი წილი კომპანიის „North Persian Oils Limited“-ის სასარგებლოდ დათმო.¹ ზოგიერთი ცნობით, ამ წილის ღირებულება 200 ათასი ფუნტი სტერლინგი ყოფილა (დაახლოებით 4,3 მილიონი ფუნტი სტერლინგი ახლანდელი კურსით).² სახელდება 400 ათასი ფუნტი სტერლინგიც.³ კიდევ ერთი პუბლიკაციის თანახმად, ხოშტარიას თავისი კონცესიების სანაცვლოდ 200 ათასი ფუნტი სტერლინგი ხელზე აუღია, ხოლო 750 ათასი ფუნტი აქციების სახით.⁴

მანამდე, კერძოდ 1918 წლის მარტში, აკაკი ხოშტარია თვითონ ცდილობდა, მოეზიდა ბრიტანული კაპიტალი და შეექმნა ახალი ამხანაგობა „ორიონი“ ჩრდილოეთ სპარსეთის ნავთობსაბადოთა ძიებისა და ექსპლუატაციისთვის, მაგრამ თეირანში ბრიტანეთის მისიის პროტესტის გამო, გარიგება არ შედგა. ვერ იმუშავა ვერც ახალმა შეთანხმებამ, რომელსაც მხარი არ დაუჭირა სპარსეთის მთავრობამ და იგი მალევე გააუქმა.

აკაკი ხოშტარიას ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ იგი პირადად იცნობდა ჩერჩილსა და რუზველტს, „ჰქონია მათთან შეხვედრები თეირანში შაჰის კარზე“.⁵

რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით? უინსტონ ჩერჩილი სხვადასხვა დროს დიდი ბრიტანეთის შინაგან საქმეთა, სამხედრო და ავიაციის სამინისტროებს ხელმძღვანელობდა, ხოლო მოგვიანებით

¹ В. Косторниченко, Иностранный капитал в Советской нефтяной промышленности (1918-1932 гг.), Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, М., 2001, с. 205.

² Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran>

³ Дж. Гасанлы, Советская политика по расширению южных границ: Сталин и азербайджанская карта в борьбе за нефть (1939-1945), М., 2017, с. 126.

⁴ Нефть России в XXI веке. <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen>

⁵ ლ. მიქელაძე, აკაკი ხოშტარია, ჟურნ. „მაცნე“, 1992, №4, გვ. 171.

პრემიერ-მინისტრიც იყო. პირველი მსოფლიო ომის წინ, ომის წლებში და ერთხანს შემდეგაც ბრიტანეთი აქტიურად იყო დაინტერესებული სპარსეთის ნავთობით. ამიტომ გამოირიცხული არ არის, ჩერჩილი ჩასულიყო კიდეც ამ ქვეყანაში, მაგრამ მის ბიოგრაფიაში 1943 წლის თეირანის კონფერენციამდე ჩერჩილის ირანში ვიზიტი აღნიშნული არ არის.

ფრანკლინ დელანო რუზველტი ამერიკის შეერთებული შტატების ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი პრეზიდენტია. 1913-1921 წლებში იგი აშშ სამხედრო მინისტრის თანაშემწე იყო. აკაკი ხოშტარიას სპარსეთში საქმიანობის წლებში ამერიკა ამ ქვეყანასთან სამხედრო სფეროში არ თანამშრომლობდა, რუზველტი იქ არ ჩასულა და თეირანს მხოლოდ მეორე მსოფლიო ომის დროს, 1943 წელს, პრეზიდენტის რანგში ესტუმრა დიდი სამეულის შეხვედრაში მონაწილეობის მისაღებად. ამდენად, სპარსეთის შაჰის კარზე აკაკი ხოშტარიას ჩერჩილთან და რუზველტთან შეხვედრები სათუთაა. უფრო მეტია ალბათობა იმისა, რომ ქართველი მრეწველი შეხვედროდა ამერიკის შეერთებული შტატების სხვა პრეზიდენტს, კერძოდ ჰერბერტ ჰუვერს, რომელიც 1918-1923 წლებში სათავეში ედგა ამერიკის დახმარების ადმინისტრაციას და ხელმძღვანელობდა რუსეთის დამშეული მოსახლეობისათვის ოკეანის გლიდან სურსათისა და მედიკამენტების მიწოდებას. ამ საქმეში ირანიდან ჩართული იყო აკაკი ხოშტარიაც.

აკაკი ხოშტარიას კონცესიების ბედი მოსკოვში გადაწყდა, როდესაც 1921 წლის 26 თებერვალს რუსეთის საბჭოთა ფედერაციულმა რესპუბლიკამ სპარსეთთან მეგობრობის ხელშეკრულება გააფორმა. კრემლმა მანამდე მეფის მთავრობისა და რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომთა კუთვნილი ყველა კონცესია სპარსეთს დაუბრუნა. ხელშეკრულების ერთ-ერთი მუხლი სპარსეთს ავალდებულებდა არ გადაეცა კონცესიები რომელიმე მესამე სახელმწიფოს ან მისი მოქალაქეების სარგებლობაში. შესაბამისად, აკაკი ხოშტარიას კონცესიებიც ძალადაკარგულად გამოცხადდა და ანულირებულ იქნა მათ ნაწილზე ბრიტანულ-სპარსული კომპანიის უფლებაც. ამას კომპანიის მმართველობისა და დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს პროტესტი მოჰყვა, მიუთითებდნენ, რომ ხოშტარია

რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომი კი არა სუვერენული საქართველოს მოქალაქე იყო და მასზე ხელშეკრულების ხსენებული მუხლი არ უნდა გავრცელებულიყო. მხარეთა შორის დავაში მალე ეს არგუმენტიც უძლური გახდა, რადგან 1921 წლის თებერვალ-მარტში ბოლშევიკურმა რუსეთმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ბოლო მოუღო და აქ საბჭოთა რეჟიმი დაამყარა.¹

ამრიგად, ბრიტანულმა კორპორაციამ ხოშტარიას სპარსული ნავთობის კონცესიები ვერ შეისყიდა, მაგრამ ქართველი მრეწველის შიში კი გამართლდა საბჭოთა რუსეთი ზუსტად ისე მოიქცა, როგორც აკაკი ხოშტარია ვარაუდობდა.

აქაკი ხოშტარია სპარსული კონცესიები

საქართველო-ირანის ხანგრძლივი ურთიერთობის ისტორიამ იცის ფაქტები, როდესაც ქართლის სამეფოს ტახტზე სპარსული წარმოშობის მეფე მჯდარა (მირიანი, ვახტანგ გორგასალი) ან დედოფალი ყოფილა სპარსელი, ხოლო ქართველ მეფეებს თავდადებით უბრძოლიათ სპარსეთის დროშის ქვეშ შაჰთა სხვადასხვა დინასტიის გასაძლიერებლად. ცნობილია როსტომ ხანის, ალავერდი-ხანის (უნდილადის) გავლენები სპარსეთში (შემორჩენილია შაჰ აბას პირველის ფრაზა: „მთელი სპარსეთი მე მემორჩილება და მე კი ალავერდი-ხანს ვემორჩილები“), ასევე, სხვა ჩვენ თანამემამულეთა როლი ამ ქვეყნის სამხედრო, პოლიტიკურ თუ კულტურულ ასპარეზზე XVII-XVIII საუკუნეებში, მაგრამ არც ახალი დროა გამონაკლისი. XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ქართველი მრეწველის, კომერსანტისა და ფინანსისტის აკაკი ხოშტარიას სახელი სპარსეთში, შეიძლება ითქვას, გაუტოლდა ზემოთ ხსენებულ ქართველთა სახელებს.

აკაკი ხოშტარიას სპარსეთში საქმიანობის შესახებ ძირითადად სამი ავტორი მოგვითხრობს. მათგან ერთი ჟურნალისტია, ერთიც

¹ В. Косторниченко, Иностраный капитал в Советской нефтяной промышленности (1918-1932 гг.), с. 206.

საბჭოთა უშიშროების რეზიდენტი და ერთი მალალი რანგის პარტიული ფუნქციონერი. ასე რომ, რეალობა სამი სხვადასხვა პერსპექტივიდანაა დანახული. თითოეული საინტერესოდ აღწერს ნანახსა თუ გაგონილს, მაგრამ ყველა მათგანის ნარატივს ეპოქის დალი და სუბიექტივიზმის გავლენა ემჩნევა.

მიყვებით თანმიმდევრობით: 1924 წელს ბერლინში გამომავალ რუსულ ემიგრანტულ გაზეთში „Рyse“ დაიბეჭდა სტატია სათაურით „ლომისა და მზის ქვეყანაში“, რომლის დიდი ნაწილი აკაკი ხომტარიას ეძღვნება. ეს სტატია საქართველოში თითქოს ნაცნობია, ის არაერთ პუბლიკაციაშია მოხსენიებული, მაგრამ დამახინჯებულია ჟურნალისტის გვარი და არ არის მითითება გაზეთის თარიღსა და ნომერზე.

რუსი ჟურნალისტის სახელი და გვარია ვლადიმირ ნელლინი და არა ვლადიმირ ნენგინსი ან ალექსანდრე ნელინი, როგორც ეს შეცდომით სხვადასხვა ნაშრომში გვხვდება,¹ სტატია კი 1924 წლის 12 იანვარს, ხსენებული გაზეთის 943-ე ნომერში გამოქვეყნდა², რაც აქამდე ან მცდარად ან საერთოდ არ იყო მითითებული.

აკაკი ხომტარიას შესახებ თავის წიგნში „OGPU: The Russian Secret Terror“³ საუბრობს გიორგი აგაბეკოვი (ნამდვილი სახელი და გვარია გეგორქ არუთუნოვი) სსრ კავშირის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის თანამშრომელი და საბჭოთა საგარეო დაზვერვის მაღალჩინოსანი. იგი 1926-1927 წლებში გაერთიანებული სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს უცხოური განყოფილების (ИНО ОГПУ) რეზიდენტი იყო სპარსეთში. 1930 წელს საფრანგეთში გაიქცა, თუმცა საბჭოთა უშიშროების სპეცდგუფი იქაც მიწვდა და 1937 წელს სიცოცხლეს გამოასალმა. აგაბეკოვმა პარიზში, ბერლინსა და მილანში კომუნისტური რეჟიმის მამხილებელი რამდენიმე ნაშრომი გამოაქვეყნა, რასაც ირანში ასეულობით საბჭოთა აგენტის დაპატიმრება და ირან-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობის გართულება მოჰყვა.

¹ ლ. მიქელაძე, მე-19-ე საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20-ე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების შესახებ, გვ. 57; https://www.gfsis.org/files/my-world/25/_3.pdf
<https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>

² http://nlr.ru/res/inv/ukazat55/record_full.php?record_ID=142133

³ წიგნი რუსულ ენაზე სახელწოდებით „სტალინის საიდუმლო ტერორი. რეზიდენტის აღსარება“, 2013 წელს მოსკოვში გამოქვეყნდა.

მესამე ავტორია ბორის ბაჟანოვი 1923-1927 წლებში სტალინის თანაშემწე პოლიტიბუროში, რომელიც შემდეგ სპარსეთიდან საფრანგეთში გაიპარა და ემიგრაციაში დარჩა. მან 1930 წელს, პარიზში, ფრანგულად, მემუარების წიგნი „სტალინის ყოფილი მდივნის მოგონებები“ გამოაქვეყნა. ნაშრომი რამდენიმე ენაზე ითარგმნა, მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის რუსეთშიც გამოიცა და დიდი გამოხმაურება გამოიწვია.

ამ ავტორთა მონათხრობისა და სხვა მასალების შეჯერებით, ასეთი სურათი იხატება: რუსეთში საბჭოთა წყობილების დამყარებისა და ბოლშევიკურ ორბიტაში საქართველოს მოქცევის შემდეგ, აკაკი ხოშტარიას მდგომარეობა სპარსეთში გართულდა, რადგან საბჭოთა ნაციონალიზაციის სუსხი მას ამ ქვეყანაშიც შეეხო. ხოშტარიას საკუთრების დიდი ნაწილი არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ სპარსეთშიც ნაციონალიზებულ იქნა. რუსეთ-სპარსეთის 1921 წელს ხელშეკრულების თანახმად, სპარსეთში რუსეთის მოქალაქეებს კონცესიები, ბანკები და სხვა ქონება ჩამოართვეს და შაჰის ხელისუფლებას დაუბრუნეს.

როგორც აღინიშნა, ცარიზმის დროს აკაკი ხოშტარია სპარსეთში მოქმედი რუსულ-სპარსული სააღრიცხვო-სასესხო ბანკის სოლიდურ აქციებს ფლობდა. ხელისუფლებაში ბოლშევიკების მოსვლის შემდეგ, 1921 წლისათვის ბანკის ფუნქციონირება შეჩერდა, მაგრამ როგორც კი საბჭოთა რუსეთში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა ამოქმედდა, სპარსეთთან თითქმის ყველა კომერციული ოპერაცია ამ ბანკის გავლით ხორციელდებოდა.¹ თავისი ერთგული ადამიანის, თეირანში საბჭოთა სავაჭრო წარმომადგენლის ბუდუ მდივნის მეშვეობით, ბანკის ერთ-ერთი მსხვილი აქციონერი ხდება აკაკი ხოშტარია, რომელიც მალე მის ფაქტობრივ მფლობელად მოგვევლინა.

ბუდუ მდივნისავე თანადგომით, ხოშტარიამ მოსკოვში ახლო ურთიერთობა დაამყარა გიორგი პიატაკოვთან, რომელიც იმ დროს კონცესიების მთავარი კომიტეტის ხელმძღვანელი და სსრ კავშირის სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე იყო, შემდეგ კი სახელმწიფო ბანკის დირექტორის თანამდებობა ეკავა.

¹ Б. Бажанов, Воспоминания бывшего секретаря Сталина, СПб., 1992. <http://xxl3.ru/krasnie/bajanov/bajanov6.htm#gl16>

სწორედ პიატაკოვის დამსახურება იყო, რომ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიურომ 1923 წლის 1 მარტს განიხილა მოქალაქე აკაკი ხოშტარიასთან ხელშეკრულების გაფორმების საკითხი და დაადგინა: „ა) მიზანშეწონილად ჩაითვალოს ხოშტარიასთან ხელშეკრულების დადება იმ საფუძველზე, რასაც ამხანაგი პიატაკოვი აცხადებს“.¹

1923 წელს (ზოგიერთი ცნობით, 1925 წელს) აკაკი ხოშტარიამ დაიბრუნა ნავთობის ექსპლუატაციის თავისი 70 წლიანი კონცესია სპარსეთის ქალაქ სემნანში და დააარსა კომპანია „ქავირე ჰურიან“. ამ კომპანიის დიდი ნაწილი თვითონ აკაკის, ნაწილი სხვებს, მათ შორის ადგილობრივებსა და საბჭოთა მთავრობასაც ეკუთვნოდა, რადგან მაშინდელი საბჭოეთი თავის მოქალაქეებს არ აძლევდა უფლებას ისე მიეღოთ მონაწილეობა სპარსეთის კონცესიებში, რომ იქიდან გარკვეული წილი თვითონ არ დარჩენოდა.

მალე აქციების საკონტროლო პაკეტი (64 პროცენტი) საბჭოთა სახელმწიფოს ხელში გადავიდა, ხოშტარიას 20 პროცენტი დარჩა, დანარჩენს სპარსეთის გავლენიანი პირები, მათ შორის რეზა-შაჰ ფეჰლევინი, მისი მინისტრები და სხვები ფლობდნენ. ხოშტარია კომპანიის მმართველთა საბჭოს წევრიც იყო.²

საბჭოთა მთავრობამ აკაკი ხოშტარიასაგან სემნანის ნავთობსაბადოებზე მისი უფლება შეისყიდა, მაგრამ გამოიჩინა, რომ ეს უფლება სადავო იყო. ნავთობის ისტორიის ცნობილი მკვლევრის მ. მორტონის ცნობით, ხოშტარიას კონცესიის დამადასტურებელი დოკუმენტის ორიგინალი არ აღმოაჩნდა.³ პრობლემის მოსაგვარებლად კრემლმა ხოშტარიას მეშვეობით, სპარსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლების, და მათ შორის, სასახლის მინისტრის თეიმურთაშის⁴ მოქრთამეა გადაწყვიტა.

¹ Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), ф. 17, оп. 3, д. 338, л. 3. მასალის მოწოდებისათვის მადლობის ვუხდი პროფესორი. ა. დაუშვილს.

² <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen>

³ Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran>

⁴ თეიმურთაშ აბდოლჰოსეინი – ირანის გავლენიანი სახელმწიფო მოღვაწე. 1933 წელს დააპატიმრეს და სიკვდილით დასაჯეს საბჭოეთის სასარგებლოდ შპიონაჟის ბრალდებით (სხვა ცნობით, ის გაურკვეველ ვითარებაში ციხეში გარდაიცვალა).

რუსეთის ფედერაციის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის სახელმწიფო არქივში დაცული ერთ-ერთი დოკუმენტი ამ ფაქტის უტყუარობაში გვარწმუნებს. სპარსეთში საბჭოთა საელჩოს პასუხისმგებელი თანამშრომლის ა. ბობროვის მიერ მოსკოვში გაგზავნილ წერილში აღნიშნულია: საბჭოთა-სპარსული საზოგადოების (იგულისხმება კომპანია „ქავირე ჰურიან“, ო. ჯ.) ორგანიზაციისა და რეგისტრაციისათვის ჩვენ გამოვიყენეთ მოქალაქე ხოშტარია, რომლის ძალისხმევით, დამფუძნებელთა რიგებში მოვიზიდეთ თანამედროვე სპარსეთის გავლენიან პირთა ფართო წრე:

„დავარი საზოგადოებრივ საქმეთა მინისტრი, რომელიც უწყისით ყოველთვიურად იღებს ჩვენგან 300 თუმანს და მომავალში მიიღებს კომპანიის 100 ათასი თუმნის აქციებს; თეიმურთაში სასახლის მინისტრი, რომელმაც წესდების რეგისტრაციისთვის მიიღო 30 ათასი თუმანი და მომავალში უნდა მიიღოს კომპანიის 100 ათასი თუმნის აქციები; თედაიონი მეფლისის თავმჯდომარე, მიიღო „საჩუქრათ“ 25 ათასი თუმანი და მომავალში მიიღებს 100 ათასი თუმნის აქციებს; ფატემი იუსტიციის მინისტრი, რომელიც მომავალში მიიღებს 100 ათასი თუმნის აქციებს.

„მისმა უდიდებულესობამ“ სპარსეთის შაჰმა უკვე მიიღო ლუი XIV-ის სტილის საძინებელი, 50 ათას თუმნად შეფასებული მარმარილოს იტალიური ნაწარმი და მომავალში მიიღებს 25 ათასი თუმნის აქციებს“.¹

აკაკი ხოშტარიას რომ რეზა-შაჰისთვის ძვირფასი ძღვენი მიუერთმევია, ამას სხვა წყაროც მოწმობს. ქართველი მწერალი და სპარსულიდან ქართულ ენაზე არაერთი ნიგნის მთარგმნელი ამბაკო ჭელიძე, რომელიც იმხანად თეირანში იმყოფებოდა, წერს: აკაკი ხოშტარიამ შაჰად კურთხევის დღეებში რეზა-შაჰს იტალიური ხელოვნების ძვირფასი მარმარილოს ქანდაკებები უსახსოვრა. შაჰმა ქართველ კომერსანტს მადლობა გადაუხადა და დასძინა: „მე ჯერ ისეთი სასახლე არა მაქვს, რომ ასეთი ძვირფასი ნივთები დავალაგო, მალე ავაშენებ ახალ სასახლეს და როდესაც ამ ქანდაკებებს შიგ მოვათავსებ, ნადიმზე შენც დაგპატიუებო“.²

¹ В. Косторниченко, Иностраный капитал в Советской нефтяной промышленности (1918-1932 гг.), Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, М., 2001, с. 215.

² ა. ჭელიძე, ექვსი წელი სპარსეთში, თბ., 1964, გვ. 41.

სპარსეთის მაღალჩინოსანი ოფიციალური პირების მოქრთამვის ფაქტს გ. აგაბეკოვიც ადასტურებს, მაგრამ ხაზს უსვამს: „ეჭვი მეპარება, რომ მინისტრებს ეს ფული ენახათ, ისევე როგორც სხვა დანარჩენი, რადგანაც ისიც ხოშტარიამ ჩაიჯიბა“.¹

განსხვავებულია გ. ბაჟენოვის ვერსია, რომლის მიხედვით: რევოლუციამდე სპარსეთში არსებულ რუსულ-სპარსული ბანკის შეიარაღებულ დაცვაში, გადმოცემით, მსახურობდა სპარსეთის მომავალი შაჰი რეზა ფეჰლევინი. ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ, ბანკი ჩაკედა, მაგრამ ნეპ-ის დანყებისთანავე სპარსეთთან ვაჭრობა განახლდა, რომელიც პრაქტიკულად ამ ბანკს ჰქონდა მონოპოლიზებული. ბანკის სათავეში იდგა ვინმე ხოშტარია, რომელმაც საბჭოეთთან ძალიან კარგი ურთიერთობა დაამყარა. ის ხშირად ჩადიოდა მოსკოვში სახელმწიფო ბანკის დირექტორ პიატაკოვთან. ერთ-ერთი ვიზიტისას ხოშტარიამ პიატაკოვს კითხა: „ხომ არ სურს თქვენს ხელისუფლებას რომ სპარსეთის მთავრობის ყველაზე ცნობილი და გავლენიანი მინისტრი, თანაც შაჰის პირადი მეგობარი, გახდეს თქვენი აგენტი, რა თქმა უნდა, სოლიდური ქრთამის სანაცვლოდ?“ პიატაკოვს იდეა მოეწონა და გარიგების პირობებით დაინტერესდა. ხოშტარიამ დაასახელა ასეთი თანამშრომლობისათვის საჭირო თანხა, ამასთან, მოითხოვა, რომ პიატაკოვისა და პოლიტიბიუროს გარდა ეს არავის ცოდნოდა (ჩანს, იგი აშკარად ცუდად იყო ინფორმირებული საბჭოთა ხელისუფლების რეალური მექანიზმის შესახებო, წერს ბაჟენოვი).

პოლიტიბიურო დათანხმდა ხოშტარიას წინადადებასა და პირობებს: გ. ბაჟენოვის თანახმად, საქმის კურსში იყვნენ პოლიტიბიუროს წევრები, პიატაკოვი და თვითონ, როგორც პოლიტიბიუროს მდივანი. სასახლის მინისტრი თეიმურთაში, შაჰის პირადი მეგობარი, გახდა მოსკოვის აგენტი და ძალზე გამდიდრდა, რადგან მას გადაუხადეს მოხერხებული კომბინაციით.

მოსკოვი თეიმურთაშს წერილმანების გამო არ აწუხებდა. ის კრემლს ინფორმაციას მხოლოდ სპარსეთის მთავრობის ყველაზე მნიშვნელოვან და ფუნდამენტურ პოლიტიკურ საკითხებზე აწვდიდა.² თეიმურ-

¹ Г. Агабеков, Секретный террор Сталина, М., 1998. с. 147.

² Б. Бажанов, Воспоминания бывшего секретаря Сталина. <http://xxl3.ru/krasnie/bajanov/bajanov6.htm#gl16>

თაში წლების განმავლობაში აქტიურად იცავდა მოსკოვის პოზიციას სპარსეთში და, მათ შორის, „ქავირე ჭურიან“-ის საქმეშიც.¹

ახლა ჟურნალისტ ვ. ნელლინის მონათხრობსაც გავეცნოთ. მისი სიტყვებით, სპარსეთის ჰორიზონტზე ხელახლა გამოჩენილი „სპარსეთის ნამდვილი, მაგრამ უგვირგვინო შაჰი“ აკაკი ხოშტარია, როგორც ობობა, თავისი ფოლადის საცეცხებით მოიცავს „პერსლეს“, „პერსბანკს“, „პერსრისს“ და სხვა დაწესებულებებს.

„არაჩვეულებრივი ნებისყოფისა და ასეთივე ენერგიის მქონე ეს ადამიანი“ პირველი მსოფლიო ომის დროს იძენს მთელ რიგ კონცესიებს სპარსეთში, გააყავს იქ რკინიგზა, აყალიბებს სააქციონერო საზოგადოებას, თუმცა სრულიად გაკოტრებული, გარკვეული დროით თვალთახედვიდან გაქრება. შემდეგ, როგორც ფიგარო, ხან სად გაჩნდება და ხან სად ზოგჯერ საკუთარი მატარებლით საკუთარ რკინიგზაზე, ზოგჯერაც სპარსეთის ტყეებში გაუჩინარდება.

თავისი ხარჯით ინახავს მთელ საქართველოს რესპუბლიკას მთავრობით სათავეში, მაგრამ უკვე კონსტანტინოპოლში ვერ ახერხებს გაისტუმროს კრედიტორები. გამართავს ბანკებს თურქეთსა და ევროპაში, გაკოტრდება, კვლავ გაქრება და მერე კონცესიებით ჯიბეში ისევ ამოტივტივდება თეირანში.

ახლა მას საბჭოთა მთავრობისაგან მონოპოლია აქვს სპარსეთიდან ბრინჯისა და მატყლის გატანაზე. აღადგინა საალრიცხვო-სასესხო ბანკი (ცხადია, სხვა სახელწოდებით). მიიღო რა საბჭოთა მოქალაქეობა, მან ბოლოსდაბოლოს სპარსეთის სახით იპოვა აღთქმული ქვეყანა, სადაც, მისი აზრით, რევოლუციებს არა აქვთ მომავალი და შეუდგა შემოქმედებით საქმიანობას.

ბოლო წლებში თავის განუყრელ თანამგზავრთან, სამართალმცოდნე, პუშკინის შვილიშვილ, სპარსეთზე შეყვარებულ და მისი ენის სრულყოფილად მცოდნე ჰანიბალთან² ერთად ხოშტარია თეირანში აღმართავს თავის დრომას. იგი თვითონ უძღვება საკუთარ

¹ Т. Хрулева, Дорога на Терекан. Часть третья. <https://www.rosbalt.ru/main/2011/01/16/808995.html>

² ნიკო ნიკოლაძე ჰანიბალს აკაკი ხოშტარიას ვეჟილად მოიხსენიებს. იხ. ნ. ნახუგრიშვილი, გ. სანიკიძე, ქართველები თეირანის დულაბის ქრისტიანულ სასაფლაოზე, წიგნში – ქართველები თეირანის დულაბის ქრისტიანულ სასაფლაოზე, თბ., 2019, გვ. 35.

საწარმოებს და რომ ჰქონდეს ათიოდე საბჭოთა პასპორტი, ისეთივე ძვირფასს სასახლეს აიგებდა თეირანში, როგორიც მას ამას წინათ ბოლშევიკებმა წაართვეს თბილისში.

ხოშტარია სპარსეთში ახლა ერთადერთი მოგონებალაა რუსეთზე. საბჭოთა გულმონყალე დეკრეტების წყალობით იქ აღარაფერი დარჩა რუსული. [...] თეთრი რუსები სპარსეთში თითქმის არ არიან. [...] წითლები გახდნენ ყველანი, ვინც იმედოვნებს ხელი მოითბოს ხოშტარიას „პერსლესის“, „პერსბანკისა“ და სხვათა მეშვეობით.¹

გ. აგაბეკოვის მიხედვით, აკაკი ხოშტარია თეირანში საბჭოთა საელჩოსათვის შეუცვლელი პირი, ფინანსურ და სავაჭრო საკითხებში მისი მთავარი მრჩეველი გამხდარა. ხოშტარიამ რუსულ-სპარსულ ბანკში, რომელიც ფაქტობრივად მისიაკუთრა, დიდი თანხა დააგროვა. შემდეგ ის თავისი ტყის ნაკვეთებისა და სახერხი ქარხნის საბჭოთა მთავრობისათვის მიყიდვას შეეცადა და მტკიცებულებად მოქმედი ქარხნის ფოტოსურათი წარმოადგინა. კომისიამ, რომელიც ტყის შესამოწმებლად გაიგზავნა, საფუძვლიანი ჩხრეკის მიუხედავად, ქარხანა ვერ იპოვა. როგორც შემდეგ გაირკვა, ხოშტარიამ ტყეში მილი აღამართვინა, მერე ქვეშ ცეცხლი შეუწოთა და, როდესაც მილში კვამლი ამოვიდა, „სახერხი ქარხნის“ ფოტო გამოაცხო.

საბჭოთა მთავრობა დიდად დაინტერესდა სემნანის ნავთობით, მაგრამ საძიებო სამუშაოებისა და ექსპლუატაციისათვის აუცილებელი კაპიტალის უქონლობის გამო, მოლაპარაკება ფრანგულ ფინანსურ წრეებთან დაიწყო. მოსკოვს სურდა საკონტროლო პაკეტი თვითონ ჰქონოდა, მაგრამ არ გამოვიდა, რადგან ფრანგებს შეთავაზებული წილი ეცოტავათ. გამოსავლად ხოშტარიას განკარგულებაში არსებული აქციების წართმევა მიიჩნიეს, თუმცა მრეწველი თავისას იაფად არ თმობდა, საბჭოეთს ევაჭრებოდა და მიანიშნებდა, რომ თუ უარს ეტყოდნენ, აქციებს ბრიტანელებს ან ფრანგებს მიჰყიდდა.²

აკაკი ხოშტარიას წინააღმდეგ სპარსეთში საბჭოთა სავაჭრო წარმომადგენელს ბუდუ მდივანს უნდა ემოქმედა, მაგრამ მას ეს არ

¹ Газ. „Рулъ“, Берлин, 1924 г., 12 января.

² Г. Агабеков, Секретный террор Сталина, М., 1998. с. 147.

შეეძლო, რადგან ადრე თვითონ ხოშტარის სამსახურში იყო და მისი დახმარებით სარგებლობდა. ახლა, სავაჭრო წარმომადგენელი რომ გახდა, თავს ვალდებულად თვლიდა, სიკეთეზე სიკეთით ეპასუხა. იგი ყველანაირად იცავდა მეგობარს და ცდილობდა მისთვის ახალი ფინანსური სუბსიდიები გამოენახა.

1927 წლის ბოლოსთვის ხოშტარიამ საბჭოთა მთავრობისგან დაახლოებით ორნახევარი მილიონი მანეთი მიიღო, სანაცვლოდ კი საბჭოეთს არაფერი მისცა. „მახსოვს, როგორ აქებდა მდივანი ხოშტარიას, მიხატავდა კოლოსალურ შესაძლებლობებს, რომელიც ჩვენს წინაშე ხოშტარიასთან მეგობრობით გადაიშლებოდა“, აღნიშნავს გ. აგაბეკოვი.

საბჭოთა რეზიდენტს აკაკი ხოშტარიას გადაბირება მოუწოდომებია, მისთვის ზოგიერთ ფინანსურ ოპერაციაში ხელშეწყობის სანაცვლოდ. გ. აგაბეკოვი იგონებს, რომ ის ხოშტარიას ბუდუ მდივნის ბინაში შეხვდა და დაახლოებით ორი საათი ესაუბრა. ხოშტარიამ უარი მითხრა ОГПУ-თან თანამშრომლობაზე, იმ მოტივით, რომ ის იყო „ძალიან დიდი ფიგურა“ სპარსეთის საზოგადოებასა და ბიზნესის სამყაროში.

საბჭოთა საელჩომ თეირანში ხოშტარიას მიერ მიყენებული ზარალისა და ახალი შესაძლო ზიანის გათვალისწინებით, გადაწყვიტა რაიმე გზით მისი სსრკ-ში შემოტყუება. ისარგებლებდა რა იმით, რომ ხოშტარია საბჭოთა კავშირის მოქალაქეა, მოსკოვი, რა თქმა უნდა, მას უკან აღარ გაუშვებდა და გაუსწორდებოდა. მზადება თანდათანობით დაიწყო. ხოშტარია დაარწმუნეს ნასულიყო მოსკოვში მის მიერ წამოჭრილი საკითხების საბოლოოდ გადასაჭრელად, მაგრამ მან საფრთხე იგრძნო ან საბჭოთა სავაჭრო წარმომადგენლის მდივნის მიერ გაფრთხილებული, გამგზავრებას არ ჩქარობდა. მას შემდეგ, რაც მდივანი სპარსეთიდან გაიწვიეს, ხოშტარიამ საერთოდ უარი თქვა სსრკ-ში წასვლაზე და ავადმყოფობის მომიზეზებით, საბჭოთა კავშირის გვერდის ავლით, პარიზში გაემგზავრა.¹

არსებობს კიდევ ერთი საინტერესო პუბლიკაცია, რომელშიც აღნიშნულია:

¹ Г. Агабеков, Секретный террор Сталина, М., 1998. с.148.

ოცნებობდა რა კვლავ გამხდარიყო მსხვილი ბიზნესის ხელმძღვანელი, აკაკი ხოშტარიაშვილმა საბჭოთა ოფიციალურ პირებთან კონტაქტების ძიება დაიწყო. საბჭოთა მთავრობის კულუარებში იგი მისმა ყოფილმა ნაცნობმა, ქართველმა ბოლშევიკმა ბუდუ მდივანმა შეიყვანა. მრეწველს მანვე გააცნო საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარი ლ. კრასინი და შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის პასუხისმგებელი მუშაკი ბ. სტომონიაკოვი.

1925 წელს პოლიტიბიურომ ჩრდილოეთ სპარსეთში შერეული საბჭოთა და სპარსული ნავთობის საზოგადოების ჩამოყალიბება გადაწყვიტა. ნავთობის მოპოვების გარდა, საზოგადოების მეშვეობით, ამ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან რეგიონში ბრიტანული კაპიტალის აღკვეთაც იგეგმებოდა.¹

საბჭოთა საელჩომ ხოშტარიაშვილს იყიდა ფირმანები,² რომელთაგან ერთი, სავარაუდოდ, 4,5 მილიონ თუმნად შეფასებული, ახლად შექმნილ კომპანია „ქავირე ჭურთან ლიმიტედ“-ის სანესდებო კაპიტალში ჩაირიცხა, სადაც თვით ხოშტარიაშვილმა და რუსეთ-სპარსეთის ბანკმა 250 ათასი თუმანი შეიტანეს.

საბჭოთა კავშირთან თავიანთი ქვეყნის დაახლოების მოწინააღმდეგეები სპარსეთის მთავრობაში მოითხოვდნენ ცალკე შეთანხმების დადებას „ქავირე ჭურთან“-ის კონცესიებზე. ამიტომ, 1920-იანი წლების ბოლოს, მოსკოვში გადაწყდა უცხოური, კერძოდ, ფრანგული კაპიტალის მოზიდვა კომპანიის დასაფინანსებლად და ხოშტარიაშვილს ნილების შესაძენად. ამ პროექტისადმი ყველაზე მეტი დაინტერესება ფრანგულმა კომპანია „პეტროფინმა“ გამოხატა.³ განიხილებოდა აქციების გადანაწილების სხვადასხვა ვარიანტი, მაგრამ ხოშტარიაშვილსა და სპარსული მხარის წინააღმდეგობის გამო, ეს წამოწყება ვერ განხორციელდა. საქმეში შუამავლობა ნავთობის მსხვილმა მაგნატმა, „კულუარულ მოლაპარაკებათა და ფარული გარიგებების სპეციალისტმა“ ჰალუსტ გულბეკიანმაც სცადა.⁴ მან წინადადება წა-

¹ Нефть России в XXI веке. <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen>

² ფირმანი – აქ, ირანის შაჰის ბრძანებულება.

³ Т. Хрулева, Дорога на Терепан. Часть третья. <https://www.rosbalt.ru/main/2011/01/16/808995.html>

⁴ Керосиновые войны-2. <https://www.kommersant.ru/doc/425038>

მოაყენა, შეექმნათ რუსულ-ფრანგულ-სპარსული ერთობლივი კომპანია მისი მონაწილეობით, თუმცა მხარდაჭერა ვერც ამ პროექტმა ჰპოვა.

საბჭოთა მხარემ სპარსეთსა და საფრანგეთთან ერთად თანაბარი სამმხრივი მონაწილეობის იდეაც მოსინჯა. 1929 წლის თებერვალში მოსკოვში ამ საკითხზე შეხვედრაც შედგა, მაგრამ შეთანხმება ვერ მოხერხდა. ერთი წლის შემდეგ ფრანგებმა ჩრდილოეთ სპარსეთის ნავთობის შესახებ მოლაპარაკება უშუალოდ შაჰის მთავრობასთან წამოიწყეს, თუმცა უშედეგოდ.

დავა „ქავირე ჰურიან“-ის ირგვლივ მრავალ წელს გაგრძელდა. მის გადანწყვეტას ხელი შეუშალა თიმურთაშის ტრაგიკულმა ხვედრმა და ხოშტარიას ნადრევმა სიკვდილმა 1932 წელს.¹ აკაკი ხოშტარიას გარდაცვალების შემდეგ მისი წილი ავტომატურად სპარსეთის მთავრობამ დაისაკუთრა.

სხვათა შორის, ჯერ კიდევ 20-იანი წლების პირველ ნახევარში, როდესაც აკაკი ხოშტარიას სპარსული კონცესიების შესყიდვას ინგლისელები აპირებდნენ, ამ საკითხით საქართველოს ემიგრირებული მთავრობაც დაინტერესებულა: ნოე ჟორდანია აკაკი ჩხენკელს წერდა: „მე სადღაც წავიკითხე, რომ ხოშტარიას სპარსეთის კონცესია ინგლისელებმა შეისყიდეს და მოსკოვთან აწარმოებენ მოლაპარაკებას კავკასიის გზით ამ კონცესიის ექსპლუატაცია მოახდინონ შეერთებულად. საქართველოს საკითხი თუ იქნება მოგვარებული, საჭიროა ამ ამბის კარგად გაგება“.² ინტერესი ბუნებრივი იყო, მაგრამ ამ საქმეს, როგორც აღინიშნა, ისეთი გაგრძელება აღარ მიეცა, რომელიც საქართველოსათვისაც რაიმე მხრივ სასარგებლო იქნებოდა.

¹ Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran>

² ა. მენთეშაშვილი, საქართველო უცხოეთის არქივებში, გაზ. „კომუნისტი“, 1989 წ., 15 აგვისტო.

დავითოზილი სჰჰჰთჰელო, ჰჰთჰი ჰმიბჰჰჰიჰ ღჰ ჰჰჰჰი ჰოშჰჰიჰი

1921 წლის თებერვალ-მარტში საბჭოთა რუჰეთის წითელმა არმიებმა გამოუცხადებელ ომში სძლიეს საქართველოს დემოკრჰტიულ რესპუბლიკას დჰ ბოლო მოუღეს მის არსებობას. დამხობილი რესპუბლიკის მთავრობა, დამფუძნებელი კრების წევრთა ნაწილი, გენერალიტეტი, ოუნკრები დჰ სხვები ემიგრაციჰში გაიხიზნენ. გამოცხადდჰ, რომ საქართველოში გაიმარჯვჰ საბჭოთა ხელისუფლებამ. ახალ, როგორც ბოლშევიკები უწოდებდნენ, „თავისუფალ საქართველოში“, სინამდვილეში კი დაპყრობილ ქვეყანაში, კომუნისტური რეჰიმი გაბატონდჰ. რეჰიმი თავის მონინაღმდეგე სოციალური თუ პოლიტიკური ძალების დართგუნვას მათი წარმომადგენლების დაპატიმრება-გადასახლებებით, დახვრეტებით, კერძო საკუთრების გაუქმებით, მინის, სახლების, სამრენველო სანარმოთა, ბანკების დჰ ა.შ. ნაციონალიზაციით შეუდგა.

ბოლშევიკებმა მდიდარი ადამიანები (ბურჰუები) შინაურ მტრებად, კერძო კაპიტალი კი კანონგარეშე გამოაცხადეს დჰ ქვეყანაში „ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია“¹ წაახალისეს. აკაკი ხოშტარისას საკუთრება საქართველოში ღარიბ-ღატაკი მოსახლეობისაგან ძარცვას კი გადაურჩა, მაგრამ მისი ქონების დიდი ნაწილი ნაციონალიზაციის გზით სახელმწიფომ მიისაკუთრჰ. თბილისში, საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადებიდან რამდენიმე დღეში, კერძოდ, 1921 წლის 28 თებერვალს, საქართველოს ბოლშევიკურმა რევკომმა შალვა ელიავას ხელმოწერით, აკაკი ხოშტარისას მისი კუთვნილი სახლი ჩამოართვჰ დჰ იგი ქართველ ხელოვანებს გადასცა. საარქივო დოკუმენტში აღნიშნულია: „1921 წ., 28 თებერვალი. ქ. თბილისი, სასახლე, საქმე №174. საქართველოს მწერალთა კავშირის საბჭოს. რევოლუციონური რევკომის დადგენილებით, ხოშტარისას სახლი, რომელიც იმყოფებჰ სერგიევის ქუჩაზე, გადაცემულია საქართველოს მწერალთა კავშირისათვის, რათა იქ მონყობილ იქნეს ხელოვანთა

¹ „ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია“ – „ნაძარცვის ძარცვა“ – ბოლშევიკური ღოზუნგი.

სასახლე. ეს ბინა განთავისუფლებულია რეკვიზიციისა, ჩასახლებისა და შეზღუდვისაგან. თავმჯდომარე შ. ელიავა. მდივანი მ. მიქაძე".¹

არსებობს პრესის ინფორმაციებიც, რომლებიც დაბეჭდილია გაზეთებში „კომუნისტი“, „ბახტრიონი“ და ჟურნალში „ლომისი“. გავეცნოთ რამდენიმე მათგანს:

„1 მარტს, საღამოს 5 საათზედ, აკ. ხოშტარიას სახლში (სერგიევის ქ.) შესდგა ქართველ ხელოვანთა კრება. კრებას დაესწრნენ ხელოვნების ყველა დარგის წარმომადგენლები: მწერლები, მუსიკოსნი, მსახიობნი და მხატვარნი. პოეტმა პაოლო იაშვილმა კრებას განუცხადა, რომ საქართველოს რევკომს განზრახვა აქვს აკაკი ხოშტარიას სახლი მთელი თავისი ინვენტარით გადასცეს ქართველ მწერალთა კავშირს, რომელიც მოაწყობს ხელოვანთა სასახლეს“. კრებამ აირჩია დელეგაცია, რომელსაც საქართველოს რევკომისათვის უნდა გაეცნო მწერალთა კავშირის გეგმა, ხელოვანთა სასახლის დაარსების შესახებ.²

„3 მარტს ხელოვანთა სასახლეში (ყოფილი ხოშტარიას სახლი, სერგიევის ქუჩა) შედგა ქართველ ხელოვანთა მრავალრიცხოვანი კრება. კრებას დაესწრო რევკომის წევრი და წარმომადგენელი ამხ. შალვა ელიავა. კრების დაწყების წინ პოეტმა პაოლო იაშვილმა კრებას მოახსენა, რომ საქართველოს რევკომმა სრული თანხმობა განაცხადა, რომ აკ. ხოშტარიას სახლი გადავიდეს ქართველ მწერალთა კავშირის სრულ განკარგულებაში ქართველ ხელოვანთა სასახლის დასაარსებლათ. ...კრებამ მადლობა გადაუხადა ამხ. შალვა ელიავას თანაგრძნობისათვის და მცირე თათბირის შემდეგ საორგანიზაციო და სატექნიკო საქმეების მოსაგვარებლად ამოირჩია დროებითი კომიტეტი ცხრა კაცისაგან შემდგარი: სამი წარმომადგენელი იქნება მწერალთა კავშირიდან და ორ-ორი მსახიობთა, მხატვართა და მუსიკოსთა კავშირიდან. ამრიგად, სულ ახლო მომავალში ეს კომიტეტი გამოიმუშავებს ერთ გეგმას, რომელმაც უნდა შეჰქმნას ქართველ ხელოვანთა სასახლე“.³

გალაკტიონ ტაბიძესაც ჩაუნიშნავს თავის უბის წიგნაკში: „1921. 26 თებერვალი. საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა

¹ ლ. მიქელაძე, აკაკი ხოშტარია, ჟურნ. „მაცნე“, 1992, №4, გვ. 171-172.

² გაზ. „კომუნისტი“, 1921 წ., 4 მარტი.

³ გაზეთი „კომუნისტი“, 1921 წ., 6 მარტი; ჟურნ. „ლომისი“, 1922, №2.

და საქართველოს რევკომმა მიიღეს დადგენილება, ქართველ მწერლებსა და ხელოვნების მუშაკებს გადასცემოდათ კომერსანტ აკაკი ხოშტარიას (დავით სარაჯიშვილისეული, 1905 წელს არქიტექტორ ნ. ტატიშჩევის პროექტით აშენებული) სახლი სერგიევის ქუჩაზე (№13) მთელი ქონებით და ბაღით”.¹

არ არის ცნობილი აკაკი ხოშტარიას რეაქცია რევკომის ამ გადაწყვეტილებაზე, მაგრამ საზოგადოებაში გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომ ეს სახლი მრენველმა და ქველმოქმედმა ქართველ ხელოვანებს თვითონ უსახსოვრა. ვინ იცის, ანდერძით შეიძლება ასეც მომხდარიყო, მაგრამ, ფაქტია, რომ გადანაცვებიდან სახლის გასახვისების შესახებ, მესაკუთრის დაუკითხავად, საქართველოს ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ მიიღო. ხელოვნებათმცოდნე გიორგი ხოშტარიას თვალსაზრისი, რომ აკაკი ხოშტარიას სტალინის ნებართვით დაუნერია ანდერძი: „მინდა, ჩემი სახელით, ეს სახლი ქართველ ხელოვან ხალხს გადაეცე!“² – დამაჯერებლად ვერ გამოიყურება.

ამ საკითხზე საგულისხმო ინფორმაციას შეიცავს ტიციან ტაბიძის ერთი პუბლიკაცია, რომელშიც ვკითხულობთ: დავით სარაჯიშვილის „ანდერძით, ეს სახლი უნდა დარჩენოდა ქართველ მწერლებს, მაგრამ მოხდა ისე, რომ მემკვიდრეებმა მისი ანდერძი დაარღვიეს. [...] მაგრამ აქაც ბედით ეს სახლი შეიძინა ბ. ა. ხოშტარიამ და სწორედ იმავე მიზნით, რომ დაეტოვებია ქართველი ხელოვნებისათვის, ამიტომ რევოლუციონური კომიტეტის დეკრეტი, რომ ამ სახლში მოწყობილიყო ხელოვნების სასახლე, გამაგრებულია ყოველ მხრივ”.³

„ხელოვნების სასახლეში“ ქართული შემოქმედებით გაერთიანებები მწერალთა და ხელოვანთა კავშირები საქმიანობდნენ, საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში ამ შენობაში კომპოზიტორი ანდრია ბალანჩივაძე, პოეტები გალაკტიონ და ტიციან ტაბიძეები, პაოლო იაშვილი, კოლაუ ნადირაძე და სხვები ცხოვრობდნენ.⁴

მოგვიანებით, როდესაც მეუღლე გარდაეცვალა, აკაკი ხოშტარიამ თავისი რწმუნებულის მეშვეობით, საქართველოს მთავრობასა და

¹ <http://www.galaktion.ge/?page=Chronicle&id=3788>

² <http://tbilisebi.ge/index.php?newsid=268438600>

³ გაზ. „ბახტრიონი“, 1922 წ., №15.

⁴ რ. კერენჩიხიძე, საქართველოს მწერალთა კავშირი. 1917-198. თბ., 1983, გვ. 32-33.

ხელოვანთა კავშირის მთავარ კომიტეტს იმ ნივთებისა და ფოტოსურათების დაბრუნება სთხოვა, რომელთაც ხელოვნებასთან შეხება არ ჰქონდა და დაკავშირებული იყვნენ მხოლოდ მისი გარდაცვლილი მეუღლის სახელთან. საქართველოს ხელოვანთა კავშირის მთავარმა კომიტეტმა მოთხოვნილ ნივთებს თავი მოუყარა და ისინი ხოშტარიასათვის გადასაცემად მოამზადა, მაგრამ ვერ გადასცა, რადგან ხელისუფლებისაგან საამისო ნებართვა ვერ მიიღო.¹

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შემოღების შემდეგ აკაკი ხოშტარიას ნება დართეს, იჯარით აეღო და აემუშავებინა მისი ერთი ნაციონალიზებული ქარხანა. გაზეთი „კომუნისტი“ წერდა:

„სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა დასდო ხელშეკრულება მოქ. ა. ხოშტარიასთან თბილისში არსებულ სახელმწიფო საპნის ქარხნის (ყოფილ სააქციო საზოგადოება ხოშტარიასი) მისთვის იჯარით მიცემის შესახებ. ხელშეკრულების ძალით ქარხანა ეძლევა ხოშტარიას იჯარით საპნის სანარმოებლად. ქარხანა უნდა აამუშაოს მოიჯარადრემ ორი კვირის განმავლობაში დღიდან მასზე ქარხნის ფაქტობრივად გადაცემისა. მინიმალური ნაყოფიერება უნდა უდრიდეს წელიწადში 2400 ფუთ სარეცხ საპონს და 240 000 ნაჭერ ხელსაბანს. იჯარის ვადა უდრის 5 წელს, ამასთანავე, ყველა გაუმჯობესებანი, შენობანი და მოწყობილობანი, რომლებსაც გააკეთებს მოიჯარადრე ამ ხნის განმავლობაში თავის ხარჯზე, ვადის გასვლის შემდეგ გადადის ს.მ.უ.ს. ხელში.

საიჯარო გადასახადად მყარდება 6 პროც. ყოველწლიურ ნაწარმოებისა, მაგრამ არანაკლებ 12 ფუთი სარეცხი საპნისა და 1200 ხელის საპნისა თვეში.

ყველა დანარჩენი ნაწარმოები რჩება მოიჯარადრეს საკუთრებად, რომელიც რჩება მის სრულ განკარგულებაში. იჯარით აღებული ქარხნის ამორტიზაციის ანგარიშში მოიჯარადრეს ყოველ 6 თვის შემდეგ შეაქვს სმუს-ში ხუთი პროცენტი უძრავ ქონების ღირებულებიდან და 10 პროცენტი ქარხნის მოძრავ ქონების ღირებულებისა. ეს ქონება შეფასებულია ოქროს ფულით და გადასახადიც შეტანილ უნდა იქნას ოქროს ფულით ან ქალაქის ნიშნებით ოფიციალურ კურსის მიხედვით“.²

¹ ლ. მიქელაძე, აკაკი ხოშტარია, ჟურნ. „მაცნე“, 1992, №4, გვ. 171-172.

² გაზ. „კომუნისტი“, 1922 წ., 18 იანვარი; გაზ. „Голос трудовой Абхазии“, 1922 г., 21 января.

მიხეილ ჯავახიშვილის ერთი კერძო წერილიდან ირკვევა, რომ აკაკი ხოშტარიასათვის საპნის ქარხნის იჯარით გადაცემაში დახმარება მასაც გაუწევია, რაკი 1922-1923 წლებში „ზაკენეშტორგში“ (ამიერკავკასიის საგარეო ვაჭრობის სამმართველო) საფინანსო განყოფილების გამგე, სალიცენზიო ბიუროს თავმჯდომარე და ეკონომიკური ბიუროს წევრი ყოფილა.¹

წყაროებში არ ჩანს, მისცეს თუ არა აკაკი ხოშტარიას საქართველოში მისი საკუთარი და სახელმწიფოს მიერ ნაციონალიზებული დანარჩენი საწარმოების ასევე იჯარით ამოქმედების უფლება. სავარაუდოდ, არა, და, შესაძლოა, მრეწველმა ეს თვითონაც აღარ ისურვა, რადგან მას უფრო მასშტაბური პროექტები სპარსეთში ჰქონდა და მთავარი ყურადღებაც იქით გადაიტანა. ცნობილი კი ის არის, რომ, ვიდრე საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობაში ე. წ. ნაციონალ-უკლონისტები² დომინირებდნენ, ისინი შეეცადნენ ხოშტარიას შესაძლებლობებისა და უცხოური კავშირების გამოყენებასაც.

საარქივო დოკუმენტი გვამცნობს, რომ მათთვის აკაკი ხოშტარიას წინადადებით მიუმართავს და ბათუმში კერძო ბანკის დაფუძნება შეუთავაზებია.³ ვინც საბჭოური პოლიტიკის ნიუანსებს, განსაკუთრებით კი „ინიციატივის ქვემოდან წამოსვლის“ თვალთმაქცურ კონცეფციას იცნობს, უცნაურად არ მოეჩვენება, რომ საქმე პირიქით ყოფილიყო ანუ ბანკის დაარსების თაოსანი თავად ქართველი კომუნისტები ყოფილიყვნენ. ეს მით უფრო, რომ ხოშტარიასთან მოსალაპარაკებლად მათ „სპეციალურად გაგზავნეს კაცი სტამბოლში“.⁴

სხვათა შორის ხსენებული ფაქტი „ნაციონალ-უკლონისტებს“ 1935 წელს ერთ-ერთ ბრალად წაუყენა საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის პირველმა მდივანმა ლავრენტი ბერიამ თავის მოხსენებაში თბილისის პარტიული აქტივის წინაშე. ფორმულირება კი ასეთი

¹ ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, საქმ. 027134-ბ.

² ნაციონალ-უკლონისტები – ქართველი ბოლშევიკი ლიდერები (ბულუ მდივანი, შალვა ელიავა, სერგო ქავთარაძე, მიხეილ ოყუჯავა, კოტე ცინცაძე და სხვები), რომლებიც „ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის გადახრამი“ (уклон) დაადანაშაულეს.

³ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 14, ანაწ. 1, საქმ. 5, ფურც. 24.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VII, თბ., 1976, გვ. 173.

იყო: „კაპიტალისტი ავანტიურისტის ხოშტარის წინადადებით, ნაციონალ-უკლონისტები დაჟინებით ცდილობდნენ კერძო ბანკის გახსნას თბილისში ან ბათუმში. ეს ბანკი უნდა ყოფილიყო ოსმალეთის ბანკის ფილიალი, სინამდვილეში, ინგლის-საფრანგეთის კაპიტალის ფილიალი“.¹

როგორც ცნობილია, საბჭოთა ხელისუფლება დასავლეთის სახელმწიფოებს მტრად აღიქვამდა და მათთან საქმიან კონტაქტებს უნდობლად ეკიდებოდა, თუმცა უცხოეთიდან სურსათითა თუ სხვა სახის შემწეობაზე უარს არ ამბობდა. ეს მკაფიოდ და ნათლად გამოჩნდა 1921-1922 წლებში, როდესაც რუსეთში, განსაკუთრებით ვოლგისპირეთში, შიმშილობამ იფეთქა და მოსახლეობა უდიდესი განსაცდელის წინაშე აღმოჩნდა.

არ გააჩნდა რა სათანადო რეზერვი, შექმნილ უმძიმეს ვითარებაში, 1921 წლის ივლისში საბჭოთა მთავრობა იძულებული გახდა, სურსათით დახმარებისათვის უცხო სახელმწიფოებისა და საერთაშორისო საზოგადოებისათვის მიემართა. „რუსეთის მთავრობა მიიღებს ნებისმიერ დახმარებას, რომელი წყაროდანაც არ მომდინარეობდეს ის, არსებული პოლიტიკური ურთიერთობების გაუთვალისწინებლად“, ხაზგასმული იყო გამოქვეყნებულ ნოტაში. მიმართვას ყველა მხრიდან გამოეხმაურნენ. დაზარალებულები საკვებით, მედიკამენტებითა და სხვა აუცილებელი საჭიროებით რამდენიმე საერთაშორისო საქველმოქმედო ორგანიზაციამ უზრუნველყო. მათ შორის იყვნენ: მშრომელთა დახმარების საერთაშორისო კომიტეტი, რუსეთში მშიერთა ევროპული დახმარების ორგანიზაცია, ნითელი ჯვარი, რუსეთის დახმარების საერთაშორისო მუშათა კომიტეტი და დახმარების ამერიკული ადმინისტრაცია. ჰუმანიტარული კატასტროფის ზღვარზე მყოფი ხალხის გასაჭირი გაითავისა არაერთმა ცნობილმა მოღვაწემ, კერძოდ: რომის პაპმა ბენედიქტე XV-მ, ნორვეგიელმა მეცნიერმა და ფილანტროპმა, ნობელის პრემიის ლაურეატმა ფრიტიოფ ნანსენმა, ფრანგმა მწერალმა ანატოლი ფრანსმა და სხვებმა.

ამ პრობლემის შესწავლისადმი საბჭოთა კავშირსა და შემდეგ რუსეთში მრავალრიცხოვანი პუბლიკაციაა მიძღვნილი სადისერტა-

¹ Л. Берия, К вопросу об истории большевистских организации в Закавказье, Тб., 1948, с. 251.

ციო ნაშრომები, წიგნები, საჟურნალო თუ საგაზეთო სტატიები, მაგრამ მათში აკაკი ხოშტარიას სახელი არ იძებნება. ქართული სამეცნიერო და პოპულარულ ლიტერატურის თანახმად კი, ქართველი მრეწველი და ქველმოქმედი „თავის ფულით ირანში ყიდულობდა პურს, აგზავნიდა ბაქოში, და ეს შემოტანილი პური ცნობილი იყო, „ხოშტარიას პურის“ სახელით. რომ აკაკი ხოშტარია ოფიციალურ მიღებაზე იყო ლენინთან და დააარსა კომპანია „ხოშტარია-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობა“.¹

აკაკი ხოშტარია საბჭოთა ხელისუფლების დროს რამდენჯერმე მართლაც იმყოფებოდა მოსკოვში, მაგრამ ვ. ლენინთან მისი შეხვედრა საეჭვოა. ყოველ შემთხვევაში, ამის შესახებ არაფერია აღნიშნული ლენინის „ბიოგრაფიულ ქრონიკაში“, რომელიც 12 ტომადაა გამოცემული და აღრიცხავს საბჭოთა ლიდერის ყოველდღიურ შეხვედრებსა თუ საქმიანობის დეტალებს. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდს 1921-1924 წლებს, ამ წიგნის სამი ტომი ეთმობა, არც ერთ მათგანში აკაკი ხოშტარია ნახსენები არ არის.²

არსებობს თვალსაზრისი, რომ ქართველი მრეწველი მოსკოვში „სტალინთანაც იყო მიღებაზე“.³ გამორიცხული არ არის, აკაკი ხოშტარია მართლაც მიეღო სტალინს, მაგრამ ეს უფრო ვარაუდია, ვიდრე რაიმე დოკუმენტური წყაროთ დადასტურებული ფაქტი.

1921-1922 წლების რუსეთში შიმშილობის პერიოდში მძიმე ვითარება იყო საქართველოშიც. მართალია, აქ მასობრივ შიმშილობამდე საქმე არ მისულა, მაგრამ მოსახლეობას დიდად გაუჭირდა მატერიალურად. გაჭირვება საზოგადოების ყველა ფენას შეეხო, მათ შორის ეკლესიასაც, რომელსაც რეჟიმი ისედაც დიდად ავიწროებდა. ერთი თანამედროვის სიტყვებით, „თბილისის საზოგადოებაში, ბანკირებში და ვაჭრებში დღეს აგროვებენ შემოწირულებას „კათოლიკოზის გამოსაკვებად“. ეს მდგომარეობა გულთან ახლოს მიუტანია აკაკი ხოშტარიას, რომელსაც საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ამ-

¹ ლ. მიქელაძე, აკაკი ხოშტარია, ჟურნ. „მაცნე“, 1992, №4, გვ 170; <http://tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268456367>

² <https://leninism.su/biograficheskie-xroniki-lenina.html>

³ ი. აბულაშვილი „ვარდების მეფე“, რომელმაც საქართველოს 4 სამხედრო გემი აჩუქა. გაზ. „რეზონანსი“, 2015 წ., 27 თებერვალი, გვ. 11. <http://tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268438600>

ბროსისათვის ტომრებით თეთრი ფეკილი და შაქარი გამოუგზავნია. მასვე „ერთი ფუთი შაქარი და ოთხი ფუთი თეთრი კანადის პური“ გამოუგზავნია სტამბოლიდან თავისი მოძღვრის, დეკანოზ ნიკიტა თალაქვაძისათვისაც.¹

ნიკიტა თალაქვაძის მოგონების თანახმად, „მოქალაქედ“ გამხდარი ყოფილი დეკანოზი სამუშაოს საძებნად თბილისში აკაკი ხოშტარიას ოფისში მისულა, მაგრამ „მოურავ“ ქადეიშვილს უარით გამოუსტუმრებია. „ვიფიქრე, იქნებ რაიმე ადგილი მომცენ კანტორაში, რომ დროებით პურის ფული ვიშოვნო თქო. აღმოჩნდა, რომ კომუნისტებს თითქმის ყველაფერი წარმოება ჩამოურთმევია ამ ფირმისათვის თბილისში, აღარავითარი საქმე აღარა გვაქვს, ვინც აქ სხედან, ესენი ყველა ნათესავებია აკაკისა და ესენიც სულ მალე უნდა დავითხოვოთ. დავრჩი იმედგაცრუებული“, წერს ნიკიტა თალაქვაძე.²

აკაკი ხოშტარია სინათლის სხივად მოსჩანდა ბოლშევიკური წნეხით შევიწროებული არაერთი თანამემამულისათვის, რომლებიც საქართველოდან უცხოეთში გაღწევის საშუალებებს დაეძებდნენ და მისთვის ხმის მიწვდენას ცდილობდნენ. გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმში დაცულია 1924 წლის 23 მარტით დათარიღებული მიხეილ ჯავახიშვილის წერილი დავით სულიაშვილისადმი, რომელიც ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა. წერილი შეიცავს თხოვნას ადრესატისადმი, რომელიც იმხანად ბაქოში რუსულ-სპარსული ამხანაგობის კანტორის მმართველად მუშაობდა, რომ შეახსენოს ხოშტარიას ზოგიერთი კეთილი საქმე, რაც მისთვის მიხეილ ჯავახიშვილს გაუკეთებია და სთხოვოს მწერლისათვის ხელშეწყობა სამშობლოდან საზღვარგარეთ გასვლაში. „მე აქ ცხოვრება არ შემიძლია. ჩემი გასვლა საქართველოდან ჩემი მეორედ დაბადება იქნება. თუ ამ საქმეში დამეხმარები, სამაგიერო მომთხოვე და მიმსახურე. ხოშტარიას უნდა გამოვადგე. თათრული და ფრანგული ვიცი. [...] 1921-22 წ. ორჯერ ავწერე³ და მაგრად დავკეტე

¹ ნ. თალაქვაძე, მოქალაქე მღვდლის დღიურიდან, თბ., 2013, გვ. 118; 196.

² ნ. თალაქვაძე, მოქალაქე მღვდლის დღიურიდან, თბ., 2013, გვ. 190-191.

³ არსებობს აკაკი ხოშტარიას თბილისის სახლში დაცული ნივთების აღწერის ოფიციალური დოკუმენტი, რომელსაც ხელს აწერენ დიმიტრი შევარდნაძე, დავით კაკაბაძე, ლადო გუდიაშვილი, ვახტანგ კოტეტიშვილი და შალვა ამირანაშვილი. მიხეილ ჯავახიშვილის გვარი ხელმომწერთა შორის არ ჩანს. იხ. ლ. მიქელაძე, აკაკი ხოშტარია, ჟურნ. „მაცნე“, 1992, №4, გვ. 172-173.;

მისი სახლის ქონება (მწერ. კავშირისა და განათლების კომისარი-
ატის მინდობილობით); გარდა ამისა, იჯარით დაეუბრუნე საპნის
ქარხანა. იქნება ეს სიკეთე მოაგონო როგორმე და ამ წყეულ ქვეყნი-
დან ამომიყვანოს სამშვიდობოს. ერთი სიტყვით, შენი დიდი იმედი
მაქვს. მისწერე დანვრილებით, ან სხვანაირად მიაწვდინე ხმა“,¹ –
აღნიშნულია წერილში.

საბჭოთა რეჟიმმა აკაკი ხოშტარია არა მხოლოდ საქართველოში
შეავიწროვა, არამედ სპარსეთშიც, განსაკუთრებით 1921-1922 წლებ-
ში. ამ პერიოდში მცირე ხნით აკაკი ხოშტარიასთან თეირანში მყოფი
გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი იგონებს, რომ ქართველი მრეწვე-
ლი, რომელსაც „სპარსეთის მთავრობამ ჩამოართვა რეკვიზიციით
როგორც მამულები, ისე წარმოებანი“ „დიდ მატერიალურ გაჭირვე-
ბას განიცდიდა“.²

ობიექტურობისათვის უნდა ითქვას, რომ რეკვიზიცია სპარსეთის
შაჰს კი არ განუხორციელებია, არამედ ხოშტარიასა და რუსეთის
იმპერიის სხვა ქვეშევრდომთა ქონება, პოლიტიკური მოსაზრებით,
რუსეთის ბოლშევიკურმა მთავრობამ დროებით სპარსეთის სახელმ-
წიფოს დაუბრუნა და ეს მოქმედება ამ ქვეყანაზე თავისი გავლენის
სამშალეზად გამოიყენა.

აქვე დავძენთ, რომ აკაკი ხოშტარიას სპარსეთის ხელისუფლე-
ბასთან მჭიდრო და უწყვეტი კონტაქტი ჰქონდა და არა ერთი და
ორი წლის განმავლობაში. მეტიც ქართველი მრეწველის ამ ქვეყ-
ნის შაჰებთან ურთიერთობას უნიკალურიც შეიძლება ეწოდოს. მან
თავისი პოზიციები და გავლენები სპარსეთში შაჰების დინასტიური
ცვლის ვითარებაშიც კი შეინარჩუნა. ცნობილია რომ ყაჯართა დი-
ნასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი აჰმად შაჰი, რომელთანაც
დაახლოებული იყო ხოშტარია, 1923 წელს სახელმწიფო გადატრი-
ალების გზით დაამხო მომავალმა შაჰმა რეზა ფეჰლევიმ.

„აჰმად შაჰის სპარსეთიდან გაძევებისა და ფეჰლევიების დინასტი-
ის პირველი შაჰის ხელისუფლებაში მოსვლის შემდგომაც არ შესუს-
ტებულა აკაკი ხოშტარიას ზეგავლენა სპარსეთის ეკონომიკურ და
პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. პირიქით, ხოშტარიას მოქნილი დიპლო-
მატიური გონებისა და ქონების სწორად გადანაწილების საოცარი

¹ ქართული ლიტერატურის მუზეუმი, საქმ. 027134 ხ.

² გ. მაზნიაშვილი, მოგონებები, ბათუმი, 1990, გვ. 216-217.

ნიჭის წყალობით, ეს ზეგავლენა კიდევ უფრო გაიზარდა". სწორადაა შენიშნული ისიც, რომ ყოველივე ამას აკაკი ხომტარია მარტო ფინანსებით ვერ შეძლებდა. მას ჰქონდა განსაკუთრებული უნარი, „არეულ პოლიტიკურ სიტუაციაშიც კი, ჰყოლოდა მეგობრები ყველა მიმართულების პოლიტიკოსებსა და სახელმწიფო მოხელეებში. ამ მეგობრობაში ფული არცთუ უკანასკნელ როლს ასრულებდა, მაგრამ ხომტარიას შეეძლო მიეღო ისიც კი, რასაც ფულით ვერ იყიდი და ფულზე არ იყიდება".¹

ვიდრე სპარსეთში ვითარება გაირკვეოდა, აკაკი ხომტარიამ ოსმალეთში გადაინაცვლა. მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთი იმ დროს, როგორც საგარეო ისე სამოქალაქო ომებს მოეცვა (მოკავშირე სახელმწიფოთა სახელით საბერძნეთის ჯარი ქვეყნის დედაქალაქის ოკუპაციას ცდილობდა, ანატოლიიდან გენერალი მუსტაფა ქემალი სულთანს უტევდა), კონსტანტინოპოლში სისხლსავე ცხოვრება ჩქეფდა. 1921-1923 წლებში ამ ქალაქში ფუნქციონირებდა აკაკი ხომტარიას რუსულ-სპარსული ბანკის კანტორა თუ განყოფილება, რომელსაც ივანე ზურაბიშვილი² უძღვებოდა. ხშირად იყო ოსმალეთში თვითონ ქართველი მრეწველიც, რომელიც, მწერალ ნიკოლო მინიშვილის სიტყვით, ისე როგორც ალექსანდრე ჯაყელი, „სტამბოლში მეფედ გრძობდა თავს გადმოხიზნულ ქართველთა შორის, ვინაიდან ამ ორ კაცს ჰქონდა ფული, სხვებს კი ფული არ ჰქონდათ. [...] საჭირო იყო ფულის შოვნა და სთხოვდნენ ხომტარიას, სთხოვდნენ ჯაყელსაც, თუნდაც საჭირო ყოფილიყო თავმოყვარეობის შელახვა. და ასე სიცარიელეზე შენდებოდა უმინაწყო ხალხის ურთიერთობა. ამიტომაც მიმღები და მიმცემიც დედას იგინებოდა, ხოლო ადამიანი არსად სჩანდა. მოყვრობის დროსაც ისინი იდგნენ ერთი მეორეს წინაშე, როგორც მტერი და შემაერთებელი ხიდი მათ შორის არ სუფევდა. ...გული აღარ ჰქონდა ჩემს თანამემამულეებს უცხოეთში: არც მდიდარს, არც ღარიბს. და არცერთ მათგანს ადამიანის კაი-კაცობა აღარ სჯეროდა".³

¹ გ. ლობჯანიძე, აკაკი ხომტარია დღეისთვისაც კი მისაბადი ბიზნესმენი. https://www.gfsis.org/files/my-world/25/_3.pdf

² ივანე ზურაბიშვილი – ნიკო ნიკოლაძის სიძე, საქართველოს მეხუთე პრეზიდენტის სალომე ზურაბიშვილის ბაბუის მამა.

³ ნ. მინიშვილი, ქართული ქრონიკა რევოლუციის დროიდან, თბ., 2006, გვ. 87-88.

ეს მწერლის „ზოგადი შთაბეჭდილება“,¹ თორემ სინამდვილეში, სტეფანე ჯაყელიცა და აკაკი ხოშტარიაც დახმარების ხელს უნაგაროდ უწვდიდნენ უცხოეთში სასწავლებლად მიმავალ თუ საქართველოდან ბოლშევიკურ რეჟიმს გაქცეულ ბევრ თანამემამულეს, რომლებსაც ევროპის სახელმწიფოთა ვიზების მოლოდინში, ოსმალეთში მოუწიათ შეყოვნება.

აკაკი ხოშტარიას ფინანსური მხარდაჭერისა ეიმედებოდა საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერს სპირიდონ კედიას, რომელიც ერთნაირი პატიმრობის შემდეგ, 1923 წლის მარტში საბჭოთა ხელისუფლებამ სამშობლოდან გააძევა.² ოსმალეთში ჩასულ დევნილ პოლიტიკოსს ხოშტარიამ მართლაც გაუმართა ხელი, მაგრამ მალე მრეწველი იძულებული გახდა, პოლიტიკურ ემიგრაციასთან ურთიერთობაში მეტი სიფრთხილე გამოეჩინა და გარკვეული დისტანციაც დაეცვა. ეს ჩანს სპირიდონ კედიასათვის პარიზიდან კონსტანტინოპოლში გაგზავნილ გრიგოლ ვეშაპელის ერთი წერილიდან, რომელიც 1923 წლის 20 აპრილითაა დათარიღებული: „სადაა ის ეროვნული ფონდი, რომელსაც დამოუკიდებელი მუშაობის უზრუნველყოფა შეუძლია!“ – წერდა ვეშაპელი, მე არ ვიცი შენ რა პერსპექტივები გაქვს ამ მხრივ. ჩვენი ბურჟუაზია ან დაღარიბებულია ანდა (როგორც აკ. ხოშტარია) ბოლშევიკურ რუსეთთან „ნეგოციასონ“-ების გამო პოლიტიკურად იძულებულია პასიური და ნეიტრალური იყოს (ასე მითხრა თვით ბ. აკაკიმ, ბერლინში, მოსკოვს რომ მოდიოდა).“³

ქართული ემიგრაციის მემარჯვენე წრეებში აკაკი ხოშტარიას მინისტრად დანიშვნის აზრიც არსებულა. 1922 წელს სტამბოლში შეკრებილ ეროვნულ-დემოკრატიულ ჯგუფისათვის გრიგოლ ალშიბაიას, რომელიც მანამდე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური წარმომადგენელი იყო აზერბაიჯანში, ასეთი „პროექტი“ შეუთავაზებია: საქართველოს მთავრობის მეთაურად ავირჩიოთ სპირიდონ კედია, საგარეო საქმეები კვლავ ევგენი გეგეჭ-

¹ რ. ნიშნიანიძე, უცნობი ჯორჯ (გიორგი) პაპაშვილი, წიგნი 2, თბ., 2018, გვ. 91.

² თ. ჯანელიძე, სპირიდონ კედია. პოლიტიკური პორტრეტი, თბ., 2002, გვ. 166.

³ მასალები სპირიდონ კედიას პირადი არქივიდან. შესავალი წერილი, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ოთარ ჯანელიძემ, თბ., 2005, გვ. 17.

კორს მივანდოთ, ხოლო ფინანსთა მინისტრის პორტფელი აკაკი ხოშტარიას ჩავაბაროთ.¹

„ჯაყელი და ხოშტარია იქითაც არიან და აქეთაც. ამათი პას-პორტიც აქეთ და იმათიც“, დაწერს ოდნავ მოგვიანებით ნიკოლო მინიშვილი.² ეს გარემოება ხელს უშლის, მაგრამ ბოლომდე ვერ აბრკოლებს აკაკი ხოშტარიას, გვერდში ამოუდგეს ლტოლვილ თანამემამულეებს და მძიმე დღეში ჩავადნილ ბევრ მათგანს ყოფა შეუმსუბუქოს. მაგალითად გენერალი გიორგი მაზნიაშვილიც გამოდგება. როდესაც 1923 წელს ბოლშევიკურმა რეჟიმმა გენერალს სასიკვდილო განაჩენი საქართველოდან ხუთწლიანი გაძევებით შეუცვალა, მან სპარსეთში გამგზავრება სწორედ აკაკი ხოშტარიას გამო გადწყვიტა. იმედი ჰქონდა, რომ „ეს მეტის-მეტად კეთილი კაცი რაიმე სამუშაოს მისცემდა და ამგვარად შიმშილით არ მოკვდებოდა“. როგორც გიორგი მაზნიაშვილი აღნიშნავს: „მივმართე ხოშტარიას წერილით, ჯერ კიდევ მაშინ როდესაც ციხეში ვიჯექი. [...] ხოშტარიამ მიპასუხა, რომ ის მზადაა მომცეს თავისთან რაიმე სამსახური, როგორცკი დაუბრუნებენ მას სპარსეთში ჩამორთმეულ უამრავ ქონებას, ჯერ-ჯერობით კი მოიცადე და ნუ ჩამოხვალ. მაგრამ ჩემი გარემოება ისე მოენწყო, რომ მოცდა არ შემეძლო, ამიტომ მივდიოდი ალალ-ბედზე. [...] ა. ხოშტარიამ, მიუხედავად იმისა, რომ [...] დიდ მატერიალურ გაჭირვებას განიცდიდა, უნუგემოდ არ დამტოვა და რაც ხანი სპარსეთში დავრჩი, იხდიდა ჩემს ყოველგვარ ხარჯებს სასტუმროში“.³

ნიკოლო მინიშვილის სიტყვით, „მე ბევრჯერ მქონდა შემთხვევა მომესმინა საუბარი ამ ორი მდიდარი ქართველის (სტეფანე ჯაყელი-სა და აკაკი ხოშტარიას, ო. ჯ.) შესახებ ემიგრანტების წრეში. გამიგონია მათზე ბევრი ცუდი და კარგიც გამიგონია, თუმცა მართალი უნდა ვთქვა უფრო მეტი გამიგონია ცუდი“.⁴

რა უნდა იყოს ამის მიზეზი, მით უფრო აკაკი ხოშტარიასთან მიმართებაში, რომელიც „როგორც პიროვნება, ფრიად მიმზიდველი ადამიანი იყო. [...] უაღრესად მოყვარული [...] თავი ერის და დიდი

¹ რ. გაბაშვილი, რაც მახსოვს, წიგნში – დაბრუნება 3, თბ., 1992, გვ. 357.

² ნ. მინიშვილი, ქართული ქრონიკა რევოლუციის დროიდან, თბ., 2006, გვ. 115.

³ გ. მაზნიაშვილი, მოგონებები, ბათუმი, 1990, გვ. 216-217.

⁴ ნ. მინიშვილი, ქართული ქრონიკა რევოლუციის დროიდან, თბ., 2006, გვ. 87.

გულშემატკივარი ყოველი ქართველისადმი"? კითხვაზე პასუხს თვით ქართული ემიგრანტული პრესა იძლევა. პარიზში გამომავალ ჟურნალში „სამშობლო“ ვკითხულობთ: აკაკი ხოშტარია „არ ეკუთვნოდა ემიგრაციას და მისი აზრები ქართულს პრობლემაზედ და მისი მოღვაწეობა უკანასკნელ წელთა განმავლობაში მიმდინარეობდა ისეთი მიმართულებით, რომელიც არ ეთანხმებოდა საქართველოს მებრძოლ პოლიტიკურ ძალთა გეზს“.¹

აკაკი ხოშტარიას მსოფლმხედველობრივ-პოლიტიკური მიმართულების აცდენა პარიზში ჩამოყალიბებული ქართული ემიგრანტული ორგანიზაციის „თეთრი გიორგის“ გეზისაგან უნდა გამხდარიყო მიზეზი იმისა, რომ 1930 წელს „თეთრიგორგელებმა“ მას და ემიგრაციაში მყოფ თანამემამულეთა ერთ ჯგუფს გაზეთიდან შეუტყის და მიანიშნეს, რომ ისინი „გადაგვარების გზას“ ადგენენ. აღნიშნავდნენ: „რუსულად მოლაპარაკე ქართველები ხელს უწყობენ ჩვენს ზნეობრივ დაცემას, რაც ქართველი ერის გადაგვარების დასაწყისია. მამულიშვილის ზნეობრივმა შეგნებამ უნდა აუკრძალოს ქართველს ამ [...] ენაზე ლაპარაკი და ამით ერთხელ და სამუდამოდ მოსპოს ეს საძაგელი რუსოფილური მიდრეკილება“.²

საპასუხო წერილში, რომელსაც ხელს აწერდნენ გრიგოლ ბერიძე, აკაკი ხოშტარია, გენერალი სპირიდონ ჭავჭავაძე, იოსებ დადიანი, გიორგი და ელიზბარ ერისთავები, ალექსანდრე ამილახვარი და სხვები (მათ შორის ოთხი ქალბატონიც), ვკითხულობთ: „ჩვენ არ შევდიოდით თქვენი გამოცემის მიერ აღებულ გეზის ზოგიერთ მხარეების დეტალებში, ხოლო ის მიგვაჩნდა ქართული პატრიოტული აზროვნების ერთ-ერთ გამოსახულებად და ამის გამო მას ერთგვარის თანაგრძნობით ვხედებოდით“, მაგრამ თქვენმა წერილმა დაგვარწმუნა, რომ „შეცდით თქვენი მოღვაწეობის დაფასებაში“. თქვენს გამოცემასთან ამ საგანზე პოლემიკას არ ვაპირებთ და გთხოვთ „შენწყვიტოთ თქვენი გაზეთის ჩვენთვის გზავნა“.

„თეთრი გიორგის“ რედაქციამ ეს წერილი თავის გაზეთში დაბეჭდა, მაგრამ ადრესატების მიმართ ტონი კიდევ უფრო გაამკაცრა და ისინი ახლა „ქართულ ზნეობის შელახვასა და რუსოფილობაში“ დაადანაშაულა. მათი აზრით, ეს „რუსების პატივისცემასა და სამ-

¹ ჟურნ. „სამშობლო“, პარიზი, 1931, №9-10, გვ. 49.

² გაზ. „თეთრი გიორგი“, პარიზი, 1930 წ., თებერვალი, №25.

შობლოს მტრის დაცვაში" გამოიხატებოდა. ხოშტარიას გვარი არ დაუსახელებიათ, თუმცა აშკარად მას გულისხმობდნენ და მძიმე ბრალსაც უყენებდნენ: „ქართველი კაცი ბოლშევიკებთან კომერციულ კომბინაციებში იყოს შესული გამდიდრების მიზნით და ჯიბეში ბოლშევიკური პასპორტი ედოს; ქართველი ემიგრანტი შეურიგდეს სამშობლოს მტერს მხოლოდ გამდიდრების მიზნით, [...] ეს გახლავთ ქართველი ერის გამხრნელი მაგალითი“.¹

ბრალდება მოუზომავე და გადამეტებული ჩანს. აკაკი ხოშტარიას საბჭოთა პასპორტი გამდიდრების მიზნით არ აუღია. როდესაც ბოლშევიკები მის ცხოვრებაში გამოჩნდნენ, ქართველი მრეწველი უკვე საქვეყნოდ ცნობილი მილიონერი და ქველმოქმედი იყო. საბჭოთა რეჟიმთან ხოშტარიას თანამშრომლობას იძულებითი ხასიათი ჰქონდა და მისთვის წართმეული ქონების დაცვა-შენარჩუნებისაკენ უფრო იყო მიმართული, ვიდრე გამდიდრებისაკენ.

ზემოთ ნახსენებ რუს ჟურნალისტს ვ. ნელლინს თუ ვერწმუნებით, აკაკი ხოშტარია „ინახავს მთელ საქართველოს რესპუბლიკას თავისი მთავრობით“.² სტატია 1924 წლის დასაწყისშია გამოქვეყნებული და სიტყვა „ინახავს“ პუბლიკაციის თანადროულ ან წინა პერიოდს უნდა ასახავდეს, სავარაუდოდ, 1921 წლის შემდგომ, რაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ემიგრაციაში იმყოფებოდა. პირდაპირი წყაროები არ მოიპოვება, მაგრამ ქართველი მრეწველი რომ ნამდვილად ეხმარებოდა უცხოეთში გახიზნულ ნოე ჟორდანიას მთავრობას, ეს ცნობილია. 1920-იანი წლების მეორე ნახევარში საბჭოთა რეჟიმმა თვით ხოშტარიაც აიძულა, ხელი აეღო თავის კონცესიებზე, სპარსეთიც მიეტოვებინა და საცხოვრებლად საფრანგეთში გადასულიყო.

ქართველ მრეწველს არავინ დაუფასა არც დამშეულთა დახმარებაში შეტანილი წვლილი, არც მისი ნაციონალიზებული ქონება და არც 1922 წელს გენუის კონფერენციაზე გაგზავნილი საბჭოთა დელეგაციისათვის (გ. ჩიჩერინი, ლ. კრასინი, მ. ლიტვინოვი, ი. რუძუტაკი, ბ. მდივანი და სხვები) ევროპული ტანსაცმლის შეძენა. საბჭოთა რეჟიმმა დანდობა არ იცოდა. იგი დაუფიქრებლად განირავდა აკაკი

¹ გაზ. „თეთრი გიორგი“, პარიზი, 1930 წ., მარტი, №26.

² გაზ. „Руть“, Берлин, 1924 г., 12 января.

ხოშტარიასაც, მას რომ საფრანგეთში არ გაესწრო. საქართველოში პოლიტიკური რეპრესიებს ემსხვერპლა აკაკის ძმა გიორგი ხოშტარია და მისი ორი ვაჟი აკაკი¹ და მეთოდე.²

სამშობლოსაგან შორს მყოფ აკაკი ხოშტარიას ხელი არ აუღია ჩვეულ ქველმოქმედებაზე და მისი ფიქრი დევნილობაშიც საქართველოს დასტიალებდა. შთაბეჭდივია, რომ მან საფრანგეთში შეიძინა მაშინ ახალგაზრდა ქართველი მხატვრის ლადო გუდიაშვილისა და ცნობილი ფრანგი კუბისტის ანდრე ლოტის ფერწერული ტილოები, რომლებიც საქართველოს ხელოვნების მუზეუმს საჩუქრად უძღვნა.³ აკაკი ხოშტარიას უცხოეთიდან მაღალი ხარისხის თუნუქი გამოუგზავნია თავის სოფელში სუჯუნის წმინდა გიორგის ეკლესიის გადასახურავად.⁴

ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედის მეუღლე მინადორა თურქია-ხოშტარია 43 წლის ასაკში, 1924 წლის ზაფხულში სპარსეთში გარდაიცვალა.⁵ იგი თეირანის დულაბის სასაფლაოს ქართულ სექტორშია დაკრძალული.⁶ აქ მინის ნაკვეთი აკაკი ხოშტარიამ შეიძინა და მეუღლის საფლავზე ააგენინა აკლდამა, რომელიც სიონის ტაძრის მაკეტს წარმოადგენს, მოპირკეთებულია თეთრი ონიქსით⁷ და „არქიტექტურის იშვიათ ნიმუშად მიიჩნევა“. დაქვრივებულ აკაკი ხოშტარიას მეორე ცოლად ირანის პრემიერ-მინისტრის დისშვილი მოუყვანია.⁸

აკაკის არც ერთ მეუღლესთან შვილი არ ჰყოლია. მან და მინადორა თურქიამ იშვილეს გოგონა, სახელად მუსინკა, რომელიც პარიზში გაიზარდა და აქვე მიხეილ ბაგრატიონ-მუხრანელზე გათხოვდა. მათი შთამომავლები დღესაც საფრანგეთში ცხოვრობენ.

¹ <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=26&t=4507>

² <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=26&t=10895>

³ ლ. გუდიაშვილი, მოგონებები, თბ., 1979, გვ. 22.

⁴ ჟერნ. „გუმბათი“, 2009, 19-25 ოქტომბერი.

⁵ ამ სამწუხარო ფაქტის შესახებ ოჯახის უახლოესი ნათესავებისა და მეგობრების სამ-გლოვიარო განცხადებები ბერლინში გამომავალი რუსული გაზეთის „Речь“-ის 17 ივნისის ნომერშია გამოქვეყნებული. იხ. <http://elbib.shpl.ru/ru/nodes/10033-936-1084#mode/inspect/page/708/zoom/8>

⁶ ნ. ნახუცრიშვილი, გ. სანიკიძე, ქართველები თეირანის დულაბის ქრისტიანულ სასაფლაოზე, გვ. 5.

⁷ http://iranofil.blogspot.com/2011/01/blog-post_07.html

⁸ <http://tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268438600>

საფრანგეთში, პარიზსა და ნიცაში, გაატარა სიცოცხლის ბოლო წლები აკაკი ხომტარიამაც. ქართველი მრეწველისა და ქველმოქმედისადმი მიძღვნილ ყველა პუბლიკაციაში მისი გარდაცვალების თარიღად 1932 წელია მითითებული, მაგრამ რუსული ემიგრანტული მასალები 1931 წლის 14 თებერვალს ასახელებენ.¹ სხვათა შორის, ცნობილ თანამემამულესთან გამოსათხოვარი წერილიც ქართულ ემიგრანტულ ჟურნალში „სამშობლო“ 1931 წლის მე-9 და მე-10 გაერთიანებულ ნომერშია გამოქვეყნებული.² აკაკი ხომტარია პარიზში, ნაპოლეონ ბონაპარტეს მიერ დაარსებულ ცნობილ პერ-ლაშეზის სასაფლაოზე დაკრძალეს. დაკრძალვას საფრანგეთის მთელი ქართული საზოგადოება და კავკასიური ემიგრაციის წარმომადგენლები დაესწრნენ. აკაკი ხომტარიას გარდაცვალების ცნობამ საქართველოშიც ჩამოაღწია. დეპეშა ასეთი შინაარსის ყოფილა: „საქართველო, აბაშა, სოფელი სუჯუნა. სამშობლო, აკაკი გარდაიცვალა“.

საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში ჩვენში აკაკი ხომტარიას სახელს ტაბუ ედო. ბოლო დროს ვითარება შეიცვალა. მას მიეძღვნა ლალი მიქელაძის სადისერტაციო ნაშრომი, არაერთი სხვა სამეცნიერო და პოპულარული ხასიათის პუბლიკაცია, დოკუმენტური ფილმი „გამჭრიახი მენავე“ (თამარ თავგაძის საავტორო პროგრამა საპატრიარქოს ტელევიზიაში „ეპოქის სახელები“) და სხვა.

¹ Незабываемые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917-1997. Том 6. Книга 3. X-Я. М., 2007, с. 94. ასევე, http://swolkov.org/2-baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_21-H.pdf

² ჟურნ. „სამშობლო“, პარიზი, 1931, №9-10, გვ. 49-51.

აკაკი ხოშტარია

ა. ხოშტარიას სახლი სოფელ სუჯუნაში

აკაკი ხოშტარია და მისი მეუღლე ოსმალეთში ქართველების ჯგუფთან ერთად.
1923 წ. (პირველ რიგში ზის ზურაბ ავალიშვილი, მისგან მარცხნივ – სპირიდონ კედია)

ა. ხოშტარიას მეუღლე მინადორა
თურქია

აკაკი ხოშტარია

აკლდამა მინადორა თურქიას საფლავზე თეირანში, დულაბის
სასაფლაოზე

აკაკი ხოშტარია მეუღლესა და მუსინკასთან ერთად

ოლივერ უორდროპი და აკაკი ხოშტარია (კენტრში)

აკაკი ხოშტარიას შარუი (ნახატი შ. ქიქოძისა)

აკაკი ხოშტარია თეირანის ბანკის თანამშრომლებთან

РУБЛЕНТО 1 ТЫСЯЧА	<p style="text-align: center;">Нефтепромышленное и Торговое Товарищество на взрь ПОДЪ ФИРМОЮ:</p> <p style="text-align: center;"><i>„Русско-Персидское Нефтяное Товарищество Хоштария, Джанели, Мамулайшвили, Джоселиани, Вадияни, Хвиташвили и К“</i></p> <p style="text-align: center;">сокращ.: „РУБЛЕНТО“.</p> <p style="text-align: center;">у-режденное по договору съ надписки на пель, засвидѣствованнымъ у Бакинскаго Нотаріуса Ляковича 27 Апрель, 7 и 15 Мая 1916 г. и 2 Августа 1917 г. за №№ 4355, 4959, 5228 и 8763 со складочнымъ капиталомъ</p> <p style="text-align: center;">ВЪ ДВѢНАДЦАТЬ МИЛЛІОНОВЪ РУБЛЕЙ.</p> <p style="text-align: center;">ПАЕВАЯ № 10532 КВИТАНЦІЯ</p> <p style="text-align: center;">выдана <i>Петру Чошвару Личишви</i></p> <p style="text-align: center;">за полученіи отъ 1-го 2-го 3-го одной тысячи рублей</p> <p style="text-align: center;">Закладъ или передача пая допускается не иначе какъ съ разрѣшеніемъ Правленія Т-ва.</p> <p style="text-align: center;">Предсѣдатель Правленія <i>А. Хоштария</i></p> <p style="text-align: center;">Члены Правленія <i>Джанели</i></p> <p style="text-align: center;">Казначей <i>Вадияни</i></p>	РУБЛЕНТО 1 ТЫСЯЧА
-------------------------	--	-------------------------

რუპენტოს ქვითარი

მიტროფანე ლალიძე

მიტროფანე ლალიძის წინაპრები

ქართველოში ლალიძის გვარი უპირველესად ორ გამორჩეულ მამულიშვილთან რევაზ ლალიძესა და მიტროფანე ლალიძესთან ასოცირდება. პირველი მართლაც ლალი, გულშიჩმწვდომი მელოდების შემქმნელი კომპოზიტორია, ხოლო მეორე არანაკლებ სიამოვნების მომგვრელი გამაგრილებელი სასმელის „ლალიძის წყლების“ შემოქმედი გახლავთ.

ლალიძე ერთ-ერთ ძველი, წარჩინებული ქართული გვარია, რომელსაც ფუძედ წინაპართა მეტსახელი ლალი უდევს და იგი ე. წ. დახასიათების შემცველი გვარების რიცხვს განეკუთვნება. მიჩნეულია, რომ თიკუნი ლალი უნდა წარმოშობილიყო პიროვნებისგან, რომელიც გამოირჩეოდა სილალით, ესე იგი ბუნებით თავისუფალი, ლალი ადამიანი იყო. მეტსახელ ლალი-ზე სუფიქსი „ძე“-ს დართვით მიღებულია გვარი ლალიძე,¹ ანუ მეტსახელი გადაიქცა გვარად, რაც სულაც არ არის უჩვეულო ანტროპონიმიკაში.²

გვარი ლალიძე სულ მცირე XVI საუკუნეში უნდა იყოს წარმოქმნილი. თავდაპირველად ლალიძეები თანამედროვე წყალტუბოს მუ-

¹ ალ. დლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1986, გვ. 152.

² ზენიერების დარგი, რომელიც სახელებსა და გვარებს შეისწავლის.

ნიციპალიტეტის სოფლებში ჩუნეშსა და ფარცხანაყანებში მკვიდრობდნენ, საიდანაც შემდეგ იმერეთის სხვა ადგილებში,¹ ძირითადად, თერჯოლასა (გოდოგანი, ჩხარი, ძეერი, სიმონეთი) და ბაღდათში (ობჩა, როკითი) გადასულან.²

მე-17 საუკუნეში 1616-1621 წწ. საისტორიო წყაროებში მოხსენიებული ქუთაისის მკვიდრი აზნაურები ბეჟან, იოთამ და გოჩია ლალიძეები „კათალიკოზის მოლაშქრე კაცები“ ყოფილან.³ უნდა ვიფიქროთ, რომ ისინი საეკლესიო აზნაურები იქნებოდნენ, მაგრამ ლალიძეთა შორის იყვნენ სამეფო, „ტახტის“ აზნაურები, რომელთა ნაწილს ეს ტიტული მემკვიდრეობით, ნაწილს კი პიროვნული დამსახურებისათვის ჰქონდათ „ბოძებული“ ან „ნაწყალობევი“. აღსანიშნავია, რომ ლალიძეთა გვარში მრავლად ყოფილან საეკლესიო გლეხებიც.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ლალიძეები სოფელ ობჩაში დასახლებულან, რომელიც მათ უმთავრეს საცხოვრისად იქცა. იმერეთის ცალკეულ სოფელში ლალიძეთა ნაკვალებს მონმობს დღემდე შემორჩენილი ისეთი სახელწოდებები, როგორიცაა: ლალიძისოული, ლალიძის წყარო, ლალაისკარები და ა. შ.⁴

1997 წლის მონაცემებით, საქართველოში ცხოვრობდა სულ 887 ლალიძე, აქედან თბილისში 313, ქუთაისში 133, ოზურგეთში 76.⁵ ეროვნებით აფხაზი ლალიძეები აფხაზეთში, კერძოდ ქ. სოხუმშიც ცხოვრობენ.

ცნობილი მენარმისა და ქველმოქმედის, საქართველოში უაღკოპოლო სასმელების ბრენდის „ლალიძის წყლების“ შემქმნელის მიტროფანე ლალიძის უშუალო წინაპარი წყალტუბოდან იყო. თვითონ მიტროფანეც ქუთაისის მაზრის სოფელ ჭოლევეში (ამჟამინდელი წყალტუბოს მუნიციპალიტეტი), ხელმოკლე აზნაურის, ერმალო ლალიძისა და გულჩინა უგრეხელიძის ოჯახში დაიბადა 1869 წლის 22 ივნისს.⁶ ერმალო რუსული ენის მცოდნე, რამდენადმე წიგნიერი და

¹ რ. ხუციშვილი, ლალიძე. გვარის ისტორია. http://lagidzebi.com/?page_id=2

² მ. კეზევაძე, ქართული გვარ-სახელები იმერეთში, ქუთაისი, 2004, გვ. 15.

³ ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 480-481.

⁴ დ. შავიანიძე, ქართული გვარსახელები (ბაღდათის ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით), ქუთაისი, 2007, გვ. 81-82.

⁵ ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, თბ., 1997, გვ. 123.

⁶ 1880-იან წლებში ერმალო ლალიძის ოჯახი საცხოვრებლად სოფელ გოდოგანში გადავიდა.

ჭკუასაკითხავი კაცი, ხოლო მისი მეუღლე ჩინებული დიასახლისი და საამოდ მოსაუბრე ქალი ყოფილა.

შემორჩენილია 1895 წლის 22 ნოემბრით დათარიღებული, ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორის მიერ ხელმოწერილი ცნობა, რომელიც გაცემულია პოლიციის ადგილობრივი სამმართველოს საქმეებში არსებულ ინფორმაციასა და 12 სანდო პირის გამოკითხვებზე დაყრდნობით. ცნობა ადასტურებს, რომ ქუთაისის გუბერნიისა და მაზრის სოფელ გოდოგანის მკვიდრს მიტროფანე ლალიძეს და მის უშუალო წინაპრებს, კანონიერი ძალით, არასოდეს აყრიათ ნოდების უფლება და ამ მხრივ არც არაფრით ყოფილან შევიწროებული.¹

საარქივო საქმეში დაცულია აგრეთვე ქუთაისის თავადაზნაურთა დეპუტატების საკრებულოს 1895 წლის 28 ნოემბრის ოქმი, რომელიც შედგენილია მიტროფანე ლალიძის ოფიციალური თხოვნის საფუძველზე. ოქმი ეხება მიტროფანეს ჩანერას თავადაზნაურთა გენეალოგიურ (გვარტომობის) ნუსხაში (родословная книга) და ამ ჩანაწერის ასლის გაცემას.² მთხოვნელს წარუდგენია იმერეთის სინოდალური კანტორის მიერ გაცემული საკუთარი დაბადებისა და ნათლობის მოწმობა, და მიუღია შესაბამისი ამონაწერი, რომელსაც საკრებულოს თავმჯდომარე სიმონ წერეთელი და ორი წევრი ადასტურებს.³

რუსეთის იმპერიამ ქართველი აზნაურები ადგილობრივ თავადებს გაუტოლა, ერთი საერთო ნოდება თავადაზნაურობა დაამკვიდრა და იგი უფლებრივად მეტროპოლიის არისტოკრაციასთან გაათანაბრა. უქონელი აზნაურებისათვის მეფის მთავრობის ეს გადაწყვეტილება უფრო პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად თუ გამოდგებოდა, თორემ მატერიალური თვალსაზრისით მათი ცხოვრება ამით ოდნავადაც არ გაუმჯობესებულა. მთლად „შემოდგომის აზნაურები“ არ ყოფილან, მაგრამ ეკონომიკურად დიდად არც მიტროფანეს მშობლებს ულხინდათ.

ერთი საარქივო საბუთის მიხედვით, ერმალო ლალიძის კუთვნილი უძრავი ქონება (ადგილ-მამული) ქუთაისის მიხეილის სახელობის

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 1, საქმ. 4681, ფურც. 2.

² არსებული წესია თანახმად, ასეთ ნუსხებში გუბერნიების მიხედვით მხოლოდ მთა-მომაველობით თავადაზნაურთა გვარები შეჰქონდათ.

³ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 1, საქმ. 4681, ფურც. 3.

სათავადაზნაურო სამინათმოქმედო ბანკის შემფასებელ კომისიას 1881 წელს სულ რაღაც 1600 მანეთად შეუფასებია. ამ წელს მიტროფანეს ოჯახს ეს მამული 43 წლინახევრით სამინათმოქმედო ბანკში დაუფირავებია და სანაცვლოდ 700 მანეთი სესხი აუღია.¹

არ ჩანს, რისთვის დასჭირდათ ვალის აღება, მაგრამ ცნობილია, რომ სამი წლის შემდეგ, 15 წლის მიტროფანე მამამ ქუთაისში ჩაიყვანა და თავის ნაცნობ პეტრე-პავლე კოკორაშვილს მიაბარა. კათოლიკე პეტრე-პავლე კოკორაშვილს სამკურნალო და სააფთიაქო საქმე იმერეთში მყოფი კაპუცინი პატრებისაგან შეუსწავლია, 1869 წელს კი ქუთაისში პირველი და დიდი ხნის განმავლობაში ერთადერთი აფთიაქი დაუარსებია (ახლანდელი №8 აფთიაქი, ყოფილ ლერმონტოვის, დღეს აფთიაქარის ქუჩაზე). აფთიაქს იგი პოლონელ ცეზარ იანოვსკისთან ერთად ამუშავებდა, რომელიც პროფესიით ფარმაცევტი ყოფილა, პარალელურად კი, ლიმონათსაც აწარმოებდა და აფთიაქში ყიდდა. ზაქარია ჭიჭინაძის ცნობით, კოკორაშვილს აფთიაქის ეზოში „სამაგალითო სუნივან წყალთა ქარხანა“ გაუხსნია.² 250 და 300 გრამის ტევადობის ბოთლებში ჩამოსხმულ უალკოჰოლო სასმელებს იგი ჩრდილოეთ კავკასიასა და ყირიმის კურორტებზეც გზავნიდა.³

კინორეჟისორ მერაბ კოკორაშვილის გადმოცემით, სწორედ ამ აფთიაქში დაუწყია მუშაობა ჭაბუკ მიტროფანეს რომელიც, თურმე, რეცეპტებსაც გულმოდგინედ სწავლობდა.⁴ როგორც ჩანს, იანოვსკის ლიმონათის წარმოება გაუფართოებია. ამის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ 1883 წლის 22 იანვარს დაწერილი მისი თხოვნა, დაუშვან აუქციონზე ქალაქის ბუღვარში გამაგრებელი სასმელების ჯიხურის იჯარით შესაძენად, რისთვისაც სანინდრად 100 მანეთიც შეუტანია.⁵

მშობლების ხელმოკლეობა უნდა განხდარიყო წინააღმდეგობა, რის გამოც მიტროფანე ლალიძემ კლასიკური განათლება ვერ მიიღო, მხოლოდ საშუალო სასწავლებელი დაამთავრა და დიდ სიმალეებს თვითგანვითარებით მიაღწია.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 22, საქმ. 730, ფურც. 2-5.

² ზ. ჭიჭინაძე, ქართველი კათოლიკე იყვლა ასპარეზზე, თბ., 1905, გვ. 59.

³ მ. კაჭკაჭიშვილი, კოკორაშვილი, პირველი აფთიაქი და ლალიძის წყლები. დავიწყებული ისტორიები: კათოლიკური და ებრაელი თემები ქუთაისში, თბ., 2019, გვ. 28-29.

⁴ <http://tbilisebi.ge/index.php?newsid=268441736>

⁵ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 108, საქმ. 369, ფურც. 63.

ახალგაზრდა მიტროფანე ლალიძე ხილეული წყლების წარმოების მეთოდს თავდაპირველად პეტრე-პავლე კოკოჩაშვილთან დაეუფლა,¹ მერე კი საქმეს დამოუკიდებლად შეუდგა. მან აქცენტი ადგილობრივი ხილის, ბალახისა და კენკრის გამოყენებაზე გადაიტანა და 1887 წელს შექმნა ნატურალური ხილისა და პროდუქტებისგან დამზადებული გამაგრილებელი სასმელების უნიკალური რეცეპტი, რომელიც „ლალიძის წყლების“ სახელით გახდა ცნობილი.

ფარმაცევტ ცეზარ ივანოვსკის გარდაცვალების შემდეგ მისი დაწყებული საქმე მიტროფანე ლალიძემ განაგრძო. იგი სათავეში ჩაუდგა წარმოებას, რომელსაც სახელი კი გაუთქვა, მაგრამ უსახსრობის გამო მასშტაბების გაფართოებას ვერ ახერხებდა. ერთხელ, ქუთაისში ჩასულ ცნობილ მრეწველსა და ქველმოქმედ დავით სარაჯიშვილს მიტროფანეს მიერ წარმოებული სასმელი გაასინჯეს. დავითს სასმელი დიდად მოწონებია და გადაუწყვეტია ახალგაზრდა კაცს ფინანსურად დახმარებოდა.² ფრთაშესხმულ მიტროფანეს დახმარება გონივრულად გამოუყენებია, რისი დასტურიცაა ის, რომ 1900 წელს მან ქუთაისში, ქალაქის ბალის მიმდებარედ, საკუთარი მცირე, კუსტარული ქარხანა დააფუძნა. ჟურნალი „კვალი“ ასე გამოეხმაურა ამ საგულისხმო ფაქტს: „ქალაქის ბალის პირდაპირ, თუმანიშვილის ახალ შენობაში ბატონმა მიტროფანე ლალიძემ გახსნა მადნეულისა და ხელოვნურად შემზადებული წყლების ქარხანა. ეს ახლად დაარსებული ქარხანა თავისი სიფაქიზით და კარგი სურნელოვანი წყლებით განირჩევა სხვა ქარხნებისგან. აქვე მსურველებს შეუძლიათ ისარგებლონ ყველა ქართული გაზეთით და საუკეთესო რუსული ჟურნალ-გაზეთებით“.³

1900 წელვე მიტროფანე ლალიძემ ქუთაისის ლიმონათის წარმოების ბაზაზე ხილეული სასმელების წარმოების ამხანაგობა ჩამოაყალიბა და უალკოჰოლო სასმელების მალაზიაც გახსნა. ეს იყო

¹ მ. ლალიძე, მაღალხარისხოვანი ხილეული წყლების წარმოება საქართველოში, თბ., 1949, გვ. 18.

² <https://www.magticom.ge/website/magazine/2003-2/2003-2-6-g.html>

³ ჟურნ. „კვალი“, 1900, №17, გვ. 264.

მსგავსი ტიპის პირველი სპეციალური მაღაზია ქუთაისში, რომელიც მდინარე რიონის სანაპიროზე, თეთრი ხიდის ახლოს მდებარეობდა.¹

საინტერესო მოგონება შემოგვინახა მწერალმა დავით კასრაძემ. იგი აღწერს ქუთაისში გალაკტიონ ტაბიძესთან შეხვედრას და გადმოგვცემს, როგორ უხსნის გალაკტიონი სტუმარს ქალაქის ლირშესანიშნაობებს.

„– ესაა ქუთაისი პატარა პარიზი, მითხრა გალაკტიონმა. ...

– ეს რა კიოსკებია?

– ო, ეს კი ლალიძის წყლების მაღაზიებია, აქ უკვე ხუმრობა გავებით, პარიზელებსაც არ ექნებათ ასეთი საუკეთესო, სურნელოვანი ლიმონათები, როგორსაც ჩვენ ვამზადებთ“.²

მაღაზიის გახსნამდე ქალაქში ლიმონათს მეთულუხჩეები ცხენშებ-მული დროგებით დაატარებდნენ და უბან-უბან ჰყიდდნენ. ერთი ბოთლის ფასი 5 კაპიკი ყოფილა. გადმოცემით, ლალიძის პირველი სარეკლამო ფრაზა, რომელსაც მედროგეები ქუჩებში გაჰყვიროდნენ იყო: „თუ გინდა იყო ლამაზი ქალი, უნდა დალიო ლალიძის წყალი“.³

მიტროფანემ გამაგრილებელი სასმელების დამზადებისათვის პირველმა გამოიყენა ხილის სხვადასხვა სახეობის ასორტი, მანვე შეიმუშავა ხილის სიროფების დამზადების მეთოდი, ესენციების რეცეპტურა და მათი მიღების ტექნოლოგიები. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „მიტროფანე ლალიძის მიერ დამზადებული სასმელები თავიდანვე უაღრესად დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. მან პირველმა შემოიღო სასმელების ეგრეთწოდებული გაკეთილშობილების მეთოდი, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ხილის წვენებთან ერთად სასმელს სათანადო ესენციაც ემატება. ეს უკანასკნელი დიდად აუმჯობესებს სასმელების არომატს“.⁴

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 2417, ანაწ. 1, საქმ. 655, ფურც. 1-55; ლ. მთვრალაშვილი, ილია ბახტაძის მოგონებები, ჟურნ. „საისტორიო მზამბე“, 1990, №59-60, გვ. 322.

² <https://burusi.wordpress.com/2009/05/08/%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%97-%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%AB%E1%83%94-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%91/>

³ სავარაუდოდ, ეს ფოლკლორული სახუმარო ტექსტი უნდა იყოს, რადგან სერიოზული რეკლამა ამგვარ ლაფსუსს არ დაუშვებდა, – გამაგრილებელი სასმელი მარტო ქალუბისთვის ხომ არ იწარმოებოდა?

⁴ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 22.

თავის პირველ ნაბიჯებს მრეწველი მოგვიანებით ასე იხსენებდა: „1900 წლიდან საქართველოში მე შემოვიღე საუკეთესო ნატურალური წყლების, წვენებისა და სიროფების დამზადების ახალი მეთოდები, წესები და რეცეპტურები, რომლის წესით დამზადებული წყლები, ხარისხის მხრივ, მოწონებულ და ღირსეულად შეფასებულ იქნა ფართო საზოგადოების მიერ. ამ რეცეპტურით დამზადებული წყლები, როგორც გემოთი, ისე სურნელოვნებით საამური და ჯანმრთელობისთვის სასარგებლოა იმიტომ, რომ ჩემი მეთოდით დამზადებულ სასმელებში არ იხმარება არავითარი სინტეტიური ესენციები და ქიმიკატები“. ¹ მიტროფანე ლალიძის უალკოჰოლო სასმელების ერთ-ერთ რეკლამაშიც ხაზგასმული იყო: „წყლის უმთავრესი ღირსება იმაშია, რომ მეტის სიფაქიზით და ნამდვილი ხილულობისაგან არის მომზადებული“. ²

მიტროფანეს შვილის, პროფესორ რამაზ ლალიძის სიტყვებით, „მამა განსაკუთრებული დეგუსტატორული თვისებით იყო შემკული, სულ მცირედი ნიუანსების მიხედვით ინგრედიენტს ისეთნაირად შეარჩევდა, რომ პროდუქტი განსაკუთრებულ მომხიბლავ, გემურ, სურნელოვან თვისებებს იძენდა და ამრიგად ქმნიდა ისეთ კომპოზიციებს, რომლებსაც არაერთხელ დაუმსახურებიათ უმაღლესი შეფასება და პირველი პრემიები“.

სრულიად ახალგაზრდა მიტროფანე ლალიძე ქუთაისში საკმაოდ ცნობილი ადამიანი გახდა. ის არა მხოლოდ თვითონ ფლობდა გარკვეულ საკუთრებას, არამედ შედიოდა ქალაქში მოქმედ სხვა კოოპერატიულ საზოგადოებაშიც, კერძოდ, 1899 წელს იყო მეაბრეშუმეობის ამხანაგობის წევრი. ³

1902 წელს მიტროფანე ლალიძე ცოდნის გასაღრმავებლად ევროპაში გაემგზავრა. გერმანიასა და საფრანგეთში იგი უალკოჰოლო სასმელების წარმოების მოწინავე ტექნოლოგიებს გაეცნო. პარიზში მან თავისი ქარხნისთვის სპეციალური აღჭურვილობა ხელოვნური ყინულის მისაღები მაცივარ-დანადგარებიც შეიძინა და ქუთაისში ჩამოიტანა.

¹ მ. ლალიძე, მაღალხარისხოვანი ხილუული წყლების წარმოება საქართველოში, თბ., 1949, გვ. 17.

² საქართველოს კალენდარი 1904, ტფ., 1903, გვ. 10.

³ გაზ. „ივერია“, 1899 წ., 30 იანვარი.

იმ დროს მაცივარი ჯერ კიდევ უცხო იყო, არადა ყინულზე მოთხოვნა არსებობდა, როგორც კვების მრეწველობაში, ისე სამედიცინო სფეროში (საავადმყოფოები, სამხედრო ჰოსპიტლები). ტრადიციულად სარდაფებში შენახული თოვლი და ყინული გაზრდილ მოთხოვნებს ვეღარ აკმაყოფილებდა. XIX საუკუნის 50-60-იან წლებში აშშ-ში, საფრანგეთსა და გერმანიაში საფუძველი ჩაეყარა ხელოვნური ყინულის წარმოებას. საქართველოში ეს საქმე პირველად ცნობილ გერმანელ აფთიაქარს ევგენი ზემელს წამოუწყია, მაგრამ ფართოდ ვერ დაუწერგავს. უფრო წარმატებული გამოდგა ასევე გერმანელი მენარმის, თბილისში სასტუმროსა და საცხოვრებელი სახლების მეპატრონის ფ. ვეტცელის ძალისხმევა, რომელიც თავის ქარხანაში დამზადებულ ყინულს ლუდის წარმოებაში მოიხმარდა. მიტროფანე ლალიძის მიერ ქუთაისში დანერგილმა სიახლემ ხილეული წყლების დამზადება რამდენადმე გააიოლა და წარმოების გაფართოებასაც ხელი შეუწყო.

საზღვარგარეთიდან დაბრუნებულმა მიტროფანემ, 1902 წელს ქუთაისში „საყინულე და სასმელი წყლების“ ახალი ქარხანა გახსნა. იგი პუშკინის ქუჩაზე №5-ში მდებარეობდა. ბლანკის მიხედვით, ქარხნის სახელწოდება იყო: „მ. ლალიძის ბროლივით სუფთა ხელოვნური ყინულისა და ხელოვნურათ მომზადებული მადნეულისა და ხილეული წყლის საუკეთესო ქარხანა ქუთაისში“ (Усовершенствованные заводы искусственного чистого льда, искусственных минеральных и фруктовых вод М. Лагидзе в Кутаисе).

ადგილობრივი მოსახლეობა სიამოვნებით შეხვდა ქარხნის დაარსებას. გაზეთი „ივერია“ მკითხველს მოუთხრობდა:

„მიტროფანე ლალიძის საყინულე და ხელოვნურ სასმელ წყლების ახალმა ქარხანამ 22 იმ თვეს (ივლისს, ო. ჯ.) უკვე დაიწყო ბროლივით სუფთა ყინულის მზადება. მისი ქარხნის ყინული გირვანქა 3 კაპ. იყიდება და 2 გირვანქის მყიდველს 5 კაპიკად ეთმობა ყინული და 1 ფუთი 50 კაპ. ერთბაშად ბევრს თუ ნაიღებს.

...კოკოჩევ-ხაინდრავა და აბზიანიძის მტვერნარევი ყინული მიტროფანე ლალიძის ბროლივით სუფთა ყინულზე შეგვეცვალა 29 ივლისს და ამ გვარიან სიცხეში ყელს იმით ვიგრილებთ ქუთათურები. სადილობის დროს, ღვინოს უმისოდ არ გეახლებით, შუადღე-

სა და სალამოობით კი მიტროფანესვე ხელოვნურ გემრიელ წყლებს ამავე ყინულით გაციებულს მივირთმევთ, ამნაირად, ქუთაისიდან სააგარაკოდ გახვენილი კი აქვთ შემოსანატრი ჩვენ აქ დარჩენილ-თათვის და უეჭველია მალე გამოეშურებიან აქეთკენ".¹

ქარხნის აგება და სათანადოდ აღჭურვა 40 ათასი მანეთი დამ-ჯდარა. სიახლე იყო ისიც, რომ საწარმო განათებული ყოფილა ელექტრონით, რომელსაც მიტროფანესავე ელექტოსადგური გამო-იმუშავებდა. ვიდრე ადგილობრივ სპეციალისტს გამოზრდიდნენ, ერთი მექანიკოსი ქართველ მრეწველს საფრანგეთიდან ჩამოუყვა-ნია. ქარხანა მაღალი წარმადობისა იყო, დღეში 300-500 ფუთ ყინულს ამზადებდა. ამ გარემოებას ყინული საგრძნობლად გაუიაფებია: თუ მანამდე ფუთი 1 მანეთსა და 20 კაპიკს ფასობდა და ზოგჯერ 2 მანე-თამდეც ადიოდა, ახლა მისი ფასი 60 კაპიკი გამხდარა.² ხსენებული ქარხანა, ქუთაისის გარდა, ყინულით ამარაგებდა აგრეთვე, ფოთის ნავსადგურის სამაცივრო მეურნეობასაც.

მიტროფანე ლალიძის სახელთან დაკავშირებულია სხვა მნიშ-ვნელოვანი სიახლეც. ცნობილი თერგდალეულის, მწერლის, პუბ-ლიცისტისა და საზოგადო მოღვაწის, ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის დირექტორის კირილე ლორთქიფანიძის ხელშეწყობით მან საფრანგეთის ერთ-ერთი კომპანიისგან მიიღო სოლიდური კრედ-იტი ელექტროსადგურისთვის საჭირო დანადგარების შესაძენად. გავრცელებული თვალსაზრისით, „ეს ფრიად დიდმნიშვნელოვანი ნამოწყება პირველად ქუთაისში 1904 წელს განხორციელდა და აშენ-და ელექტროსადგური, რომელმაც პირველად ქუთაისს მისცა ელე-ქტროგანათება“.³

ელსადგურის ამოქმედების აქ მითითებული თარიღი 1904 წელი ზუსტი არ არის. 1902 და 1903 წლების ქართული პრესის ცნობებით, მიტროფანეს ელექტოსადგური უკვე 1902 წლისათვის მწყობრში იყო და მის გამომუშავებულ ელექტროენერგიას სხვებიც მოიხმარდ-

¹ გაზ. „ივერია“, 1902 წ., 2 აგვისტო.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 15 ივლისი. ამავე პერიოდში 50-60 კაპიკი ღირდა ყინული თბილისშიც, რომელსაც ფარმაცევტი ე. ზემელი გაფილტრული წყლისაგან ამზადებდა.

³ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 10; ლ. ქარჩავა, გამოჩენილ ბიზნესმენტა სამეწარმეო ცხოვრებიდან: ბიზნესის გარშემო (7 წიგნად), თბ., 2006, გვ. 220; ე. ავ-დალიანი, ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 61.

ნენ.¹ შემორჩენილა საარქივო მასალაც (მას ქვემოთ უფრო ვრცლად შევხებით), რომელიც ასევე ადასტურებს, რომ მიტროფანე ლალიძის ელსადგური ქუთაისში 1904 წლამდეც მოქმედი იყო.²

მიტროფანე ლალიძე მუდამ ნოვატორული იდეების ძიებაში იყო. არაერთი ასეთი იდეა მან პრაქტიკაშიც განახორციელა, რითაც თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა ეროვნული მრეწველობის განვითარებაში. ამ მხრივ ფასეულია მის მიერ ბარიტის მოპოვების დაწყება. სამთო და ქიმიურ მრეწველობაში, ასევე მეურნეობის სხვა დარგებშიც ფართოდ მოსახმარი ამ მინერალის საბადო ქუთაისთან ახლომდებარე სოფელ ჟონეთში (დღეს შედის წყალტუბოს მუნიციპალიტეტში) არსებობდა. მოპოვებულ ნედლეულს, წინასწარი დამუშავებისა და გამდიდრების შემდეგ, მიტროფანე ლალიძე პეტერბურგსა და რუსეთის სხვა ქალაქებში გზავნიდა.

უალკოპოლო სასმლის სპეციფიკიდან გამომდინარე, მიტროფანეს მტკნარ წყალთან ერთად ეკოლოგიურად სუფთა ხილიც ესაჭიროებოდა, რომელსაც იგი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დაეძებდა. მაგალითად, ვაშლსა და ატამს მხოლოდ გორში ყიდულობდა, მარწყვსა და ჟოლოს ბაკურიანში, ციტრუსს აფხაზეთში, ალუბალს კასპში, ვარდს კი ლაგოდეხის ნაკრძალიდან იძენდა.³

ეს გარემოება, რაც იმ დროისათვის უჩვეულო სიახლე იყო, შემჩნეველი არ დარჩენილა, პერიოდულმა პრესამ მასზე საგანგებოდ გაამახვილა ყურადღება. გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ თანახმად, „ექვსგარეშეა რომ მიტროფანე ლალიძის წყლები სხვადასხვა ხილეულისა გაცილებით მშვენიერია და ეს ღირსება ბ-ნ ლალიძის ხელოვნებით წყალისა იმისგან წარმოსდგება, რომ ჯერ ერთი ნამდვილი ხილის წვენისაგან კეთდება, წყალსაც დანმენდილს ხმარობს და ჭურჭელიც საუცხოვო სუფთა აქვს. ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ ქარხანა შარშან გაიმართა ქუთაისში, მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში მილიონ ბოთლზე მეტი წყალი გაუყვია ბ-ნ ლალიძეს“.⁴

¹ გაზ. „ივერია“, 1902 წ., 2 აგვისტო; გაზ. „ივერია“, 1903 წ., 9 დეკემბერი; გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 17 სექტემბერი; 31 ოქტომბერი.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 108, საქმ. 2761, ფურც. 1-4.

³ ე. ავდალიანი, ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 58-59.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 21 ნოემბერი.

1903 წლის 10 ივნისს მიტროფანე ლალიძემ განცხადებით მიმართა ქუთაისის სათათბიროს და ქალაქის ბულვარში პავილიონისათვის ადგილის გამოყოფა ითხოვა, რომელშიც თავის დამზადებულ ხილულ ნყლებს გაყიდდა. განცხადებაში აღნიშნულია: ცნობილია რომ ქუთაისს აკლია კეთილმოწყობილი საზოგადოებრივი გართობის ადგილები, მაშინ, როდესაც მათზე დიდი მოთხოვნაა. ქალაქ ქუთაისის საზოგადოებრივი მოთხოვნილების ამ ხარვეზის გამოსასწორებლად, უმორჩილესად ვთხოვ საქალაქო საზოგადოებრივ მმართველობას, გამომიყოს ზომით 50 კვადრატული საუენის თავისუფალი ადგილი ქალაქის ბაღში შემდეგი პირობით:

1. ქალაქი აუქმებს ბულვარში არსებულ გამაგრებელი სასმელებისა და ლუდის ორ ძველ ჯიხურს და მათ ნაცვლად გამომიყოს მე ბულვარის შუაგულში 50 კვადრატული საუენის ფართობს პავილიონის ასაშენებლად 18 წლის ვადით.

2. ვალდებულებას ვკისრულობ, ქალაქის ბაღის აღნიშნულ ადგილზე ავაშენო მოხდენილი პავილიონი, რომელიც დაამშვენებს ბაღს, უფლებით გაეყიდო მასში ჩემსავე ქარხანაში დამზადებული გამაგრებელი სასმელები და საუკეთესო ქარხნების ლუდი (პავილიონის ესკიზი თან ერთვის განცხადებას).

3. პავილიონი მუდამ იქნება გამართული, სუფთა და სასიამოვნო, საღამოობით კი სრულად განათდება ჩემივე ელექტროსადგურის მეშვეობით.

4. ვკისრულობ პავილიონთან გავხსნა უფასო სამკითხველო და ვიქონიო მასში 24 დასახელების პერიოდული გამოცემა სხვადასხვა ენებზე.

5. ყოველწლიურად, ზაფხულის სეზონის განმავლობაში, ბაღში დაუკრავს ჩემს მიერ დაქირავებული სამხედრო ან კერძო გუნდი. მუსიკა იქნება ყოველდღიურად, კარგი ამინდისას არანაკლებ 4 საათი დღეში. საგუნდო მუსიკის სეზონი დაიწყება არაუგვიანეს 15 აპრილს და გაგრძელდება არა უადრეს 1 ოქტომბრისა.

6. 18 წლის შემდეგ სრულიად გამართული პავილიონი უსასყიდლოდ გადავა ქალაქის საკუთრებაში.

ამგვარად, ქალაქი დაკარგავს 450 მანეთის შემოსავალს, რომელიც შემოდის დღევანდელი ორი ჯიხურის გაქირავებით, სამაგიეროდ, დაახლოებით ექვსი თვე უსასყიდლოდ მიიღებ მუსიკას, ელექ-

ტრონით გაჩირალდნებულ ბულვარის ცენტრალურ ნაწილს, უფასო სამკითხველოს და ბოლოს, 18 წლის შემდეგ საუკეთესო პავილიონს.

გთხოვთ განიხილოთ ჩემი წინადადება და შედეგი მაცნობოთ.¹

სამშენებლო კომისიამ განიხილა მიტროფანე ლალიძის შეთავაზება, მოიწონა იგი და გადასცა ქალაქის სათათბიროს საბოლოო გადაწყვეტილების მისაღებად. სათათბიროს დადანიყვეტილება არქივში ვერ მოვიძიეთ, მაგრამ შემორჩენილი მემუარული ლიტერატურითა და ფოტოსურათებით თუ ვიმსჯელებთ, საკითხი დადებითად გადაწყვეტილა: მიტროფანე ლალიძეს ქუთაისის ბულვარში მშენიერი პავილიონი აუგია.²

წარმოების გონივრულ დაგეგმვასა და გამართულ მენეჯმენტს, რომელსაც უშუალოდ მიტროფანე ლალიძე ხელმძღვანელობდა, არ შეიძლებოდა არ გამოეღო შედეგი. ქარხნები მოგებას იძლეოდნენ, შემოსავალი მოჰქონდა ელსადგურსაც, რამაც დასავლეთ საქართველოში უკვე სახელგანთქმულ მენარმეს საშუალება მისცა ხილეული ნყლების წარმოება აღმოსავლეთ საქართველოშიც გადაეტანა. აკაკი წერეთლის რჩევითა და ილია ჭავჭავაძის თანადგომით,³ 1906 წლის ბოლოს მიტროფანე ლალიძემ გამაგრილებელი სასმელების ახალი ქარხანა თბილისში, კრუზენშტეინის (ამჟამად მ. ლალიძის) ქუჩაზე №6-ში დააფუძნა. მის საქმიანობას წარმართავდა კომპანია, რომელსაც „მ. ლალიძე და ამხანაგობა“ ეწოდებოდა. ამხანაგობა კოოპერატიული ტიპისა იყო და 70 წევრს აერთიანებდა. თითო წილი 100 მანეთი ღირდა.⁴

1906 წელს ქარხნისავე შენობაში, რომელიც ფასადით გოლოვინის (დღევანდელი რუსთაველის) გამზირზე გამოდიოდა (მაშინდელი ნუმერაციით გოლოვინის №6, დღეს №24) გაიხსნა „ლალიძის ნყლების“ მაღაზიაც, რომელიც მალე თბილისელების საყვარელი ადგილი გახდა, ხოლო ცოტა მოგვიანებით სულაც ქალაქის ბრენდად იქცა.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 108, საქმ. 2761, ფურც. 1-4.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 2417, ანაწ. 1, საქმ. 655, ფურც. 1-55; ლ. მთვრალაშვილი, ილია ბახტაძის მოგონებები, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1990, №59-60, გვ. 322.

³ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 33. ზოგიერთი ცნობით, მიტროფანესათვის თბილისში ქარხნის გახსნა დავით სარაჯიშვილს ურჩევია. იხ. <http://tbilisebi.ge/index.php?newsid=8727>

⁴ საქართველოს მინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმე 30, ფურც. 7.

შეუძლებელია, თბილისის მკვიდრნი სიამოვნებით არ შეხვედროდნენ მათთვის ახალ ქართულ პროდუქციას, რადგან, პერიოდული პრესის თანახმად, მანამდე აქ იყიდებოდა მხოლოდ „სპარსული ლიმონადი“. „ქალაქის ქიმიურმა ლაბორატორიამ გამოიკვლია, რომ ეს ლიმონადი მონამლულია და ცუდად მოქმედებს მომხმარებელთა ჯანმრთელობაზე. ამიტომ ქალაქის გამგეობამ განიზრახა შუამდგომლობა აღძრას, სადაც ჯერ არს, რომ სრულიად აიკრძალოს ამგვარ ლიმონადით ვაჭრობა“.¹

მიტროფანე ლალიძის კიდევ ერთი სავაჭრო ჯიხური ალექსანდრეს (დღევანდელი 9 აპრილის სახელობის) ბაღში მდებარეობდა.

„ლალიძის წყლები“ ადგილზე, ხსენებულ მაღაზიასა და ჯიხურში, ასევე ფუნიკულიორზე და სახაზინო თეატრში იყიდებოდა. მიტროფანეს ქარხნებში წარმოებული ლიმონათისთვის, რომლის წარმადობა დღეში 25-30 ათასი ბოთლი იყო, შუშის ბოთლები გამოიყენებოდა. ბოთლებს ლალიძე საფრანგეთში იძენდა და ჩამოჰქონდა. ლიმონათს გასაყიდად ფირმის ემბლემით დამშვენებული სპეციალური ურიკით (დროგით) ქალაქის ქუჩებშიც დაატარებდნენ.²

რაც შეეხება ბოთლის ეტიკეტსა და მომავალი ბრენდის საფირმო ნიშანს, მისი შექმნა მიტროფანე ლალიძემ მხატვარ გიორგი ზაზიაშვილს დაუკვეთა. დღეს საყოველთაოდ ცნობილ „ლალიძის წყლის“ ეტიკეტზე, რომელიც პირველად 1906 წელს დაიბეჭდა,³ მხატვარმა ჩიხტიკოპით მიტროფანეს დედა გულჩინა უგრეხელიძე გამოსახა. პარიზში დამზადებულ ამ ეტიკეტზე თავდაპირველად ასეთი სარეკლამო ფრაზა ეწერა: „ერიდე სიყალბეს და მოითხოვე ყველგან“. შემდგომში გამორჩნდა სხვა სლოგანიანი ეტიკეტებიც, კერძოდ: „მოითხოვე ყველგან მხოლოდ მ. ლალიძისა და ამხ. საუკეთესო ხილეულის წყალი“; „მოითხოვე ყველგან. გემო და სუნი საამური აქვს. გაუფრთხილდით სიყალბეს“; „გინდა იყო ლამაზი? დალიე ლალიძის წყალი!“

სლოგანი, როგორც „კომპანიის ძირითადი დაპირების სიტყვიერი გამოხატულება, ლაკონური, გასაგები და ემოციურად დატვირთული უნდა იყოს“. „ლალიძის წყლები“ ამ მხრივაც გამორჩეული იყო,

¹ გაზ. „ივერია“, 1904 წ., 16 მაისი.

² ჟურნ. „ომეგა“, 2001, №12(26), დეკემბერი, გვ. 92-95.

³ <https://helloblog.ge/story/M-Lagidze>

მისი მოხდენილი სარეკლამო ლოზუნგი პასუხობდა დროის მოთხოვნას და ხელს უწყობდა პროდუქციის პოპულარობას.

„ლალიძის წყლების“ სარეკლამო ნახატები თუ ფოტოები იბეჭდებოდა პერიოდული პრესის ისეთ ორგანოებშიც, როგორიც იყო ჟურნალები „მათრახი და სალამური“,¹ „სავაჭრო გზა“, „თეატრი და ცხოვრება“, 1911 წელს მსგავსი რეკლამა თავის ფურცლებზე განათავსა ასევე „სახალხო კალენდარმაც“,² რომელსაც მიხეილ გაჩეჩილაძე ადგენდა და გამოსცემდა.

ერთგვარი რეკლამა იყო ოსკარ შმერლინგის კარიკატურაც, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის წლებში ღვინის აკძალვის თემაზე 1915 წელს შეიქმნა. ნახატზე ჩანს ლალიძის ლიმონათის დიდი ბოთლი და მის წინ ჭიქით ხელში მდგომი ყარაჩოღელი, რომელიც ამბობს: „ღმერთმა დიდი დღე მისცეს ლალიძეს, ვსვამ მხოლოდ მისი ქარხნის წყალს, ეს ლიმონიაო, ეს ფორთოხალიაო, ეს მარწყვიაო, ყველა ერთი მეორეზე უკეთესი, ბროლივით ანკარა, ვარდზე უფრო სურნელოვანი და თაფლზე გემრიელი. არც თავს გატკენს, არც გულს და არც ჯიბეს. ფხიზლათაც ვარ და ჯანსაღათაც, არც ვინმეს ვცემ და აღარც მე მცემენ ეკონომიაა რაღა!“

იმ დროს, როდესაც მიტროფანე ლალიძემ ბიზნესი თბილისშიც წამოიწყო, აქ უკვე არსებობდა უაღკოპოლო სასმელების ორი სხვა ქარხანაც. ერთი ცნობილ გერმანელ ფარმაცევტსა და აფთიაქის მფლობელს ევგენი ზემელს ეკუთვნოდა, მეორე კი ვერა მამულოვს, რომლებიც დიდი მთავრის³ (მოგვიანებით კამოს, დღეს დ. უზნაძის) ქუჩაზე, №40-სა და №25-ში მდებარეობდნენ. ზემელი მინერალურ და სამკურნალო წყლებს აწარმოებდა „ვიშის“, „კარლსბადის“, „ობერზალცბურნისა“ და სხვა სახელწოდებით და მათ თავის აფთიაქში ყიდდა.⁴

მიტროფანე ლალიძის პროდუქციამ რამდენიმე წელიწადში ორივე კონკურენტი ქარხანას სძლია და თბილისური ბაზარი თითქმის მთლიანად დაიპყრო. ოფიციალური მონაცემების თანახმად, უკვე 1909 წლიდან ხელოვნური წყლების დამზადებაში პირველი ადგილი

¹ ჟურნ. „მათრახი და სალამური“, 1910, №28, გვ.16; ჟურნ. „სავაჭრო გზა“, 1908, №25, 23 ნომბერი, გვ.2; ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1917, №1, იანვარი, გვ. 16.

² „სახალხო კალენდარი“, თბ., 1911, გვ. 304.

³ დიდ მთავრის სახელით საქართველოში მოიხსენიებდნენ 1862-1881 წლებში კავკასიის მეფისნაცვალს მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვს და ეს ქუჩა მის სახელს ატარებდა.

⁴ <https://aidatifiis7.livejournal.com/25361.html>

დაიკავა მ. ლალიძისა და კომპანიის ამხანაგობამ. ამ ამხანაგობამ, რომელშიც 34 მუშა იყო დასაქმებული, 1913 წლისათვის 80 ათასი მანეთის პროდუქცია გამოუშვა.¹

ლალიძის უალკოჰოლო სასმელების ქარხანაში დამზადებულმა ლიმონათმა კავკასიის ადმინისტრაციის მეშვეობით პეტერბურგშიც, საიმპერატორო კარზეც ჩააღწია. ნიკოლოზ მეორესა და მისი ოჯახის წევრებს, როგორც ჩანს, ეს სასიამოვნო გამაგრილებელი სასმელი მოეწონათ. 1913 წლისათვის მიტროფანე ლალიძემ „მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კარის მიმწოდებელი“ გახდა. ამ სტატუსის მფლობელს სპეციალური კომისია არჩევდა, რომელიც ცალკეულ ფირმებისა თუ კომპანიების შესაბამის მიმართვებს წელიწადში ორჯერ განიხილავდა.

კომისია საგულდაგულოდ ეცნობოდა პრეტენდენტთა გამოცდილების ისტორიას, ითვალისწინებდა საკონკურსო პროდუქციის ხარისხს, ცნობადობას, მწარმოებელთა საქმიან რეპუტაციას, მიღწევებს, მათ აღიარებას და წოდებას ისე ანიჭებდა. პირველი მსოფლიო ომის წინ „მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კარის მიმწოდებლის“ სტატუსს 40-მდე მრეწველი ფლობდა. თითოეული მათგანი „თავისი პროფესიის საუკეთესო წარმომადგენელი და სახელმწიფოს სიამაყე იყო“.² „მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის კარის მიმწოდებლის“ ტიტული რუსეთის იმპერიაში ნოდებრივ სტატუსზე მეტად ფასობდა³ (ერთგვარ მარკეტინგულ სელად მიიჩნევა, რომ ზოგიერთი მრეწველი საიმპერატორო კარს პროდუქციას უფასოდაც აწვდიდა. საიმპერატორო კარის მომარაგებას დიდი მოგება არ მოჰქონდა, მაგრამ ფირმისა თუ კომპანიის იმიჯისათვის მას ფასდაუდებელი მნიშვნელობა ჰქონდა.⁴ 1922 წელს, საბჭოთა ხელისუფლებამ ეს წოდება ოფიციალურად მას შემდეგ გააუქმა, რაც ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში ცალკეულმა ალორძინებულმა ფირმამ აბრებზე მისი სიმბოლიკის გამოყენება დაიწყო.⁵)

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბ., 1972, გვ. 79.

² <https://zen.yandex.ru/media/obistorii/postavscik-dvora-ego-velichestva-kto-mog-poluchit-po-chetnoe-zvanie-5b0d69c6dd2484e1defc378e>

³ <http://old-yar.ru/story/149/>

⁴ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_6421000/6421609.stm

⁵ А. Бессолицин, Зарождение и развитие института поставщиков двора его императорского величества. <https://cyberleninka.ru/article/n/zarozhdenie-i-razvitie-instituta-postavschikov-dvora-ego-imperatorskogo-velichestva/viewer>

ამ მაღალი წოდების მატარებელთა სიაში ქართველი მენარმის შესახებ აღნიშნულია: „მიტროფანე ლალიძე საქვეყნოდ ცნობილი უალკოჰოლო გამაგრილებელი სასმელის „ლალიძის წყლების“ მწარმოებელი ბალახეულისა და ხილის ნატურალური ნედლეულის საფუძველზე“.

ქუთაისის ერთ მცირე ქარხანაში დაწყებული საქმე უდავოდ ნიჭიერმა, გამორჩეული დეგუსტატორული თვისებებით დაჯილდოებულმა მრეწველმა მიტროფანე ლალიძემ, თავისი ჩინებული მენეჯერული უნარის წყალობით, სულ რაღაც 10-15 წლის განმავლობაში დიდ ბიზნესად გადააქცია და უალკოჰოლო სასმელების სფეროში უნიკალური გამოცდილება შექმნა. მის მიერ საფუძველჩაყრილი სურნელოვანი გამაგრილებელი წყლების წარმოება დღემდე წარმატებით გრძელდება.

გავრცელებულია თვალსაზრისი, რომ 1913 წელს ვენაში გამართულ გამაგრილებელი სასმელების პირველ მსოფლიო გამოფენაზე „ლალიძის წყლებმა“ დიდი მოწონება და აღიარება დაიმსახურა. მას ოქროს დიდი მედალი მიენიჭა.¹ რომ ამავე გამოფენაზე მიტროფანე ლალიძემ სხვა ჯილდოებიც დაიმსახურა, კერძოდ ოქროს მცირე და ორი ვერცხლის მედალი.²

ავსტრიის დედაქალაქში 1913 წელს მსგავსი ექსპოზიცია არ გამართულა. 3 მაისიდან 5 ოქტომბრამდე ვენაში მიმდინარეობდა მხოლოდ „ადრიატიკის“ გამოფენა („Adriaausstellung“), რომელიც ავსტრიის ფლოტის ასოციაციამ მოაწყო და წარმოაჩენდა ჰაბსბურგთა მონარქიის საზღვაო ფლოტის ისტორიას, თანამედროვე საზღვაო სამხედრო ტექნიკასა და მეზღვაურთა ყოველდღიურ ცხოვრებას.³ ამასთან, ექსპონირებული იყო მხატვრული ტილოებიც,⁴ მაგრამ უალკოჰოლო სასმელები არ გამოუფენიათ. შესაბამისად, გამოფენის მონაწილეთა შორის ლალიძის ლიმონათი არ ჩანს, რომ არაფერი ითქვას ვენაში მიღებულ ჯილდოზე.

თვითონ მიტროფანე თავის ავტობიოგრაფიაში ვენის გამოფენას არ მოიხსენიებს. იგი წერს, რომ დიდი ოქროს მედალი 1913 წელს

¹ ე. ავდალიანი, ქართული მენარმობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 62. ასევე, <https://www.retail.ru/articles/limonady-lagidze-istoriya-legendarnogo-brenda/>

² <https://www.retail.ru/articles/limonady-lagidze-istoriya-legendarnogo-brenda/> <https://www.tourister.ru/world/asia/georgia/city/tbilisi/cafe/32258/responses/5000>

³ <http://projekt.cspk.eu/wp-content/uploads/sites/2/2014/10/Mass-Manifestations-and-Aspects-of-Urban-Popular-Culture-in-Zagreb.pdf>

⁴ <https://www.zvab.com/buch-suchen/titel/adria-ausstellung-wien-1913/>

პეტერბურგის ჰიგიენურ გამოფენაზე მიიღო „მაღალი და განსხვავებული ხარისხის ხილეული სასმელების დამზადებისთვის“.¹ ასევე მოუთითებს, რომ: „სხვადასხვა გამოფენაზე მივიღე პატარა ოქროსა და ვერცხლის მედლები ხილეულის ნყლების საუკეთესო ღირსებისა და ხარისხისათვის“.²

პირველწყაროებზე დაყრდნობით, მივადევნოთ თვალი და გავეცნოთ, სად და რომელ გამოფენებზე დაიმსახურეს „ლალიძის ნყლებმა“ ხსენებული ჯილდოები.

პირველი გამოფენა, რომელშიც მიტროფანე ლალიძემ თავისი უაღკოპოლო სასმელები წარადგინა, იყო 1901 წელს თბილისში გამართული კავკასიის სამეურნეო-სამრეწველო გამოფენა. როგორც ცნობილია, იგი „რუსეთთან საქართველოს შეერთების 100 წლისთავს“ მიეძღვნა. გამოფენის საორგანიზაციო კომისიამ, კავკასიის ადმინისტრაციის თანადგომით, სერიოზული მუშაობა გასწია და საგამოფენოდ მრავალი ექსპონატი შეაგროვა.

ადგილობრივმა მეურნეებმა და მრეწველებმა გამოფენისათვის მზადება მის გახსნამდე კარგა ხნით ადრე დაიწყეს, ოღონდ, როგორც გაზეთი „ივერია“ წერდა, ქართველ მრეწველთაგან საკუთარი პავილიონები მხოლოდ დავით სარაჯიშვილსა და მიტროფანე ლალიძეს აუგიათ. გაზეთის თანახმად, ეს ორი ქართული პავილიონი „ჩაჩრდილულია“ 40-ზე მეტ კერძო პავილიონს შორის და მთავარ პავილიონშიც, სადაც „ქართულ ექსპონატთა რიცხვი, რასაკვირველია, მეტია საკუთარ პავილიონების ამშენებელთა რიცხვზე, სხვებთან შედარებით იქაც ჩვენ ვართ ჩამორჩენილი. იქაც, უმთავრეს შემთხვევაში, როგორც კერძო პავილიონებში, უპირატესობა არა ქართველთ ეკუთვნის! ...ქართველთა წარმომადგენლობა გამოფენაზე არ შეეფერება ჩვენს მეურნეობა-მრეწველობის ნამდვილ მდგომარეობას. ნამდვილად ჩვენ შეგვეძლო უფრო მეტი, გაცილებით უფრო დიდი მონაწილეობა მიგველო გამოფენაში“.³

¹ მკვლევარი ე. ავდალიანი პეტერბურგის ჰიგიენური გამოფენისა და მ. ლალიძის დაჯილდოების თარიღად 1914 წელს ასახელებს. იხ. ე. ავდალიანი, ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 62.

² საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმე 30, ფურც. 7.

³ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 24 ივლისი.

თბილისის გამოფენა 1901 წლის 2 სექტემბერს გაიხსნა. როგორც ითქვა, მიტროფანე ლალიძისათვის ეს პირველი ექსპოზიცია იყო. ქუთაისსა და დასავლეთ საქართველოში პოპულარული „ლალიძის წყლებს“ თბილისის საზოგადოება ჯერ ნაკლებად იცნობდა. მოკრძალებული შედეგიც, ალბათ, ამით უნდა აიხსნას: ფირმა „მ. ლალიძე და ამხანაგობა“ ნომინაციაში „ხელოვნურ მინერალურ წყლები“ ვერცხლის პატარა მედლით დაჯილდოვდა.¹ მიუხედავად იმისა, რომ ფავორიტად ვერ იქცა, გამოფენას მიტროფანე ლალიძისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ეს იყო „ლალიძის წყლების“ პირველი ჯილდო და პირველი ოფიციალური აღიარება.

„ლალიძის წყლების“ როგორც ქართულ, ისე რუსულენოვან ეტიკეტებს, რომლებზეც გამოსახულია ოქროსა და ვერცხლის მედლები, შესაბამისი წარწერებიც ახლავს, მაგრამ ეტიკეტებზე მინიშნებული არ არის დაბეჭდვის თარიღი, რის გამოც მათი მეშვეობით ჯილდოების მოპოვების დროსა ადგილს ვერ დავადგენთ. ამისათვის უფრო გამოგვადგება კომპანია „მიტროფანე ლალიძე და ამხანაგობის“, ასევე ორ ენაზე გამოცემული, 1910 წლის სარეკლამო ფურცლები, რომლებზეც ვკითხულობთ: „ფირმა დაჯილდოვებულია წყლის საუკეთესო ღირსებისათვის დიდი ოქროს და ვერცხლის მედლებით“.

როგორც ვნახეთ, რამდენიმე მედალი „ლალიძის წყლებს“ 1913 წელს პეტერბურგში მიუღიათ. ამ წლის 7 ივნისიდან 24 მაისის ჩათვლით, სახალხო ჯანმრთელობის დაცვის რუსული საზოგადოების თაოსნობით, პეტერბურგში სრულიად რუსეთის პირველი ჰიგიენური გამოფენა ჩატარდა. გამოფენზე, რომელსაც უმთავრესად საგანმანათლებლო ხასიათი ჰქონდა, 500 მონაწილის 40 ათასამდე ექსპონანტი 200 ათასზე მეტმა მნახველმა დაათვალიერა. ღონისძიების დანიშნულება მოსახლეობის ფართო ფენებში „საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის“ იდეისა და პრაქტიკის პოპულარიზაცია იყო.² გამოფენის ლაურეტთა შორის დასახელებულია მიტროფანე ლალიძეც.

დაზუსტებას საჭიროებს აზრიც, რომ ლიმონათმა „ლალიძემ“ 1914 წელს, პეტერბურგის სრულიად რუსეთის პროდუქტების გა-

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 12 დეკემბერი.

² http://www.informexpo.ru/just/uni/Expovedomosti_01_14_34-39.pdf

მოფენაზე ორი ოქროსა და ორი ვერცხლის მედალი დაიმსახურა.¹ სინამდვილეში, 1914 წლის მაისში პეტერბურგში მოენყო არა პროდუქტების, არამედ მებაღეობის საერთაშორისო გამოფენა,² რომელიც იმპერატორ ნიკოლოზ მეორის პატრონაჟით თავრიდის ბაღში ჩატარდა. მიტროფანე ლალიძის უალკოჰოლო სასმელებმა ჯილდო სწორედ ამ გამოფენაზე მოიპოვეს. „ლალიძის წყლების“ ეტიკეტზე გამოსახულ მედლებზე იკითხება კიდევ: „Российское общество садоводства“ და „За труды по садоводству“.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921 წწ.) მიტროფანე ლალიძის წარმოების შესახებ ინფორმაცია მწირია, თუმცა ცნობილია, რომ მისი უალკოჰოლო სასმელების ექსპორტირება შეწყდა და გასაღების ასპარეზი მხოლოდ საქართველოში შემოიფარგლა. ის გარემოება, რომ თბილისში „ლალიძის წყლების“ მაღაზია კვლავაც პოპულარული რჩებოდა, უფლებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ მისი გამაგრილებელი ხილეული წყლების ქარხნები მუშაობას განაგრძობდნენ. ასევე, მწყობრში ჩანს მიტროფანეს ელსადგურიც ქუთაისში. ერთი საარქივო ცნობიდან ვგებულობთ, რომ 1921 წლის დასაწყისში, ქუთაისის ციხეებს ლალიძის ელექტროსადგურისათვის გადაუხდელი ჰქონდათ 400 ათასი მანეთის დავალიანება. მრეწველი ციხეების ინსპექტორისაგან ვალის დაბრუნებას და ავანსად ნახევარ მილიონ მანეთს ითხოვდა საჭირო მასალების შესაძენად. განცხადებას ადევს ინსპექტორის რეზოლუცია: „მიეცეს 300 000 მან. 4 მარტი“.³

ეს თხოვნის ნაწილობრივ დაკმაყოფილებას ნიშნავდა, მაგრამ უცნობია, მიიღო თუ არა საერთოდ თანხა მ. ლალიძემ, რადგან სულ რამდენიმე დღეში ქუთაისი წითელი არმიის ნაწილებმა დაიკავეს და ქალაქში ბოლშევიკური რეჟიმი დამყარდა.

¹ <https://www.retail.ru/articles/limonady-lagidze-istoriya-legendarnogo-brenda/2019-07-202019-07-20/>;

<https://stoneforest.ru/look/allabout/drinks/vody-lagidze/>

² <http://www.mirvistavok.ru/2014-03-01/2879-poslednjaja-sadovodcheskaja-vystavka-v-dorevoljucionnoj-rossii.html>

³ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1949, ანაწ. 1, საქმ. 229, ფურც. 82.

მიტხოვანე ღალიძე ჩეპოლუცინუხ მოძიარობაში

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში რევოლუციური მოძრაობის ასაზვირთებლად მრავალი წინაპირობა არსებობდა. ქვეყანა დაპყრობილ, რუსეთის იმპერიის კოლონიურ მხარეს წარმოადგენდა. ყოველგვარ უფლებასმოკლებული მოსახლეობა ეროვნულ ჩაგვრას განიცდიდა, მშრომელი ფენები შევიწროებულნი იყვნენ სოციალური უსამართლობით. საბატონყმო რეფორმამ მართალია გლეხები ყმობისაგან გაანთავისუფლა, მაგრამ აგრარული საკითხი მათ სასარგებლოდ ვერ გადაჭრა, გლეხობა ძირითადად უმიწოდ დარჩა, კვლავაც მაღალი იყო გადასახადები და სხვა.

მძიმე საყოფაცხოვრებო და სამუშაო პირობები, მიზეზული ხელფასი და პოლიტიკური უუფლებობა არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ მუშათა კლასსაც საპროტესტოდ განაწყობდა. იმ დროს საფაბრიკო-საქარხნო კანონები ფაქტობრივად არ არსებობდა. მუშათა უფლებების დამცველი, პროფკავშირული და სხვა ორგანიზაციებიც ჯერ კიდევ არ ჩამოყალიბებულიყო. ასეთ ვითარებაში მუშათა მოძრაობის მედროშეობა პოლიტიკურმა მიმდინარეობებმა და პარტიებმა იკისრეს, რომლებიც ის-ის იყო გამოვიდნენ სამოღვაწეო ასპარეზზე. თვითმპყრობელობის დესპოტიზმის პირობებში პოლიტიკურ ორგანიზაციებს საქმიანობა იატაკქვეშეთში, არალეგალურად უხდებოდათ, მაგრამ მათ მაინც შეძლეს ერის მიყუჩებული მაჯისცემის გამოცოცხლება, საზოგადოებრივი ფენების ამოძრავება და გააქტიურება. უმთავრესად ეს ითქმის იდეურ მიმდინარეობაზე, რომელიც მისი ფუძემდებლის, კარლ მარქსის სახელიდან გამომდინარე, მარქსიზმის სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ მიმართულების პირველი ქართული ჯგუფი „მესამე დასი“ თავისი შეხედულებების პროპაგანდას ჟურნალ „კვალის“ ფურცლებიდან ეწეოდა.

„კვალი“ ლიბერალური მიმართულებების გამოცემა იყო. მის ოფიციალურ რედაქტორად ანასტასია თუმანიშვილი ითვლებოდა, ფაქტობრივად კი გამოცემას გიორგი წერეთელი ხელმძღვანელობდა. „კვალმა“ სათანამშრომლოდ ქართველი პროგრესული ინტელი-

გენციის საუკეთესო ძალები აკაკი წერეთლი, ვაჟა-ფშაველა, იაკობ გოგებაშვილი და სხვები შემოიკრიბა, რამაც მისი პოპულარობა განაპირობა. მას შემდეგ, რაც გიორგი წერეთელმა გაზეთში გზა გაუხსნა მესამედასელ პუბლიცისტებს (ნოე ჟორდანიას, სილიბისტრო ჯიბლაძე, მიხა ცხაკაია), მათ „კვალი“ საერთოდ შეისყიდეს და 1898 წლიდან თავიანთ გამოცემად აქციეს.

მესამე დასის პროპაგანდისტული, დემაგოგიით შეზავებული სოციალისტური იდეები (კერძო საკუთრების უარყოფა, შეძლებული ფენებისათვის ქონების ჩამორთმევა და მშრომელთა შორის გადანაწილება და სხვ.) მუშათა წრეებსა და ღარიბ გლეხობაში გავრცელების ნოყიერ ნიადაგს ჰპოვებდა. ამ იდეებმა ხელმოკლე აზნაურთა, დემოკრატიული ინტელიგენციის, სტუდენტი და მოსწავლე ახალგაზრდობის ბევრ წარმომადგენელიც აღაფრთოვანა და რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაბმისაკენ უბიძგა.

მარქსისტულმა მსოფლმხედველობამ, როგორც მუშათა კლასის ბრძოლის იდეოლოგიამ, ახალგაზრდა მიტროფანე ლალიძეც მიიზიდა, მიუხედავად იმისა, რომ მანამდე იგი გატაცებული იყო „ნაციონალური იდეებითა და პატრიოტიზმით“. მრენველისა და ქველმოქმედის მიერ 1946 წელს დაწერილი ავტობიოგრაფიიდან ვგებულობთ, რომ ჯერ კიდევ 1890-იან წლებში მიტროფანე დაინტერესებულა მარქსიზმით და მესამე დასის წარმომადგენლებს დაკავშირებია. მას განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობა ჰქონია რევოლუციონერ ალექსანდრე (საშა) წულუკიძესთან. თანამშრომლობდა სოციალ-დემოკრატიის ორივე ფრთის (ბოლშევიკები, მენშევიკები) თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან: სილიბისტრო ჯიბლაძესთან, ივანე გომართელთან, გრიგოლ ლორთქიფანიძესთან, მიხა ცხაკაიასა თუ სერგო ორჯონიკიძესთან.¹

მიტროფანე ლალიძეს ქუთაისში დაკისრებული ჰქონდა ხელმოწერების მიღება ჟურნალზე „კვალი“, რომელსაც თავს წარმატებით ართმევდა. ამისი დასტურია, რომ გამოცემას მკითხველი ამ ქალაქშიც მოუმრავლდა. „კვალი“ ლეგალურად, მთავრობის ნებართვით გამოდიოდა და მის პოპულარიზაციაში არაფერი იყო ანტისახელმწი-

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 2-9.

ფოებრივი, მაგრამ პირდაპირ დასჯადი იყო და დიდ გაბედულობას მოითხოვდა უცხოეთიდან არალეგალურად შემოტანილი რევოლუციური ლიტერატურის დაბინავება. მიტროფანე თავის საწარმოში არა მხოლოდ იღებდა ამ ლიტერატურას და მათ შორის გაზეთებს „ისკრას“ და „ბრძოლას“, არამედ თვითონაც მონაწილეობდა მათ გავრცელებაში ქუთაისში, თბილისში, ჭიათურასა თუ ბათუმში. ამას ადასტურებს ცნობილი ქართველი ბოლშევიკისა და სახელმწიფო მოღვაწის მიხა ცხაკაიას ერთი მოგონებაც, რომელიც 1923 წელს გაზეთ „კომუნისტი“ დაიბეჭდა. ავტორის სიტყვით, 1896 ან 1897 წელს „მე მოვახერხე ქუთაისით (იმ დროს აფთიაქის მონაფის მიტროფანე ლალიძის მიერ მოცემულ მისამართით) მთელი კავკასიისათვის არალეგალური ლიტერატურის ტრანსპორტის მოწყობა“.¹ აღსანიშნავია, რომ მიტროფანე ლალიძის მონაწილეობას რევოლუციური გამოცემების მიღება-დაბინავების საქმეში მიხა ცხაკაია 1945 წელს ლავრენტი ბერიასადმი გაგზავნილ წერილშიც იხსენებს.²

მიტროფანე ლალიძე რევოლუციონერთა მითითებით ქუთაისში აწყობდა მუშების, ნოქრების, სასულიერო სემინარიის, სამეურნეო სკოლისა თუ გიმნაზიის მონაფეთა საიდუმლო კრებებს, რომლებზეც სიტყვებით გამოდიოდნენ ალექსანდრე წულუკიძე, მიხა ცხაკაია, ალიოშა ჯაფარიძე და სხვები. წულუკიძეს სოციალიზმსა და ნაციონალიზმზე ფარულად რეფერატი არაერთხელ მიტროფანეს ბინაზეც წაუკითხავს. წულუკიძისავე დავალებით, 1903 წელს, მიტროფანე იყო ერთ-ერთი ორგანიზატორი ქუთაისში მაღაზიების, ქარხნის მუშების, სასწავლებლებისა და სახელოსნოების მუშათა სამდღიანი გაფიცვისა, რომელიც დაპატიმრებული „იმ დროინდელი დიდი რევოლუციონერების“, მათ შორის, იოსებ ჯულაშვილის მხარდასაჭერად გაიმართა.³

ალექსანდრე წულუკიძე 1905 წლის ივნისში გარდაიცვალა. მიუხედავად იმისა, რომ პოლიციამ აკრძალა ხალხის შეკრება, დაკრძალვაზე 10 ათასზე მეტმა ადამიანმა მოიყარა თავი, რომლებმაც

¹ მ. ცხაკაია, რუსეთის კომპარტიის არსებობის 25 წლისთავზე, გაზ. „კომუნისტი“, 1923 წ., 14 მარტი.

² შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 10.

³ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 2-9.

ცხედარი ქუთაისიდან ხონამდე ფეხით გააცილეს. სამგლოვიარო პროცესიის მონაწილე მიტროფანე ლალიძე სტალინსაც შეხვედრია.¹

სტალინისა და ახალგაზრდა მიტროფანე ლალიძის ნაცნობობას სხვა წყაროც ადასტურებს, კერძოდ, ილია ბახტაძის მოგონება. მემუარისტის სიტყვით: „1904 წელს ქუთაისში ვიყავი ერთ მესამედ-სულ მნიგნობარ ისიდორე კვიცარიძესთან. სხვათა შორის, აქ იყვნენ იმ დროს ალექსანდრე (საშა) წულუკიძე, იოსებ ჯულაშვილი, უალკოჰოლო წყლების ცნობილი ოსტატი მ. ლალიძე“.²

მიტროფანე ლალიძის რევოლუციონერთა წრეში ტრიალი შეუმჩნეველი არ დარჩენია მეფის ჟანდარმერიასა და პოლიციას. როგორც თვითონ წერს, იმ დროს აკრძალული წიგნების, ჟურნალებისა და სხვადასხვა ფურცლების გავრცელების გამო 1905 წელს დამიჭირეს და გადასახლებას მიპირებდნენო. ამ ცნობას ავსებს სხვა მემუარული წყარო. ილია ბახტაძე იგონებს: „ქუთაისში ვიყავი, როდესაც მიტროფანე ლალიძეს მეფის მთავრობამ ადმინისტრაციული წესით ციმბირში გადასახლება გადაუწყვიტა. გადასახლებიდან რომ დაეხსნათ, მახსოვს, მაშინ ქუთაისში ბევრი გავლენიანი პირი დატრიალდა, მაგრამ ამაოდ. როდესაც ლალიძის მეუღლემ ...დაინახა, საქმე ცუდად იყო, თბილისს მიაშურა, პირადად ინახულა ილია ჭავჭავაძე, უამბო თავისი უბედურება და სთხოვა, მისი ქმარი როგორმე გადასახლებიდან დაეხსნა, ხოლო თუ ამას ვერ მოახერხებდა, უკიდურეს შემთხვევაში, „ეტაპით“ ციმბირში გაგზავნა მაინც აეცილებინა. ილია ჭავჭავაძემ, რომელიც პატივსა სცემდა მიტროფანე ლალიძეს, როგორც უალკოჰოლო წყლების საუკეთესო ოსტატს და საქართველოში კულტურული საქმიანობის ერთ-ერთ ხელშემწყობს, როგორც იქნა, მოახერხა მისი განთავისუფლება“.³

სხვა ინფორმაციით, როდესაც 1906 წელს მიტროფანე ლალიძემ თბილისში თავისი საფირმო მალაზია „ლალიძის წყლები“ გახსნა,

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 2-3; ასევე, ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 31.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 2417, ანაწ. 1, საქმ. 655, ფურც. 1-55; ლ. მთვრალაშვილი, ილია ბახტაძის მოგონებები, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1990, №59-60, გვ. 295.

³ საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 2417, ანაწ. 1, საქმ. 655, ფურც. 1-55; ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 33; ლ. მთვრალაშვილი, ილია ბახტაძის მოგონებები, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1990, №59-60, გვ. 304.

აბრაზე ქართული წარწერა რუსულის ზემოთ მოათავსა. ამის გამო მას დაჭერა ემუქრებოდა და სასჯელისაგან თითქოს ილია ჭავჭავაძის შუამდგომლობით გაათავისუფლეს.¹ ეს ცნობა სინამდვილეს არ უნდა შეესაბამებოდეს. მიუხედავად იმისა, რომ რუსული ენა გაბატონებული იყო, რუსეთის იმპერიაში არ არსებობდა სპეციალური კანონი ამ ან ადგილობრივი ენებისა და დიალექტების გამოყენების შესახებ. რუსული ენის სამართლებრივი სტატუსი, როგორც საერთოსახელმწიფოებრივი ენისა, მხოლოდ 1906 წლის 23 აპრილს გამოქვეყნებული „რუსეთის იმპერიის კანონთა კრებულით“ განისაზღვრა. რუსული ენა სავალდებულო გახდა არმიაში, ფლოტსა და ყველა სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივ ინსტიტუტში. რაც შეეხება ადგილობრივ ენებსა და დიალექტებს, მათი გამოყენების წესი და არეალი სპეციალურ კანონებს უნდა განესაზღვრა.² ასეთი კანონები იმ დროს ჯერ კიდევ გამოცემული არ ყოფილა. ამდენად, ხსენებული ტიპის დარღვევა არ განეკუთვნებოდა იმ სახის დანაშაულს, რომელიც დაპატიმრებას ითვალისწინებდა. ამისათვის, სავარაუდოდ, ფულადი ჯარიმა და გაფრთხილება საკმარისი უნდა ყოფილიყო.

1906 წელს მიტროფანე სხვა საბაბით, მაგრამ მაინც დააპატიმრეს და ქუთაისის ციხეშიც ჩასვეს. გაზეთი „მეგობარი“ წერდა: „4 ოქტომბერს, სალამოს პირად, როცა ხალხი იყო შეკრებილი ლალიძის წყლის მაღაზიაში და ჯგუფ-ჯგუფად ბაასობდა, უცებ რამდენიმე ყაზახი შევიდა იქ და დააპატიმრა მაღაზიის პატრონი მიტრ. ლალიძე; ხალხი, რასაკვირველია, ამის შემდეგ დაიფანტა. ამავე სალამოს, როგორც ამბობენ, რამდენიმე კაცი დაეტუსალებინათ“.³

ორი დღის შემდეგ იგივე გაზეთი აზუსტებდა: „ეხლა გამოირკვა, რომ ბ-ნ ლალიძის გარდა დაუტუსალებიათ ათამდე კაცი, რომელთა უმრავლესობას ნოქრები შეადგენენ. ხალხში ხმა დადის, ვითომ ამას წინათ ერთი რუსი მოვიდა და აქაურ ორგანიზაციებს წარუდგინა წერილი რუსეთის ორგანიზაციებისა და ეს საკმაო იყო, რომ იგი

¹ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 34; ილია ჭავჭავაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების მატინე, თბ., 2017, გვ. 543.

² Свод Законов Российской Империи, 1906]. <http://www.philology.ru/linguistics2/oreshkina-14.htm>

³ გაზ. „მეგობარი“, 1906 წ., 7 ოქტომბერი.

წრეში მიეღოთ. ეხლა ყველაფერს იმას აბრალებენ. რამდენად მართალია ეს ამბავია, არ ვიცით".¹

მიტროფანეს რევოლუციურ მოძრაობასთან კავშირი არც ამის შემდეგ გაუწყვეტია. ჩანს რომ, იგი განდობილი იყო იმ დროს ფართოდ გახმაურებული აქციის ორგანიზატორებთან, რომლებმაც 1907 წელს ქუთაისის ციხიდან გვირაბის გაყვანა და საპყრობილიდან 37 პოლიტიკური პატიმრის გაქცევა უზრუნველყვეს. გაქცეულთაგან, რომელთა შორის იყვნენ შემდეგში ცნობილი მწერალი ლეო ქიაჩელი (შენგელაია), დავით სულიაშვილი და სხვები, რვა კაცი მიტროფანემ თავისი მშობლების სოფელში, გოდოგანში გადამალა და საკუთარი ძმის, ნოე ლალიძის დახმარებით მათ კარგა ხანს ინახავდა.²

ქართველი მრეწველი მიტროფანე ლალიძე 1900-იან წლებში ანარქისტულ მოძრაობასაც თანაუგრძნობდა, მხარში ედგა ვარლამ ჩერქეზიშვილსა და ძმებ გოგელიებს, რომლებსაც საკუთარი შემოსავლებიდან აფინანსებდა.³ ავტობიოგრაფიაში მიტროფანე ლალიძე აღნიშნავს: „მე პირადად იმდენი შესაძლებლობა არ მქონდა, რომ საკუთარი ფულით დაეხმარებოდი რევოლუციის მოღვაწეებს, მაგრამ ამისათვის ფულს ხშირად ვაგროვებდი ჩემ მახლობელ ნაცნობ ვაჭრებსა და ნოქრებს შორისო“ და დასძენს: „1890 წლიდან 1917 წლამდე აქტიურ მონაწილეობას ვღებულობდი რევოლუციონერ მოძრაობაში და თავდადებულად ვეხმარებოდი ჩვენი ქვეყნის იმ დროინდელ მებრძოლ რევოლუციონერებს, განურჩევლად პარტიისა“.⁴

1901 წლიდან გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ გარშემო თავმოყრილმა ქართველი დემოკრატიული ინტელექტუალების ჯგუფმა (გიორგი ლასხიშვილი, კიტა აბაშიძე, გიორგი დეკანოზიშვილი და სხვ.) არჩილ ჯორჯაძის ხელმძღვანელობით სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის ჩამოყალიბება განიზრახა. საამისოდ აუცილებლად მიიჩნიეს საკუთარი ბეჭდვითი ორგანოს შექმნა, რომლის გამოსაცემად

¹ გაზ. „მეგობარი“, 1906 წ., 9 ოქტომბერი.

² საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 2-9; ლ. მთვრალაშვილი, ილია ბახტაძის მოგონებები, ჟურნ. „საისტორიო მოამბე“, 1990, №59-60, გვ. 297.

³ დ. შველიძე, ანარქისტები საქართველოში, ჟურნ. „ისტორიანი“, თბ., 2013, დეკემბერი, N12(36), გვ.42-47.

⁴ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 2-9.

წარმომადგენლები საფრანგეთში გაგზავნეს. წამოწყება წარმატებით განხორციელდა. 1903 წლის 1 მაისს პარიზში გაზეთ „საქართველოს“ გამოცემა დაიწყო. ეს იყო ეროვნულ-პოლიტიკური მიმართულების ორკვირეული ორგანო, რომელიც ქართულ და ფრანგულ ენებზე გამოდიოდა. საგულისხმოა, რომ იმ დროს საფრანგეთში მყოფი მიტროფანე ლალიძე, გიორგი დეკანოზიშვილის მეშვეობით, „საქართველოს“ გამოცემას ფინანსურად შენეენია,¹ თუმცა ეს ინფორმაცია საისტორიო მეცნიერებაში აქამდე აღნიშნული არ ყოფილა.

როგორც ჩანს, ინფორმაცია მიტროფანე ლალიძის „საეჭვო“ კავშირების შესახებ თავს იყრიდა იმპერიის ჟანდარმერიისა და პოლიციის სამსახურებში. 1908 წლის გაზაფხულზე ქუთაისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსმა პეტერბურგიდან საიდუმლო წერილი მიიღო. მას აცნობებდნენ, რომ საზღვარგარეთ მყოფ რუსს ანარქისტებს კავშირი აქვთ რუსეთში მცხოვრებ თავიანთ თანამოაზრეებთან მისადმი რწმუნებული რაიონის მისამართზე: „ქ. ქუთაისი, მინერალური წყლების ქარხანა, მ. ლალიძეს.“ ჟანდარმთა სამმართველოს ევალეობდა ქმედითი ზომების მიღება მიტროფანე ლალიძის დასაპატიმრებლად.²

ამ დროს მიტროფანეს ძმა მიხეილ ლალიძე, რომელიც ჟანდარმერიის საბუთებში ხან ანარქისტ-კომუნისტად და ხანაც სოციალისტ-ფედერალისტად მოიხსენიება, ანტისამთავრობო საქმიანობაში მონაწილეობის გამო არხანგელსკის გუბერნიაში იყო გადასახლებული.³ ჟანდარმერია დაინტერესებული იყო მიტროფანეს კიდევ ერთი ძმის გრიგოლ ლალიძის რევოლუციური საქმიანობითაც, რომელიც სოციალისტ-ფედერალისტურ პარტიასთან იყო დაკავშირებული. სისხლის სამართლის საქმე მის მიმართაც აღუძრავთ.⁴

მიღებული დავალების შესასრულებლად, ქუთაისის ჟანდარმთა სამმართველომ მოიძია დამატებითი ინფორმაცია და გაარკვია, რომ

¹ თვითონ მ. ლალიძე გაზეთს მეცდომით „თავისუფალ საქართველოდ“ მოიხსენიებს. საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 4.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 94, ანაწ. 1, საქმ. 33, ფურც. 1-3.

³ ე. ავდალიანი, ქართული მეწარმეობის ისტორიიდან (XIX-XX სს. მიჯნა), თბ., 2018, გვ. 59-60.

⁴ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 153, ანაწ. 1, საქმ. 3267, ფურც. 128.

ხსენებული მისამართი მინერალური წყლების ქარხნის მფლობელის, აზნაურ მიტროფანე ერმალოს ძე ლალიძესია. მას მიმოწერა აქვს თავის ძმასთან მიხეილ ლალიძესთან, რომელიც ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის განკარგულებით 1907 წელს გაძევებულია საზღვარგარეთ პოლიტიკური არაკეთილსაიმედობის გამო. აგენტურული ცნობების თანახმად, ორივე ძმა პოლიტიკურად არასაიმედოა. მიტროფანე ლალიძე ესერთა პარტიას, ხოლო მისი გასახლებული ძმა ანარქისტ-კომუნისტებს ეკუთვნის.¹

როდესაც 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში გახშირდა მუშათა და გლეხთა მღელვარებები, ენცობოდა გაფიცვები, დემონსტრაციები და საპროტესტო გამოსვლები. გაიფიცნენ მიტროფანე ლალიძის ქარხნის მუშებიც. ისინი ხელფასის მომატებასა და გარკვეულ შეღავათებს მოითხოვდნენ. წინათ თავადაც არაერთი გაფიცვის მონაწილე მიტროფანე ლალიძეს, ამჯერად წარმოების მესაკუთრის რანგში, მუშათა პროტესტი დიდად არ ესიამოვნებოდა, მაგრამ ბუნებით კეთილშობილ პიროვნებას, არ გასჭირვებია მათთან კომპრომისის გამონახვა. რამდენიმედღიანი მოლაპარაკება ქარხნის პატრონსა და გაფიცულებს შორის მორიგებით დამთავრდა. ვისაც თვეში 30 მანეთზე მეტი ხელფასი ჰქონდა, იმას 10 პროცენტი დაუმატეს, ხოლო ვინც 30 მანეთზე ნაკლებს იღებდა, მათი სარგო 20 პროცენტით გაიზარდა. „მუშების მოთხოვნა, რომ დათხოვნილ მუშას ხელფასი უნდა მიეცეს, ლალიძეს ვერ დაუკმაყოფილებია, თუმცა აღუთქვამს ორი თვის ხელფასის გადახდა იმ შემთხვევაში, როცა საქმის მიხედვით, იძულებული გახდება მუშები გაანთავისუფლოს“² (წარმოება ცოცხალი პროცესია, ზოგჯერ გაუთვალისწინებელი და უსიამოვნო შემთხვევებიც ხდება. ამ ასპექტში უნდა გავიაზროთ ერთ-ერთი მუშის, მიხეილ გორდაძის უკმაყოფილება, რომელიც მას 1909 წელს გაზეთში გამოუხატავს. გორდაძის პუბლიკაციაში ვკითხულობთ: ლალიძისა და ამხანაგობის ლიმონათის ქარხანაში მუშა სერგო სვანიძეს ბოთლი გაუტყდა და თვალი დაუზიანდა. „რადგან დროზე ვერ იწამლა თვალი სულ გაუფუჭდა. სვანიძე მაშინვე დაითხოვეს ქარხნიდან; პოლიციამ ოქმი შეადგინა და ჩვე-

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 94, ანაწ. 1, საქმ. 33, ფურც. 6-8.

² გაზ. „მრომა“. 1906, 13 (26) ივნისი.

ნება ჩამოგვართვა, მეც ისე ვუჩვენე, როგორც იყო. ეს ინყინეს ხა-
ზეინებმა და ქუჩაში გამომიძახეს. ასე სრულიად უმიზეზოთ წვრილი
ცოლ-შვილის პატრონი ქუჩაში გამაგდეს¹⁾).

ახლა ძნელია გარკვევა, რას მოელოდა მიტროფანე ლალიძე
რევოლუციური მოძრაობისაგან, რომლის რიგებში სიჭაბუკიდანვე
ჩადგა. ალბათ, თავისუფლებას მისი ნამდვილი გაგებით, მაგრამ არა
ისეთს, როგორიც საბჭოთა რეჟიმმა საქართველოში 1921 წლიდან
დაამკვიდრა და მისი ცხოვრებაც ძირფესვიანად შეცვალა.

ქველმოქმედი და მწეხრების მებოზაი

მიტროფანე ლალიძის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაში მნიშვნელო-
ვანი ადგილი ეკავა ქველმოქმედებას, რომელიც მრავალ სფეროში
გამოიხატებოდა. მათ შორის, ქალაქ ქუთაისის კეთილმოწყობისათ-
ვის ზრუნვაში, კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებათა
თუ ქართული ჟურნალებისა და გაზეთების რედაქციების ფინანს-
ურ თანადგომაში, მოსწავლე-ახალგაზრდობისათვის სწავლა-განათ-
ლების ხელშეწყობაში, მხატვრული სიტყვის ქართველ ოსტატთა
ნაწარმოების გამოცემებში და სხვ.

ზემოთ უკვე ითქვა, რომ 1902 წელს მიტროფანე ლალიძემ ქუ-
თაისში ელექტროსადგური გამართა. მეწარმე ელექტროენერგიას
ძირითადად თავის ქარხნებში იყენებდა, მაგრამ უყურადღებოდ არც
ქალაქ დაუტოვებია. გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ ინფორმაციით, „ქა-
ლაქის გამგეობას განუზრახავს, თეატრი ელექტრონით გაანათოს.
ამის გამო მოლაპარაკებაც აქვს მიტროფანე ლალიძესთან, რომელ-
საც თავისი ყინულის ქარხანა და მალაზია ელექტრონით აქვს გა-
ნათებული. ეს ქარხანა თეატრთან ახლოს არის და ელექტრონისათ-
ვის მავთულების გაბმა და სხვა ხარჯების იმდენად დიდ ხარჯებს
არ გამოიწვევს. ბ-ნი ლალიძეც ხელმისაწვდომ ფასში დაუთმობს ქა-

¹ გაზ. „მომავალი“, 1909 წ., 27 აგვისტო.

ლაქს ელექტრონის ძალას და ამით ქუთაისის თეატრის რიგიანად განათებასაც ეშველება“.¹

ამასობაში ქუთაისის ელექტროენერგიით მომარაგების საქმით სხვა პიროვნებაც დაინტერესებულა, კერძოდ ბათუმში მცხოვრები ელექტრომექანიკოსი ი. რელიგიონი. ამ ინვესტორის შეთავაზება და პირობა სუფთად კომერციული იყო: ქუთაისში, მდინარე რიონზე ცენტრალური ელექტროსადგურის აგების ნებართვა სახლებისა და მაღაზიების გასანათებლად, 15 წლის განმავლობაში პრივილეგიით სარგებლობა (გამგეობამ ამ ხნის მანძილზე ქალაქის განათებაში კონკურენტი არ უნდა დაუშვას. ქალაქს შეუძლია, თუ მოისურვებს, „თვითონ გამართოს ელექტრონული განათება, მხოლოდ იმ პირობით, რომ რელიგიონსაც ნება ექნეს ისარგებლოს თავისი სადგურით“). 15 წლის შემდეგ რელიგიონს მთელი მოწყობილობა ქალაქისათვის უფასოდ უნდა გადაეცა. შეთანხმების შემთხვევაში, ინვესტორი წარმოდგენების დროს ქალაქის თეატრს თავისი ხარჯით გაანათებდა. გაზეთი ამ ინფორმაციას დასძენდა, რომ მსგავსი იდეა უფრო ადრე „ქუთაისში ცნობილმა ხელოვნური წყლების მეზავოდ“ მ. ლალიძემ წამოაყენა. ქალაქის განათების ნებართვის სანაცვლოდ, ლალიძე კისრულობდა წარმოდგენების დროს უფასოდ გაენათებინა თეატრი და გამგეობის შენობა. თუ ქალაქი თვითონ მოისურვებდა ელექტრონული განათების შემოღებას, მას ხელი უნდა აეღო ქალაქის განათებაზე.²

ქალაქის მესვეურებს უპირატესობა მიტროფანე ლალიძის წინადადებისათვის მიუნიჭებია. „როგორც გავიგეთ, ქალაქის გამგეობას განუზრახავს, თეატრი ელექტრონით გაანათოს. ელექტრონის ძალა მ. ლალიძის ქარხნიდან უნდა გაიყვანონ“, აღნიშნულია „ცნობის ფურცლის“ 1903 წლის 24 მაისის ნომერში.³

გაზეთის მომდევნო ინფორმაციით, „მ. ლალიძე უკვე შეუდგა ქალაქის ელექტრონულ განათების გამართვას და მალე კიდევ დაამთავრებს. როგორც ჩანს მაღაზიებისა და კერძო სახლების ელექტრონით განათების მსურველი ბევრი აღმოჩნდა. ბ-ნი ლალიძე

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 17 სექტემბერი.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902 წ., 31 ოქტომბერი.

³ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1903 წ., 24 მაისი.

ქალაქს უფასოდ უთმობს ოთხ ფარანს, რომელთაგან თითო 1000 სანთლის ძალა ექნება. ამ ოთხ ფარანთაგან ერთი უნდა დაიდგას გიმნაზიის ქუჩაზე ქალაქის ბაღის მახლობლად; მეორე ჰოსპიტლის ქუჩაზე, თეთრი ხიდის მახლობლად; მესამე ბალახვნის ქუჩაზე, სას-ტუმროებთან; მეოთხეს კი ჯერ ვერ უპოვეს დასადგამი ადგილი”.¹

რამდენიმე თვის შემდეგ „ცნობის ფურცელი“ იტყობინებოდა, რომ მ. ლალიძემ პირობის თანახმად ოთხი ფარანი დაუდგა ქალაქს, თითო ფარანს აქვს 1000 სანთლის ძალა. სამი ფარანი ქალაქის ბაღის გარშემოა დადგმული, მეოთხე ბალახვნის ქუჩაზე საურთი-ერთო ნდობის ბანკთან.²

გავრცელებული თვალსაზრისით, ლალიძის ელექტროსადგურმა მთელი ქუთაისი გაანათა.³ მთელი ქუთაისი არ გაუნათებია, მაგრამ 1904 წლისათვის ელსადგური მართლაც ფართოდ ჩამდგარა ქალაქის სამსახურში, რაც მისი ცენტრალური ნაწილის განათებაში გამოხატულა. დავიმონწოთ გაზეთი „ივერია“: „ბატონ მ. ლალიძის ქარხანამ კარგი საქმე გააკეთა, ჯერ იყო და ქუთაისის თეატრი გაანათა ელექტრონით და ახლა კი ქალაქის ქუჩებსაც ანათებს. ეს აგერ ერთი კვირაა, რაც მთავარი ქუჩა სობორისა და ბულვარის გარშემო ელექტრონის ფარნებითაა განათებული“.

ზრუნვა ქუთაისის ელექტროენერგიით მომარაგების გაუმჯობესებაზე მიტროფანე ლალიძისათვის მომდევნო წლებშიც აქტუალური იყო. არსებობს საინტერესო დოკუმენტური წყარო, საიდანაც ირკვევა, რომ „ქუთაისში ელექტრონის განათების საქმის მკვიდრ ნიადაგზე დაყენების მიზნით“, 1906 წელს ჩამოყალიბებულა „მ. ლალიძის ხილულ-მადნეული წყლის, ხელოვნური ყინულის ქარხნებისა და ელექტრონის სადგური და ამხანაგობა“ ფარნა გაბუნიას თავმჯდომარეობით. ამხანაგობამ ქალაქის გამგეობისაგან მოიპოვა „ქუთაისის ქუჩების, კერძო სადგომების, სახელმწიფო და საზოგადო დაწესებულებების“ ელექტრონით განათების უფლება. გეგმა საკმაოდ ამბიციური იყო და სერიოზულ ინვესტიციებს მოითხოვდა. საჭირო თანხის გამონახვის შემდეგ ამხანაგობამ „ელექტრონის მანქანების წყლის ძალებით ასამუშავებლად“ ქალაქგარეთ ჰიდრავლიკური

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 16 მაისი.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904 წ., 2 ნოემბერი.

³ <http://lagidze.ge/ka>

სადგურის მშენებლობა წამოიწყო. დაახლოებით 70 ათასი მანეთის ღირებულების ტურბინები, საჭირო დანადგარები და მოწყობილობა ცნობილი გერმანული და ფრანგული ფირმებისათვის დაუკვეთავთ და ბევრ გადაუხდიათ. ამასთან, ამხანაგობის წევრთა კრებას გადაუწყვეტია, რომ ამ მასშტაბურ პროექტში ქალაქის მკვიდრნი, განსაკუთრებით შეძლებული ადამიანებიც ჩაერთოთ.¹ საგულისხმოა, რომ წამოწყებულ საქმეში თანადგომისათვის ამხანაგობამ 1908 წლის მარტში კავკასიის მეფისნაცვალს გრაფ. ი. ვორონცო-დაშკოვსაც მიმართა, რისთვისაც მასთან სპეციალური დელეგაცია გაგზავნა.²

აღსანიშნავია, რომ ქუთაისის თეატრს 1910 წელსაც ელექტროენერგიას მიტროფანე ლალიძის ელსადგური აწვდიდა.³ შემდეგში ამავე ელსადგურით სარგებლობდა ქალაქის ბევრი დაწესებულებაც, ვიდრე რიონჰესის მშენებლობა დამთავრდებოდა (1933-1934 წწ.).

მიტროფანე ლალიძეს მისი თანამედროვენი ყოველგვარი ქართული „კულტურული საქმიანობის აქტიურ ხელშეწყობსა და დამხმარეს“ უწოდებდნენ. მიტროფანე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წამდელი წევრი იყო, მხარში ედგა და აძლიერებდა ამ დიდმნიშვნელოვანი არასამთავრობო ორგანიზაციის საქმიანობას. არსებობს ცნობა, რომ რამდენიმე წლის სანეგრო შენატანი გამგეობის ანგარიშზე მას წინასწარ ერთად შეჰქონდა.⁴ წარმატებული მრეწველი, როგორც ეროვნული კულტურის დიდი მოყვარული და მოამაგე, ფინანსურად ეხმარებოდა ქართველ მწერლებს, მსახიობებს, ხელოვნების სხვა მოღვაწეებს, არაერთხელ გაუმართავს ხელი დრამატული საზოგადოებისათვის, რომლის საქმიანობა ქართული თეატრისა და თეატრალური ხელოვნების განვითარებისაკენ იყო მიმართული.

მიტროფანე ლალიძეს კარგად ესმოდა წიგნიერებისა და წიგნის მნიშვნელობა, რის გამოც, როგორც ერთის, ისე მეორის გავრცელება მისი ზრუნვის საგანს შეადგენდა. „პირადად ბევრ ქართულ წიგნს

¹ მასალები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის (XIX-XX ს-ის დასაწყისი), თბ., 1989, გვ. 203-204.

² მ. ჯოლობორდი, ნ. ლიპარტელიანი, ქართველი და უცხოელი მეწარმეების სამეურნეო-საქველმოქმედო საქმიანობა საქართველოში (XIX საუკუნის დასაწყისი – XX საუკუნის პირველი მეოთხედი), თბ., 2016, გვ. 443.

³ ჟურ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1910, №38, 26 ენკენისთვე, გვ. 16.

⁴ <http://prosopography.iliauni.edu.ge/persons/article/7679>

ეკითხულობდი და სხვა ჩამ ამხანაგებსაც ეურჩევედი თვითგანვითარებას დაწაფებოდნენ და წიგნები ეკითხათ“, წერს მიტროფანე ლალიძე თავის ერთ მოგონებაში.¹

იგი ახალგაზრდობიდანვე დიდ ყურადღებას უთმობდა მოსახლეობის ფართო ფენებში წიგნისადმი ინტერესისა და სიყვარულის გალვივებას. სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა 1898 წელს ქუთაისში მის მიერ დაარსებული წიგნის გამომცემელთა ამხანაგობა.

პირველი წიგნი, რომლის გამოცემაც მიტროფანე ლალიძემ დააფინანსა, იყო აკაკი წერეთლის „მოდა“. ეს „პანანა ხუმრობა“ 1896 წელს ქუთაისში, ი. კილაძისა და ი. ხელაძის სტამბაში დაიბეჭდა და 5 კაპიკი ღირდა.² აკაკი წერეთელი მიტროფანე ლალიძის ერთ-ერთი გამორჩეული ავტორი იყო, ამიტომ შემთხვევითი არ არის, რომ მან ყველაზე მეტი სწორედ მისი თხზულებები გამოსცა, მათ შორის: „ნათელა“, „თამარ მეფე“, „გამზრდელი“, „მომაკვდავის ჩვენება“, „ქნარი“.³

1898 წელს პრესაში გავრცელდა ინფორმაცია: „ბ-ნს მ. ლალიძეს სურვილი აქვს, რომ ჩვენი საუკეთესო პოეტების ნაწერებიდან თითო რამ ნაწარმოები სახალხოთ დაბეჭდოს და ყოველ წიგნაკს ფასად 2-3 კაპ. მეტი არ დაადვას“.⁴ ეს უნდა ყოფილიყო ე. წ. სახალხო გამოცემები, რომლის შეძენას საზოგადოების დაბალი და ნაკლებშემოსავლიანი ფენების წარმომადგენლებიც შეძლებდნენ. ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან თბილისში არსებობდა ე. წ. შაური-ანი წიგნების გამოცემის ტრადიცია, რომლის ერთ-ერთი თაოსანი პედაგოგი და პუბლიცისტი პეტრე უმიკაშვილი იყო. როგორც იოსებ გრიშაშვილი წერდა, „ეს წიგნები ...ხელიდან ხელში გადადიოდა და ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა ძალაუვნებურად თვითგანვითარებას ეწაფებოდა“. ამ ტიპის გამოცემებში მერე და მერე იაფფასიანი ტექსტები მომრავლდა, თუმცა მკითხველი არც მათ აკლდა.

მიტროფანე ლალიძის ჩანაფიქრი, რომელიც ქართველ მრეწველს რეალობად უქცევია უფრო საგანმანათლებლო ხასიათის ნაწერებისა და მხატვრული ლიტერატურის გამოცემებს ითვალისწინებდა. შემორჩენილია იმავე 1898 წელს ჟურნალ „მეურნის“ სტამბაში

¹ საქართველოს შს სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწ. 1, საქმე 30, ფურც. 3.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი, 1896, 26 ნოემბერი.

³ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 18.

⁴ გაზ. „ცნობის ფურცელი, 1898 წ., 23 აპრილი.

დაბეჭდილი ნაწყვეტი მაჩხანელის (დიმიტრი ნადირაძის) დრამისა „მარო“, რომელსაც აწერია „ქუთაისი. მ. ლალიძის გამოცემა“. ამ გამოცემის შესახებ ცნობა გაზეთშიც გამოქვეყნდა.¹ 1898 წელსვე მიტროფანე ლალიძემ გამოსცა პოემების კრებული, რომელშიც შესულია ილია ჭავჭავაძის „აჩრდილი“, აკაკი წერეთლის „მომაკვდავის ჩვენება“, ვახტანგ ორბელიანის „იმედი“. კრებული გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ სტამბაში დაიბეჭდა.

თავის მიერ დაბეჭდილ წიგნთა შორის მიტროფანე ლალიძე ასახელებს აგრეთვე პროფესორ ფეტერის სტატიას „კოპერნიკიდან დარვინამდე“ (გადმოკეთებულია პეტრე სურგულაძის მიერ, ტფ., 1900), ივანე გომართელის „შილერის პოეზიის ძირითადი თვისებანი“-ს (ტფ., 1903. ორივე წიგნი დაიბეჭდა ი. კილაძისა და ი. ხელაძის სტამბაში) და სხვ.²

1908 წელს, აკაკი წერეთლის სალიტერატურო მოღვაწეობის 50 წლის საიუბილეოდ, მიტროფანემ ქუთაისში გამოსცა პოეტის კრებული სახელწოდებით: „წმინდა ნინო ანუ ქრისტიანობის შემოღება საქართველოში“. წიგნს ტიტულზე აწერია: „მთელი ამ გამოცემის ღირებულებას ნიშნად ღრმა პატივისცემისა, ვუძღვნი დიდებულ იუბილარს აკაკის 50 წ. მოღვაწეობის სახსოვრად. მიტროფანე ლალიძე“.³

მიტროფანე ლალიძეს ჯერ კიდევ 1892 წელს გაუცნია აკაკი წერეთელი და მასთან, როგორც თვითონ წერს, „ძალიან ახლო ნაცნობობა და მეგობრობა ჰქონია“. პოეტი ხშირად იყო ხოლმე ქუთაისში, უყვარდა შეველა ქალაქის ბულვარში, რომელსაც პარლამენტს ეძახდა, ხალხთან შეხვედრა და საუბრები. სავარაუდოდ, აქ უნდა შემდგარიყო მომავალი მრეწველისა და სახალხო მგოსნის პირველი შეხვედრაც. აკაკი შემდეგში მიტროფანეს ერთ-ერთი ვაჟის ნათლიაც გახდა.

პოეტთან მიტროფანეს სიახლოვესა და მეგობრობას ცხადყოფს გაზეთ „ივერიის“ ერთი ცნობაც, რომლის მიხედვით, თავად გ. წ.-ს შეურაცხყოფა მიუყენებია მიტროფანე ლალიძისათვის, ამ უკანასკნელს კი ქუთაისის სასამართლოში საჩივარი შეუტანია. მომრიგებელ მოსამართლეს ბრალდებულისათვის ერთი თვით პატიმრობა

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1898 წ., 24 მაისი.

² საქართველოს შს სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწ. 1, საქმე 30, ფურც. 4.

³ წმინდა ნინო ანუ ქრისტიანობის შემოღება საქართველოში ა. წერეთლისა, ქუთაისი, 1908.

მიუსჯია. 1892 წლის დეკემბერში მიტროფანე მისულა სასამართლოს მდივანთან და განუცხადებია „ჩვენის პოეტის აკაკის მორჩენის გამო მიპატიებია თავად გ. წ.-სთვის თავისი დანაშაული და საქმის მოსპობა უთხოვია“. გაზეთი ლალიძის ამ ქცევას „სულგრძელ საქციელს“ უწოდებდა.¹

ახალგაზრდა მიტროფანეს, აკაკი წინადადებით, სოფლად, ქალაქად თუ რკინიგზის სადგურებზე ქართული წიგნების გავრცელება დაუწყია. ამასთან, იგი აკაკის ყოველთვიურ კრებულსა და ჟურნალ „კვალზე“, რომლის ერთ-ერთი გამორჩეული ავტორიც იმ დროს აკაკი წერეთელი იყო, ხელმოწერებსაც იღებდა.

1895 წელს მიტროფანე ლალიძეს ქუთაისის ნოქრებისა და მუშების სახელით „კვალის“ რედაქციაში პატრიოტული შინაარსის კოლექტიური წერილი გაუგზავნია აკაკისათვის გადასაცემად.² წერილს თან ახლდა ასევე პოეტისათვის განკუთვნილი „ბატის ფრთის მსგავსი ვერცხლის კალმისტარი, რომელშიც ჩასმული იყო იაგუნდის თვალი“.³

მიტროფანე ლალიძის მოგონების თანახმად, 1895 წელს ახალგაზრდების ერთ ჯგუფს აკაკისათვის წერილით მიუმართავთ: „მზად ვართ პირველ თქვენ მოწოდებისთანავე თავი მოვეუყაროთ ასობით ჩვენ ამხანაგს და ვიბრძოლოთ ისე, როგორც იბრძოდნენ ჩვენი ძველი გმირები სამშობლოსათვის და რომელთა გმირობა და თავგანწირვა თქვენ გაქვთ მრავლად აღწერილი“. პოეტს ახალგაზრდების ეს „ყმანვილური გატაცება“ გახარებია, მაგრამ წერილის ავტორებისათვის ურჩევია, ახლა ასეთი ბრძოლის დრო და პირობები არ არის, „ასეთი დრო კი აუცილებლად დადგება მხოლოდ მაშინ, როცა მთელი დაჩაგრული ერები გამოიღვიძებენ“.⁴

1879 წელს თერგდალეულთა ძალისხმევით, თბილისში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება დაარსდა. საზოგადოების ეგიდით, საქართველოს ქალაქებსა და დაბა-სოფლებში გაიხსნა დაწყებითი სასწავლებლები, მოეწყო ბიბლოთეკა-სამკითხ-

¹ გაზ. „ივერია“, 1894 წ., 17 დეკემბერი.

² ჟურნ. „კვალი“, 1895, №4, გვ. 8.

³ საქართველოს შს სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწ. 1, საქმე 30, ფურც. 3; ჟურნ. „თბილისელები“, 2011, №8(530), 21-27 თებერვალი, გვ. 20-21; ჯ. გაბოძე, აკაკის თხზულებათა გამოცემები, თბ., 2009, გვ. 157-165.

⁴ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 17-18.

ველოები, ტრადიციად დამკვიდრდა სალიტერატურო საღამოებისა თუ საჯარო ლექციების გამართვა და სხვ. საზოგადოებამ სათავე დაუდო ქართული ფოლკლორული და ნუმიზმატიკური მასალების, ასევე ძველი ხელნაწერი ძეგლების შეკრებასა და მოვლა-პატრონობას. ამ კულტურული მემკვიდრეობის მოძიებითა და თავმოყრით დიდად იყო დაინტერესებული აკაკი წერეთელიც. იგი აგროვებდა ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს, ლექსებს, ანდაზებს, იგავ-არაკებს, თქმულებებს, გადმოცემებს ხალხური მედიცინის შესახებ და მათ ხშირად ბეჭდავდა თავის კრებულში. ჩანს, აკაკის გავლენით, ამ საქმემ მიტროფანეც გაიტაცა, რომელიც თავის წარმოებისთვის ხილის შესარჩევად ისედაც ბევრს მიმოდიოდა დასავლეთ თუ აღმოსავლეთ საქართველოს მთასა და ბარში.

აკაკი წერეთელთან თავისი ურთიერთობის შესახებ მიტროფანე ლალიძემ საინტერესო მოგონება დაგვიტოვა, რომელიც დაცულია შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის მუზეუმში.¹

მიტროფანე ლალიძე ილია ჭავჭავაძის დიდი დამფასებელიც იყო. არა გვაქვს ზუსტი ინფორმაცია, მაგრამ თბილისში გადასულ მრენველსა და ქველმოქმედს უშუალოდ უნდა გაეცნო ერის უგვირგვინო მეფეც, რომლის ძალისხმევითაც იგი სასჯელს გადაურჩა. როდესაც ილია გარდაიცვალა, სხვა გვირგვინებს შორის იყო მიტროფანე ლალიძის მიერ მიტანილი გვირგვინიც წარწერით: „დიდებულ უკვდავ მგოსანს“.²

ცნობილია აგრეთვე, როგორი პატივი მიაგო მიტროფანე ლალიძემ გარდაცვლილ დავით სარაჯიშვილს მისი დაკრძალვისას. სიცხიან დღეს, დიდუბისაკენ დაძრული პროცესიის მონაწილეებს, მიტროფანეს დავალებით, ქალაქის სხვადასხვა ადგილზე საგანგებოდ მოწყობილი დახლებიდან ცივი გამაგრებელი სასმელებით უმასპინძლებოდნენ.

მიტროფანე ლალიძეს ახალგაზრდობის წლებიდანვე განსაკუთრებული ურთიერთობა და მეგობრობა აკავშირებდა მის თანატოლ ცის-

¹ საქართველოს გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი, ხელნაწ. №13289. პირველად გამოაქვეყნა ა. სიგუამ. იხ. ჟურნ. „დროშა“, 1980, ივნისი, №6.

² გ. მარაძე, ილია ჭავჭავაძე. 1837-1937. ცხოვრება. მოღვაწეობა შემოქმედება. ფოტომატიანე, ორ წიგნად, წგ. II, თბ., 1987 გვ. 357.

ფერყანწლებთან ტიცინ ტაბიძესთან, პაოლო იაშვილთან, ვალერიან გაფრინდაშვილთან, კოლაუ ნადირაძესთან, რომელთაც პირველი შემოქმედებითი ნაბიჯები ქუთაისში გადადგეს. მრენველს ქუთაისსათუ თბილისში არაერთხელ გაუმართავს ხელი თავისი ამ საამაყო მეგობრებისათვის. შემონახულია კოლაუ ნადირაძის მოგონება, რომელშიც პოეტი მიტროფანე ლალიძეს მეტად გულთბილად იხსენებს და მას „ენერგიულ, ნიჭიერ და უალრესად პატიოსან ადამიანს“ უწოდებს, რომელმაც „უნარიანად მოჰკიდა ხელი უალკოჰოლო სასმელი წყლების დამზადებას და დიდი სახელიც მოიხვეჭა“.¹

მიტროფანე მხარში ედგა და მატერიალურად დიდ დახმარებას უწევდა გალაკტიონ ტაბიძესაც. საგულისხმოა, რომ ცნობილ ქველმოქმედს გალაკტიონისათვის საქორწინლო მოგზაურობაც კი დაუფინანსებია.²

გალაკტიონის დღიურებში არაერთგზის შეხვდებით მიტროფანე ლალიძის სახელს. აი, ზოგიერთი ჩანაწერი: 1922 წელს, იმ ადგილების ჩამონათვალში, სადაც წიგნების გაყიდვას აპირებს, პოეტის სიტყვით, „პოემა ადგილთა, სადაც უნდა გაიყიდოს წიგნები“, აღნიშნულია: „59. ლალიძე და კ“.³

1948 წელს გალაკტიონს მარჯანიშვილის თეატრში დიდი საღამოს გამართვა დაუფეგმავს და სათანადოდ ემზადება. აპირებს დააბეჭდინოს 150 ცალი აფიშა, რომელთაგან 50 ქუჩებში გამოიკვრება, ხოლო დანარჩენი უნდა დარიგდეს გალაკტიონის მიერ ჩამოთვლილ 100 ადგილზე. მათ შორის მითითებულია: „47. ლალიძესთან. გამგე“. იქვე ასეთ განმარტებასაც გვთავაზობს: „აფიშა უნდა დარიგდეს დაწესებულებებში, მაღაზიებში და კიდეც ისეთ ადგილებზედაც გაიკრას, სადაც ხანგრძლივად დარჩება. კარგია, როდესაც კარგი აფიშა დიდხანსა რჩება რომელიმე ადგილას და, მიუხედავად იმისა, რომ არავითარ პრაქტიკულ როლს არ ასრულებს (ვთქვათ, საღამო უკვე გაიმართა), რაღაც მოგონებასავით არის“.⁴ მომდევნო ჩანაწერიც „ლალიძესთან. 5 სექტ., 1948“, ხსენებულ აფიშებს უნდა უკავშირდებოდეს.

¹ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 11.

² <https://www.facebook.com/LagidzeWater/posts/1073876132657512/>

³ <http://galaktion.ge/?page=Diaries&id=3299>

⁴ <http://galaktion.ge/?page=Diaries&id=4523>

პოეტის დღიურში 1949 წლის 11 მარტის თარიღით ვკითხულობთ: „მიტროფანე ლალიძე. 1. ალექსანდროვის ბაღში ჩვენს გვერდით დაჯდა. 2. პოი, ღმერთო ჩემო, როგორ დაბერებულა. 3. მე ვერ მიცნო: ნვერებითა ვარ. 4. მას ბალებში სიარული რომ არ უყვარდა? 5. დაბერებულა, სალამო ხანია. 6. იგი მარტოდ-მარტოა. 7. რამ დააბერა ასე შარშანს აქეთ? 8. რა გადახდა ნეტავი თავს? 9. რა თქმა უნდა, ბევრი, ბევრი რამ გადაიტანა. 10. მახსოვს უკანასკნელი შეხვედრის დროს მითხრა: ჩვენი აკაკი და ილია ეხლა თქვენა ხართო. 11. სადაა მისი ძმა მიხაკო, ჩემს სალამოს რომ დაესწრო კონსერვატორიაში და დემონსტრაციულად რომ ოვაციებს მიმართავდა. 12. ძმა, შვილი, შვილიშვილები... ბევრი რამ განიცადა, ალბად. 13. მისი ხელმძღვანელობითაა ნეტავი ისევ მისი წყალის მომზადება? 14. აკაკი, აკაკი! მისი საყვარელი პოეტი. 15. მაინც რამ მოახუცა ასე?“¹

მიტროფანე ლალიძეს კარგად იცნობდნენ და სათანადოდ აფასებდნენ ქართული კულტურის, ხელოვნების, მეცნიერების, ლიტერატურის თვალსაჩინო მოღვაწენი: ვასო აბაშიძე, აკაკი ფალავა, ვუკოლ ბერიძე, დიმიტრი უზნაძე, შალვა ნუცუბიძე, ალექსანდრე ჯანელიძე, კონსტანტინე ერისთავი, კოტე მაყაშვილი, გიორგი ლეონიძე და სხვები. შალვა დადიანი და კონსტანტინე გამსახურდია ხშირად ყოფილან სტუმრად ლალიძის კეთილ და სტუმართმოყვარე ოჯახში.²

მიტროფანეს უანგარო ქველმოქმედებას მადლიერებით იხსენებენ ცნობილი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე იოსებ იმედაშვილი და ლიტერატორი ალექსანდრე სიგუა.

ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ რედაქტორსა და გამომცემელს იოსებ იმედაშვილს ერთხელ ჟურნალის გამომცემაზე ნებართვის ასაღებად საგერბო მარკები დასჭირვებია. დალონებულს, ბედად მიტროფანე ლალიძე შეხვედრია და დახმარება მისთვის უთხოვია. „გეთაყვა, მიტროფანე, თუ შეგიძლიან, ერთი ან ორი მარკა უნდა მიბოძო“. მიტროფანეს მაშინვე საფულე გაუხსნია და თანხა შეუთავაზებია: „რამდენიც გნებავს, ინებე“. როდესაც იმედაშვილს დაუკონკრეტებია, მხოლოდ ორი მარკა მჭირდებაო, მრეწველს მარკებიც მიუცია და ფულიც ჟურნალის მომდევნო ნომრების საფასურად.

„– ბატონო მიტროფანე, იქნებ ნება არც კი მომცენ.

¹ <http://galaktion.ge/?page=Diaries&id=4541>

² ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 42.

სულ ერთია, აიღე. შენ თუ მოინდომე, ნებასაც იშოვი. ორი ოქროს ხუთმანეთიანიც ჯიბეში ჩამიდო", იგონებს იოსებ იმედაშვილი.¹

ალექსანდრე სიგუას სიტყვით კი, „მიტროფანე ლალიძე თავისი კეთილსინდისიერებით, კაი კაცობითა და ეროვნული მოღვაწეობით ...მეორე დავით სარაჯიშვილი იყო. ...რა გულუხვი პატივისცემა და დახმარება მახსოვს მისგან! ერთხელ ჩოხა-ახალუხიცი კი შემიკერა ქართული ტანსაცმლის მკერავ სანდრო ფარცხალაძესთან, შემდეგ ფოტოგრაფ ევტიხი ჟვანიასთან წამიყვანა და სურათი გადამიღო".²

„ლალიძის წყლები“ და მისი შემოქმედი მხატვრულ ლიტერატურაშიცაა ასახული. პირველი ექსპრომტი მიტროფანე ლალიძის გამაგრილებელ სასმელებს აკაკი წერეთელმა უძღვნა ჯერ კიდევ 1900 წელს. ლექსის დასაწყისი სტროფი ასეთია:

„სასმელების მეტოქე ვარ,
ღვინის, ლუდის, წყლის და რძისა –
ხილულთა ესენცია –
მიტროფანე ლალიძისა“.³

მიტროფანე ლალიძეს იცნობდა და თბილისში ყოფნისას „ლალიძის წყლებს“ სიამოვნებით სტუმრობდა ცნობილი რუსი პოეტი სერგეი ესენინი. გიორგი ლეონიძე იგონებს: „ლალიძის წყლებში ჩვენ გვიყვარდა შინდის წყალი (სისხლისებურად რომ აჩქეფდებოდა ხოლმე ჭიქაში). ესენინიც უფრო შინდის წყალს თხოულობდა და რატომღაც მგონია ამ სტროფის ბოლო სტრიქონი „ლალიძით“ უნდა იყოს დავალებული!

Прости, Кавказ, что я о них
Тебе промолвил ненароком,
Ты научи мой русский стих
Кизиловым струиться соком“.⁴

ესენინის გარდა „ლალიძის წყლებს“ ლექსი მიუძღვნა რუსმა პოეტმა ევგენი ევტუშენკომ, ხოლო აფხაზმა მწერალმა ფაზილ ისკანდერმა რომანის „Сандро из Чегема“-ს 30-ე თავში „Кутёж трех князей

¹ ი. იმედაშვილი, ჩემი ცხოვრების წიგნი, თბ., 1978, გვ. 170.

² ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 37; 42-43.

³ <http://lagidze.ge/ka>

⁴ ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 21-22; ასევე, <http://esenin.ru/about-esenin/memories/1211-article.html>

«зеленом двореке» მიტროფანე ლალიძე ერთ-ერთ პერსონაჟად გამოიყვანა, რომელიც თავისი უაღკოჰოლო სასმელების წარმატებას ტალანტითა და საკუთარი საქმის დიდი სიყვარულით ხსნის.

ე. ევტუშენკოს ლექსში „ლალიძის ლიმონათი“ ასეთი სტრიქონებია:

„გამოუცნობი არის ბრძენი, ვერ გააღვიძებ
ოსტატში მთვლემარ საიდუმლოს ეს კანონია.
წყლის საიდუმლო სამუდამოდ გაჰყვა ლალიძეს.
როგორც ტაბიძემ ლექსის ჯადო გაიყოლია“.¹

რაც შეეხება ფ. ისკანდერის ნაწარმოებს, ჩვენთვის საინტერესო მისი სიუჟეტი ამგვარია: ლაფრენტი ბერია ლალიძეს ვერაფრით დასტყუებს გამაგრილებელი სასმელების საიდუმლოს, რადიკალური მოქმედებისაგან კი თავს იკავებს, რადგან არ იცის, როგორ შეაფასებს ამას სტალინი. ბერია თბილისიდან გააძევებს ლალიძეს, რომელიც აფხაზეთში გადადის და თავის მშვენიერ სიროფებს იქაურ ლიმონათის ქარხანაში ამზადებს, ისე რომ საიდუმლოს არავის უმხელს. აფხაზეთის პარტიული ლიდერი ნესტორ ლაკობა მოხუც ლალიძეს ნაწარმოების მთავარ გმირს, „ჩეგემელ სანდროს“ მიუგზავნის, რომელიც, სახეზე ნიღბითა და რევოლუერით ხელში, თავს დაადგება მძინარე მრეწველს. მოხუცი არც შეშინდება და არც დაიბნევა.

– „ისევ ბერიას ხრიკები?“ – იკითხავს იგი და სანდროს ამ სიტყვებით მიმართავს: „არ არსებობს არავითარი ლალიძის საიდუმლო, არის საქმის ცოდნა და სიყვარული. ...თუ ბუნება ადამიანს დააჯილდოებს სიყვარულითა და ტალანტით, ის წყალს ჩემზე ნაკლებად არ დაამზადებს“.

სანდროს თხოვნით, მიტროფანე გაზიანი წყლის ფორმულას ფურცელზე დანერს, რომელსაც შემდეგ ლაკობა მოსკოვში თუ თბილისში აგზავნის. მცირე ხნის შემდეგ სოხუმში მიდის სპეციალისტების დასკვნა, რომ ლალიძის ფორმულა არაფრით განსხვავდება ჩვეულებრივი გამაგრილებელი წყლების ფორმულისაგან. ლაკობაც ხელს ჩაიქნევს და უაღკოჰოლო სასმელების სპეციალისტსაც თავს დანებებენ.²

¹ პოეტ გრიგოლ ჯღუღუხიძის თარგმანი. იხ. ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 5; <https://www.liveinternet.ru/community/2281209/post286874424/>

² Ф. Искандер. Сандро из Черема, кн. 2, М., 1989.

საბჭოთა ხეჩიმი და მიტხოვანე ღალიძე

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე საქართველოში ეკონომიკური და სოციალური ურთიერთობების ძირეული შეცვლა დაიწყო. სოციალიზმის ის მოდელი, რომელსაც ბოლშევიკები რუსეთში აშენებდნენ, კერძო საკუთრების ლიკვიდაციას და რეგულირებად ეკონომიკურ სისტემაზე გადასვლას გულისხმობდა. 1921 წლიდან ეს სოციალური ექსპერიმენტი საქართველოშიც ხორციელდებოდა. ამ გზაზე ერთ-ერთი პირველი ნაბიჯი წარმოება-დანესებულებათა ნაციონალიზაცია იყო. ნაციონალიზაციას დაექვემდებარა მინაც, რომელიც სახელმწიფო ფონდში გადავიდა და ხალხის კუთვნილებად გამოცხადდა. მინა პირველ რიგში ეკლესია-მონასტრებსა და მსხვილ მფლობელებს ჩამოართვეს. აიკრძალა მინის როგორც ყიდვა-გაყიდვა, ისე იჯარით გაცემა და გაუქმდა კერძო ვაჭრობა. ნაციონალიზებულ საწარმოებსა და მთელ მათ ქონებას სახელმწიფო დაეპატრონა. ამის საჭიროება ოფიციალურად ასე იყო განმარტებული: „სოციალისტური ნაციონალიზაცია ართმევს კაპიტალისტებს წარმოების საშუალებებს და ამით სპობს ქვეყანაში ბურჟუაზიის ეკონომიკურ ბატონობას“.

ამგვარმა სისტემამ რუსეთში მოსახლეობის დიდი მღელვარება და საპროტესტო გამოსვლები გამოიწვია. ბევრი რეგიონი გლეხთა აჯანყებებმა მოიცვა. უკმაყოფილება სუფევდა შეიარაღებულ ძალებში და მძიმე მდგომარეობა იყო ქალაქებშიც. აქა-იქ შიმშილობამ დაისადგურა. დანგრეული სახალხო მეურნეობის აღდგენა გაჭიანურდა, ეკონომიკა დაქვეითებას განიცდიდა, პოლიტიკური და სოციალური ურთიერთობა უკიდურესად დაიძაბა. საბჭოთა რუსეთი ტოტალურ კრიზისში შევიდა.

ბოლშევიზმის ლიდერები მიხვდნენ, რომ მხოლოდ შიშველი ძალადობით შექმნილი მდგომარეობიდან თავის დაღწევა შეუძლებელი იყო. ზოგიერთ იდეურ დოგმაზე ხელის აღება და კომპრომისი აუცილებელი ხდებოდა. 1921 წლის მარტში რკპ(ბ) X ყრილობამ ნებზე ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადასვლა გამოცხადდა. ნებე შეზღუდულ ფარგლებში საბაზრო ურთიერთობის დაშვებას ითვალის-

წინებდა. კერძო პირებსა და კოოპერატივებს წვრილი და არარენტაბელური საწარმოების იჯარით ამუშავების ნება დართეს. აღდგა კონცესიების პარქტიკა, მეტი გასაქანი მიეცა კერძო ინიციატივას, გაადვილდა საქონელგაცვლა ქალაქსა და სოფელს შორის და სხვ.¹

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება რუსეთში სწორედ ე. წ. ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის დაწყებას დაემთხვა, თუმცა იგი მისი გამოცხადებისთანავე არ შესულა ძალაში და ქვეყანაში კვლავ გრძელდებოდა დაწყებული ნაციონალიზაციის პროცესი, რომელიც საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლეს საბჭოს ჰქონდა მინდობილი. ამ საბჭოს მეურნეობის დაგეგმვა, სახელმწიფო ფინანსების ორგანიზება და მონიტორინგი ევალებოდა. მას კონფისკაციის, რეკვიზიციის, სეკესტრის, ვაჭრობისა და წარმოების ცალკეულ სახეობათა იძულებითი სინდიცირების (მსხვილ საწარმოებთან შერწყმის) უფლებაც ჰქონდა.²

ნეპი საქართველოსთვის არც უცხო ყოფილა და არც ახალი. იგი არსებულის გაგრძელება უფრო იყო, ოღონდ შეცვლილ და ერთობ სპეციფიკურ ვითარებაში, რის გამოც, მას ხალხმა ალღო ადვილად აუღო. ნეპმა დააჩქარა მსუბუქი და კვების მრეწველობის, პირველ რიგში იმ დარგების აღმავლობა, რომლებიც ადგილობრივ ნედლეულს მოიხმარდნენ. სამრეწველო საწარმოთა მუშაობის გააქტიურებას ხელი შეუწყო სამეურნეო ანგარიშის შემოღებამ. წარმოების რაციონალურ სისტემაზე გადასვლის, თვითდაფინანსებისა და თვითმმართველობის აღორძინების გარკვეულმა შესაძლებლობამ.

ახალი რეჟიმი იძულებული იყო, ფრთხილად, მაგრამ მაინც, ძველ, ე. წ. „ბურჟუაზიულ სპეციალისტებთან“ ეთანამშრომლა, რადგან მრეწველობის, მეურნეობისა თუ სხვა მრავალ სფეროში ჯერ საკუთარი კადრები არ ჰყავდა. თანამშრომლობის წინაპირობა „სპეცის“ (ასე ეძახდნენ გამოცდილ სპეციალისტებს) კეთილსაიმედობა, ბოლშევიკური ხელისუფლების მიმართ მათი ლოიალობა და შრომის საბჭოთა კანონების უცილობელი დაცვა უნდა ყოფილიყო.

ასე გაჩნდნენ ქვეყანაში ე. წ. „ნეპმანები“ ან „სოვბურები“ (საბჭოთა ბურჟუები, советские буржуа), როგორც ნეპის პერიოდის წვრილ მეწარმეებსა და კერძო ვაჭრებს ხალხურ მეტყველებაში უწოდებ-

¹ ი. ჯანელიძე, ახალი და თანამედროვე ისტორია, თბ., 2009, გვ. 163.

² Декреты Советской власти. Т. I, М., 1957.

დნენ. „ნეპმანებს“, ამ „არა მშრომელ ელემენტებს“ ჩამორთმეული ჰქონდათ საარჩევნო უფლება, არ გააჩნდათ სოციალური სტატუსი, არ შეეძლოთ მონაწილეობა პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ეკრძალებოდათ სახელმწიფო სტრუქტურებში მუშაობა, თავიანთი ინტერესების ლობირება, უმაღლესი ან ტექნიკური განათლების დაუფლება და განწირულნი იყვნენ მარგინალიზაციისათვის, მაშინ, როდესაც, სწორედ ამ ახლად ფორმირებულ ნეობურჟუაზიულ ფენაში შემავალი ადამიანები (მათ შორის, კაფეების, საჩაიეთა, გასტრონომიული თუ სხვა მაღაზიების მფობელები) ქმნიდნენ სამუშაო ადგილებს, იხდიდნენ გადასახადებს, ხელს უწყობდნენ საზოგადოების უზრუნველყოფას საქონლითა და მომსახურებით და წარმოადგენდნენ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სოციალურ-ეკონომიკურ ძალას.¹

ამასთან, აუცილებელია ითქვას, რომ „ნეპმანთა“ რიგებში მოიაზრებოდნენ სხვადასხვა ჯურის საქმოსნები, მევახშეები,² სპეკულიანტები, მაკლერები, ფარცოვშიკები,³ თაღლითები,⁴ რომლებიც ე. წ. ჩრდილოვანი ეკონომიკის აგენტები უფრო იყვნენ, რადგან თავიანთ საქმიანობას, როგორც წესი, სახელმწიფოებრივი სისტემის მიღმა ეწეოდნენ, თუმცა ფართო სამომხმარებლო პროდუქციის დეფიციტის პირობებში ერთგვარად აკმაყოფილებდნენ ბაზრის მოთხოვნებს. სიმდიდრისა და მომხვეჭელობისაკენ მიდრეკილ, ამ ისედაც სახელგატეხილ ადამიანებს, რომლებიც ყოველდღიურ ყოფაში არისტოკრატიის მიბაძვას ცდილობდნენ, „მტაცებელ კაპიტალისტებს“, „ექსპლუატატორებს“, „კლასობრივ მტრებს“ უწოდებდნენ, მუდმივად კიცხავდნენ და კიდეცა დევნიდნენ.

„ნეპმანები“ ჩაცმა-დახურვის სტილითაც გამოირჩეოდნენ, მათ მუდამ ლაქის ფეხსაცმელი, „ბუტილკა“ შარვალი, კრებდემინის⁵ პერანგი, კოვერკოტის⁶ კოსტუმი, ვინროზოლიანი ჰალსტუხი და ცილინდრი ამშვენებდათ და ძვირფასი სუნამო ესხურათ. საზოგადოების განათლებულ ნაწილს კარგად ესმოდა „ნეპმანების“ როლი

¹ <https://altapress.ru/zhizn/story/lyudi-nad-kotorimi-smeyalsya-sotsializm-43446>

² ფულის გამსესხებლები დიდი სარგებლით (პროცენტით).

³ ადამიანები, რომლებიც ძირითადად უცხოელთაგან შეძენილ ვალუტასა და ფართო მოხმარების საქონელს უკანონოდ საბჭოთა მოქალაქეებზე ყიდდნენ.

⁴ მოტყუებითა და ხრიკებით რაიმე საქმის გამკეთებელი, ყალბაბანდი.

⁵ აბრეშუმის თხელი ქსოვილი ერთგვარი.

⁶ შალის ერთგვარი, მკვრივი, მაღალხარისხოვანი ქსოვილი ზედა ტანსაცმლისათვის.

და მნიშვნელობა ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში, რისთვისაც მათ სათანადოდ აფასებდნენ, მაგრამ ფართო ფენებში ამ ნუეორიშებს¹ ამრეზით უყურებდნენ, რადგან ხელისუფლება ამკვიდრებდა აზრს, რომ კერძო მენარმეობა და კერძო ვაჭრობა არაორგანულია საბჭოთა მოქალაქეებისათვის, რომლებიც აშენებენ ნათელ მომავალს სოციალიზმსა და კომუნიზმს. ცხადია, შეცვლილ ფასეულობათა სისტემაში, საბჭოთა მენტალიტეტის მქონე სოციალური ჯგუფების დამოკიდებულება მრენველებისა და ქველმოქმედებისადმი დიდად განსხვავდებოდა მათ მიმართ წინა პერიოდის (რუსეთის იმპერიისა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის დროის) დამოკიდებულებისაგან, როდესაც ისინი საზოგადოების სრულუფლებიანი და დაფასებული წევრები იყვნენ. ახლა მათ ხელშეუხებლობის, სტაბილურობის განცდის, ხვალინდელი დღის რწმენის გარანტიები აღარ გააჩნდათ და ცხოვრება მუდმივ სტრესში უწევდათ, არადა, დიდწილად ბიზნესის ეს წარმომადგენლები აღადგენდნენ უნუგეშოდ დანგრეულ საბჭოთა ეკონომიკას, ავსებდნენ ბიუჯეტს გადასახადებით, ქმნიდნენ სხვების დასაქმების შესაძლებლობას.

მიტროფანე ლალიძისათვის, რა თქმა უნდა, საკუთარი სამშობლოს დამპყრობი და საქართველოში ძალმომრეობით დამკვიდრებულ ბოლშევიკური რეჟიმი, რომელიც კერძო საკუთრებასა და შეძლებულ ადამიანებსაც იმთავითვე დაუპირისპირდა, მიუღებელი იყო. არსებობს ოფიციალური ცნობა, რომ საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს 1921 წლის 1 ივნისის დადგენილებით, „ლალიძის ხელოვნური მინერალური წყლების ქარხნები“ ნაციონალიზებულ იქნა.² ამის მიუხედავად, მრენველმა ემიგრაციაში გახიზვნა არ ისურვა და საქართველოში დარჩა. ეს იმიტაც უნდა აიხსნას, რომ ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შემოღება გარკვეულ პერსპექტივას მაინც ქმნიდა და ასე თუ ისე მოქმედების შესაძლებლობას იძლეოდა.

ნების ამოქმედებიდან ახლო ხანებში სახელმწიფომ მცირე სამრეწველო საწარმოთა ნაწილი იჯარით კოოპერატიულ ორგანიზაციებსა და კერძო პირებს გადასცა. კერძო მფლობელისათვის მისი საკუთარი საწარმოს ჩამორთმევა და მხოლოდ დროებით სარგებ-

¹ უმთავრესად დაბალი წოდების სწრაფად გამდიდრებული ადამიანები.

² Сборник документов „Революционные комитеты Грузии“, Сухуми, 1963. с. 217-218.

ლობაში დატოვება, რა თქმა უნდა, ძალადობას წარმოადგენდა, შემოსავლები და მოგება მეტის-მეტად შემცირდა, მაგრამ იჯარა გაცილებით უკეთესი იყო, ვიდრე ნაციონალიზება (სრული წართმევა), რის გამოც მიტროფანე ლალიძემ ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა, ქარხნები იჯარით დაიბრუნა და თამაშის ახალ წესებს დათანხმდა.

ნეპის პირობებით ლალიძის წარმოებას რეჟიმისაგან ლიკვიდაციის საფრთხე აღარ ემუქრებოდა. უბედურება სხვა მხრიდან მოვიდა. 1921 წელს, გაურკვეველ ვითარებაში, ლალიძის წყლების თბილისის ქარხანაში ხანძარი გაჩნდა. ეს ქარხანა, როგორც ზემოთ ითქვა, ქალაქის ცენტრში მდებარეობდა, ცეცხლი ბევრმა შენიშნა, მიტროფანეს მეგობრები ტიციან ტაბიძე, ვალერიან გაფრინდაშვილი, პაოლო იაშვილი და სხვები ხანძარს თურმე შიშველი ხელებით აქრობდნენ,¹ მესხანძრეებიც გამოჩნდნენ, მაგრამ ქარხნის გადარჩენა შეუძლებელი გახდა. მიტროფანეს სხვა გზა არ დარჩენოდა და სასმელების წარმოება, ცხადია, შემცირებული მასშტაბით, გრიბოდოვის ქუჩაზე, საკუთარი სახლის სარდაფში განაგრძო. მრეწველი ზრუნავდა თავისი ნაწარმის რეკლამირებაზეც, რაც ჯერ კიდევ არ იყო აკრძალული. ამას უნდა მოწმობდეს იუმორისტული ჟურნალის „ტარტაროზის“ ფურცლებზე დაბეჭდილი ასეთი სტრიქონებიც:

„უკვე დაიწყო სიცხე, დგება ბული და ალი,

რა გვეშველება, თუ კი არ ვსვით ლალიძის წყალი“.

იმ დროინდელი პერიოდული გამოცემებიდან ვგებულობთ, რომ წარმოება არ შეწყვეტილა და თბილისელებს ტკბილი, გამაგრილებელი წყლები არ მოკლებიათ. მაგრამ, როგორც ირკვევა, მრეწველს მაღაზია და პავილიონი აღარ ჰქონდა და წყლები უშუალოდ ქარხნიდან იყიდებოდა. ყოველ შემთხვევაში, გაზეთში დაბეჭდილი სარეკლამო განცხადება იუწყებოდა, რომ „მ. ლალიძის ფირმა პასუხისმგებელია მხოლოდ იმ წყლების ღირსებაში, რომლებიც შეძენილი იქნება პირდაპირ ქარხნიდან, ანუ მისი საკუთარი განყოფილებიდან“.² ცოტა მოგვიანებით მიტროფანე ლალიძეს სარდაფი წაართვეს და იქ ხალხი შეასახლეს.³

¹ ჟურნ. „სარკე“, თბ., 2009, 18-24 თებერვალი, №7(572), გვ. 29.

² გაზ. „მუშა“, 1924 წ., 8 ივნისი, გვ. 8.

³ <https://www.facebook.com/LagidzeWater/posts/1159299984115126/>

როგორც ითქვა, ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ვითარებაში, მართალია, სახელმწიფოს კონტროლქვეშ, მაგრამ ადგილობრივ მენარმეებს მუშაობის განახლების უფლება მიეცათ. ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა ხელიდან არ გაეცეოდა მართვის სადავეები და სხვადასხვა ღონისძიებას მიმართავდა. „კერძო კაპიტალისტური ელემენტების“ შესავინრობლად მოფიქრებული ერთ-ერთი ასეთი ზომა იყო გადასახადებისა და დაბეგვრის იმგვარი სისტემის ამოქმედება, რომელსაც საფუძვლად კლასობრივი პრინციპი ედო. მაგალითად, 1921 წელსვე შემოიღეს „ვაჭრების, სპეკულანტებისა და, საერთოდ, ბურჟუაზიული ელემენტების მიმართ „სანიტარული გადასახდელი“,¹ რომელსაც შემდეგში დაემატა სარენაო და საშემოსავლო-ქონებისკვალობითი გადასახადი, გადასახადი მემკვიდრეობასა და ნაჩუქარ ქონებაზე, ზემოგებაზე და სხვ.²

1927 წელს მიტროფანე ლალიძემ წარმოება ყოფილ კლარა ცეტიკინის (დღეს წინამძღვრიშვილის) ქუჩაზე გადაიტანა.³ ქარხანას, რომელიც, იმ დროის სტანდარტებით, საკმაოდ კარგად იყო აღჭურვილი, თავად მიტროფანე უძღვებოდა. წარმოებაში მონიწივე ტექნოლოგიებიც გამოიყენებოდა, მათ შორის, სასმელის ნახშიროჟანგით გაზიფიცირების მეთოდი.

2018 წელს საზოგადოებრივი მაუწყებლის ერთ-ერთ გადაცემაში აღინიშნა, რომ მიტროფანე ლალიძემ მარჯვე მარკეტინგული სვლა გააკეთა და თავის მაღაზიაში სასმელების გამყიდველებად ლამაზი გოგონები დაასაქმა, მათ შორის, თამარ (თამუნია) წერეთელი, აკაკი წერეთლის უახლოესი მეგობრისა და ნათესავის, ბეჟან წერეთლის ასული, რომელიც არაერთი ქართველი მწერლისა თუ პოეტის (გრიგოლ რობაქიძე, ტიციან ტაბიძე, გიორგი ლეონიძე) მუზა გამხდარა. სინამდვილეში, ეს თავადის ასული მშვენიერი ქალბატონი არა „ლალიძის წყლების“, არამედ „ბორჯომის“ სარეკლამო სახე იყო და 1925-1927 წლებში მინერალური წყლების მაღაზიაში მუშაობდა.⁴

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VII, თბ., 1976, გვ. 168.

² А. Толкушкин, История налогов в России, М., 2001, с. 214.

³ სწორი არ უნდა იყოს ინფორმაცია, რომ თითქმის 1926 წელს მიტროფანემ თავისი მაღაზია სახელმწიფოს გადასცა, ერთი წლის შემდეგ კი კლარა ცეტიკინის ქუჩაზე მდებარე ქარხანა მას სამართავად ჩააბარეს. <https://www.facebook.com/LagidzeWater/posts/1159299984115126/>

⁴ <http://tbilisebi.ge/index.php?newsid=268454709>;
<https://www.ambebi.ge/article/229317-poetebis-muzis-da-borjomis-sareklamo-saxis-tragikuli-bedi-ertxelac-ik-ticiani-shevida-da-misi-silamaze-shtagonebis-cqarod-ekka/>

როგორც ცნობილია, ნეპი დიდხანს არ გაგრძელებულა, 20-იანი წლების ბოლოსათვის სტალინმა იგი დირექტიულად გააუქმა. მართალია, კერძო მენარმეობა ნეპთან ერთად ერთბაშად არ აუკრძალავთ, მაგრამ საგადასახადო პოლიტიკითა თუ სახელმწიფო საწარმოებისადმი უპირატესობის მინიჭებით იგი უკიდურესად შეავიწროეს და ე. წ. „მცირე ბიზნესადმდე“ დაიყვანეს. სახელმწიფო თვითონ განსაზღვრავდა, ვის და რამდენ ნედლეულსა და მუშახელს გამოუყოფდა, სად და როგორ გაასაღებდა პროდუქციას და სხვა.

ნეპის დასრულებისთანავე ლალიძის წყლების ქარხანა ნაციონალიზებულ იქნა, მიტროფანე მის მართვას ჩამოაშორეს და სპეციალისტად დანიშნეს.¹ ამავე ქარხანაში სპეციალისტად მუშაობდა მიტროფანეს ძმაც მიხაკო ლალიძე. 1934 წელს, ქარხნის ტერიტორიაზე, პირველად საქართველოში, ნახშირმყავა აირის საწარმოც აიგო, რომლის პროდუქციაც უალკოჰოლო სასმელების წარმოებაში გამოიყენებოდა.

დღემდე გამოუქვეყნებელი საარქივო მასალებით ირკვევა, რომ მიტროფანე ლალიძეს საბჭოთა რეჟიმი ნეპის წლებშიც საკმაოდ ავიწროებდა. ამაში მოულოდნელი და უცნაური არაფერია, გასაკვირი ის არის, როგორ გადაურჩა იგი დაპატიმრებას და სასჯელს პოლიტიკურ ნიადაგზე საკუთარი წარსულის გამო. შეუძლებელია ბოლშევიკებს არ სცოდნოდათ, რომ ქართველი მრეწველი 1900-იან წლებში ანარქისტულ მოძრაობას თანაუგრძნობდა და ასევე, დაკავშირებული იყო ქართველ ფედერალისტებთან. სავარაუდოდ, ალბათ, გაითვალისწინეს ისიც, რომ მიტროფანე ლალიძეს დამსახურება მარქსისტული მოძრაობის წინაშეც ჰქონდა, რომლის წიაღიდანაც მმართველი ბოლშევიკური ძალა აღმოცენდა.

როგორც ჩვენს მიერ ყოფილ საქართველოს უშიშროების სახელმწიფო არქივში მიკვლეული დოკუმენტებით ირკვევა, ქართველ მრეწველსა და ქველმოქმედს მაინც მოუწია საბჭოთა სამართალდამცავი ორგანოების წინაშე წარსდგომა. საქართველოს სახკომსაბჭოსთან არსებულ სახელმწიფო პოლიტიკურ სამმართველოს (ГПУ. ГПУ) მიტროფანე ლალიძე 1931 წლის აპრილში სისხლის სამართლის პა-

¹ 1946 წლის 18 ივნისს დაწერილ ავტობიოგრაფიაში მიტროფანე ლალიძე აღნიშნავს: „1930 წელს ქარხანა გადავეცი ...თბილისის ადგილობრივ მრეწველობას, სადაც მე თვითონ დავიწყე მუშაობა, როგორც სპეციალისტმა“. იხ. შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 7.

სუბსიგებაში მიუცია. ბრალდების საფუძველად სავალუტო ოპერაციებში მისი მუდმივი მონაწილეობა გამხდარა (დოკუმენტის დედნის ენაზე, მეწარმე იმხილებოდა მასში, რომ „Систематически занимался баратными операциями“).¹ „бараты“-ს უწოდებდნენ უცხოური ვალუტისა და ოქროს საზღვარგარეთ, ძირითადად ირანში, არალეგალურად გადატანის ოპერაციებს.² რა საერთო ჰქონდათ ლალიძის წყლებსა და მის მწარმოებელ მიტროფანე ლალიძეს ირანთან?

გასული საუკუნის 20-იან წლებში და ადრეც ირანის ქვეშევრდომი მრავალი კომერსანტი თბილისში ქსოვილების, საგალანტერიო, თევზეულის, ხმელი ხილის მაღაზიებსა და დუქნებს³ ამუშავებდა. ისინი, როგორც 1900-იან წლებში, ხშირად იძენდნენ ლალიძის წყლებს და თურმე თავიანთი ქვეყნის მეთაურის, რეზა-შაჰ ფეჰლევისათვის მიჰქონდათ, რომელიც ამ ტკბილი, გაზიანი სასმელების დიდი მოყვარული ყოფილა. იმ ხანად, ირანსა და საბჭოთა კავშირს შორის ნორმალური სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა არსებობდა, ქვეყნები ურთიერთთანამშრომლობდნენ, ერთმანეთს თავიანთ ტერიტორიებზე ტრანზიტის უფლებას აძლევდნენ და სხვა. ასეთ ვითარებაში, კერძო ქართველ მრეწველს, როგორც ჩანს, ირანულ სავაჭრო კომპანიებთან ან ცალკეულ კომერსანტებთან ფინანსური კავშირები ჰქონდა, რომლებშიც უცხოური ვალუტაც იქნებოდა გამოყენებული. სავარაუდოდ, ამით უნდა აიხსნას, რომ დანაშაულში ბრალდებული მიტროფანე ლალიძე არ დაუკავებიათ. დადგენილებაში „ზომად შეკვეცის შესახებ“ (Об изъятии меры пресечения) ასეთ ფორმულირებას ვკითხულობთ: „მისი თავისუფლებაზე ყოფნა არ შეუშლის ხელს საქმის სწორ ძიებას“. მიტროფანე თბილისიდან გაუსვლელობის ხელწერილით გაუნთავისუფლებიათ.⁴

უფრო ადრე, 1923 წელს, მიტროფანე ლალიძეს ქუთაისში უძრავი ქონება მიწის ნაკვეთი ჩამოართვეს. კერძო მფლობელთაგან ჩამოერთმეული მიწები ირიცხებოდა სახელმწიფო ფონდში და, შემდგომში

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საქმ. №31175, ფურც. 41-42.

² Ю. Ларин, Частный капитал в СССР 1927. <http://economics.kiev.ua/index.php?id=967&view=article#t12>

³ ი. აბაშიძე, ზარები ოცდაათიანი წლებიდან, თბ., 2003, გვ. 17.

⁴ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საქმ. №31175, ფურც. 41-42.

გლახთა შორის გადასანაწილებლად, ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების განკარგულებაში გადადიოდა. ეს იმ დროს ფართოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ თანახმად, „საქართველოს სოფლებს მოედო ნამდვილი აგრარული რევოლუცია. გლეხები მასობრივად ერეკებოდნენ მემამულეთა-ვადაზნარებს ფეოდალური მამულებიდან. მათი მიწები, სამეურნეო ინვენტარი, ცოცხალი გამწევი ძალა და სხვა ნაწილდებოდა გლეხობაში. მემამულეთა სახლები და სხვა შენობები ცხადდებოდა საზოგადოებრივ საკუთრებად, რომელთაც იყენებდნენ საავადმყოფოებად, სკოლებად, ბიბლიოთეკებად და ადმინისტრაციულ სახლებად“.¹

მინის ჩამორთმევის შესახებ ლალიძეს წერილობით შეატყობინეს. შემორჩენილია საარქივო დოკუმენტი, რომელიც ცხადყოფს, რომ მიტროფანე გაეცნო ქალაქის სამაზრო აღმასკომის კომუნალური მეურნეობის განყოფილების ამ გადანყვეტილების შინაარსს, რაც 1923 წლის 11 ივლისს საკუთარი ხელმოწერით დაადასტურა.

ჩამორთმეულ ნაკვეთს ქუთაისში, ვაგზლის მახლობლად, მესამე ინტერნაციონალის ქუჩაზე მდებარე, 800 კვადრატული საყენი სამოსახლო მინა შეადგენდა.² მიტროფანეს მეუღლემ ოლიმპიადა ანდრიას ასულმა ლალიძემ ქალაქის სამინათმოქმედო კომისიაში გაასაჩივრა ეს უსამართლო და უკანონო გადანყვეტილება. წერილობით განმარტა, რომ ხსენებული ნაკვეთი ირიცხებოდა საკუთრივ ოლიმპადა ლალიძის სახელზე და სხვა რამ ქონება, გარდა ამ საეზოვე ადგილისა, პირადად მას არ გააჩნდა. წერდა: თვითონ მიტროფანეს აქვს სახლი, მაგრამ მემკვიდრედ 5 მცირეწლოვანი ქალ-ვაჟი ჰყავსო. მიტროფანეს შვილები თინა (18 წლის), თორნიკე (17 წლის), ჯუანშერი (15 წლის), ვახტანგი (13 წლის) და რამაზი (10 წლის) იმ დროს ყველანი მოწაფეები იყვნენ.³

ჩამორთმეულ ადგილს მაშინვე გამოსჩენია მსურველები ქვიტირელი გლეხი, ქალაქში დღიურ მუშად ჩასული, ლევან მურღულია და

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VII, თბ., 1976, გვ. 129.

² ამ ადგილის მიგნება ახლაც შეიძლება, რადგანაც შემორჩენილია მისი ადგილმდებარეობის ზუსტი გეგმა: ჩრდილოეთით ესაზღვრებოდა კოსტა და ალექსანდრე გამგონეიშვილების მამული, დასავლეთით დიმიტრი შარაშენიძისა და ზაქარია ფურცხვანიძის საცხოვრისი, აღმოსავლეთით თურქების სახლ-კარი, ხოლო სამხრეთით გზა ჩამოუდიოდა.

³ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 38, საქმ. 573, ფურც. 14.

მისი შვილი სევერიანე. ლევან მურლულია ნაკვეთს თურმე მანამდეც იჯარით ამუშავებდა, ახლა კი ამ მიწიდან სამოსახლო წილის მიცემას, ხოლო დანარჩენის კვლავ იჯარით დატოვებას ითხოვდა. აცხადებდა, ვარ ნამდვილი პროლეტარი, არც სოფელში და არც ქალაქში არ გამაჩნია საცხოვრისიო და იმედოვნებდა, რომ ქალაქის მესვეურები თხოვნას ჯეროვნად მოეკიდებოდნენ, ის და მისი ცოლ-შვილი არ იქნებოდნენ დატოვებულნი ულუკმა-პუროდ, რადგან „საბჭოთა ხელისუფლება დარაჯად გვიდგას მუშასა და გლეხს, რომლებიც პატიოსან შრომით ცხოვრობენ, სადაც არ უნდა იყვნენ“.

საბჭოთა რეჟიმის პირობებში გლეხი რომ სხვის ქონებას ითხოვდა, ამაში გასაკვირი არაფერია. ამგვარ მისწრაფებას ხელს თავად ბოლშევიკები უწყობდნენ და კიდევაც ახალისებდნენ. მურლულიას განცხადებაში სხვა რამ არის საგულისხმო, კერძოდ ის, რომ იგი პატიოსნად აღიარებს: მიწით სარგებლობისათვის მიტროფანე ლალიძისათვის ღალა უნდა მეხადა, მაგრამ არასდროს მახდევინებდა, რადგან ხედავდა ჩემს უკიდურეს ხელმოკლეობასო.¹

მურლულიას თხოვნა მხოლოდ 1926 წლის ივნისში დააკმაყოფილეს, როდესაც ლ. მურლულიას შვილსა და ქალაქ ქუთაისის ადგილობრივი განყოფილების გამგეს შორის საიჯარო ხელშეკრულება გაფორმდა.

მიტროფანე ლალიძეს მიწის მარტო ერთი ნაკვეთის ჩამორთმევა არ აკმარეს, 1924 წლის მარტში მას კიდევ ერთი შეტყობინება აახლეს და ამჯერად ისევ ქუთაისში, აკაკი წერეთლის ქუჩაზე მდებარე 50 კვადრატული საეზოვე მიწაზე ააღებინეს ხელი. ამჯერად საჩივარი თვითონ მიტროფანემ დაწერა. აი, ეს დოკუმენტიც:

„ქუთაისის ცენტრალური მიწათმოქმედების კომისიას
მიტროფანე ერმალოს ძე ლალიძის განცხადება.

10 ამა, მარტს მე გამომეცხადა მესამე სამილიციო უბნის საადგილმამულო კომიტეტის დადგენილება, რომლის თანახმად, მე ჩამორთმეული მაქვს 50 ოთხკუთხი საყენი საეზოვე მიწა მდებარე ქ. ქუთაისში აკ. წერეთლის ქუჩაზედ. ეს დადგენილება მიმაჩნია უსამართლოდ, ვინაიდან ზომა ჩემი ეზოსი არ არის ისეთი დიდი (ყოველ შემთხვევაში ბევრად უფრო ნაკლებია კანონით განსაზღვრულ ნორ-

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 38, საქმ. 573, ფურც. 14.

მაზე), რომ შეიძლებოდა მისი მეტი დეჟუცმაცება. ტფილისში მაქვს ერთი ძველი სახლი, რომელსაც აქვს თავისუფალი მიწა ზომით არა უმეტეს 30 ოთხკუთხ საჟენი, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში ჩემს მრავალრიცხოვან ოჯახს (ოთხი ვაჟი და ერთი ქალი), ეს ... ნაკვეთი მიწა არ წარმოადგენს ისეთ გადამეტებულ მემამულეობას, რომ აუცილებელი იყოს მისი ჩამორთმევა. ზემო ჩამოთვლილ გარემოებათა მიუხედავად, გთხოვთ: დადგენილება მესამე უბნის საადგილმამულო კომიტეტის გააუქმით და ხსენებული მასში 50 ოთხკუთხ საჟენი მიწა დამიბრუნოთ. საჭირო მოწმობა წარმოდგენილ იქნება.

მიტროფანე ერმალოს ძე ლალიძე

14 მარტი 1924

ტფილისი".

მიტროფანეს ასევე წარუდგენია თბილისში, გრიბოედოვის №9-ში მდებარე მისი სახლისა და ეზოს (42,5 ოთკუთხივ საჟენი) გეგმაც. როგორც მოსალოდნელი იყო, მრენველის განცხადება არ დააკმაყოფილეს. იმავე საარქივო საქმეში დაცულია ცნობა, რომლითაც ირკვევა, რომ „მიტროფანე ერმილეს ძე ლალიძეს ჩამოერთვა 50 ოთხ. საეზოვე მიწა საზღვრებს შორის აღმოსავლეთით აკაკი წერეთლის ქუჩა, დასავლეთით ელექტროსადგური, სამხრეთით აკაკი წერეთლის პირველი შესახვევი, ჩრდილოეთით ჭაჭავაძეების ადგილი“.¹

1928 წლის აპრილში, თავისი ნდობის აღჭურვილი პირის მეშვეობით, მიტროფანე კიდევ ერთხელ შეეცადა გაერკვია ხსენებული ნაკვეთის ბედი და ქუთაისის კომუნალური მეურნეობის გამგისაგან ითხოვა საბუთი, რომ ეს მიწა არ იყო ჩამორთმეული. თხოვნის საპასუხოდ მომზადებულ ცნობაში ვკითხულობთ: „განცხადებაში აღნიშნული ნაკვეთი მიწა მდებარე წერეთლის ქუჩაზე, არის გადარიცხული ფონდში. ზედ არის აგებული სახლები. განმცხადებელი თხოულობს მოწმობას იმის შესახებ, რომ ეს ადგილი არ არის ჩამორთმეული. ასეთი მოწმობა არ მიეცემა, რადგან, მიწა არის საფონდო, მხოლოდ ეს ადგილი რადგან სახლიანია, უნდა მიეცეს იჯარით, ამიტომ უნდა გაუკეთდეს ხელშეკრულება“. ცნობას წითელი მელნით ადევს რეზოლუცია: „უარი ეთქვას“.²

¹ საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 38, საქმ. 573, ფურც. 14-16.

² საქართველოს ეროვნული არქივი, ქუთაისის ცენტრალური არქივი, ფონდი 38, საქმ. 573, ფურც. 17-18.

საბჭოთა რეჟიმის წლებში, სპირტიანი სასმელებისაგან განსხვავებით, უალკოჰოლო სასმელების წარმოებას ხელოვნური პრობლემები არ შექმნია, პირიქით, იგი კიდევაც გაფართოვდა, განსაკუთრებით რამდენიმე ანტიალკოჰოლური კამპანიის ფონზე. მიტროფანე ლალიძის სიცოცხლეში ასეთი სამი კამპანია დასტურდება. პირველი 1917 წლის ოქტომბრის სახელმწიფო გადატრიალებიდან მალევე დაიწყო¹ და 1923 წლის აგვისტომდე გაგრძელდა, როცა აკრძალული იყო სპირტისა და სხვა მაგარი სასმელების დამზადება-გაყიდვა. დამრღვევებს ხუთი წლით პატიმრობა და ქონების კონფისკაცია მოელოდათ. საბჭოთა კავშირის შექმნის შემდეგ ეს ნორმა საქართველოშიც ამოქმედდა. ალკოჰოლიზმზე მომდევნო შეტევა, რომელიც, ვითომცდა „მშრომელთა მოთხოვნით“, 1929 წლიდან 1934 წლამდე გრძელდებოდა, ლუდხანებისა თუ სხვა საქეიფო ადგილების მასობრივ დახურვასა და მათი სასადილოებად და საჩაიეებად გადაკეთებაში გამოიხატა.

1958 წელს გამოქვეყნდა სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრკ მინისტრთა საბჭოს დადგენილება „ლოთობის წინააღმდეგ ბრძოლის გაძლიერებისა და მაგარი სასმელებით ვაჭრობაში ნესრიგის დამყარების შესახებ“. სადგურებში, აეროპორტებს და მიმდებარე ადგილებში საზოგადოებრივი კვების ყველა ობიექტში (გარდა რესტორნებისა) აიკრძალა არყის გაყიდვა. პერიოდულად გამოცემული ამ ერთგვარი „მშრალი კანონის“ წარმატებით განხორციელებაში მოსახლეობისათვის ხელი უალკოჰოლო სასმელების ფართო ასორტიმენტით შეთავაზებასაც უნდა შეეწყო. ერთ-ერთი ფაქტორი, რის გამოც საბჭოთა რეჟიმი მათ წარმოებას ფართოდ აფინანსებდა, ესეც იყო. მსგავსი თვალსაზრისი უკვე გამოთქმულიცაა შესაბამისი ლიტერატურაში. მაგალითად, უალკოჰოლო სასმელების ცპეციალისტის, პ. ჩაგელიშვილის ნაშრომში აღნიშნულია: „უალკოჰოლო სასმელები, როგორც კვების პროდუქტი, გამაგრებელი და წყურვილის დამამაყყოფილებელი საშუალება, ფართოდ მოიხმარება წლის ყველა დროში. უალკოჰოლო სასმელები თანდათან ამცირებენ არყის მოხმარებას და სულ უფრო

¹ უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ გაგრძელდა, რადგან პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისას იმპერიაში აიკრძალა სპირტიანი სასმელების წარმოებაცა და მოხმარებაც. მეფის ხელისუფლება და დროებითი მთავრობაც ისე დაემხო, ეს აკრძალვა არ გაუუქმებიათ.

ფართო ადგილს იკავებს მშრომელთა კვების რაციონში. საბჭოთა კავშირში სჯეროდათ რომ ლალის ნაყლის პოპულარიზაციით შესაძლოა არყის მოხმარება შემცირებინათ".¹

მიტროფანე ლალის უშუალო მონაწილეობით, 1930 წელს ხილელის ნაყლის ქარხანა სოხუმშიც აშენდა და ამოქმედდა. ამ პერიოდში აფხაზეთში სხვაც არაერთი საწარმო ფაბრიკა და ქარხანა გაიხსნა, მათ შორის ღვინის ქარხანა, კვებისა და ადგილობრივი მრეწველობის სფეროში შემავალი კონსერვების, მურაბების, ჩირის წარმოება და სხვ.²

1934 წელს აღიარებული ქართველი სპეციალისტი უკრაინის მთავრობამ კიევში მიიწვია. მიტროფანე ლალიძემ უკრაინელ კოლეგებს თავისი მდიდარი გამოცდილება გაუზიარა და საკუთარი რეცეპტურით დამზადებული სურნელოვანი ნაყლის დამზადების წესები გააცნო. მიტროფანე ლალიძეს კონსულტაციებისათვის ინვედნენ ასევე მოსკოვისა და ლენინგრადის (დღეს სანქტ-პეტერბურგი) ლიმონათების ქარხნებში. ამ ამბავს თვითონ ასე იხსენებდა: „ჩემი რეცეპტურა იმ ხანებში, როდესაც ამიერკავკასიის კვების კომისარიატს სათავეში უდგა ამხ. დეკანოზიშვილი, დამტკიცებულ იქმნა მის მიერ და გადაეცა სახელმძღვანელოდ ამიერკავკასიის ყველა ქალაქის უაღკოგოლო სამელების ქარხნებს. ეს ჩემი გაუმჯობესებული რეცეპტურა აგრეთვე გადავეცი მოსკოვის, ლენინგრადის და კიევის უაღკოგოლო ნაყლის ქარხნებს, რომელთა ხელმძღვანელობამ 1934 წელს მიმიწვიეს საკონსულტაციოთ. ჩემი მეთოდით დამზადებული უაღკოგოლო სასმელი ნაყლები, მოსკოვის მიერ დამტკიცებულ რეცეპტურასთან შედარებით, იძლევა გაცილებით უკეთესი ხარისხის სასმელებს. მის დასამზადებლად იხარჯება ბევრად ნაკლები ძვირფასი დეფიციტური მასალები, ვიდრე მოსკოვის მიერ დამტკიცებული რეცეპტურით, რაც დიდ ეკონომიას აძლევს სახელმწიფოს“.³

მიტროფანე ლალიძეს ხილელი ნაყლის წარმოების გახსნა არაერთხელ შესთავაზეს ირანში, ეგვიპტესა და სხვა ქვეყნებში, თუმცა ამაზე უარი თქვა (რომც მოენდომებინა, საეჭვოა, ხელისუფლებას მისთვის უცხოეთში წასვლის ნება დაერთო. ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

¹ პ. ჩაგელიშვილი, ლუდისა და უაღკოგოლო სასმელების ტექნოლოგია, თბ., 1974, გვ. 28.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VII, თბ., 1976, გვ. 364.

³ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 2.

1952 წელს მიტროფანე ლალიძემ ლიმონათის კიდეც ერთი ახალი რეცეპტი შექმნა. საქართველოს „ლუდ-ლიმონათის ტრესტმა“ იგი მოიწონა, წარმოებაში მიიღო და სასმელის გამოშვებას შეუდგა. გაზეთის ცნობით, „ეს ახალი მასობრივი სასმელი დაიკავეს საბჭოთა კავშირის უალკოჰოლო სასმელების სამრეწველო პროდუქციათა 40 პროცენტს“.¹

უალკოჰოლო სასმელების სფეროში მიტროფანე ლალიძის უნიკალურ გამოცდილებას საბჭოთა ხელისუფლება შემდგომ პერიოდშიც ფათოდ იყენებდა. ის გახლავთ სსრ კავშირის კვების მრეწველობის მიერ გამოქვეყნებულ კრებულში შესული ლიმონათებისა და ხილეული ნყლების რეცეპტთა 90 პროცენტის ავტორი.²

მიტროფანე ლალიძე, როგორც მაღალი რანგის პროფესიონალი, შეუცვლელი იყო თავის საქმეში. საბჭოთა ქვეყნის მესვეურებს ეს კარგად მოეხსენებოდათ, რის გამოც ისინი ზოგჯერ თვალს ხუჭავდნენ და თავს იკავებდნენ მისი დევნისაგან. სხვა შემთხვევაში, მას რეპრესია არ ასცდებოდა. ვგულისხმობ იმ გარემოებას, რომ ცნობილი ქართველი მრეწველის ორი ვაჟი თორნიკე და ჯუანშერ ლალიძეები, რომლებიც მამამ 1925 და 1931 წლებში სასწავლებლად გერმანიაში გაგზავნა, უცხოეთში დარჩნენ. ომი რომ დაიწყო, ძმები ინგლისში გადავიდნენ, მერე კი საფრანგეთში დაფუძნდნენ. მეტიც, თორნიკე ლალიძე გერმანიის დროშის ქვეშ მებრძოლი ქართული სამხედრო შენაერთის „თამარა ორის“ შემადგენლობაში შედიოდა, რომელიც 1942 წელს გერმანიაში ჩამოყალიბდა.

მიტროფანე ლალიძე ისე გარდაიცვალა, ემიგრაციაში მყოფი შვილები აღარც უნახავს. მხოლოდ მრეწველისა და ქველმოქმედის შვილიშვილმა თორნიკე ლალიძემ, რომელსაც სახელი ბიძის პატივსაცემად დაარქვეს, შეძლო საფრანგეთში ჩასვლა და ღვიძლი ბიძის მონახულება. ეს იყო 1977 წელს, მაგრამ „ბიძა-ძმიშვილის შეხვედრის პირველი დღე უკანასკნელიც გამოდგა დილით უფროსი თორნიკე გარდაიცვალა. „გულმა ვერ გაუძლო მოზღვავებულ მღელვარებას“.³ იგი ლევილის ქართველთა სასაფლაოზეა დაკრძალული. ლევილში განისვენებს ჯუანშერ ლალიძეც, რომელიც 1980 წელს გარდაცვლილა.

¹ გაზ. „კომუნისტი“, 1952 წ., 11 დეკემბერი.

² <https://tbilisi.aif.ru/archive/1729487>

³ <https://www.facebook.com/LagidzeWater/posts/1159299984115126/>

გარდა ამისა, 1937 წელს, პოლიტიკური რეპრესიების პერიოდში დააპატიმრეს მიტროფანე ლალიძის მესამე ვაჟი ვახტანგ ლალიძე, რომელსაც მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში იურიდიული ფაკულტეტი ჰქონდა დამთავრებული.¹

1910 წელს ქუთაისში დაბადებული, თბილისში, გრიბოედოვის ქუჩის №9-ში მცხოვრები, პროფესიით იურისტი, ვახტანგ ლალიძე საქართველოს სსრ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის განკარგულებით 1937 წლის 26 ივლისს დააპატიმრეს. მას ბრალი საბჭოთა სისხლის სამართლის კოდექსის 58-12 მუხლით ედებოდა. 58-ე მუხლი პასუხისმგებლობას ზოგადად კონტრრევოლუციური საქმიანობისათვის განსაზღვრავდა. კონტრრევოლუციად კი მიჩნეული იყო საბჭოთა ხელისუფლებისა და პროლეტარული რევოლუციის ძირითადი მონაპოვრებისათვის ძირის გამოთხრის, დასუსტების ან დამხობისაკენ მიმართული ყოველგვარი ქმედება.

ხსენებული მუხლის მე-12 პრიმა „შეუტყობინებლობა პირისათვის დანამდვილებით ცნობილი ჩადენილი კონტრრევოლუციური დანაშაულის ან მისი მზადების შესახებ“ 6 თვემდე თავისუფლების აღკვეთას ითვალისწინებდა. ამის მიუხედავად, შინსახკომის სამეულმა 1937 წლის 7 სექტემბერს ვახტანგ ლალიძეს 10 წლით საპყრობილეში ჩასმა მიუსაჯა.²

ამ ამბავთან დაკავშირებით საინტერესო ფაქტს იგონებს ვახტანგ ლალიძის შვილი თორნიკე ლალიძე. მისი სიტყვით: „მიტროფანეს ხშირად უწევდა მოსკოვში ჩასვლა. ერთხელაც სტალინს, რომელსაც კარგად იცნობდა, როგორღაც უთქვამს მისთვის, რას დარბიხარ წინ და უკან, მოსკოვში გადმოდი საცხოვრებლად. ამაზე მიტროფანეს უპასუხია, არა, ვერ გადმოვალ, ოჯახი მყავს, შვილიშვილს ვზრდით. დაუყრია კითხვები, შენ რატომ ზრდი, მამა სად არისო? ჰოდა, ბაბუაც იძულებული გამხდარა ეთქვა, რომ შვილი, ანუ მამაჩემი, 37-ში დაუპატიმრეს და უკვე მეორე წელი მიდიოდა, რაც ციხეში იყო, რადგან პოლიტიკურ ლიდერებზე რაღაც უთქვამს მოურიდებლად. მიტროფანესა და სტალინის საუბრისას კაბინეტში ბერია შესულა. მასაც ძალიან კარგად სცნობია ბაბუაჩემი ლავრენტი პავლოვიჩის

¹ ი. დოდონაძე, ოჯახური დინასტიები საქართველოში, მოსკოვი, 2004, გვ. 223.

² შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (I), ფონდი 8, საქმე 37369, ოქმი 9.

მეუღლე მამიდაჩემ თინას კლასელი ყოფილა. სტალინს ბერიასთვის დაუვალებია საკითხში გარკვე... და ორი თვის შემდეგ მამა ციხიდან გაათავისუფლეს. თუმცა უკვე ძალიან ავად იყო და ამ ქვეყნიდან ადრე წავიდა".¹

ეს მონათხრობი სინამდვილის ანარეკლი უნდა იყოს. ამის თქმის უფლებას ერთი საყურადღებო საარქივო ცნობა იძლევა, კერძოდ, ვახტანგ ლალიძის ნასამართლობის ბარათი, რომლის გრაფაში „ცვლილებანი სასჯელის ვადაში“ ჩანერილია: „საქმე შესანახად გადაეცა შინსახკომის ქ. მოსკოვის პირველ სპეციალურ განყოფილებას".² არქივის სპეციალისტთა განმარტებით, ამგვარი რამ ძალზე იშვიათად, მხოლოდ უაღრესი გამოწვევების შემთხვევაში ხდებოდა. დოკუმენტით, ვახტანგ ლალიძის განთავისუფლებაში სტალინის უშუალო მონაწილეობა არ დასტურდება, მაგრამ ფაქტია რომ იგი განთავისუფლეს.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული მეორე დოკუმენტის დაკავშირება ხსენებულ საქმესთან საეჭვოა. ვგულისხმობ მიხა ცხაკაიას წერილს ლავრენტი ბერიასადმი. მას თარიღი არ უზის, მაგრამ ადრესატის თანამდებობიდან გამომდინარე სსრ კავშირის მარშალი, რაც აღნიშნულია წერილში, იგი დანერგილი უნდა იყოს 1945 წელს ან შემდგომ, რადგან ეს ნოდება ლ. ბერიას 1945 წელს მიენიჭა. მიტროფანე ლალიძის თხოვნით, ბერიას სახელზე დანერგილი მისი ბარათი მიხა ცხაკაიას მოსკოვში გაუგზავნია და თან თავისი წერილიც დაურთავს. ძველი რევოლუციონერი და იმ ხანად სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი ბერიას წერდა: გიგზავნი ჩვენი ნაცნობის, მიტროფანე ლალიძის წერილსო და შეახსენებდა მას უაღკოპოლო სასმელების ცნობილი სპეციალისტის ვინაობას. მოკლედ მიმოიხილავდა 1890-იან წლებში მიტროფანე ლალიძის მონაწილეობას ქუთაისში არალეგალური ლიტერატურის მიღებაში, ბოლოს კი დასძენდა: იმედია მის თხოვნას დააკმაყოფილებთო.³

უცნობი რჩება, რა თხოვნა ჰქონდა მიტროფანეს ლავრენტი ბერიასთან ან გაუნია თუ არა მან ანგარიში მიხა ცხაკაიას რეკომენდა-

¹ <https://www.facebook.com/LagidzeWater/posts/1159299984115126/>

² შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, (I), ფონდი 8, საქმე 37369, ოქმი 9.

³ შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 8, ანაწ. 2, ნაწილი 1, საქმ. 30, ფურც. 10.

ციას (გამორიცხული არ არის ეს ამბავი მიტროფანეს ემიგრაციაში მყოფი შვილების საკითხს უკავშირდებოდეს).

ძმისშვილისაგან განსხვავებით, უმკაცრეს სასჯელს ვერ გადაურჩა მიტროფანე ლალიძის ძმა გრიგოლ ერმილეს ძე ლალიძე. რეპრესირებულთა სტალინური სიების თანახმად, რომლებსაც ხელს აწერენ სტალინი, მოლოტოვი და კაგანოვიჩი, გრიგოლ ლალიძე 1887 წელს სოფელ გოდოგანში დაბადებულა, იყო კომუნისტური პარტიის (ბ) წევრი, კონტრრევოლუციური საქმიანობის ბრალდებით, დაუპატიმრებიათ და გაუსამართლებიათ სისხლის სამართლის კოდექსის 58-1-ა, 58-2, 58-8, 58-9, 58-11 მუხლებით. დახვრეტა მიუსჯიათ 1937 წლის 10 აგვისტოს.¹ მის შესახებ საბრალდებო დასკვნაში ასეთ რამესაც ვკითხულობთ: „1934 წელს სააჯანყებო კონტრრევოლუციურ ნაციონალიტური ტერორისტული ორგანიზაციის „ნაციონალისტური პარტიის“ ხელმძღვანელმა გრიგოლ ერმალოს ძე ლალიძემ გადაიბირა და ხელმძღვანელ კომიტეტში შეიყვანა მემედ აბაშიძე“² (მემედ აბაშიძე 1937 წლის 17 სექტემბერს დახვრიტეს).

თბილისის უალკოჰოლო სასმელების ქარხნის კომუნისტური ორგანიზაციის პარტიული ორგანიზაციის კრებების ოქმებიდან ირკვევა, რომ განსაკუთრებით 1937-1938 წლებში მიტროფანე ლალიძე და მასთან ერთად მომუშავე მისი ძმა მიხაკო დიდ შევინროებას განიცდიდნენ.³ „ბოლშევიკური სიფხიზლის“ მიმდევარი ქარხნის მუშა-მოსამსახურეთა ნაწილი მათ ხშირად აკრიტიკებდა, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ გამაგრდებული სასმელების ტექნოლოგიასა და რეცეპტებს ქარხნის თანამშრომლებს არ უზიარებდნენ. ერთი ამგვარი ფაქტიც დასტურდება: ლაბორატორიას, სადაც ძმები ლიმონათების სიროფს ამზადებდნენ, მეთვალყურე მიუჩინეს. ეს იყო ქარხნის მუშა ვინმე ჯანგირზადე, რომელსაც ლალიძეებისათვის ფარულად თვალი უნდა ედევნებინა. მიხაკოს ეს გაუგია და მიმყურადებელი გაულახავს. ქარხნის ცალკეულმა კომუნისტმა მუშა-მოსამსახურემ ორგანიზაციის კრებაზე მომხდარი მკაცრად დაგმო (გამოთქმული

¹ <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=26&t=3565>

² რ. კვერენჩილაძე, საბუთები დადადებენ, თბ., 2011, გვ. 338.

³ მიხეილ ლალიძე 1919 წლის თებერვალში ესერთა პარტიის სიით მონაწილეობას იღებდა საქართველოს დამფუძნებელი კრების არჩევნებში. იხ. პირველი საყოველთაო დემოკრატიული არჩევნები დამოუკიდებელ საქართველოში, თბ., 1919, გვ. 30. საბჭოურ სინამდვილეში მ. ლალიძისადმი უნდობლობის საფუძვლად ეს ფაქტიც საკმარისი იყო.

იყო ბრალდებები: „ეს არის არა ჯანგირზადეს გალახვა, არამედ პარტიული ორგანიზაციისაც“, „ძმები ლალიძეები ხელს უშლიან მუშაობას და ქმნიან უკმაყოფილებას მუშებსა და დირექციას შორის“, „ისინი არაფერში თავს არ გრძნობენ პასუხისმგებლად და ცდილობენ ავტორიტეტი წაუხდინონ დირექტორს მუშებში და ამით ასწიონ თავიანთი ავტორიტეტი“, „მათ ზარალის მეტი არაფერი მოაქვთ ქარხნისთვის“, „ლალიძეები არავის ასწავლიან თავის ცოდნას წყლის შემზადების დარგში, ...სცემენ ახალ კადრებს და ერეკებიან. ეს არის მავნებლობა, ... ეს ხალხი არაა საიმედო და უნდა განიდევნოს ქარხნიდან“, „უნდა მოიხსნან სამსახურიდან“) და ლალიძეების საწარმოდან გაშვებაც მოითხოვა. ზოგიერთი გამომსვლელი (შაცკი და სხვ.) მათ „ხალხის მტრებადაც“ მოიხსენიებდა, რადგან ლალიძეების ერთი „ფაშისტი“ ძმა კონტრრევოლუციის ბრალდებით დახვრეტილი იყო, ხოლო მიტროფანეს შვილი სასჯელს ციხეში იხდიდა. საბოლოოდ კრების დადგენილებაში ჩაიწერა: „მიხაკო ლალიძე, რომელმაც სცემა პარტ-წევრს, განთავისუფლებულ იქნას ქარხნიდან“.¹

როდესაც რეპრესიებმა გადაიარეს და მეორე მსოფლიო ომიც დამთავრდა, მიტროფანე ლალიძისადმი რეჟიმის დამოკიდებულება უკეთესობისაკენ შეიცვალა. მას მუშაობისათვის სრულფასოვანი პირობები შეუქმნეს. ამის ერთ-ერთ წინაპირობად მისი ლიმონათის საერთაშორისო ცნობადობაც უნდა მივიჩნიოთ. ინტერნეტისივრცესა და პოპულარულ ბეჭდურ გამოცემებში ქართულ თუ რუსულ ენებზე ხშირად ქვეყნდება ინფორმაცია, თითქოს მიტროფანე ლალიძის უაღკოპოლო სასმელებით მოხიბლულან ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტები ფრანკლინ დელანო რუზველტი და ჰარი ტრუმენი. პირველს ლალიძის ლიმონათი თითქოს 1943 წელს, თეირანის კონფერენციაზე გაუსინჯავს და ისე მოსწონებია, 2 ათასი ბოთლი სამშობლოშიც გაიყოლაო. მეორისათვის კი იგივე სასმელი 1952 წელს, საბჭოთა ლიდერისათვის ოკეანის გაღმიდან მიძღვნილი 100 (ზოგიერთი ცნობით, 1000) ბოთლი კოკა-კოლას საპასუხო საჩუქრად, თითქოსდა თეთრ სახლში თვით სტალინს გაუგზავნია.² „ლიმონათს

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 443, ანაწ. 1, საქმ. 5, ფურც. 88-90; 92-93; 104-105.

² <https://www.kvirispalitra.ge/history/40481-stalinis-pasukhi-qkoka-kolasq-da-mitropane-laghidze-qlimonathebis-geniosiq.html>

ისეთი ფურორი მოუხდენია, რომ ტრუმენი ამერიკაში მისი შეტანით დაინტერესებულა".¹ არაერთგან არის აღნიშნული, რომ ამას აშშ-ში სსრ კავშირის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ანდრეი გრომიკო გვიმონებესო.² იმასაც წერენ, თითქოს, ლალიძის წყლები ერთხანს ამერიკის შეერთებულ შტატებშიც ჩამოისხმებოდა.³

სხვა ინფორმაციით, ლალიძის ლიმონათზე თავის მემუარებში „თეირანი-43“ თითქოს საუბრობს დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი უინსტონ ჩერჩილი, რომელსაც ეს სასმელი თეირანის კონფერენციაზე დაუგემოვნებია.⁴ ჩერჩილს ამ სახელწოდების მემუარული წიგნი ცალკე არა აქვს. მეორე მსოფლიო ომისადმი მიძღვნილ თავის ექვსტომიანი ნაშრომის მეხუთე ტომში იგი ვრცლად აღწერს თეირანის კონფერენციისას გამართულ ოფიციალურ თუ არაოფიციალურ შეხვედრებს, მაგრამ არსად ახსენებს არც მიტროფანე ლალიძესა და არც მის გაზიან სამელს.⁵ ასევე, არაფერია ლალიძის ლიმონათზე ნათქვამი არც გრომიკოს მემუარებში.⁶

ერთ-ერთი წყარო, რომელიც არსად დასახელებულა, მაგრამ შეიცავს ჩვენთვის საინტერესო ცნობას, არის ქართველი ემიგრანტის, თეირანის კონფერენციაზე ჩერჩილის მრჩეველის მერაბ კვიტაშვილის მოგონება, რომელიც ჯერ ემიგრაციაში გამოქვეყნდა, ხოლო 1991 წელს საქართველოში ცალკე წიგნად დაიბეჭდა. ჩვენი თანამემამულე მოგვითხრობს, რომ თეირანის კონფერენციაზე სტალინის ამაღლება მყოფ გენერალ-მაიორ დიმიტრი არკადიევს, რომელიც იმ დროს სსრკ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის სარკინიგზო და საწყალოსნო გადაზიდვების განყოფილებას ხელმძღვანელობდა, ერთ დღეს თავისთან მიუწვევია ბრიტანეთის დელეგაციაში შემავალი რამდენიმე ოფიცერი და მათთვის სადილი გაუმართავს. მ. კვიტაშვილის სიტყვით, „სადილი ძალზე გემრიელი იყო და საბჭოელებმა მითხრეს, რომ ყვე-

¹ <https://2ginal.com/?cat=9&paged=2> ასევე, <https://stoneforest.ru/look/allabout/drinks/vody-lagidze/>; Андрей Белокопы, «Воды Лагидзе» продукт создателя «Тархуна».

² <https://www.retail.ru/articles/limonady-lagidze-istoriya-legendarnogo-brenda/> ასევე, <http://sakartvelotour.com/limonady-lagidze>

³ ი. დოდონაძე, ოჯახური დინასტიები საქართველოში, მოსკოვი, 2004, გვ. 203.

⁴ <https://47news.ru/articles/86919/>

⁵ У. Черчилль, Вторая мировая война. В шести томах. Том пятый, М., 1991. С. 192-211.

⁶ А. Громико, Памятное. Новые горизонты. Книга 1, М., 2015. 1952 წელს, როდესაც თითქოს ჰ. ტრუმენი ლალიძის ლიმონათით დაინტერესდა, ა. გრომიკო აშშ-ში კარგა ხანია ელჩი აღარ იყო.

ლაფერი, საჭმელიც და სასმელიც საქართველოდან იყო ჩამოტანილი. სახელგანთქმული ლალიძის ხილის სასმელიც კი მოეტანათ, რომელიც, საბჭოელებმა გამოგვიცხადეს, მსოფლიოში საუკეთესო არისო. ჩემი აზრით მართლაც ასე იყო, მაგრამ ბრიტანელ ოფიცრებს არც თუ ისე მოეწონათ. მათ რაიმე უფრო მაგარი უნდოდათ, რაშიც ალკოჰოლი იქნეოდა და, რასაკვირველია, ამგვარი სასმელიც ბლომად იყო. განსაკუთრებით კარგი იყო ქართული ღვინოები".¹

მეორე, ასეთივე მემუარული ხასიათის წყარო ეკუთვნის საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივანს 1952-1953 წლებში აკაკი მგელაძეს. თავის რუსულ ენაზე გამოცემულ წიგნში „Сталин. Каким я его знал. Страницы недавнего прошлого“ ავტორი იხსენებს: 1952 წლის ერთ დღეს ჩემს სამუშაო კაბინეტში დამირეკა ანასტას მიქოიანმა² და მითხრა, რომ სტალინმა ამერიკის პრეზიდენტისაგან მიიღო განსაკუთრებული სასმელი „კოკა-კოლა“, რომლითაც იგი პოლიტბიუროს წევრებს გაუმასპინძლდა. სასმელით ყველანი კმაყოფილი დარჩენილან. ამხანაგმა სტალინმა დამავალა გადმოგცეთ, რომ კრემლში გამოგზავნოთ თქვენი ცნობილი ლალიძე. „მან უნდა დაამზადოს „კოკა-კოლაზე“ უკეთესი სასმელი. ამხანაგ სტალინს უნდა, რომ ლალიძის სასმელი ამერიკის პრეზიდენტს გაუგზავნოს“.³

აკაკი მგელაძეს თავისთან მიუწვევია 80 წელს გადაცილებული მიტროფანე ლალიძე და უთქვამს, რომ მოუწვევს გაემგზავროს მოსკოვში მიქოიანთან, რომლისაგანაც პირადად შეიტყობს კრემლის დავალების დეტალებს (არ მითქვამს, რომ დავალება სტალინისაგან მოდიოდაო). მოხუცს გადაჭრით მიუგია: „მე არ წავალ მიქოიანთან, გლახა კაცია და იმიტომ“. აღარ ვიცოდი, როგორ მოვქცეულიყავი, განაგრძობს მგელაძე, დაუფრეკე უშუალოდ სტალინს და ლალიძესთან საუბრის შესახებ ვუამბეო. სტალინს ბევრი უცინია და მგელაძე დაუმშვიდებია: „უთხარით ლალიძეს, რომ მას მოსკოვში მე ვიწვევ თავის სპეციალობასთან დაკავშირებული ერთი მნიშვნელოვანი დავალების შესასრულებლად“.

¹ მ. კვიტაშვილი, თეირანის კონფერენცია. „ფიქრები საქართველოს მომავალზე“, თბ., 1991, გვ. 61-62.

² საბჭოთა სახელმწიფო მოღვაწე, იმ დროს სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე.

³ А. Мгеладзе, Сталин. Каким я его знал. Страницы недавнего прошлого, М., 2001, с. 224.

ცენტრალურ კომიტეტში ხელახლად მიწვეული მიტროფანე ლალიძე სიამოვნებით დათანხმებულა სტალინთან გამგზავრებაზე და ნათესავი ექიმის¹ თანხლებით კიდევაც გაუშვიათ მოსკოვში სპეციალური ვაგონით. მიტროფანეს დავალება მშვენივრად შეუსრულებია.²

თბილისში დაბრუნებულს ვიზიტის შედეგები აკაკი მგელაძისათვის მოუხსენებია: ჩემი დამზადებული მსხლის ლიმონათი სტალინს ძალიან მოეწონა და ჩემთვის ესაა მთავარი და არა ის, რომ სასმელი ამერიკის პრეზიდენტისათვის იყო განკუთვნილიო.³

გავრცელებული ინფორმაციით, ამ გაცვლას საბჭოთა კავშირში თითქოს „ლიმონათის ომი“ და „ჩენი პასუხი „კოკა-კოლას“ უწოდეს.⁴ სტალინს მიტროფანე ლალიძისათვის მაღალი თანამდებობა შეუთავაზებია. 1952 წელს იგი მართლაც დაინიშნა „გლავფრუქტოვოდ“-ის მთავარ კონსულტანტად. „გლავფრუქტოვოდ“ ანუ ხილ-წყლების მთავარი სამმართველო სსრ კავშირის კვების მრეწველობის სამინისტროს ერთ-ერთი მსხვილი დანაყოფი იყო. მის მთავარ კონსულტანტს მთელი საბჭოეთის ფარგლებში უალკოჰოლო სასმელების ხარისხისათვის თვალყურის დევნება ევალებოდა და უზარმაზარი პასუხისმგებლობაც ეკისრებოდა. მიტროფანე ამ მნიშვნელოვან საქმეს თბილისიდან ხელმძღვანელობდა.

სულ ესაა ცნობილი მიტროფანე ლალიძის უალკოჰოლო სასმელების ინგლისსა თუ ამერიკაში შეტანის შესახებ, ხოლო რაც შეეხება საბჭოთა ხელმძღვანელი მუშაკების დაინტერესებას საქართველოში წარმოებული ლალიძის ლიმონათით, რაზეც ასევე ბევრი ინერება, თუმცა კვლავაც წყაროს დაუმონებლად, სიმართლეს უნდა შეესაბამებოდეს: ერთ დროს უალკოჰოლო სასმელების მოსკოვში, საიმპერატორო კარის ოფიციალური მიმწოდებელი მიტროფანე ლალიძე საბჭოთა პერიოდში იგივე სასმელებით კრემლის არაოფიციალურ მომმარაგებლად მართლაც უნდა ქცეულიყო. ოღონდ ახალ სინამდვილეში უმაღლესი პარტიული და საბჭოთა ელიტის

¹ სავარაუდოდ, ეს უნდა ყოფილიყო მისივე ქალიშვილი თინა.

² არსებობს ცნობები, რომ სტალინის დაკვეთით დამზადებული, ვაშლის, მსხლისა და ვანილის არომატის შემცველი სასმელის კოლექტიური დეგუსტაციას მოსკოვში, სტალინის სახელობის საავტომობილო ქარხანაში გაიმართა. ლიმონათი ერთდროულად წარმოების 120-მა მოწინავე მუშაკმა დააგემოვნა და მოიწონა. იხ. <https://www.retail.ru/articles/liomonady-lagidze-istoriya-legendarnogo-brenda/>

³ А. Мреладзе, Сталин. Каким я его знал. Страницы недавнего прошлого, М., 2001, с. 224.

⁴ <https://www.facebook.com/LagidzeWater/posts/1159299984115126/>

პროდუქციით უზრუნველყოფა არა კერძო პირებს, არამედ სპეციალურ სამსახურებს დაევალებათ. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ ეს საქმე სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის მეცხრე სამმართველოს ჰქონდა დაკისრებული, რომელიც პასუხისმგებელი იყო ამ ელიტის დაცვაზეც. მრავალ ქარხანასა თუ ფაბრიკაში შეიქმნა სპეციალური საამქროები, სადაც მხოლოდ ნომენკლატურისათვის განსაკუთრებით ხარისხიანი პროდუქცია იწარმოებოდა.¹

საგანგებო ლიმონათი კორპის საცობიან ბოთლებში (ჩვეულებრივ ლიმონათს თხელი თუნუქის თავსახური ჰქონდა), მიტროფანე ლალიძის რეცეპტით, თბილისის უალკოჰოლო სასმელების ქარხანაშიც ისხმებოდა. სასმელი მოსკოვში, პოლიტბიუროში იგზავნებოდა, ნაწილი კი საქართველოში, ნომენკლატურისათვის განკუთვნილ სპეციალურ მაღაზიებში იყიდებოდა.

შევხვით კიდეც ერთ ამბავს, რომელიც ასევე სხვადასხვა ინტერპრეტაციით ვრცელდება და „ლალიძის წყლების“ „საიდუმლოს“ უკავშირდება. გასული საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში დადიოდა ხმები, რომ „ლალიძის ლიმონათის“ ყველა რეცეპტის ავტორი მიტროფანე ლალიძე განზრახ მაღავს ლიმონათის დამზადების ზოგიერთ საიდუმლოს. პარტიას და მთავრობას კი მაშინ ყველაფერი უნდა სცოდნოდათ.

ლავრენტი ბერიას ერთ-ერთი მძღოლის, ნიკო მელიქიშვილის მოგონების თანახმად, საქართველოს კომპარტიის ცკ-ში, რომლის პირველი მდივანიც ბერია იყო, გახშირდა წერილები, უფრო სწორად, დასმენები, რომ მიტროფანე ლალიძე თავის ლიმონათის წარმოებაში რაღაც საიდუმლო ტექნოლოგიებით სარგებლობს. „ყოველგვარი საიდუმლო მაშინ დანაშაულად ითვლებოდა“. ამიტომ ლ. ბერიას დაეალებით, ერთ დღეს ლიმონათის ქარხანაში მიტროფანე ლალიძეს ნ. მელიქიშვილმა მიაკითხა და მენარმეს უთხრა, რომ ბერიას მისი ნახვა სურს. „ლალიძე შეკრთა და ფერი დაეკარგა“, თუმცა მძღოლს მაშინვე გაჰყვა და ცკ-ს შენობაში თავჩაქინდრული შევიდა. ერთ საათში იქიდან გამოსულმა, „სრულიად შეცვლილმა, სახეგაბრწყინებულმა“ მიტროფანემ მძღოლს უამბო: ბერიას დეტალურად აუვხსენი თუ როგორ ვამზადებ ლიმონათს. მან ანონიმუზიკებს კარგად შეუკურთხა და მე ხელის ჩამორთმევით გამომისტუმრაო.

¹ http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_6421000/6421609.stm

მემუარისტი განაგრძობს: რამდენიმე წლის შემდეგ ლალიძე სტალინმაც გამოიძახა და მას სასმელის დამზადება კრემლშიც მოუწია (ეს ისტორია თვითონ მიტროფანემ მიაშპო). სტალინმა ახლად დამზადებული ლიმონათი მალაზიში ნაყიდ ლალიძის ლიმონათს შეადარა. „ესქუერიმენტი წარმატებით დასრულდა. „არავითარი განსხვავება“, თქვა იოსებ ბესარიონის ძემ და მცირე პაუზის შემდეგ ლიმილით დაამატა: „და არავითარი საიდუმლო“.¹ მართლაც, როგორც დადასტურებულია, მიტროფანე ლალიძეს უალკოჰოლო სასმელების დამზადების „არავითარი საიდუმლოება არ გააჩნდა, გარდა ბუნებრივი დეგუსტაციური ნიჭისა და კეთილსინდისიერი დამოკიდებულებისა საქმისადმი“.²

მიტროფანე ლალიძეს მაღალი სახელმწიფო ჯილდოები არ ჰქონია. თუ არ ჩავთვლით რუსეთის იმპერიის დროინდელ გამოფენებზე მოპოვებულ მედლებს, მისი ჯილდოების კოლექციაში იყო „საპატიო ნიშნის ორდენი“ და კვების მრეწველობის სისტემის მუშაკთა ნახალისების მიზნით ჯერ კიდევ 1938 წელს დაწესებული „სსრ კავშირის კვების მრეწველობის სახალხო კომისარიატის სოციალისტური შეჯიბრების ფრიადოსნის“ საპატიო ნიშანი. ამის მიუხედავად, იგი მაინც გარკვეულ პატივში იმყოფებოდა, უფრო 1960-იანი წლების შემდგომ. ნათქვამის დასტურად გამოდგება, რომ საქვეყნოდ აღიარებულ სპეციალისტს გერმანული წარმოების ავტომობილი BMW ემსახურებოდა, რაც მაშინ ძალზე იშვიათი იყო და ერთობ პრესტიჟულად მიიჩნეოდა.

რაც შეეხება მიტროფანე ლალიძის ცხოვრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საქმეს ქველმოქმედებას, საბჭოთა რეჟიმის დამყარებისთანავე ქართველი მრეწველი იძულებული გახდა მას გამომშვიდობებოდა. ცნობილია, რომ საბჭოთა სინამდვილეში ქველმოქმედება პრაქტიკულად განადგურდა, ძველი საქველმოქმედო ფონდები სპეციალური დეკრეტებით დაიხურა და მათ ქონებას ნაციონალიზაციის გზით სახელმწიფო დაეპატრონა.

ბოლშევიკური რეჟიმის მიმართება ქველმოქმედებისადმი მკაფიოდ არის ასახული 1927 წელს გამოცემულ „დიდ საბჭოთა ენციკ-

¹ <https://www.sovsekretno.ru/articles/lyubimaya-vishnevka-lavrentiya-palycha/>

² ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1980, გვ. 12.

ლოპედიში“. მასში ეს დიდი ადამიანური სათნოება განმარტებულია, როგორც ბურჟუაზიული, „კლასობრივი საზოგადოების დამახასიათებელი მოვლენა“, რომელიც თითქოს სსრ კავშირის სოციალური წყობისათვის უცხო და მიუღებელია. შეხედულება ქველმოქმედებაზე საბჭოეთში დიდად არც მეოცე საუკუნის 50-იან წლებში შეცვლილა. ენციკლოპედიის ახალ გამოცემაში ჩანერილია, რომ ქველმოქმედება ესაა დახმარება, რომელსაც გაბატონებული კლასების წარმომადგენლები პირმოთნეობით უწევენ ღარიბი მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილს „მშრომელთა მოტყუებისა და კლასობრივი ბრძოლის გზიდან მათი ჩამოშოშორების მიზნით“. „სოციალიზმის პირობებში ქველმოქმედება საჭირო არ არის, რადგან საზოგადოებაში გაჭირვება და სიღარიბე აღმოფხვრილია“.¹

ცოტა მოგვიანებით, გაუქმებული ტრადიციული საქველმოქმედო ფონდების ნაცვლად, საბჭოეთში სხვადასხვა საქველმოქმედო ორგანიზაცია ჩამოყალიბდა. მათ შორის: დოსააფი არმიის, ავიაციისა და ფლოტის ხელშემწყობი ნებაყოფლობით საზოგადოება, მეხანძრეთა, ბუნების დაცვის, წიგნის მოყვარულთა საზოგადოებები, ბავშვთა ფონდი და სხვ. საბჭოთა ხელისუფლების პირველი წლებიდანვე ბოლშევიკებმა ქველმოქმედების ალტერნატიული შრომითი ფორმა შაბათობებიც დანერგეს. ეს იყო საზოგადოების ორგანიზებული, უსასყიდლო შრომითი აქტივობა სამუშაოსაგან თავისუფალ დროს, დასვენების დღეებში. რესურსების ეკონომიის მიზნით მოსწავლეებსა თუ სტუდენტებს ევალებოდათ მაკულატურისა და ჯართის შეგროვება და სხვ.

მეორე მსოფიო ომის პერიოდში, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც საბჭოთა ხელისუფლების დამოკიდებულება რელიგიისადმი შეიცვალა და უფრო შემწყნარებლური გახდა, ქველმოქმედების უფლება რელიგიურ ორგანიზაციებსაც მიეცათ. მართლმადიდებელმა ეკლესიამ ფრონტის საჭიროებისათვის ფულისა და სხვა შემოწირულობების შეგროვება დაიწყო და თავდაცვის ფონდში 200 მილიონი მანეთი შეიტანა.²

პროპაგანდისტული მიზნებით სხვადასხვა დროს საბჭოეთში გროვდებოდა შემოწირულობები ესპანეთიდან თუ ჩილედან დევნილებისათვის, ნიკარაგუელი ამბოხებულებისა თუ კუბელი რევო-

¹ Большая Советская Энциклопедия, т. 5, с. 278.

² <https://philanthropy.ru/esse/2010/07/26/2581/>

ლუციონერებისთვის, დამშეული მოზამბიკელებისა თუ უსახლკარო ამერიკელებისათვის. როგორც წესი, მსხვილი სახელმწიფო და საერთაშორისო პრემიების ლაურეატებს ჯილდოს გარკვეული ნაწილი უნდა გადაერიცხათ სახელმწიფოსთვის ან კონკრეტული ორგანიზაციისათვის და სხვ.¹

განსხვავებით რუსეთის იმპერიისაგან, საბჭოთა სინამდვილეში საქველმოქმედო ორგანიზაციების ანგარიშგებაზე არავინ ზრუნავდა, ყოველ შემთხვევაში, ამ ორგანიზაციების ნევრ რიგით მოქალაქეს თავმოყრილი თანხისა და მათი განკარგვის თაობაზე ინფორმაციას არავინ აწვდიდა. რაც შეეხება კერძო ქველმოქმედებას, იგი მთელი საბჭოთა პერიოდის განმავლობაში აკრძალული იყო.

„ლალიძის წყლები“ ისევ ცოცხლობს

ქართველი კაცი ღვინოს რომ დააჭაშნიკებს და მოეწონება, სადღეგრძელოსაც მიაყოლებს: „დაგელოცოს მომყვანი და დამწურავიო!“ წყლით სადღეგრძელო არ ითქმის, მაგრამ შეუძლებელია ლალიძის წყალი დალიო და მადლიერმა სიამოვნებით მისი შემომქმედი არ გაიხსენო. ასე რომ, როგორც იტყვიან, მიტროფანე ლალიძემ თავისი უალკოჰოლო სასმელებით თავად აიგო ხელთუქმნელი ძეგლი.

სახელოვანი მრეწველისა და ქველმოქმედისადმი მიძღვნილი, 1980 წელს გამოცემული ალექსანდრე სიგუას წიგნი ამ სიტყვებით მთავრდება: „მიტროფანე ლალიძის სახელი, მისი ესოდენ დიდი პოპულარობა ქართველი ხალხის მეხსიერებას ზღაპარივით გაჰყვება მანამდე, სანამ საქართველოში არ გამოილევა ის სურნელოვანი ხილის წყლები, რომელსაც განცვიფრებაში მოჰყავს არა მარტო ქართველი არამედ უცხოელიც“.²

¹ <https://philanthropy.ru/esse/2010/07/26/2581/>

² ა. სიგუა, მიტროფანე ლალიძე, თბ., 1990, გვ. 44.

ვისაც ერთხელ მაინც დაუღუპია ლალიძის წყალი ანდა ლალიძის ლიმონათი, შეუძლებელია არ აღფრთოვანებულიყო მისი დახვეწილი გემოთი თუ მიმზიდველი არომატით. ამიტომ ეტანებოდა ხალხი თბილისში, რუსთაველის გამზირზე მდებარე ბრენდს „ლალიძის წყლებს“, რომელმაც თითქმის ერთი საუკუნე იარსება და დედაქალაქის საეგიზიტო ბარათს წარმოადგენდა.¹

შთამბეჭდავი წარსულის მქონე ქართული ეროვნული მრეწველობის ნიმუშის ლალიძის უალკოჰოლო სასმელების წარმოება დღესაც გრძელდება. იყო შემთხვევა, როდესაც სმოლენსკის ოლქის ერთ-ერთ ქალაქში დაფუძნებულმა შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება „ბოროდინო-2006“-მა „ლალიძის წყლების“ ულიცენზიოდ ჩამოსხმა დაიწყო,² მაგრამ ეს უკანონობა სასამართლოს გზით აღიკვეთა. დღეს „ლალიძის წყლების“ ერთადერთი მწარმოებელი არის სააქციო საზოგადოება „ლალიძე“. მას და თბილისში არსებულ ქარხანას მიტროფანეს მემკვიდრეები თორნიკე და თინა ლალიძეები უძღვებიან. თბილისში დამზადებული სიროფი, რომელიც ექვს თვეს ინახება, ექსპორტზე რუსეთში, ბელორუსიაში, უკრაინა-სა და ევროპის რამდენიმე ქვეყანაშიც გადის.³ ქალაქ ტიხვინსკში (რუსეთის ფედერაცია) მოქმედებს ლიმონათის ქარხანა „ლალიძის წყლები“⁴ (უფრო ადრე, 1989 წელს, სსრ კავშირისა და საქართველოს სახაგრომრეწველმა ხელშეკრულება დაუდეს ამერიკულ ფირმა „კლიელენდ-ექსპორტ-იმპორტ თრეიდკომპანის“ აშშ-ში ლალიძის წყლებისა და მინერალური სასმელების მიწოდების შესახებ, მაგრამ მალე საბჭოთა კავშირი დაიშალა და ეს კონტრაქტიც შეწყდა⁵).

2004 წელს საფირმო ნიშანი „მიტროფანე ლალიძე 1887“ ინტელექტუალური საკუთრების მსოფლიო ორგანიზაციის საერთაშორისო ბიუროში დარეგისტრირდა, როგორც დახურული სააქციო საზოგადოება „ლალიძე“ (საქართველო).⁶

¹ 2007 წელს რუსთაველის №24-ში მდებარე შენობა გაიყიდა „ლალიძის წყლებისთვის“ ადგილი მხოლოდ მის სარდაფში გამოინახა.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 2009 წ., 24 ივნისი; 29 ივლისი.

³ <http://www.ambioni.ge/larizis-wylebis-saukunovani-gemo>

⁴ https://www.dp.ru/a/2015/04/15/Limonadnij_investor <http://www.lagidze.ru/index.php>

⁵ გაზ. „კომუნისტი“, 1989 წ., 4 იანვარი.

⁶ А. Белоконь, „Воды Лагидзе“ – продукт создателя „Тархуна“; <https://stoneforest.ru/look/about/drinks/vody-lagidze/> ასევე, <https://tbilisi.aif.ru/archive/1729487>

თბილისში ლიმონათის ქარხნის ეზოში მიტროფანე ლალიძეს ძეგლი დაუდგეს. თბილისში, ქუთაისსა და საქართველოს ზოგიერთ სხვა ქალაქში არსებობს მიტროფანე ლალიძის ქუჩები.

2013 წ. „ლალიძის წყლებს“ ჩვენი ქვეყნის არამატერიალური კულტურული ძეგლის სტატუსი მიენიჭა.¹

2013 წელს ჩამოყალიბდა ლალიძეების საგვარეულო კავშირი. 2014 წელს შეიქმნა საგვარეულო გერბი. არსებობს ვებგვერდი „ლალიძის წყლები“.²

2018 წლის აპრილში საქართველოს ეროვნულმა მუზეუმმა, თბილისში, დიმიტრი შევარდნაძის სახელობის გალერეაში მოაწყო გამოფენა სახელწოდებით „მოითხოვეთ ყველგან“. ექსპონირებული იყო 50-ამდე თანამედროვე მხატვარის მიერ სპეციალურად „ლალიძის წყლების“ თემაზე შექმნილი სხვადასხვა ზომის მხატვრული ტილო. გამოფენამ საზოგადოების დიდი ინტერესი და ყურადღება დაიმსახურა.

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის ლოცვა-კურთხევით თბილისის სამების ტაძრის ეზოს შესასვლელში გაიხსნა და დღემდე ფუნქციონირებს „ლალიძის წყლების“ მარკეტი. კიდევ ერთი მარკეტის მისამართია: თბილისი, დავით აღმაშენებლის გამზირი №35. აღსანიშნავია ასევე, რომ 2015 წელს „ლალიძის წყლები“ თავის თავდაპირველ ქალაქს ქუთაისსაც დაუბრუნდა და ბინა წმინდა ნინოს №13-ში დაიდო.³

შემორჩენილია არაერთი სატელევიზიო სიუჟეტი და დოკუმენტური კადრები „ლალიძის წყლების“ მუშაობის შესახებ.⁴ ქართული უაღკოპოლო სასმელების დიდ სპეციალისტს რამდენიმე წიგნი და მრავარლიცხოვანი საჟურნალო თუ საგაზეთო სტატია ეძღვნება. წიგნების ავტორები არიან: რამაზ ლალიძე,⁵ პავლე ჩაგელიშვილი⁶ და ალექსანდრე სიგუა.⁷

მიტროფანე ლალიძის ცხოვრება და მოღვაწეობა ასახულია დოკუმენტურ ფილმებშიც. მათგან პირველი „რამია საიდუმლო?“ ჯერ

¹ <https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/170926%20CDIS%20Georgia%20Analytical%20and%20Technical%20Report.pdf>

² <http://lagidze.ge/ru>

³ <https://www.kutaisipost.ge/ka/akhali-ambebi/article/2240-quthaisshi-qlaghidzis-tsylebiq-gaikhnsa>

⁴ <https://ar-state.com/v/pn23pdXegd5op5s/laghidzis-ts-q-lebi.html>

⁵ რ. ლალიძე, უაღკოპოლო სასმელების წარმოება, თბ., 1953.

⁶ პ. ჩაგელიშვილი, ლუდისა და უაღკოპოლო სასმელების ტექნოლოგია, თბ., 1974.

⁷ ა. სიგუა, სიგუა, მიტროფანე ლალიძე: უაღკოპოლო სასმელების სპეციალისტი, თბ., 1980.

კიდევ 1980 წელსაა გადაღებული. ფილმის ავტორები არიან შოთა პარკაული და ელდარ მდინარაძე.¹ მეორე ფილმს ჰქვია „ლალიძე ბრენდის ისტორია“.²

2006 წელს, გიორგი ნიორაძისა და ნინო მკურნალის მიერ გადაღებული დოკუმენტური ფილმი „საუკუნის პოტრეტები. მიტროფანე ლალიძე“ რუსულ ენაზეა გახმოვანებული.³

2018 წელს საზოგადოებრივი მაუწყებლმა გადაცემათა ციკლით „ჰოპლა! ჩვენ ვცოცხლობთ“ ერთი გადაცემა მიტროფანე ლალიძეს დაუთმო.⁴

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=10VnoWAFs-U>

² <https://www.youtube.com/watch?v=8QO40Di07Vg>

³ <http://sakartvelotour.com/limonady-lagidze>

⁴ https://www.youtube.com/watch?v=gjXc_S_DAZ8

მიტროფანე ლალიძე

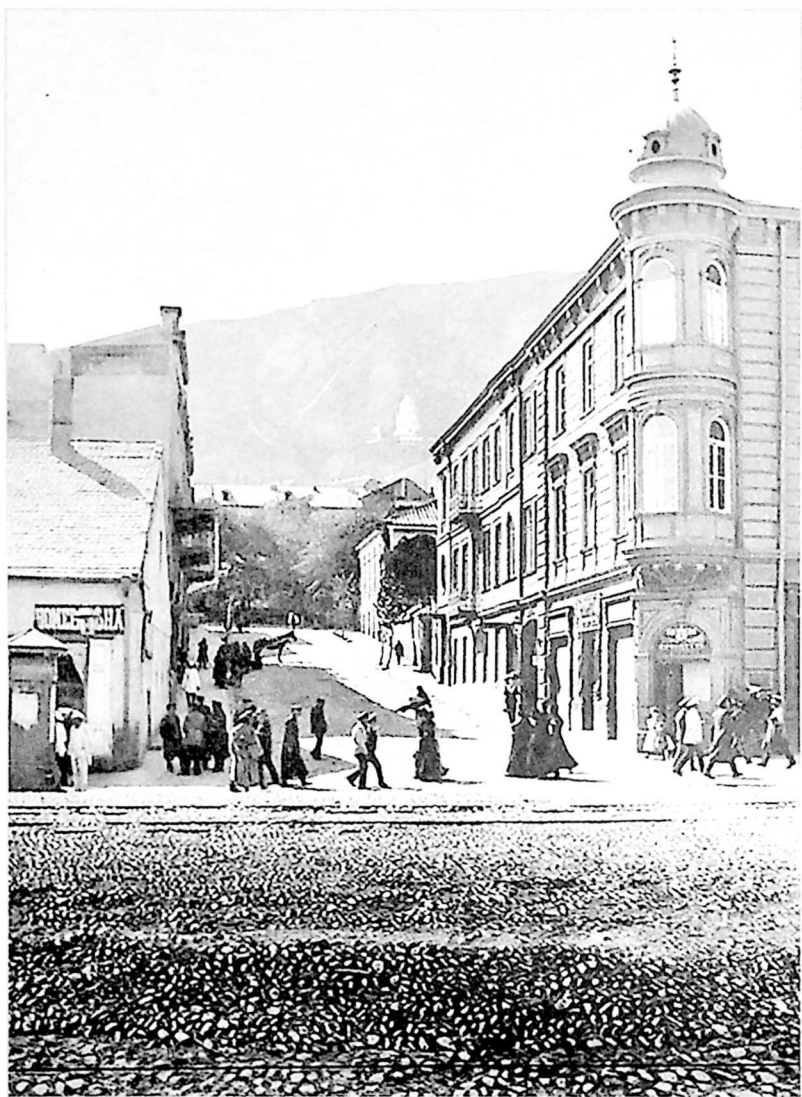
მიტროვანე ლალიძე ოჯახთან ერთად

მიტროვანე ლალიძე

ო. შერმინგის კარიკატურა, 1915 წ.

ლალის წყლების მაღაზია თბილისში

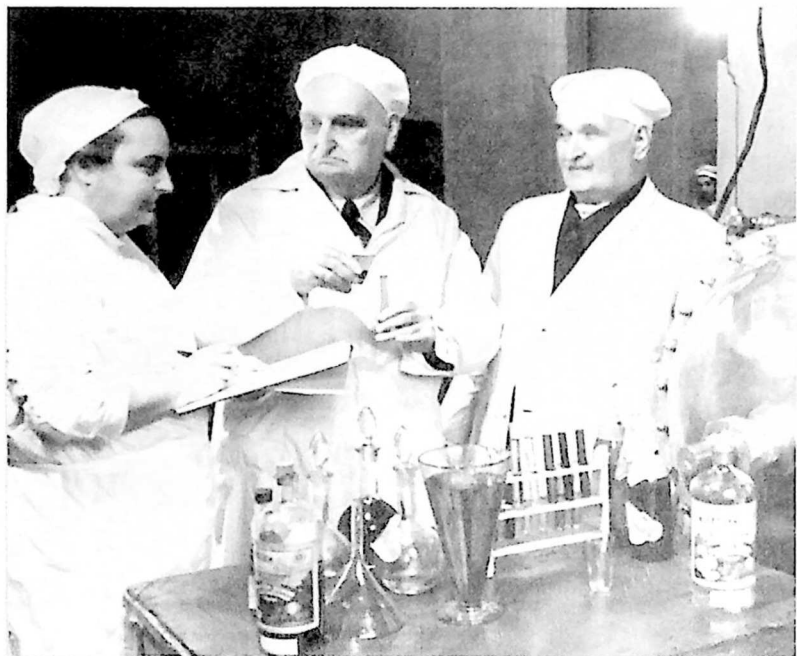
მიტროფანე ლალიძე სამუშაო მაგიდასთან

ლალიძის წყლების ეტიკეტი

ლალიძის წყლები, რეკლამა. 1910 წ.

მიტროფანე ლალიძე ქარხნის ლაბორატორიაში

სრულიად რუსეთის შიგენური გამოფენის მცირე ოქროს მედლის მონმობა

მიტროფანე ლალიძისადმი მიძღვნილი მარკა

ლალიძის წყლების ეტიკეტი

... და სხვანი

წინამდებარე წიგნში XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული საქართველოსა და უცხოეთში მოღვაწე ქართველი მრეწველების, კომერსანტებისა და, რაც მთავარია, დიდი ქველმოქმედების ძმები ზუბალაშვილების, დავით სარაჯიშვილის, აკაკი ხოშტარიასა და მიტროფანე ლალიძის ცხოვრება-მოღვაწეობა აისახა. უფრო რელიეფურად რომ წარმოგვეჩინა, როგორ დგამდნენ პირველ ნაბიჯებს ეს ადამიანები დიდი ბიზნესის გზაზე ქართულ სინამდვილეში, ნაშრომს სანყის თავად ეპოქის მიმოხილვა წარუშლევარეთ და ახალ დროში ქართული საზოგადოების მოდერნიზაციის შუქჩრდილებიც გავაშუქეთ.

ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის უგერგილობისა და ძველებურად „წარმომავლობით ყოყოჩობის“ ფონზე, რომელიც ამ ნოდების დეგრადაციას განაპირობებდა, შედარებით დაბალი წრიდან გამოსული, გამჭრიახი გონების, უფრო ინიციატივით, გაბედული და რისკიანი ეს ადამიანები ჩვენ ქვეყანაში ახლებურად ცხოვრების პიონერებად მოგვევლინენ და თვალსაჩინო შედეგებსაც მიაღწიეს. საკუთარი შემოსავლების, დანაზოგების, ინტელექტუალური რესურსებისა თუ შესაძლებლობების ბიზნესსფეროში ჩართვით ანუ კაპიტალიზაციის გზით, მათ პირველებმა აქციეს ქონება სიმდიდრედ. ეს არ ყოფილა ველოსიპედის ხელახალი გამოგონება ან რაიმე განსაკუთრებული სიახლე. არსებობდა შესაბამისი ცოდნა, სათანადო

პრაქტიკა და გამოცდილება, რომლის გონივრულმა გამოყენებამ და მიზანმიმართულმა შრომამ მოიტანა წარმატება.

საქართველოს სამრეწველო განვითარება, ცხადია, მხოლოდ წიგნში განხილულ პიროვნებებთან არ ყოფილა დაკავშირებული. ამ საქმეში თვალაჩინოა აგრეთვე საქართველოში დაბადებული ან აქ მოღვაწე არაქართველი მეწარმეების, კომერსანტების, ფინანსისტებისა და სხვა შეძლებული ადამიანების როლიც. მათი აბსოლუტური უმრავლესობის საქმიანობა თბილისში წარმართა, რასაც თავისი ახსნა აქვს:

XIX საუკუნეში თბილისი¹ ოფიციალურად ჩამოყალიბდა კავკასიის ადმინისტრაციულ ცენტრად. აქ ედო ბინა ადგლობრივ რუსულ მმართველობას ჯერ მთავარმართებლისა და შემდეგ მეფისნაცვლის ინსტიტუტების სახით. ამასთან, თბილისი ფაქტობრივად მხარის მთავარ სავაჭრო-სატრანზიტო, პოლიტიკური, სამხედრო, ეკონომიკური, კულტურული და საგანმანათლებლო ცენტრის როლშიც მოგვევლინა. ქალაქი რეგიონში მოსახლეობის სიმრავლითაც გამოირჩეოდა და სოლიდური იყო აქ დისლოცირებული რუსეთის ჯარის ოდენობაც. ახალი საცხოვრებელი უბნების ხარჯზე თბილისი ტერიტორიულადაც ფართოვდებოდა.

ასეთ ვითარებაში თბილისს ინფრასტრუქტურის განახლება სჭირდებოდა, იზრდებოდა მოთხოვნილება სურსათსა და სხვა სამომხმარებლო პროდუქციაზე, რაც ქალაქში შესაბამისი ობიექტების, საჯარო სივრცეების, სასტუმროების, განათლების, კულტურის, ჯანდაცვის კერებისა თუ ბინათმშენებლობის განვითარებას, ალეს-მიცემობის, წარმოების გაფართოებას მოითხოვდა. მოკლედ, კაპიტალს აქ მოქმედების ფართო ასპარეზი ეძლეოდა.

კაპიტალის პირველ მფლობელთა შორის საქართველოსა და განსაკუთრებით თბილისში, სომეხი ვაჭრები გამოირჩეოდნენ. ბევრი მათგანი თავიანთი ქონებრივი ცენზის შესაბამისად, თბილისის პირველხარისხოვან და მოქალაქეთა მეორე კატეგორიებს მიეკუთვნებოდა. აღსანიშნავია, რომ ქალაქის თვითმმართველობის ხმოსანთა არჩევნებში მათი ხმა ხშირად გადამწყვეტი ხდებოდა. შეძლებულ სომეხთა წარმომადგენლები პავლე იზმაილოვი, ალექსანდრე

¹ 1936 წლის 17 აგვისტომდე საქართველოს დედაქალაქს ტფილისი ერქვა.

მატინოვი, გიორგი ევანგულოვი, ალექსანდრე ხატისოვი და სხვები მრავალი წლის განმავლობაში სათავეში ედგნენ თბილისს, როგორც არჩეული ქალაქის თავები (მერები).

არაერთი წარმატებული სომეხი მრეწველი თუ ქველმოქმედი თბილისს მშობლიურ ქალაქად მიიჩნევდა. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ასეც იყო, რადგან ბევრი მათგანი აქ დაიბადა, სხვებმა კი ამ ქალაქს თავიანთი ცხოვრება და საქმიანობა დაუკავშირეს.¹ მათ შორის ყველაზე ცნობილები იყვნენ: გრიგოლ ადელხანოვი, მამა-შვილები ანანოვები, მიქაელ არამიანცი, ალექსანდრე მანთაშევი და სხვები. გავეცნოთ მათი ბიოგრაფიების ფრაგმენტულ მონაცემებს:

ბიზოლ ადელხანოვი

1848 წელს მოსკოვში დაბადებული, პეტერბურგის კომერციული სასწავლებლის კურსდამთავრებული და გერმანიაში სტაჟირებაგავლილი სომხური წარმომავლობის ახალგაზრდა ადელხანოვი კავკასიაში გამოგზავნეს, როგორც აქაური რუსული ადმინისტრაციის რიგითი მოხელე. იგი საცხოვრებლად თბილისში დამკვიდრდა, ჯერ საბანკო საქმეში ჩაერთო, ხოლო შემდეგ მრეწველობაში გადაინაცვლა. 1872 წელს ადელხანოვი თბილისის ურთიერთკრედიტის საზოგადოების მმართველი გახდა და მალე ეს დანესებულება იმპერიის ერთ-ერთ წარმატებულ საფინანსო ინსტიტუტად აქცია.

1875 წელს ადელხანოვმა ორთაჭალაში გახსნა თავისი პირველი ტყავის ქარხანა, რომელიც ევროპული დონის დაზგა-დანადგარებით იყო აღჭურვილი და ძირითადად ადგილობრივ ნედლეულს მოიხმარდა (სხვათა შორის, ამ ქარხანაში მუშაობდა იოსებ სტალინის მამაც ბესო ჯულაშვილი). მენარმემ პარალელურად ფეხსაცმლის წარმოებაც დაიწყო და რამდენიმე წელიწადში ამ სფეროს ლიდერის პოზიცია დაიკავა რეგიონში. ადელხანოვმა კავკასიაში დისლოცირებული რუსული ჯარის ტყავის ნაწარმით (ჩექმები, უნაგირები და სხვ.) მო-

¹ ა. კირაკოზოვი, სომეხთა მიერ გაწეული ქველმოქმედება თბილისისა და საქართველოს საკეთილდღეოდ, იბ. წიგნში – ზ. სიორიძე, ქველმოქმედება და ქართული მსოფლგაგება, თბ., 2011, გვ. 252-256.

მარაგების უფლება მოიპოვა, არაერთი გამოფენის ჯილდო დაიმსახურა და ფართო აღიარებას მიაღწია. მისი ფეხსაცმლის მაღაზიები და საწყობები, თბილისის გარდა, გახსნილი იყო პეტერბურგში, ბაქოსა და ვლადიკავკავეში.

ადელხანოვს სახელი გაუთქვა მის მიერ 1889 წელს თბილისში დაარსებულმა თექის ფაბრიკამაც, რომლის პროდუქცია ბაზარზე განსაკუთრებული მოთხოვნილებით სარგებლობდა. მრეწველისათვის დიდი მოგება მოჰქონდა ქურთუკების (ბუშლატების) წარმოებას, რომელიც ციმბირსა და შორეულ აღმოსავლეთში სამხედრო მეზღვაურებისა და რკინიგზელთათვის უნიფორმად გამოიყენებოდა.

ადელხანოვს ეკუთვნოდა მდინარე მტკვრის სანაპიროზე ხეხილის დიდი ბალით გარშემორტყმული ორსართულიანი ვილა და რამდენიმე საწარმო, ფლობდა მსხვილი სააქციო გაერთიანების „კავკასიაში ტყავისა და თექის წარმოების გ. ადელხანოვის სააქციო საზოგადოების“ საკონტროლო პაკეტს (საზოგადოება საწყისი კაპიტალი 1.5 მილიონ მანეთს შეადგენდა) და სხვ. გრიგოლ ადელხანოვი, როგორც მსხვილი მრეწველთა წარმომადგენელი, 1890 წელს თბილისის სათათბიროს ხმოსნადაც იყო არჩეული.¹

პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისში ადელხანოვის ფეხსაცმლის ფაბრიკამ სამხედრო უწყების დაკვეთა მიიღო, რამაც მისი წარმადობა ორჯერ გაზარდა, თუმცა 1916 წლიდან, ნედლეულის მკვეთრი შემცირების გამო, წარმოება დაქვეითების გზას დაადგა.

გრიგოლ ადელხანოვს მინიჭებული ჰქონდა კომერციის მრჩეველისა და თბილისის საპატიო მოქალაქის ნოდება. წარმატებული მრეწველი თავისი ქონების გარკვეულ ნაწილს ქველმოქმედებას ახმარდა, არაერთხელ გაუღია სახსრები ოსმალეთში შევიწროებული სომხების დასახმარებლად, სომეხი ახალგაზრდების სწავლა-განათლების ხელშესაწყობად და სხვა. მრავალი წლის განმავლობაში ადელხანოვი იყო თბილისის კომერციული სასწავლებლის მზრუნველთა საბჭოს თავმჯდომარე და თბილისის სომხური საქველმოქმედო და საგანმანათლებლო საზოგადოების გამგეობის წევრი. პარალელურად, იგი სათავეში ედგა ციხის კომიტეტს, რომელსაც საპყრობილეებში პატიმრების მოპყრობაზე კონტროლი ევალებოდა.

¹ Газ. „Новое обозрение“, 1890 г., № 2401.

გრიგოლ ადელხანოვი 1917 წელს გარდაიცვალა. ბიზნესი მემკვიდრეობით მის ვაჟს გადაეცა, რომელმაც მამის გზა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში განაგრძო. პროდუქციის გამოშვება არ შეუწყვეტია ფეხსაცმლის ფაბრიკას. თბილისელთა შორის პოპულარობით საერგებლობდა ე. წ. „ადელხანოვის ჩუსტები“ მეტად პრაქტიკული და შედარებით იაფი ნაწარმი.¹ რეგიონში შექმნილი არასტაბილური ვითარების გამო 1920 წლიდან ადელხანოვის სააქციო საზოგადოება მძიმე ეკონომიკურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, შემცირდა შრომის ნაყოფიერება, ტყავის წარმოება გრძელდებოდა, მაგრამ ფეხსაცმლის ფაბრიკამ მუშაობა შეაჩერა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ადელხანოვის საწარმოებიც ნაციონალიზაციას დაექვემდებარა. შვილი მამის ყოფილ ქარხანაში მთავარ ინჟინრად დანიშნეს, შემდეგ კი საბოტაჟში დაადანაშაულეს და ყარაგანდის ოლქის შრომა-გასწორების ბანაკში გადასახლეს, საიდანაც ალარც დაბრუნებულა. რეაბილიტირებულია სიკვდილის შემდეგ.²

ადელხანოვის თბილისის ფაბრიკა-ქარხნები გასული საუკუნის 30-იანი წლების შუა ხანებამდე მუშაობდნენ, როგორც სახელმწიფო საწარმოები. 1924 წელს განხორციელდა ფეხსაცმლის ფაბრიკის რეკონსტრუქცია. საზღვრგარეთ შეიძინეს ფეხსაცმლის საკერავი ახალი მანქნები და სხვა, მაგრამ, მას შემდეგ, რაც მდინარე მტკვარი ჯებირებში მოაქციეს და სანაპიროები მოეწყო, ეს საწარმოები დაანგრიეს.

ანანოვები (ოვნანიანები)

XIX საუკუნის დასავლეთ საქართველოში ყველაზე მსხვილი მინათმფლობელი და ცნობილი მეურნეები ძმები ალექსანდრე და ივანე (ოვანეს) სტეფანეს ძე ანანოვები (ოვნანიანები) იყვნენ. მათი წინაპრები თბილისში ვასპურაკანიდან³ ჩამოსახლდნენ. ძმები ფლობდ-

¹ ა. დაუშვილი, ს. გიგაური, ისანი (1935-1985), თბ., 1985, გვ. 11.

² <https://alikhano.livejournal.com/86767.html>

³ ვასპურაკანი – სომხეთის ისტორიული პროვინცია. დღეს მისი ერთი ნაწილი თურქეთის, მეორე კი ირანის შემადგენლობაშია.

ნენ აჯამეთის ტყეს და მასთან დაკავშირებულ ხე-ტყის წარმოებას, მრავალ ჰექტარ სახნავ-სათეს მიწასა და ზერებს.

საქართველოში ალექსანდრე ცხოვრობდა, ხოლო ივანე ანანოვი ძირითადად მოსკოვში საქმიანობდა. იყო პირველი გილდიის ვაჭარი, მსხვილი სახლთმფლობელი, ცნობილი ფინანსისტი, ქველმოქმედი და რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთი უმდიდრესი ადამიანი. იგი 1812 წელს თბილისში დაიბადა და აქვე დაამთავრა ნერსესის სემინარია.

1850 წელს ივანე მეუღლესთან ერთად მოსკოვში დასახლდა, აქტიურად ჩაერთო ჯერ კომერციულ, ხოლო შემდეგ საფინანსო-საკრედიტო საქმიანობაში, რომელიც ცოტა მოგვიანებით საქართველოშიც თბილისისა და ქუთაისის კომერციულ ბანკებში განაგრძო. გაზეთ – „ივერიის“ ცნობით, მას ალებ-მიცემობა თხუთმეტი თუმნით დაუწყია და ისე გამდიდრებულა „მილიონის პატრონად ასახელებენ“.¹ ივანე ანანოვს მინიჭებული ჰქონდა „ნამდვილი სახელმწიფო მრჩეველის“ (действительный статский советник) ნოდება. ის იყო იმპერატორ ალექსანდრე II-ის ძეგლის მშენებლობის ხაზინადარი. მოსკოვში უბანს, რომელშიც ივანე ანანოვის სახლები მდებარეობდა, დღესაც ანანოვის შესახვევი ჰქვია.

ივანე ანანოვის ყველაზე მასშტაბური საქველმოქმედო პროექტი იყო თბილისის წმინდა სტეფანეს სახელობის მონასტერთან სომეხ ქალთა შვიდწლიანი სკოლის დაარსება, რომელიც მან მეუღლის მარინე ანანოვის ხსოვნას მიუძღვნა. ივანემ სკოლას თავისი სამსართულიანი სახლი და მოზრდილი მიწის ნაკვეთი შესწირა. სასწავლებლის ხარჯების დასაფარად კი ხუთსართულიანი შენობაც დათმო, რომელიც სიონის ქუჩაზე ადრე შეძენილი ბატონის ქარვასლის ნაცვლად ააგო.² სწორედ ამის გამო სკოლას მისი და მისი მეუღლის სახელი ეწოდა.³

ივანე ანანოვი 1888 წელს მოსკოვში გარდაიცვალა, დაკრძალულია მოსკოვის ვაგანკოვის სომხურ სასაფლაოზე. მას ჰყავდა ორი ქალიშვილი, რომლებმაც, მამის ანდერძის თანახმად, მოსკოვში ქველმოქმედების მიზნით შემოსავლიანი სახლები ააშენეს.

ალექსანდრე ანანოვმა მოსკოვის აღმოსავლურ ენათა ლაზარევის ინსტიტუტი დაამთავრა, ერთხანს ლონდონში იმყოფებოდა, შემდეგ

¹ გაზ. „ივერია“, 1888 წ., 4 მაისი.

² გაზ. „ივერია“, 1888 წ., 4 მაისი.

³ <https://www.armmuseum.ru/news-blog/2017/4/14/-171>

რუსეთში დაბრუნდა, ხოლო XIX საუკუნის 60-იან წლებში საქართველოში ჩამოვიდა და სათავეში ჩაუდგა სატყეო მეურნეობას, რომელიც ქუთისის გუბერნიაში მისმა ძმამ ივანემ შეიძინა.¹ ალექსანდრემ ინვესტიციები დასავლეთ საქართველოში მევენახეობა-მელვინეობის სფეროშიც ჩადო, ზვარი გააშენა, სოფელ ვარციხეში ღვინის ქარხანა ააგო, საფრანგეთიდან სპეციალისტები ჩამოიყვანა და ღვინისა და კონიაკის წარმოება დაიწყო. ამასთან, ალექსანდრე ანანოვმა ათეულობით შექტარი მიწის ნაკვეთი შეიძინა, რომლის უმეტეს ნაწილს ადგილობრივ გლეხებზე იჯარით გასცემდა. მიწის რენტა მისი შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო იყო.

ცოტა მოგვიანებით ალექსანდრე ანანოვი ბაქოს ნავთობრეწველთა ამხანაგობის „ძმები მირზოევი და კომპანიის“ მსხვილი აქციონერი გახდა და ამხანაგობის გამგეობის თავმჯდომარის პოსტიც დაიკავა. იგი სათავეში ედგა კავკასიის სომეხთა საქველმოქმედო საზოგადოებას, შედიოდა სხვა არაერთი საქველმოქმედო ფონდის მმართველობაში და ინდივიდუალურადაც ეწეოდა ქველმოქმედებას. 1864 წელს დააფინანსა 10 სომეხი მოზარდის მოსკოვში გაგზავნა იქაურ მექანიკურ ქარხანაში, საიუველირო და სამკერვალო სახელოსნოებში, ფერწერის, ქანდაკებისა და არქიტექტურის სასწავლებლებში პროფესიების დასაუფლებლად. სომეხ ჭაბუკებს საკონდიტრო საქმის შესასწავლად გზავნიდა საფრანგეთში და სხვა.²

1881 წელს ძმებმა დააფუძნეს ფონდი 16 ათასი მანეთი კაპიტალით, რომლის პროცენტებით ყოველწლიურად მოსკოვის ლაზარევის ინსტიტუტში ორ-ორი სომეხი სტუდენტის სწავლა ფინანსდებოდა.

ალექსანდრე ანანოვი ქალაქის ბურჟუაზიულმა წრეებმა 1890 წელს თბილისის თვითმმართველობის ხმოსნად აირჩიეს.³ ცნობილი კომერსანტი და ქველმოქმედი 1909 წელს თბილისში გარდაიცვალა.⁴ ანდერძით მან სომეხთა საქველმოქმედი საზოგადოებას მნიშვნელოვანი თანხა დაუტოვა.

¹ გაზ. „დროება“, 1882 წ., 24 ივლისი.

² Р. Саргисян, Армяне-благотворители Тифлиса (Вторая половина XIX в.). [http://hpj.asj-oa.am/5686/1/2011-2\(149\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/5686/1/2011-2(149).pdf)

³ ა. ბენდიანიშვილი, თბილისის საქალაქო თვითმმართველობა 1975-1917, თბ., 1960, გვ. 29.

⁴ გაზ. „დროება“, 1909 წ., 24 თებერვალი.

ძმები ანანოვების ბიზნესი არ შეწყვეტილა. იგი კიდევ უფრო წარმატებით, ალექსანდრეს შვილებმა აბგარ და მიხრან ანანოვებმა¹ განაგრძეს, რომლებმაც უმაღლესი განათლება საფრანგეთში მიიღეს: მიხრანი მეღვინე-ტექნოლოგი იყო, ხოლო აბგარი მეტყვე-ინჟინერი. დარგებიც თავიანთი პროფესიის შესაბამისად გაინა-ნილეს, პირველმა მევენახეობა-მეღვინეობის საქმე ჩაიბარა, მეორე კი ხე-ტყის დამზადების პროცესს უძღვებოდა.

მიხრან ანანოვმა მევენახეობა-მეღვინეობაში 1,5 მილიონი მანე-თი დააბანდა. მოაწყო სანერგე მეურნეობა, გააფართოვა ზვრები და გაამრავალფეროვნა ყურძნის ჯიშები. მრეწველს ძირითადი მარანი სოფელ ვარციხეში ჰქონდა, ბაღდათსა და ყვირილაში (დღეს ზეს-ტაფონი) კი ღვინის ახალი ქარხნები ააშენა, რომლებშიც მოწინავე ტექნოლოგიები დანერგა. ანანოვის ღვინის რეალიზაციის მთავარი კანტორა თბილისში მდებარეობდა, საბითუმო საწყობები და მაღა-ზიები კი გასანილი იყო პეტერბურგში, მოსკოვში, ვარშავაში, ბაქოსა და ბათუმში, რომლებშიც ყოველწლიურად სარეალიზაციოდ 20-30 ათასი ვედრო სუფრის ღვინო, 30-40 ათასი ბოთლი შამპანური² და 60 ათასი ბოთლი კონიაკი იგზავნებოდა.³

ანანოვის სასმელები ფართოდ იყო ცნობილი არა მხოლოდ კავ-კასიაში, არამედ რუსეთის იმპერიის სხვა მხარეებშიც. მათ აღიარება ჰპოვეს ასევე არაერთ საერთაშორისო გამოფენაზეც.

აბგარ ანანოვის ტყის ფართობი 5 ათას დესეტინას შეადგენდა და ძირითადად აჯამეთით შემოიფარგლებოდა. მან ტყის სიღრმეში შეიყვანა 11 კმ. სიგრძის რკინიგზის ხაზი, რომლითაც უწყვეტად გამოჰქონდათ შეშა და სხვა მასალა.⁴ იმ დროს საქართველოში რკინიგზის მთავარი მაგისტრალი შენდებოდა, დიდი იყო მოთხოვნა ხის

¹ ზოგიერთ პუბლიკაციაში (Mikhran Ananov – Country of Liquid Sun https://www.messenger.com.ge/issues/4636_may_8_2020/4636_culture.html) აბგარ და მიხრან ანანოვები ივანე ანანოვის შვილიშვილებად არიან მოხსენიებული, რაც შეცდომაა.

² ნიკო კეცხოველის გადმოცემით, ანანოვი თავის ცნობილ წითელ შამპანურს ცხინვალური შავკაპიტოს ყურძნისაგან აყენებდა. ნ. კეცხოველი, არსიანიდან მოვდივარ, მომიხარია. http://environment.cenn.org/app/uploads/2016/10/niko_ketskhoveli_arsianidan_movdivar_momikharia.pdf

³ საქართველოს ისტორია, ტ. V, თბ., გვ.

⁴ მ. ჯოღბორდი, ნ. ლიპარტელიანი, ქართველი და უცხოელი მეწარმეების სამეურნეო-საქველმოქმედო საქმიანობა საქართველოში (XIX საუკუნის დასაწყისი – XX საუკუნის I მეოთხედი), გვ. 326.

შპალებზე, რომლის მთავარი მიმწოდებელი ანანოვის სატყეო მეურნეობა იყო. მრენველს სახერხი ქარხანა ჰქონდა თბილისშიც, სადაც 1901 წელს ხანძარი გაჩენილა.¹

აბგარ ანანოვი 1916 წლის 31 დეკემბერს გარდაიცვალა. დაკრძალულია ვერის საგვარეულო სასაფლაოზე.²

მიხრან ანანოვმა 1903 წელს თბილისში, ალექსანდრე გრიბოედოვის ქუჩაზე, ააგებინა მშვენიერი სახლი, რომლის სადარბაზოს მოხატულობა დღემდეა შემორჩენილი. მანვე დააფინანსა თბილისში, ბებუთოვის (შემდეგში ენგელსის, დღეს ლადო ასათიანის №28) ქუჩაზე გოთური სტილის აგურის შენობა (არქიტექტორი ალექსანდრე ოზეროვი), რომელშიც განთავსებული გიმნაზია „ანანოვის გიმნაზიის“ სახელითაც იყო ცნობილი. საკუთარი ხარჯებით ააშენა ანანოვმა ყრუ-მუნჯთა და ბავშვთა სახლები, თანხას სწირავდა გაჭირვებულთა და ობოლთა ფონდს და სხვ.

მრენველი და ქველმოქმედი 1917 წლიდან თბილისის მეორე კომერციული სასწავლებლის სამეურვეო საბჭოს წევრი იყო.

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მიხრან ანანოვის საქმიანობის შესახებ ცნობები მწირია. გაზეთ „საქართველოს“ ინფორმაციით, „ანანოვის ტყის დაცვა დღემდის ვერ მოეწყო ხეირიანად და სოფლელები უმოწყალოდ სჩებენ ას წლობით ნაშენ-ნაზარდ ტყეს. ანანოვის ტყეში მიმავალ შარა გზაზე თავდასხმები გახშირდა, უხვდებიან ქუთაის-ბაღდადის დელეჟნებს“.³

ერთი საარქივო ცნობის თანახმად, ანანოვისათვის მამული ჩამოურთმევიათ.⁴ მრენველს საჩივარი დაუწერია, რომელიც 1918 წლის 7 ნოემბერს მთავრობის სხდომაზე განუხილავთ, მაგრამ არ დაუკმაყოფილებიათ. არ ჩანს, კონკრეტულად რის გამო, მაგრამ მისთვის ქარხნისა და საცხოვრებელი სახლის კონფისკაციის საკითხიც დამდგარა.⁵

¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1901 წ., 29 ივლისი.

² გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1917 წ., 5 იანვარი; გაზ. „ჩვენი მეგობარი“, 1917 წ., 4 იანვარი.

³ გაზ. „საქართველო“, 1919 წ., 14 მაისი.

⁴ საქართველოს დამფუძნებელი კრების 1919 წლის 11 ივლისის კანონის საფუძველზე, მთავრობას სახელმწიფოებრივი ან საზოგადოებრივი საქმიანობისათვის, კერძო მესაკუთრებისაგან უძრავი ქონების იძულებით ჩამორთმევის, დროებით დაჭერის ან მის სარგებლობაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა.

⁵ საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1881, ანაწ. 1, საქმ. 14.

მიხრან ანანოვი იმ დროს ფართოდ მოძალეულ კრიმინალის მსხვერპლიც გამხდარა. იგი ერთ-ერთ ყაჩაღს გაუტაცია და მხოლოდ გამოსასყიდის გადახდის შემდეგ გაუთავისუფლებია.¹

საქართველოს გასაბჭოების დროისათვის ანანოვი ოჯახით ემიგრაციაში წასულა და ავსტრიაში დამკვიდრებულა. მის სახლში საბავშვო ბალი გაუხსნიათ.² მიხრან ოვანესიანს დარჩა შვილი ალექსანდრე (1910-1992), რომელიც თბილისში დაიბადა. გაიზარდა პარიზში. მუშაობდა ცნობილი გამომცემლობის „Librairie Larousse“ პედაგოგიური განყოფილების დირექტორად, მიჩნეულია საფრანგეთის ასტრონავტიკის ერთ-ერთ ფუძემდებლად.³

გავრცელებული თვალსაზრისით, მიხრან და აბგარ ანანოვები თითქოს 1866 წელს პეტერბურგში გაემგზავრნენ, რკინიგზის ადმინისტრაციაში დიდძალი თანხა გადაიხადეს, პროექტი შეაცვლევინეს და სარკინიგზო მაგისტრალი ქალაქ ქუთაისის ნაცვლად სოფელ რიონში, თავიანთ მამულში გამოატარებინეს. ანანოვების ინტერესი დაკმაყოფილდა, ბიზნესის წარმოება მათთვის გაიოლდა, მაგრამ ქუთაისი რკინიგზის მაგისტრალს დიდი ხნით ჩამორჩა.⁴

აქ აშკარა შეუსაბამობაა. ძმები 1866 წლისათვის მცირეწლოვანები იყვნენ და ამ საქმის მოგვარებას ვერ შეძლებდნენ. არსებობს უფრო დამაჯერებელი მასალა, რომელიც ცხადყოფს, რომ რკინიგზის ქუთაისზე აცილება თავად მირსკის⁵ შემწეობით ივანე ანანოვს მოუხერხებია.⁶

¹ ბარონი ფრიდრიხ ფონ კრეს კრესენშტეინი. ჩემი მისია კავკასიაში, ქუთაისი, 2002, გვ. 103.

² https://www.messenger.com.ge/issues/4636_may_8_2020/4636_culture.html

³ ru.hayazg.info › Анализ...

⁴ http://psnews.ge/index.php?m=68&news_id=56978

⁵ სავარაუდოდ, ეს უნდა იყოს ინჟანტერიის გენერალი დმიტრი ივანეს ძე სვიატოპოლსკი-მირსკი, 1875 წლიდან კავკასიის მეფისნაცვლის თანამემწე.

⁶ გაზ. „შრომა“, 1882 წ., 21 ივლისი.

მიქაელ არამიანცი მთიანი ყარაბაღის მკვიდრი იყო, სადაც 1843 წელს დაიბადა. ქალაქ შუშაში სწავლის პარალელურად, ადგილობრივი ვაჭრისაგან კომერციული საქმეც შეისწავლა, მცირე ხნით სპარსეთშიც იმუშავა, შეძლო გარკვეული თანხის დაგროვება და 1871 წელს კავკასიის ცენტრში, თბილისში ჩამოვიდა. აქ მან ქსოვილებით, შალითა და აბრეშუმით ვაჭრობა დაიწყო, პარალელურად კი ჩართული იყო შაქრის ტრანზიტულ აღებ-მიცემობაში სპარსეთსა და ევროპის ქალაქებში, რამაც ჯერ კიდევ ახალგაზრდულ ასაკში მილიონერი გახადა.

1877-1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის პერიოდში ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების ჩაკეტვამ არამიანცს დიდი ფინანსური სიძნელეები შეუქმნა, კომერსანტი ლამის გაკოტრდა, მაგრამ გული არ გაუტეხავს, ამჯერად ბაქოს მიაშურა და 1884 წლიდან ხელი ახალ ნავთობის ბიზნესს მიჰყო. ცნობილ მრეწველ ალექსანდრე მანთაშევთან ერთად, რომელსაც ახალგაზრდობიდან იცნობდა, მიქაელ არამიანცმა სანავთობო კომპანია დააფუძნა. კომპანია კასპიის ზღვის სანაპიროზე 170-ზე მეტ დესეტინა ნაკვეთს ფლობდა, სადაც ნავთობსარეწების გარდა გამართული იყო ნავთობის ქარხანა, ნავმისადომი, მცირე სახელოსნოები და სხვა ინფრასტრუქტურა. XX საუკუნის დასაწყისისათვის კომპანია ნავთობის მოპოვებაში მხოლოდ „ძმები ნობელების“ კომპანიასა და ძმები როტშილდების „კასპია-შავი ზღვის საზოგადოებას“ ჩამორჩებოდა. ამხანაგობას „მანთაშევი და კომპანია“ წარმომადგენლობები გახსნილი ჰქონდა სმირნაში, თესალონიკეში, კონსტანტინოპოლში, კაიროში, მარსელში, ლონდონში, ბომბეისა და სხვა ქალაქებში. კომპანიის 25 პროცენტიანი წილის (ზოგიერთი ცნობით ერთი მესამედის) მფლობელი არამიანცი იყო. ნავთობმრეწველსა და კომერსანტს საკუთარი ვილა ჰქონდა ახტალაში, ხოლო პანსიონატი და მინერალური სამკურნალო წყლის რამდენიმე წყარო კისლოვოდსკში.

მიქაელ არამიანცს ხშირად ბურჟუაზიული თბილისისის „მთავარ არქიტექტორად“ მოიხსენიებენ,¹ რაშიც მისი დაკვეთით თბილისში

¹ <https://www.golosarmenii.am/article/48368/osobnyak-aramyanca-vklyuchen-v-reestr-pamyatnikov-istorii-i-kultury>
https://vk.com/topic-34135321_25793781?post=78

რამდენიმე სოლიდური შენობის, კერძოდ, გოლოვინის პროსპექტზე სასტუმროების „მაჟესტიკისა“¹ და „პალას-ოტელის“,² ხოლო ავლა-ბარში ქალაქის მუნიციპალური საავადმყოფოს აგება იგულისხმება. არამიანცი სერგიევის (დღეს მაჩაბლის №6) ქუჩაზე მდებარე ლამაზ შენობაში ცხოვრობდა, მასვე ეკუთვნოდა ასევე, შემოსავლიანი სახლი ცნობილი „ვერის ბაზრის“ მიმდებარედ ოლგას (დღეს მერაბ კოსტავას) ქუჩაზე.

1902 წელს მიქაელ არამიანცმა სურვილი გამოთქვა, რომ 100 ათას მანეთს გაიღებდა ქალაქში საავადმყოფოს აშენებისათვის, რომელსაც მისი სახელი უნდა დარქმეოდა. მშენებლობა რამდენიმე წელს გაგრძელდა, საავადმყოფოს დასრულებას დაპირებული თანხა არ ეყო და დამატებით ხარჯი ზუბალაშვილებმა გაიღეს. 1909 წლის ბოლოს გახსნილ ამ საავადმყოფოს, რომელიც ქალაქს დაეთმო, დიდხანს საკუთარი სახსრებით არამიანცი ინახავდა. იგი თვითონ იხდიდა, როგორც ავადმყოფთა მკურნალობის ხარჯს, ისე სამედიცინო პერსონალის ხელფასებსაც. საავადმყოფოში იდგა კავკასიაში პირველ რენტგენის აპარატიც, რომელიც ევროპიდან არამიანცმა პირადად ჩამოიტანა.

მიქაელ არამიანცის სახელს უკავშირდება სომხეთის ეთნოგრაფიული საზოგადოების დაარსება, რომელიც მოწოდებული იყო მოეძია და შეეგროვებინა სომხეთის კულტურული მემკვიდრეობის ამსახველი ექსპონატები და მასალები. ქველმოქმედი დიდ თანხებს სწირავდა ამ საზოგადოებას, რომლის ბაზაზე შემდგომში სომხეთის ისტორიის სახელმწიფო მუზეუმი გაიხსნა. მანვე მონაწილეობა მიიღო აკადემიკოს ნიკო მარის დაფინანსებაში, რომლის ექსპედიცია პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის ეგიდით, 1892 წლიდან 1917 წლამდე სომხეთის ძველ დედაქალაქ ანისში არქეოლოგიური გათხრებს აწარმოებდა და სხვა.

მილიონერი კომერსანტის მიერ გაწეული ქველმოქმედებიდან აღსანიშნავია: 50 ათასი მანეთის შეწირვა თბილისის მეორე გიმნა-

¹ დღევანდელი „თბილისი მარიოტი“. ხუროთმოძღვარ გაბრიელ ტერ-მიქელოვის პროექტით აგებულ შენობას 1915 წელს პარიზში გრან-პრი და ოქროს მედალი მიაკუთვნეს საუკეთესო არქიტექტურისათვის.

² დღევანდელი თეატრალური უნივერსიტეტი. სასტუმრო შენობაში გახსნილი იყო კინოთეატრი სახელწოდებით „არფასტო“. ეს აბრევიატურა მიქაელ არამიანცის შვილების სახელთა პირველი ასოების კომბინაციას წარმოადგენდა.

ზიისათვის; 10 ათასი მანეთის გამოყოფა ბაქოს სომეხთა ჰუმანიტარული საზოგადოებისათვის; ერმიადინის ტაძრისათვის გაწეული დახმარება 7 ათასი მანეთით; დასახლების მოწყობა ოსმალეთის იმპერიიდან ლტოლვილი თანამემამულეებისათვის ბორჩალოს პროვინციაში, მდინარე ალგეთის სანაპიროზე; თანხის გაღება სვეტიცხოვლის შეკეთებისა და გორში სომხური ეკლესიის რესტავრაციისათვის; ფოთში მცხოვრები სომხებისთვის 37 ათასი მანეთის გაგზავნა ხისდამმუშავებელი ქარხნის ასაშენებლად; ახპატის მონასტრისა და ადგილობრივი სომხური თემისათვის ტყისა და სახნავი მიწის ვრცელი ნაკვეთების გადაცემა; შუშის საეპარქიო სკოლისათვის ამ ქალაქში მდებარე სახლის ჩუქება, რომელშიც თვითონ დაიბადა და სხვა.¹

დიდმა სიმდიდრემ და ქონებამ სრულად ვერ უზრუნველყო თბილისის საპატრიო მოქალაქისა და პირველი გილდიის ვაჭრის მიქაელ არამიანცის ოჯახური ბედნიერება. მას ცოლად ჰყავდა თბილისელი კომერსანტის ქალიშვილი ეხისაპეტ შოლკოიანცი, რომელთანაც ხუთი შვილი შეეძინა. მათგან ორი მცირეწლოვან ასაკში გარდაიცვალა. ამასთან, ეხისაპეტს საყვარლები გაუჩენია, რის გამოც მეუღლეთა შორის ურთიერთობა დაიძაბა. მიქაელი ცოლს გაეყარა. ბაქოდან ხელახლა თბილისში გადმოსვლის შემდეგ, რაც მეუღლის დაუინების გარდა, ბიზნესკომპანიონ მანთაშევთან ურთიერთობის გაყვეტითაც იყო განპირობებული², არამიანცმა ცხოვრება ახალგაზრდა ლამაზმანს ევგენია შხიანცს დაუკავშირა, თუმცა მასზე არ დაქორწინებულა. კომერსანტმა ევგენიას ოლგას ქუჩაზე სამსართულიანი სახლი აუშენა, ეზოში პარიზიდან ჩამოტანილი, საგანგებოდ მისთვის დამზადებული ირმების ბრინჯაოს ქანდაკება დაუდგა და საჩუქრებითაც ანებივრებდა, თუმცა არც მასთან გაუმართლა. ქალი საყვარელთან ერთად თბილისიდან გაიქცა. იგი არამიანცთან მრავალი წლის შემდეგ, ავადმყოფი დაბრუნდა და მალევე გარდაიცვალა.³ გარდაცვლილი სატრფოს პატივსაცემად, მის სახლთან გამავალ პატარა ქუჩისთვის არამიანცმა ევგენიას სახელი დაარქმევინა.⁴

¹ <https://ok.ru/armeniatod/topic/64664110929166>

² ა. მანთაშევს კომპანიაში ერთპიროვნული მმართველობა სურდა, რისთვისაც არამიანცის ზურგს უკან ამხანაგობის აქციების შესყიდვა დაიწყო. მ. არამიანცი საერთოდ გავიდა მანთაშევთან ერთობლივი ბიზნესიდან.

³ <http://tbilisebi.ge/index.php?newsid=268437144>

⁴ გაზ. „კვირის პალიტრა“, 2020 წ., 20 მარტი; <https://www.marketer.ge/miquael-aramianci/>

1907 წელს თბილისში ბოროტმოქმედებმა არამიანცის ვაჟი გაიტაცეს და ბიზნესმენს მის განთავისუფლებაში 100 ათასი მანეთი გამოძალეს. უფრო გვიან, 1919 წელს მაისში ყაჩაღებმა თვითონ მიქაელის გატაცებაზე მოითბეს ხელი, თუმცა დამნაშავეები საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა განსაკუთრებული რაზმის წევრებმა აღმოაჩინეს და დააპატიმრეს.

მიქაელ არამიანცის ცხოვრებაში 1904 წელს კიდევ ერთი ინციდენტი მომხდარა. გაზეთების ცნობით, თბილისში, არტისტული საზოგადოების კლუბში, ბანქოს მოთამაშე არამიანცისათვის გარედან შემოსულ ერთ-ერთ პირს ფიზიკური შეურაცხყოფა მიუყენებია. კომერსანტს ჯიბიდან რევოლვერი ამოუღია და გაუსვრია. სასამართლომ არამიანცი გაამტყუნა და 8 თვით „პატიმართა გამასწორებელ რაზმში“ გაგზავნა მიუსაჯა, რომელიც შემდეგ ორთვიანი ციხით შეუცვალეს.¹

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დროს, კერძოდ 1920 წლის გაზაფხულზე, მიქაელ არამიანცს სახელმწიფომ თბილისში ქონების ნაწილი (რუსთაველის გამზირზე №17-ში მდებარე ექვსსართულიანი შენობა და მიწის ნაკვეთი) იძულების წესით ჩამოართვა, მაგრამ თანხით აუნაზღაურა.² საბჭოთა რეჟიმმა კი მას ყველაფერი წაართვა და მხოლოდ საცხოვრებელი ბინა დაუტოვა. მიქაელ არამიანცი თბილისში, 1922 წლის 19 დეკემბერს, სიღარიბეში გარდაიცვალა. მის დაკრძალვას ხოჯეევანქის სასაფლაოზე მრავალი თბილისელი დაესწრო.

არამიანცის ვაჟები არამი და სოგომი 1921 წელს ემიგრაციაში საფრანგეთში გაიხიზნენ, ხოლო მიქაელთან ერთადერთ მზრუნველად მისი უფროსი ქალიშვილი, ფლორა დარჩა, რომელმაც 100 წელზე მეტ ხანს იცოცხლა და 1980-იანი წლების დასაწყისში თბილისში გარდაიცვალა. არამიანცის კიდევ ერთი ქალიშვილის ანას შთამომავლები დღეს ლონდონში ცხოვრობენ.

¹ გაზ. „ივერია“, 1905 წ., 26 თებერვალი.

² გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ., 6 მაისი.

ალექსანდრე მანთაშევი ერთ-ერთი გამორჩეული სახელია განსახილველ პერიოდში საქართველოში მოღვაწე მრეწველთა და ქველმოქმედთა შორის. ნავთობის ცნობილი მომხმარებელი 1842 წელს თბილისში დაიბადა. აქვე დაამთავრა ჰალუსტ პაპაზიანის კერძო სკოლა, შემდეგ კი სპარსეთში, მამასთან ჩავიდა, რომელიც თავრიზში ქსოვილებით ვაჭრობდა. 1869 წელს ინგლისში გაემგზავრა. სამი წელი მანჩესტერში დაჰყო, საიდანაც მამას საქონლით ამარაგებდა. აქ მან კომერციის ევროპულ პრაქტიკასთან ერთად ინგლისური, ფრანგული და გერმანული ენებიც შეისწავლა.

დედ-მამის გარდაცვალების შემდეგ, ალექსანდრე მანთაშევს, როგორც მშობლების ერთადერთ მემკვიდრეს, 200 ათასი მანეთი დარჩა. ამ ფულით მან თბილისში კომერციული ბანკის საკონტროლო პაკეტი შეიძინა, ჯერ მთავარი აქციონერი, მალე კი ბანკის ადმინისტრაციული საბჭოს თავმჯდომარე გახდა.

თბილისში, სასტუმრო „კავკაზის“ პირველ სართულზე კომერსანტმა და ბანკირმა ჯერ ქსოვილების მაღაზია გახსნა, ხოლო შემდეგ საცალოს ნაცვლად, საბითუმო ვაჭრობაზე გადავიდა. ცოტა მოგვიანებით მანთაშევმა დღევანდელი კოტე აფხაზის ქუჩაზე ქარვასლა ააგო და შარდენის ქუჩაზე სავაჭრო რიგი დააფუძნა. ვინაობა ქუჩა გადახურული იყო და მას „ბნელ რიგს“ ეძახდნენ. აქ მდებარე ორსართულიანი შენობების მწკრივში პავილიონები იყო განთავსებული, რომლებშიც მაუდით, ჩითით, ფარჩითა და მატყლით ვაჭრობდნენ. ვაჭრობისა და განსაკუთრებით ბანკის შემოსავლებმა სოლიდური კაპიტალი შეადგინა, რომელიც შორსმჭვრეტელმა მანთაშევმა ახალ სფეროში ნავთობმოპოვებასა და გასაღებაში დააბანდა. თავისი ინვესტიციები მან ახლა ბაქოსაკენ წარმართა. ეს იყო დრო, როდესაც ნავთობი სამომხმარებლო საქონლის ნაცვლად მსოფლიო მნიშვნელობის სტატეგიული ნედლეული ხდებოდა.

1899 წელს ალექსანდრე მანთაშევმა მიქაელ არამიანცთან ერთად დააფუძნა ნავთობმოპოვებელი და სავაჭრო საზოგადოება „ა. ი. მანთაშევი და კომპანია“, რომლის საწყისი კაპიტალი 22 მილიონ მანეთს შეადგენდა.¹ საზოგადოებამ ბაქოში ნავთობგადამამუშავებე-

¹ Х. Дадаян, Армяне и Баку (1850-ые гг. 1920г.), Ереван, 2007, с. 24.

ლი და საპოხ საშუალებათა ქარხნები ააშენა, ინგლისში ორი ტანკერი შეიძინა, რომლებითაც ბათუმიდან ნავთობი ინდოეთში, ჩინეთში, იაპონიასა და სხვა ქვეყნებში ჩაჰქონდათ.

ალექსანდრე მანთაშევს ეკუთვნოდა ბათუმში თუნუქისა და ხის ყუთების დამაზადებელი ქარხანა, რომლის პროდუქცია ჯერ კიდევ შეუცვლელი იყო ნავთობის ბიდონებით ტრანსპორტირებისათვის (1902 წელს ამ ქარხანის მუშათა საპროტესტო გამოსვლების ორგანიზება ახალგაზრდა სტალინს – იოსებ ჯულაშვილს უკავშირდება).

მანთაშევი ცხენებით ყოფილა გატაცებული. მისი დაკვეთით დიდუბეში მოზრდილი საჯინიბე აუშენებიათ, რომელსაც თურმე ფინანსისტისა და კომერსანტის რჩეული ცხენები ამშვენებდა. პატრონი იმდენად ყოფილა დაინტერესებული თავისი ცხენებით, რომ მათ მომვლელებთან დასაკავშირებლად, სოლოლაკში მდებარე საკუთარი სახლიდან (პასკევიჩის ქუჩა დღეს გერონტი ქიქოძის ქუჩა №8) დიდუბემდე ტელეფონიც გაუყვანია. არ არის სწორი გავრცელებული ინფორმაცია, რომ ეს იყო პირველი სატელეფონო ხაზი თბილისში.¹ თბილისში ტელეფონი პირველად 1882 წელს გაზეთ „კავკაზის“ რედაქციასა (სასახლის ქუჩა) და მის სტამბას შორის ამუშავდა.

პირველი გილდიის ვაჭარი, ალექსანდრე მანთაშევი 1890 წელს არჩეული იყო თბილისის სათათბიროს ხმოსნად, და როგორც არაერთ პუბლიკაციაშია აღნიშნული, თითქოს მის სპიკერადაც. მართალია, ფულმა მანთაშევს გზა გაუხსნა თბილისის ელიტაში, აქაურმა ვაჭარ-მრეწველთა წრეებმა იგი ნამდვილად აირჩიეს სათათბიროს წევრად (ხმოსნად), მაგრამ ალექსანდრე მანთაშევი არასოდეს ყოფილა სათათბიროს სპიკერი.²

როგორც მისი ბიოგრაფები აღნიშნავენ, ალექსანდრე მანთაშევს გამოარჩევდა შესაშური ინტუიცია, გამჭრიახი გონება და მოთამაშის აზარტი. არ უშინდებოდა რისკს და ხშირად უმართლებდა კიდევ. იგი რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარი ადამიანი იყო. 1910 წელს, სანკტ-პეტერბურგში, საახალწლო მიღებაზე, ნიკოლოზ

¹ <https://ru.armeniasputnik.am/society/20190120/16834392/bez-mantasheva-tbilisi-by-l-by-dru-gim-ili-chto-ostavil-gruzii-armyanskij-neftyanoj->

² В. Головин, Тифлис. Манташевы. http://www.rcmagazine.ge/index.php?option=com_content&task=view&id=2689&Itemid=109

II-ეს რუსეთის 20 უმდიდრესი პიროვნება მიუწვევია. მოსაწვევების ნომრები იმ მომენტისათვის სტუმართა კაპიტალს შეესაბამებოდა. მანთაშევის მოსაწვევი მე-13-ე ნომერი ყოფილა.¹

ფართოდაა გავრცელებული შეხედულება, თითქოს ალექსანდრე მანთაშევი იყო 835 კმ. სიგრძის ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის მშენებლობის ერთ-ერთი მთავარი დამფინანსებელი,² თუმცა, ნავთობსადენის თემაზე არსებულ კვლევით ნაშრომებში მანთაშევის ინვესტიციაზე არაფერია ნათქვამი.³

ალექსანდრე მანთაშევი დიდად იყო სახელგანთქმული თავისი უხვი ქველმოქმედებითაც. 1880 წლიდან მოყოლებული რუსეთისა და ევროპის საუკეთესო უმაღლეს სასწავლებლებში მისი ხარჯით ათეულობით ახალგაზრდამ მიიღო განათლება. მათ შორის იყვნენ ისეთები, რომელთაც სომხეთის ისტორიაში თვალსაჩინო ადგილი უკავიათ: კომპოზიტორი კომიტასი⁴ (ნამდვილი სახელი და გვარია სოგომონ სოგომონიანი), აკადემიკოსი აკოფ მანანდიანი, პროფესორი ნიკოლოზ ადონცი, კათოლიკოსი გეორგ ჩორეჭიანი, პოლიტიკოსი ალექსანდრე ხატისოვი, ბოლშევიკი რევოლუციონერი სტეფანე შაუმიანი⁵ და სხვები.

ალექსანდრე მანთაშევმა 500 ათას ფრანკზე მეტი თანხით დააფინანსა იოანე ნათლისმცემლის სომხური ეკლესიის მშენებლობა პარიზში⁶, რომელიც ქალაქის სომხურ დიასპორას უსახსოვრა. საფრანგეთის პრეზიდენტმა ემილ ლუბემ ქველმოქმედი საპატიო ლეგიონის ორდენით დააჯილდოვა. 1909 წელს მანთაშევის სახსრებით თბილისში აშენდა ნერსესის სემინარიის ახალი შენობა, ხოლო

¹ Газ. „Санкт-Петербургские ведомости“, 1910 г., 2 января.

² <https://www.forbes.ru/mneniya/opyty/26844-pervaya-neftyanaya>
<https://m.ok.ru/tiflisiarm/topic/68910806518625>

³ История трубопроводного транспорта и Баку – OurBakuwww.ourbaku.com › Ист..

⁴ კომიტასისათვის მანთაშევს ევროპიდან სპეციალურად მისთვის ჩამოტანილი რიალიც ურუქებია.

⁵ ს. შაუმიანი მანთაშევის ერთ-ერთი შვილის – გეორგის კერძო მასწავლებელი იყო. გადმოცემით, მრეწველსა და კომერსანტს შაუმიანისათვის თავის ქალიშვილზე დაქორწინება, კომპანიაში მაღალი თანამდებობა და 200 ათასი მანეთის შუითვე შეუთავაზებია, მაგრამ მომავალ რევოლუციონერს ეს წინადადება უარყვია. იხ. А. Заев, Жернова революции. Жизнь и смерть Степана Шаумяна. <https://noev-kovcheg.ru/mag/2006-07/37.html>

⁶ <https://ru.armeniasputnik.am/columnists/20180128/10321881/mantashev-kotorogo-znal-rotshild-on-postroil-cerkov-tam-gde-bolshe-vsego-greshil.html>

მომდევნო წელს გაიხსნა სავაჭრო სასწავლებელი, რომელსაც მისი სახელი მიეკუთვნა (ამ შენობაში ლადო ასათიანის ქუჩაზე დღეს 43-ე სკოლაა განთავსებული).

1899 წელს ალექსანდრე მანთაშევი 1000 მანეთით შეენია სვეტიცხოვლის განახლების ფონდს,¹ 1901 წელს სრულად დააფინანსა თბილისში ვანქის ტაძრის რეკონსტრუქცია, ხოლო 1910 წელს 250 ათასი მანეთი გამოყო ერმიადინში ყოველთა სომეხთა კათოლიკოსის რეზიდენციის ასაგებად.

ქველმოქმედი ყოველწლიურად ოთხ-ოთხი ათასი მანეთით ეხმარებოდა სომხურ დრამატულ საზოგადოებას, თანხებს სწირავდა ასევე სხვა სომხურ საგანმანათლებლო და კულტურული დაწესებულებებს, მათ შორის ნერსესის სემინარიას, თბილისის გიმნაზიას, კერძო ბიბლიოთეკებსა თუ ცალკეულ მსახიობებს.

ალექსანდრე მანთაშევს მინიჭებული ჰქონდა „ნამდვილი სახელმწიფო მრჩეველის“ წოდება და არჩეული იყო მრავალი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის წევრად. მისი თაოსნობით თბილისში დაარსდა „სომეხთა საქველმოქმედო საზოგადოება“, რომლისთვისაც ყოველწლიურად 20 ათას მანეთს გამოჰყოფდა, აშენდა ინტერნატი მცირეწლოვანი დამნაშავეებისათვის და სხვა.

დიდი ქონების პატრონი თავმდაბლობით გამოირჩეოდა და მოკრძალებულად ცხოვრობდა. არ უყვარდა ძვირფასეულობა და სამკაული. ატარებდა უბრალო საათს ასეთივე ძეწკვით. შეეძლო ჰყოლოდა საკუთარი ეტლიცა და ავტომობილიც, მაგრამ, როგორც თანამედროვენი გადმოგვცემენ, ქალაქში ფეხით ან ტრამვაით გადაადგილდებოდა. იყო მეუღლისა და ოჯახის უსაზღვროდ ერთგული, იზიდავდა ლიტერატურა და ხელოვნება.

ერთი მოგონების თანახმად, რომელიც ანასტასია მაყაშვილს ეკუთვნის, 1900 წელს, გერმანიაში სამკურნალოდ მყოფი ილია ჭავჭავაძე მეუღლესა და დასთან ერთად, კარლსბადში ცნობილ სასტუმრო „პუჰ“-ის რესტორანში სადილობდა. კერძები მშვენიერი ყოფილა, მაგრამ პური (პატარა მრგვალი ფუნთუშა) მოჰქონდათ ცოტა. ილიამ ერთხელ თურმე პურის დამატება მოითხოვა. „მოუტანეს კალა-

¹ გაზ. „ივერია“, 1899 წ., 2 მაისი.

თით და დაუდგეს წინ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ლაქიამ ჩამოიარა და შეეკითხა ილიას, რამდენი მიირთვითო, რაზეც მან უპასუხა, რომ „არ მახსოვს, არ დამითვლიაო“. ამ დროს რესტორანში შემოსულა ალექსანდრე მანთაშევი, რომელიც სალაპარაკოდ დამჯდარა ილიას მაგიდასთან. სადილებზე ჩამოვარდნილა საუბარი. „მანთაშევმა ურჩია სადილები ნომერში მოითხოვე და იქ გაანაწილე, როგორც გინდაო. როცა მანთაშევი გამოგვეთხოვა და წავიდა, ილიამ თქვა: „ნახეთ, როგორი ანგარიში მასწავლაო“, მოგვითხრობს მემუარისტი.¹

ალექსანდრე მანთაშევი 1911 წელს სანკტ-პეტერბურგში გარდაიცვალა. თბილისური სომხური გაზეთი „მშაკი“ ასე გამოეხმაურა მის გარდაცვალებას: „სომხური ქველმოქმედების სფეროდან წავიდა უდიდესი პიროვნება, რომლის მსგავს ადამიანს დიდხანს ვეღარ იხილავს სომხური სავაჭრო კლასი“. ანდერძის თანახმად, მანთაშევის ცხედარი თბილისში ჩამოასვენეს და ვანქის ტაძარში დაკრძალეს. როცა საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ტაძარი დაანგრეს, მისი საფლავიც დაიკარგა.

ცნობილ მრეწველს, ბანკირსა და ქველმოქმედს 8 შვილი ჰყავდა 4 ვაჟი და 4 ქალი, რომელთათვისაც მემკვიდრეობით 3 მილიონ მანეთზე მეტი – მარტო უძრავი ქონება დაუტოვებია. მამის გზა ნავთობის ბიზნესში მხოლოდ ერთმა ვაჟმა ლეონმა განაგრძო.² იგი ცნობილი გახდა ასევე თავისი მრავალრიცხოვანი დოლის ცხენებით მოსკოვში, აქვე შეძენილი ფეშენებლური აგარაკითა და საკუთარი სახსრებით აგებული მდიდრული თავლით დედაქალაქის იპოდრომის მახლობლად. საბჭოთა წყობილების დამყარების შემდეგ ლეონ მანთაშევი საფრანგეთში გაიხიზნა და წმინდა სისხლის ცხენების ერთი ნაწილიც თან წაიყვანა. მისი ქონება რუსეთსა და საქართველოში ნაციონალიზებულ იქნა, ხოლო უცხოეთის ბანკებში შენახული ფული მალე შემოეხარჯა და გაკოტრდა.³ მისი თავგადასავალი მხატვრულად აღწერილი აქვს რუს მწერალს ალექსეი ტოლსტოის რომანში „ემიგრანტები“. ალექსანდრე მანთაშევის დანარჩენი ვაჟებიც იძუ-

¹ ილია თანამედროვეთა მოგონებებში, თბ., 1987, გვ. 152-154.

² Х. Дадаян, Армяне и Баку (1850-ые гг. 1920 г.), Ереван, 2007 с. 36.

³ С. Маркрян, Армянская буржуазия Тифлиса в XIX веке. CAUCASO-CASPIA. Труды Института востоковедения Российско-Армянского (Славянского) Университета. Ереван, 2018, с. 266.

ლებულნი გახდნენ, დაეტოვებინათ სამშობლო. მათი შთამომავლები დღეს მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ცხოვრობენ.

ბიოხიმი ქაჩთველიშვილი

საზოგადოებისათვის ცნობილია „ვეფხისტყაოსნის“ ქართველიშვილისეული გამოცემა, მაგრამ ბევრმა არ იცის, რომ თავად ქართველიშვილი არც რუსთველელად იყოფილა და არც ტექსტოლოგიასთან ჰქონია რაიმე შეხება. იგი საზოგადო მოღვაწე, მენარმე და ქველმოქმედი იყო. რუსეთის იმპერიის საპატიო მოქალაქე და პირველი გილდიის ვაჭარი გიორგი ქართველიშვილი (1827-1901) კომპანიონ ავგუსტ ზიზემანთან ერთად გორის მაზრაში ორთქლის ძრავებზე მომუშავე ხის გადამამუშაველ ქარხანებს ფლობდა, ხოლო ცალკე კომერციულ საქმიანობასაც ეწეოდა. თანამედროვეთა შეფასებით, მოიპოვა სახელი „დიად პატიოსანისა და მართალის კაცისა“.

თავისი დროის ეს დიდად შეძლებული ადამიანი 1883-1885 წლებში გაზეთ „დროების“ გამომცემელი იყო, მისი შემწეობით ხელახლა აშენდა ალა მაჰმად ხანის მიერ 1795 წელს დანგრეული დიდუბის ღვთისმშობლის ეკლესია, რომელსაც თამარ მეფის ხატიც შესწირა, აფინანსებდა ძველი ტაძრების სარესტავრაციო სამუშაოებს, ეხმარებოდა ხელმოკლე სტუდენტებს და სხვა.

ქველმოქმედის გარდაცვალების დღეებში მისი ღვაწლის შესახებ ნიკოლოზ ხიზანიშვილი (ურბნელი) წერდა: „არც ერთი საზოგადო საქმე არ დანაყებულა ჩვენში, რომ გიორგი დავითის-ძეს [ქართველიშვილს] დახმარება არ აღმოეჩინოს. იმის ცხოვრებული და მადლიანი მარჯვენა ყველას შემწეობას და შველას უჩენდა“.¹

რაც შეეხება მის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემას: თხზულება დასაბეჭდად ილია ჭავჭავაძის თავმჯდომარეობით შექმნილმა სპეციალურმა კომისიამ მოამზადა, ილუსტრაციები კი ცნობილმა უნგრელმა მხატვარმა მიხაი ზიჩიმ შექმნა. წიგნი 1888 წელს გამოქვეყნდა, რომელიც გიორგი ქართველიშვილმა დააფინანსა და მთე-

¹ გაზ. „ივერია“, 1901 წ., 14 სექტემბერი.

ლი ტირაჟი საჩუქრად „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ გადასცა. ქველმოქმედმა თავისი სახელი ამ საშვილიელო საქმითაც უკვდავყო. საინტერესოა, რომ გიორგი ქართველიშვილმა „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ძვირფასი გამოცემა 1897 წელს პირადად მიართვა თბილისში ჩამოსულ რუსეთის იმპერატორიცა ალექსანდრა ფეოდოროვნას, რისთვისაც მისგან იაგუნდითა და ბრილიანტით შემკული ბეჭედი ებოძა.¹ გიორგი ქართველიშვილი დაჯილდოებული იყო წმინდა ანას მეორე ხარისხის ორდენით.²

დიმიტრი მეთრეველი

წარმატებული ბიზნეს საქმიანობითა და ქველმოქმედებით უცხოეთში მცხოვრები ქართველებიც გამოირჩეოდნენ.

ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და კანადაში Mike Mitto-ს სახელით ცნობილი ქართველი ოქროსმადიებელი დიმიტრი მეთრეველი (1895-1970) რაჭის სოფელ უწერაში დაიბადა. 1913 წელს იგი რაჭველების ერთ ჯგუფს ამერიკაში გაჰყვა, არაერთი სამუშაო და ხელობა მოსინჯა, მერე კვებეკის მახლობლად პატარა ქალაქ ვალდორში დასახლდა და ხელი ოქროსმადიებლობას მიჰყო. თავდაუზოგავი შრომის შემდეგ გაუმართლა, ოქროს მიაკვლია და რამდენიმე მალაროს ამუშავება შეძლო. ერთ-ერთ ამ მალაროსთან ოქროს საძიებო სამუშაოებში ჩართული მუშების დასახლება გაჩნდა, რომელსაც დიმიტრის პატივსაცემად ხალხმა „მეთრეველი“ უწოდა. დიმიტრი მეთრეველი არ დაკმაყოფილდა კანადით და ბედის საცდელად ალასკაზე გაემგზავრა, სადაც ასევე წარმატება ელოდა. ხელმოკლე ოჯახიდან გამოსული ახალგაზრდა კაცი უჩვეულოდ გამდიდრდა და ამერიკელ მილიონერთა სიაშიც მოხვდა.

1930-იანი წლების „დიდი დეპრესიის“ პერიოდში მეთრეველმაც ქონების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაკარგა, მის მალაროებშიც მუშაობა თითქმის შეწყდა, მაგრამ მას ფარ-ხმალი არ დაუყრია, შეძლო

¹ გაზ. „ივერია“, 1897 წ., 7 ოქტომბერი.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წ., 25 მაისი.

დაცემული წარმოების ისე გამოცოცხლება, რომ შეძლებულ კაცად დარჩენილიყო.¹ იგი მხარში ედგა და ხელს უმართავდა ამერიკაში მცხოვრებ ემიგრანტ თანამემამულეებს, მატერიალურად ეხმარებოდა საქართველოში დარჩენილ მშობლებსა და ნათესავებს, მაგრამ საბჭოთა რეჟიმის პირობებში სამშობლოში ჩამოსვლა ვერ მოახერხა.

ბიოხიბი მაჩაბელი

თითქოს ორი ბიოგრაფია ჰქონდესო, გიორგი მაჩაბელს შინ და გარეთ სხვადასხვანაირად იცნობენ. ჩვენში ის ცნობილია, როგორც ეროვნული თავისუფლებისათვის მებრძოლი პატრიოტი, რომლის სახელთანაც დაკავშირებულია საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა 1918 წლის 26 მაისს. უცხოეთში კი მისი სახელი დაკავშირებულია პარფომერულ ბრენდთან „პრინცი მაჩაბელი“.

გიორგი მაჩაბელი ქართულ ენაზე შექსპირის უბადლოდ მთარგმნელის ივანე მაჩაბლის უფროსი ძმის, ვასილ მაჩაბლის ოჯახში 1885 წელს დაიბადა. თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ, გიორგი სასწავლებლად გერმანიაში გაემგზავრა და ბერლინის სამთო აკადემიაში გეოლოგიის ფაკულტეტზე ჩაირიცხა. აქვე შევიდა იგი ტექტონური ორდენის წრეში, სადაც გაიცნო და დაუახლოვდა გერმანული არისტოკრატიის ახალგაზრდა წარმომადგენლებს. ერთი თანამედროვის სიტყვით, „იქიდან გაიჩინა მან ნაცნობობა, რომელიც გამოადგა ჩვენი დამოუკიდებლობისათვის“.

ცნობილია, რომ პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში ევროპაში, პეტრე სურგულაძის ხელმძღვანელობით, „საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტი“ შეიქმნა. გერმანიის სახელისუფლებო წრეების თანადგმით მოქმედი ამ კომიტეტის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წევრი იყო გიორგი მაჩაბელიც. მან მიხაკო წერეთელთან ერთად საინტერესო პროექტი შეიმუშავა და ბერლინში საიმპერატორო კარს წარუდგინა. გეგმის მიხედვით, საქართველო მონარქია უნდა გამხდარიყო, აღდგენილ სამეფო ტახტზე კი მეფედ რომელიმე გერმანელ პრინცს

¹ რ. დაუშვილი, ქართული ემიგრაცია ამერიკაში, თბ., 2014, გვ. 198-200.

დასვამდნენ. ქართველთა წინადადებას ყურადღებით მოეკიდნენ. განიხილებოდა საკითხი, რომ რუსეთისაგან ჩამოცილებულ საქართველოში გაემეფებინათ კაიზერ ვილჰელმ მეორის მემკვიდრე, პრინცი იოაჰიმ ჰოჰენცოლერნი. იგი უნდა დაქორწინებულიყო ქართველ ქალზე, რითაც საქართველოში საფუძველი ჩაეყრებოდა ახალ დინასტიას. დედოფლად გიორგი მაჩაბლის ახლო ნათესავი, მარინე მაჩაბელი ყოფილა შერჩეული.

განთავისუფლების კომიტეტის ეგიდით, გიორგი მაჩაბელი რამდენჯერმე არაღეგალურად ჩამოვიდა საქართველოში. მან ჩამოიტანა განთავისუფლების კომიტეტის სახელით გერმანიის, ავსტრო-უნგრეთისა და ოსმალეთის მთავრობებთან გაფორმებული ხელშეკრულებები, რომლებიც ქუთაისში, საიდუმლო თათბირზე ქართული პოლიტიკური პარტიების ლიდერებს ნოე ჟორდანიას, ევგენი გეგეჭკორს, სამსონ ფირცხალავას, რევაზ გაბაშვილსა და სხვებს გააცნო. საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხმა მხარდაჭერა პოვა, ნოე ჟორდანიამ განაცხადა: ქართულმა კომიტეტმა იმუშაოს საზღვარგარეთ, ჩვენ ჩვენი გზით გავაგრძელებთ და „იქნება ზოგ რამეში ხელიც შეგინყოთ“-ო.¹

კომიტეტმა საქართველოს საკითხის პროპაგანდა ევროპაში სხვადასხვა ენაზე წიგნებისა და ბროშურების გამოცემებით განაგრძო, ხოლო ოსმალეთის ტერიტორიაზე, გერმანიის დაფინანსებით, სამხედრო შენაერთი „ქართული ლეგიონი“ ჩამოაყალიბა. მასში მუსლიმი და ემიგრანტი ქართველები, ასევე, გერმანულ ტყვეთა ბანაკებიდან კომიტეტის წევრთა მიერ გამოყვანილი ქართველი ჯარისკაცები გაერთიანდნენ. ლეგიონს სხვადასხვა დროს ლეო კერესელიძე, გრაფი შულენბურგი და სხვები სარდლობდნენ.

გიორგი მაჩაბლის თაოსნობითა და აქტიური მონაწილეობით კომიტეტმა შეიმუშავა გერმანული წყალქვეშა ნავებით საქართველოს ტერიტორიაზე იარაღის საიდუმლოდ შემოტანისა და დაბინავების გეგმა. განხორციელდა რამდენიმე ექსპედიცია, რომელთაგან ერთში მაჩაბელიც შედიოდა.

გიორგი მაჩაბლის იდეა იყო ცნობილი „ჭურვების საქმეც“. პირველი მსოფლიო ომის დროს რუსეთის იმპერიის არმია აღჭურვი-

¹ რ. გაბაშვილი, რაც მახსოვს, წიგნში – დაბრუნება. 3, თბ., 1992, გვ. 150.

ლობისა და ყუმბარების ნაკლებობას განიცდიდა. სამხედრო უწყებამ გადანყვიტა, ჭურვები ამერიკის შეერთებული შტატებისათვის შეეკვეთა და ამ მიზნით 15 მილიონი ოქროს მანეთი გამოჰყო. შეკვეთის ოფიციალური რწმუნებულება ვასილ დუმბაძეს გადაეცა. ხსენებული თანხა, გიორგი მაჩაბლის გეგმის თანახმად, ნაცვლად ამერიკისა, გერმანიაში აღმოჩნდა, დუმბაძემ თავის მინისტრს კი ყალბი საბუთები ჩააბარა. სამი თვის შემდგომ რუსეთმა „შეკვეთილი“ ჭურვები მიიღო, მაგრამ სხვა კალიბრის, რომლებიც რუსულ ქვემეხებს არ მოერგო. რუსეთის არმია გენერალური შეტევის წინ ჭურვების გარეშე დარჩა და კატასტროფული უკანდახევა დაიწყო (ეს ნამდვილი ამბავი მხატვრულად არის გარდასახული მიხეილ ჯავახიშვილის ცნობილ რომანში „კვაჭი კვაჭანტირაძე“).¹ როგორც რევაზ გაბაშვილი წერდა, ამ „უდიდესმა ქართულმა პატრიოტულმა საქმემ“ – მთელს იმპერიაში ფართო გამოძახილი ჰპოვა.

1918 წლის თებერვალში გიორგი მაჩაბელი საგანგებოდ ჩავიდა ბრესტ-ლიტოვსკში, სადაც მიმდინარეობდა მოლაპარაკება რუსეთსა და გერმანიას შორის სეპარატული ზავის გასაფორმებლად. მაჩაბელს ოფიციალური მანდატი არ ჰქონდა, უამისოდ კი მოლაპარაკების მსვლელობაზე გავლენა ვერ შეძლო. ამ ფაქტის გამო იგი ერთ კერძო წერილში აღნიშნავდა: „სამწუხაროდ, არ მქონდა არაფერი ოფიციალური მინდობილობა ჩვენი მთავრობის, თორემ დღეს ზავი თურქებთან და ცენტრალურ სახელმწიფოებთან მზად იქნებოდა და არაფერი საჩხუბი და სადაო თურქებთან არ გვექნებოდა“.

განთავისუფლების კომიტეტის მუშაობამ და კავშირებმა შედეგი გამოიღო. როდესაც სათანადო პირობები შეიქმნა, გერმანიამ მხარი დაუჭირა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას და ახლად შექმნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაცვა იკისრა.

საქართველოს თავისუფლების საქმეში შეტანილი წვლილისათვის გიორგი მაჩაბელს მინიჭებული ჰქონდა დამოუკიდებლობის კომიტეტის ჯილდო – თამარ მეფის ორდენი.

გიორგი მაჩაბელი დაქორწინებული იყო იმ დროის პოპულარულ იტალიელ მსახიობ ნორინა ჯილიზე, რომლის სცენური ფსევდონიმია

¹ რ. დაუშვილი, ო. ჯანელიძე, გიორგი მაჩაბელი, თბ., 2019, გვ. 45-46.

მარია კარმი. მეუღლის პატივსაცემად გიორგიმ საგანგებოდ შეისწავლა იტალიური ენა და თავისი კომუნიკაბელურობისა თუ შარმის წყალობით იტალიაშიც ბევრი მეგობარი გაიჩინა. შემთხვევით არ იყო, რომ 1921 წლის დასაწყისში მას, პირველი მდივნის რანგში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წარმომადგენელობა მიენდო იტალიის სამეფოში. სამწუხაროდ, საქართველოს პირველმა რესპუბლიკამ, საბჭოთა რუსეთის სამხედრო აგრესიის გამო, დიდხანს ვეღარ გაძლო, მაგრამ მისი მთავრობა ემიგრაციაში გაიხიზნა და იქ განაგრძო საქმიანობა სამშობლოს განთავისუფლებისათვის.

გიორგი მაჩაბელი ყველაფერს აკეთებდა, რომ იტალია საქართველოთი დაეინტერესებინა და ბოლშევიკური ოკუპაციისაგან მისი განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში ამ ქვეყნის მხარდაჭერა მოეპოვებინა. მან მოახერხა, რომ 1921 წლის აპრილში რომში ჩასული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი და იმ დროს ელჩი საფრანგეთში აკაკი ჩხენკელი კერძო აუდიენციაზე იტალიის მეფე ვიტორიო-ემანუელ III-საც მიეღო.

გიორგი მაჩაბელმა დიდი ძალისხმევა მოახმარა, რომ 1922 წლის გაზაფხულზე გენუაში დაგეგმილ საერთაშორისო კონფერენციაზე საქართველოს ემიგრირებული მთავრობის დელეგაციაც დაეშვათ, მაგრამ ეს მის ძალებს აღემატებოდა.

1923 წელს გიორგიმ დატოვა დიპლომატიური ასპარეზი და ბედის საძიებლად, მეუღლესთან ერთად, ამერიკაში გადასახლდა. სწორედ აქ შედგა მაჩაბელი, როგორც მრეწველი, ბიზნესმენი და ქველმოქმედი.

1924 წელს გიორგი მაჩაბელმა ნიუ-იორკში, მედისონ ავენიუს №545-ში, იჯარით აღებულ ფართში, ანტიკვარული მაღაზია გახსნა, რომელსაც საყვარელი მწერლის, სტენდალის რომანის მიხედვით, „წითელი და შავი“ უწოდა. საინტერესო იყო მაჩაბლის მარკეტინგული სვლა მისთვის სრულიად უჩვეულო და ახალ სფეროში, რაც სავაჭროდ გამოსულ ქალბატონებისათვის მისი მაღაზიის პატარა, კომფორტულ სალონში მოსვენებისა და სიგარეტის უფასო შეთავაზებაში გამოიხატა.

მალე გიორგიმ ანტიკვარიატს თავი ანება და მთლიანად პარფიუმერიაზე გადაერთო. ამ საქმეში მას გარკვეული გამოცდილება

ჰქონდა, რადგან, პარიზში ცხოვრების პერიოდში, პარფიუმერიის სპეციალიზებულ მაღაზიაში, ცნობილი ფრანგი პარფიუმერის ფრანსუა კოტის ლაბორატორიაში მუშაობდა.

ამ დროს ამერიკას ჯერ კიდევ არ გააჩნდა საკუთარი საპარფიუმერიო წარმოება. მაჩაბელმა თავისი მაღაზია სუნამოს მაღაზია-სალონად გადააკეთა. იქვე ლაბორატორიაც მოაწყო, სადაც ზეთებს აზავებდა და ახალ სურნელს იღებდა. პარალელურად, ორი წლის განმავლობაში, საღამოს კურსებზე პარფიუმერიასა და კოსმეტიკაში პროფესიულ ცოდნასაც იმაღლებდა.

1926 წელს გიორგი მაჩაბელმა დააფუძნა საკუთარი კომპანია „პრინცი მაჩაბელი“ („Prince Matchabelli Perfume Company“), რომელიც 4 წელი ფართოვდებოდა და სულ უფრო და უფრო პრესტიჟული ხდებოდა. 1927 წელს მან შექმნა თავისი პირველი პარფიუმერული პროდუქტი – მეუღლისადმი მიძღვნილი სუნამო – „პრინცესა ნორინა“, რომელმაც სათავე დაუდო მისი ფირმის პარფიუმერულ ინდუსტრიას. „პრინცი მაჩაბელის“ მარკით ორ ათეულამდე პარფიუმერული პროდუქტი ინარმოებოდა – სუნამო, ოდეკოლონი, ჰიგიენური ზეთები, სააბაზანო და სამაკიაჟო კოსმეტიკა და სხვა. პოპულარული იყო აგრეთვე მისი პომადა, ნაწმამების ტუში, თვალის ჩრდილები, ლოსიონი... განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა პროდუქციის შეფუთვას, გაფორმებასა და რეკლამას, რომელიც ასევე ფართოდ იზიდავდა მყიდველს. მოკლე დროში მაჩაბლის სუნამოებმა მთელი ამერიკა დაიპყრეს, იაპონიაშიც ჩააღწიეს და იქაც დიდი მოწონება დაიმსახურეს.

ყველაზე დიდი წარმატება კომპანიას მოუტანა ფირმის პროდუქციის გაფორმებაში მაჩაბელთა საგვარეულო გერბზე გამოსახული სამეფო ოქროსვარაყიანი გვირგვინის გამოყენებამ. ამერიკული საზოგადოების განსაკუთრებული აღფრთოვანების საგანი გახდა სახელგანთქმული სუნამო „საქართველოს დედოფალი“ ჯვრიანი ოქროს გვირგვინის ფორმის მქონე ფლაკონით. თავიდან ფლაკონები გერმანული ფაიფურისაგან მზადდებოდა, შემდეგ კი ამერიკაში მოღვაწე ასევე ქართველი მწარმის, ჯორჯ კობის (გრიგოლ კობახიძე)¹ მინის საწარმოში დაამზადეს გამჭვირვალე მინის ფლაკონი, რომელიც, როგორც კოსმეტიკის ენციკლოპედიური ცნობარშია აღ-

¹ იხ. წინამდებარე წიგნი, გვ. 428-429.

ნიშნული, „მინის ფლაკონის ერთ-ერთ უმშვენიერეს ხელნაკეთ ნიმუშად ითვლება“.

„ბროდვეის ბოჰემური ჰაერი სამშობლოსაგან დაშორებულ თავადს (გიორგი მაჩაბელს, – ო. ჯ.) ძალას აძლევს, გამოხატოს საკუთარი გულისტკივილი, ამავე დროს პატივი სცეს თავის სათაყვანებელ ქვეყანას და მსფლიოსთვის ცნობილი გახადოს მისი სახელი – საქართველო. ამიტომაც გიორგი მაჩაბელის სუნამოების სახელები „Queen of Georgia“, „Abano“ სამშობლოსადმი მის დიდ სიყვარულს გამოხატავს. მიღებული ფორმები, გვირგვინები კი ნატიფი გემოვნებით არის შესრულებული და ხელოვნების ნიმუშს განეკუთვნებიან“.¹

ბიზნესგათვლებიდან გამომდინარე, გიორგი მაჩაბელი ამჯობინებდა, მისი ნაწარმი ხარისხით გამორჩეულიყო, რომელსაც მაღალი ფასის გამო მყიდველი არ მოაკლდებოდა. იგი აცხადებდა: „მე მინდა გავხდე ყველაზე ძვირი პარფიუმერი და ამიტომ მთელი ჩემი ენერგია იქით არის მიმართული, რომ რაც შეიძლება ღამაში და საუკეთესო საქონელი მქონდეს“.

„პრინცი მაჩაბლის“ წარმოებამ გაუძლო 1930-იანი წლების კრიზისს და მალე მოწინავეთა რიგებში ჩადგა. გიორგი მაჩაბელს ამბიცია ჰქონდა, რომ თავისი „გვირგვინები და სხვა ფლაკონები მთელი დედამიწის ზურგზედ მოეფინა“. ამ მიმართებით გადამდული ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო კომპანიის ფილიალის გახსნა პარიზში. ფილიალს მან სათავეში ჩაუყენა თავისი მეგობარი, ცნობილი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი სპირიდონ კედია. იმავე პერიოდში ლონდონში დაარსებულ მაჩაბლის სუნამოების სააგენტოს ემიგრანტი ქართველი თავადი მიხეილ სუმბათაშვილი ხელმძღვანელობდა.

საგულისხმოა, რომ თავისი მაღაზია პარიზში გიორგი მაჩაბელმა ყველაზე მდიდრული და სახელგანთქმული „შანელის“ საპარფიუმერიო მაღაზიის წინ გახსნა. როცა ჰკითხეს, – ასე რატომ მოიქეცი, ნუთუ გჯერა, რომ შენი პროდუქცია კონკურენციას გაუძლებსო, გიორგიმ უპასუხა, – ხალხი იფიქრებს, რომ სწორედ ჩემი პროდუქციაა იმ ფირმის კონკურენტი და ინტერესის გამო მაინც შემოხსნის ჩემი პატარა, მაგრამ ბრწყვიალა მაღაზიის კარსო. ამ ერთი

¹ ი. ასათიანი, გიორგი მაჩაბელი – პარფიუმერული წარმოების პიონერი ამერიკის შეერთებულ შტატებში. ქართული ემიგრაცია. კრ. II, თბ., 2011, გვ. 84.

მხრივ ფსიქოლოგიურმა და მეორე მხრივ მარკეტინგულმა მანევრმა მართლაც იმოქმედა და ხელი შეუწყო პარფიუმერის შემოსავლების გაზრდას. მაჩაბლის ფირმის მალაზიები წარმატებით მუშაობდნენ ევროპის სხვა ქალაქებშიც: კანი, ნიცა, ბაზელი, ლუცერნი და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ გიორგი მაჩაბლის პარფიუმერული კომპანია ამზადებდა „სახელობით“ სუნამოებს ამერიკული ელიტის თვალსაჩინო წარმომადგენლებისათვის, რომელთა შორის იყვნენ: კინოვარსკვლავი გლორია სვენსონი, „მუნჯი კინოს ღვთაებად“ წოდებული დოლორეს კოსტელო, ამერიკელი მედიამაგნატის უილიამ ჰერსტის მეუღლე, ცნობილი ქველმოქმედი მილისენტ ჰერსტი, ამერიკელი პროფესიონალი მოკრივის, მსოფლიო ჩემპიონ ჯინ ტუნეის მეუღლე, ფილანტროპი პოლი ლაუდერი და სხვები.

გიორგი მაჩაბელმა სპეციალური სუნამოები მიუძღვნა სხვადასხვა ქვეყნის სამეფო ოჯახებსაც, კერძოდ: იორკის ჰერცოგინია ელიზაბეთს, რომლის მეუღლე ალბერტი 1936 წელს დიდი ბრიტანეთის გაერთიანებული სამეფოს მონარქი გახდა ჯორჯ VI-ის სახელით; რუმინეთის დედოფალ მარიას, ასევე აშშ პრეზიდენტის ფრანკლინ დელანო რუზველტის მეუღლეს ელეონორა რუზველტს.

ბიზნესში ჩართული გიორგი მაჩაბელი საზოგადოებრივი საქმიანობისათვისაც პოულობდა დროს. იგი იყო ამერიკის შეერთებული შტატების ქართული დიასპორის აქტიური წევრი. დიდ მატერიალურ დახმარებას უწევდა სათვისტომოს, ხელს უმართავდა ამერიკაში ჩასულ ქართველებს, დაინტერესებული იყო თანამემამულე ახალგაზრდობაში სამშობლოს ერთგულების გაღრმავებითა და გაძლიერებით. იგი წერდა: „უნდა აღვზარდოთ მომავალი მეგრძოლნი საქართველოს თავისუფლებისა, მისი დამოუკიდებლობისა“.

1929-1933 წლების ე. წ. „დიდი დეპრესიისა“ და იაპონიის მიერ ჩრდილოეთ ჩინეთის – მანჯურიის ოკუპაციის დროს, ევროპასა და მანჯურიაში მცხოვრებმა მრავალმა ქართველმა ემიგრანტმა ამერიკას მიაშურა. ყველა მათგანს ამერიკაში იმედად ვასო ღუმბაძე, გიორგი მაჩაბელი და გრიგოლ კობახიძე ეგულებოდა. მრავალი წყარო მოწმობს, რომ ისინი თანამემამულეთა მოლოდინს სრულად ამართლებდნენ და თანამემამულეებს ემიგრანტულ ყოფას უადვილებდნენ.

გიორგი მაჩაბელი სხვა მრავალ სოციალურ და საქველმოქმედო პროექტშიც მონაწილეობდა. ქართველთა სათვისტომოს გარდა, ეხმარებოდა ჩვილ ბავშვთა სახლებს და თავშესაფრებს. 1933 წლის აგვისტოში გიორგი მაჩაბელი საფრანგეთში დაარსებული საქართველოს თავადაზნაურთა კავშირის კომიტეტის თავმჯდომარედ აირჩიეს. კომიტეტის ერთ-ერთი პრიორიტეტი, ქველმოქმედების პარალელურად, ქართულ ემიგრანტულ ორგანიზაციებისათვის მატერიალური დახმარება იყო. გიორგი მაჩაბელი ხელს უმართავდა ემიგრაციაში მოღვაწე მიხაკო ნერეთელს, ზურაბ ავაღრშვილსა და სხვებს. გიორგი მაჩაბელს სტიპენდიანტები ჰყავდა როგორც ევროპაში, ასევე ამერიკაში. 1930-იან წლებში, დიდ ფინანსურ დახმარებას უწევდა ევროპაში თელიკო კოკე-ნიკოლაძისა და ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით არსებულ „სტუდენტთა დამხმარე კომიტეტს“. ამერიკულ უნივერსიტეტებში სტიპენდიითა და საცხოვრებელით უზრუნველყო ევროპიდან ჩამოსული რამდენიმე ქართველი ახალგაზრდა.¹

გიორგი მაჩაბელი 1935 წლის მარტში გარდაიცვალა. დაკრძალეს პატივით ნიუ-იორკში ლონგ-აილენდის მაუნთ ოლივეტის სასაფლაოზე. სამშობლოში გიორგი მაჩაბელი დიდი ხნის განმავლობაში მივიწყებული იყო. მის სახელის გამოცოცხლებას გარკვეულად ხელი შეუწყო 2009 წელს თბილისში გიორგი მაჩაბლის ფონდის დაარსებამ, რომლის თაოსნობით დაფუძნდა კრებული „ქართული ემიგრაცია“ (გრიგოლ რობაქიძის უნივერსიტეტის თანადგომით, კრებული 2013 წლიდან ჟურნალად გარდაიქმნა და დღემდე გამოდის), ჩატარდა რამდენიმე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, გამოიცა ნიგნი-ალბომი „გიორგი მაჩაბელი“ და სხვა.

გიორგი მაჩაბელზე თხრობა რევაზ გაბაშვილის სიტყვებით უნდა დავესრულოთ: „სტყუის ის, ვინც ამბობს, ან ფიქრობს უნიათოდ: რა შეგვიძლიან? არაფერს წარმოვადგენთ!.. ბუმბერაზების ჭიდილში, ბუმბერაზ მოვლენებში არარაღი ვართ“-ო. აბა იფიქროს ყოველმა ქართველმა და იმოქმედოს, მიჰბადოს ასეთ გმირებს, თუ საქართველო კვლავ არ აღსდგეს ბრწყინვალედ“.

¹ რ. დაუშვილი, ო. ჯანელიძე, გიორგი მაჩაბელი, თბ., 2019, გვ. 104.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში შექმნა ბიზნესი და მილიონერი გახდა კიდევ ერთი ქართველი გრიგოლ კობახიძე (1883-1967). ამბროლაურის სოფელ თხმორში, ღარიბი გლეხის ოჯახში დაბადებულ ბიჭს წერა-კითხვა ადგილობრივმა მღვდელმა შეასწავლა, მერე ბორჯომში ძმას ჩააკითხა და მუშაობა ორთქმავლის მემანქანედ დაიწყო. მალე ბორჯომის მინის ქარხანაში გადაინაცვლა, სადაც ქიმიური ტექნოლოგიით დაინტერესდა. მინის წარმოება იმდენად შეისწავლა, რომ ამ დარგში თბილისსა და ოდესასაშიც იმუშავა, ხოლო დონბასში სულაც ქარხნის დირექტორობა მიანდეს. 1908 წელს გერმანიაში გაემგზავრა, საიდანაც ბედის საძიებლად ამერიკის შეერთებულ შტატებში ჩავიდა. თავიდან იქ მყოფმა პურის მცხოვრებელმა რაჭველებმა გაუმართეს ხელი, თუმცა მათთან დიდხანს არ დარჩენილა. კომპანია „ჯენერალ ელექტრიკში“ დაიწყო მუშაობა და თავისი ჩანაფიქრის განსახორციელებლად ფულის დაგროვებას შეუდგა. დამატებითი შემოსავლის წყარო მისი გამოგონებები, მათ შორის ავტომატურ საწერ-კალმებზე პატენტი და წვრილმანი საკანცელარიო ნივთებით ვაჭრობა გახდა. 1919 წელს მასაჩუსეტსის შტატში, ბოსტონის მახლობელ ქალაქ ეტლბოროში ქარხნის გამართვა შეძლო, რომელიც სამედიცინო, ქიმიური, ლაბორატორიული და სხვა სახის ოთხ ათეულზე მეტი დასახელების ნაწარმს უშვებდა. ჯორჯ კობი (ეს სახელი დაირქვა გრიგოლ კობახიძემ ამერიკაში) მუდმივად აუმჯობესებდა ტექნოლოგიას, რის ხარჯზეც მისი პროდუქციის საქონელობრუნვა მნიშვნელოვნად გაიზარდა. სხვადასხვა ინფორმაციით, 1929 წლისთვის ქართველი მრეწველის ქონება 15 მილიონ დოლარს აღწევდა.

ჯორჯ კობიმ გამოიგონა წყალგამძლე ცემენტი და ზემდგრადი მინა-ბლოკი, რომელიც მზის შუქს ირეკლავდა და შენობათა ფასადების მოსაპირკეთებლად იყო გამიზნული. გამოგონებებმა ამერიკის მრეწველობაში გადატრიალება მოახდინა და ფართოდაც დაინერგა, განსაკუთრებით ცათამბჯენების მშენებლობაში.

ცნობილია, რომ აშშ-ში პარფიუმერიის ფუძემდებლის, გიორგი მაჩაბლის დაკვეთით, ჯორჯ კობიმ დაამზადა ჯვრიანი ოქროს

გვირგვინის ფორმის უმშვენიერესი ფლაკონი სუნამოსათვის „საქართველოს დედოფალი“, რამაც პროდუქციას განსაკუთრებული ალი-არება მოუტანა.¹

„დიდმა დეპრესიებმა“ ქართველი მრეწველის მილიონებიც შეიწირა, თუმცა კობი მაინც ახერხებდა დახმარებოდა გაჭირვებულ ქართველებს არა მარტო ამერიკაში, არამედ ევროპაშიც. მანჯური-იდან აშშ-ში ჩაიყვანა და ლაბორატორია მოუწყო მედიკამენტ პემო-დინის შემქმნელ ქართველ ექიმს ნიკოლოზ ჯიშკარიანს, აფინანსებდა ქართველ რეჟისორს ვასო ყუშიტაშვილს, რომელმაც შემდეგ მარლ დიულენთან ერთად პარიზში ფრანგული თეატრი „ატელიე“ დააარსა და სხვა. ჯორჯ კობი ქველმოქმედებას ამერიკაშიც ეწეოდა, სადაც მან უპოვართათვის სასადილოების ქსელი გახსნა.

მეორე მსოფლიო ომის წლებში ჯორჯ კობიმ ამერიკის შეერთებული შტატების სახელმწიფო ადმინისტრაციისაგან ქიმიური და სამედიცინო ლაბორატორიების, საველე ჰოსპიტალებისათვის აუცილებელი პროდუქციის, ასევე ინექციებისათვის ამპულების დამზადებაზე შეკვეთა მიიღო, რასაც თავი წარმატებით გაართვა და კვლავ სერიოზული კაპიტალის მფლობელი გახდა. ჯორჯ კობის სახელს უკავშირდება სხვა სიახლეც – ქიმიური სითხით სავსე ელექტროსანთლებისა და ფერადი მინისაგან საახალწლო ნაძვის ხის სათამაშოების დამზადება, რომელიც დღემდე შეუცვლელია.

ცნობილი მრეწველმა 1925 და 1928 წლებში ორჯერ მოახერხა საქართველოში ჩამოსვლა და ბევრი რამ გაუკეთა თავის მშობლიურ კუთხეს. დაეხმარა მრავალ გაჭირვებულ ოჯახს, სოფელ თხმორს აუშენა სკოლა, აფთიაქი, მდინარე შარეულაზე გადო ორი ხიდი, შეაკეთა ეკლესია, გახსნა სავაჭროები და სხვაც არაერთი პრობლემა მოაგვარა.² ამასობაში საბჭოთა ქვეყანაში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის აღსასრულიც მოახლოვდა და გიორგი კობახიძეს დაპატიმრების საფრთხე შეექმნა. იგი კვლავ ამერიკაში დაბრუნდა და იმის შიშით, რომ თავს რეპრესიები არ დასტეხოდათ, სამშობლოში დარჩენილ ახლობლებთან ურთიერთობა აღარ განუახლებია.

¹ რ. დაუშვილი, ო. ჯანელიძე, გიორგი მაჩაბელი, თბ., 2019, გვ. 82-83.

² რ. დაუშვილი, ქართული ემიგრაცია ამერიკაში, თბ., 2014, გვ.109.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის საქართველოში ბიზნესის განვითარებაზე თვალის მიდევნება ცხადყოფს, რომ მან ძირითადად ერთი გზა გაიარა: ადამიანებმა ფული ჯერ ვაჭრობით იშოვეს, მერე იგი კაპიტალის სახით მრეწველობაში, მეურნეობაში, მშენებლობასა თუ სხვა დარგებში დააბანდეს და ქონება ასე დააგროვეს. ყველა მათგანი ამ ქონების ნაწილს ქველმოქმედებასა და მეცენატობას ახმარდა.

გასაგებია, რომ ვისაც ბევრი ჰქონდა, მას გაცემაც არ უჭირდა და გასცემდა კიდევაც, მაგრამ თითქოს გატაცებად ან დროის მოთხოვნად იქცაო, ქველმოქმედებას მისდევდნენ გაცილებით ნაკლები შეძლების ადამიანებიც. და კიდევ: ბევრი ქველმოქმედებას დაფარვით, სხვათაგან უჩინრად, სრულიად უანგაროდ, მხოლოდ შინაგანი კარნახით ეწეოდა და იცავდა პრინციპს: „მადლი ჰქენი ქვას დადევი“.

აუცილებელია ითქვას, რომ საქართველოში მამაკაცებთან ერთად ქველმოქმედებას ქალებიც ეწეოდნენ. მათ შორის ცნობილნი არიან: ეკატერინე ფორაქიშვილი (დავით სარაჯიშვილის მეუღლე), ანასტასია თუმანიშვილი (მწერალ გიორგი წერეთლის მეუღლე), ეკატერინე (კეკე) მელიქიშვილი (სერგეი მესხის მეუღლე, თბილისის უნივერსიტეტის პირველი რექტორის, პროფესორ პეტრე მელიქიშვილის და), მწერალი ეკატერინე გაბაშვილი, მსახიობი და მთარგმნელი ელენე ყიფიანი (დიმიტრი ყიფიანის ქალიშვილი) და სხვები.

როგორც ილია ჭავჭავაძე იტყოდა, კეთილის ქმნა ადამიანის სადიდებელი სათნოებაა. ქველმოქმედებაც სიკეთის ქმნა და მაშასადამე სათნოებაა, მაგრამ იგი იმავდროულად სიქველეს, სიმამაცეს არის.

ამ წიგნის გმირები არა მარტო ქველმოქმედნი, ქველი ადამიანებიც იყვნენ. მათ თავიანთი თანადროული რეალობის უკეთესობისაკენ შეცვლა სურდათ, მოწოდებულნი იყვნენ უკეთესი გაეხადათ ქვეყანაც და საზოგადოებაც. დაბეჯითებით უნდა ვთქვათ, რომ ისინი მარტო არ ყოფილან. იყვნენ სხვებიც მათ გზაზე მდგომნი და მიმდევარნი, რომელთა სახელი ლეგიონია.

იქნებ ამ წიგნმა მომავალ მკვლევარებში იმ სხვების მოძიების, მათი ნაღვან-ნამოქმედარის მზის სინათლეზე გამოტანისა და საქვეყნოდ წარმოჩენის ინტერესი გააღვივოს, რათა მათ სახელებს დავინყების მტვერი ჩამოვაშოროთ და ახალ თაობებს სამაგალითოდ დავუსახოთ.